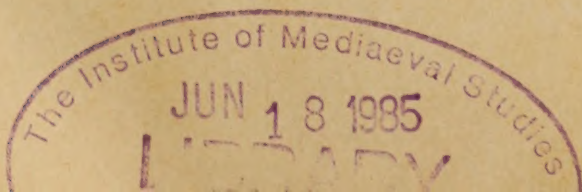

Vol. V 8—

Predgovor.

Pošiljaje v svet zadnji del občne zgodovine omeniti mi je, da sem se v tem najnovejšem zvezku, ki obsega zgodbe „naše dobe“, poprijel sinkronistične metode, ki sem jo v srednjem in novem veku opustil nekoliko zato, ker je knjiga namenjena vsemu narodu slovenskemu, nekoliko zato, ker izhaja v malih snopičih, pa ni kazalo dogodbe istega naroda in iste države za dolgo časa pretrgati. Toda bolj ko se narodi in države razvijajo, bolj delujejo drug na druzega, in čim dalje teže je govoriti o enej državi in enem narodu, a da ne omeniš druzih. V najnovejši dobi je to celó nemogoče; zato sem zgodbe „našega veka“ razdelil v tri dobe (I. od 1789 do 1815, II. od 1815 do 1848, III. od 1848 do naših dnij) ter vsako posebej ovršil za vse države. Nepotrebno bi bilo v tem iskati kako doslednost; vsaj se zgodbe novejših in najnovejših časov ɔh tudi obširnejše in drugače pripovedujejo, nego zgodbe ·ga veka. Sicer je že slavni talijanski zgodovinar Cantù o ·h, ki po več let izhajajo, rekel, da sta si prvi in zadnji ezek tako podobna, kakor učenec in učitelj. Le predobro revidel sem resnico teh besed; ali zato nikakor ne mislim, ı je zadnji zvezek moje zgodovine dovršeno delo; dobro vem, da pomanjkljivo, pa zato prosim častite čitatelje in rojake svoje, j potrpé, dokler jim zmožnejše pero kaj boljšega ne spiše.

Josip Starè.

Zgodovina našega veka.

Uvod.

Zgodovini novega veka smo med drugim povedali, kako se je meščanski stan z obrtnijo in trgovino povzdigoval do čim dalje večjega telesnega blagostanja, ki mu je dajalo potrebnih pomočkov, da si je pridobil večje državljanske svobode, pa tudi večje duševne omike. Veljava njegova rastla je od dne do dne, in kakor si je kmet za mestnim zidom našel varno zavetje proti silovitim grajščakom, tako so tudi kralji in cesarji v svobodnih in premožnih meščanih dobili najbolje zaveznike in pomočnike zoper premogočno in prevzetno državno gospodo. Bolj ko se je v kakej državi povzdignil meščanski stan, bolj se je tam tudi povzdignila in ukrepila moč vladarjev. Ko so plemenitna gospoda sprevideli, da je konec sredovečnega fevdalizma, in da so jenjale velike njihove pravice in državne svoboščine, hoteli so si vsaj lepe grajščine in prostrana zemljišča rešiti. Pokorili so se torej kralju svojemu, prav po hlapčevsko so se ponižali pred njim, ter se drug z drugim skušali, kdo da mu bo bolje služil in mu stregel. S takošnim ponašanjem so plemenitniki le še bolj povzdignili moč vladarja, ki jih je zato ogreval z milostjo svojo, jih obsipal z darovi, službami in praznimi častmi, ter jim pustil grajščinsko oblast nad kmeti, ki so tedaj vkljub vsem uporom in vstajam ostali podložni tlačani. Neomejena ali absolutna vladarska oblast je potem začela tudi mestom krčiti pridobljene svoboščine ter jih zavirati v daljnem razvoji njihovem. Razloček med stanovi torej v novem veku nikakor ni jenjal, ampak postal je še bolj občutljiv, zato ker se je povsodi našlo dosti omikanih mož, ki so si bili v svesti človeških pravic in človeškega ponosa svojega; bilo pa je med njimi tudi predrznih in pogumnih, ki so očitno grajali postoječe krivice ter nezadovoljno ljudstvo z raznimi pripomočki ščuvali k uporu.

Bilo je jasno, da tako ne more ostati, in da bo prej ali slej nastala prekucija, ki bode do dobrega prenaredila državne in družinske razmere. Nevarnost takošnega prevrata sprevideli so celó nekateri vladarji sami, in znano nam je, kako je n. pr.

cesar Josip II. hotel kar črez noč preustrojiti svojo državo, da bi v njej bili vsi stanovi srečni in zadovoljni, in da jim ne bi bilo treba v krvavih domačih bojih boriti se za pravice, ki so tako rekoč prirojene vsakemu človeku. Toda v naših krajih bilo je premalo omikanih in zavednih mož, na katere bi se cesar mogel oslanjati in spodleteli so mu po večjem vsi plemeniti naklepi. Na Francoskem je že Ljudevik XIV. sprevidel, da treba državo tako uravnati, da bode v njej vsak človek tudi najnižjega stanú dobil svojo pravico in kolikor treba podpore, da si svobodno razvije vse svoje telesne in duševne moči; pa niti ta tolikanj siloviti kralj ni imel dosti moči, da bi mogel do dobrega poravnati razloček med plemenito gospodo in med meščani in kmeti. V državni upravi je sicer marsikaj prenaredil po novem, ali vse staro le ni smel odpraviti, in mnogo nepotrebnega in škodljivega se je vsaj na videz ohranilo, da je potem le še bolj povečalo splošno zmešnjavo in nezadovoljstvo, ko je za malomarnega in nesramnega Ljudevika XV. vedno bliže prihajala grozna prekucija, katero je isti kralj tako rekoč v duhu videl, ko je rekel: „Jaz se bom že še nekako preril, ali moj naslednik ne bo ušel strašnemu polomu“.

Novi čas zahteval je novih državnih in družinskih razmer. To potrebo čutili so po vseh omikanih deželah tedanjega časa, ali nikjer je niso tako silno čutili kakor na Francoskem. Ravno na Francoskem, kjer se je kraljeva neomejena oblast tako visoko povzdignila, kakor v nobenej drugej državi, ravno tam se je najprej podrla in se tako globoko pogreznila, da se nikdar več ni za stalno povzdignila. Krvave grozovitosti, ki jih je na Francoskem počenjala prva ljudovlada, niso se mogle ohraniti; razuzdana ljudska strast je naposled iznemogla; mogočni cesar zasedel je francoski prestol, ali njegova moč obstala je v tem, da je enake pravice priznal vsem stanovom, ter da je čuval, branil in dalje razvijal koristne plodove, ki jih je obrodila strašna prekucija. Zdaj še le enakost vseh ljudij ni bila več prazna beseda; če tudi je na čelu države stal samo eden vladar, vendar je nova država bila tako uravnana, da se je vse ljudstvo po svojih zastopnikih moglo udeležiti zakonodavstva in drugih državnih stvarij.

Kar je francoska revolucija dobrega rodila, bilo je na korist vsemu človeštvu, a ne Francozom samim. Po francoskem vzgledu preustrojile so se po malem tudi druge države, in akoprem se je tu ali tam včasih pokazala kaka sovražna sila, da bi ustavila novi razvoj državnega in narodnega življenja, za dolgo se jej to ni posrečilo. Velika francoska revolucija, dasi

krvava in grozovita, obudila je čisto novo življenje tudi v drugih državah ter celó zdramila narode, ki si dotlej skoraj niso bili v svesti narodne svoje posebnosti. Po vsej pravici torej ločimo zadnje stoletje kot posebni zgodovinski oddelek, ki ga zovemo „našo dobo“.

I. Velika francoska revolucija. (1789 do 1815.)

I. Od začetka revolucije do Napoleona.

Vzroki revolucije.

Vzrokov velikej francoskej prekuciji bilo je mnogo, a iskati jih treba v samem razvoji francoskih državnih in družinskih razmer od začetka novega veka pa do konca osemnajstega stoletja. Najimenitnejši vzrok je gotovo bilo slabo državno gospodarstvo, ki je napravilo toliko dolgov, da naposled z dohodki ni bilo mogoče plačati niti letnih obrestij, nikar pa odplačevati glavnice. Obresti so se tedaj pripisovale dolgovom, ki so tako sami po sebi rastli in se množili od leta do leta. Mi smo sicer povedali, kako je nekdaj Colbert varčno gospodaril, povzdignil telesno blagostanje naroda ter napolnil državne blagajnice; toda to ni imelo obstanka niti do smrti tega slavnega ministra. Siloviti kralj Ljudevik XIV. začel je nepotrebne vojske, ki so požirale brez števila novcev in ljudij, ob enem pa je tudi doma brez vsake mere zapravljal ter na svojem dvoru v Versaillesu tako sijajno in potratno živel, kakor noben krščeni vladar ne pred njim ne za njim. Njegov naslednik Ljudevik XV. posnemal ga je v vseh slabih lastnostih ter ga celó prekosil z nesramnim življenjem svojim. Tudi on je vodil vojske, ali vse so se nesrečno končale ter državi naprtile novih velikih dolgov, ob enem pa so svetu pokazale, da Francozi niti na bojišči niso več hrabri in slavni, kakor so bili nekdaj. Kako je Ljudevik XV. z malopridnimi ženskami lahkoumno zapravljal državne dohodke in še več, povedali smo v francoskej zgodovini novega veka. Ko je Ljudevik XVI. zasedel prestol, so takošne nesramnosti jenjale na francoskem dvoru, ali sijajnega in potratnega življenja skoraj da ni bilo mogoče kar takoj odpraviti in marsikaj

ostalo je pri starem. Kako se je zapravljalo, kažejo nam najbolje številke same. V državnem proračunu je za potrebe na kraljevem dvoru bilo določenih po pet in trideset milijonov na leto, a potrosilo se je za celih sto milijonov več! Že Ljudevik XIV. je zapustil kakih tri tisoč milijonov liver dolga, ki se je za Ljudevika XV. tako pomnožil, da je Ljudevik XVI. samo za izplačevanje obrestij trebal vsako leto dve sto milijonov liver. Ker pa z letnimi dohodki ni bilo mogoče poravnati niti rednih stroškov, pomnožili so se državni dolgovi čim dalje bolj ter jih je pred začetkom revolucije bilo okoli 4500 milijonov liver.

Veliko nejevoljo so v mislečem in zavednem človeku morale obuditi prežalostne državljanske in gospodarstvene razmere na Francoskem. Ločili so tri stanove. Plemenitna gospoda bili so prvi stan, duhovščina drugi, meščane in kmete pa so šteli v „tretji stan“. Ta „tretji stan“, dasi ga je bilo največ, ni imel nobene veljave. Ves francoski stan je bil tako razdeljen, da so plemenitni grajščaki, duhovniki in nekateri bogatini imeli dve tretjini vseh zemljišč, in le borna tretjina ostala je meščanom in kmetom. Pa to še ni bila vsa krivica, ki jo je trpel tretji stan. Kmet ni bil svoboden človek, ampak bil je podložnik grajščaka svojega, kateremu je od vseh pridelkov moral dajati polovico, a ne da bi si smel odračunati, kar ga je stalo obdelovanje; razun tega pa je kmet grajščakom moral opravljati tlako, duhovščini dajati desetino, a državi plačevati raznih davkov, katere so v najemu imeli trdosrčni oderuhi, ki so neusmiljeno odirali priprosto ljudstvo, med tem ko so mogočnej gospôdi radi kaj spregledali. Najemniki pa so od kmeta tudi več davka tirjali, nego mu ga je državna uprava naložila, a kdo ni mogel z lepa plačati, izgnali so ga brez usmiljenja z borne njegove kmetije. Mislil bi človek, da je plemenitni gospod vsaj v tem slučaji branil podložnika svojega; ali ne, ampak brez skrbij je živel in se veselil v Parizu in Versaillesu ter lahkoumno zapravljal velike zaklade, ki so mu jih nabrali krvavi žulji kmeta trpina, in le takrat, kedar so mu pošli novci in so mu od razuzdanega življenja otrpnele telesne moči, vrnil se je za nekoliko časa na grajščino svojo, da si je zopet napolnil mošnjo ter si okrepil pohabljeno zdravje.

Tudi meščanski stan je imel svoje nadloge ter skoraj da ni bil na boljem od kmeta. Res, da je francoska vlada pospeševala veliko obrtnijo po tovarnicah in trgovino na veliko, ali kar je na enej strani dobrega storila, to je na drugej podrla s tem, da je svobodni razvoj obrtnije ovirala z velikimi pravicami, katere je podelila le nekaterim bogatinom ali družbam.

Le-ti so potem svojim izdelkom ustanovili ceno, kakoršnokoli so hoteli, a ljudje so hoté ali nehoté morali drago plačevati potrebno blago, ki si ga niso smeli iz tujih dežel naročevati, niti so ga drugi smeli ceneje izdelovati. Ravno tako se niti rokodelna ali mala obrtnija ni mogla prav razcvesti, zato ker so jo preveč vezale spone cehovskih družb. Pa bilo je še nekaj, kar je kakor môra tlačilo meščanski stan. V začetku novega veka so meščanski stan najbolj povzdignile meščanske svobode in pravice, zdaj pa teh ni bilo več, kajti že v sedemnajstem stoletji so francoska mesta izgubila lastno upravo ali autonomijo ter so morala slušati kraljeve uradnike in sodnike, ki so svoje službe pogostoma kupili za drage novce, a da bi se odškodovali, so potem samolastno tlačili in odirali meščane, ki niti pri sodniji niso dobili pravice, nego za denar. Tako so tudi po mestih samo bogatini imeli kaj veljave, velika večina ostalih prebivalcev pa je imela svoje sitnosti in nadloge, katere so večkrat teže prenašali, nego kmetje grajščinska bremena. Po velikih mestih, zlasti v Parizu, so delavci dostikrat bili v tolikej potrebi, da so jim iz državne blagajnice morali dati podpore, kajti sicer bi se ti reveži v velikej bedi svojej mogli vzdigniti na bogataše in plemenitaše.

Še večja krivica se je „tretjemu stanu“ godila pri razdelitvi davkov. Plemenitna gospoda in duhovniki so bili nekaterih davkov popolnoma oproščeni, drugih pa, zlasti zemljiščnega davka, so prav malo plačevali, akoprem so ravno oni imeli največ zemljišč v posesti. Večino vseh davkov so morali plačevati meščani in kmeti, torej tisti, ki so najmanj imeli. Bilo je umnih ministrov, ki so to krivico že davnej sprevideli, ali je niso mogli odpraviti, zato ker so se plemenitniki tem trdovratnejše držali teh svojih svoboščin, odkar so jim francoski kralji vzeli velike državne pravice. Da bi se ta krivica vsaj nekoliko poravnala, so denarni ministri rajši povišali tako zvane posredne davke, kakor n. pr. colnino in užitnino, torej tiste davke, katere morajo vsi stanovi brez razločka plačevati. Kdor to stvar bolj natanko preudari, bo pa sprevidel, da je ravno ta davek najkrivičnejši, zato ker se ne ravna po premoženji, ampak po potrebi. Več ko kdo treba, več mora plačevati. Priprost delavec, ki ima mnogo otrok, mora težko delati, da preživi veliko rodbino svojo, in vendar mora vsakdanji živež prav tako plačevati kakor bogataš, ki šteje svoje imetje na milijone. Bilo pa je še druzih nerodnostij. Francoska bila je takrat razdeljena na razne pokrajine ali dežele, ki so se po raznih državnih pravicah jako ločile druga od druge. Tako

n. pr. je v enej deželi cent soli veljal 8, v drugej 16, v tretjej 25, a v četrtej celó 62 frankov. To je bila nova krivica za narod, ki je slušal enega in istega vladarja. Ni čuda, da je vse mrgolelo tihotapcev, ki so razno blago po skrivnih potih nosili iz ene dežele v drugo ter s tem oškodovali državo, ki jih je zato neusmiljeno kaznovala, če jih je zasačila po neštevilnih stražarjih svojih.

Jako bi se motil, kdor bi mislil, da so tisti, ki so največja bremena nosili, dobivali največ koristi od države. Bilo je ravno narobe. Vse državne in dvorske službe dobivali so samo plemenitniki, in celó višje cerkvene časti podeljevale so se navadno le takim možem, ki so bili plemenitne krvi. Ravno tako bilo je tudi pri vojščakih; častniki, med katerimi je bilo nad tisoč generalov, so vsi morali biti plemenitniki; meščanski in kmečki sin pa je moral ostati priprost vojščak ter vedno nositi puško, če tudi je bil zveden in hraber junak. Nepravično razmerje pri vojščakih kažejo nam tudi števílke, kajti plača za plemenitne častnike stala je na leto 46, za vse priproste vojščake pa 44 milijonov.

Pa dosti o teh krivičnih razmerah, katere je francoski „tretji stan“ tem teže trpel, ker je ravno med njim bilo največ bistroumnih in učenih mož v vseh raznih strokah znanosti in umetnosti, med tem ko so med plemenitniki bile skoraj same plitve glave. Našlo se je sicer tudi v plemenitnem stanu še dobrih kalij, ali po večjem so se vse že v mladih letih zadušile v nasladnem in razuzdanem življenji. Lahko si mislimo, kako so zavedni meščani kar kipeli od jeze zoper plemenitno gospodo in zoper kralja, ki je takošne razmere varoval, kakor največje državne svetinje. Ni čuda torej, da so hlastno segali po knjigah, ki so grajale obstoječe razmere, in da so kakor kake proroke nove boljše dobe pozdravljali in slavili predrzne pisatelje, ki so brez strahù in brez ozira razkrivali rane, iz katerih je krvavela francoska država. Že v poprejšnjem zvezku smo govorili o tako zvanih francoskih filosofih ali enciklopedistih ter o Montesquieu-u, Voltaire-u in Rousseau-u, in povedali, kako so ti možje vsak po svojem podkopavali tedanje državne, cerkvene in družinske razmere, ter vzeli vzgled in veljavo vsemu, kar je narodu bilo svetega. Nihče ni več spoštoval ne cerkvenih oblastij ter njunih naredb in postav; ampak vsakdo je z lastno pametjo hotel razsoditi, kaj je prav, a kaj ne, kaj mu je storiti, a kaj opustiti. Vsaj so francoski modrijani kar očitno učili, da treba odpraviti kraljevo oblast ter podreti kraljevi prestol, zato ker so ga oskrunili nesramni vla-

darji. Ali je mar vreden kraljevega spoštovanja človek, kakoršen je bil Ljudevik XV., ki se je tako rekoč valjal v najostudnejšem blatu živinske razuzdanosti? Ali je moči zameriti ljudstvu, da je preziralo in sovražilo kraljevi dvor, kjer so se počenjale vse mogoče nesramnosti, ki so se potem razširjale po deželi ter okužile višje stanove? Tako je marsikdo ugibal in potegnil jo je s podpihovalci, katerih je bilo čim dalje več in ki so pospešili veliko prekucijo, katere ni bilo več mogoče ubraniti. Francoski narod, ki je nekdaj tolikanj ljubil kraljestvo in kralje svoje, je zdaj jel hrepeneti po svobodi in ko je videl, da so si naselbine v severnej Ameriki priborile popolno državno neodvisnost, bil je prepričan, da je to isto tudi na Francoskem mogoče in da bode le republika ali ljudovlada poravnala vse krivice, ki jih je napravila samolastna kraljeva vlada. Kakor so torej Francozi v kraljevej samovladi, ki za Ljudevika XIV. ni priznavala več nobene meje, ne mere, videli začetek vseh državnih krivic, tako prištevamo tudi mi to preveliko kraljevo samolastnost najimenitnejšim vzrokom francoske revolucije. Posebno hudo so Francozi to samovoljnost čutili pri odlokih kraljevega ali kabinetnega sodišča, ki je vsakemu, tudi najnižjemu uradniku dajalo pooblastila (lettres de cachet), da so smeli djati v zapor vsacega človeka, na katerega je le z daleč letel sum, da je nasprotnik vlade in tedanjih državnih razmer. Ker so pa takošna pooblastila dobivali tudi nevedni in hudobni možje, prišlo je mnogo nedolžnih ljudij v zapor, a ne da bi se kedaj pozvali pred redno sodišče, kjer bi se mogli zagovarjati ter dokazati nedolžnost svojo. Večkrat se je človek zvečer brez skrbij vlegel k počitku, a drugo jutro ga ni več bilo v postelji, in nihče ni vedel, kam da je izginil. Po noči prišel je kak uradnik s kraljevim pooblastilom in s stražarji brez vsega hrupa v hišo, in kakor je tiho prišel, tako je tiho odšel z nesrečnikom, katerega so potem odpeljali ter ga zaprli v kakem drugem mestu, kjer ni imel ne znancev, ne prijateljev. Ne treba mnogo pravdniške modrosti, da človek spozna strašno krivico takošnega ravnanja; francoski rovarji so torej nezadovoljno ljudstvo najbolj opozarjali na ta kraljeva pooblastila in le prehitro so dosegli svoj namen.

Kar smo doslej povedali, kaže vsakemu jasno, da na Francoskem ni moglo dalje tako ostati, kakor je bilo ob smrti Ljudevika XV. Njegov naslednik Ljudevik XVI. imel je dosti dobre volje, ali bil je preslab, da bi mogel počasi in mirno razpoditi črne oblake, ki so se zbirali na političnem nebu francoskem. Volja naroda je od dne do dne bila odločnejša in dobri kralj moral

se je udati. Dovolil je, da so se na račun ubožane Francoske nabrali dobrovoljci, ki so šli v severno Ameriko pomagat tamošnjim naselbinam zoper Angleže. V Ameriki so se ti ljudje do dobrega navzeli svobodoumnega navdušenja in vrnivši se domu na Francosko, bil je vsak od njih predrzen rovar zoper kraljevo vlado. Ob enem je ta nepotrebna vojska državne dolgove tako pomnožila, da francoska vlada ni mogla več plačevati velikih obrestij in bilo je gotovo, da bo morala ustaviti svoja plačila.

Ljudevik XVI.

Ljudevik XVI. (1774—1793) spolnil je dvajset let, ko je zasedel kraljevi prestol; njegova žena Marija Antonija, hči cesarice Marije Terezije, pa je bila za eno leto mlajša. Nesramno življenje njegovega deda Ljudevika XV. bilo mu je na vso moč zoperno in vedno se je ogibal kraljevega dvora, kamor ni skoraj nikdar zahajal z mlado svojo soprogo, s katero se je bil poročil leta 1770. Ko so mu dvorska gospoda poročili smrt njegovega deda ter se mu poklonili kot novemu kralju svojemu, se je bridko zjokal, pokleknil s svojo ženo ter prosil Boga: „O Gospod, vodi in varuj naju, premlada sva za vladarski prestol!“ — Ljudevik XVI. bil je jako blagega srca ter bi bil najrajši vse ljudi srečne storil; bil je tudi dosti umen in spreviden, in dobro je vedel, da v državni upravi marsikaj ne velja; toda imel je premalo svoje sodbe in svoje volje, in dasi ni imel zaupanja v samega sebe, vendar niti drugim ni zaupal ter je vedno omahoval zdaj na eno, zdaj na drugo stran, kakor ga je kdo znal za se dobiti. Bil je torej preslab, da bi v tako razburjenih časih mogel državno krmilo ravnati, kakor bi bilo treba; in akoprem ga je ljudstvo veselo pozdravljalo ter ga imenovalo „težko pričakovanega“ (le désiré), je vendar ravno on za grehe svojih prednikov moral na morišči poginiti. Drugača bila je lepa njegova žena. Dasi ne tako bistrega uma, kakor njena mati, cesarica Marija Terezija, bila je vendar jako živa ter je z odločno svojo voljo istega kralja pridobila, da je tudi v državnih stvareh čim dalje bolj slušal njene nasvete. Res da je preveč ljubila kraljevi sijaj, ter da v priprostej svojej lakomnosti nikakor ni hotela odjenjati od potratnih dvorskih šeg in navad; takošna zapravljivka pa le ni bila, kakor so jo razupili Francozi, ki nikdar niso marali za njo, zato ker je bila avstrijskega rodú.

Ljudevik XVI. bil je do dobrega prepričan, da treba državno upravo prenarediti, a imel je tudi dobro voljo, da se sam od-

reče neomejene vladarske oblasti. Prvo kraljevo dejanje njegovo je bil ukaz, da ima grofica Dubarry kar takoj iti s kraljevega dvora. Potem je pozval k sebi tri in sedemdeset let starega Maurepas-a, ki mu je do smrti svoje (1781) zvesto služil ter mu nasvetoval dobre ministre, akoprem sam ni imel niti posebnih zmožnostij niti dovolj odločne volje, da bi svoje ljudi podpiral, kakor bi bilo treba. Med prvimi svetovalci Ljudevika XVI. sta se najbolj odlikovala denarni minister Turgot in državni tajnik Malesherbes. Turgot je prej bil intendant ali kraljevi namestnik v Limoges-u ter se je proti oderuhom in davkarjem na vso moč potegoval za ubogo kmečko ljudstvo ter je že takrat nasvetoval, kako da bi se odpravile velike krivice, ki so se godile „tretjemu stanu“. Ko se je torej raznesel glas, da je Turgot postal denarni minister, je neke ljudi bilo strah in groza, drugi pa so se veselili in trdili, da je to največja sreča, ki je mogla doleteti francosko državo. In res si Francozi takrat niso mogli želeti boljega moža, kajti Turgot bil je pošten in pravičen, odločen in prav nič sebičen, poln najčistejšega domoljubja, bistroumen in delaven. Kralju je odločno rekel, da država nikakor ne sme ustaviti svojih plačil, da ne sme povišati davkov, niti delati novih dolgov, pač pa mora varčno gospodariti ter s prihranjenimi novci po malem odplačevati stare dolgove. Da bi bilo to mogoče, treba odpraviti vse nepotrebne službe in stroške, vzeti plemenitnej gospôdi velike pravice ter davke enako razdeliti med vse stanove, pretrgati vezi, ki zavirajo kupčijo in obrtnijo ter pripustiti tudi meščanske in kmečke sinove do višjih državnih in cerkvenih služb. Davki se ne bi smeli več dajati v najem, ampak država morala bi jih sama pobirati ter ostro nadzirati davkarske uradnike.

To so bile gotovo koristne in pravične tirjatve in vendar ih Turgot ni mogel doseči. Premalo sta ga podpirala Mau-epas in Malesherbes, a kralj sam bil je preslab proti prevzetnej gospodi, ki so zdaj vsi bili enih mislij ter se krepko uprli ple-nenitim osnovam. Malesherbes se je v prejšnjih službah svojih udi potegoval za siromaško ljudstvo, ki je moralo toliko kri-ičnega davka plačevati; a ko je od leta 1750.—1763. bil vr-iovni presojevalec knjig, bil je dober prijatelj enciklopedistov er je vsem svobodoumnim knjigam pustil na svitlo. Prav ne-ad je stopil v ministerstvo, a ko se je le udal, francoski uče-jaki niso vedeli, kaj bi počeli od veselja, da bosta odslej v raljevem svetovalstvu dva tako redka in vrla moža, kakoršna ta bila Turgot in Malesherbes, ki sta se v vseh imenitnih tvareh ujemala. Malesherbes je najprej hotel odpraviti tista

grozna pooblastila, ki so človeka brez sodnijske preiskave spravila v zapor; ali obveljalo mu je samo to, da je mnogo nedolžnih ujetnikov izpustil. Ravno tako je zastonj zahteval, da bi na kraljevem dvoru varčnejše gospodarili. Turgot dosegel je vsaj to, da je kralj po vsem Francoskem oklical svobodno kupčijo z žitom, ali pri čudnih tedanjih razmerah je ta tolikanj koristna naredba bila vzrok krvavim pobojem. Rokodelstvo je le nekoliko mogel osvoboditi cehovskih spon.

Zvedeni možje so sprevideli, da se tolikokrat imenovane napake ne bodo dale odpraviti, dokler se ne spremeni državna uprava na Francoskem, ali kakšna da naj bo ta sprememba, o tem niso vsi bili enih mislij. Turgot si je želel kak državni zbor, v katerem bi vsi stanovi imeli svoje zastopnike ali poslance; Malesherbes mislil je, da bi za prvi čas bil dober tak gosposki zbor, kakoršen se je na Francoskem shajal pred letom 1614.; kralj pa se je nadejal pomoči od starega „parlamenta“ ali nekdanjega najvišjega sodišča, katerega je zopet sklical ter mu povrnil vse nekdanje pravice. To je bila velika nesreča, kajti parlament se je trdovratno upiral vsem koristnim osnovam in ni odjenjal, dokler Ljudevik XVI. ni Turgota in Malesherbesa odpustil iz ministerstva (meseca maja 1776). Kako je cenil Turgota, pričajo njegove besede, ki jih je malo pred odhodom teh ministrov izrekel: „Samo jaz in Turgot ljubiva narod svoj.“

V kraljevem svetovalstvu je Turgota zamenil njegov nasprotnik Clugny, mož brez pomena, ki je že črez štiri mesece umrl. Francoze je takrat najbolj zanimala vojska v severnej Ameriki nekoliko iz sovraštva zoper Angleže, nekoliko pa iz velikega svobodoljubja, ki so se ga navzeli iz knjig enciklopedistov. Kar očitno so zahtevali, da naj francoska vlada z amerikanskimi uporniki sklene zavezo ter jim pošlje vojaške pomoči. Vergennes, minister za zunanje stvari, je s prva bil odločno zoper vojsko v Ameriki. Po Turgotovem odhodu pa se je po malem dal spregovoriti ter je Amerikancem najprej skrivaj pošiljal topov, pušk, smodnika in česar sicer treba za vojsko; potem je dovolil, da so francoski častniki stopili v amerikansko vojsko; a ko je mladi Lafajette navdušena poročila pisal domu, in ko so v Parizu in Versaillesu celó plemenitna gospoda bili čisto zbegani, udal se je prošnjam amerikanskega poslanca Franklina ter pregovoril slabega Ljudevika XVI., da je meseca februarja podpisal pogodbo, po kateri je francoska vojska šla črez morje, a ne da bi Amerikanci za to pomoč imeli kedaj plačati kako odškodnino. Kako se je ta vojska kon-

čala, povedali smo v prejšnjem zvezku. Amerikanska vojska stala je francosko državo mnogo novcev in bilo je torej jako imenitno, kdo da bo po zgodnji smrti Clugny-jevi postal denarni minister. Dobrovoljni kralj je na to mesto pozval Neckera, ki je v denarnih stvareh takrat imel v Parizu največ veljave.

Jakob Necker rodil se je leta 1732. v Ženevi na Švajcarskem od očeta profesorja, ki ga je poslal v Pariz, da bi se izučil kupčije z denarji. Leta 1762. je mladi Necker bil sam svoj, sreča mu je bila mila in v desetih letih pridobil si je šest milijonov liver lastnega premoženja. Največ neslo mu je to, da je bil ravnatelj indijske trgovinske družbe, in da je zapravljivi kralj Ljudevik XV. pri njem na posodo jemal. Ko je bil dosti bogat, poveril je vodstvo kupčije svojemu bratu ter se jel pečati s politiko. Prav predrzno pisaril je o državnih stvareh, katerih sicer niti sam ni dobro razumel, ter si je s tem pridobil čim dalje več veljave pri ljudeh, ki so sklepali, da bi mož, ki je s trudom in umom svojim sam tako obogatel, tudi državi vedel pomagati iz zadrege. Imenitni in slavni možje, ki so se pogostoma shajali v njegovej hiši ter se kratkočasili v družbi duhovite njegove žene, so mu še bolj ogladili pot in kmalu je Necker bil najmogočnejši svetovalec francoskega kralja. Ljudje imeli so toliko zaupanja va-nj, da so v nekoliko dneh razgrabili vsa dolžna pisma novega državnega posojila, s katerim so se imeli poravnati stroški za amerikansko vojsko. Necker si je državno gospodarstvo mislil kakor kak denarni zavod ali kako kupčijstvo in trdil je, da tu ni treba druzega nego kredita in reda. Kredita je državi za nekoliko časa dajalo njegovo ime, a da bi bilo tudi reda, napravil je površen pregled vseh državnih dohodkov in stroškov ter državnih dolgov. Ta pregled ali „račun“, ki ga je najprej predložil kralju, dal je potem tudi tiskati v mali knjižici, po kateri so ljudje tako hlastno segali, da so jo morali vedno z novega tiskati. Tudi to je v prvi mah povzdignilo zaupanje v francosko vlado; ali kmalu se je pokazalo, da račun ni natančen, da so stroški mnogo večji, dohodki pa manjši. Zdaj so se jasno videle velike, nezaceljive rane, iz katerih je Francoska čim dalje bolj krvavela. Sam Necker je spREVIDEL, da tu treba še drugih pripomočkov in jel jih je iskati. Kolikor se je dalo, odpravil je nekatere napake v državnej upravi, zahteval je več varčnosti zlasti na dvoru, a naposled se je tudi on prepričal, da treba celo državno upravo prenarediti. On, katerega so Francozi takrat najbolj slavili, mislil je, da se sme lotiti vsakega dela in pregovoril je kralja, da je za poskušnjo vpeljal neke čisto nove naprave; ko je pa

tudi on rekel, da treba davke enako razdeliti med vse stanove, vzdignili so se vsa plemenitna gospoda ter rovali zoper njega kot protestanta in tujca, dokler ga kralj ni odpustil iz službe (1787). V državnih stvareh se Necker ni skazal zvedenega ministra, in ravno on je s svojim „računom“ najbolj podkopal staro francosko državo ter še bolj razburil splošno nezadovoljstvo. Sicer pa je francosko ljudstvo tudi zdaj še slavilo Neckera kot edinega moža, ki bi državo mogel rešiti pogina.

Kmalu se je pokazalo, da so plemenitna gospoda kralja čisto dobili na svojo stran. Neckerjeva prva dva naslednika bila sta moža brez pomena, pa se tudi nista mogla dolgo obdržati. Takoj po Neckerjevem odhodu je kralj podpisal ukaz, da pri vojščakih sme postati častnik le, kdor se more izkazati, da so vsaj štirje njegovih prednikov bili plemenitniki; kdor pa je imel samo tri ali manj plemenitih prednikov, ali kdor niti ni bil plemenitnik, moral je izstopiti iz vojaške službe, ali pa ostati prost vojščak. Ta naredba je osupnila vse svobodoumne može in vzela jim je nado v boljo prihodnost, kajti tako ostro se niti v poprejšnjih časih ni gledalo na plemenitni rod vojaških častnikov. V tem je proti koncu leta 1781. umrl stari Maurepas, a po njegovej smrti je pri izbiranji ministrov navadno odločila kraljičina beseda. In kakor kraljica, tako je zdaj isti kralj najprej hotel vstreči prevzetni gospodi, a potem še le željam in potrebam ostalega naroda.

Plemenitnikom prav po volji bil je novi minister Calonne, ki je od 2. novembra 1783 ravnal denarne stvari na Francoskem. Calonne ni bil brez darú, ali bil je lahkoumen in zapravljiv ter si je v dosedanji službi svoji kot intendant ali namestnik pridobil tako slab glas, kakor nobeden njegovih tovarišev. Stopivši prvikrat pred kralja razodel mu je kar naravnost, da ima 230.000 liver dolga. Rekel je, da bi si kot denarni minister te novce prav lahko po strani zaslužil, ali da rajši pove resnico. Kralj je na to molčé poiskal delnic za 230.000 liver ter jih podaril odkritosrčnemu ministru. Hinavec je bogato darilo shranil, dolgove pa je poplačal z novci, ki si jih je v imenitni službi svoji po strani pridobil. Takošen mož bil je zdaj na čelu državnega gospodarstva. Prva leta pomagal si je s tem, da je z novimi dolgovi stare poplačeval. Prevelika varčnost zdela se mu je nepotrebna in pustil je, naj na dvoru po stari navadi razsipljejo, kolikor se jim ljubi. Obožani plemenitniki in drugi gosposki lizuni so bili presrečni in kar obožavali so novega ministra, ki jim je napravil tako lepe dneve. Calonne pa se je tudi sicer znal prikupiti veliki dvor-

ski gospodi, kajti obnašal se je prav lično in okretno, kakor pravi dvorjan, in bil je prebrisan in zvit, kakor malokdo, če je bilo treba napraviti kako zdražbo. V državnih stvareh ni bil brez razuma, le prenagel je bil in natančen.

Z lahkoumnim in nepremišljenim ravnanjem je Calonne francoski državi naprtil čim dalje veče dolgove ter čim dalje bolj podkopaval ugled kralja samega, kajti bolj ko so na dvoru od veselja razsajali, bolj so svobodoumni rovarji ščuvali narod zoper kraljevo vlado. Vsako najmanjšo dogodbo znali so ti ljudje po svoje zasukati ter jo tako pripovedovati, da je v vsakdanjem človeku kar vzkipelo, ko je čul tako grde in nesramne stvari. Govorilo in pisarilo pa se je toliko, da človek ni vedel, kaj je resnica. Najrajši obrekovali so kraljico, katero so od nekdaj črtili ter dolžili, da je ona kriva vsej razuzdanosti in zapravljivosti na kraljevem dvorú. Najnesramnejša laž bila je pripovedka o dragocenem ovratniku. Pariški juvelir Böhmer sestavil je od najdražjih diamantov prelep ovratnik ter ga kraljici ponudil za en milijon in šestkrat sto tisoč frankov. Kraljici bil je predrag, pa ga ni kupila. V tem je neka malopridna ženska La Motte zatrjevala princa Rohana, da se bo jako prikupil kraljici, če bi jej preskrbel omenjeni ovratnik. Izročila mu je celó ponarejeno pisemce, v katerem baje sama kraljica piše, da bo počasi odplačevala ovratnik, ko bi jej ga kdo skrivaj kupil, da ne bi med svetom napravil nepotrebnega krika. Nečimern princ dal se je preslepiti in šel je s ponarejenim kraljičinim podpisom k juvelirju, vzel na upanje dragoceni ovratnik ter ga dal La Motti, da naj ga izroči kraljici. Grda sleparica je s svojimi ljudmi ovratnik razstavila ter drago kamenje posamezno prodala na Angleško. Okanjeni princ Rohan je zastonj čakal kraljeve milosti, juvelir pa denarja. Naposled se je juvelir le ohrabril in šel je tirjat kraljico samo, ki ovratnika nikdar niti videla ni. Kraljica bila je čisto osupnjena, in ko je Böhmer resnično povedal, kolikor je vedel, dal je kralj princa Rohana zapreti. Hitro kakor blisk se je ta dogodba zdaj raznesla po vsem Parizu in ljudje so verjeli, da si je kraljica res skrivaj naročila dragoceni ovratnik, zlasti potem, ko je sodišče princa Rohana spoznalo nedolžnega ter le ostale sleparje obsodilo.

Dasi v tej stvari nedolžna, bila je kraljica vendar tudi sama kriva, da so ljudje o njej tako slabo sodili; kajti preveč je bila lahkoumna in prerada je pozabila, da kraljica marsičesar ne sme storiti, kar drugemu človeku nihče ne bi zameril. Spone dvorskih šeg bile so jej zoperne in če je le mogla, zbrala je okoli sebe prav po svojej volji nekoliko gospá in gospodov, ne

gledé na njihov rod, ter se ž njimi svobodno kratkočasila. Bilo pa jih je med njimi tudi mnogo, ki s svojim življenjem kraljici nikakor niso bili na čast. Že to je kraljičinim sovražnikom dajalo povoda dovolj, da so jo grdo opravljali; še bolj pa so vpili na njo, ko je s svojo lahkoumnostjo pregloboko segala v državno blagajnico, da je obdarovala malovredne ljubljence svoje. V grofinjo Polignac je bila tako zaljubljena, da je kar z milijoni obsipala njo in njene sorodnike, a naposled jo je za stalno pozvala k sebi na dvor, da jej je otroke izrejala.

Vse to bile so nedolžne stvari proti temu, kar se je godilo na dvoru prejšnjega kralja, Ljudevika XV., ali zdaj so bili drugi časi. Državno gospodarstvo hiralo je od dne do dne, dohodkov bilo je vedno manj in že ni bilo mogoče več delati niti novih dolgov. Calonne si ni vedel pomoči; ugibal je na vse strani, marljivo je prebiral Turgotovê in Neckerjeve osnove, in prepričal se je tudi on, da treba davke in druga bremena pravično razdeliti med vse stanove ter sploh znova urediti vso državno upravo. Da se plemenitna gospoda temu ne bi upirala, je Calonne kralju svetoval, naj v ta namen skliče zbor tako zvanih „notablov“, kakor so se bili zadnjikrat sešli za kralja Ljudevika XIV. leta 1626. „Notable“ zvali so imenitne može, ki so se odlikovali po krvi ali po znanji in od katerih je kralj po svoji dobri volji nekoliko pozval k sebi, da se ž njimi posvetuje o imenitnih državnih stvareh. Tak zbor je torej Ljudevik XVI. sklical meseca februarja leta 1787., a sklical je zastopnike vseh treh stanov ter zlasti može, o katerih je mislil, da so mu popolnoma udani in da imajo tudi kaj veljave med ljudstvom. Pa niti to ni pomagalo. Kakor hitro so plemenitni „notabli“ videli, da so stare njihove pravice v nevarnosti in da bi v prihodnje imeli ravno tako plačevati davke, kakor kmetje in meščani, so se odločno uprli, in kralj je prejšnjega njihovega ljubljenca ministra Calonna moral odpustiti iz službe (9. aprila 1787).

Kralj je mislil, da bo „notable“ najprej potolažil in pridobil za potrebne spremembe, ko bi nekoga od njih pozval v državno svetovalstvo. Imenoval je torej toulouškega škofa Brienna za denarnega ministra, ki je v zboru „notablov“ bil vodja Calonnovih nasprotnikov, ob enem pa je tudi med dvorsko gospodo imel veliko veljavo. Brienne skusil je „notable“ s tem pridobiti, da jim je predložil izkaz državnih stroškov in dohodkov. Pri splošni zmešnjavi in velikem neredu v državni upravi bil je ta račun tako površen, da nikakor nisi mogel vedeti, koliko je na leto več stroškov nego dohodkov. Eni so

izračunili, da ta primanjkljej iznaša dve sto tisoč milijonov, drugi pa, da niti celih sto tisoč milijonov ne. Zdaj je vsakemu bilo jasno, kako težavno je nadzorovati in uredovati denarne stvari, in „notabli“ so zahtevali, naj se poverijo posebnemu odboru izmed njih, kajti en sam človek da ni dorasel tolikemu delu. Brienne pa si nikakor ni dal omejiti imenitne svoje časti in pregovoril je kralja, da je „notable“ razpustil. (25. maja 1787).

Brienne se je nadejal, da mu bodo parlamenti dovolili, kar so mu „notabli“ odrekli. Kakor smo že drugje povedali, so na Francoskem „parlamente“ zvali vrhovna sodišča, ki so imela tudi to pravico, da so vsako novo postavo ali kraljevo naredbo vpisala v državni zakonik ter jej s tem podelila postavno veljavo. Parlamenti mogli so to vpisanje tudi odreči ter so si tako lastili neko oblast, ki so jo sicer imeli državni zbori. Najimenitnejši bil je parlament pariški, po katerem so se v državnopravnih stvareh navadno ravnali parlamenti po ostalih francoskih krajih. Ker pa so udje parlamentov bili sama plemenitna gospoda, poganjali so se za plemenske pravice ravno tako in še bolj kakor „notabli“. Ne da bi državi pomagali iz zadrege, ampak vpiti so začeli na vlado, jej očitali nasilje ter se odločno upirali vsemu, kar je kralj hotel storiti na korist naroda svojega. Razdraženo ljudstvo v Parizu je gospodi ploskalo in brez strahu je očitno psovalo in zasramovalo kralja in kraljico. Brezumni plemenitniki bili so tako zaslepljeni v svoji prevzetnosti, da niso videli propada, ki so si ga sami sebi kopali, med tem ko so svobodoumni rovarji dobro vedeli, da se s kraljevo oblastjo morajo podreti tudi gosposke pravice. Ko je kralj parlamentom ukazal, da morajo vpisati neke nove davke, ki jih bodo vsi stanovi plačevali, jeli so dokazovati in trditi, da nimajo pravice dovoliti davkov, ampak da se v ta namen mora sklicati državni zbor, kakor je zadnjikrat zboroval leta 1614. A ko je kralj nameraval pravično in koristno preustrojiti sodnije, so isti parlamenti blagi namen njegov čisto napačno razlagali ter dobro stvar tako zasukali, da se je v nekih mestih ljudstvo pridružilo gospodi ter se ustavljalo celo vojaški sili, ki je imela zatreti prevratno začenjanje. Nemiri bili so še večji, ko je kralj razpustil parlament ter nekoliko najpredrznejših gospodov dejal v zapor. Kralj je sprevidel, da se splošna razburjenost ne da več s silo ustaviti in odjenjal je ter razglasil, da bo na dan 1. maja 1789 sklical v Versailles veliki državni zbor. Ob enem pa je pozval vse pravnike in druge učene može, naj v časopisih ali v posebnih knjižicah odkritosrčno razodenejo

svoje misli, kako da naj se sestavi ta državni zbor. Takoj na to je Brienne moral izstopiti iz ministerstva, a na njegovo mesto je zopet prišel Necker (27. avgusta 1788). Veselje bilo je nepopisljivo, ljudje so kar vriskali po Parizu ter slavili dobrega kralja, kakor že davnej ne; zaupanje pa se je pokazalo tudi v tem, da je cena državnim dolžnim pismom takoj poskočila, kakor hitro se je raznesel glas, da je Necker zopet minister.

Kraljeva popustljivost je dobro došla svobodoumnim možem v Parizu, kjer se je zdaj začelo novo nevarno gibanje. Predrzni rovarji zbrali so okoli sebe po več tisoč postopačev, beračev, tatov in podobne druhali ter jih tako izurili, da so bili vsak trenutek pripravljeni razsajati po mestu. Kar v tropah hodili so po ulicah, vozeči se gospodi ustavljali so kočije ter enega opsovali, drugemu pa „slavo“ kričali; skoraj vsak večer so kje okna razbili ali pa se v krvavih pobojih ruvali in pretepali z vojščaki in stražarji. Tako se je po malem začela velika prekucija. Nič ni pomagalo, da je kralj z nova sklical razpuščeni parlament, kajti ta zbor je v napuhnjenosti svoji čim dalje trdovratnejše branil pravice plemenitnikov ter zahteval, da se ima državni zbor prav tako sklicati in sestaviti, kakor leta 1614. Istega mnenja bili so tudi „notabli“, katere je Necker zopet sklical, da bi se ž njimi posvetoval zarad prihodnjega državnega zbora. Ko se je prepričal, da se plemenitniki prav nič nočejo ozirati na ostali francoski narod, ki je od dne do dne glasnejše zahteval enake pravice za vse, je Necker „notable“ že črez šest dnij razpustil ter sam izdal osnovo za državni zbor.

Po tej osnovi volil je „tretji stan“ toliko poslancev, kolikor prvi in drugi skupaj. To je bilo dobro; ali slabo je bilo, da Necker ni določil, kako da bodo v državnem zboru glasovali, ali po glavah ali po stanovih; celó brezumno pa je bilo, da je o tem preimenitnem vprašanji imel prihodnji zbor sam odločiti. Meščanskih in kmetiških poslancev bilo je namreč 600, plemenitnikov 300, duhovnikov pa tudi 300. Ko bi vsak stan za se zboroval v ločenih oddelkih ali zbornicah ter v vsaki stvari posebej sklepal ter oddal sklep svoj kot en glas, je po tedanjih francoskih razmerah bilo skoraj gotovo, da bi se plemenitniki in duhovniki ujemali v dveh enakih glasovih, ter da bi s tem odločili nad enim edinim glasom kmetov in meščanov, katerim potem ne bi bilo prav nič koristilo, da so imeli 600 poslancev. To bi bilo tem krivičnejše, ker je na Francoskem takrat bilo 24 milijonov kmetov in meščanov, a samo kakega pol milijona plemenitnikov in duhovnikov. Da bi se tej krivici v okom prišlo, so svobodoumni možje vsak dan po časo-

pisih in posebnih knjižicah pretresovali, kaj da je prav za prav ta tolikanj zaničevani „tretji stan“ in kake pravice da mu gredó. Od vseh teh knjižic bila je najimenitnejša ena, katera je na naslovnem listu za napis imela vprašanje: „Kaj je tretji stan“? V razpravi pa odgovor: „Vse“. Knjižico je napisal duhovnik abbé Sieyes, ki je sam bil priprostega rodu in je dobro poznaval in čutil nadloge naroda svojega, kateremu je želel pomagati do bolje prihodnosti. Obširno je razlagal vse krivice, ki se godé „tretjemu stanu“, dokazoval, da je ta stan najimenitnejši za obstanek in razvoj vsake države; da bi torej le on, ki zdaj nima nobene veljave, moral kaj veljati v državi in zahteval je kar naravnost, da se imajo zatreti vse plemenske pravice in da na Francoskem v prihodnje ne sme biti več nobenega razločka med stanovi. Rekel je, da Francoska ne potrebuje gosposkega državnega zbora, ampak da jej je treba splošne „narodne skupščine“.

Omeniti pa moramo še druzega moža, ki si je tudi s peresom pridobil veliko veljavo pri rojakih svojih. Ta mož bil je grof Mirabeau. Rojen leta 1749. živel je v mladosti svoji jako razuzdano, potem pa se je ubožan lotil pisanja. Pisal je o stvareh, ki so takrat najbolj zanimale francosko ljudstvo in zato je vsako novo knjižico prav hitro razpečal. Pa ne le stvar sama, tudi predrzna pisava njegova in bistroumne misli mikale so ljudi, da so hlastno segali po njegovih spisih. Znal pa je Mirabeau tudi govoriti kakor malokdo, a s preljubeznivim svojim ponašanjem znal se je takoj vsakemu prikupiti. Dasi po rodu grof, je z ostrim peresom svojim brezobzirno podiral vse plemenske pravice ter zahteval, da mora vsak Francoz biti svoboden državljan. Za republiko nikakor ni bil, pač pa je hotel, da bi splošen državni zbor postavno omejil moč kralja in samolastnost ministrov. Bil je torej v tedanji razburjenosti zmeren in trezen mož, ki se ni vezal na nobeno stranko ter je do svoje smrti odločno branil kraljevo oblast.

Kakor Sieyes in Mirabeau so tudi drugi možje pripravljali narod svoj za volitve v državni zbor. Toda bolj nego knjige in časopisi so leta 1788. slaba letina, dragina, lakota in nenavadno huda zima zdramile nesrečnega francoskega kmeta, da je prav jasno spregledel žalostno stanje svoje, ter se nadejal pomoči od prihodnjega državnega zbora, v kateri je zdaj tudi on smel voliti svoje poslance. Pa še več. Kralj je volilcem dovolil, da smejo zastopnikom svojim razodeti vse svoje želje ter jim dati vodilo, po katerem se imajo v zboru ravnati. In kmetje niso molčali, ampak odkritosrčno so povedali, kar jih je

težilo, a duhovniki, učitelji in drugi zaupni možje morali so jim vse to napisati v pismo, ki so ga potem poslancu svojemu dali na pot. Kdor je plačeval davke ter spolnil pet in dvajset let, smel se je udeležiti volitve volilnih mož, a ti so potem izvolili poslanca. Volilni možje pa so si tudi po volitvi še lastili nekako državljansko oblast ter so se zlasti v Parizu večkrat shajali med seboj v shode ali „klube“, v katerih so se vtikali v državne stvari ter se posvetovali s svojimi poslanci. Vsakdo je moral sprevideti, da se pripravljajo velike dogodbe in da bodo seje državnega zbora jako hude. Le Necker vsega tega ni videl ter je mislil, da bo vse dobro, če se bodo plemenitniki sami odrekli davkovske svobode svoje, kajti zastopniki „tretjega stanu“ bodo potem tudi odjenjali in gladko in mirno se bode zborovanje dalje vršilo po volji plemenitne gospode, ki si bodo za nekoliko davka ohranili vse druge državne pravice. Oslanjaje se na to svoje krivo prepričanje Necker ni hotel določiti, kako da naj v zboru glasujejo, ampak prepustil je državnemu zboru, naj o tem sam odloči. To je bila velika pomota, ki je le še bolj pospešila veliko prekucijo. Isti kralj spoznal je v tej neodločnosti veliko nevarnost za vladarsko oblast svojo, ali naposled se je udal Neckerju, v katerega so Francozi tudi takrat še imeli veliko zaupanja.

Ustavodajna narodna skupščina.

Po omenjenih pripravah napočil je naposled težko pričakovani 1. maj l. 1789. V Versaillesu so se prvikrat sešli zastopniki celega francoskega naroda, a sešlo se je tudi mnogo drugih ljudij, da vidijo začetek usodepolnega zborovanja. Drugi dan so poslanci šli pred kralja. Pri tej priliki je splošno nejevoljo obudil ukaz dvorskega obrednika, da zastopniki „tretjega stanu“ morajo biti čisto črno opravljeni brez vsakega lišpa, kajti svitla oblačila z zlatom in srebrom obšita da se spodobijo samo plemenitni gospodi. Dne 4. maja bilo je cerkveno opravilo in že od ranega jutra so v Versaillesu vse ulice od kraljevega dvora do velike cerkve mrgolele radovednega ljudstva; z oken gledale so gizdave gospe, a po sredi so v dveh dolgih vrstah stali vojščaki mož pri možu, da so omejili prostor, na katerem se je pomikal svečani sprevod. Najprej stopali so poslanci kmetov in meščanov v priprosti črni obleki. Med njimi bil je grof Mirabeau, katerega je izvolilo mesto Aix, ko ga plemenitniki niso hoteli imeti za svojega; a bil je tudi abbé Sieyes, zastopnik pariškega mesta. Ljudje so veselo pozdrav-

ljali poslance „tretjega stanu“, a niso se mnogo zmenili za plemenitno gospodo, ki so se kar bliščali od svile, zlata in dragega kamenja. Tudi kralju so navdušeno „slavo“ kričali, a ko se je pokazala kraljica, ni je nihče pozdravil, ampak proste ženske vpile so: „Živio vojvoda Orleanski“! Ta vojvoda, za katerega na dvoru niso marali, je namreč največ nesramnih lažij trosil o Mariji Antoinetti, a če je o njej govoril, imenoval jo je vedno le „Avstrijanko“.

Dne 5. maja pa se je začelo pravo zborovanje. Sredi prostorne dvorane za svečanosti sedeli so ob krajeh na eni strani plemenitniki, na drugi duhovniki; na dolnjem koncu so povprek v gostih vrstah sedeli poslanci kmetov in meščanov; spredaj na odru je na prestolu sedel kralj, obdan od najimenitnejše dvorske gospode, pod njim pa so pri zeleni mizi bili ministri; a okoli po galerijah bilo je nad dve tisoč gledalcev, gospodov in gospá v predragih prazničnih opravah. Najprej je govoril kralj, kratko in jedernato, a za njim je isto obširno in dolgočasno ponavljal minister Necker. Oba sta poudarjala žalostno denarno stanje francoske države, a kako da bi se temu pomoglo, to da je prava in edina naloga državnemu zboru. Poslanci so napeto poslušali, kedaj da bodo čuli o kaki osnovi za novo državno ustavo, pa zastonj; ne kralj ne minister njegov se tega vprašanja nista dotaknila niti z eno besedico ne. Ko je Necker dovršil svoj govor, je kralj hitro vstal ter šel iz dvorane, a za njim vzdignili so se tudi poslanci ter druga gospoda in prva seja bila je končana.

Drugi dan potem zbrali so se zastopniki „tretjega stanu“ zopet, ali zastonj so čakali plemenitnikov in duhovnikov, ki so trdovratno zahtevali, da bi vsak stan imel za se svoje posebne seje. Trdovratni pa so bili tudi poslanci kmetov in meščanov, ki so zahtevali skupne seje, in tako je minulo celih šest tednov, a ne da bi prišli do kakega sklepa. Že tu se je pokazalo, kako škodljiva je bila kraljeva neodločnost, kajti en sam njegov ukaz in konec bi bilo jalovemu prepiru; a ker se Necker tega ni upal kralju nasvetovati, postali so možje „tretjega stanu“ čim dalje predrznejši ter so naposled sami odločili. Dne 10. junija so namreč po Sieyes-evem predlogu pozvali plemenitnike, naj pristopijo k njim, da bi skupaj pretresovali volitve: a ko se jim gospoda, razun nekoliko duhovnikov, niso hoteli udati, so se sami lotili dela ter odobrili volitve vseh pričujočih poslancev. Kmalu potem, dne 17. junija, pa so se isti poslanci „tretjega stanu“ z velikim navdušenjem oklicali za edino veljavno „narodno skupščino“ ter si s tem lastili najvišjo oblast v državi.

Ta preimenitni sklep je pravi začetek francoske revolucije. Mnogo duhovnikov je na to pristopilo k „tretjemu stanu“, le plemenitniki so se še zmiraj branili skupnih obravnav in sililí so v kralja, naj skupščino razpusti. Hoté ali nehoté se je kralj zdaj moral odločiti na eno ali drugo stran ter je oznanil, da bo dne 23. junija sam prišel v sejo. Po tedanji šegi je za tako zvano „kraljevo sejo“ bilo treba marsikaj prirediti in zaradi teh priprav so zbornico že 20. junija zaprli. To pa nikakor ni bilo po volji poslancem, ki začetega zborovanja niso hoteli pretrgati, in strašno so razsajali pred zaprtimi vrati. V tem pride predsednik njihov, učeni Bailly, jih potolaži, da lahko tudi drugje zborujejo, ter jih pelje v bližnjo prostorno dvorano, v kateri so dvorska gospoda navadno imeli svoje veselice. Tu zbrani poslanci so svečano prisegli, da se ne bodo prej razšli, dokler ne bodo francoski državi dali nove ustave. Zdaj je Necker mislil razburjene duhove potolažiti s tem, da bi od plemenitnikov in duhovnikov sestavil nekako gosposko zbornico, kakoršno imajo na Angleškem, ali bilo je prepozno. Dne 23. junija sešli so se zopet vsi trije stanovi v svečano okinčanej velikej dvorani, kjer je bila napovedana „kraljeva seja“. Kralj je najprej očitno grajal stanovske razprtije ter preklical veljavo dotedanjim sklepom; potem je obljubil potrebne spremembe v državni upravi ter priznal zboru pravico, da razsoja o teh stvareh; naposled pa je ukazal, da se imajo poslanci ločiti v tri stanove, ki bodo vsak za se zborovali. Na to je kralj šel iz zbornice, a za njim šli so tudi plemenitniki in duhovniki, le poslanci „tretjega stanu“ so osupnjeni ostali na svojih sedežih. S prva niso vedeli, kaj bi začeli, ali bi slušali kraljevo zapoved, ali bi se jej uprli, dokler se ni vzdignil Mirabeau ter jih opomnil svete njihove prisege od 20. junija. To je odločilo. Zastopniki „tretjega stanu“ ostali so v dvorani in zborovali so dalje, kakor da se ne bi bilo ničesar pripetilo. V tem stopi pred nje vrhovni dvorski obrednik in ponovi kraljevo zapoved, da se imajo pri tej priči raziti. Ves razkačen plane zdaj Mirabeau kvišku in se izdere nad njim: „Povejte Vašemu gospodarju, ki Vas je le-sem poslal, da smo se tu zbrali po volji naroda francoskega in da se ne umaknemo, razun ko bi nas razgnala vojaška bodala.“ Dobrovoljni kralj je zopet odjenjal in rekel je: „Če gospodje „tretjega stanu“ nočejo iti iz dvorane, naj pa notri ostanejo.“ Omahljivi Necker je zdaj spregvidel veliko nevarnost in hotel je izstopiti iz ministerstva, in kralj in kraljica morala sta ga prav silno prositi, da je ostal. Ko je slabi kralj videl, da se niti na vojščake ne more več za-

našati, je dne 27. junija plemenitnike in duhovnike pismeno pozval, da naj se s „tretjim stanom“ združijo v eno edino narodno skupščino. Duhovniki, od katerih so mnogi že prej prestopili, so brez obotavljanja slušali ukaz preblagega vladarja, plemenitniki pa so se prav neradi udali v usodo, katere niso več mogli ubraniti.

Mnogo nevarnejše homatije so se med tem začele v Parizu, kamor je od kraljevega grada v Versaillesu bilo samo nekoliko ur. Skoraj da ga ni mesta, ki bi prav tako v vsakem oziru bilo središče državnega in narodnega življenja, kakor je na Francoskem Pariz. V Parizu stekajo se pota cele države, a iz Pariza se vsaka nova misel hitro razširi po vseh francoskih krajih. Ves narod ima tako rekoč svoje oči vedno uprte v Pariz, kakor da bi od ondod pričakoval dobro in slabo srečo svojo. Kdor doma ne najde zaslužka ali če ga tarejo druge nadloge, pa gre v Pariz sreče iskat. Tako je bilo tudi leta 1789., ko ste lakota in dragina pritiskali vso Francosko. Vsak dan prihajale so nove druhali lačnih postopačev v Pariz ter so tu pomnožili število domačih revežev, katerih je bilo čim dalje več, odkar ste obrtnija in trgovina jeli hirati vsled državnih homatij. Takošno stanje pa je dobro došlo predrznim rovarjem, o katerih smo že prej povedali, da so okoli sebe zbirali potepuhe vsake vrste ter jih trebali za svoje namene. Navadno zbirališče teh ljudij bil je tako zvani „Palais royal“, velikansko štirioglato poslopje, v katerem so bile gostilne, kavarne, igralnice, plesišča in druge podobne naprave, a na prostornem dvorišči bilo je s kostanjem zasajeno šetališče. Prvi govornik v tej čudni družbi je bil mladi pravnik Camilles Desmoulins, ki je komaj spolnil devetnajst let. Kar na mizo je stopil pred neštevilno množico ter jej razlagal najnovejše dogodbe, ali pa jo vnemal za kako uporno začetje. Po deset tisoč ljudij shajalo se je vsak dan v tej palači in ni ga bilo mirú ne po dnevi ne po noči.

Nenavadno burno bilo je v nedeljo dne 12. julija, ko se je raznesel glas, da je kralj odpustil ministra Neckerja, a med Pariz in Versailles da je sklical tabor zvestih vojščakov, ki bi imeli strahovati uporno ljudstvo. Camilles Desmoulins je zopet stopil na mizo in kar penil se je od jeze; a ko je prav grozno opisal nevarnost, ki jim bajé preti od vlade v Versaillesu, končal je svoj govor blizu tako-le: „Čuvajte se državljani, oborožite se! Bog ve, kaj snujejo? Poklati nas hočejo, kakor nekdaj hugenote v šent-jernejevi noči. Zelen list, ki pomeni dobro nado, naj nam bode znamenje, po katerem se bomo med seboj

poznali v boji za svobodo našo!“ Na to je z bližnjega drevesa odtrgal list ter si ga pripel na klobuk, a za njim je to isto storilo več tisoč ljudij in v nekoliko trenutkih je vse drevje bilo oskubljeno, kakor v pozni jeseni. Zdaj se je razburjena druhal vriskaje podala na pot iz ene ulice v drugo, ter po vsem mestu razsajala, kakor razbojniki; tu je razbila okna, tam vlomila v štacune, kjer se je orožje prodajalo, a ko se jej je pridružilo mnogo francoskih vojščakov, ustavila se je celó oboroženim vojaškim krdelom, v katerih so služili švajcarski najemniki in vojščaki iz vzhodnih nemških krajev. Hudobni vojvoda Orleanski se je tudi silil med upornike ter jih opominjal, da se morajo oborožiti. Glas o teh nemirih privabil je postopače iz vseh bližnjih mest v Pariz, kjer tudi drugi dan v pondeljek (13. jul.) ni bilo konca ne kraja strašnemu divjanju. Dne 14. julija jelo je na vse zgodaj plat zvona biti. Hitro se je zbralo kakih štirideset tisoč ljudij, in oboroženi s palicami, sulicami, sabljami in samokresi drli so proti vojaški orožnici, vlomili vrata ter pobrali črez trideset tisoč pušk in dvajset topov.

Zdaj je ni bilo moči, ki bi bila mogla ukrotiti razkačene divjake. Kakor iz enega glasa kričali so: „na bastiljo“! in šli so naravnost proti tej grozni jetnišnici, v katero so prej navadno zapirali ljudi, ki so se s pisanjem ali govorjenjem pregrešili zoper državno oblast. Te svobodoumne može so uporniki hoteli osvoboditi. Bastilja bila je mala trdnjavica, ograjena z močnim zidom in stolpi za brambo. Ukazoval je v njej poveljnik de Launay, za stražo bilo je kakih sto mož, nekoliko starih izsluženih vojščakov in nekoliko švajcarskih najemnikov; vjetnikov pa je takrat bilo samo sedem prostih hudodelnikov. Ko je besna druhal jela razgrajati okoli trdnjave, je Launay za strah dal na stolpu zažgati top; to pa je upornike le še bolj razdražilo. Z vso silo pretrgali so železne verige, spustili most ter prilomastili v prvo dvorišče. Da bi jih umiril, je Launay razpel belo zastavo ter poročil, da jim bode sam odprl trdnjavo, če bodo pustili oditi njemu in straži. Toda zmešnjava bila je tolika, da se je malokdo zmenil za belo zastavo, poveljnika pa nihče ni poslušal, razun nekoliko mestnih zastopnikov, ki so zastonj skušali pomiriti brezumno ljudstvo. V tem so preplašeni stari vojščaki sami odprli vrata. Kakor divje zveri planili so uporniki na nje, pomorili večji del stražarjev, Launayu odsekali glavo, bastiljo pa razdejali, da ni kamen ostal na kamenu. Mestni župan Flesselles prišel je na bojišče, da bi potolažil razkačeni narod, ali tudi njega so ubili, potem pa njegovo in Launay-evo glavo nasadili na dolge sulice ter ju kot znamenja

zmage svoje nosili po mestu. Že prve dogodbe v nedeljo prestrašile so trezne meščane in jelo jih je skrbeti za življenje in imetje svoje, ko so videli, da niti vojaška sila ne more več brzdati razuzdane druhali. Volilni možje sešli so se v mestni hiši, in skupaj z mestnim starešinstvom so (13. julija) sklenili, da se ima ustrojiti meščanska bramba od osem in štirdeset tisoč premožnih meščanov. Po Flessellesovi smrti so čisto prenaredili mestno upravo, izvolili državnega poslanca Bailly-a za župana, Lafayette-a pa za poveljnika meščanskej brambi, ki je prva dobila nove modro-belo-rudeče zastave. Stara francoska zastava je bila čisto bela, a zastava mesta Pariza bila je modra in rudeča; iz teh treh barv so tedaj zložili novo trobojnico, ki je še dandanes narodna in državna zastava francoska.

Poročila o pariških homatijah so silno pretresla kralja in svetovalce njegove, kajti sprevideli so, da ni mogoče ustaviti velike nevihte. Dne 15. julija šel je Ljudevik XVI. v narodno skupščino ter jej sam povedal, da je razpustil vojaški tabor. Veselje bilo je nepopisljivo in vsi poslanci so peš spremili kralja nazaj v njegov grad. Dva dni potem (17. julija) peljal se je kralj v Pariz ter s trobojnim trakom stopil v mestno hišo, da bi s tem potolažil razburjeno ljudstvo. Tisti trenutek so ljudje dobremu vladarju pač „slavo“ kričali in še večja bila je splošna radost, ko se je Necker vrnil v ministerstvo; ali ustaviti velike prekucije to le ni moglo. Rovarji so se vsak slehern dan shajali v „palais royal“ ter sklepali smrtne sodbe vsem, ki niso odobravali njihovega začetja; a njihovim ukazom poslušna druhal je vedno hodila po mestu in kjerkoli je zasačila kakega obsojenca, zgrabila ga je ter ga pri tej priči obesila na bližnjo svetilnico. Necker vsemu temu ni mogel kaj; državnih stvarij itak nikdar ni prav umel, zdaj pa niti denarjev ni bilo, da bi ž njimi gospodaril, kajti na posodo ni bilo mogoče nikjer dobiti, davkov pa so ljudje od dne do dne manj plačevali. Njegova slava je popolnoma ugasnila, in ni ga bilo, ki bi se še zmenil za-nj.

Prevratno gibanje v Parizu ohrabrilo je nezadovoljne in predrzne ljudi po vsem Francoskem, in kmalu so se tudi po drugih mestih in po kmetih začeli veliki nemiri. V vsakem mestu prenaredili so občinski red po naukih svobodoumnih pisateljev in povsodi so ustrojili meščanske brambe. Po vaseh vzdignili so se nesrečni kmetje, se pridružili kakej razbojnej druhali, požigali in pustošili po grajščinah ter se prav po živinsko maščevali nad dosedanjimi gospodarji svojimi. Pred

toliko nevarnostjo je mnogo plemenitne gospode bežalo črez mejo ter na tujem iskalo zavetja in pomoči zoper domače sovražnike. Po nemških mestih ob Rajni in po gornji Italiji je kar mrgolelo francoskih beguncev, med katerimi je bil tudi kraljev mlajši brat Karol, grof Artois.

Narodna skupščina v Versaillesu je med tem dolgo ugibala in sklepala o novi državni ustavi. Prvo besedo je imel Lafayette, tisti, ki je devetnajst let star pustil ženo in dete ter šel črez morje bojevat se za svobodo amerikanskih naselbin. Ves vnet za amerikanske razmere sodil je, da le one veljajo in da mora tudi na Francoskem vse tako biti. Zatorej je predlagal, da mora narodna skupščina najprej določiti pravice, ki so vsakemu človeku in državljanu prirojene in mu jih nobena oblast in nobena postava ne sme kratiti. Bilo je sprevidnih mož, ki so mu oporekali in dokazovali, da mora človek od teh prirojenih pravic svojih nekoliko popustiti, kajti sicer si ne moremo ustanoviti nobenega ne državnega, ne družinskega reda. Ali bilo je vse zastonj; Lafayettova beseda je obveljala in narodna skupščina je sklenila postavo o splošnih človeških pravicah. Pa še predno so to stvar dognali, dohajala so žalostna poročila o kmečkih uporih po vsem Francoskem. Narodni poslanci so sprevideli, da treba nekaj skleniti, kar bi ljudje bolje razumeli, nego učene razprave o človeških pravicah, in v jako dolgej seji, ki je trajala do dveh črez polnoč (od 4. do 5. avgusta), preklicali so vse grajščinske in stanovske pravice sploh. Sklenili so, da je kmet svoboden državljan, kateremu ni treba več na tlako hoditi, niti desetine dajati; da bodo odsle vsi stanovi morali davke plačevati; da ima vsak Francoz, naj bo plemenitnega ali kmečkega rodu, pravico do vseh državnih in vojaških služb, če ima potrebnih zmožnostij; in da ima sploh jenjati vsak razloček med stanovi, pa tudi med raznimi francoskimi mesti in kraji. Zdaj začele so se razprave o ustavi sami. Najvišja zakonodalna oblast je odsle bila narodna skupščina, ki se nikakor ni smela ločiti v dve zbornici, a ni se smela niti raziti do novih volitev, ki so imele biti vsako drugo leto. Vsak zborov sklep dobi postavno veljavo, kakor hitro ga kralj odobri in podpiše. Dvakrat pa sme kralj zborove sklepe tudi ovreči, t. j. vsaka skupščina sme isto stvar samo enkrat predlagati; druga novo izvoljena skupščina sme sicer isti sklep ponoviti, ali kralj ga sme zopet ovreči, in še le ko bi tretja skupščina sklenila isto postavo, jej kralj ne sme več odreči svojega podpisa.

Ljudevik XVI. je novo ustavo potrdil, le tako zvanih „človeških pravic“ ni hotel takoj podpisati. To je rovarjem v „pa-

lais royal-u“ dobro došlo, kajti mogli so zopet vpiti na kralja ter napraviti novih nemirov. Sploh pa tem možem ni bilo po volji, da so dvor, vlada in narodna skupščina bili v Versaillesu, in že dalj časa so ugibali, kako da bi kralja spravili v Pariz, kjer bi ga lože strahovali. Kralj pa je tudi dobro vedel, da mu ravno iz Pariza največja nevarnost preti; vsaj so mu tamošnji uporniki celó francoske vojščake izneverili. Da bi bil varen življenja svojega, pozval je v Versailles dva zvesta nemška polka, ter je dne 1. oktobra častnikom teh in drugih krdél telesne straže svoje dal veliko gostijo. Častniki bili so dobre volje, napijali kralju ter mu v navdušenih govorih skazovali udanost svojo. V Versaillesu se za to domačo dvorsko svečanost nihče niti zmenil ni, v Parizu pa so v „palais royal-u“ skovali najnesramnejše laži ter jih trosili med narod. Trdili so, da se je tudi kraljica udeležila svečanosti, da je grdo psovala na francoske domoljube ter častnike tako razdražila zoper nje, da so nekateri med njimi raztrgali trobojno narodno zastavo in jo z nogami poteptali. Ljudje so take laži radi verjeli, a še rajši dali so se naščuvati, ker ste dragina in lakota od dne do dne hujše pritiskali. Dne 5. oktobra se je kruh zopet podražal. Siromašne ženske so se kar v tropah zbirale po ulicah in se hudovale nad pekarji. Tu stopijo draživci med nje in jim govoré, da sta le kralj in kraljica kriva tolikej dragini, nad nju da naj gredó in od nju naj tirjajo kruha. Najpredrznejši bil je mladi Maillard, ki se je že pri razdejanji bastilje za takošne stvari skazal pravega moža. Zdaj je nabral kakih šest tisoč prostih žensk, med katerimi je bilo pa tudi dosti za ženske preoblečenih moških, in peljal jih je v Versailles. Meščanska bramba hotela je po vsej sili iti z ženskami, da jih kralj ne bi dal postreljati, ali Lafayette dolgo ni hotel v to privoliti; in še le popoldne ob petih, ko je od mestnega starešinstva dobil posebno naročilo na kralja, se je v največjem deži s krdelom brambovcev podal na pot.

Okoli štirih popoldne so žene prišle v Versailles. Maillard peljal jih je kar takoj v narodno skupščino. Z golo sabljo v roki stopil je z eno od žen pred poslance ter govoril v imenu vseh ostalih. „Kruha nam treba“ kričal je. „kralj in ministri njegovi so izdajalci; toda ljudstvo se je vzdignilo, da jih vse ugonobi.“ „Kruha, kruha!“ donelo je po nemirni množici, ki se je s strašnim hrupom vsula v dvorano. Tu so se besne žene vsedle med poslance, da niso mogli dalje zborovati, se grozile kralju in kraljici, in ko so se najele in napile, razsajale so še bolj nego poprej. Nikakor jih ni bilo mogoče potolažiti.

Sam predsednik peljal je nekoliko njih pred kralja, ki jih je z dobro besedo miril ter jim obljubil pomoči. Na to se je vsa druhal utaborila pred kraljevim gradom, zanetila ognje, ter prepevala in popivala, dokler ni zaspala.

Kralj je med tem podpisal „človeške pravice“ in ob desetih zvečer je predsednik dal sklicati narodno skupščino, da jej je kar takoj priobčil veselo novico. Malo pred polnočjo prišel je Lafayette z meščansko brambo. Najprej šel je pred kralja, mu razodel želje mestnega starešinstva pariškega ter se še dolgo ž njim posvetoval. Ljudevik XVI. je v vse privolil ter ob dveh po noči šel k počitku. Lafayette razmestil je brambovce na stražo pred kraljevi grad in ko je dal potrebne ukaze za drugi dan, vlegel se je ob petih zjutraj. Toda že so se ženske zdramile in kmalu bile so vse na nogah. Predno se je kdo mogel nadejati, je razbojna druhal vlomila vrata v kraljev grad, posekala nameščene straže in drla v kraljičino spalnico. Komaj da je kraljica mogla skozi skrivna vratca zbežati h kralju in že so morilci stali pred prazno posteljo ter jo na kose raztrgali od jeze, da jim je ušla dragocena žrtva. V tem je ravno še ob pravem času prišel Lafayette s svojimi grenadirji ter kralja in njegovo rodbino rešil večje nesreče. Krvoloki pa nikakor še niso mislili odjenjati, ampak na vso moč so razsajali pred gradom in hoteli videti kralja. Ljudevik XVI. je pogumno stopil na balkon in tisočera „slava“ mu je donela od nestanovitne množice, ki je zdaj kričala, da naj se tudi kraljica pokaže. Kraljica se je obotavljala, ali ko jo je Lafayette uveril da se jej ne bode ničesar zgodilo, je s solzami v očeh stopil na balkon. Besna druhal zagnala je strašen hrup proti njej nekateri so jej grozili s pestmi, drugi z noži in sulicami, eden pa je že nameril puško, ali hitro mu jo sosed izbije iz rok da ni mogel dovršiti strašnega hudodelstva. Lafayette, ki je tudi bil na balkonu, skusil je miriti razgrajajoče ljudstvo, al vpitje bilo je toliko, da skoraj ni čul niti sam svoje besede Tu se spodobno nakloni kraljici in jej poljubi roko. To je pomagalo. Ljudje so zaupali ljubljenemu generalu in jenjali za sramovati gospo, kateri je on očitno skazal spoštovanje svoje Zdaj so obema „slavo“ kričali, a ko so zopet ugledali kralja vpili so, da mora iti ž njimi v Pariz. Dobrohotni kralj je privolil

Ob eni popoldne se je čudno mešana druhal napravila n pot proti Parizu. Prve stopale so žene, ki so nosile na dolgi drogih nasajene glave umorjenih kraljevih stražarjev, kakor zna menja zmage svoje. Za njimi gonili so ostalo telesno straž kolikor so je mogli zasačiti. V sredi se je počasi pomikal voz

v katerem je sedel kralj z rodbino svojo. Okoli voza gnjetli so se nesramneži, ki so se režali v kralja in kraljico, ju zasmehovali in preklinjali ali pa se jima grozili. Nekateri tulili so grde pesmi, drugi pa so kričali: „Tu peljemo pekarja, pekarico in pekovskega učenca!“ Za kraljevim vozom peljali so topove, a na njih sedele so žene, ki so na dolgih sulicah imele nasajen hlebec kruha ali pa kos mesa. Sploh pa so moški in ženske vsi bili pijani, a cesta do Pariza bila je tako natlačena radovednih ljudij, da se je ves sprevod večkrat moral ustaviti. Črez šest ur grozne vožnje dospela je nesrečna kraljeva rodbina v Pariz. Pred mestom čakal jo je župan, jo spodobno pozdravil ter ves navdušen slavil lepi dan, ko se je francoski kralj vrnil v glavno mesto države svoje. Kralj mu je odgovoril, da je prav rad prišel, kraljica pa je dodala, da s polnim zaupanjem stopa v dobro mesto. Po teh poklonih se je Ljudevik XVI., ponižan in zasramovan, peljal v svojo palačo Tuilerije, kjer že davno nihče ni stanoval in torej ničesar ni bilo pripravljeno za bivanje.

Tisto uro, ko se je Ljudevik XVI. nastanil v Tuilerijah, ni bil več svoboden človek, ampak postal je vjetnik rovarjev, ki so že dalj časa bili najmogočnejši oblastniki v Parizu in so kmalu jeli strahovati tudi ostalo Francosko. To žalostno resnico je prvi sprevidel Mirabeau, ki je takoj drugi dan po kraljevem odhodu iz Versaillesa trdil, da bosta propala kralj in kraljestvo francosko, če Ljudevik XVI. s svojo rodbino prav kmalu ne uide iz Pariza. Toda na dvoru takrat še niso spoznali vrline tega bistroumnega moža, ki je vkljub vsem svojim napakam bil pripravljen, da reši kralja in kraljestvo, a bil je tudi edini, ki je za to imel potrebnih zmožnostij; ali niso mu zaupali, pozneje pa je bilo prepozno. Štirnajst dnij za kraljem se je tudi narodna skupščina preselila v Pariz ter je dne 19. oktobra 1789 imela v tuilerijski jezdarnici prvo sejo. Bilo je komaj še kakih osem sto poslancev, kajti ostali so sprevideli, da bodo pariški rovarji motili mirno zborovanje, pa so se rajši domóv vrnili. Zelò pomnožilo se je tedaj tudi število plemenitnih beguncev, ki so za mejo iskali zavetja. Toda prvi čas bilo je v Parizu dosti mirno; Lafayette je ostro pazil na red in obveljalo mu je celó, da so vojvodo Orleanskega izgnali na Angleško.

V narodni skupščini so se čim dalje odločnejše pokazale razne stranke, ki so se tudi po svojih sedežih ločile druga od druge. Na desnej strani sedeli so zmerni možje, ki so se zopet ločili v „royaliste“, ki so kralju hoteli povrniti vso nekdanjo moč, in v „monarhiste“, ki so želeli, da bi kraljevo oblast

omejili dve zbornici, kakor na Angleškem. Na levi strani pa so bili prevratniki, od katerih so zmernejši ali „konstitucijonalci“ hoteli ohraniti novo ustavo, „republikanci“ pa zahtevali popolno ljudovlado. V sredi sedela sta Mirabeau in Sieyes, ki se na nobeno stran nista odločila, dasi je prvi bolj naginjal na desnico, drugi pa na levico. Med republikanci se je že zdaj pokazal odvetnik Robespierre, najstanovitnejši zagovornik Rousseau-ovih naukov, ali njegova beseda še ni mnogo veljala; smejali so se mu, kedar se je oglasil. Poslanci ene in iste stranke shajali so se med seboj v posebnih shodih ali „klubih“, v katerih so se posvetovali, kako da bodo kako stvar v narodni skupščini vsi enako in složno zagovarjali in branili. Teh shodov udeležili so se tudi volilni in drugi možje, ki so bili istih mislij s stranko. Najimenitnejši je bil klub republikanski ali jakobinski, ki se je shajal v nekdanjem samostanu redovnikov Jakobincev, po katerih so tudi privržence republikanske stranke zvali Jakobince. Prvi mož v jakobinskem klubu bil je Robespierre, a poleg njega sta se najbolj odlikovala odvetnik Danton in zdravnik Marat, ki takrat še nista bila poslanca. Marat kot zdravnik ni imel sreče pri gospodi, pa jo je zato strašno črtil ter se popolnoma sprijaznil s priprostimi ljudmi, katerim je kar očitno na ulicah delil zdravniško pomoč svojo. Tudi je izdajal „ljudskega prijatelja“, časopis, v katerem je z neznano predrznostjo udrihal po gospodi ter sploh po vsakem, ki se je z imetjem, z znanjem ali s kako drugo lastnostjo ločil od siromaka in neomikanega prostaka. Kakor prej rovarji v „palais royal“, tako so odslej Jakobinci v svojem klubu snovali upore in nemire ter v ta namen po vsem Francoskem ustrojili svoje podružnice, katerih je naposled bilo kakih šest sto. Jakobinski klub v Parizu je neprenehoma dopisoval podružnicam ter jih učil, kako naj v svojem kraji ljudi pridobivajo za republiko ter rujejo zoper kralja in vlado njegovo. Ob enem pa so podružnice „matici“ svoji v Pariz pridno poročale o republikanski stranki po deželi, ter tudi razodevale posebne želje svoje. Tako so pariški rovarji po vsem Francoskem razpeli svoje mreže ter si pridobili toliko moč, da jih dolgo časa nobena sila ni mogla ukrotiti. Rudeča kapa in rudeč pas bila sta zunanje znamenje Jakobincev, ki so bili strah in groza vsakemu poštenemu Francozu.

Prvo delo, ki se ga je narodna skupščina po svojem prihodu v Pariz lotila, bila je prenaredba državne uprave. V ta namen so vso Francosko čisto z nova razdelili v tri in osemdeset departementov ter jih okrstili po gorah in rekah, a do dobrega so odpravili zgodovinska imena starih dežel; departe-

mente razdelili so na okraje, okraje pa na srenje. Vsak francoski državljan, ki je spolnil pet in dvajset let in je na leto plačeval najmanj po tri franke davkov, imel je pravico voliti volilne može, a ti so potem volili državne poslance, katerih je v prihodnje bilo sedem sto pet in štirideset. Srenjske uradnike in sodnike volili so volilci izmed sebe, uradnike okrajev in departementov pa izmed volilnih mož. Po vsem Francoskem bilo je štiri milijone volilcev, ki so ob enem bili tudi narodni brambovci. Narodna skupščina v Parizu določevala je, koliko ima kak departement plačevati davkov; v departementu so ta davek razdelili na okraje, v okraji na srenje, a v srenji na posamezne plačevalce. Davke je srenjska oblast sama pobirala ter jih oddajala okrajnemu glavarstvu, ki jih je izročilo departementski oblasti, a ta jih je poslala v Pariz. Srenja imela je popolno samoupravo; morala je skrbeti za mir in red, za ceste, za bolnišnice ter sploh za vse javne naprave; a imela je pravico sklicati narodno brambo ter tudi druge vojščake, če jih je kaj bilo v srenji. Pariz je po svoji velikosti bil en departement za-se, ki se je ločil na osem in štirideset sekcij ali okrajev. Volitve poslancev in uradnikov ponavljale so se vsako drugo leto. Vsa Francoska se je po tem tako rekoč razcepila na kakih dva in štirideset tisoč malih republik, v katerih ni bilo niti enega kraljevega uradnika. Da to ne velja, so trezni in umni možje v narodni skupščini odkritosrčno povedali, a skušnja je prav kmalu dokazala, da so resnico govorili.

Kaj je po vsem tem še ostalo kralju? Prav nič, nego da je podpisoval sklepe in naredbe narodne skupščine. Ni se več smel zvati „kralj francoski“, ampak le „kralj Francozov“, kar je pomenilo, da je prvi uradnik v državi. Ravno zato vzeli so mu vsa posestva ter mu določili plačo od pet in dvajset milijonov frankov na leto. Le vojsko napovedati in mir sklepati dovolili so mu tudi zanaprej. To pravico je kralju rešil Mirabeau s prepričevalno svojo besedo, ali Jakobinci so ga zaradi tega psovali izdajalca. Res, da je Mirabeau od 10. maja 1790 od kralja dobival stalno plačo, zato da mu je služil in ga zagovarjal, kakor je vedel in znal. Toda to ni bilo nepošteno, kajti Mirabeau se nikakor ni dal podkupiti, ampak ravnal je vedno le po svojem prepričanji, po katerem je od prvega začetka branil kralja in kraljestvo na ustavni podlagi.

Prva stvar v državnem gospodarstvu je denar; kedar tega zmanjka, niti najumnejši minister ne more gospodariti. To je najbolj spreVidel Necker, ko Francoska ni imela več vere, da bi mogla kje na upanje vzeti, narod pa ni hotel in tudi ni

mogel davkov plačevati. Karkoli je Necker poskusil, vse mu je spodletelo. Tu je narodna skupščina po nasvetu autunskega škofa Talleyranda sklenila, da se imajo prodati vsa cerkvena posestva, a zato da bo v prihodnje država plačevala duhovnike. Katoliška cerkev imela je na Francoskem zemljišč, ki so bila vredna črez dve tisoč milijonov liver. Vse to so jej zdaj vzeli, a odpravili so ob enem vse samostane in zatrli vse cerkvene redove. Toda v negotovih tedanjih razmerah jih ni bilo, ki bi takoj pokupili toliko zemljišč, država pa ni mogla biti brez novcev. V tej zadregi je Mirabeau nasvetoval papirnat denar, tako zvane „assignate“ ali nakaznice, katere je človek mogel zameniti za kos cerkvenega zemljišča, če ni imel vere v nje. Dokler ta denar ni presegal vrednost cerkvenih posestev, imel je veljavo kovanih novcev; ko pa assignati niso več imeli poroštva v zemljiščih ter jih je naposled bilo za kakih sedem in štirdeset tisoč milijonov liver, izgubili so malo da ne vso vrednost. Če je kdo kupil par črevljev, pa ni imel kovanega denarja, moral je v assignatih plačati za nje petnajst do dvajset tisoč liver! Potem ko je narodna skupščina cerkvi vzela vse premoženje, izdelala je tudi novo naredbo za duhovnike, ki so odslej bili čisto vezani na državo. Vsak departement je imel svojega škofa, katerega pa ni imenoval papež, ampak volilci dotičnega departementa izvolili so si ga sami. Ravno tako so volilci enega okraja sami izvolili svoje župnike in druge duhovne pastirje. Izvoljeni duhovniki morali so vsi, bodi si škof ali kaplan, priseči zvestobo narodu, kralju in ustavi. Papež Pij VI. ter velika večina francoskih škofov in drugih duhovnikov niso hoteli priznati te naredbe. Tudi Ljudevik XVI. se je je dolgo branil, ali protestant Necker silil je va-nj, Jakobinci so se grozili, a Lafayette s svojo stranko ni odjenjal, dokler se kralj ni udal ter zoper svoje prepričanje podpisal novo postavo za duhovne. Da bi bil do dobrega poravnan vsak razloček med stanovi, je narodna skupščina zatrla dedinsko plemstvo, ter bivšim plemenitnikom ostro prepovedala naslove, grbe, posebne obleke za služabnike, ter sploh vsako zunanje znamenje nekdanje njihove časti. Niti „gospod“ ali „gospa“ nisi smel nikomur več reči, ampak samo „državljan“ in „državljanka“. Ta prepoved je zopet mnogo plemenitnikov gnala črez mejo.

V narodu pa so omenjene prenaredbe obudile veliko veselje; saj so mu bile dokaz, da je odzvonilo starim krivicam. Ravno se je bližala obletnica razdejanju bastilje in ta dan sklenili so v Parizu posebno svečano praznovati. Z nepopisljivim navdušenjem delal je priprave, kdorkoli je mogel, in niti v Pa-

rizu živeči tujci niso hoteli zaostati za domačimi. Nemški baron Klotz, ki se je popolnoma navzel brezverskega in republikanskega duha ter se prekrstil v „državljana Anacharsis-a“, nabral je šestdeset ljudij, jih preoblekel v vse mogoče oprave raznih narodov sveta ter šel ž njimi v narodno skupščino. Stopivši pred poslance, rekel je, da so zastopniki vesoljnega človeštva prišli ž njim prosit visoko zbornico, če bi se smeli udeležiti prelepe svečanosti, s katero bo francoski narod praznoval svobodo svojo. Pametni možje so se smijali tej neumnosti, narodna skupščina pa je lažnjivo poslanstvo prav lepo sprejela ter mu uslišala prošnjo. Ni pa bilo brez pomena, da so iz vse Francoske prišli zastopniki v Pariz. Vsaka srenja, vsak vojaški polk in vsi brambovci poslali so po nekoliko mož, da bi se tako ves narod mogel pobratiti. In bilo je res, kakor da bi bili vsi enih mislij; isti kralj bil je dobre volje. V sredi širokega „Martovega polja“ nasuli so precej visok grič, na-nj postavili oltar, a okol in okol razpeli šatorje ter namestili sedeže za vse, ki so se imeli udeležiti zavezne slovesnosti. Ko je pa napočil težko pričakovani dan 14. julija, so že na vse zgodaj topovi in zvonovi napovedovali veseli narodni praznik, a na sto tisoče radovednih ljudij hitelo je, da ne bi ničesar zamudili. Ob desetih dopoldne začelo se je imenitno opravilo. V svečanem sprevodu prišla je najprej meščanska bramba, za njo poslanci narodne skupščine, potem zastopniki departementov in srenj, a naposled kralj in kraljica z otroci. Zdaj je autunski škof Talleyrand stopil k oltarji ter pel veliko mašo, pri kateri mu je streglo dve sto duhovnikov, med tem ko je dvanajst tisoč umetnikov s petjem in glasbo povzdigovalo splošno navdušenje. Po maši je Talleyrand blagoslovil nove zastave vseh tri in osemdesetih departementov, a na to začelo se je priseganje; Lafayette, predsednik narodne skupščine, poslanci in vsi ostali zastopniki prisegli so zvestobo „narodu, postavam in kralju“. Na prestolu sedeč prisegel je kralj, da bo z vsemi močmi branil sedanjo ustavo; kraljica pa je povzdignila malega kraljeviča, kakor da bi tudi on prisegal. „Prisegamo! Živio kralj! Živela kraljica!“ donelo je iz tisoč in tisoč grl nepregledne množice, in zopet so grmeli topovi in zvonili zvonovi po vsem pariškem mestu. Kakor pijani od radosti in zadovoljstva so se ljudje drug druzega objemali, in ni bilo ne konca ne kraja navdušenemu vriskanju. Vse je bilo pozabljeno in vsakdo je mislil, da se začenja nov srečen čas.

Pa bilo je ravno narobe. Jakobinci nikakor niso mirovali, ampak vedno so v časopisih in na shodih svojih ščuvali zoper

kralja, kraljico in nasprotnike svoje v narodni skupščini. Njihov klub, ki je v samem Parizu štel blizu dve tisoč udov, lastil si je čim dalje večjo oblast ter se sploh obnašal, kakor da bi on zastopal narod francoski, a ne narodna skupščina. Ni je bilo državne stvari, katere ne bi v jakobinskem klubu pretresovali; a ker klubovi sklepi niso imeli postavne veljave, so jih Jakobinci kot prošnje nosili v narodno skupščino ter niso odjenjali, dokler niso, bodisi z lepo ali z grdo, dosegli namena svojega. Prekucijskega jakobinskega duha navzeli so se isti vojščaki, katerih po bastilskej svečanosti skoraj ni bilo več mogoče brzdati. V vsakem polku bilo je Jakobincev, ki so med seboj sklepali družbice, čitali časopise ter se rotili zoper častnike, ki pred njimi niso bili več varni niti življenja svojega. V Nancy-u napravili so celó ustajo in general Bouille moral je z nekoliko tisoč zvestih vojščakov in s topovi iti nad nje, da jih je v krvavem boji ukrotil. Nekdaj tolikanj slavljeni Necker izgubil je prav vso veljavo in ravno tisti, ki so ga prej v zvezde kovali, so zdaj prosto druhal ščuvali na-nj. Ko je videl, da narodna skupščina v denarni zadregi ne ve druge pomoči, nego papirnati denar, ki ga je bilo vedno več, je izstopil iz ministerstva ter pred razdraženim ljudstvom bežal iz Francoskega. Pol leta po njegovem odhodu umrl je Mirabeau (2. apr. 1791), edini mož, ki bi v tedanjih razburjenih časih kralju mogel pomagati. Bil je bistroumen in premeten, in akoprem odločen zagovornik kraljestva, bil je tako svobodoumen, da so ga Jakobinci vedno šteli za svojega. To se je jasno pokazalo pri slovesnem njegovem pogrebu, katerega so se udeležili vsi narodni poslanci, ves jakobinski klub, meščanska bramba, razne oblasti ter nepregledna množica drugih ljudij. Pokopali so ga v cerkvi sv. Genoveve, katero so po sklepu narodne skupščine spremenili v počivališče slavnih Francozov ter jo prekrstili v „Panteon“.

Po Mirabeau-jevi smrti ga v Parizu ni bilo veljavnega moža, da bi se kralj mogel oslanjati na-nj. Mirabeau je še v Versaillesu rekel, da mora Ljudevik XVI. prej ko mogoče zopet iti iz Pariza, pozneje pa mu je sam nameraval ogladiti pot. Po njegovem bi narodna skupščina sama imela zahtevati, naj kralj za nekoliko časa gre iz Pariza, da bi poslanci brez ozira na njegovo vzvišeno osobo mogli še enkrat pretresati, kar so sklenili o novi ustavi. On sam bi bil to predlagal in zagovarjal s prepričevalno besedo svojo. Toda kralj mu ni pritrdil ter bi bil rajši skrivaj pobegnil, kakor so mu drugi svetovali. V tem je Mirabeau umrl. Boječi kralj je zdaj naprej za poskušnjo

hotel iti iz Pariza ter nameraval velikonočne pobožnosti opraviti v St. Cloudu, kjer ga ne bi motil velikomestni hrup. Že je s svojimi sedel v kočiji, kar se vzdigne strašen vrišč od naščuvane druhali, ki je zastopila vsa pota pred kraljevim gradom, in ni dala, da bi se kralj odpeljal. Isti meščanski bramboveci, ki so okoli grada bili na straži, uprli so se kralju in niti na Lafayettovo povelje ga niso pustili, niti so hoteli razgnati razsajajočega ljudstva. Prišel je mestni župan, ali zastonj je bilo vse njegovo prizadevanje; ljudje ga niso slušali, kakor jih niso ganile ne kraljeve prošnje, ne kraljičine solze. Ljudevik XVI. je tedaj zopet šel z voza ter se zasramovan in opsovan s svojimi vrnil v grad, kjer je odslej bival, kakor v kakem zaporu. Nepokorščina meščanske brambe je Lafayetta tako razjezila, da jej ni hotel več biti general; toda črez tri dni udal se je silnim prošnjam ter zopet prevzel poveljništvo, ko so mu brambovci prisegli, da ga bodo slušali.

Ljudevik XVI. je zdaj bil do dobrega prepričan, da je ni druge pomoči, kakor da skrivaj pobegne, ter se je v ta namen poveril skušenemu generalu Bouillé-u in mlademu švedskemu grofu Fersenu, ki je služil v francoski vojski. Prvi je ob nemški meji zbral nekoliko zanesljivih polkov, ki bi kralja varovali, kedar bi med nje prišel; drugi pa je v Parizu delal potrebne priprave. Naročil je veliko in jako vdobno kočijo, bajé za neko rusko kneginjo, a ko je bila dodelana, jo je ljudem očitno kazal, da ne bi nihče ničesar sumil. Že je bilo vse preskrbljeno in po noči od 20. na 21. dan junija je kraljeva rodbina odrinila iz Pariza. Vsak se je posebej moral zmuzati iz dvora ter tiho iti v bližnje ulice, od koder jih je Fersen sam v najetem vozu peljal pred mesto, kjer je čakala omenjena kočija. Kraljica bila je tista ruska kneginja, ostali so bili njeni spremljevalci, namreč kralj, kraljevič in kraljičina, njuna odgojiteljica in kraljeva sestra Elizabeta. Bili so preoblečeni ter imeli ponarejene popotne liste. Toda nekoliko od straha, nekoliko z nepotrebnim obotavljanjem zamudili so cele dve uri. Bouillé je na razne kraje poslal zvestih častnikov in drugih vojščakov, ali ker kralja ob določeni uri ni bilo, morali so se vojščaki vrniti, da ne bi ljudje jeli kaj sumiti. Kralj torej nikjer ni našel obljubljene straže, in ves preplašen je zdaj na enej, zdaj na drugej strani gledal iz kočije, kje da bo ugledal kakega svojega. Vkljub temu so celi dan srečno potovali ter ob osmih zvečer prišli v St. Menehould. Tu pa je mladi Drouet, poštarjev sin ter vnet Jakobinec, spoznal kralja. Kar takoj je osedlal konja in po bližnjici dirjal v Varennes do prve postaje.

Šel je naravnost v mestno starešinstvo in razodel, da je kralj pobegnil. Hitro so zbobnali narodno brambo in tudi plat zvona so bíli, da so vse ljudstvo spravili na noge. Druet pa je na mostu preobrnil velik tovorni voz ter tako zadelal pot črez reko.

Ob enajstih zvečer se je kralj peljal v Varennes. Zbrani Jakobinci in oboroženi brambovci so pri tej priči obstopili kočijo ter popotnike silili z voza. Ljudevik XVI. se je s prva skusil pritajiti; ko je pa videl, da so ga mnogi spoznali, je milo vzdihnil: „Res je, kralj sem Vaš! Obdan od bodál in sulic pribežal sem iz glavnega mesta k Vam, da bi med vernimi svojimi našel tisto svobodo, ki jo Vi vsi uživate; če bi dalje ostal v Parizu, moral bi poginiti z rodbino svojo.“ Zatrjeval jih je, da nikakor ne misli bežati na tuje, le v Montmédy naj ga pusté, in tudi ž njim naj gredó tje, če mu ne verjamejo. Pa nič mu ni pomagalo, moral je iti v zapor, dokler niso Lafayettov adjutant in trije poverjeniki narodne skupščine prišli za njim ter ga peljali nazaj v Pariz. Narodni brambovci so z nasajenimi puškami spremljevali kralja od mesta do mesta, a povsod so se ljudje kar gnjetli, da bi videli imenitne begunce. Največ radovednega sveta pa se je zbralo v Parizu; kar človek je stal pri človeku, in vendar nihče niti besedice ni zinil. Na oglih bil je namreč pribit oster ukaz: „Tepen bo, kdor bo kralju „slavo“ kričal; a na vislicah bo poginil, kdor ga bo razžalil.“ Istega dne 25. junija, ko se je Ljudevik XVI. na večer pripeljal v Tuilerijski grad, je narodna skupščina ustavila kraljevo oblast ter si jo prilastila sebi. Kralj in kraljica sta zdaj bila prava vjetnika na lastnem dvoru; kar ganiti se nista mogla, povsodi njima je straža bila za petami; celó spati sta smela le pri odprtih vratih, a ko jih je kralj enkrat zaprl, jih je častnik takoj zopet odprl.

Tisti čas, ko je kraljeva rodbina bila na begu, začel se je razpor v jakobinskem klubu, in že so nekateri bili za to, da naj se kralj odpravi. Najbesnejši med njimi, Danton, Robespierre, Camille Desmoulins in drugi imeli so večkrat svoje posebne shode v kraji, po katerem so dobili ime „Cordeliers“. Jako jih je razdražilo pismo, v katerem je kralj pred odhodom preklical veljavo vsem sklepom, kar jih je od 6. oktobra naprej podpisal. Še večji bil je razpor v jakobinskem klubu, ko je narodna skupščina sklenila, da se ima kraljestvo obdržati, in ko je Lafayette dne 17. julija 1791 razgnal prekucijsko druhal, ki je na martovem polji sklepala zoper kralja. Zmernejši Jakobinci, med katerimi sta najimenitnejša bila Barnave in Lafayette, osnovali so tedaj novi klub tako zvanih „Feuillants-ov“ ali kon-

stitucijonalcev. Njihovo mnenje obveljalo je po večjem tudi v narodni skupščini, ko so konečno pretresali novo ustavo. Sprejeli pa so tudi Robespierrov predlog, da se v prihodnjo „postavodajno skupščino“ ne sme voliti nobeden od sedanjih poslancev. Na videz je to bilo jako svobodoumno, v resnici pa so se Jakobinci le po tem sklepu nadejali večine. Zdaj so kralju povrnili oblast in svobodo, ter mu predložili sklenjeno ustavo. Ljudevik XVI. jo je podpisal, ali rekel je: „Odobril sem ustavo, ker sem se prepričal, da je osnovana po željah naroda francoskega; če bo pa mogla obstati, to nam bo prihodnost pokazala.“ Dne 14. septembra je kralj prvi prisegel na ustavo v pričo zbranih poslancev, ki so ga potem z velikim slavljem spremili v Tuilerije.

Postavodajna skupščina.

Prva narodna skupščina zove se ustavodajna, zato ker je francoski državi dala novo ustavo. Dne 30. septembra 1891 se je razšla, a takoj drugi dan potem, dne 1. oktobra, zbrala se je „postavodajna skupščina“, ki je preustrojeni državi imela dati nove postave. Vkljub sklepu, da se od prejšnjih zastopnikov nihče ne sme voliti, je od 745 poslancev bilo le 250 Jakobincev, ali bilo jih je dovolj, da so po svoje strahovali celo skupščino, v kateri so bili sami mladi, 25 do 30 let stari možje brez skušnje, pač pa polno prevratnega duha. Stopivši prvikrat v zbornico, so kar vsi hiteli na levo stran, a ko so nekateri vendar le morali na desnico, poudarjali so večkrat očitno, da niso nikakor manj svobodoumni nego levičniki. Kmalu pa so se tudi v postavodajni skupščini poslanci razvrstili po svojem mišljenji. Na desni strani sedeli so „Feuillantsi“ ali konstitucijonalci, ki so zagovarjali postoječo ustavo; na levici bili so Jakobinci, ki so se ločili na Girondiste in „hribovce“; v sredi pa je sedelo kakih dve sto poslancev, kateri se niso odločili na nobeno stran, a navadno dali so se strahovati od levičnikov ter jo ž njimi potegnili. Zanimivo je tudi to, da je v tej zbornici bilo 400 odvetnikov in 70 pisateljev. Od vseh poslancev so se Girondisti najbolj odlikovali kot učeni možje in dobri govorniki. Bili so republikanci, kakor vsi Jakobinci, ali dokler bi se pod kraljem dalo svobodno živeti, pustili bi ga, ter so mislili le počasi podirati kraljevi prestol. Svoje ime dobili so od girondskega departementa, od koder jih je največ bilo. Veliko veljavo med njimi imela je gospa Roland, lepa in duhovita žena ter navdušena republikanka. Rojena v Parizu, omožila

se je za bogatega Rolanda, ki je ob reki Saoni imel posestvo svoje. Leta 1791. so ga lyonski obrtniki poslali v Pariz, da bi jih v neki stvari zastopal. Pri tej priliki seznanila se je njegova žena s slovečimi prevratniki in pregovorila je moža, da sta se še istega leta za stalno preselila v Pariz. Zdaj so se pri njih pogostoma shajali imenitnejši Girondisti, se pomenkovali o državnih stvareh, in marsikoga je Rolandova žena spodbodla, da se je odločnejše poganjal za prepričanje svoje. Najbolj sloveli so Brissot, Vergniaud, Condorcet in drugi možje, o katerih bomo pozneje govorili. Od Girondistov ločili so se besni Jakobinci, ki so kar takoj hoteli odpraviti kraljestvo ter oklicati republiko, v katerej bi vsakdo imel vse državljanske pravice, ne gledé na to, ali ima kaj ali nič, ali se je kaj učil ali nič. Te Jakobince zvali so „hribovce“, zato ker so v zbornici sedeli zadej na najvišjih klopeh. Veljavnih mož med njimi sicer ni bilo, ali zložni so bili in poslušni svojim glavarjem Robespierru, Dantonu, Maratu in drugim, ki so se shajali v „kordelierskem“ klubu in so kmalu tudi veliki jakobinski klub popolnoma spravili pod svojo oblast. Ker je vsaka stranka imela svoje ime, dali so ga tudi neodločnemu središču ter mu zaničljivo rekali „nižava“, a pozneje „blato“.

Veliko večino so torej v postavodajni skupščini imeli možje, ki so hoteli obdržati novo ustavo, in človek bi mislil, da se državni red ne bode več spreminjal. Toda bilo je drugače. Res da so Jakobinci v zbornici po številu bili v manjšini; ali zato so zunaj zbornice imeli toliko moč, da se je kmalu vsa Francoska tresla pred njimi in tudi postavodajna skupščina morala je sklepati, kakor so oni hoteli. Temu so bili krivi mirni in premožni Francozi sami, ki se niso hoteli udeleževati niti volitev, niti druzih ustavnih pravic zato, da ne bi se nikomur zamerili in ker so jim že presedale vse ustavne sleparije. Tretji stan se je torej sam odrekel državljanskih pravic svojih ter jih prepustil Jakobincem, ki so vso oblast na se spravili ter si za svoje namene uredili tako zvani „četrti stan“ od ljudij, ki na svetu niso imeli ničesar nego po dvoje rok svojih. Kakor so prej črtili plemenitno in duhovno gospodo, tako so zdaj sovražili kmete in meščane, če so kaj imeli, kaj znali in kaj veljali. S peresom in z živo besedo so reveže in potepuhe ščuvali zoper „meščansko sodrgo“, ki baje skriva živež in dela dragino. Najbolj je dražil Marat v svojem „ljudskem prijatelju“ ter priobčeval grde laži o poštenih ljudeh, katere je s celim imenom deval v svoj list, da jih je vsak poznal ter se o priliki mogel znositi nad njimi. Da si bil le prav

surov in zarobljen, pa so te imeli za dobrega narodnjaka; a gorje ti, če si bil premožen in spoštovan, ali če si bil učen in olikan, ali pa miren in pošten, nikdar nisi bil varen življenja svojega. Ljudje se že niso več upali lepo oblačiti se, kajti preveč bi se bili ločili od raztrganih capinov, ki so zdaj bili najmogočnejša gospoda po pariških ulicah. Raztrganec ali „sansculotte“ bilo je častno ime, ki je človeku dajalo neko veljavo. Prav za prav pomeni beseda „sansculotte“ človeka brez hlač, toda ne brez dolgih, širokih, ampak brez tistih kratkih, ki so segale do kolen, kakoršne so nosili gospoda. Najbolj varno stopal je po Parizu, kdor je bil raztrgan ter imel močen glas in krepko pest. Nove volitve v mestno starešinstvo so jasno pokazale, kdo da gospodari v Parizu. Izvoljeni so bili sami Jakobinci, in prav besen Jakobinec je bil novi župan Petion. Meščanski brambi vzeli so vrhovnega generala, ter naredili, da bodo poveljniki posameznih oddelkov po vrsti vsak po en mesec ukazovali celi narodni vojski v Parizu. Lafayette se je na to sam zahvalil za svojo čast; a tudi drugih zmernih mož je mnogo izstopilo iz meščanske brambe, a zamenili so jih najemniki iz „četrtega stanú“. Povrh tega so zdaj v vsakem od osem in štiridesetih okrajev pariškega mesta ustrojili po eno novo krdelo samih sansculottov ter jih oborožili z dolgimi sulicami.

V takošnih razmerah ni bilo misliti, da bi postavodajna skupščina mogla mirno zborovati. Nove dogodbe so jo vsak čas motile ter odvračale od pravega njenega delovanja. Poročila s kmetov pričala so, da nove naredbe nikakor ne stojé na dobrih tleh in da ima prekucija tudi doma prav nevarnih sovražnikov. Francoski narod je po večjem bil pobožen in udan katoliški cerkvi ter ni odobraval novih postav za duhovnike. Cerkve, v katerih so maševali ustavni duhovniki, bile so malo da ne čisto prazne; ljudje so bolj zaupali starim duševnim pastirjem, ki niso prisegli na ustavo. Iz Pariza dohajali so ukazi, da se imajo neposlušnim duhovnikom ustaviti njihovi dohodki ter vzeti vse cerkvene oblasti; pa zastonj, ljudstvo se s prva ni zmenilo za takošne naredbe, potem pa se jim je odločno ustavilo ter svoje duhovnike z orožjem branilo zoper njihove nasprotnike in zoper pariške oblastnike. Še bolj je poslednje skrbelo, kar se je godilo za mejo. V nemških in belgijskih mestih se je od dne do dne množilo število francoskih beguncev, a trevirski knez jim je dovolil, da so se jeli oboroževati ter pripravljati na vojsko zoper prevratnike. Postavodajna skupčina je tedaj zaporedoma sklenila dve naredbi ter ji kralju predložila, da ji potrdi. Prva se je glasila, da se morajo vsi

francoski begunci do konca leta (1791) domóv vrniti, če ne, da se imajo kot uporniki na smrt obsoditi, a njihova posestva ima država vzeti za svoja. Druga jemala je plačo in službo vsem duhovnikom, ki niso hoteli priseči na ustavo. Kralj je obema odrekel svoj podpis. To je z nova razburilo jakobinske rovarje in jeli so govoriti, da so duhovniki, begunci in kralj sporazumljeni s tujimi vladarji, ki baje snujejo veliko vojsko zoper Francoze. Nekoliko so se potolažili, ko se je Ljudevik XVI. trevirskemu knezu zagrozil z vojsko, če ne bode takoj razgnal oborožene izseljenike. Toda zdaj so Francozi sami želeli vojsko; najbolj so za njo bili Girondisti. Brissot jo je pri vsaki priložnosti v postavodajni skupščini priporočal ter dokazoval, da si bodo Francozi le z vojsko mogli zagotoviti svoje pridobitve; edini Robespierre mu je ugovarjal in trdil, da bo vojska na vsako plat škodovala, naj zmagajo ali ne. Za vojsko bil je tudi kralj sam, ki je dobro sprevidel, da bi ga le vojska mogla rešiti sužnosti njegove; kajti slavna zmaga dala bi mu zopet večjo veljavo in moč, a če bi zgubil, bi zmagoviti vladarji do dobrega potlačili prekucijo ter mu povrnili nekdanjo oblast.

Splošno navdušenje za vojsko bilo je vzrok, da je Ljudevik XVI. zopet odjenjal ter spomladi 1792 same Girondiste pozval v ministerstvo. Slavohlepni in bistroumni Dumouriez postal je minister za zunanje stvari, Roland pa za notranje. Prav za prav je zdaj jakobinski klub vladal na Francoskem, kajti po njegovih sklepih ravnal se je Pètion v mestni upravi pariški, Roland pa v kraljevem svetovalstvu. Med tem je Dumouriez iskal povoda za vojsko in našel ga je v odgovoru, ki ga je na predrzno njegovo dopisovanje dobil iz Dunaja. Minister Kounic je namreč v imenu cesarja Franje II. odločno zahteval, da morajo Francozi kralju svojemu povrniti prav vso vladarsko oblast, kakor jo je imel dne 23. junija 1789, duhovnom pa njihova posestva. To je bilo dovolj. Dne 20. aprila 1792 je Ljudevik XVI. sam prišel v zbornico ter nasvetoval vojsko zoper ogerskega in češkega kralja Franja. Zmerni konstitucijonalci so sicer ugovarjali, ali Jakobinci so jih prekričali in skupščina je še isti dan zvečer sklenila vojsko. Toda veliko navdušenje le ni moglo zadušiti strahu in skrbi. Jakobinci trosili so laži o skrivnih zarotah zoper narod francoski in zopet so dolžili kralja, da sta se s cesarjem dogovorila, kako bosta potlačila francoski prevrat. Da bi potolažila razburjeno ljudstvo, je postavodajna skupščina sklenila, da se imajo izgnati v Ameriko vsi duhovni, ki nočejo priseči na ustavo, a pred Parizom da se ima napraviti tabor dobrovoljcev, ki bodo varovali

mesto, kedar bodo ostali vojščaki odšli na bojišče. Bilo je jasno, da so Jakobinci te dobrovoljce trebali za prekucijske namene svoje, in kralj je obema postavama odrekel svoje potrjilo. Gospa Rolandova je zaradi tega napisala grozilno pismo, ki ga je njen mož izročil kralju, pa ga tudi razglasil, da bi se prikupil Jakobincem. Ali kralj se to pot ni dal strahovati, ampak odpustil je iz ministerstva Rolanda in ostale Girondiste, in naposled istega Dumourieza ter jih zamenil s samimi konstitucijonalci.

Akoprem je kralj po novi ustavi imel pravico odreči svoj podpis zborovim sklepom, Jakobinci so mu vsikdar hudo zamerili, kedarkoli se je poslužil te pravice svoje, in skušali so ga z žuganjem prisiliti, da bi odjenjal. Tudi zdaj so hoteli z rogoviljenjem pokazati svojo nejevoljo in prisiliti kralja, da bi potrdil omenjeni postavi. Dne 20. junija je pivar Santerre v predmestje sv. Antona nabral kakih osem tisoč s sulicami in drogi oboroženih sansculottov ter jih peljal v mesto. Med potjo pridružilo se jim je čim dalje več ljudstva, dokler se niso ustavili pred zbornico postavodajne skupščine. Nekoliko njih izročilo je skupščini prošnjo zaradi nepotrjenih postav, potem pa je kakih dvajset tisoč ljudij v redu šlo skozi zbornico mimo poslancev, katerim so s tem pokazali, da se vjemajo z vsem, kar je v prošnji napisanega. Od zbornice se je vsa množica valila proti kraljevi palači, ki je bila zaprta. Že so rogovileži nastavili topove proti vratom, kar jih je nekdo od znotraj odprl, in nobena sila ni več mogla ustaviti razuzdane druhali, ki je drla po stopnicah naravnost proti kraljevim sobam. Tu so s sekirami razbili vrata. Pri oknu je kralj mirno sedel na stolu, ki so ga bili na mizo dejali, a stražilo ga je šest zvestih grenadirjev od meščanske brambe. Drug za drugim stopali so sansculotti in drugi ljudje mimo kralja, nekateri so se mu grozili s sulicami ter kričali, da mora potrditi postave ali pa poginiti; drugi so se mu režali in ga zasramovali z grdimi besedami; nekdo mu je rudečo jakobinsko kapo dejal na glavo, a drugi mu je ponudil steklenico vina in ga prisilil, da je iz nje pil na zdravje naroda. Proste ženske ulomile so v kraljičino sobo, žugale kraljici s sekirami in šibami, ter jo še hujše zasramovale, nego prej kralja. Isti Santerre ni molčal, ampak take stvari je govoril, da je kraljica pobesila oči. Poslanci, ki so iz narodne skupščine prišli mirit razsajajočo druhal, niso ničesar opravili; še le župan Pètion jih je pregovoril, da so šli iz grada, ali pohvalil jih je, da so se lepo obnašali, kajti da ni videl ne ene krvave sulice. Pomenljivo je tudi to, da je okoli tuilerijskega grada bilo nameščenih dvajset bataljonov

meščanske brambe, a ne da bi se bili ustavili sansculottom, ki so drli proti gradu.

Pametni možje so dobro čutili, da se takošne dogodbe ne bi smele ponavljati. General Lafayette je z bojišča priletel v Pariz, stopil pred narodno skupščino in zahteval, da naj se brzdajo Jakobinci. Toda ničesar ni opravil, konstitucijonalci v skupščini bili so premalo odločni, zlasti ker niso dobili nikake podpore od kralja, ki je zdaj samo še od tujih vladarjev pričakoval pomoči; Jakobinci pa so od dne do dne predrzniši postajali ter so vsaki dogodek znali obrniti na svojo korist. Slaba poročila z bojišča dala so jim prilike, da so jeli govoriti in pisariti o velikej nevarnosti, ki preti domovini, a narodna skupščina jim je pritrdila in sklenila, da se ima v Soissonsu napraviti tabor dobrovoljcev. Vergniaud, prvi in najbolji govornik Girondistov, je s premetenim dokazovanjem svojim skupščino čisto zaslepil in tako je besede sukal, kakor da bi hotel reči, velika nevarnost ne preti Francozom od nikogar tolikanj, kolikor od kralja samega, katerega treba odpraviti. Škof Lamourette je na to pomiril razburjene stranke, ali zunaj zbornice Jakobinci le niso odjenjali. Očitno po mestnih trgih so pod vihrajočo francosko zastavo nabirali dobrovoljce, a dne 14. julija so zopet praznovali obletnico razdejanja bastilje. Vse je kazalo na vojsko. Sredi martovega polja je namesti oltarja stal steber „domovine“, okoli njega pa je bilo razpostavljenih tri in osemdeset šatorjev, ki so pomenili vsak po en francoski department, a bila sta tudi posebna šatorja za kralja in za narodno skupščino. Pred stebrom je kralj z nova prisegel na ustavo; potem pa so bila razna pomenljiva prikazovanja, kakor na kakem gledišči. Med drugim zažgali so tako zvano „drevo fevdalizma“, na katerem so visele krone, grbi in podobna znamenja plemstva, kar je pomenilo, da so jenjale vse stanovske pravice. Takrat so tudi prepevali novo prekucijsko popotnico „marseilleiso“, za katero je besede in napev zložil mladi častnik v Strassburgu.

Toda bastiljska svečanost ni rodila takošnega navdušenja za vojsko, kakoršnega so si Jakobinci želeli. V Parizu se ni oglasilo niti celih 3000 dobrovoljcev ali „zaveznikov“, kakor so jim rekli; a od teh je cela tretjina ostala v mestu in le dve tretjini podali ste se v tabor. To ni bila velika pomoč, akoprem so poslednji bili zgol čvrsti in hrabri mladeniči, od katerih se je pozneje pod Napoleonom najmanj petdeset povzdignilo v generale. Tem veče pa je bilo število krepkih tolovajev in obešenjakov, katere so Jakobinci iz cele Francoske sklicali

v Pariz, da so jim pomnožili sansculottsko vojsko. Najhudobnejši bili so iz Marseilla, od koder jih je konec julija prišlo nad pet sto. Med tem so se v mali hišici pred Parizom skrivaj shajali najveljavnejši možje od Girondistov in besnih Jakobincev, in kovali so zaroto zoper kralja in kraljestvo. Madame Roland imela je prvo besedo. Zopet so poročila z bojišča dobro došla njihovim naklepom. Najbolj je vse Francoze razkačil razglas pruskega poveljnika, vojvoda Braunschweigskega, ki se je grozil, da bo prišel v Pariz in razdejal vse mesto, če bi se prevratniki še kedaj predrznili vlomiti v tuilerijski grad. Razdraženo ljudstvo je kar kipelo od jeze, volilni in drugi možje, ki so si po osem in štiridesetih pariških okrajih polastili nekako vladarsko oblast, so kar neprenehoma zborovali in sklepali, in zahtevali so, da naj se kralj odpravi. Narodna skupščina se ni udala silnim njihovim terjatvam, ali že so Jakobinci na skrivnem shodu pred mestom sklenili, da se ima kralj pahniti s prestola, in delali so priprave za novo ustajo.

Po noči od 9. na 10. dan avgusta 1792 je starešinstvo v mestni hiši imelo dolgo sejo. Ob polnoči začelo je po mnogih cerkvah plat zvona bíti, po ulicah pa je bobnanje sansculottom oznanjalo, da se treba zbirati. Okoli dveh je kakih osemdeset tako zvanih okrajnih poverjenikov prihrumelo v mestno hišo, in ko so razgnali dotedanje starešinstvo, imenovali so novo od samih najhujših rovarjev ter jim dali krdelo sansculottov za stražo. Prav grdo se je pri tej priliki obnašal župan Pètion. Dasi je sam pomagal snovati to prekucijo, hlinil se je nevednega ter je pred kraljem napisal ukaz Mandatu, tedanjemu poveljniku meščanske brambe, da naj brani tuilerijski grad; a vrnivši se k svojim prijateljem v mestno hišo namignil jim je sam, da naj na videz postavijo stražo pred njega, kakor da mu ne bi zaupali. Vrli Mandat je med tem okoli kraljevega grada namestil nekoliko bataljonov najzvestejših brambovcev, v samem gradu je stražilo kakih 900 švajcarskih vojščakov, in ni se bilo bati niti največjega napada razposajenih sansculottov. Toda še predno je napočil dan, dobi Mandat povelje, da mora priti v mestno hišo. Stopivši pred starešinstvo je kar osupnil, ko je zagledal čisto neznane obraze, a še bolj je obstrmel, ko so ga novi oblastniki v ječo obsodili. Že so ga sansculotti odpeljali, ali na stopnicah je nekdo izprožil puško na-nj, da se je pri tej priči mrtev zgrudil. Brambovci pred gradom bili so čisto zbegani, a ni se bilo več zanašati na nje, ko jim je mestno starešinstvo imenovalo pivarja Santerra vrhovnega poveljnika. Ob petih zjutraj podal se je kralj sam med nje, da bi se pre-

pričal, koliko jim sme zaupati. Nekateri so mu „slavo“ kričali, ali drugi so ga zasramovali in vpili „živeli sansculotti“. Bled kakor smrt se je kralj vrnil k svojim; vedel je, da ni več rešitve.

Ob osmih so z velikim hrupom prva krdela prišla pred Tuilerije in takoj so topove nastavili proti gradu. Mestni uradnik Roederer pristopil je pred kralja in ga rotil, naj hitro ž njim beži v narodno skupščino, kajti le tam bi še mogel biti varen življenja svojega. Kralj se je zamislil, kraljica pa se je odločno branila iti: „Rajši poginem, nego da grem odtod,“ rekla je ter kralju samokres potisnila v roke. Ostro jej je Roederer zavrnil: „Gospa, ali boste Vi dajali odgovor za smrt kralja našega? Ves Pariz je na nogah, še nekoliko trenutkov in prepozno bo!“ Pojdimo, rekel je kralj ter se z Roederom podal proti zbornici. Za njim šla je kraljica z otroci, a stražilo jih je nekoliko švajcarskih vojščakov, da so se mogli preriti skozi množico ljudij, ki so neprenehoma kričali: „Ubijte trinoga! Ubijte požeruha, ki nam vsako leto požira po pet in dvajset milijonov!“ — Prišedši v zbornico, vzkliknil je kralj poslancem: „Gospodje! Prišel sem, da bi ubranil veliko hudodelstvo. Mislim, da nisem nikjer tako varen, kakor med Vami.“ Hladno so ga sprejeli ter za prvi čas posadili v malo postransko sobo za novinarje, od koder je videl in slišal, kako so sklepali o njegovi usodi.

Kmalu po kraljevem odhodu prišla je črna vojska pred Tuilerije ter se skozi odprta vrata vsula na dvorišče, odtod pa je silila v sam grad. Švajcarski stražniki so hrabro branili vhod in niso se ganili z mesta, niti so po nepotrebnem hoteli prelivati krvi. Ko je pa med napadniki nekdo sprožil puško, jeli so tudi Švajcarji streljati in slavno so zmagali ter nasprotnike pognali v beg. V tem pride povelje od kralja, da ne smejo več streljati, ampak da imajo zapustiti grad ter se vrniti v svoje kosarne. Nesrečniki so ubogali, ali med potjo so jih meščanski brambovci vse postreljali; le kakih 200 mož rešilo se je v bližnjo cerkev.

Celih šestnajst ur je kraljeva rodbina tičala v tesni luknji in komaj je dihala od grozne soparice. Črez noč zaprli so jo v sosednjo hišo, a drugi in tretji dan so jo zopet vlekli nazaj v novinarski predelek, dokler niso sklenili, kaj ž njo. Mestno starešinstvo je takoj prvi dan zahtevalo, da naj se kraljestvo za stalno odpravi ter da naj se skliče svobodni narodni zbor, ki bode Francoskej dal novo republikansko ustavo. To isto zahtevala so tudi poslanstva, ki jih je ljudstvo vsak čas pošiljalo

v zbornico. Narodna skupščina je na to ustavila kraljevo oblast. kralja z rodbino vred pa dala zapreti v Templu, kjer sta Pètion in Santerre pazila na-nj ter mu za stražo namestila surove sansculotte. Temple zval se je stari grad nekdanjih vitezov templarjev; bil je zagrajen z močnim zidom, a s križi od debelega železa bila so zadelana okna v stolpu, v katerem je bivala kraljeva rodbina. Narodna skupščina je zdaj imela biti najvišja oblast na Francoskem, ali Jakobinci znali so jo tako strahovati, da ni sklepala druzega, nego kar jej je ukazovalo mestno starešinstvo pariško. Na njegovo povelje imenovala je novo jakobinsko ministerstvo, v katerem sta med drugimi bila Roland in Danton; potem pa je delala priprave za volitve v narodni konvent.

Pravi gospodarji na Francoskem so tedaj bili trije najhujši Jakobinci, Robespierre, Danton in Marat. Največjo veljavo pri ljudstvu imel je Robespierre, zato ker je najbolj iskreno in stanovitno zagovarjal svobodo in enakopravnost vseh ljudij ter se vsikdar tudi sam ravnal po tem nauku. Odločno se je branil vsake državne službe, in samo z besedo svojo vladal je v jakobinskem klubu in v mestnem starešinstvu. Danton je ob enem bil minister in mestni starešina, in kar mu ni obveljalo v ministerstvu, dosegel je pri mestni oblasti. Oba sta se vjemala z groznim Maratom, ki jima je s predrzno pisavo v svojem „ljudskem prijatelji“ gladil pot ter se skazal vrednega, da so ga izvolili v strašno „revolucijsko sodišče“. To izredno sodišče je narodna skupščina dne 17. avgusta potrdila, da bi baje sodilo začetnike moritev od 10. avgusta; Jakobinci pa so jo drugače ukrenili ter so z njegovo pomočjo jeli strahovito divjati zoper vse domače nasprotnike svoje. Obešanje ljudij zdelo se jim je preveč zamudno ter so zato po nasvetu Guillotina napravili nov morilni stroj ali tako zvano „giljotino“. Obsojenec položil je glavo med dva po konci stoječa stebra tako, da ni mogel zganiti ž njo, rabelj pa je spustil težko sekiro loputnico, ki je padla prav na vrat ter kar na hip odsekala glavo.

General Lafayette je takrat bil na bojišči in skusil je vojščake pridobiti za kralja, ali ni mu obveljalo, narodna skupščina pa ga je zaradi tega razglasila izdajalca domovine. Uskočil je tedaj črez mejo k Avstrijancem, ki so ga vjetnika odpeljali v Olomuc ter ga štiri leta imeli zaprtega v trdnjavi Spielberg. Ob istem času ste pruska in avstrijska vojska prestopili francosko mejo ter zmagovito stopali dalje proti Parizu. Poročila o napredovanji sovražnikov so neizmerno poplašila pariško ljud-

stvo, jakobinskim rovarjem pa so dobro došla, kajti zdaj so še le prav upili na domače nasprotnike svoje ter jim očitali, da snujejo izdajalne naklepe. Kakor je kdo mogel, ščuval je zbegano ljudstvo na duhovnike in plemenitnike, a Danton je z vso silo zahteval, da se imajo vsi sumljivi ljudje dejati v zapor. Mestno starešinstvo mu je pritrdilo ter ukazalo, da se morajo na dva dni zapreti mestna vrata ter preiskati vse hiše. Revolucijonarno sodišče je blizu petnajst tisoč ljudij spoznalo sumljivih in dalo je vse v ječe pometati. Krvoločnemu Maratu bilo je to premalo in kričal je, da jih treba najmanj 250.000 poklati. Ko so bile ječe že prenapolnjene in se nesrečneži skoraj niso mogli ganiti v njih, so Jakobinci plašili ljudstvo, da mislijo vjetniki po noči razbiti vrata, osvoboditi kralja ter sovražnikom izdati mesto.

V tem poči v nedeljo dne 2. septembra glas, da so Prusi vzeli imenitno trdnjavo Verdun, in da bi v treh dneh mogli biti pred Parizom. Mestno starešinstvo dalo je kar takoj plat zvona bíti in po ulicah bobnati, da so ljudje skup leteli, kakor o kaki veliki nevarnosti. Sovražnikov še ni bilo videti, pač pa so jakobinski oblastniki dali vjetnike prepeljavati iz ene ječe v drugo, da je pohajajoči svet imel kaj gledati. Najprej peljali so kakih petdeset duhovnikov, a njihovi stražarji sansculotti so neprenehoma hujskali na nje radovedno množico. „Vidite“, rekli so, „to so izdajalci, ki so nam imeli podaviti žene in otroke naše, kedar bi mi odšli na bojišče“! — Duhovniki so mirno trpeli grdo zasramovanje, kar plane hudobni Maillard z oboroženo druhaljo nad nje ter jih vse pokolje. Mestni starešina je pristopil k morilcem ter jih pohvalil za grozno dejanje, Maillard pa jim mogočno zapove: „Tu smo gotovi, pojdimo h karmelitancem.“ V nekdanji karmelitanski cerkvi bilo je kakih sto in šestdeset duhovnikov zaprtih. Morilci pognali so jih v samostanski vrt ter jih vse postreljali. Tako je Maillard s svojim krdelom hodil iz ene ječe v drugo ter neusmiljeno streljal in moril nedolžne ljudi. Bilo pa je tudi drugih krvolokov, ki so se kar skušali drug z drugim. Nekateri so prav zato nosili rudeče kape, ovratnike, jopiče in pase, da so se ložej krvi privadili. Kakor da bi se igrali ali zasmehovali sodišče, ločili so se na sodnike in rabeljne. Sodniki so s krvavimi rokami jel in pili, se pijani in trudni zverali po klopeh ter čakali žrtve katerim so imeli soditi; rabeljni pa so obsojence polagali na giljotino ter spuščali na nje sekiro loputnico. Kedar so se rabeljni utrudili, vsedli so se na sodnjo klop, sodniki pa so prevzeli njihovo delo, med tem ko je zaslepljeno ljudstvo vesel

vriskalo ter skakalo in plesalo okoli mrličev. Pripetilo se je tudi, da so kakega obtoženca spoznali nedolžnega. Opata Sicarda izpustili so zato, ker je utemeljil zavod za mutce; mlada deklica rešila je svojega očeta s tem, da je pred morilci izpila poln kozarec gosposke krvi. Takošne groze godile so se po vsem Parizu od 2. do 5. septembra, v nekih okrajih celó do 7. dne istega meseca. Najzvestejši kraljičini prijateljici odsekali so glavo, jo nasadili na drog ter jo pri oknu kazali zaprti kraljici. Bilo je med istimi Jakobinci môž, ki niso odobravali strahovitih moritev, ali nihče se ni zmenil za njihove besede, a ko je narodna skupščina tirjala odgovor, jej je mestno starešinstvo zavrnilo, da je zdaj mir v Parizu; Marat pa je hotel istega Rolanda dejati v zapor, zato, ker je grajal morilce. Danton je za zdaj Rolanda rešil in zopet so se vsi pomirili in molčali o moritvah. Prav nič se ne more reči, koliko je takrat v Parizu poginilo ljudij; nekateri cenijo jih na dve tisoče, drugi na več, nekateri pa celó trdé, da jih je bilo deset tisoč. Revolucijonarno sodišče, ki je osnovalo grozno klanje, razposlalo je pisma po vseh departementih, ter naročilo, da se imajo povsodi pomoriti nasprotniki republikancev; ali po deželi ljudje niso tako zdivjali, kakor v Parizu, in samo v Lyonu, Orleansu, Rheimsu in še nekih manjših mestih našlo se je jakobinskih krvolokov, ki so posnemali pariške tovariše svoje. Naposled so se Girondisti v narodni skupščini vendar ohrabrili in obveljalo jim je, da so razpustili revolucijonarno sodišče. Toda Jakobinci so popolnoma dosegli svoj namen. Ljudje bili so čisto preplašeni, in ker so ravno takrat bile volitve v narodni konvent, se nihče ni upal voliti po svojem prepričanji. Največ jih je doma ostalo, a kdor je šel na volišče, dal je svoj glas tistemu, ki je mogočnim tedanjim oblastnikom bil po volji. Zmagali so torej Jakobinci; toda le v Parizu izvolili so same „besne“, v departementih pa so veliko večino dobili Girondisti, ki so zdaj zmernejši postali.

Narodni konvent.

Dne 21. septembra 1792 je postavodajna skupščina sklenila zborovanje svoje in še isti dan je „narodni konvent“ imel prvo sejo. Še so vsi poslanci bili enih mislij in brez najmanjšega ugovora so kar takoj odpravili kraljestvo ter Francosko oklicali republiko. Ta sklep zdel se jim je začetek nove srečne dobe, in že drugi dan sklenili so, da se leta ne bodo več štela od rojstva Kristusovega, ampak od začetka francoske republike t. j. od 21. dne septembra 1792. Takoj potem pa se je raz-

drla edinost v narodnem konventu in vnel se je hud boj med strankami, ki so se zopet ločile v desno in levo, akoprem so prav za prav vsi bili Jakobinci. Na desni strani sedeli so zmerni Girondisti, na levici besni Jakobinci ali „hribovci“, a v sredi med obema strankama je zopet bila neodločna „nižava“, ki so jo pozneje prekrstili v „blato“. Girondisti so po večjem bili bistroumni, učeni in sprevidni možje, ki so hoteli biti pravični vsem, in so le to želeli, da bi v narodnih zborih ter v državnih in srenjskih službah bili samo omikani ljudje. Kakor so odločno bili zoper to, da razuzdana druhal predrznih tatov in postopačev strahuje ves narod, ravno tako nikakor niso odobravali, da bi se vsa Francoska morala ravnati po ukazih in sklepih mestnega starešinstva pariškega; ampak zahtevali so, da v republiki francoski glavno mesto ne sme imeti večje državne veljave, kakor vsak drug departement. Tudi moritev septembra meseca niso mogli pozabiti in tako ostro so zarad njih napadali besne Jakobince ali „hribovce“, da sta celó Robespierre in Danton umolknila in bila v toliki zadregi, da se niti besedice nista upala ziniti v zagovor svoj in stranke svoje. Tu se vzdigne grozovitni Marat in rekel je, da on sam vzame odgovornost na se za vse, česar dolžé njegovo stranko. „Če sem kriv,“ dodal je. „pa naj me narod sodi! Ali je mar greh, da sem ljudstvo budil in hrabril, naj s sekiro ugonobi izdajalce domovine, ki je bila že čisto na kraji propada? Ljudstvo je čutilo, da je ni druge pomoči, in prav po mojem nasvetu rešilo je sebe in očetnjavo. Kdo izmed Vas bi se upal trditi, da ni bilo dobro tako! Nihče.“ — Takošni odločnosti in predrznosti Girondisti niso mogli kaj, in ker so bili preslabi in skoraj bi rekli tudi prepošteni, da bi s pomočjo departementov spravili na se vrhovno oblast, niso mogli iste vzeti niti nasprotnikom, ki so tako le še bolj povzdignili svojo moč.

Vse drugače mislili so besni Jakobinci. Njim ni bil noben pomoček niti preslab, niti nepošten, če so ž njim dosegali namene svoje. „Svoboda in enake pravice vsem ljudem!“ bilo je njihovo načelo, in niti siromaštvo, niti neznanje ne bi nikomur smelo kratiti teh pravic. Dovolj, da narod komu zaupa, in sme mu podeliti najvišje državne časti. Takošno republiko zahtevali so „hribovci“ in verjeli so, da bi se mogla obdržati. Na čelu te republike imelo je stati pariško mesto, v katerem so šteli največ privržencev svojih in v katerem bi vsak čas mogli nabrati potrebne druhali, da bi ž njo strahovali nasprotnike, sebi pa čuvali vrhovno oblast. Res je bilo, kar so Girondisti trdili in očitali „hribovcem“; Robespierre, Danton in

Marat bili so tisti trije možje, ki so takrat vladali na Francoskem, a prijatelji njihovi delali so na to, da bi prvega razglasili diktatorja francoske republike. To ni bilo nemogoče, kajti Robespierre je imel največ veljave pri ljudstvu, nad katero se nikdar ni povzdigoval, ampak vedno se je štel njemu enakega, se priprosto oblačil, bil trezen in zmeren v jedi in pijači, nikdar si ni prilastil niti trohice tujega blaga, nikar da bi se kedaj od koga dal podkupiti. Tudi to je ljudstvu bilo po volji, da je brezobzirno sumil in natolceval vsakega, kdor mu je bil na poti. Sicer pa je ves njegov pogum bil na jeziku; le z besedo udrihal je po nasprotnikih svojih, kakor hitro pa so se stranke zgrabile, zginil je z bojišča in nisi ga videl, dokler se boj ni odločil na eno ali drugo stran. Dasi je torej Robespierre v resnici bil prvi med Jakobinci, sam si ni lastil nobene vrhovne oblasti, niti je hrepenel po njej.

Narodni konvent bi Francosko imel prenarediti v republikansko državo in že so Girondisti izdelali potrebne črteže za novo ustavo. Toda Jakobinci nikakor niso dali, da bi konvent sklepal o teh osnovah, ki so jim bile premalo svobodne, pa so z drugimi nujnimi predlogi ovirali obravnave zastran ustave. Da bi Girondiste v zadrego spravili ter jih očrnili pri prostem ljudstvu, silili so v eno mer, da se ima najprej odločiti, kaj s kraljem. Poročila z bojišča, kjer se je sreča obrnila na francosko stran, ohrabrila so jih, da so čim dalje predrznejši postajali ter na vso moč hujskali zoper kralja. Tudi jim je dobro došla železna omara, ki so jo našli vzidano v tuilerijskem gradu in v kateri je kralj hranil tajna pisma svoja. Ta pisma razodela so zdaj vsemu svetu, da je Ljudevik XVI. res skrivaj dopisoval s tujimi vladarji ter jih prosil pomoči zoper francoske prevratnike. Besni Jakobinci so tako zdivjali, da so le tistemu še zaupali, ki se je mogel skazati s takimi dejanji, da bi ga obesili, ko bi se povrnil stari državni red. V klubu in v konventu vpili so, da treba soditi kralja, ki mu zdaj niso drugače rekali nego Ljudevik Capet; in ravno tako so razdražene druhali po ulicah kričale. Nazadnje se je v konventu vzdignil tudi Girondist Valazé ter govoril tožbo zoper kralja, ki ga je imenoval trinoga in grozno pošast. Dolgo so se prepirali, če ima sploh kdo pravico kralja soditi, in kdo da jo ima. Večina Girondistov trdila je, da je kralj po postavi nedotakljiv in da torej za svoja dejanja nikomur ni odgovora dolžan. Poslanec Morisson je iz starih in novih postav dokazal, da za kralja ni sodbe ne kazni. Njemu je ugovarjal mladi Saint-Just, ki je spolnil komaj tri in dvajset let. Govoril je tako hladno

in brez srca, da je stare može bilo kar groza pred njim. Jedro njegovega dokazovanja je to: „Kaj treba kralju pravde in sodbe? Ubijmo ga, kakor ubijamo sovražnike na bojišči! Če tudi ne bi bil ničesar pregrešil; bil je kralj in že samo zato zaslužil je smrt!" To je bil človek, kakoršnega si je želel Robespierre, ki ga je ljubil kakor sina svojega. Prav iz dna duše mu je govoril. Poprijel pa je tudi Robespierre sam besedo, ter dokazoval, da so kralja obsodili tisti trenotek, ko so oklicali republiko. Eden mora biti kriv; če je kralj nedolžen, je pa republika pregreha. Zato treba kralja kar brez sodbe ubiti, da se ohrani republika. Toda večina jima le ni pritrdila, ampak po nasvetu Pètionovem je sklenila, da bo narodni konvent kralja sodil.

Kraljeva rodbina je že štiri mesece bila zaprta v Templu. Sprva bili so vsi skupaj ter so drug druzega tolažili. Kralj je svojega sina učil zemljepisa in slovnice, ali pa si je s čitanjem kratil čas. Dozdevalo se mu je, da ne bo živ prišel iz zapora, pa se je pripravljal na smrt. Najrajši je prebiral zgodovino nesrečnega angleškega kralja Karola I., ki je leta 1649. na morišči poginil. Dne 3. oktobra so kralja in kraljeviča ločili od ostalih ter ju zaprli v močni stolp; le v pričo straž shajali so se vsak dan po nekoliko ur. Časopisov niso dobivali v roke, niti je kdo smel priti k njim; prav nič niso vedeli, kaj se zunaj godi in kaj bo ž njimi. Le strežaj Clery je včasih kralju povedal kako novico ter ga pripravil, da ga ni čisto iznenadilo, kar je prišlo. Dne 11. decembra se je že od ranega jutra čulo bobnanje po ulicah, in kmalu je na dvorišči v Templu bilo vse polno konjikov in topov. Pri zajuterku je kraljeva rodbina bila skupaj in nič ni mogla zvedeti, kaj pomenijo te priprave. Ob enajstih sta na povelje mestnega starešinstva dva uradnika vzela mladega kraljeviča očetu ter ga izročila materi; ob eni uri pa sta mestni župan Chambon in Santerre, poveljnik meščanske brambe, stopila pred kralja ter mu razodela, da pojde ž njim pred konvent, ki ga bo sodil. Župan pokazal mu je pisani sklep, v katerem so stale besede „Ljudevik Capet". Kralj ga pogleda in mu zavrne: „Capet se jaz ne zovem; to je ime davnega prednika mojega, toda strinja se z vsem, kar sem zadnje štiri mesece moral trpeti. Ne da bi bil poslušen ukazom konventa, ampak zato ker se ne morem upreti sili nasprotnikov svojih, pojdem z Vami." Po teh besedah šel je z županom na voz ter se peljal v tuilerijski grad, kjer je zboroval narodni konvent. Med potjo so mu žugali in ga preklinjali nesramni potepuhi in postopači, katerih je vse polno bilo po ulicah. Ko se je kralj prikazal v dvorani, bilo je vse tiho, nihče se n

ganil, vsakdo je va-nj uprl svoje oči. Svest si nedolžnosti svoje je Ljudevik XVI. udan v trdo usodo, mirno stopil pred poslance. „Ljudevik“! rekel mu je predsednik, „narod francoski Vas toži, a konvent Vas bo sodil. Sedite in poslušajte Vaše pregrehe!“ Kralj se je vsedel na klop in poslušal dolgo tožbo. Očitali so mu, da je on kriv vseh nesreč, karkoli jih je od prvega začetka rodila revolucija. Jasno in mirno odgovarjal je na vsako predsednikovo vprašanje; le ko so ga dolžili, da je 10. avgusta dal na ljudstvo streljati, je glasno vzkliknil, da to ni res; a ker ni vedel, da so ulomili v železno omaro, tajil je tudi, da se je dogovarjal s sovražniki francoske republike. Vrnivši se v zapor bil je čisto ločen od svojih in ni se smel več shajati ž njimi.

Po njegovem odhodu je v narodnem konventu nastal strašen vrišč. „Hribovci“ so zahtevali, da naj se „trinog“ pri tej priči na smrt obsodi in še to noč ob glavo dene; ali Girondisti to pot nikakor niso odjenjali in obveljalo jim je, da je konvent tudi kralju podelil toliko milosti, kolikor je pred smrtjo dobi vsak prost hudodelec. Dovolili so mu, da si pred končno obsodbo izvoli kakega zagovornika. Ljudevik XVI. izvolil si je učenega pravdnika Troncheta, stari Malesherbes pa se mu je sam ponudil. Udanost nekdanjega ministra, ki je zdaj bil sivi starček, je kralja do solz ganila; ni vedel kako bi se mu zahvalil, ob enem pa mu je odkritosrčno rekel, da ga ne bo rešil smrti. Tronchet in Malesherbes bila sta že stara moža, časa pa ni bilo dosti, da bi sama mogla poiskati in sestaviti, česar je bilo treba, da bi dokazala kraljevo nedolžnost. Vzela sta torej na pomoč mladega in bistroumnega Desèza, ki je cele noči delal ter v štirnajstih dneh dodelal zagovor, da ga boljšega ni mogel. Če ne bi bila grozna strast v rovarjih že davno zadušila vsakega človeškega sočutja; če ne bi cela pravda bila le na videz in gola sleparija, narodni konvent bi po tem zagovoru moral Ljudevika XVI. nedolžnega spoznati. Toda Jakobinci so že naprej sklenili, da kralj mora poginiti, in zastonj je bil ves trud vrlih zagovornikov.

Ljudevik XVI. je dobro vedel, da mu je sojeno umreti, pa je na sveti dan zvečer napisal svojo oporoko, v katerej je med drugim rotil sina in ostale naslednike svoje, da se zavolj njegove smrti nikdar ne smejo maščevati nad Francozi. Drugo jutro dne 26. decembra pozvali so ga z njegovimi zagovorniki v konvent na končno obravnavo. Malesherbes bil je tako potrt, da ni mogel ziniti besede, pa je mladému Desèzu prepustil, da je zagovarjal obtoženca, kakor se je bil pripravil. Ko je

dovršil, oglasil se je kralj sam in rekel, da mu vest ničesar ne očita. Po njegovem odhodu vnel se je med nasprotnima strankama tako hud prepir, da bi človek mislil, zdaj zdaj boste s pestmi planili druga na drugo. Prva govornika obeh strank, Robespierre in Vergniaud, sta si najbolj dajala, a poslušalci po galerijah so zdaj enemu, zdaj drugemu ploskali ali pa mu psikali, in bil je tak vrišč in nemir, da ni bilo čuti ne zvonca, ne besede predsednikove. Pa tudi poslanci sami so pri najmanjši besedici, ki jo je kdo nepremišljeno izustil, jeli kričati, psovati in preklinjati, kakor najprostejši divjaki. „Hribovci“ so se večkrat kar s pestmi in golimi noži grozili dol na „nižavo“, h kateri so zdaj prištevali tudi Girondiste, ali pa so nasprotnega govornika z lece pehali. Razloček med strankama bil je ta, da so besni Jakobinci hoteli kralja brez obotavljanja ubiti, Girondisti pa bi ga bili radi rešili; toda bali so se pariške druhali, ter so zato predlagali, da naj obsodbo konventa presoja narod sam. Kakor pri volitvah bi namreč vsak Francoz pri okrajni oblasti svoji povedal, ali se vjema z obsodbo konventa ali ne. Jakobinci, ki so se prej zmiraj pozivali na narod, bili so zdaj odločno zoper to „zvijačo“, kajti dobro so vedeli, da po kmetih ne bi kralja na smrt obsodili. Dne 30. decembra so „hribovci“ pripeljali v konvent dolgo vrsto žen in otrok, baje same vdove in sirote, ki so zdaj zahtevali, da naj se kralj ubije, zato, ker jim je 10. avgusta dal postreljati njihove može in očete; ob istem času pa so iz departementov dohajala pisma, ki so se vjemala z Girondisti.

Dne 14. januarja 1793 začelo se je konečno glasovanje. Na prvo vprašanje: „Ali je Ljudevik Capet kriv?“ odgovorili so vsi, da je. Na to se je imelo odločiti, če bo obsodba konventa veljavna, ali če jo bo narod v departementih moral presoditi in odobriti. Girondisti, ki so se prej tolikanj potegovali za to, bili so čisto preplašeni in niso se upali glasovati po svojem prepričanji, ampak z veliko večino sklenili so, da bo obsodba konventa veljavna brez vsacega pogoja. Najimenitnejše bilo je zadnje vprašanje, kako da naj se kralj kaznuje. Jakobinci niso ničesar opustili, kar bi omahljive poslance moglo ustrašiti. Mestno starešinstvo dalo je zapreti gledališča, da ne bi po galerijah in pred zbornico pomanjkovalo kričačev in postopačev; v klubih in v okrajnih shodih bilo je prav živahno gibanje; sansculottska krdela dobila so v vsakem okraji po več topov; v Pariz pozvali so dobrovoljcev iz drugih mest. Ni čuda, da je mnogo premožnih rodbin bežalo iz Pariza, kakor pred kako nevihto, in res je bilo, da se je glasovalo „med noži

in topovi“, kakor je v zbornici očitno rekel hrabri poslanec Lanjuinais. Od 16. do 17. januarja zvečer glasovali so neprenehoma celo noč in celi dan, in vkljub vsemu strahovanju je od 721 poslancev samo 361 glasovalo, da se ima kralj brez odloga ob glavo dejati, odločil je torej en sam glas, ki ga je oddal kraljev sorodnik, hudobni vojvoda Orleanski. Od ostalih jih je največ bilo za to, da bi kralj ostal v zaporu, ali pa da bi ga izgnali iz Francoske. V jako burni seji so zmernejši Girondisti zahtevali, da naj se obsodba vsaj ne izvrši takoj, ali večina narodnega konventa je sklenila, da se ima kralj že 21. dne januarja usmrtiti. Prevratniki niso vedeli, kaj bi od veselja počeli in na povelje mestnega starešinstva je na večer dne 18. januarja bil ves Pariz razsvetljen.

Malesherbes bil je prvi, ki je kralju razodel, da so ga na smrt obsodili. Stopivši v ječo pokleknil je pred kralja in dolgo časa ni mogel niti besedice spregovoriti, ampak kar jokal se je. Miren in udan v usodo svojo, je Ljudevik XVI. starega ministra prijel za roko, ga povzdignil in mu rekel: „Že dve uri premišljujem, če sem kedaj kaj storil, da bi se narod moj mogel pritožiti proti meni. Zdaj, gospod Malesherbes! ko bom skoraj moral pred Bogom odgovor dajati, zdaj Vam prisegam iz dna srca svojega in duše svoje, da sem vsikdar imel v mislih samo srečo in blagostanje naroda svojega in da nikdar nisem imel niti najmanjše želje, ki bi mu bila v škodo.“ Poročilo, da bo moral umreti, ni ga prav nič pretreslo, le to je prosil, da bi mu dali tri dni odloga. Te prošnje mu niso uslišali; dovolili pa so mu, da je poslal po duhovnika in da je smel iti k svoji rodbini, katere ni videl od 11. decembra. Grozno je bilo videti, kako je Ljudevik XVI. od svojih slovo jemal. Ko je stopil pred nje, objeli so se drug druzega, in pol ure nihče ni mogel dati glasa od sebe; prevelika žalost jim je kar sapo zapirala. Naposled vlile so se jim solze po obrazu in tako strašno so jeli zdihovati in jokati, da je skozi debelo zidovje bilo slišati na ulico. Zdaj bilo jim je lože in mirno so se menili in tolažili skoraj celo uro, potem so se zopet ločili in kralj jim je obljubil, da se bo drugo jutro še enkrat prišel poslovit, predno se odpelje na morišče.

Spovednika si je Ljudevik XVI. izvolil Edgewortha, duhovnika, ki ni prisegel na ustavo. Ko so ga njegovi zapustili, ostal je sam ž njim ter se do pozne noči menil in pripravljal na smrt. Spal je mirno. Drugo jutro, dne 21. januarja 1793. pa je na vse zgodaj vstal ter poklical k sebi spovednika, ki mu je čital mašo in mu podelil sveto obhajilo. Med tem je po

ulicah čim dalje živahnejše postajalo, in noter v Temple čulo se je bobnanje in rožljanje topov ter hrup in šum dohajajočih ljudij in konjikov. „Menda se bližajo“, rekel je kralj ter jel preudarjati, ali bi se poslovil od svojih ali ne. Rad bi jih bil še enkrat videl, pa tudi ne bi rad ponovil groznih srčnih bolečin, ki so jih vsi skupaj trpeli pri sinočnem shodu. Slušal je Edgewortha in ni več jemal slovesa. Malo pred deveto uro se odpró vrata in poveljnik Santerre je z oboroženimi stražarji stopil v ječo. „Samo trenutek še!“ prosil je kralj, pokleknil, se v pobožni molitvi priporočil Bogu ter od spovednika sprejel blagoslov. Na to se je vzdignil ter poleg sebe stoječemu uradniku ponudil oporoko svojo; ali mož je ni hotel vzeti, ampak zadrl se je na kralja s trdimi besedami: „Nisem prišel po Vašo oporoko, ampak prišel sem, da Vas peljem na morišče!“ Tu pristopi drugi in vzame oporoko. „Zdaj pa pojdimo!“ rekel je kralj in šel je doli po stopnicah, od koder se je zadnjikrat ozrl na okna, za katerimi so tičali žena, sestra in otroci. Pred Templom čakala je kočija, v katero so se vsedli kralj s spovednikom in dva stražarja. Santerre pa je zajahal konja. Štirideset tisoč mož je z nasajenimi in nabitimi puškami stražilo, da ne bi zadnji trenutek kdo kralju prišel na pomoč. Od Templa do morišča stalo jih je po čvetero gostih vrst na vsaki strani, na vsakem oglu bili so nastavljeni topovi, a za vozom jahalo je krdelo konjikov. Toda sicer nisi videl mnogo ljudij po ulicah, vse je bilo tiho, okna zaprta, človek se ni varnega čutil in isto nebo bilo je oblačno.

Ob desetih pripeljal se je kralj na trg Ljudevika XV. Sredi trga bilo je napravljeno morišče, na katerem je stala giljotina, okoli in okoli pa je bilo nameščenih petnajst tisoč vojščakov, nekaj konjikov, nekaj peščev. Med potjo je kralj pobožno molil, zdaj pa je mirno stopil na morišče svest si nedolžnosti svoje. Takoj so ga rabeljni obstopili, da bi ga slekli; Ljudevik pa jih je sunil od sebe ter se sam slekel. Zopet so rabeljni bliže stopili, da bi mu zvezali roke; in zopet se jih je kralj branil in nejevoljno je zavpil na nje: „Storite kar so Vam ukazali; le zvezati se ne dam!“ Tu stopi njegov spovednik pred njega, in mu prigovarja, naj odjenja, da bo podobnejši našemu Zveličarju, ki so ga tudi zvezali. Zvezan stopil je na kraj morišča in z mogočnim glasom je vzkliknil: „Tiho bobnarji!“ Osupneni vojščaki so umolknili, kralj pa je nadaljeval: „Francozi! Poginil bom nedolžen vseh krivic, katerih ste me obdolžili; odpuščam vsem, ki so krivi smrti moje, a prosil bom Boga, da Francoska nikdar ne bi trpela zarad krvi, ki jo boste zdaj prelili. Ti pa

nesrečni narod —!“ Zadnjih besed ni mogel več izustiti, kajti Santerre priletel je ves besen in se zadrl nad bobnarji, da so zopet morali bobnati. Ob enem so rabeljni zgrabili kralja in ga položili na giljotino, a ko so spustili na-nj sekiro loputnico, mu je Edgeworth podelil sveti blagoslov in vskliknil: „Sin svetega Ljudevika, povzdigni se v nebesa!“ Rabelj je pobral glavo in jo pokazal krvoločni druhali, ki je zdaj veselo vriskala: „Živio narod! živila svoboda!“ ter rajala okoli morišča. Tako je poginil blagi in pravični Ljudevik XVI. kot žrtva za pregrehe mogočnih prednikov svojih.

Jakobinci so dosegli, kar so tolikanj želeli; ali s tem, da so kralja pogubili, nakopali so si na glavo mnogo novih sovražnikov doma in na tujem. V Londonu so ljudje bili v gledališčih; ko je došlo poročilo o smrti Ljudevika XVI., pa niso dali, da bi se dalje igralo. Takoj drugi dan je francoski poslanec dobil povelje, da mora iti iz Angleškega, kjer je odslej bilo središče vsega sovražnega prizadevanja proti francoski republiki. Ravno tako so iz Španjolskega odpravili francoskega poslanca in tudi rimski papež ter portugalski in neapoljski kralj so pristopili k veliki zavezi zoper francoske Jakobince. Narodni konvent se tolikih sovražnikov ni zbal, ampak prav bahaško je napovedal vojsko najprej Angležem in Holandcem, a potem Španjolcem. Sklenil je, da se ima z nova nabrati tri sto tisoč vojščakov, in izdal je nov vojaški red, po katerem ga ni bilo več razločka med starimi vojščaki, dobrovoljci in narodnimi bramboveci, ampak vsi skupaj so se z novinci razvrstili v enaka krdela, ki so bila enako opravljena ter imela iste pravice in dolžnosti. Častnike volili so si vojščaki sami izmed sebe. Vojščak moral je biti vsak moški od 18. do 40. leta, če ni bil oženjen in če ni obnašal kako narodno čast ali službo. Domači obrtniki morali so preskrbeti vso opravo za vojščake svojega okraja, in kar so sicer trebali za vojsko, so jakobinski oblastniki vzeli, kjer so našli; a kedar je zmanjkalo novcev, dali so vedno z nova tiskati asignatov brez mere in števila.

Te naredbe so strašno razburile mirne prebivalce v Vendé-ji in v sosednih krajih, ki se razprostirajo od reke Loire proti jugu. Vendejci so po večjem bili kmetje, ki so bili udani duhovnikom pa tudi grajščakom svojim, s katerimi so lepo in složno živeli po stari navadi. Malo so jim bile mar homatije, ki so se godile v Parizu, vsaj niti razumeli niso, kaj ti čudni možje hočejo s svojimi prekucijami. Poročilo o kraljevi smrti jih je pač razkačilo, ali kaj so hoteli, ko niso mogli pomagati. Drugače pa je bilo, ko je počil glas, da bo vsak moral biti

vojščak, in so poverjeniki nove vlade prišli popisovat neoženjene može. Kakor da bi se dogovorili, vzdignilo se je meseca sušca kakih devet sto srenj. Poverjenikom so se ljudje kar v obraz smejali, jim raztrgali pisma ter jih zapodili; a ko je začelo plat zvona biti, oborožili so se z vilami, sekirami ali pa tudi s puškami, če so jih dobili, in zbirali so se v krdela, da bi se branili zoper jakobinske prevratnike, katerih nikakor niso mislili slušati. Mestni človek se kar ni smel pokazati med njimi. Pred okrajnim mestom Choleton bilo jih je dvajset tisoč skupaj, in v jako hudem boji so mesto z naskokom vzeli, sežgali pisemske shrambe, pobrali iz blagajnic vse novce, a naposled imenovali nekako bojno sodišče, ki je petnajst ljudij na smrt obsodilo. Imeli so svoje poveljnike, med katerimi je najbolj slovel vozač Chatelineau, za njim pa logar Stofflet. Pridružilo pa se jim je tudi mnogo zvedenih častnikov plemenitne krvi, ki so nekdaj služili v kraljevi vojski, ali toliko veljave si le niso pridobili, kakor omenjeni Chatelineau. Jakobinski oblastniki v Parizu so bili kar osupnjeni; takih sovražnikov se doma niso nadejali, a niso jim z lepa niti mogli do živega, kajti Vendejcem so dobra bramba bile goste žive meje, s katerimi je dežela bila vsa poprek prepreženа, nekoliko pa so jih od morske strani varovala močvirna tla.

Drugače bilo je v Parizu. Tu so razsajali besni Jakobinci, katerim je bilo še vse premalo, da so ubili kralja ter zastrašili njegove privržence; radi bi zatrli tudi Girondiste, republikanske tovariše svoje, ki so jim bili premalo krvoločni. Najpredrznejši bil je Marat, katerega je surovo ljudstvo po ulicah slušalo, kakor kakega preroka. Ko so se tožili na veliko dragino, naščuval jih je, da so ulomili v štacune „lakomnih“ trgovcev ter jim pobrali vso zalogo živeža. Robespierre ni bil za takošno nasilje, ampak vedno je govoril o „kreposti in pravičnosti“, ki ju je po svoje razumeval, a sumil je Girondiste kedarkoli jih je mogel. Razuzdani Danton pa je nekako klavern postal in rad bi se bil pomiril z Girondisti, ter se je zastran tega skrivaj dogovarjal z Dumouriezom; toda njegovo prizadevanje bilo je zastonj, kajti trmasti Girondisti niso hoteli odjenjati ter so nekoliko bili tudi sami krivi, da „hribovci“ v narodnem konventu niso dali, da bi se začele obravnave o novi republikanski ustavi. Vedni prepiri med „hribovci“ in Girondisti dokipeli so do vrha, ko so dohajala žalostna poročila z bojišča in se je raznesel glas o izdajalnih naklepih poveljnika Dumourieza. Girondisti bili so tako zbegani, da so sebe same podkopavali z nespametnimi sklepi, s katerimi so mislili brzdati

besne Jakobince, ali pa svetu pokazati svobodoumje svoje. Tako so skupaj s „hribovci“ v konventu sklenili, da se ima napraviti posebno „revolucijsko sodišče“, a kmalu potem so dne 1. aprila sprejeli postavo, da narodni poslanec ni več nedotakljiv, če ga konvent spozna izdajalca republike. Zdaj so sprevideli, da Francoskej treba neke izvrševalne oblasti ter so isto podelili tako zvanemu „odboru za občno blagostanje“, v kateri so vsak mesec z nova volili po devet udov.

Na podlagi teh naredb začel se je hud boj med strankama, dokler niso „hribovci“ zmagali ter s predrznostjo svojo postali gospodarji nad celo Francosko. Najprej so Girondisti tožili Marata začetnika moritev septembra meseca; takoj potem pa je mestno starešinstvo poslalo nekoliko mož z naročilom v konvent, da naj dva in dvajset Girondistov razglasé izdajalce ter jih denejo v zatožbo. Konvent jim to pot prošnje ni uslišal; Marat pa je sam šel pred revolucijsko sodišče in ga prosil, da naj ga sodi. Na ulicah bilo je vse polno jakobinske druhali, a ko je sodišče Marata nedolžnega spoznalo, dejali so ga na nosilnice ter ga z velikim slavljem nesli nazaj v konvent. V tuilerijskem gradu, kjer je zboroval konvent, je po stopnicah in prehodih neprenehoma mrgolelo prostih Jakobincev, moških in ženskih, ki so čakali znamenja prvakov svojih, da so planili v zbornico ter z razsajanjem zastrašili omahljive poslance. Zoper takošno nadzorovanje podkupljenih in razuzdanih ljudij ohrabrili so se Girondisti in obveljalo jim je, da so v konventu imenovali izredni „odbor dvanajsterih“, ki je imel preiskovati in kaznovati rovarje in začetnike nemirov. Novi odbor dal je prvega zapreti novinarja Héberta, ki je takrat v svojem listu najpredrznejše oznanoval splošno razdiranje. To je le še bolj razdražilo Jakobince. Iz mestnega starešinstva in iz vseh mestnih okrajev poslali so v konvent po nekoliko mož, ki so odločno zahtevali, da se ima Hébert brez odloga izpustiti, odbor dvanajsterih pa zopet odpraviti. Zopet so prosti rovarji dne 27. maja pridrli v zbornico in hoté ali nehoté so prestrašeni poslanci pozno zvečer sklenili po njihovi volji. Drugi dan se je narodni konvent sramoval slabosti svoje in preklical je prenagleni sklep ponočne seje.

Nestanovitnost in boječnost Girondistov dali ste silovitim jakobinskim možem novega poguma, da so hitro stopali dalje do cilja svojega, ki ni več bil daleč. Dne 31. maja ob treh zjutraj jeli so plat zvona bíti in s topovi streljati. Prevratniki iz vseh mestnih okrajev zbrali so se v mestni hiši, razpustili starešinstvo ter imenovali novo, ki se je pri tej priči lotilo dela.

Namesto Santerra, ki se je pripravljal na pot proti Vendejcem, imenovalo je Henriota poveljnika meščanske brambe, v katerej so zdaj služili skoraj sami plačani sansculotti. Ko je bilo vse pripravljeno za veliko vstajo, je mestno starešinstvo sporočilo narodnemu konventu svojo „zadnjo besedo“, v katerej je med drugim tirjalo zatožbo zoper odbor dvanajsterih in dva in dvajset Girondistov. V konventu se je na to vnela jako burna seja; „hribovci“ so jo potegnili z mestnim starešinstvom, Girondisti so se branili, obveljal pa je pomirljivi predlog Barrerov, da se odpravi odbor dvanajsterih, a zarote da naj v prihodnje preiskuje „odbor za narodno blagostanje“. Prevratno mestno starešinstvo s tem nikakor ni bilo zadovoljno in sklenilo je drugače.

V nedeljo dne 2. junija po noči jelo je zopet plat zvona bíti in zopet so grmeli topovi. Henriot sklical je vso sansculottsko vojsko; a ob devetih je ž njo šel proti tuilerijskemu gradu, ki ga je z vseh stranij oklenil, da nihče ni mogel ne noter ne ven, a nastavil je tudi 163 nabitih topov. Za vojsko stalo je kakih osemdeset tisoč ljudij. Še enkrat je poslanstvo mestnega starešinstva stopilo v zbornico in zahtevalo, da naj se „izdajalci“ denejo v zapor. Zdaj so se v konventu nekoliko časa pričkali, kaj da bi sklenili, a potem so poslanci šli dol pred grad ter Henriotu ukazali, da naj takoj odide s svojo vojsko. Ali predrzni poveljnik se zadere na nje: „Vi tu nimate ničesar ukazovati. Vrnite se na sedeže Vaše, pa nam izročite može, ki jih tirja narod! — Topničarji k topovom!“ Poslanci obrnili so se na drugo stran, ali tu se jim je ustavil Marat s krdelom sansculottov ter jih tudi podil nazaj v zbornico. Zastrašeni zastopniki naroda francoskega se niso dalje upirali sili, in izdali so dva in dvajset Girondistov in devet od „dvanajsterih“, katere so sansculotti odpeljali ter jih stražili na njihovem domu, kjer so imeli ostati do končne razsodbe. Med zaprtimi bili so najboljši govorniki ter najveljavnejši Girondisti sploh, kakor Guadet, Brissot, Pètion, Vergniaud, Lanjuinais, Lebrun in drugi.

Od 2. junija 1793 pa do Robespierrove smrti dne 28. julija 1794 so Jakobinci bili na vrhu moči svoje. Vladali so, da noben trinog ne bi mogel grozovitnejše, in po vsej pravici to strašno dobo zovemo „krvavo gospodstvo“. Toda le v Parizu jim je popolnoma obveljalo, po departementih pa se je zoper njihovo oblast vzdignilo čim dalje več nasprotnikov, od katerih so nekateri bili za Girondiste, drugi za kraljevo vlado. Poslednjih bilo je, kakor vemo, v Vendeji, a bilo jih je tudi v drugih krajih. Girondisti so največ zaveznikov šteli po za-

hodnih in severnih mestih, a središče njihovega gibanja bilo je v Caenu, kamor je iz Pariza pribežalo nekoliko poslancev, ki so ušli iz zapora svojega. Že je bilo misliti, da bodo iz vse Francoske hiteli Girondisti v Caen, potem pa skupaj udarili na jakobinske krvoloke; toda ko je general Wimpfen sklical brambovce in jih pozval, da naj gredo ž njim proti Parizu, oglasilo se jih je samo sedemnajst. To je bila velika sramota za Girondiste, ki so se zdaj v departementih pokazali ravno tako nezmožne za kako odločno delovanje, kakor prej v Parizu. Z lepimi govori znali so ljudi navduševati za svoje misli, ohrabriti pa jih niso znali zato, ker niti sami niso imeli junaškega srca.

V Caenu živela je takrat štiri in dvajset let stara deklica, Charlotta Corday, hči imenitnih staršev. Bila je vsa vneta za republiko, a ko so jo Girondisti prepričali, da je Marat kriv vsem strahotam in nezgodam, sklenila je, da bo sama ugonobila tega grozovitneža, ki se v prevzetnosti svoji zove „ljudski prijatelj.“ Ko jej je pobegli Girondist Barbaroux dal priporočilno pismo na tovariša svojega v narodnem konventu, podala se je na pot. V Parizu zvedela je, da je Marat bolan in da ne hodi v zbornico. Šla ga je torej na dom iskat, ali ni je pustil pred se. Na to mu je pisala, da mu ima razodeti preimenitnih stvarij in da jo mora k sebi pustiti. Dne 13. julija ob pol osmih zvečer šla je zopet na njegov dom. Bil je ravno v kopeli in strežajka njegova je ni pustila v sobo, ali Marat čul je žensko pričkanje, pa je zakričal strežajki, da ne sme deklici braniti v sobo. Na pol slečen sedel je v kadi kraj postelje in poslušal, kar mu je Charlotta pravila o girondistiškem gibanji v Caenu. Ko si je Marat zapisal imena vseh ondi bivajočih Girondistov, vprašala ga je, kaj bo ž njimi; on pa jej mirno zavrne: „Za teden dnij poginili bodo vsi pod giljotino.“ Pri teh besedah potegne Charlotta nož in mu ga tako globoko zasadi med rebra, da se je pri tej priči mrtev zgrudil. Mlada morilka niti poskusila ni bežati, ampak voljno udala se je v svojo usodo. Odpeljali so jo v zapor, dne 17. julija pa so jej z giljotino odsekali glavo. Ves čas bila je mirna in ponosna na dovršeno dejanje. Iz zapora je očetu svojemu med drugim pisala tudi te besede: „Maščevala sem mnogo nedolžnih žrtev, ubranila sem mnogo novih nesreč.“ Jakobinci so Marata častili mučenika in ko so v klubu svojem slavili njegov spomin, rekel je nekdo: „Jezus bil je prorok, Marat pa je Bog!“ Te besede nam jasno kažejo, kam so zabredli francoski brezverci.

V narodnem konventu so „hribovci“ med tem izdelali novo republikansko ustavo na jako svobodoumni podlagi. Na čelu

države bi imela biti izvrševalna oblast od štiri in dvajsetih mož, od katerih bi se polovica vsako leto z nova volila. Državni zbor bi se moral vsako leto ves ponoviti, a voliti smel bi vsak Francoz, če je plačeval kaj davka ali pa nič, samo da je spolnil eno in dvajset let. Nova ustava dovolila je narodu, da se je smel vzdigniti zoper postoječe oblasti, če ž njimi ne bi bil zadovoljen, in priporočala je ubojstvo vsacega, ki bi skušal narodu vsiliti se za vladarja. Ko so na shodih volilcev po vsem Francoskem odobrili to ustavo, so jo v Parizu dne 10. avgusta 1793 svečano razglasili v pričujočnosti zastopnikov vseh štiri in štirdeset tisoč srenj. Kdor je le količkaj mirno in trezno sodil, mogel je sprevideti, da Francoska na podlagi te ustave nikdar ne bi doživela stalnega državnega reda. V tedanjih razburjenih časih pa je istim Jakobincem bila nevarna; kajti velike njene svoboščine bile bi na korist njihovim nasprotnikom, katerih je bilo po številu mnogo več, pa so le zato umolknili, ker so jih preplašili jakobinski krvoloki. Ko bi nova ustava oživela in se vršila brez strahovanja, bi čisto drugi možje prišli v državni zbor, a Jakobincem bi brž ko ne za zmiraj odzvonilo. To je dobro vedel Robespierre, ki je z vso svojo zgovornostjo dokazoval, da zdaj ni čas za novi državni red in ni odjenjal, dokler narodni konvent ni do ugodnejših časov preklical ravno potrjene ustanove ter sklenil, da ima dotlej vse pri starem ostati. Jakobinci so si torej samolastno prisvojili pravico, da zastopajo narod, dokler bi se jim ljubilo, in ravno tako dolgo pustili so vrhovno oblast „odboru za narodno blagostanje“, ki so ga vsak mesec z nova izmed sebe volili. Ta začasna naprava se je vsak čas skazala pomanjkljivo in kmalu bilo je treba novih odborov, katerih je naposled bilo vse polno ne samo v Parizu, ampak po vsem Francoskem. Jakobinci imeli so slabo vest, pa so v strahu svojem vedno govorili o izdajalcih. Najbolj so se bali, kedar so z bojišča dohajala slaba poročila, takrat so vselej hujše pritiskali na domače nasprotnike svoje. Tako so dne 17. septembra 1793 sklenili postavo za „sumljive ljudi“. Posebni odbori presojali so, kdo da je „sumljiv“, pa so ga dejali v zapor, iz katerega bi še le po dokončanej vojski zopet prišel na svobodo, če ga ne bi prej na smrt obsodili. Med prvimi, ki so „sumljivi“ morali poginiti, bila je kraljica.

Grozne bile so muke, ki so si jih jakobinski trinogi izmislili za nesrečno kraljico Marijo Antoinetto. Dne 3. julija so jej prav iz naročja iztrgali sina. Celo uro branila ga je, kakor le mati more braniti dete svoje in še le ko so ga kar pred njo hoteli ubiti, pustila jim ga je. Mesec dnij potem

očili so jo tudi od hčere in svakinje ter jo odpeljali v drugo ečo. Ko so pa imeli spisati zatožbo, bili so v veliki zadregi, ajti nihče ni vedel ničesar reči zoper kraljico, ki so jo prej to-ikanj grajali. Izmislili so si torej najgrših pregreh, kakoršnih i človek niti misliti ne more; a ker za vse te gnjusne laži iso imeli dokazov, silili so v nedolžna otroka njena, da bi rivo pričala zoper lastno mater. Hči se je bridko jokala od alosti in jeze, ko so jo izpraševali stvari, o katerih je le to-iko umela, da mora človeka groza biti pred njimi. Dasi mlada, ila je srčna dovolj in odločno je tajila vse, česar so mater olžili. Še manje razumel je osemletni kraljevič, katerega so lali nekemu čevljarju Šimenu v izrejo. Šimen in žena njegova risililа sta nedolžno dete, da je nevedno podpisalo zoper mater čitovanja, ki ga naše pero ne more ponoviti. Tožba je zdaj ila gotova. Med drugim zapisano je v njej, da je Marija An-oinetta bila „bič in pijavka“ francoske države; da je milijone n milijone denarja skrivaj poslala nemškemu cesarju, da bi za e novce peljal vojsko nad Francoze; da je bila grešnica, ka-oršne svet še ni videl, in druzega več. Dne 14. oktobra za-ela se je konečna obravnava, a vršila se je skoraj nepre-ehoma po dnevi in po noči do ranega jutra dne 16. oktobra. raljica je mirno in dostojno odgovarjala, a na koncu je še osebno poudarila, da jej ničesar niso dokazali. Ob petih zju-raj dne 16. oktobra vrnila se je zadnjikrat v ječo. Bridko se e zjokala, potem pa trdo zaspala; toda že ob sedmih so jo opet zbudili, da bi se pripravila na smrt. Po ulicah bila je ameščena vsa sansculottska vojska. Kraljici niti niso dali, a bi se mogla dostojno obleči, ampak v raztrgani ponočni halji ejali so jo z zavezanimi rokami na prost odprt voz ter počasi eljali na morišče, kjer so jej o poldne z giljotino odsekali glavo.

Zdaj se je začela sodnijska obravnava zoper eden in dvajset jetih Girondistov, katerim niso mogli ničesar dokazati. Pet nij tekla je lažnjiva pravda od jutra do večera, pa zastonj. To e nepotrpežljivim hribovcem bilo že predolgo in zopet so na-čuvali prosto druhal, da je prihrumela v narodni konvent ter ahtevala obsodbo. Robespierre je zagovarjal njihovo željo in akoj so sklenili novo postavo, po kateri so zatožene Girondiste rez daljne preiskave na smrt obsodili. Prvi trenutek so ob-ojenci bili nekoliko osupnjeni, ali takoj so se zopet ohrabrili ter rčno čakali zadnje ure, kakor se spodobi možem. Samo eden e je v ječi sam prebodel, ostali pa so celo zadnjo noč pre-evali „marseljezo“ in prepevali so jo tudi na poti na morišče ne 31. oktobra. „Živila republika!“ bile so jim zadnje besede,

gledajoča množica pa jim je zavrnila: „Proč z izdajalci!“ Nekoliko dnij potem poginili so na giljotini tudi vojvoda Orleanski in gospa Rolandova. Tudi nekdaj tolikanj slavljenega pariškega župana Bailly-a so ob glavo dejali. Pred smrtjo so ga celi dve uri zasramovali ter s kamenjem in blatom ometavali, potem pa so ga prisilili, da je z rabeljni sam moral nesti giljotino na velik gnojni kup, na katerem je srčno poginil. Roland je iz ječe ušel, ko mu je pa došlo poročilo o smrti njegove žene, ubil se je sam na potu proti Parizu. Petion se je kot begunec dalj časa okoli potikal in se skrival, naposled pa se je tudi sam ubil. Njegovo truplo našli so raztrgano od volkov. Vseh Girondistov in drugih tako zvanih „sumljivih“, ki so jih v Parizu do konca leta 1793. ugonobili, bilo je mnogo črez sto.

Po teh moritvah so divji „hribovci“ v narodnem konventu sami sklepali in odločevali usodo francoskega naroda. Brez ugovora so vse narobe preobrnili in skušali zatreti in podreti vse, kar je le količkaj spominjalo na prejšnje čase. Že prej smo povedali, da so leta šteli od 22. septembra 1792 t. j. od prvega dne republike. Pa to ni bilo vse. Prenaredili so ves koledar tako, da v njem ni bilo ne svetnikov, ne praznikov krščanskih. Leto razdelili so na dvanajst mesecev, katerim so dali nova imena. Jesenski zvali so se: vinski, megleni in mrzli mesec; zimski: sneženi, deževni in vetrovni; spomladanski: kaljivi, cvetlični in senožetni; poletni pa: žetvinski, vroči in sadoviti mesec. Vsak mesec imel je po trideset dnij a delil se je na tri dekade po deset dnij, od katerih je bilo devet delavnikov, deseti pa dan počitka ali praznik. Na mesto svetnikov je vsak dan dobil drugo ime, ki so ga vzeli iz prirode ali poljedelstva; peti dan v dekadi je dobil ime po kaki domači živali, deseti pa po kakem kmetijskem orodju. Jakobinci Robespierrove stranke so namreč na vso moč povzdigovali kmetijstvo in prirodo, ter bi najrajše vse Francoze spreobrnili v same kmete, ko bi bilo mogoče. Tistih pet dnij, ki jih je konec leta ostalo in jih niso prištevali nobenemu mesecu, bil je veliki „sansculottski“ praznik: vsako četrto leto pa je prestopni dan bil posvečen spominu revolucije. S starim koledarjem odpravili so tudi vse dotedanje službe božje in cerkvene obrede; mestno starešinstvo pa je prekosilo narodni konvent, kajti odpravilo je samega Boga ter prepovedal vse procesije in druge očitne obhode. Brezverci razdejali so grobe francoskih kraljev, a dne 7. novembra 1793 prišli so v konvent in zahtevali, da se ima vprihodnje častiti samo „svobodo in sveta enakost“. Človeški „um“ razglasili so za edinega boga te

mu posvetili prelepo cerkev Matere Božje, iz katere so pometali vse podobe svetnikov in druga krščanska znamenja. Lepo mlado plesalko oblekli so v belo opravo, jo s cvetlicami ovenčano v svečani procesiji peljali v cerkev, jo posadili na veliki oltar ter jo kakor kako boginjo častili, živo podobo človeškega uma. Tudi kadila so jej zažigali ter prepevali prevratne pesmi, a namesto pridige je mestni uradnik govoril o svobodi in enakosti vseh ljudij ter o ljubezni do bližnjega. Ostale cerkve je mestno starešinstvo dalo zapreti, potem ko so jih surovi divjaki prej oskrunili in oropali. Isti Jakobinci niso po vsem odobravali takošnih neumnostij in hudobij, in že 6. decembra istega leta je konvent razglasil, da sme verovati in častiti, kar kdo hoče.

Med tem ko so te nespametne prenaredbe bile le začasne, so se druge obdržale do današnjega dne. Tako je tedanja jakobinska vlada sklenila novo desetično ali metersko mero in vago, ki ste se zadnja leta tudi pri nas udomačili. Posebno imeniten za prerojeno Francosko pa je bil nov vojaški red, ki ga je izdelal vojaški častnik Carnot, ko so mu v „odboru za narodno blagostanje“ poverili vso skrb za vojaštvo. Lahko je bilo skleniti, da mora vsak Francoz biti vojščak, ali teže je bilo sklep izvršiti. Bistroumni Carnot je prosto in razposajeno druhal pustil doma, da je jakobinskim rovarjem služila v raznih sodiščih in odborih ter v revolucijskej vojski; a trezne in krepke sinove kmetov in meščanov je od 18. do 25. leta vse pobral v redno vojsko, ki je kmalu štela črez en milijon hrabrih junakov. Na bojišči in v taborjih zbrala se je torej vsa „boljša“ mladina francoska, ki se je po Carnotovih navodih najprej izurila v vojaštvu, potem zmagovala tuje sovražnike, a kakor hitro si je bila svesta moči svoje, je tudi doma strla glavo revolucijski pošasti.

Predno se je to zgodilo, je na Francoskem poteklo še mnogo nedolžne krvi. Jakobinski oblastniki so Carnotu pustili tuje sovražnike, sami pa so od najhudobnejših tatov, razbojnikov in morilcev nabrali revolucijsko vojsko ter jo razposlali po vsem Francoskem zoper domače nasprotnike svoje. Mesta Bordeaux, Marseille, Caen in druga so se kmalu pokorila, trdovratno pa sta se branila Lyon in Toulon. V Lyonu so zadnji čas zmagali republikanci, ki pa niso odobravali strahovanj pariških „hriboveev“, ampak odločno so zahtevali, da se pobegli in izgnani Girondisti pozovejo nazaj v narodni konvent. To je jakobinske oblastnike strašno razkačilo in v narodnem konventu so sklenili, da se ima Lyon razdejati, a na podrtine postaviti kamenitni steber, v katerem bodo vsekane besede: „Lyon se je boril zoper svo-

bodo; Lyona ni več!“ Prebivalci so hitro popravili in utrdili staro mestno obzidje, sklicali v Lyon narodne brambovce iz okolice in hrabro so se branili skoraj dva meseca, dokler jih ni lakota prisililа, da so se dne 9. oktobra podali, ko v mestu že ni bilo več, nego tri tisoč izstradanih brambovcev. Zdaj se je začelo strašno maščevanje, pri katerem sta se po nečlovečnosti svoji najbolj izkazala jakobinska poverjenika Fouché in Callot d'Herbois. Najprej so z giljotinami ljudi ob glavo devali, ter na stebre poleg padajoče sekire privezavali žene, ki so prosile milosti možem svojim; ko jim pa giljotina ni dosti hitro sekala, so po petdeset do dve sto obsojencev skupaj zvezali ter s topovi v nje streljali. Poginilo je v vsem kakih šest tisoč meščanov, osemnajst tisoč delavcev pa je moralo podirati hiše bogatinov, kakor je bilo sklenjeno v konventu. V Toulonu pa niti niso bili za republiko, ampak mladega kraljeviča oklicali so kralja Ljudevika XVII., a dobili so iz Angleškega vojščakov na pomoč, da bi se lože ubranili jakobinske vojske. Že je bilo misliti, da bo tu Jakobincem spodletelo, v tem je mladi častnik Napoleon Bonaparte iznenadil Angleže ter jim z naskokom vzel imeniten kos zemlje ob morji, kjer je zdaj nastavil topove ter jel z morske strani streljati v mesto. Angleži so hitro šli na ladije, vzeli seboj petnajst tisoč prebivalcev ter zbežali po morji; Jakobinci so mesto vzeli ter med drugimi posekali več sto siromašnih delavcev, ki so jih prosili zaslužka.

Še večje grozovitnosti godile so se v Vendeji, kjer se je, kakor vemo, ves kmečki narod vzdignil zoper jakobinske oblastnike v Parizu. S prva so Vendejci bili srečni. Zmagovito šli so črez Loiro v Bretanjo ter se napotili proti Normandiji, da bi se zedinili z Angleži, ki so jim obljubili topov in izurjenih vojščakov. Da bi Angleži brez ovir mogli stopiti na suho, so Vendejci oblegali primorsko mestice Granville in skoraj bi ga bili osvojili. V tem je mala pomota med njimi napravila veliko zmešnjavo ter jih tako preplašila, da so kar drli nazaj proti Loiri, zlasti ker Angleži zarad viharnega vremena niso mogli o pravem času prijadrati črez morje. Nesreča bila je za nje tem večja, ker so nasprotniki proti njim poslali zvedenega generala Klebera z izurjenimi vojščaki. V hudi bitvi pri Le Mansu poginilo je kakih petnajst tisoč Vendejcev in drugih kraljevih privržencev, a tudi od beguncev jih je več tisoč poginilo na poti črez Loiro. Zdaj pa se je začelo maščevanje. Jakobinci so po vsej Vendeji razposlali dvanajst tako zvanih peklenskih čet, ki so od vasi do vasi hodile požigat in morit, da bi do dobrega pokončali in opustošili vso deželo. Največjega krvoloka

skazal se je Carriere, ki je v mestu Nantesu vsak dan najmanj po dve sto ljudij dal poklati, med tem ko se je s svojimi tovariši po cele noči gostil in popival v razuzdanem veselji. Tudi njemu je giljotina prepočasi sekala ter si je izmislil novo nasilje. Ladije, ki so na dnu imele vratica, napolnil je z ljudmi, ter jih sredi reke dal žive potopiti. Najprej je tako ugonobil kakih šestdeset duhovnikov, potem pa je po 300, po 400 in celó po 800 ljudij ob enem dal potopiti. Koliko so nesrečneži pred smrtjo trpeli, se ne da popisati. Živi ležali so drug na drugem, a „svobodoumni“ jakobinci so z ostrimi sulicami dregali v nje. Včasih je Carrier dal ženske in moške po dva skupaj zvezati ter jih žive pometati v reko. To hudodelstvo zvali so „vendejsko ženitovanje“. S takošnimi grozovitnostmi so jakobinski gospodarji zastrašili vso Francosko. dokler ni tudi njim odbila zadnja ura.

Brž ko so „hribovci“ edini odločevali v narodnem konventu, sprli so se med seboj ter se razcepili v tri stranke. Najhujši so bili tako zvani „divjaki“. nekdanji Maratovi privrženci, katere je zdaj vodil grozoviti Hébert. Divjaki tajili so Boga, zavrgli vsako vero in vsako oblast, in hoteli so le s strahovanjem vladati. V Parizu se je ž njimi vjemalo mestno starešinstvo, v katerem sta Chaumette in Hébert imela prvo besedo, a kedar je to bilo preslabo, so po vseh mestnih okrajih prosto druhal ščuvali k uporu. „Divjaški“ prvaki bili so tudi Callot d'Herbois, Fouché in Carrier, o katerih smo že prej govorili. Njim nasproti se je v konventu pokazala stranka „prizanesljivih“. katerim sta na čelu bila Danton in Camille Desmoulins. Poslednji je izdal list, v katerem je priporočal zmernost in trdil, da bo konec revolucije. kakor hitro bodo kakih dve sto tisoč „sumljivih“ razglasili nedolžne in svobodne, in bodo sploh ustavili nepotrebna strahovanja. V sredi med obema in nad obema strankama bila je stranka Robespierrova, ki je imela večino v narodnem konventu in v odboru za občno blagostanje. Robespierre je „divjake“ najbolj za to črtil. ker so tajili Boga, on pa je veroval va-nj in rekel, da je brezverstvo stvar plemenitne gospode. Prej bi se sporazumel s „prizanesljivimi“. toda zoperno mu je bilo mehkužno in razuzdano življenje Dantonovo. nekoliko pa se je bal, da bi potem izgubil veliko svojo veljavo pri ljudstvu. Tudi je sodil, da še ni čas. da bi se moglo brez strahovanja vladati. zlasti ker je mislil. da na Francoskem še zmiraj mrgoli od skrivnih izdajalcev, katere da podpira angleški minister Pitt. A ko bi Robespierre vkljub temu hotel nastopiti blažjo pot, odvrnil bi ga trdi in odločni Saint-

Just, njegov najmlajši in najzvestejši prijatelj in spoštovalec. Po vsem tem se torej nikakor ni bilo nadejati, da bi se stranke poravnale. Do konca leta 1793. so se po časopisih napadale druga drugo, po novem letu pa so se zgrabile v narodnem konventu, v katerem je Robespierre zbadal „divjake“, kedarkoli jih je mogel. Da bi zopet povzdignil svojo stranko, je Hébert snoval veliko ustajo, ki mu je pa popolnoma spodletela. Zdaj se je oglasil Saint-Just in v dolgem govoru znal je „divjaške“ prvake tako očrniti, da jih je narodni konvent osemnajst dal zapreti in ob glavo dejati. Najimenitnejši med njimi bili so Hébert, Chaumette, nemški baron Anacharsis Cloots in drugi. Hébert je od strahú pred smrtjo nekolikokrat omedlel, Cloots pa je mirno stal in gledal, kako so njegovi tovariši pred njim poginili.

Obsodba divjakov vršila se je brez ovir, miroljubni prebivalci bili so celó veseli, in Robespierre jim je prav ustregel, ko je v ponovljeno mestno starešinstvo dal voliti svoje može. Toda motil se je, kdor je mislil, da bo zdaj konec moritev in drugih strahot, a motil se je isti Danton, ko je upal, da jo bo Robespierre zdaj ž njim potegnil. Bilo jih je, ki so ga svarili in mu svetovali, naj beži iz Pariza, pa zastonj. Niti Danton, niti Camille Desmoulins si nista dala dopovedati, ampak trdo sta se zanašala, da ju ne bodo mogli obsoditi. Težko je reči, zakaj je Robespierre gnal na morišče Dantona, nekdanjega tovariša svojega; in prav verjetno je, da tu ni ravnal po svojem prepričanji, ampak da je odjenjal silnemu Saint-Justu, kateremu ni mogel ničesar odreči. Sicer pa se tudi ne da tajiti, da Robespierre pri vsej svoji „čednosti“, s katero se je tolikanj bahal, le ni hotel, da bi kdo bil njemu raven. In prav na zatožbo Saint-Justovo je konvent dal zapreti Dantona in Camille Desmoulinsa ter štirnajst njihovih „najnevarnejših“ tovarišev. Sodišče bilo je v veliki zadregi, kajti ni vedelo kaj začeti z obtoženci, ki so se tako dobro zagovarjali, da je vsakdo mislil, izpustili jih bodo. Tu je Saint-Just z lažjo ukanil konvent, da je nagloma sklenil čisto novo postavo, po kateri sodišče obtožencem ni dalo, da bi se dalje zagovarjali, zato, ker so s svojim besedovanjem baje „zasramovali pravico“. Takoj na to so jih kot zarotnike zoper francosko republiko na smrt obsodili ter jih dne 5. aprila ob glavo dejali. Camillo Desmoulins, ki je spolnil tri in trideset let, bil je žalosten: Dantonu, ki je bil za leto dnij starejši, pa ni bilo mar za življenje, ki se ga je do sitega naužil. Robespierru prerokoval je Danton, da bo tudi on kmalu poginil, na morišči pa je z močnim glasom

svojim zagrmel proti bučeči množici: „Molči nehvaležno ljudstvo, in glej kako bode poginil pravi republikanec!“ Po teh besedah se je mirno vlegel na giljotino in sekira mu je odsekala glavo.

V narodnem konventu in v odboru za občno blagostanje obveljalo je odslej le to, kar je hotel Robespierre, ki je od 1. aprila do 27. julija 1794 v resnici bil diktator republike francoske, akoravno si sam nikdar ni lastil tega imena. Vsa Francoska priznavala ga je prvega moža. Pa vkljub toliki veljavi se Robespierre le ni varnega čutil, in namesto da bi se lotil uredovanja razrovane države, je še hujše preganjal zarotnike in izdajalce, ki jih je zalezoval po vseh kotih. V tem vjemali so se ž njim vsi udje odbora za občno blagostanje, zlasti pa Saint-Just, ki je vedno najodločnejše tirjal, da se imajo pomoriti prav vsi, ki niso za takošno kmečko republiko, kakoršno je Rousseau v spisih svojih priporočal kot največjo srečo človeštva. Res je, da se svet nikjer ne da po umišljenih uzorih prebrniti; ali to se pa tudi ne da tajiti, da bi na Francoskem marsikaj bilo drugače, ko bi bil Robespierre imel toliko odločnosti in srčnosti, kolikor je je imel njegov učenec Saint-Just. Prav Robespierrova omahljivost je njegove nasprotnike ohrabrila, da so se kmalu zopet oglasili ter mu očitali, da je tudi on podkupljen in da hrepeni po vladarskej oblasti.

Konvent je po Robespierrovem nasvetu razglasil, da francoski narod spoznava neko „najvišje bitje“ ter da veruje, da je duša človeška neumrjoča. Dne 8. junija so temu „najvišjemu bitju“ na čast napravili veliko ljudsko svečanost pod milim nebom. Brezštevilna množica ljudij zbrala se je v prazničnih oblačilih in z vihrajočimi narodnimi zastavami na martovem polji, kjer se je prepevalo in gódilo, a Robespierre zažgal je narejeno pošast, ki je pomenila brezverstvo. Ko je pošast pogorela, vzdignila se je mesto nje podoba modrosti, ki je po nerodnosti bila čisto osmojena. Robespierrovi nasprotniki so se smejali in dejali, da je njegova modrost od dima potemnela. To je bila hudobna šala, ki nikogar ni motila. Tem bolj je Robespierre sam s svojim vedenjem razdražil prave republikance. Kakor na kakošnega imenitnega gospoda morali so v konventu na-nj čakati, a ko je prišel, stopal je zmiraj za nekoliko korakov pred ostalimi narodnimi poslanci, od katerih se je to pot tudi po svojej opravi ločil. Za klobuk zataknil si je velika peresa, okoli pasa ovil si je širok trobojni prepas, a v roki držal je velik šopek cvetlic. Nevedno ljudstvo mu je pač „živio!“ kričalo, ali čule so se tudi druge besede. „Ali ga

vidiš trinoga“, oglasil se je kak pogumen nasprotnik; „rad bi se kralja igral“, zavrnil je drugi. To je Robespierra le še bolj razkačilo ter mu utrdilo vero, da je vse polno skrivnih zarotnikov. Dobro je vedel, kaj je govoril, ko je na martovem polji med drugim rekel: „Veselimo se danes brez skrbij, saj nas varuje najvišje bitje! Jutri se bomo zopet borili zoper hudobijo in nasilje.“

Največji silnik bil je Robespierre sam. Da bi se lože znebil nasprotnikov svojih in da bi se svetu pokazal pravega prevratnika, ki nikakor ne misli ponoviti kraljestva, predložil je v konventu dne 10. junija novo grozno postavo, po katerej pri zatožbah ni treba ne prič ne dokazov, ampak dovolj je, ako porotnik pravi, da je sodil po svojej vesti. Zatoženec se proti taki razsodbi ni smel niti zagovarjati, niti pritožiti na kako višje sodišče. Konvent je postavo sprejel in Robespierre je zdaj divjal zoper svoje nasprotnike, da jih je v pet in štiridesetih dneh poginilo kakih 1400. V istem odboru za občno blagostanje niso vsi odborniki odobravali takošnega početja, akoravno sta krvoloka Billaud-Varennes in Collo d'Herbois zahtevala, da se ima še več ljudij pognati na morišče. Še večji razpor pokazal se je v konventu, kjer so se zmernejši možje z najgrozovitnejšimi divjaki zedinili zoper Robespierra in tovariše njegove. V Parizu je takrat živela prismuknjena ženska Katarina Théot, ki je prerokovala, da bo rodila novega zveličarja, a Robespierre da je njegov sprednik, ki mu mora ogladiti pot. V vseh stanovih našlo se je ljudij, ki so hodili gledat in poslušat čudno prerokinjo, a najimenitnejši njeni gosti bili so gospa Amaranthe, odločna zagovornica kraljeve vlade, in — Robespierre. Nasprotniki v konventu so mu to očitali ter ga ob enem smešili in dolžili, da je skriven privrženec kraljestva. Robespierre bil je tako zbegan, da ga skoraj poldrugi mesec ni bilo ne v konvent, ne v odbor za občno blagostanje; le v jakobinski klub je zahajal, ter vedno in vedno govoril zoper nasprotnike svoje. Odbor za občno blagostanje je med tem neprenehoma moril v Parizu in na njegovo povelje so tudi po ostalem Francoskem na podlagi postave od 10. junija kar na kupe ubijali ljudi, ki mogočnim oblastnikom niso bili po volji. V naglosti, s katero so zdaj sodili, godile so se še večje krivice. Večkrat ubili so očeta namesto sina, ali pa narobe. Prav pogostoma umorili so nedolžnega človeka samo zato, ker je imel isto ime z obsojencem, ki se je skril ali ušel. Včasih so rabeljni polovili več ljudij istega imena, a ker niso vedeli, kateri da je pravi, dejali so vse na giljotino. V dveh, treh urah zatožili, obsodili in pogubili so po 30—60 ljudij. To je bil plod tiste postave, ki

je človeka obsodila samo po vesti porotnikov, kateri so se volili izmed najnesramnejše jakobinske druhali.

Krvavo gospodstvo je tedaj do vrha prikipelo. Dokler se je bilo bati, da bodo tuje vojske zmagale in se zedinile z domačimi privrženci kraljeve vlade, so tudi mirni republikanci mislili, da res treba strahovanja; zdaj pa je bilo drugače. Vendejci bili so potrti, a z bojišča so vsak čas dohajala poročila o zmagah francoskih junakov, čemu torej te nove groze? Tako jeli so Francozi umovati in od dne do dne bilo jih je manj, ki so v Robespierru videli zveličarja svojega. To spremembo je Robespierre dobro čutil in dne 26. julija prišel je zopet v konvent ter govoril zadnji svoj govor. Po stari navadi povzdigoval je samega sebe, a poniževal svoje nasprotnike; naposled pa je po imenu naštel nasprotnike svoje v odboru za občno blagostanje (Collot, Billaud, Fouché, Tallien, Carnot, Barrere) in zahteval, da se morajo kar takoj zameniti z novimi. Nekoliko časa bilo je vse tiho; nihče ni ugovarjal, ampak sklenili so, da se ima govor tiskati in razposlati po vsem Francoskem. Med tem so se Robespierrovi nasprotniki ohrabrili in drug za drugim so poprijeli besedo ter neusmiljeno očitali Robespierru samolastna in krvoločna dejanja njegova. Govorili so tako prepričevalno, da je konvent preklical prvi sklep ter naročil, da se Robespierrov govor ne sme tiskati. Robespierre bil je kar osupnjen in šel je iz zbornice. Zvečer bil je v klubu pri zvestih svojih Jakobincih ter jim čital svoj govor. Rotil jih je, naj rešijo svobodo, dokler je čas: kakor so pred letom očistili konvent od Girondistov, tako naj zdaj iz njega vržejo ostale sovražnike svobode. Razkačeni Jakobinci so nazočna Collota in Billauda pri tej priči zgrabili za vrat ter ju vrgli iz kluba. Tudi mestni župan Fleuriot in poveljnik meščanske brambe Henriot bila sta za Robespierra, in še bi se morebiti ljudstvo dalo naščuvati k novemu uporu, ko bi se bil Robespierre sam odločno postavil na čelo. Ali za to on ni bil pravi mož: namesto, da bi se lotil dela, je zadovoljen šel domóv.

Drugi dan je Saint-Just v konventu govoril zatožbo Robespierrovih nasprotnikov, ali vsak čas mu je kdo segel v besedo, in niso mu dali govora dovršiti. Ko se je vzdignil Billaud in rekel, da so Jakobinci v klubu svojem delali zaroto zoper narodni konvent, navstal je po vsej zbornici silen hrup in nemir. Robespierre se je kar penil od jeze. Hotel je govoriti, ali ko je stopal na leco, zagrmelo je po dvorani: „Doli s trinogom!“ in ta krik se je takoj ponavljal, kedarkoli je Robespierre z nova skušal spregovoriti. Poslanec Tallien zažugal je z golim

bodalom, da bo sam umoril Robespierra, če ga ne bodo v zatožbo dejali. Zdaj je konvent sklenil, da se ima zapreti poveljnik meščanske brambe Henriot in še nekoliko najpredrznejših Robespierrovih tovarišev. Poslanec Fouché zahteval je, da naj se tudi Robespierre kar takoj dene v zapor, in kakih sto glasov mu je ob enem pritrdilo: „V zapor ž njim.“ Ves hripav tulil je Robespierre: „Predsednik razbojnikov še enkrat Vas prosim, dajte mi govoriti!“ Pri teh besedah se je spehan in obnemogel zgrudil na klop, sosed pa se je zadrl na-nj: „Grdoba! Čutiš li, kako te duši Dantonova kri?“ S splošnim navdušenjem je konvent zdaj sklenil, da se imajo dejati v zapor Robespierre, Couthon in Saint-Just, katerim sta se dobrovoljno pridružila Lebas in Robespierrov mlajši brat. Stražarji bili so kar osupnjeni in v prvi mah se niso upali zgrabiti mož, ki so malo prej imeli toliko moč in veljavo; še le ko so videli, da je resnica, odpeljali so jih v zapor. Toda temničar Robespierra ni hotel zapreti, ampak izpustil ga je, ostale štiri pa je še isti večer osvobodil mestni uradnik Coffinhal. Vseh pet bežalo je v mestno hišo in tu so čakali, da se sreča zopet obrne na njihovo stran.

Še ni bilo vse zgubljeno. Mestni župan Fleuriot in ž njim vsi svetovalci bili so z dušo in telesom udani Robespierru. Da bi ga rešili, dali so po cerkvah plat zvona bíti, po ulicah bobnati, a ob enem so po vsem mestu razposlali zanesljivih mož, da so ljudstvo in meščansko brambo pozivali k uporu zoper konvent. Kakor sicer o takih prilikah, so se ljudje tudi to pot zbirali po svojih okrajih, ali nekdanjega navdušenja ni bilo več. V mnogih okrajih so preudarjali, na katero stran bi pristopili, v nekaterih pa so se odločno uprli mestnemu starešinstvu. Tudi brambovci se niso mogli odločiti. V tem je Henriot ušel iz zapora ter ves pijan prijahal med nje. Rekel jim je, da so ga zopet imenovali poveljnika, in peljal jih je tudi pred konvent. Ko je pa topničarjem ukazal streljati v zbornico, so mu vojščaki odpovedali pokorščino, kajti tisti mah so poverjeniki oznanili, da je narodni konvent sklenil pregnanstvo nad Robespierrom, Henrietom in vsemi, ki so se samolastno odtegnili postavnej preiskavi, ter nad njihovimi zavezniki v mestnem starešinstvu. Henriot je oddirjal proti mestni hiši, brambovska krdela pa so drugo za drugim prestopila na stran konventa, ki je še tisto noč po vseh mestnih okrajih imel večino za se.

Velika ploha razgnala je množico ljudij, ki so se zbrali pred mestno hišo, in nihče ni mislil, da se bo pred jutrom še kaj odločilo. Bilo je ob dveh po polnoči in še se je Robes-

pierre s svojimi tovariši v mestni hiši posvetoval. Ravno je podpisoval oklic na privržence svoje, v tem poči samokres, a kroglja mu predere levo lice in razdrobi čeljust. Krdelce hrabrih vojščakov je namreč s poverjenikom narodnega konventa nenadoma prišlo v mestno hišo, da bi polovilo ondi zbrane zarotnike. Lebas je uskočil v drugo sobo in se sam ustrelil; Robespierrov brat Avguštin in Henriot skočila sta črez okno, ter sta na pol mrtva prišla vojščakom v pest; le Saint-Justa so zdravega odpeljali. „Zmaga!“ razlegalo se je ob treh zjutraj po mestnih ulicah in ljudje so kakor v procesiji hodili gledat ukrotenega Robespierra, ki je v strašnih bolečinah ležal na odru v dvorani odbora za občno blagostanje, kjer je še malo prej z groznimi ukazi svojimi strahoval vso Francosko. Vjeli pa so tudi mestnega župana Fleuriota in nekoliko druzih zarotnikov ter so vse skupaj, njih eden in dvajset po številu, takoj drugi dan 28. julija ob glavo dejali. Robespierre je strašno zarjovel, ko mu je rabelj pred smrtjo odtrgal obvezo od razmesarjene čeljusti. Ko so drugi dan potem pogubili še kakih osemdeset najnevarnejših zarotnikov, je narodni konvent dne 1. avgusta preklical grozno postavo od 10. junija ter ustavil sodbe revolucijskega sodišča. Po vsem Parizu bilo je veselje nepopisljivo, kajti nihče ni več dvomil, da je konec krvavemu gospodstvu.

Res je, da se niso več ponavljale takošne strahote, kakoršne so se godile od kraljeve do Robespierrove smrti: ali mirni časi se zdaj še nikakor niso povrnili. Še ni nobena stranka do dobrega zmagala, in v istem konventu so zmerni možje (moderatisti ali termidorijanci) in strahoviteži (teroristi) zdaj drug drugemu odjenjali, zdaj se zopet zgrabili ter se poganjali za gospodstvo. Tako so zmerni stranki na voljo ustavili strahovanja in preganjanja, a kmalu potem je strahovitežem obveljalo, da so dne 21. septembra 1794 po sklepu celega konventa napravili veliko svečanost na čast krvoloku Maratu, čigar truplo so v slovesnej procesiji na okinčanem vozu peljali v Panteon. Podobo tega jakobinskega malika videl si v Parizu po vseh gostilnah in kavarnah, po gledališčih in v samem konventu. To je jasno pričalo, da je Jakobincev še zmiraj bilo veliko, in da se še niso mislili odpovedati gospodstvu svojemu. Ali že je odrasel mlajši zarod, ki se je hotel maščevati nad morilci dragih prednikov svojih. Meščanski in kmečki sinovi, ki so pred letom morali iti na bojišče, prihajali so domóv hrabri in skušeni ter so narod svoj drugače ljubili, nego jakobinski razbojniki in morilci. Teh krepkih mladeničev bilo je v Parizu

čim dalje več; videl si jih v velikem številu skupaj po vseh očitnih mestih, po gostilnah in kavarnah, po trgih in šetališčih, zlasti pa na prehodih konventa, kjer so se s psikanjem ali pa s ploskanjem vtikali v razprave in govore narodnih poslancev. Imeli so svoje shode, a glavno zbirališče bilo jim je v istem Palais-roialu, kjer so se nekdaj shajali prvi začetniki francoske revolucije. Od Jakobincev ločili so se tudi po obleki, kajti namesto kap nosili so klobuke, hlače imeli so do kolen, a okoli vrata lepo zavezan robec. Od doma niso šli nikdar brez krepke gorjače, da so takoj mogli udrihati, če so zašli v kak pretep z Jakobinci. Najimenitnejši med njimi so pogostoma zahajali na dom poslanca Talliena in njegove žene Tereze, ki sta v svojih dvoranah zbirala najodličnejše goste zmerne stranke. Jakobinci so te mlade može zasmehovali ter jim dajali razna zbadljiva imena, kakor n. p. pozlačeno mladino (jeunesse dorée), gizdaline (petits-maitres) ali pa dišeče junake (muscadins). Toda ravno ta „mlada bratovščina“ je z odločnim in složnim postopanjem dobila čim dalje večje veljave in kmalu imela je za se vse trezno misleče prebivalce, katerim je že davnej presedalo razsajanje jakobinske druhali. Prav na prizadevanje te „mlade bratovščine“ je konvent izpustil iz zapora vse tako zvane „sumljive ljudi“; izpahnil iz odbora za občno blagostanje Billauda, Collota in Barriera ter jih dejal v zatožbo; in dal je na smrt obsoditi grozovitega krvoloka Carriera. To je Jakobince strašno razkačilo in zopet so jeli divjati; ali dne 9. novembra je „mlada bratovščina“ prihrumela v njihov klub, jih z biči in gorjačami razgnala, a narodni konvent je na to dal zapreti jakobinski klub ter tej nevarni družbi prepovedal, da se ne sme nikjer več zbirati. Kako so Jakobinci izgubili vso nekdanjo moč, pokazalo se je meseca januarja 1795, ko je „mlada bratovščina“ brez ovir očitno zasramovala in sežgala malika Marata, potem pa se v krdelcih po sto mož razkropila po vsem Parizu ter razbijala Maratove podobe, kjerkoli je katero našla. Namesto „marseillaise“ prepevali so ti mladi ljudje novo pesem „o vzbujenem narodu“. Njim na čelo postavil se je zdaj celó nekdanji Maratov prijatelj Fréron, ki je sprevidel, da se „z mlado bratovščino“ vjema malo da ne ves narod francoski. To isto sprevidel je tudi narodni konvent, ki je razglasil splošno pomiloščenje Vendejcem ter pozval nazaj v konvent vse girondistične poslance, ki so pred krvavim gospodstvom zbežali iz Pariza, pa tudi tiste, nad katerimi so prej oklicali državno pregnanstvo.

Vse bi se bilo zdaj na bolje obrnilo, ko ne bi dragina in lakota stiskali siromašnega ljudstva. Zaslužka ni bilo, kovanega

denarja ni bilo, papirnati asignati pa so bili skoraj brez vse vrednosti. Za seženj drv moral si plačati po 24.000 liver v asignatih. Ni čuda torej, da se je od Jakobincev naščuvano ljudstvo z nova vzdignilo in jelo kričati: „Kruha nam dajte in ustavo od leta 1793.“ Dvakrat pridrli so pred konvent. ali meščanski brambovci in „mlada bratovščina“ so jih užugali in razgnali. Narodni konvent je na to dne 2. aprila 1795 izgnal v Ameriko Billauda, Collota in Barrèra, kaznoval druge podpihovalce, a vojaškega generala Pichegru-a imenoval poveljnika meščanskej brambi v Parizu. Jakobinci so čutili, da jim je odzvonilo, pa so še enkrat poskusili srečo svojo z vstajo. Dne 20. maja bilo je zadnjikrat, da se je ljudstvo vzdignilo. Ob petih zjutraj so uporniki jeli plat zvona bíti in po ulicah bobnati; a ko se je zbrala velika množica, drli so, žene naprej, moški za njimi, proti tuilerijskemu gradu. Tu so vlomili v zbornico konventa ter strašno razsajali pozno v noč. Drugo jutro vnel se je hud boj po ulicah in še le 23. maja so meščanski brambovci in vojščaki do dobrega užugali upornike. Ljudstvo je zdaj moralo izročiti vse topove in drugo orožje, a podpihovalci njegovi poginili so na morišči.

Dogodbe v Parizu so tudi po drugih francoskih mestih obudile živahno gibanje in preganjanje Jakobincev. V Lyonu so se privrženci kraljeve vlade z nova ohrabrili ter se vzdignili za Ljudevika XVII., ki je bil v odgoji pri čevljarju Šimenu. Malo je otrok, ki bi toliko trpeli, kakor ta nesrečni francoski kraljevič. Surovi Šimen ga je vedno pretepal ter ga ni druzega učil, nego nesramne jakobinske pesmi; pustil ga je, da je lakote in mraza trpel, kakor največji siromak; če je bil žejen, zalival ga je z žganjem; a ni mu privoščil niti spanja. ampak kakor hitro je zatisnil oči, šel ga je zopet budit. Ko ga je s takimi mukami popolnoma končal, da ni mogel več dolgo živeti, povrnil ga je prevratnikom, ki so ga vrgli v Temple v ječo, kjer je dne 8. junija 1795 izdihnil nedolžno dušo svojo. Bilo mu je deset let. Po njegovi smrti se je njegov stric, grof Provenc-ski v Veroni oklical francoskega kralja Ljudevika XVIII. Res da so plemenitni begunci bili vsi za njega, ali ko so se z angleško pomočjo vrnili na Francosko, niso našli tistega navdušenja, ki so se ga nadejali; le iz Vendeje pridružilo se jim je nekoliko privržencev. Pa to ni nič izdalo. Zvedeni republikanski general Hoche užugal jih je popolnoma, ko jim je po noči od 19. do 20. julija 1795 z naskokom vzel trdnjavo Penthievre. Poveljnika Vendejcev Charette in Stofflet sta se še bojevala do začetka leta 1796.; tedaj pa so jih vjeli in ustrelili.

To je odločilo, da so kraljevi privrženci tudi po drugih krajih potihnili, zlasti ker Francozi nikakor niso bili zadovoljni z oklicem Ljudevika XVIII., ki jim je obetal, da bo pobeglim plemenitnikom povrnil vsa posestva in pravice njihove, ter da bo sploh zopet vse tako naredil, kakor je bilo v prejšnjih časih. Narodni konvent je torej prav modro ravnal, da je z novo zmerno ustavo položil temelj boljšemu državnemu redu, pa vendar tudi zagotovil, kar je prekucija dobrega rodila.

Po novej ustavi je na čelu republike francoske stal direktorij od peterih ravnateljev, ki so bili vrhovna izvrševalna oblast. Postave dajal je narodni zbor, ki se je ločil v „svetovalstvo starih“ in v „svetovalstvo petstoterih“. Vsak francoski državljan, ki je spolnil eno in dvajset let in je plačeval kaj davka ali pa bil izslužen vojščak, smel je voliti volilne može, a ti so potem izvolili 750 poslancev. Od teh so na srečko izbrali 250 starešin, ki so morali biti oženjeni ter najmanj štirideset let stari. „Svetovalstvo petstoterih“ je postave predlagalo, „svetovalstvo starih“ jih je pa ali potrjevalo ali zavračalo. Po istej poti so „petstoteri“ za direktorij nasvetovali petdeset mož, od katerih so starešine izbrali pet ravnateljev. Vsako leto je od ravnateljev po eden moral izstopiti iz direktorija ter se z nova voliti. Ker se je pri tedanjih razmerah bilo bati, da ne bi kraljevi privrženci pri novih volitvah dobili večine, je narodni konvent sklenil, da se za prvikrat mora najmanj pet sto starih poslancev z nova voliti. Če tudi ta ustava ni bila uzorna, Francosko je le obvarovala nove nasprotne prekucije. Ljudje so ž njo po večjem bili zadovoljni, le dodatek, da se pet sto zastopnikov narodnega konventa mora z nova voliti, preplašil je premožne meščane v Parizu, kajti bali so se, da se ne bi kedaj povrnilo krvavo gospodstvo. Ta strah utrdil jim je drug sklep narodnega konventa, po katerem so novo ustavo morali potrditi ne le volilci, ampak tudi vojščaki. Razburjenost je bila tolika, da so se pariški meščani oborožili ter pripravili na boj zoper konvent. Le-ta je od nekdanjih sansculottov nabral tako zvani „sveti bataljon“, pozval v Pariz nekoliko krdel rednih vojščakov, ter poveljništvo nad vsemi skupaj poveril Barrasu, ki je za namestnika svojega izvolil mladega ali bistroumnega generala Napoleona Bonaparta. Dne 5. oktobra so se nasprotniki spoprijeli pred tuilerijskim gradom. Meščanske brambe bilo je 20.000 mož, konvent pa jih ni imel več, nego 8000. Vkljub temu se mladi Napoleon ni ustrašil boja, ampak ob štirih popoldne začel je s topovi streljati, a ob šestih bila je zmaga njegova. Mrtvih in ranjenih skupaj bilo je na vsakej strani po dve sto. Narodni konvent

se zdaj nikakor ni maščeval, ampak po dovršenih volitvah je oklical veliko pomiloščenje ter se drugi dan po tem razšel dne 26. oktobra 1795.

Prva vojska zaveznikov zoper francoske upornike.

Predno nadaljujemo pripovedovanje domače zgodbe francoske republike, moramo nekoliko spregovoriti tudi o vojskah s tujimi sovražniki, ki so si jih Francozi s prekucijo svojo nakopali na glavo. Že prvi glas o francoskej revoluciji je jako prestrašil vladarje evropejske, kajti sprevideli so, da nevarnost ne preti le francoskemu kralju, ampak njim vsem. Verjetno je, da bi bila velika zavezna vojska takoj o začetku mogla zadušiti upor. To so posebno poudarjali francoski begunci in silili so v nemškega cesarja, da bi vzdignil vojsko. To isto želela sta tudi Ljudevik XVI. in njegova žena Marija Antoinetta, ki je skrivaj dopisovala s cesarjem Leopoldom II., bratom svojim, in ga prosila pomoči. Najbolj navdušen za vojsko zoper francoske upornike pa je bil švedski kralj Gustav III., ki bi jo bil najrajši sam začel, da ga niso zadrževale druge homatije in da mu ni morilčeva roka nenadoma prestrigla življenje ter mu podrla maščevalne osnove. Za vojsko bil je tudi pruski kralj Friderik Viljem II., med tem ko ga je cesar Leopold II. odgovarjal od nje. Velike zmešnjave in nemiri, katere je Leopold II. po smrti brata svojega, cesarja Josipa II., moral doma poravnati, bile so vzrok, da se je tolikanj branil vojske, o katerej ni bil prepričan, da bi se za-nj srečno končala. Razun tega on nikakor ni bil nasprotnik prvim državnim spremembam na Francoskem leta 1789. in nadejal se je, da se bo z lepa poravnal razpor med narodno skupščino in Ljudevikom XVI. Še le ko je sprevidel, da kralj in kraljica v Parizu nista več varna življenja svojega, jima je skrivaj obljubil pomoči, toda ne prej, dokler ne bosta srečno ušla iz Pariza. Poročilo, da so uporniki pobeglo kraljevo rodovino prignali nazaj v Pariz ter jo dejali pod stražo, zbegalo je francoske izseljence, da so še bolj priganjali na vojsko, in že sta se pruski kralj in nemški cesar zastran tega sešla na dogovor v Pilnici meseca avgusta 1791. Pa tudi zdaj je bil Leopold II. zoper vojsko, zlasti ko je Ljudevik XVI. podpisal novo ustavo ter vsaj na videz bil zopet svoboden.

V tem je dne 1. marca 1792 umrl Leopold II., a njegov sin Franjo II. bil je drugih mislij. Njegov minister Kounic je na Francosko pisal zadnjo besedo, ki je odločno zahtevala, da

se mora ponoviti nekdanja kraljeva oblast, in da morajo tudi duhovniki in plemenitniki dobiti nazaj vsa posestva in pravice svoje. Na to je narodna skupščina v Parizu dne 20. aprila 1792 sklenila vojsko zoper cesarja Franja II. in še tisti mesec so francoski vojščaki morali iti na belgijsko mejo. Minister Dumourièz se je namreč nadejal, da se bodo Belgijanci z nova vzdignili, kakor hitro bodo Francozi stopili na belgijska tla, a vojščaki avstrijski da bodo pred njimi kar bežali iz dežele. Toda bilo je drugače. Francoski vojščaki, opojeni prevratnega duha, niso zaupali starim svojim častnikom, ki so po večjem bili plemenitniki, in zagnali so na nje sum, da jih nameravajo izdati sovražnikom. Krdelo za krdelom bežalo je nazaj proti francoskej meji, tu pa so vojščaki planili nad poveljnike svoje ter jih mnogo ob glavo dejali.

Še predno je Ljudevik XVI. cesarju napovedal vojsko, ste se Avstrija in Ruska sporazumeli ter sklenili zavezo zoper vsacega, ki bi eno od njiju napadel. Zdaj pa sta se Franjo II. in Friderik Viljem II. dogovorila, da bosta pod vrhovnim poveljništvom zvedenega vojvode Ferdinanda Braunschweigskega poslala na Francosko skupno vojsko, ki bi imela braniti kralja in rodovino njegovo ter pomiriti razburjeni narod. Nikakor pa se zaveznika nista mislila vtikati v domače državne razmere francoske, niti se poganjati za pravice izseljenih plemenitnikov. Istega mnenja bil je tudi vojvoda Braunschweigski, ter je v Koblencu razglasil oklic, v katerem je poudarjal, da pelje vojsko zoper prevratnike, a ne zoper celi narod francoski; ob enem pa se je zagrozil, da bo pariško mesto razdejal, ko bi se uporniki dotaknili tuilerijskega grada in kraljeve rodovine. Toda ravno poslednje besede so pospešile veliko ustajo dne 10. avgusta. Dne 19. avgusta je Ferdinand Braunschweigski prestopil francosko mejo ter počasi in varno stopal proti Champagni ob levem bregu reke Mosele. Francoski izseljenci so sicer trdili, da bo vojskovanje igrača, kajti narod da bo Nemce veselo pozdravljal kot odrešenike svoje in se jim pridružil proti jakobinskim rovarjem. Zavezni poveljnik jim tega nikakor ni verjel, ampak bil je do dobrega preverjen, da bodo zoper njega in njegovo vojsko vsi Francozi složni. Udal se je sicer pruskemu kralju, ki je drugače sodil, ali rekel je takoj na začetku, da ne pojde dalje, nego do reke Moze, kajti do tje se bo pokazalo, da je sto tisoč vojščakov premalo, da bi mogli iti v Pariz. In prav tako je bilo. Francozi nikakor niso bili veseli sovražnega vpada; moški so skoraj vsi zbežali z doma ter oboroženi prežali v zasedah na nemške vojščake. Ko se je Ferdinand Braunschweigski

malo pred Longwy-jem zjedinil z avstrijskimi krdeli, udaril je na to trdnjavico in jo po hudem boju vzel dne 23. avgusta. Še hujši bil je boj pri Verdunu, ki so ga zavezniki vzeli dne 2. septembra. Francozi so se povsod hrabro branili in sovražniki so čim dalje tem težje stopali. Pri Valmy-u zadeli so zavezniki na francoskega generala Kellermanna, ki se je vtaboril na malem holmcu. Dne 20. septembra so na vse zgodaj jeli grmeti pruski topovi, a nasprotniki so jih s holmca zavračali, dokler niso predpoldnem jeli pešati. Že so se Prusi napravljali, da bi francoski tabor z naskokom vzeli, ali v tem jame Kellermann z nova zažigati topove in tako hitro in neprenehoma je streljal, da je naposled zmaga bila njegova. V pruskem taboru imeli so posvetovanje in sklenili so, da se bodo vrnili, kajti ne le hrabri nasprotniki, ampak tudi bolezni, pomanjkanje živeža in slaba pota ob deževnem vremenu, ovirali so napredovanje zaveznikov. Ko so nemški častniki zvečer pri ognju sedeli, rekel je slavni pesnik Göthe, ki je bil med njimi, pomenljive besede: „Tu se danes začenja nova zgodovinska doba, a Vi boste smeli reči, da ste bili poleg.“ Drugi dan potem so v Parizu oklicali republiko.

Po odhodu zaveznikov šli so Francozi črez mejo in kmalu so se polastili vseh krajev do reke Rene. Nekatera nemška mesta so z naskokom vzeli in jim naložili mnogo davka, druga pa so se jim dobrovoljno podala, kajti nikjer se ni manjkalo ljudij, ki so se ujemali z Jakobinci, pa so težko čakali prilike, da so mesto svoje izdali Francozom. Po izdajstvu je francoski general Custine vzel tudi imenitno mesto Moguč (Mainz), ki mu je dne 21. oktobra zvečer odprlo vrata. Kakor na Nemškem so francoski prevratniki tudi v Italiji imeli dosti prijateljev ter so si že meseca septembra brez boja osvojili vojvodino Savojsko in grofovino Nizzo. Ko se je francoski poveljnik Montesquiou bližal glavnemu savojskemu mestu Chambery-u, šlo mu je celo starešinstvo v prazniških oblekah nasproti in mu izročilo ključe od mestnih vrat, prebivalci pa so od veselja vriskali, napravili na čast francoskim „odrešenikom“ veliko svečanost ter se bratili s častniki in prostimi vojščaki. Imenitnejše nego vse to bila je zmaga v Belgiji. Tu je po nesrečnem začetku aprila meseca Lafayette bil vrhovni poveljnik, a ko je on uskočil v avstrijski tabor, postavil se je Dumouriez na čelo te francoske vojske. Dumouriez je za trdno sklenil, da ne bode odjenjal, dokler ne osvoji Belgije. Brž ko so se Prusi umaknili nazaj črez reko Mozo, šel je črez mejo ter pri Jemappu z vso silo udaril na Avstrijance, ki so se bili dobro

zavarovali na bližnjih holmcih. Francozov je bilo mnogo nad osemdeset tisoč, nasprotnikov pa le kakih štirideset tisoč mož. Po jako hudem boju in z velikim naporom je Dumouriez dne 6. novembra nasprotnike užugal, potisnil jih iz tabora ter šel za njimi. Avstrijski vojščaki so se najprej umaknili v Mons, ali že drugi dan jih je Dumouriez tudi odtod pregnal ter neprehoma dalje stopal, dokler ni dosegel, kar je želel. Dne 14. novembra so ga v Brusselu z velikim slavljenjem sprejeli, a predno je bilo konec leta, bila je vsa Belgija francoska.

Glas o smrti Ljudevika XVI. je Francozom novih sovražnikov nakopal na glavo. Razun skandinavskih držav ter Švajcarske in Turčije so vse evropejske države pristopile k velikej zavezi zoper francoske prevratnike, a na čelo se jim je postavila Angleška, katero je takrat vodil minister Pitt. Z jakobinskimi oblastniki sprl se je tudi zmagoviti Dumouriez in mislil je z vojsko iti v Pariz ter Ljudevika XVII. oklicati za kralja. Da bi si za takošno začetje pridobil potrebnih pomočkov, hotel je prej osvojiti bogato Holandijo in že je z enim oddelkom svoje vojske šel črez mejo. Toda med tem ko on tu ni imel posebne sreče, udaril je princ Koburški z avstrijsko vojsko na ostalo francosko vojsko, jo užugal pri Aldenhovenu (dne 1. marca) ter jo zagnal nazaj za reko Mozo. Na povelje iz Pariza moral se je Dumouriez nemudoma vrniti v Belgijo, ali tudi tukaj zapustila ga je prejšnja sreča. Avstrijanci zmagali so ga v bitvi pri Neerwindenu (dne 18. marca) in mu zopet vzeli skoraj vso Belgijo. Vedoč, kakošna osoda ga čaka v Parizu, jel se je dogovarjati z avstrijskim generalom Mackom, da bi mu pomagal ponoviti francosko kraljestvo. Akoprem so mu vojščaki bili do dobrega udani, skupaj s sovražno vojsko le niso hoteli iti na rojake svoje in odločno so se mu uprli. Zmerjali so ga izdajalca in celó streljali so na-nj, da jim je komaj uskočil v avstrijski tabor. Brez ugleda in veljave podal se je na Angleško, kjer je živel do smrti svoje (1823).

Po Dumouriezovem odhodu bili so Francozi v velikej zadregi; neskušenim njihovim poveljnikom so Avstrijanci vzeli več manjših trdnjav ob belgijskej meji, a Prusi izgnali so jih iz imenitnega Moguča (Mainza). Pot do Pariza bila je tako rekoč odprta; toda med zavezniki je ni bilo jedinosti, pa so zamudili pravi čas, med tem ko so jih nekoliko tudi zadrževale nove homatije na Poljskem. To je Jakobincem dobro došlo. Imeli so časa, da so po Carnotovem nasvetu čisto preustrojili vojsko, a bilo je tudi prilike, da so se v manjših bitvah odgojili novi generali. Tako se je v Belgiji po mnogih nezgodah Jourdan

skazal pravega moža, mladi Napoleon Bonaparte osvojil je Toulon, ob reki Reni pa se je poleg Pichegru-a še posebno odlikoval poveljnik Hoche, ki je konec leta 1793. avstrijskega generala Wurmsera in vojvodo Braunschweigskega nazaj potisnil ter mesto Landau osvobodil oblegajočih sovražnikov. Francozom je tu mnogo pomogel razpor med zavezniki, kajti Wurmser hotel je z vso skupno vojsko hitro udariti na Elsas in ga osvojiti za Avstrijo, vojvoda Braunschweigski pa se je obotavljal in izgovarjal, da mora svoja krdela imeti pripravljena za Poljsko. Ko jim je tedaj proti Hochu izpodletelo, zahvalila sta se oba za poveljniško čast.

Kakor ob Reni tako je bilo v Belgiji. Tu so Angleži gledali vzlasti na svoj dobiček in vojvoda York-ski hotel je po vsej sili osvojiti imenitno primorsko mesto Dünkirchen; avstrijski poveljnik princ Koburški pa je bil nasprotnega mnenja ter je hotel do dobrega zavarovati trdnjave ob francosko-belgijskej meji. Francozi znali so porabiti ta razpor in so se z većo močjo vrgli na ločene nasprotnike in spravili so jih v veliko zadrego. Naposled je Jourdan odločno zmagal avstrijsko vojsko v bitvi pri Fleurus-u (dne 26. junija 1794), kjer so Francozi prvikrat iz balona ogledovali, kako so se nasprotniki razvrstili. Princ Koburški se je celo popoldne hrabro branil proti mnogo večemu številu sovražnikov, ko mu je pa došlo poročilo, da so Francozi vzeli imenitno trdnjavo Charleroi, pomikal se je nazaj čez reko Reno. Jourdan bil mu je vedno za petami, dokler se princ Koburški ni ustavil ter ga pri Höchstu užugal in nazaj zapodil. Po bitvi pri Fleurus-u se tudi Angleži niso mogli dalje muditi v Belgiji. Francoski poveljnik Pichegru zagnal je vojvodo York-skega iz Antwerpena in konec julija 1794 je vsa Belgija z nova bila francoska. Zmagoviti Pichegru pa je šel tudi v Holandijo in hitro je stopal dalje od mesta do mesta, kajti vsled hude zime zamrznile so vse vode in ni mu bilo treba delati mostov, a podpirala ga je tudi domača uporna stranka, ki ni bila zadovoljna z vladarjem svojim Viljemom V. Dne 19. januarja 1795 je Pichegru bil v Amsterdamu, a kmalu potem so Holandijo oklicali republiko Batavsko, ki je bila popolnoma odvisna od Francoske in morala je celo obdržati francosko posadko od 25.000 vojščakov.

Med tem se je bila ob Reni bojna sreča zopet nekoliko obrnila na stran Prusov, ki so se pod poveljnikom Hohenlohe-m pri Kaiserslauternu hrabro in slavno borili zoper Francoze. Toda ker se Prusi nikakor niso več sporazumeli z ostalimi zavezniki, nagovarjali so državni svetovalci že dalje časa kralja svojega,

da naj se pobota s Francozi. Friderik Viljem II. se je s prva obotavljal, ko je pa v Parizu jenjalo krvavo gospodstvo, stopil je iz zaveze, sklenil s Francozi mir v Bazileji (5. aprila 1795) ter jim začasno prepustil vse svoje dežele na levem bregu Rene proti temu, da bo za nje dobil primerno odškodovanje na tej strani reke, ko bi tudi po končanej vojski z zavezniki Rena ostala meja med nemško in francosko državo. Še prej nego Pruska je Toskana stopila iz velike zaveze zoper Francoze; zdaj pa se jima je pridružila Španjolska, kjer je takrat največo veljavo imel kraljičin ljubljenec minister Godoy. Francozi so bili namreč z vojsko pridrli črez pirenejske gore ter zmagali v nekih manjših bitvah; ob enem pa so v Ameriki na otoku St. Domingu naščuvali tamošnje sužnike zoper Španjolce. Upornike vodil je zamorec Toussaint Louverture in bil je dosti srečen. Godoy je tedaj španjolski del otoka prepustil Francozom, ki so zato tudi v Evropi odjenjali od daljnega bojevanja, sam pa je za prizadevanje svoje dobil častno ime „knez miru“. Za Španjolsko pobotala se je s Francozi tudi Portugalska. Le na morju Francozi niso imeli sreče in se nikakor niso mogli skušati z Angleži, ki so jih zmagali v bitvi pri Ouessantu, v Indiji pa jim vzeli mnogo bogatih naselbin.

Najdalje vojskovala se je Avstrija. Da bi tudi njo skupaj z nemškim cesarstvom prisilil na mir, sklenil je francoski direktorij po bojnej osnovi bistroumnega Carnota, prijeti jo od treh stranij. Na spomlad leta 1796. imel je Jourdan z eno vojsko iti črez dolnjo Reno, z drugo je Moreau isto reko ime prestopiti pri Strasburgu, s tretjo pa je Napoleon Bonapart imel črez gorenjo Italijo udariti na Tirolsko. Pred Dunajem so se vsi trije poveljniki imeli zjediniti ter cesarja prisiliti n sramoten mir, kakor bi se Francozom zljubilo. Začetek bil j za Francoze dober. Vrhovni poveljnik avstrijske vojske, pet i dvajset let stari nadvojvoda Karol, cesarjev brat, moral se j pred Jourdanom umikati od Rene pa noter do češke meje Med tem ko so Jourdanovi vojščaki strašno razsajali po Fran kovskem ob reki Meni (Main) ter ropali in oskrunjevali p mestih in vaseh, vzel je Moreau s svojimi Badensko in Wür temberško in prisilil obe deželi, da ste se odcepili od nemškeg cesarstva ter da ste mu plačali mnogo davka v gotovih novci in v raznih potrebščinah za njegovo vojsko. V tem se je sreč obrnila na drugo stran. Nadvojvoda Karol je med potjo i mest pobral vse posadke in ko je tudi od doma dobil nov pomoči, zmagal je Jourdana najprej dne 24. avgusta pri Am bergu, a dne 3. septembra pri Würzburgu tako popolnoma, d

so nasprotniki brez vsega reda bežali proti Reni. Moreau bil je že na Bavarskem in je tu pobral za deset milijonov liver davka, kakor hitro pa mu je došlo poročilo o nesreči njegovega tovariša, vrnil se je tudi on nazaj na Francosko. Nadvojvoda Karol hotel je iti za njim, a dobil je povelje, da mora na drugi strani braniti državo. V Italiji namreč so Francozi zmagovali. Leta 1797. sta poveljnika Hoche in Moreau vsak z eno vojsko zopet šla črez Reno, toda poročilo o sklenjenem premirju ustavilo je daljno njuno vojskovanje.

Srečnejši nego na Nemškem so Francozi bili v Italiji. Tu se je slavno odlikoval mladi poveljnik Napoleon Bonaparte, o katerem moramo še posebej izpregovoriti nekoliko besed. Napoleon je po krvi bil Italijan iz Ajaccia na otoku Korsiki. Rodil se je dne 7. januarja 1768, a ne 15. avgusta, kakor se je sploh mislilo. Ob njegovem porodu godile so se na Korsiki imenitne stvari. Narod se je bil vzdignil na Genoveze, dosedanje gospodarje svoje, in hrabro se je za svobodo svojo boril pod vodstvom krepkega in bistroumnega junaka Pasquala Paoli-ja. Ko Genova sama ni mogla več ukrotiti upornikov, prodala je otok Francozom (1768), ki so Korsičane zmagali in pokorili oblasti svojej. Paoli je ušel na Angleško ter je v Londonu dvajset let mirno in zadovoljno živel. Med njegovimi rojaki bilo jih je, ki so še zmiraj hrepeneli po državnej samostalnosti, a bilo jih je tudi, ki so se privadili francoske vlade. Francoski privrženec bil je odvetnik Karol Bonaparte, ki je imel toliko dolgov in toliko otrok, da ni vedel kam ž njimi. Leta 1779. peljal je najstarejša sina Josipa in Napoleona v Autun v šolo. Napoleon ostal je tu le tri mesece, kajti sprejeli so ga brez plačila v vojaško šolo v Brienne, a odtod v Pariz, kjer se je bil izučil za topničarja. Bil je vedno med prvimi, a posebno dobro in rad se je učil matematike in zgodovine. Leta 1785. vstopil je častnik v topničarski polk. Toda pri vsej sreči svojej ni bil zadovoljen; med Francozi se je vedno čutil tujca, tožilo se mu je po domu in leta 1789. si je izprosil dopusta na šest mesecev, ali v resnici se ni več mislil vrniti na Francosko. Prišedši na Korsiko je takoj snoval zaroto zoper francosko vlado in pozval je tudi Paoli-ja, naj se vrne domu. Stari junak zapustil je mirno bivališče svoje in zopet se je postavil na čelo upornih rojakov, pa zastonj; Francozi se nikakor niso dali do dobrega izgnati z otoka, ampak leta 1793. so poverjeniki narodnega konventa podkupili istega Napoleona ter ga dobili na svojo stran. Napoleon je zdaj proklet od rojakov svojih bežal v Toulon, kjer so ga za stotnika sprejeli v fran-

cosko vojsko. Tu se je posebno prikupil mogočnemu Robespierru, a ko se je bil odlikoval v boju s kraljevimi privrženci in njihovimi zavezniki Angleži, katere je, kakor že vemo, izgnal iz Toulona, imenoval ga je odbor za občno blagostanje v Parizu dne 19. januarja leta 1794. za topničarskega brigadirja pri vojski na italijanskej meji. Prvo njegovo opravilo je bilo, da je zavaroval morsko obrežje od Marseilla do Genove ter da je avstrijsko-sardinsko vojsko od francoske meje nazaj potisnil. To se mu je do dobrega posrečilo s pomočjo Genovežanov, francoskih zaveznikov, in marsikatero imenitno mesto v gorskih soteskah je vzel Avstrijancem ter si tako rekoč ugladil in ogledal pot v Italijo.

Z Robespierrom izgubil je sicer najboljega svojega zagovornika, ali tudi novi oblastniki trebali so tega majhnega moža, akoprem takrat še niso prav poznavali velikih njegovih zmožnostij. Kako je v Parizu užugal meščansko brambo, ki se je bila vzdignila zoper konvent, smo že prej povedali. Takoj na to je Napoleon iste brambovce in druge pariške vojščake z nova uredil ter jih čisto za se pridobil. Starejši generali zavidali so mu njegovo srečo in bili so zoper njega; ali Napoleon je v samem direktoriju imel prijatelja, ki mu je naprej pomagal. Ta mož bil je ravnatelj Barras, ki je na svojem domu zbiral vso imenitno tedanjo gospodo in napravljal veselice, kakor kak knez. Med slavnimi ženami, ki so se v njegovih družbah najbolj odlikovale, bila je gospa Tallien, a ž njo zahajala je k njemu tudi dvaintrideset let stara vdova po generalu Beauharnais-u, ki ga je krvavo gospodstvo na smrt obsodilo. Josipina Beauharnais bila je lepa in duhovita žena, a imela je od prvega moža sina Evgena in hčer Hortenso. Njena prijateljica Tallien bi jej bila rada pomogla do kake veljave, pa se je za njo obrnila na Barrasa. Le-ta jo je namenil za ženo mlademu Napoleonu, kateremu je zato obljubil vrhovno poveljništvo nad vojsko, ki je v Italiji imela napasti Avstrijo. Napoleon bil je presrečen, kajti ni bil le slavohlepen, ampak resnično je tudi ljubil mlado vdovo. Ko je bilo vse zgovorjeno, imenoval je direktorij dne 2. marca 1796 Napoleona vrhovnega generala nad italijansko vojsko, dne 9. marca bila je poroka, a dva dni potem odpotoval je novi poveljnik na italijansko mejo.

Ta Napoleonova vojska štela je blizu štirideset tisoč mož, katerim je sicer pomanjkovalo vsega, česar je vojščaku treba, vzlasti pa hrane in obleke; ali bili so skušeni vojščaki ter po večem mladi omikani in navdušeni ljudje, ki so vedeli, zakaj

se bojujejo, in katerim je bilo tudi mogoče kaj dopovedati. Bistroumni Napoleon jih je takoj spoznal in s primernimi ogovori znal jih je vzpodbujati in ohrabriti za vsako početje svoje. Razločka ni delal med njimi, ampak vsacega je po zasluženju pohvalil, odlikoval in nagradil, ali pa tudi kaznoval. Zato pa ga je sleherni vojščak z veseljem slušal, in v njegovi vojski bil je red, da si ga boljega nisi mogel želeti. Prišedši v Nizzo razglasil je Napoleon prvi svoj oklic, v katerem je rekel: „Vojščaki, Vi ste slabo oblečeni, malo da ne goli; vlada Vam je mnogo dolžna, a ne more Vam ničesar dati. Človek mora se kar čuditi potrpežljivosti in hrabrosti Vašej tu med gorskim pečevjem, ki Vam ne daje ne slave ne sijaja. Jaz Vas bom peljal v najrodovitnejše ravnice tega sveta. Bogati kraji, velika mesta bodo v oblasti Vašej; čast, slava in bogastvo čakajo Vas ondi. Vojščaki Italije, ali Vam bo mar zmanjkalo poguma in strpljenja?“ Takošen ogovor je takošnim vojščakom moral segati v srce. Presrečni, da imajo tacega poveljnika, šli so za njim, kamor koli jih je peljal, kajti bili so prepričani, da morajo zmagati, dokler jih on vodi. Skozi najnižo apeninsko sotesko šel je Napoleon v Italijo ter takoj udaril na avstrijsko-sardinsko vojsko, katero je vodil dva in sedemdesetletni Beaulieu. Od 12. do 14. aprila 1796 je v mnogih manjih bojih, od katerih ste bitva pri Montenottu, Millesimu in Degu najimenitnejši, užugal nasprotnike, ločil Avstrijance od Sardincev, a po novi zmagi pri Mondovi-ju je sardinskega kralja Viktorja Amadeja prisilil, da je s Francozi sklenil premirje ter jim prepustil vojvodino Savojsko in Nizzo. Po vsakem najmanjšem boju pošiljal je domu v Pariz bahaška poročila, kakor o kakih velikih zmagah, da so ljudje o njem govorili; vojščakom svojim pa je dal nov razglas ter med drugim rekel: „Vojščaki! v štirinajstih dneh zmagali ste šestkrat! — toda ničesar niste dosegli, dokler Vam še kaj dela ostaja!“ — Na to je s francoskimi vojščaki posedel najimenitnejše sardinske trdnjave in šel dalje.

Stari Beaulieu se je z avstrijsko vojsko umaknil za reko Addo, tu pa se ustavil ter pri Lodi-ju hotel nasprotniku ubraniti črez most, pred kateri je namestil veliko število topov. Vkljub temu je Napoleon sklenil, da bo most z naskokom vzel. Ukazal je: „Naprej!“ in kar tri tisoč njegovih vojščakov se je z nasajenimi bajoneti zagnalo proti mostu. V tem so zagrmeli topovi in cele vrste hrabrih junakov so se mrtve zgrudile. Toda Francozi se niso dali prestrašiti, ampak zopet in zopet so se z nova zaganjali na most, dokler niso predrli na drugo stran ter zmagali (10. maja) avstrijsko vojsko, ki se je zdaj umaknila

nazaj noter črez reko Mincijo in odtod dalje v Tirole. Dne 15. maja je Napoleon bil v Milanu ter imenoval začasno vlado za Lombardijo. Vse se je čudilo mlademu zmagovalcu in se ga balo. Vojvoda Parmenski in Modeneški prosila sta ga miru in obljubil jima ga je proti temu, da sta mu plačala več milijonov liver davka v kovanem novcu, potem živeža in drugih potrebščin za njegove vojščake, a naposled več dragocenih podob in drugih umetnij, ki jih je kot znamenja zmage svoje poslal v Pariz, da so ljudje imeli kaj gledati in da niso pozabili mladega generala, ki se jim je hotel prikupiti.

V Italiji je tedaj jedina Mantova še bila v avstrijski oblasti, a bila je zavarovana z močnim obzidjem in z vodo, ki se je iz reke Mincia izlivala v veliko močvirje okoli trdnjave. Ker Napoleon ni imel dovolj topov, da bi mogel oblegati to imenitno mesto, podal se je v srednjo Italijo, vzel papeževej deželi Bologno in Ferraro, in kjer je dobil kaj topov, vse je pobral in poslal pred Mantovo. Da ne bi Francozi prišli v Rim, prosil je papež miru in dobil ga je, ali moral je Napoleonu prepustiti omenjeni deželi, plačati mu 16 milijonov liver davka in za povrh dati raznih umetnih dragocenostij. Za novce je Napoleon tudi neapoljskemu kralju obljubil mir, a ko je še vzel toskansko primorsko mesto Livorno in benečansko Verono, poslal je direktoriju v Pariz deset milijonov liver gotovega denarja, potem pa začel oblegati Mantovo.

Cesar Franjo II. je izkušenega poveljnika Wurmsera z veliko vojsko poslal v Italijo, da bi Francoze zagnal od Mantove. Da bi prej prišel do cilja svojega, je Wurmser med potjo razdelil vojsko ter 32.000 mož sam peljal ob vzhodnej strani Gardskega jezera, na zahodnej pa je Gvozdanović z 18.000 mož hitro stopal proti jugu, kjer bi se oba zopet zjedinila ter Francozom prišla za hrbet. Bistroumni Napoleon je takoj sprevidel veliko nevarnost, pa je pustil Mantovo, zatrl 120 topov, ki jih ni mogel seboj vzeti, ter šel sovražnikom nasproti. Najprej je Gvozdanovića zmagal pri Lonatu, potem pa se je z vso vojsko zagnal na Wurmsera ter tudi njega zmagal v bitvi pri Castiglionu. Wurmser se je kmalu zopet povrnil iz Tirol, a ob enem mu je poveljnik Davidović po drugej poti imel pripeljati nove vojaške pomoči. Toda Napoleon je tudi zdaj uganil, kaj nasprotniki namerjavajo, pa je Davidovića zmagal pri Roveredu, potem Wurmsera od zadej napadel, ga užugal pri Bassanu in zagnal v Mantovo. Tu se je zdaj Wurmser hrabro branil, ali vsled večega števila vojščakov jelo je pomanjkovati hrane in začela se je velika nadloga. Avstrijski general Alvinzi je z

novo hrvaško vojsko skusil Mantovi priti na pomoč in tri dni se je pri Arcoli (15. do 17. novembra 1796) junaško boril s Francozi, ali naposled je zmaga vendar le bila Napoleonova, ki je enkrat sam vzel zastavo ter prvi stopal naprej, da je ohrabril vojščake svoje. Meseca januarja 1797 je Alvinzi zadnjikrat poskusil bojno srečo, ali pri Rivoliju mu je Napoleon pokončal polovico vojske ter s tem odločil osodo Mantove, katero mu je Wurmser dne 2. februarja izročil proti temu, da je z vsemi svojimi vojščaki smel svobodno oditi.

Že prej je Napoleon vojvodo Modeneškega izgnal iz njegove dežele zato, ker je baje v Mantovo skrivaj pošiljal živeža; zdaj pa se je papežu grozil z novo vojsko in prisilil ga je, da je moral podpisati mir v Tolentinu, po katerem je Francozom za stalno odstopil Avignon, Bologno, Ferraro in Romagno ter k prejšnjemu davku plačal še trideset milijonov liver. Iz teh ugrabljenih dežel je Napoleon napravil novo takozvano cispadansko republiko, potem pa se črez Beneško napotil proti avstrijskej vojski, katero je vodil nadvojvoda Karol. Po nesrečnih bitvah ob reki Tagliamentu (16. marca) in pri Trbižu (21. do 23. marca) umaknil se je nadvojvoda Karol nazaj proti Celovcu, ali nikakor ni obupal, ampak bil je odločno zato, da se vojska nadaljuje; kajti iz Tirol dohajala so dobra poročila, kako je hrabro ljudstvo pregnalo sovražnika iz dežele; na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem pa je tudi vse bilo pripravljeno na črno vojsko. Toda ravno tega bali so se na Dunaju in ko je med tem Napoleon prihrumel noter do Judenburga, udali so se njegovi prošnji ter sklenili ž njim premirje v Ljubnu (18. aprila). Predno se je dogovarjal zastran končnega miru, kaznoval je Napoleon Benečane zato, ker so se po njegovem odhodu na Koroško vzdignili zoper Francoze. Veliko svetovalstvo se je na njegovo povelje dne 12. maja 1797 zadnjikrat sešlo, odreklo se svoji oblasti, a 16. maja so francoski vojščaki posedli Benetke ter na trgu sv. Marka razpeli francosko zastavo. Kot poverjenik direktorija je Napoleon zdaj uredoval gorenjo Italijo. Vso Lombardijo, neke benečanske kraje, vojvodino Modeno ter tri papeževe dežele zjedinil je v novo cisalpinsko republiko, katero je prav tako uredil, kakor je takrat bila osnovana Francoska. Na to se je z avstrijskimi poslanci v Vidmu dogovarjal zastran miru. Dolgo se niso mogli sporazumeti, nihče ni hotel odjenjati. Pri dolgi mizi sedeli so dne 16. oktobra na enej strani štirje avstrijski poverjeniki, na drugej strani pa Napoleon sam. Le-ta je na videz bil miren in se globoko zamislil; kar trešči z roko v dragoceno posodo,

da se je na kose zdrobila, in vzklikne: „Tako bodem razdejal Vašo državo, predno bodo minili trije meseci!“ Na to se je poslovil in odpeljal, a nadvojvodi Karolu je poročil, da se bo črez štiri in dvajset ur vojska zopet začela. Drugi dan so se v bližnjem gradu Campu-Formiju sporazumeli ter sklenili mir, po katerem je Avstrija Francozom prepustila Belgijo in Lombardijo, zato pa dobila Beneško do reke Adiže, Istro in Dalmacijo. Da bi se tudi uravnale razmere med Francosko in Nemčijo, odločili so, da bodo v ta namen sklicali poseben shod v Rastadt. Jonske otoke obdržali so Francozi za se. Avstrija priznala je francosko republiko in novoustanovljeno cisalpinsko, a skrivaj je Francozom že takrat obljubila, da jim bo pustila vse nemške kraje do reke Rene. Vojvoda modeneški je za odškodnino dobil avstrijski Breisgau. Stara republika genoveška se je morala preustrojiti po francoskem uzoru z demokratično ustavo ter se je v prihodnje zvala ligurska republika.

Direktorij (1795—1799). Napoleon v Egiptu.

Še predno se je vojska končala, stopil je na čelo republike že omenjeni direktorij. Razmere na Francoskem so takrat bile še jako žalostne; še je narod bil razcepljen na razne stranke, denarno stanje države bilo je od dne do dne slabše, a ob enem se je skoraj vsa Evropa vzdignila zoper mlado republiko. V Parizu so novi bogatini bolj prevzetno povzdigovali glave nego stari plemenitniki, a to je strašno jezilo veliko množino siromašnih in ubožanih prebivalcev. Zastonj je torej bilo vse prizadevanje jakobinskih prevratnikov, ljudje le niso postali vsi enaki. Že takrat pa se je pokazalo, da velika prekucija le ni bila brez koristi; francoski kmetje bili so svobodni, plačevali so davke kakor vsak drug državljan, k nikomur niso na tlako hodili, in kmetijstvo se je od dne do dne lepše razcvetalo. Toda to so bile samo kali, ki so napovedovale boljo prihodnjost, splošnega stanja pa še nikakor niso mogle zboljšati. Direktorij si tedaj ni znal drugače pomagati, nego da je brez kakega poroštva dal neprenehoma delati novih asignatov, katerih je konec leta 1795. bilo nad 47.000 milijonov. S takim papirnatim novcem je francoska vlada plačevala uradnike svoje in vsacega, ki je državo zakladal s kako stvarjo. Ti ljudje so hoté ali nehoté morali asignate sprejemati za tisto ceno, ki jim je bila napisana; drugi pa so se tega branili ter naposled niso dali več nego šest sou-ov za asignat, ki se je glasil na sto liver. To bi bilo po našem šest krajcarjev za bankovec od sto

goldinarjev. Direktorij je sprevidel, da tako ne velja, pa je dne 19. februarja 1796 dal z velikim krikom očitno na trgu sežgati vse stroje, s katerimi je zadnji čas po osem sto delavcev tiskalo asignate. Toda to nikakor ni zboljšalo denarnega stanja, in direktorij si je izmislil nov papirnati denar ali takozvane teritorijalne mandate, t. j. nekake zemljiščne obveznice, katere je človek mogel zameniti za državna zemljišča. Pa niti to ni pomagalo, kajti ljudje niso imeli več zaupanja v državne papire in že črez nekoliko mesecev so tudi mandati izgubili malo da ne vso vrednost. Leta 1797. jim je vlada sama preklicala vso veljavo in ko je istega leta tudi izbrisala dve tretjini državnega dolga, pomenilo je to, da je Francoska v denarnem gospodarstvu prišla na kant.

Mnogo sitnostij prizadevale so direktoriju tudi politične stranke, ki so vsaka po svojem hotele preobrniti tedanji državni red. Starih Jakobincev ni bilo več, ali zato so se namesto njih pokazali takozvani „komunisti“, ki so trdili, da je vsak posestnik tat, da noben posamezen človek nima pravice do kakega zemljišča, kajti zemlja naša da je skupna lastnina vseh ljudij. Vodja te nevarne stranke bil je Camille Babeuf, ki je v „ljudskem zagovorniku“, glasilu svojem, vsak dan razlagal komunistične nauke ter siromašne ljudi ščuval zoper premožne. Z najzvestejšimi tovariši svojimi je Babeuf v Panteonu sklenil skrivno zavezo „enakih“, ki so si skušali tudi med vojščaki dobiti privržencev. Ali ravno to jih je ugonobilo. Neki stotnik je pristopil v njihovo družbo ter se ustil največega prevratnika, a ko je zvedel vse naklepe zarotnikov, izdal jih je direktoriju. in ta jih je vse dal zasačiti. Dne 27. maja 1797 so Babeufa in prvega tovariša njegovega ob glavo dejali, ostale pa so izgnali v Ameriko. Obsodba komunistov ohrabrila je gosposko stranko „kluba Clichyskega“, ki je delala na to, da bi se ponovilo kraljestvo francosko. Po dopolnilnih volitvah v državni zbor leta 1797. je ta stranka v „svetovalstvu petstoterih“ dobila toliko moč, da so za predsednika izvolili njenega privrženca generala Pichegru-ja, katerega so Burbonci podkupili. Razdor pokazal se je v istem direktoriju, kajti tudi tu sta dva ravnatelja, Carnot in Barthelemy, podpirala kraljevo stranko, in le ostali trije: Barras, Rewbell in Lareveillère-Lepeaux, bili so še za republiko. Ti trije so sprevideli, da jih le vojaška sila more obdržati na državnem krmilu in poverili so se Napoleonu, ko so se bili prepričali, da noben drug general ne bi mogel republike rešiti velike nevarnosti, ki jej je pretila od domačih njenih nasprotnikov. In res je Napoleon bil pravi mož za to. Vojščaki bili

so mu udani kakor nobenemu drugemu. Dne 14. julija 1797 jih je v slavnostnem ogovoru spomnil obletnice razdejanja bastilje ter jih rotil, da naj prisežejo „boj brez milosti vsem sovražnikom republike in tedanje njene ustave“. Z velikim navdušenjem pritrdili so vojščaki ljubljenemu generalu svojemu, pri slavnostnem obedu napivali njemu in republiki ter podpisali zaupnico direktoriju v Pariz. Pa tudi drugi ljudje zaupali so Napoleonu ter bili uverjeni, da bo le on Francoskej povrnil stalni državni red in mir, in da jo bo spravil tudi iz denarne zadrege; kajti med tem ko so druge vojske stale silnih stroškov, vzdrževal je on svojo sam in povrh je še vsak čas cele vozove kovanega denarja pošiljal iz Italije.

Oslanjaje se na veliko zaupanje, ki ga je imel pri vojščakih in narodu svojem, ravnal je Napoleon prav samolastno, in marsikaj je storil, kar gospodom v direktoriju nikakor ni bilo po volji, ali niso si mu upali nasprotovati. Ko so ga prosili pomoči zoper privržence kraljestva, poslal jim je naglega Augereau-a, da so ga imenovali vojaškega poveljnika v Parizu, a skrivaj jim je poslal dokazov, da Pichegru res snuje izdajstvo. Bil je zadnji čas, ako so Pichegru in gospoda „kluba Clichyskega“ mislili podreti republiko, toda premalo so imeli srca, da bi se lotili dela, in obotavljali so se, dokler jih direktorij ni prehitel.

Kmalu po polnoči dne 4. septembra 1797 je Augereau pripeljal 12.000 vojščakov pred tuilerijski grad, v katerem sta se shajala oba državna svetovalstva, in zastavil je s stražami vse vhode. Ob treh zjutraj zagrmel je top, da so daleč na okoli zarožljala okna. To je bilo znamenje, da se imajo vršiti skrivni ukazi direktorija. Augereau se je v tuilerijskem gradu polastil vseh prostorov ter razpodil iz njega dotedanjo stražo; ob istem času pa so drugi vojščaki vlomili v stanovanja nasprotnikov republike ter odpeljali v zapor izdajalca Barthelemy-ja, Pichegru-a, petdeset državnih poslancev in sto in petdeset drugih ljudij. Le Carnot jim je ušel ter zbežal na Nemško. Na vsakem oglu bili so prilepljeni oglasi, v katerih je bila popisana cela zarota, kako so ujetniki hoteli Ljudevika XVIII. oklicati za kralja francoskega; a ko so se drugi dan državni poslanci zbrali v svetovalstvu „petstoterih“ in v svetovalstvu „starih“, podelili so ostalim trem udom direktorija pooblastilo, naj storé vse, kar treba, da se ohrani mir in red v državi. Direktorij ni zarotnikov na smrt obsodil, ampak izgnal jih je v Ameriko v nezdravo deželo Cayenne, od koder sta Pichegru in Barthelemy pozneje ušla. Privrženci kraljestva bili so popolnoma

prestrašeni, drugi ljudje pa so mirno gledali to prekucijo in bili so zadovoljni. Ostro in samolastno postopanje direktorija je sicer zopet razdražilo svobodoumne može in jih ohrabrilo k novemu uporu, ali vse njihovo prizadevanje bilo je zastonj, kajti vojščaki so takoj zadušili vsako najmanjše gibanje. Največo korist od teh dogodeb je imel Napoleon, vzlasti ko je ravno takrat umrl slavohlepni general Hoche, Moreau-u pa je direktorij vzel poveljništvo zato, ker je že prej vedel o izdajskih naklepih Pichegru-a, pa ga ni ovadil.

Kaj je Napoleon za prihodnjost snoval, tega nihče ni vedel, pač pa je že takrat bilo jasno, da je poveljniška čast njemu še vse premalo. Po dovršenej vojski v Italiji je kot pooblaščenec direktorija šel na shod v Rastadt; ko je pa videl, da tu za-nj ni pravega opravila, vrnil se je kar na tihem v Pariz ter se nastanil v priprostej hiši, ki si jo je kupil v postranskej ulici. Toda ravno s tem, da se je na videz hotel skriti pred svetom, opozoril je ljudi le še bolj na se. Kdor je le mogel, poiskal ga je na njegovem domu, ga popraševal za svet ter se mu skušal prikupiti; on sam pa je najrajši bil v druščini z duhovitimi ljudmi, vzlasti pa z učenjaki. Pri svečanostih slavili so ljudje le njega, kakor da bi on bil vladar na Francoskem, a ne direktorij, za katerega se je malokdo zmenil. Vkljub vsemu temu je Napoleon z bistrim umom svojim kmalu izprevidel, da zdaj še ni za-nj pravi čas, in delal je osnovo, kako da bi z vojsko odjadral prek morja v Egipet, ga osvojil, potem pa od ondot šel v Azijo nad Angleže, katerim je mislil vzeti vzhodno Indijo, bogati vir blagostanja in moči njihove. Predno se je mogel lotiti tega začetja, so Francozi doma v Evropi prizadevali nova nasilja najbližnjim sosedom svojim.

Kako je Napoleon papežu odtrgal velik kos njegove dežele ter mu naložil trideset milijonov davka, smo že prej povedali. Že takrat je Napoleon poročal direktoriju, da se po tolikej izgubi papeževa posvetna oblast ne bo mogla dolgo ohraniti. Bilo pa je še nekaj, kar je podkopavalo papeževo vlado, a to je bil prekucijski duh francoski, kateri je zdaj tudi Italijane prešinjal. V Rimu je kar mrgolelo prevratnih rovarjev, ki so se med seboj shajali, ščuvali ljudstvo ter se vsak čas pretepali s stražarji in vojščaki. Francosko poslanstvo jim je potuho dajalo ter jih skrivaj hrabrilo v njihovem počenjanju. Dne 28. decembra 1797 vnel se je prav blizu hiše francoskega poslanca krvav boj, in ko je francoski general Duphot prišel mirit prevratnike, zadela ga je po nesrečnem naključju krogla papeževega vojščaka in kar mrtev se je zgrudil na tla. Fran-

coski poslanec je pri tej priči odpotoval, a dne 10. februarja 1798 je poveljnik Berthier s francosko vojsko prišel v Rim, sklical na trg nekako narodno skupščino ter po njenej želji razglasil rimsko republiko. Blagi papež Pij VI., osemdesetletni sivček, čakal je mirno na Vatikanu osodo svojo. V tem pride francoski poverjenik in mu prav neotesano pove, da je rimski narod svoboden in da ga ne priznava več za vladarja svojega. Rekel mu je, da mu bo francoska republika zagotovila po 300.000 frankov na leto, če se sam odreče posvetni oblasti svoji; če ne, da mu bodo vzeli vse, celó osebno svobodo. Papež se ni odrekel ničemur. Dne 18. februarja prišel je isti poverjenik zopet v Vatikan. Kar s klobukom na glavi stopil je pred papeža, ki je ravno bil pri zajuterku, ter zahteval, da naj mu izroči dragocenosti svoje. Ko je vse pobral in mu celó prstane snel s prstov, ukazal mu je, naj se pripravi na pot. Papež je prosil, naj ga vsaj pusté, da bo v Rimu umrl; ali poverjenik mu surovo odvrne: „Umreti morete povsod; če nočete z lepa iti na pot, pojdete pa z grda; odločite se, kakor hočete.“ Dne 20. februarja so Francozi na vse zgodaj z vozom prišli po papeža in ga hitro odpeljali v Sieno, kjer so ga za prvi čas zaprli v avguštinskem samostanu. Pozneje so ga kot ujetnika peljali na Francosko v Valence, in tu je Pij VI. udan v voljo božjo umrl meseca avgusta 1799.

Kakor v Italiji, tako so tudi na bližnjem Švajcarskem Francozi imeli mnogo privržencev. Švajcarska je sicer že davno bila republika, ali ne taka, kakoršna je bila Francoska. V nekaterih krajih je le mestna gospoda imela državljanske pravice, a kmetje so jih morali slušati. V razburjenih tedanjih časih je to obudilo mnogo nezadovoljstva, ki so ga francoski rovarji še bolj raznetili. Najtrdovratnejše je mesto Bern branilo stare svoje pravice, a to je prebivalce kantona Waadt-a tako razkačilo, da so Francoze prosili pomoči. Direktorij jim je prošnjo uslišal ter poslal poveljnika Menarda črez mejo. Strah pred Francozi in pred domačimi uporniki je švajcarsko vladajočo gospodo omečil, da so odjenjali od starih svojih pravic ter privolili, da se je Švajcarska dne 22. marca 1798 ponovila v republiko helvetsko, v kateri so vsi državljani imeli popolnoma enake pravice. Vsa dežela se je razdelila v dva in dvajset kantonov, ki so za domače potrebe bili neodvisni, za skupne potrebe pa so bili zjedinjeni v eno zavezno republiko, ki je na čelu imela svoj direktorij kot najvišjo izvrševalno oblast; postavodajalno moč pa je imel državni zbor, ki se je ločil v starešinstvo in veliko svetovalstvo.

Med tem je Napoleon izdelal svojo osnovo ter jo priporočil direktoriju, ki je takoj v vse privolil; kajti ni si mogel misliti lepše prilike, da se reši tolikanj slavljenega in nevarnega generala, nego da ga pošlje v Egipet. Na videz so se v primorskih mestih severne Francoske z velikim hrupom delale priprave za vojsko proti Angležem; Napoleon sam je vse ogledoval in uredoval, in svet je res mislil, da se bodo Francozi odpeljali na Angleško. Skrivaj pa je direktorij Napoleona imenoval vrhovnega poveljnika nad „vzhodno vojsko“ in že v nekoliko tednih bilo je v Toulonu vse preskrbljeno za odhod, za kateri so dobro došle ladije, ki so jih Francozi vzeli Benečanom, še bolj pa bogati zaklad, ki so ga ugrabili švajcarskemu mestu Bernu. Dne 19. maja 1798 je Napoleon odrinil iz Toulona. Imel je sto večih in manjih bojnih in nad štiri sto prevoznih ladij, a vojščakov kakih štirideset tisoč mož, ki so se pod njim izurili v italijanskej vojski. Vzel pa je seboj tudi učene može in umetnike, da bi preiskavali starodavne egiptovske spomenike in sploh vso to nekdaj slavno deželo. Vožnja bila je srečna. Brez vsake nezgode prijadrali so dne 9. junija na Malto in jo kar takoj za se osvojili. Vitezi sv. Ivana, tedanji posestniki otoka, bili so preslabi, da bi se ustavljali zmagovitim Francozom, pa so se jim brez boja podali ter Malto prepustili francoskej republiki, ki jim je za to obljubila plačevati primerno pokojnino. Ko je na otoku pustil štiri tisoč mož, odpeljal se je Napoleon z ostalimi dalje. Sreča bila mu je zopet mila, kajti akoprem se je angleški admiral Nelson z velikim brodovjem vozil po sredozemskem morju sem ter tja in prežal na Francoze, vendar ni nikjer na nje zadel. Brez ovir so se torej Francozi pripeljali v Egipet ter dne 1. julija stopili na suho. Hitro je Napoleon udaril na Aleksandrijo, jo z naskokom vzel, potem pa tamošnjim prebivalcem razglasil, da ne misli nikomur nič žalega prizadejati, ampak da jih je le prišel osvobodit od mameluških glavarjev, ki so takrat gospodarili v Egiptu in tlačili ubogi narod. Blizu Kaire so Mameluki zbrali veliko vojsko in se pripravili na boj. Napoleon jim je skoz puščavo moral iti nasproti. Pot je bila jako težavna, francoski vojščaki niso bili vajeni tolike vročine, in trpeli so mnogo žeje in gladú; ali vkljub temu bili so dobre volje in niso obupali, saj jih je vodil Napoleon, ki se je zopet skazal bistroumnega poveljnika. Kedar so se med potjo pokazali urni nasprotni konjiki, ustavil je pešce svoje, postavil četero krdel tako, da je v sredi bil prazen prostor za poveljnike, učenjake, umetnike ter za pratež, ki so jo osli nosili. Da bi utrujene vojščake v dobro voljo spravil, ve-

leval je Napoleon pri takej priliki navadno na ves glas: „Učenjaki in osli v sredo!“ Ti vojaški kupi na štiri ogle so se dobro skazali, kajti od katere koli strani so se sovražniki zagnali va-nje, povsod so zadeli na ostra bodala in hitro so zopet odskočili na urnih konjih svojih. Prišedši na bojišče, ki ni bilo daleč od starodavnih egiptovskih piramid, hrabril je Napoleon vojščake svoje: „Pomislite, z visokih teh spomenikov gleda štiri tisoč let dol na Vas!“ — Bitva „pri piramidah“ dne 21. julija bila je jako huda, ali naposled so vendar le Francozi zmagali ter se nastanili v Kairi. Mameluški glavar Murad se je z enim delom vojske umaknil v gorenji Egipet, Ibrahim pa je šel proti sirski puščavi ter se večkrat zaletaval nazaj proti Kairi, dokler ga Napoleon ni z nova užugal in zapodil iz Egipta.

Vrnivši se v Kairo dobil je Napoleon žalostno poročilo, da so mu Angleži ugonobili vse ladije. Ko je francoska vojska pripeljavši se v Egipet stopila na suho, ukazal je Napoleon admiralu Brueysu, da naj prazne ladije skusi spraviti v pristanišče aleksandrijsko ali pa naj ž njimi odjadra na otok Krf. Brueys ni slušal previdnega poveljnika, pa se je predolgo mudil na morju pred Abukirom. V tem pride dne 1. avgusta angleški admiral Nelson in takoj je spoznal nerodnost svojega nasprotnika. Izkušeni mornar se ni bal morske plitvine med francoskim brodovjem in obrežjem, pa je četero ladij poslal tja, da so nasprotnike od zadej napadle med tem, ko je on sam spredaj udaril na nje. Ob pol sedmih zvečer vnel se je grozen boj. ki ni odjenjal do druzega jutra. Že v prvem mraku je angleška krogla ubila Brueysa, ob desetih zvečer pa se je vnela največa francoska ladija ter se s strašnim ropotom razletela v zrak. Tudi Nelson je bil v čelo ranjen, ali hrabro se je dalje boril, dokler ni najsijajnejša zmaga bila njegova. Skoraj vse francoske ladije so bile pokončane, nekoliko so jih Angleži vzeli in le četero se jih je rešilo v Aleksandrijo. Nelson je dobil častni naslov „lord Nilski“.

Nesreča pri Abukiru je bila za Francoze hud udarec, kajti nasprotniki so jim prestregli pot proti domu. Napoleon sam je to najbolj izprevidel in zelo se je prestrašil, ali znal se je pred vojščaki pritajiti, da jim ne bi vzel srca. Kakor da se ne bi bilo ničesar zgodilo, jel je Egipet uredovati po svoje, a mohamedanskim prebivalcem je zatrjeval, da nikakor ne zaničuje njihove vere, niti je sovražnik turškega sultana, marveč da je on njihov prijatelj in varuh, kajti zatrl je papeža in malteške viteze ki so oznanjevali boj zoper mohamedance. Toda vse te zvijače mu niso mnogo pomagale. Turški sultan se je zoper njeg

zavezal z Angleži ter je ž njihovo pomočjo zbiral dve vojski, od katerih bi ena po suhem, druga pa po morji udarila na Francoze v Egiptu. Poročilo o teh pripravah ohrabrilo je prebivalce v Kairi, da so se vzdignili zoper nove svoje tlačitelje, ali Napoleon jih je užugal, poklal šest tisoč ljudij ter tako upokoril dolenji Egipet, med tem ko je njegov podpoveljnik Desaix v gornjem Egiptu zmagal in razkropil Muradovo vojsko ter prišel noter do Nilovih slapov. Brez novic od doma, kjer so se takrat godile čudne reči, podal se je Napoleon leta 1799. na težavno pot iz Egipta v Sirijo turškej vojski naproti. Po dva vojščaka dejal je na enega dromedara ter prejahal ž njimi po dvajset milj na dan. Dne 6. marca je mesto Jaffo z naskokom vzel ter brez usmiljenja dal postreljati vso turško posadko, kakih dve tisoči mož. Drugače je bilo, ko je oblegal imenitno trdnjavo Acre, ki je bila na suhem zagrajena z močnim zidom, po morji pa je vsak čas mogla dobivati pomoči in živeža. Napoleon je imel premalo topov, in stari turški paša Achmet Djezzar je s pomočjo angleškega poveljnika Sidney Smitha hrabro odbijal vsak francoski naskok. Tako so minili trije tedni. V tem pride glas, da je paša iz Damaska z novo vojsko na poti. Napoleon je poslal proti njemu generala Klebera, a kmalu je moral sam iti za njim ter je pri Taboru popolnoma zmagal turško vojsko. Vrnivši se nazaj pred Acre, sprevidel je, da so mu najlepše nade splavale po vodi. „Da bi le Acre osvojil,“ rekel je, „odprta bi mi bila pot v Carigrad in v Indijo, in svet bi bil dobil drugo podobo.“ Pa zastonj je bilo vse njegovo napenjanje, zlasti ko mu je kuga jela moriti vojščake, katerih je bilo od dne do dne manj. Dasi ne rad, moral se je vrniti v Egipet. Tu je druga turška vojska stopila na suho in zopet je pri njej bil Anglež Sidney Smith. V bitvi pri Abukiru so se Francozi dne 25. julija z nova skazali, kajti tako so zmagali nasprotno vojsko, da ni bila več za rabo. Ko so si po dokončanem boji Francozi in Turki zamenjali ujetnike, poslal je Sidney Smith Napoleonu snopič časopisov, v katerih je bilo popisano nesrečno vojskovanje Francozov v Italiji, kar mu je malo prej poročal tudi njegov brat. Napoleon ni imel več mirú. Sklenil je, da pojde domú, a ker ni imel ladij, da bi vojščake svoje seboj vzel, šel je sam. Skrivaj je vrhovno poveljništvo in vladarsko oblast v dolenjem Egiptu poveril generalu Kleberu, v gornjem Egiptu je pustil Desaixa, a ko je vse preskrbel, šel je na videz ogledovat ustje reke Nila ter se iz Aleksandrije nagloma odpeljal črez morje dne 24. avgusta 1799.

Kleber je še le po odhodu Napoleonovem zvedel skrivne njegove naredbe in zelo se je srdil, da je moral v Egiptu ostati. Istega mnenja bili so tudi mnogi častniki in skoraj vsi vojščaki, ki se nikakor niso mogli potolažiti, da jih je ljubljeni poveljnik tako grdo ukanil ter izginil kakor tat. Ne gledé na to, ali je Napoleonu prav ali ne, je razkačeni Kleber meseca januarja 1800 s turškim velikim vezirom samolastno sklenil pogodbo in obljubil, da pojde z vsemi Francozi iz Egipta; ko pa angleška vlada ni odobrila pogodbe, ampak hotela, da bi se Francozi na milost in nemilost podali, je pri Heliopolu z nova udaril na turško vojsko, jo do dobrega užugal ter razkropljene vojščake gnal v puščavo. V tem ga je mlad mohamedanec Sulejman iz Aleppa zavratno umoril dne 14. junija, torej istega dne, ko je v bitvi pri Marengi poginil njegov tovariš Desaix, katerega so bili že prej pozvali domú na Francosko. Po Kleberovi smrti je general Menou bil vrhovni poveljnik v Egiptu, a ko je zastonj čakal nove pomoči od doma in so Turki in Angleži zbirali veliko vojsko proti njemu, sklenil je meseca avgusta 1801 novo pogodbo z nasprotniki. Prepustil jim je namreč Egipet proti temu, da se je z vsemi svojimi vojščaki, z vsem orožjem ter z vsemi za znanost in umetnost dragocenimi stvarmi na angleških ladijah v polnej svobodi častno prepeljal na Francosko. To je bil konec Napoleonove vojne v Egiptu, ki je za znanost vsekakor imela velike koristi.

Med tem ko se je Napoleon mudil v Egiptu in v Siriji, so se v Evropi skoraj vse imenitnejše države z nova vzdignile zoper Francosko. V tej vojski, o kateri bomo v prihodnjem odstavku posebej govorili, so Francozi že izgubili vso Italijo in še le, ko se je Napoleon domu povrnil ter prevzel vrhovno poveljništvo, se je bojna sreča zopet obrnila na njihovo stran. Ne trebamo poudarjati, da so te nezgode v francoskem narodu obudile veliko nevoljo zoper direktorij, s katerim prav za prav nobena stranka ni bila zadovoljna. Privrženci kraljestva so bili po dogodbah od 4. septembra 1797 zastrašeni; takozvanim „domoljubom“ direktorij s svojim ravnanjem ni dajal poroštva dovolj, da bode ohranil republiko; zdaj pa se je med obema povzdignila nova srednja stranka, ki se je zvala „ustavna opozicija“. Kaj je ta stranka namerjavala, takrat še ni bilo jasno. V svetovalstvu „petstoterih“ vodil jo je Napoleonov brat, duhoviti govornik Lucijan Bonaparte, ter je vlado grajal zlasti zavoljo nesreč na bojišči. Pa tudi doma na samem Francoskem je splošno stanje bilo prežalostno. V mnogih departementih je neprenehoma bila domača vojska, kakor da Francoska ne bi

imela ne postav, ne oblasti; razbojne druhali so pomorile stražarje, vlomile v ječe terizpustile hudodelnike; davkarjem so razbojniki pobrali denar ter jih ubili ali pa grozno razmesarili; niti izvoljeni srenjski uradniki niso bili varni življenja svojega in ravno tako niti posestniki. Malopridnih potepuhov se je po več sto skupaj klatilo okoli in kradli, plenili in požigali so, kakor se jim je ljubilo. Če so vladni poverjeniki prišli vojaške novince nabirat, so se jim mladenči v nekaterih krajih kar z orožjem v roki uprli. Direktorij sam imel je sicer veliko oblast, ali bil je vendar tako rekóč brez moči, zato ker po deželi ni imel nikjer svojih uradnikov; od naroda izvoljene, srenjske in okrajne gosposke pa so od dne do dne imele manj veljave, a še manj sposobnosti. Resnico je povedal nekdo, ki je takrat pod podobo svobode napisal te-le besede: „Naša vlada je kakor črna maša; nima glorije, ne krede, a po dolgem darovanji niti blagoslova ne.“

Ni čuda torej, da so Francozi v takošnih razmerah težko pričakovali moža, ki bi jih po kakej koli poti rešil vseh teh nadlog; a ta mož ni mogel biti nihče drug, nego Napoleon. Že so ljudje nepotrpežljivo popraševali, kaj počenja in kdaj da se vrne domu. Ravno takrat je Napoleon jadral po sredozemskem morji in zopet je srečno ušel angleškim ladijam, ki so se vedno vozile sem ter tja in prežale na-nj. Dne 9. okt. 1799 je v Frejusu stopil na suho in hitro kakor blisk se je po vsem Francoskem raznesel radostni glas o njegovej vrnitvi. Potovanje njegovo do Pariza bilo je nepretrgano slavlje, da si ga nobeden kralj ne more želeti lepšega. Prišedši v Pariz nastanil se je Napoleon zopet v skromni svoji hišici ob cesti, ki so jo prekrstili v „cesto zmage“, in tu je hotel mirno opazovati in čakati, da vidi, kako in kaj. Navadna obleka bila mu je kratka siva suknja, a na svilnati vrvici visela mu je turška sablja. Ni mu bilo treba dolgo čakati. Vse stranke snubile so ga za se, in na malem njegovem domu je kar mrgolelo najrazličnejših mož, ki so dohajali in odhajali, da bi slavnega in mogočnega moža dobili za svoje namene. V samem direktoriji so bile takrat vse tri stranke zastopane. Sebični Barras se je skrivaj pogajal z Bourbonci, da bi ponovil kraljestvo, ali njegova beseda ni več imela nobene veljave, ampak zaničeval ga je, kdor ga je poznal. Pošteni Gohier in Moulins bila sta „domoljubna“ republikanca, ali bila sta moža brez pomena, kakor da ju ne bi bilo v direktoriji. Odločevala sta torej Roger-Ducos in Sièyes, ki sta se ujemala s takozvano „ustavno opozicijo“, a imela sta v svetovalstvu „starih“

večino za se, v svetovalstvu „petstoterih“ pa sta se mogla zanašati na veliko manjšino poslancev. Brž ko je Sièyes bil izvoljen v direktorij, jeli so izkušeni možje govoriti, da se bo državna oblika spremenila; in niso se motili. Napoleon je takoj sprevidel, katera stranka da ima največ upanja za prihodnost in sam se je podal k Sièyesu na dom ter mu kar naravnost rekel: „Deset dnij snubijo me vse stranke, odločil pa sem se za Vas in to sem Vam prišel povedat.“ Hitro sta se sporazumela in se dogovorila, kako bodeta ugonobila republiko. Od skrivnih njunih zaveznikov je najimenitnejši bil Lucijan Bonaparte, ki je ravno tisti mesec bil predsednik v svetovalstvu „petstoterih“.

Na večer dne 8. novembra so zarotniki imeli zadnje dogovore, in drugi dan se je na vse zgodaj začela prekucija. Že prej je Napoleon zvestim svojim generalom in drugim častnikom, ki so želeli ž njim seznaniti se, naročil, da naj dne 9. novembra ob šestih zjutraj pridejo k njemu. Prišlo jih je toliko, da niso mogli vsi v hišo, bila jih je polna ulica, a za njimi stali so trije polki konjikov. Ob sedmih zbralo se je v svetovalstvu „starih“ kakih sto in petdeset mož, in ne da bi čakali ostalih tovarišev svojih, je Regnier, eden zarotnikov, kar takoj jel pripovedovati, kakošna nevarnost da zbornici preti od Jakobincev, ter predlagal, da se naj svetovalstvo preseli iz Pariza, kakor mu to jasno dovoljujejo ustavni zakoni. Svetovalstvo „starih“ dalo se je zastrašiti in pri tej priči je ustavilo zborovanje ter prihodnjo sejo za drugi dan napovedalo v Saint-Cloudu; ob enem pa je Napoleona imenovalo za vrhovnega poveljnika nad vsemi vojščaki in meščanskimi brambovci, kar jih je bilo v Parizu, ter mu naročilo, da naj čuva mir in red. Dva poslanca sta šla h generalu ter mu izročila zborov sklep. Napoleon stal je ravno pred hišico svojo, razpečatil pismo, ga prebral zbranim častnikom ter jih vprašal, ali se more v vsem zanašati na nje. Častniki so potegnili sablje in obljubili zvestobo in pomoč svojo. Na to je Napoleon sedel na konja ter se s konjiškimi polki napotil proti tuilerijskemu gradu, kamor so ga na konji spremili skoraj vsi njegovi generali. Pred Tuilerijami nameščeni vojščaki so ga veselo pozdravljali in mu slavo kričali. Napoleon je z generali najprej šel v zbornico ter stopil pred svetovalstvo rekoč: „Zastopniki državljanov, Vaše povelje je rešilo republiko! Gorje mu, kdor bi se mu ustavljal! Mi hočemo pravo svobodno republiko in prisegamo na njo!“ — „Prisegamo,“ razlegalo se je po vsej dvorani, kakor iz enega grla. Na to se je svetovalstvo „starih“ razšlo, Napoleon pa je

zopet sedel na konja, pregledoval vojsko ter dajal potrebnih ukazov. Med drugim je Muratu naročil, da se ima s potrebnim številom vojščakov napraviti na pot proti Saint-Cloudu, Moreau-u pa je poveril stražo pri luksemburški palači, v katerej so stanovali direktorji. Ob desetih dopoldne zbralo se je svetovalstvo „petstoterih", ali niso smeli več zborovati, ampak dobili so naznanilo, da bodo prihodnjo sejo imeli drugi dan v Saint-Cloudu. Po vsem Parizu bilo je nepopisljivo veselje med vojščaki in meščani; vse je slavilo Napoleona, ki ni več dvomil, da bo zmaga njegova. Ko mu je Sièyes svetoval, da naj pred odhodom v Saint-Cloud dá zapreti štirideset najnevarnejših nasprotnih poslancev, zavrnil mu je: „Takih sovražnikov se ne bojim; ne bom torej na večer prelomil, kar sem zjutraj prisegel."

Drugo jutro dne 10. novembra 1799 je Napoleon z vojščaki bil v Saint-Cloudu. Ob dveh popoldne začeli ste obe svetovalstvi zborovati. Med „starimi" so se takoj oglasili trije nasprotni poslanci in zahtevali so pojasnila, zakaj da k izredni včerajšnji seji niso o pravem času dobili povabila in kakošna sila da je zastopnike naroda francoskega gnala iz Pariza. Resnice jim zarotniki niso smeli povedati, druzega pa jim niso vedeli odgovoriti. V tem stopi sam Napoleon v zbornico in jame nekoliko zmedeno govoriti: „Čujem o nekakem novem Cezarju, o novem Cromwellu! Ko bi bil kdaj kaj tacega namerjaval, bil je pravi čas za to, ko sem se povrnil iz Italije. Ali takrat tega nisem hotel; a nočem niti danes! — Velika nevarnost preti domovini naši! Rešimo republiko in svobodo!" — Tu se vzdigne poslanec Linglet in mu zavrne: „Prav tako, gospod general, v tem se do dobrega ujemamo z Vami; ali zakaj ne govorite ničesar o ustavi? Prisezite na sedanjo ustavo in rešili boste republiko in svobodo." — Vse je bilo osupnjeno in tiho; Napoleon se je malo zamislil, potem pa je zopet poprijel besedo: „Na ustavo da naj prisežem? Saj je nimate več! Vi sami ste jo podrli, ko ste narodne zastopnike izgnali v Ameriko, ko ste ovrgli nepovoljne Vam volitve, in ko ste nepovoljni direktorij silili, da se je zahvalil, ter ste tako Vi sami oskrunili neodvisnost vlade! Nam treba nove ustave in novega poroštva za njo. Odkar sem se domu povrnil, lazijo okoli mene vse stranke, da bi me za se dobile, in ravno tisti ljudje, ki se štejejo, da so edini pravi domoljubi, nagovarjali so me, da naj iz obeh svetovalstev iztrebim može, ki jim niso po volji. Takošna je Vaša udanost ustavi, na katero se zdaj sklicujete!" Te besede so z novega ohrabrile večino, ki je itak bila za njega.

Drugače je bilo v svetovalstvu „petstoterih“. Tu se je takoj v začetku vnel hud prepir, ko je Napoleonov privrženec Gaudin nasvetoval, da naj se voli odbor, ki bi imel odpraviti nevarnosti, ki bajè grozé republiki. Nasprotniki so jeli na vso moč kričati: „Ustavo ali pa smrt! Mi nočemo nobene diktature! Smrt diktatorjem!“ in nastal je tak hrup, da ga predsednik Lucijan Bonaparte ni mogel potolažiti. Hoté ali nehoté moral je on in vsak drugi poslanec slovesno priseči na ustavo. V tem stopi Napoleon v dvorano. Ni prišel sam, ampak vojaki z nasajenimi puškami prišli so ž njim ter se postavili za vrati. To je poslance razkačilo, da so kar besni jeli vpiti na-nj: „Kaj! Bodala in puške v svetišču zakona? Zapodite diktatorja! Posekajte ga!“ Jeden je Napoleona zgrabil za vrat, in že so se tudi drugi vzdignili na-nj in zadavili bi ga bili, ko bi ga ne bili vojaki z golimi sabljami obranili in peljali iz zbornice. Kmalu za njim pripeljali so vojaki tudi njegovega brata Lucijana, ki se je bil zahvalil za predsedniško čast. Stopivši pred zbrano vojsko vzkliknil je Lucijan: „Morilci nam hočejo zatreti svobodo! Rešite jo!“ „Zgodilo se bo na Vaše povelje“, zavrnil mu je Napoleon, in takoj so bobni zabobnali in vojščaki so se v bojnem redu z nastavljenimi puškami pomikali v zbornico. Čisto prepadeni so bežali poslanci, kamor je kdo mogel, jeden skoz vrata, drugi skoz okno, samo da je prej bil zvunaj.

Ob jednajstih zvečer ste obe zbornici imeli zadnjo sejo. „Stari“ so prišli skoraj vsi, od „petstoterih“ pa se je zbralo le kakih petdeset poslancev. Brez ugovora se je zgodilo, kakor sta se bila Napoleon in Sièyes prej ta dan dogovorila. Obé svetovalstvi ste sklenili, da ima direktorij jenjati, odbor od pet in dvajsetih udov iz vsake zbornice pa ima izdelati novo ustavo; a med tem imajo kot začasni konzuli vladati Napoleon, Sièyes in Roger Ducos. Nató ste se obé svetovalstvi razšli. Dne 10. novembra 1799 ob štirih zjutraj bila je nova državna prekucija dognana brez prelivanja krvi. V Parizu je bilo vse mirno, nihče se ni ganil, ampak vsakdo je bil zadovoljen, ko se je Napoleon takoj drugi dan v novi časti svoji nastanil v luksemburški palači.

Druga vojska zaveznikov zoper francosko republiko.

Po miru v Campo-Formiju (1797) imeli so se na shodu v Rastadtu urediti meje in druge državne razmere med republiko francosko in raznimi nemškimi knezi; ali zastopniki nemških dežel se nikakor niso mogli sporazumeti s Francozi, ki so

trdovratno zahtevali ves nemški svet do reke Rene. To bi bila cela prekucija za nemško cesarstvo; kajti kar bi kdo od nemških knezov izgubil onkraj Rene, to bi se mu takraj reke imelo po mogočosti nadomestiti s takimi deželami, ki bi jih morali vzeti duhovni gospodi. Ko niso Francozi nikakor hoteli odjenjati in se jeli prevzetno groziti, udala se je zastrašena gospoda na shodu v Rastadtu po dolgem obotavljanju in že so sklenili, da se bodo škofje in drugi višji duhovniki morali odpovedati vsej posvetni oblasti, kolikor so je na Nemškem še v kakem kraju imeli. Toda predno so vladarji te sklepe odobrili in podpisali, ustavil je glas o novi zavezi proti Francozom daljno dogovarjanje, vzlasti ko je avstrijski poslanec nenadoma odpotoval in se ni več povrnil. Zastopniki francoske republike bi bili tudi najrajši odšli domú, ali dobili so od direktorija iz Pariza ostro povelje, da imajo prav do zadnjega ostati v Rastadtu in da se naj zaradi mirú skušajo pogoditi z ostalimi nemškimi zastopniki. Med tem se je vojska že začela, in okoli Rastadta bilo je že vse polno avstrijskih vojakov. Naposled so se francoski poslanci dne 28. aprila 1799 napravili na pot. Prej ta dan so polkovnika Barbaczy-ja prosili poroštva, da bi smeli varno potovati skoz avstrijsko vojsko. Celi dan so čakali odgovora, po sedmih zvečer pa jim Barbaczy-jev častnik prinese ukaz, da morajo najpozneje v štiri in dvajsetih urah biti za mejo. Francoski poslanci so se pri tej priči odpeljali. Niso še bili daleč od mesta, kar plane na nje šestdeset huzarjev in obstopi vozove. Poslanec Debry jim pokaže potni list, ali surovi vojaki so mu ga raztrgali, potegnili ga z voza, vzeli mu uro in novce ter ga s sabljami posekali, da se je zavalil v jarek ob cesti. Ravno tako so huzarji oplenili ostala poslanca Bonniera in Roberjota ter ju vrgli mrtva na cesto. Debry je bil le hudo ranjen, pa se je po odhodu vojakov vzdignil ter se črez noč skril na drevo v bližnjem gozdu, a drugo jutro je ves krvav prilezel nazaj v Rastadt ter se še isti dan z mrtvima rojakoma odpeljal črez mejo. Kdo je prav za prav kriv tega umora, ni niti dandanes mogoče za gotovo reči. Najverjetnejše je to, da je avstrijski minister grof Lehrbach naročil, naj bi se francoskim poslancem vzela neka pisma, ali surovi huzarji niso ukaza prav razumeli, pa so izvršili grozno hudodelstvo.

Uzrok, da so se dogovori v Rastadtu razbili, bila je nova vojska. Brž ko je Nelson pri Abukiru ugonobil francosko brodovje, niso Angleži več odjenjali, dokler niso nove zaveze vkup spravili. Nasilje, ki so ga Francozi prizadévali rimskemu papežu, ter samolastno njihovo vtikanje v švajcarske državne raz-

mere, ohrabrilo je Avstrijo, da se je odločila na vojsko, posebno ker je Napoleon bil takrat v Egiptu. Njej se je pridružil ruski cesar Pavel kot zavetnik malteških vitezov, ki so ga izvolili za svojega velikega mojstra; Turška je stopila v zavezo zató, ker je Napoleon osvojil Egipet; v Neapolju pa je kraljica Karolina bila zoper Francoze, odkar je nesrečna njena sestra Marija Antoinetta poginila na giljotini, in že maja meseca 1798 je zaradi vojske sklenila posebno pogodbo z Avstrijo. Za vojsko je bila tudi večina nemških državnih knezov, posebno tisti, ki bi po sklepih v Rastadtu izgubili dežele svoje; le pruski kralj Friderik Viljem III. in še nekateri drugi knezi na severnem Nemškem so ostali mirni in niso potegnili na nobeno stran.

Zavezniki so namerjavali od treh stranij udariti na sovražnike. Ruski poveljnik Suvarov in avstrijski Melas sta imela Francozom vzeti Italijo; nadvojvoda Karol jih je imel izgnat iz južnih nemških krajev in iz Švajcarske, a vojvoda York-sk je z angleško-rusko vojsko imel osvojiti Nizozemsko. Toda še predno je bilo vse pripravljeno, prenaglili so se Neapolitanci ki niso mogli dočakati vojske, vzlasti odkar jih je čisto omami bojaželjni admiral Nelson, ko je po slavni zmagi pri Abukiri prišel v Neapolj. Kraljica Karolina je nabrala štirideset tiso vojščakov, a z Dunaja si je izprosila generala Macka, ki ga j smatrala za najbistroumnejšega avstrijskega poveljnika. Če s tudi niso zvedeni možje ujemali s kraljičino sodbo, toliko pre viden je Mack vendar le bil, da ni hotel prej udariti črez mej dokler ne bi z Dunaja dobil zanesljivega poročila, da bodo tu drugi začeli. Ali nepotrpežljivi minister Acton je silil va-r ter mu naposled rekel, da so po pismih z Dunaja Avstrijan že napovedali vojsko. Misleč, da so poročila zanesljiva, pod se je Mack dne 23. novembra 1798 na pot proti Rimu. Fran coski poveljnik Championnet je imel samo kakih petnajst tis vojakov, pa se je brez boja umaknil iz Rima, v katerem so Neapolitanci oblastno šopirili kakor kaki zmagovalci. Njih kralj Ferdinand IV. je pozval sardinskega kralja Karola Em nuela IV., naj se tudi on vzdigne zoper Francoze. Le-tém popustljivi Karol Emanuel že julija meseca moral prepust turinski grad, zdaj pa so Francozi sumili na-nj, da se je Neapolitanci zavezal, vzeli mu več trdnjav ter ga naposled p silili, da se je dne 8. decembra odrekel prestolu ter se odpel na Sardinijo. Med tem se je Championnet z večjo vojsko vr v Rim, užugal nasprotnike ter jih zmagovalno podil noter Neapolja. Tu je zbegano ljudstvo jelo kakor besno divjati se vzdignilo zoper vse tuje svetovalce in častnike. Kralj

kraljica sta se tedaj na večer dne 21. decembra z vsemi dragocenostmi svojimi rešila na angleške ladije ter skupaj z angleškim poslancem bežala v Palermo na Siciliji. General Mack je s Championnetom sklenil premirje; ko pa v razburjenem mestu ni bil varen življenja svojega, uskočil je k Francozom, ki so na to vzeli Neapolj ter užugali upornike v strašnem boju po mestnih ulicah. Dne 24. prosinca 1799 je Championnet odpravil kraljestvo ter oklical partenopsko republiko. Tudi veliki vojvoda toskanski je moral iti iz dežele svoje, zató ker je dovolil, da se je krdelo Neapolitancev nastanilo v Livorni.

Te dogodbe in pa poročilo, da so Rusi že na Moravskem, vzpodbodle so Francoze, da so se podvizali ter Avstriji napovedali vojsko. Ob enem so izdelali veliko bojno osnovo, ki je segala od severnega do sredozemskega morja. Bernadotte je nasprotnike imel napasti ob srednji Reni, Jourdan ob Donavi, Scherer v Italiji, Massena na Švajcarskem, a na zadnjih koncih te dolge vrste stal je Macdonald z jedno vojsko v Neapolju, Brune pa na Holandskem.

Prav nesrečno za Francoze začela se je vojska v Italiji. Scherer je bil slab poveljnik, a razun tega je ljudi preveč odiral in tlačil z davki in drugimi terjatvami. Še predno bi Rusi prišli v Italijo, hotel je avstrijsko vojsko potisniti nazaj od reke Adiže, ali vrli general Kray, ki je namestoval starega in bolehnega Melasa, zmagal ga je ter ga zagnal noter za reko Addo. Zdaj je Moreau stopil francoski vojski na čelo, ob istem času ozdravel je Melas in tudi Rusi so že bili na bojišču. Vrhovni poveljnik nad združeno avstrijsko-rusko vojsko je bil sedemdeset let stari Suvarov, mož, ki je v boju bil nagel in predrzen kakor mladeneč, a sovražnika je brez obotavljanja in premišljevanja zgrabil, brž ko je ná-nj kje zadel. V vsakdanjem življenju je bil priprost in jako pobožen; v sobi svoji ni maral nobene nepotrebne stvari, niti zrcala ne; duhovnikom je spoštljivo poljuboval roke; a ko je Italijane pozval, da se naj združijo z njim za vero in pravega Boga, vzdignilo se je ljudstvo v mnogih krajih zoper Francoze. V krvavi bitvi pri Cassanu zmagal je Moreau-a in še pred koncem aprila bil je v Milanu, kjer je takoj preklical cisalpinsko republiko ter osvojil vso Lombardijo in tudi Piemont. Natò se je obrnil proti Macdonaldu, ki je rojakom svojim iz Neapolja hitel na pomoč, in je tudi njega užugal v jako hudi tridnevni bitvi ob reki Trebiji (17. do 19. junija). Macdonald je od trideset tisoč vojščakov izgubil skoraj tretjino in ni se mogel zjediniti z Moreau-om, kakor je namerjaval. Trdnjavi Mantova in Alessandrija ste se

podali zmagovalcem, in že je Suvarov stopal dalje ob takozvani Rivieri, da bi Francoze do dobrega iztrebil iz onih krajev. V tem je pri Novi-ju zadel na mladega francoskega poveljnika Jouberta, in v tretje se je vnel strašen boj, ki je dne 15. avgusta odločil zoper Francoze. Na obeh straneh je poginilo mnogo vojakov, a med mrtvimi je bil Joubert. Suvarovu je ravno o pravem času prišel na pomoč general Kray, med tem ko je stari Melas od strani udaril na opešane Francoze. Po tej slavni zmagi bi bil Suvarov prav lahko šel v Genovo ter od ondot izgnal francoske vojščake, ali razpor med zavezniki ga je ustavil v Novi-ju, kjer se je nevoljen mudil, dokler mu ni dne 27. avgusta došlo povelje, da ima zapustiti Italijo ter z rusko vojsko iti na Švajcarsko.

Partenopska republika, v katero so Francozi izpremenili neapoljsko kraljestvo, obdržala se je samo tako dolgo, dokler so jo čuvali francoski vojščaki. Po kmetih niso nikdar marali za Francoze, in ko je kardinal Ruffo po naročilu kralja Ferdinanda v rojstnem svojem kraju v Kalabriji narod budil zoper tuje oblastnike, nabral je kmalu v Kalabriji in sosedni Apuliji veliko vojsko dobrovoljcev, katere je peljal naravnost proti glavnemu mestu, hitro ko je bil Macdonald odšel v gornjo Italijo. Domači republikanci so se skušali brez francoske pomoči vzdržati, ali bilo jih je premalo. Kraljevi vojski so se pridružili razbojnik Fra Diavolo s predrznimi tovariši svojimi, potém nekoliko ruskih in turških vojščakov, in brž ko je Ruffo prišel pred Neapolj, vzdignili so se tudi „lazzaroni“ za kralja. Republikanci so se tedaj udali proti temu, da bodo smeli svobodni oditi na ladije ter se odpeljati na Francosko. Vse je bilo natanko dogovorjeno, in že je štirinajst ladij Francozov in neapolitanskih republikancev bilo pripravljenih na pot. V tem je angleški admiral Nelson nastavil proti njim topove svoje in ni dal, da bi odjadrali, ampak rekel je, da pogodba z uporniki nima nobene veljave, in zdaj se je začela grozna sodba zoper republikance. Več tisoč so jih obsodili na smrt ter jih kar na jadernikih angleških ladij obešali; mnogo so jih na več let zaprli v hude ječe, druge so izgnali iz dežele ali pa so jih drugače kaznovali. Kaznovali pa so celó otroke in mlade deklice, ki so se udeležili republikanskih svečanostij, ter žene, ki so nabirale dobrovoljnih doneskov za ranjene in bolne republikance.

Kakor v Neapolju, tako je tudi po ostali Italiji jenjalo francosko gospodstvo. Lombardijo, Piemont in Toskano so posedli Avstrijanci, ki so tudi osvojili Ankono; v Rimu pa so se zopet šopirili Neapolitanci, dokler se niso v Benetkah zbrali kardinali

katoliške cerkve in dne 14. maja 1800 izvolili novega papeža Pija VII.

Toda ni še bilo konec vojske, in nihče ni mogel reči, kdo bo na zadnje zmagal, akoravno so Francozi konec leta 1799. v Italiji samo še Genovo imeli v svoji oblasti. V Parizu so se takrat godile nove prekucije, o katerih smo že govorili. Napoleon se je bil domú povrnil in postal je prvi konzul ali začasni vladar republike francoske. Zdaj mu je bila prva skrb, kako bi bojno srečo obrnil zopet na francosko stran. Na Nemško, na Švajcarsko in v Italijo razposlal je natančne ukaze tamošnjim francoskim poveljnikom, v Dijonu pa je v začetku leta 1800. nabiral veliko takozvano reservno vojsko, o kateri nihče ni vedel, ali pojde na Nemško ali v Italijo. Na videz jo je poveril generalu Berthieru, v resnici pa je sam sebi pridržal vrhovno poveljništvo nad njo. Meseca maja se je vsa vojska naglo vzdignila ter po raznih potih hitro stopala proti Italiji. Z največjimi krdeli je šel Napoleon sam črez goro, ki se imenuje veliki Sveti Bernard. Pot je bila težavna; voziti se ni moglo po njej. Da bi tudi topove spravili črez goro, položili so težke cevi v izdolbena debla ter pred vsako vpregli po sto vojščakov, vozove pa so razložili ter posamezne kose na ramah nosili. Tako so v nekolikih dneh srečno prišli v Italijo, koder so se jih nasprotniki najmanj nadejali. Prednja straža je dne 24. maja mesto in trdnjavico Ivreo z naskokom vzela ter posamezna avstrijska krdela pognala proti Turinu, kjer je vrhovni avstrijski poveljnik Melas takrat imel svoj glavni stan. Napoleon se je nenadoma obrnil proti vzhodu, združil se s krdeli, ki so prišla črez Simplon in Sveti Gothard, a dne 2. junija je bil v Milanu, kjer je takoj ponovil cisalpinsko republiko. Ob istem času (dne 4. junija) se je Genova avstrijskemu generalu Ottu udala proti temu, da je Massena z vsemi francoskimi vojščaki smel svobodno oditi. Ali za Avstrijance ni bila to nobena korist; kajti Massena je s svojimi črez gorsko sedlo Col di Tenda z druge strani prišel na bojišče, in Melas je mogel samo iti v Genovo ali pa se preriti skoz Napoleonovo vojsko. Odločil se je za poslednje ter je vsa avstrijska krdela zbral pri Alessandriji. Napoleon mu je od Piacence na desnem bregu reke Pada šel naproti, a pri vasi Marengo sta nasprotnika zadela drug na drugega. V hudi bitvi dne 14. junija so Avstrijanci Francoze nazaj potisnili, in Melas v svesti si zmage svoje, podal se je spehan in ranjen v Alessandrijo. Ob treh popoldne je francoski general Desaix s svojim krdelom prispel na bojišče, in ko so se v taboru posvetovali, kaj je treba storiti, po-

gledal je na uro in rekel: „Jedno bitvo smo izgubili, — ali še je čas, da dobimo drugo“. Z vso silo se je zdaj zagnal s svojimi na sovražnike, in general Marmont je po njegovem nasvetu s topovi streljal vá-nje. Desaix je padel kot pravi junak, a smrt njegova je Francoze tako ohrabrila, da niso odjenjali, dokler niso popolnoma užugali avstrijske vojske. Drugi dan je Melas z Napoleonom sklenil premirje, prepustil mu Genovo in vse piemontske in lombardske trdnjave ter se z ostalimi vojščaki umaknil v Mantovo. Napoleon je v Milanu dal slovesno peti zahvalno pesem, potém pa je Masseno imenoval vrhovnim poveljnikom za Italijo ter se vrnil v Pariz, kjer so ga z veliko častjo sprejeli.

Zdaj nam je treba povedati, kako so se nasprotniki med tem vojskovali na Nemškem. Še predno so se zavezniki zbrali, prekoračila sta francoska poveljnika Bernadotte in Jourdan dne 1. marca 1799 pri Mannheimu reko Reno ter je prvi jel oblegati Filipsburg, drugi pa je na južnem Nemškem dalje stopal, dokler ga ni avstrijski nadvojvoda Karol užugal pri Ostrachu in Stockachu ter ga zagnal nazaj črez Reno. Nató se je tudi Bernadotte vrnil nazaj na Francosko, in oba generala sta se odpovedala poveljništvu svojemu zató, ker ju ni direktorij podpiral, kakor sta želela. Ob istem času je Massena z drugo francosko vojsko pridrl noter do Bodenskega jezera, ali avstrijski poveljnik Hotze se mu je pri Feldkirchen-u ustavil in ga zopet nazaj zagnal. Meseca junija pa sta se nadvojvoda Karol in general Hotze združila ter v boju pri Zürichu z nova užugala Masseno. Nató ni bilo boja do meseca avgusta, ko je ruski general Korsakov prišel Avstrijancem na pomoč. Toda ravno takrat so zavezniki izpremenili vso bojno osnovo. Sklenili so, da ima general Melas z avstrijsko vojsko ostati v Italiji, Suvarov naj s svojimi Rusi gre na Švajcarsko ter se združ[i] s svojim rojakom Korsakovom in z avstrijskimi krdeli pod generalom Hotze-jem, nadvojvoda Karol pa je imel prevzeti vrhovno poveljništvo na Nemškem ter tako rekoč podati rok[o] zavezni vojski na Holandskem. Angleško-ruska vojska se j[e] namreč pripeljala na Holandsko, da bi jo otela Francozom te[r] ponovila vlado knezov Oranskih. Ker so na ladijah vihrale oranske zastave, dali so se holandski mornarji zaslepiti in se vzdignili zoper republikansko vlado. V prvi zmešnjavi so se zvit[i] Angleži hitro polastili bojnega brodovja holandskega ter ga odvedli seboj na Angleško. To je bil prelep plen, in Angleži s[i] niso delali preglavice, da so republikanci na suhem popolnom[a] zmagali njihovo in rusko vojsko, ki jo je vodil nerodni vojvod[a]

York-ski. Nepričakovani sklep zaveznikov je ustavil zmagovalno vojskovanje Suvarovo v Italiji, a na Švajcarskem je podrl lepe bojne osnove nadvojvode Karola. Le-ta je prej odšel na Nemško, nego je Suvarov mogel priti iz Italije. To priliko je upotrebil zvedeni francoski general Massena, ki je hitro udaril na slabega Korsakova, užugal ga in zapodil na južno Nemško, med tem ko je drugi francoski poveljnik Soult malo avstrijsko vojsko zmagal ob reki Linti, kjer je med drugimi poginil tudi hrabri general Hotze. Suvarov ni o teh dogodbah ničesar vedel ter je vojščake svoje, kakih 24.000 mož, peljal po težavni poti črez Sv. Gothard. Mislil je onkraj gore ob reki Reusi stopati dalje črez Švico ter se ondi združiti s Korsakovom in Hotze-jem. Prišedši črez govo bil je kar osupnjen, ko je povsod zadel na Francoze, ki so v ozkih dolinah z nasprotne strani streljali v Ruse. Ti so mnogo trpeli, ali hrabro so se branili in akopram niso bili vajeni strmih klancev in visokih pečin, naposled so vendar le zmagali. Ves razkačen se je Suvarov obrnil proti vzhodu ter skoz dolino Graubündten šel na Tirolsko in Bavarsko. Tu se je združil s Korsakovom ter se na povelje carja Pavla vrnil nazaj na Rusko.

Kako so leta 1800. Francozi pod Napoleonom v Italiji zmagali, smo že povedali prej. Tudi na Nemškem so Francozi takrat bili srečni. Nadvojvoda Karol se je odpovedal poveljništvu, a namesto njega je general Kray stopil na čelo vojski avstrijski, ki je štela 80.000 mož. Konec aprila je francoski poveljnik Moreau šel črez Reno, meseca maja je potisnil avstrijsko vojsko nazaj do Ulma in meseca junija jo je zopet zmagal v dveh manjših bitvah ter jo podil noter na Bavarsko do avstrijske meje, kjer je dne 15. julija sklenil premirje. Že so se jeli v Lunevillu dogovarjati o miru, ali predno so se do dobrega pobotali, vzeli so Angleži dne 5. septembra Francozom otok Malto, in dogovori so se zopet razbili. Avstrijanci so med tem nabrali 130.000 mož ter se ob reki Inu močno zavarovali z obkopi in topovi. Vrhovni poveljnik je po imenu bil cesarjev mlajši brat, nadvojvoda Ivan, v resnici pa je njega in vojsko vodil njegov spremljevalec, general Lauer. Nihče ni mislil, da bi Avstrijanci hoteli zapustiti dobro utrjeni tabor svoj. Ali konec novembra se kar nenadoma vzdignejo, gredó črez In ter stopajo po cesti dalje proti reki Isari. Pot je peljala skoz gozd proti mesticu Hohenlinden-u. Francozi so se kar čudili, pa so nerodnost Lauer-jevo obrnili na svojo korist. Bilo je dne 3. decembra 1800; strašno je metlo, ko so Avstrijanci stopali proti Hohenlinden-u; v tem začnó Francozi

od spredaj streljati v nje, drugi so jih prijeli od leve strani, a tudi od zadej je sovražno krdelo udarilo ná-nje. Vse to se je godilo tako hitro in nemudoma, da so se Avstrijanci brez vsakega reda borili, a videč grozno nesrečo, jeli so na vso moč bežati in poditi drug drugega. Petnajst tisoč je bilo mrtvih, ranjenih in ujetih, ostali so drli po cesti proti Dunaju, in takoj za njimi stopal je zmagovalni Moreau s francosko vojsko. Nadvojvodi Karolu, ki je bil zopet prevzel poveljništvo, zalile so kar solze oči, ko je videl pobito vojsko, in prosil je kratkega premirja, ki mu ga je Moreau dovolil v Steier-ju dne 25. decembra.

Prej se je Avstrija obotavljala skleniti mir, zató ker je hotela, da bi se Francozi tudi z Angleži pobotali, po zadnji nesrečni vojski pa ni mogla dalje čakati ter je dne 9. februarja 1801 podpisala mir v Lunevillu. Po tej pogodbi je Avstrija obdržala vse tiste meje in dežele, ki jih je dobila v miru campoformijskem, Francozom pa je prepustila ves nemški svet onkraj Rene, kakor so že bili v Rastadtu sklenili. Poseben odbor ali takozvana državna deputacija od osmerih knezov je imela določiti, kdo bo vsled te izpremembe dobil kako odškodovanje in kaj bo dobil. Dve leti so to stvar brez uspeha obravnavali, naposled pa je deputacija morala sprejeti odškodovalno osnovo, ki ste jo ustanovili Francoska in Ruska. Višji duhovniki so izgubili posvetno oblast, a z njihovimi deželami so se odškodovali le dedni nemški knezi ter vojvoda modeneški in veliki vojvoda toskanski. Poslednji je dobil Salzburg, prvi pa Breisgau. Število nemških volilnih knezov se je pomnožilo na deset, in sicer tako, da sta kolinski in trevirski škof izgubila to čast, zató pa so jo dobili Baden, Würtemberg, Salzburg in Hessen-Kassel. Svobodnih nemških mest je bilo odslej samo šestero, in sicer Hamburg, Lübeck, Bremen, Frankfurt, Nürnberg in Augsburg, a z ostalimi so se odškodovali posamezni knezi.

Tudi Švajcarska je leta 1803. dobila nov državni red po takozvani „posredovalni akti“, ki jo je izdelal sam Napoleon. Leta 1798. osnovana helvetska republika obdržala se je le tako dolgo, dokler so jo strahovali francoski vojščaki, kakor hitro pa so ti odšli, začeli so se domači nemiri in poboji. Nezadovoljni prebivalci so se obrnili tedaj na Napoleona, ki jim je dal nov državni red. Švajcarska je potem štela devetnajst kantonov, ki so med seboj bili popolnoma ravnopravni in neodvisni drug od drugega. Vsak kanton je tako rekoč bil država za se, kakor nekdaj, le vojsko so imeli skupno in pa iste novce. Vsak kanton je pošiljal po jednega zastopnika v skupni državni zbor, ki se je imel vsako leto v drugem kantonu shajati.

Ponovljena cisalpinska republika se je prekrstila v republiko italijansko, a Napoleon sam je bil njen predsednik. Vojvoda parmenski je tej republiki odstopil svojo deželo, pa je v zameno dobil Toskano ter se imenoval „kralj etrurski“. Neapoljski kralj je obdržal svojo državo, ali moral se je odpovedati zavezi z Angleži ter Francozom prepustiti nekoliko primorskih mest. Toda odkar so Angleži vzeli Malto, bili so itak gospodarji na sredozemskem morju, vzlasti ko so Francozi odšli iz Egipta. Ravno to, da so si Angleži osvojili Malto, odločilo je, da je ruski car Pavel stopil iz zaveze proti Francozom, kateri so se mu sicer skušali prikupiti. Tako je med drugim Napoleon kakih šest tisoč ujetih ruskih vojščakov dal čisto z nova obleči in oborožiti ter jih brez vsake odškodnine poslal nazaj na Rusko „iz posebnega spoštovanja do carja Pavla“. Stopivši iz zaveze proti Francozom ponovil je ruski car s Švedi, Danci in Prusi nekdanjo zavezo takozvane „oborožene pomorske neutralitete“, po kateri so omenjene države sklenile, da se ne bodo vtikale v vojsko, ali da bodo vse skupaj šle nad onega, ki bi se predrznil motiti njim svobodno brodarjenje. To je razkačilo Angleže, pa so nenadoma prihrumeli z bojnim brodovjem svojim pred Kodanj (Kopenhagen), in poveljnik Nelson je kakor kak divjak dal neusmiljeno streljati v mesto. Nagla smrt carja Pavla in pa to, da je angleško ljudstvo že nevoljno nosilo težka bremena, ki jih je stalo vojskovanje, pospešilo je mir v Amiensu dne 25. marca 1802. Proti čemu, da je Francoska priznala samostalno republiko sedmerih jonskih otokov, povrnili so Angleži vse, kar so si v vojski osvojili; obdržali so si samo Trinidad in holandski del na otoku Ceylonu. Obljubili so sicer, da bodo tudi otok Malto povrnili malteškim duhovnim vitezom, ali oni niso držali besede. Ta mir je sprejela tudi Turška, med tem ko se je Ruska že konec leta 1801. pobotala s Francozi in Angleži.

2. Od Napoleona do vladarskega shoda na Dunaju.

Konzularna vlada Napoleonova (1799—1804).

Po državni prekuciji od dne 9. novembra 1799 stopili so na čelo repubike francoske začasni konzuli Napoleon, Sièyes in Roger Ducos. Dne 10. novembra imeli so novi oblastniki prvo sejo, in takoj se je pokazalo, da je Napoleon pravi in jedini vladar, ki tovarišema svojima ni puščal nobene veljave. Sièyes-u je na-

ročil, naj izdela črtež za novo ustavo; vsa ostala vladarska opravila pa je Napoleon sam sebi pridržal ter se takoj lotil dela, da bi vsaj nekoliko uredil razrovano državo. Najprej si je umne in zvedene može izvolil za ministre ter za silo zboljšal denarno gospodarstvo. Najbolj je skrbel, da vojščakom ni pomanjkovalo ničesar; Jakobincev ni preganjal, ampak ostro je pazil, da mu niso delali zadreg; dne 29. novembra izpustil je iz zapora vse duhovnike ter je pri vsaki priliki pokazal, da prav nič ne mara za svobodoumne sanjarje, ampak da bi rajši privržence kraljestva zá-se pridobil.

Med tem je Sièyes izdelal svoj črtež, ki pa Napoleonu prav nič ni bil po volji; rekel je, da so to neumne sanjarije, ki niso za nobeno rabo. Ko mu je Sièyes govoril o volitvah in da bi mu vladarsko oblast mogli zopet vzeti, odvrnil mu je: „Nikdar več! Jaz sem konzul, in prej bomo do kolen v krvi bredli, nego se odpovem tej svoji časti!“ Natò so ustavo prenaredili tako, kakor je Napoleon hotel, ter jo oklicali dne 13. decembra 1799. Po tej ustavi je Napoleon za prihodnjih deset let imel biti prvi konzul, ki si je na videz izvolil še dva druga konzula, tovariša svoja, da bi zaslepil prave republikance, kakor da ne bi on sam vse oblasti imel v svojih rokah. V resnici sta drugi in tretji konzul bila samo svetovalca prvemu, ki je jedini imel pravico, da po svoji volji imenuje državne uradnike in vojaške častnike. Vse imenitne državne stvari so se obravnavale najprej v „državnem svetovalstvu“, potém v „tribunatu“, a naposled jih je moral odobriti „postavodajalni zbor“. V tribunatu bilo je sto zastopnikov, od katerih je moral vsak vsaj pet in dvajseto leto imeti za sebój; v postavodajalnemu zboru pa jih je bilo tri sto, najmanj po trideset let starih. Tribunat je vladne predloge pretresoval, potém izvolil po tri govornike, ki so njegove sklepe zagovarjali pred postavodajalnim zborom, a ta jih je brez razgovora imel odobriti ali pa ovreči. Narod francoski ni več odslej volil poslancev svojih, ampak je imenoval določeno število mož, katerim je zaupal. Izmed teh je takozvan „vzdrževalno starešinstvo“ prvemu konzulu nasvetovalo sto mož za tribunat in tri sto za postavodajalni zbor. Po istem potu se je petina obeh zbornic vsako leto ponovila. Pa tudi za druge državne službe in časti je starešinstvo prvemu konzulu nasvetovalo potrebno število sposobnih mož. „Vzdrževalno starešinstvo“ je bilo torej najimenitnejše svetovalstvo. Štelo je osemdeset, najmanj po štirideset let starih udov, ki so čast svoj uživali do smrti svoje. Ko si je Napoleon za drugega in tretjeg konzula izvolil Cambacérèsa in Lebruna, imenoval je začasn

tovariša svoja Sièyesa in Roger-Ducosa za starešine ter jima naročil, naj mu skupaj s konzuloma nasvetujeta može za starešinstvo, ki se bode v prihodnje samo dopolnjevalo, kedar kdo izmed njih umrè. Vse je bilo tako uravnano, da so v zbore, svetovalstva in urade prišli samo taki možje, ki so bili popolnoma udani prvemu konzulu. Francoska se je tudi v prihodnje delila na departemente, okraje in srenje, ali narod si ni več sam volil svoje oblasti, ampak prvi konzul je za glavarja departementu imenoval prefekta, okraju podprefekta, a srenji župana. Srenjski svetovalci so se smeli samo po enkrat na leto na štirinajst dnij shajati, pa niti niso imeli drugega opravila, nego da so poslušali županova poročila o srenjskem gospodarstvu ter da so potem odobravali njegove naredbe. Republika je bila samo še na videz, a v resnici vladal je en sam mož, namreč prvi konzul Napoleon Bonaparte, od katerega so bile odvisne vse javne oblasti od najvišje do najnižje. Niti v istem državnem zboru ali tribunatu ni smel nihče ničesar nasvetovati, ampak pretresovali so samo to, kar jim je vlada predlagala.

Ko je ta ustava bila izdelana, pozval je Napoleon ves narod francoski, naj povê, ali je zadovoljen z njo ali ne. Pri vsaki okrajni gosposki bili ste dve poli; na jedno podpisali so se tisti, ki so z ustavo bili zadovoljni, na drugo pa tisti, ki so bili zoper njo. V treh dneh se je vsak polnoletni državljan imel odločiti; kdor se ni prišel podpisavat, šteli so ga, da odobrava novo ustavo. Dne 7. februarja 1800 razglasili so konec glasovanja, po katerem je 3,011.007 državljanov ustavo sprejelo, 1562 pa jih je bilo, ki so jo zavrgli. Nató se je Napoleon dne 19. februarja 1800 preselil v tuilerijski grad, nekdanji stan kraljev francoskih. Z njim sta tudi drugi in tretji konzul imela stanovati v Tuilerijah; ali Cambacérès se je branil in je rekel svojemu tovarišu Lebrunu: „Za naju se to ne spodobi. Napoleon bo kmalu vso palačo hotel za se imeti, in potem se bomo zopet morali seliti; bolje, da niti noter ne gremo.“ — Izkušeni mož je resnico govoril. Dobro je izprevidel, kaj namerjava prvi konzul, ki je od dne do dne prevzetnejši postajal. Prav po kraljevsko uredil si je svoj dvor, a med novo dvorsko gospodo je najbolj slovela lepa njegova žena Josipina, ki je s prijetnim in odličnim ponašanjem svojim znala poravnati neljudnost in okornost soproga svojega.

Kako je Napoleon veljavo francoske države povzdignil z novimi zmagami ter se za Francoze častno in koristno pobotal z drugimi evropskimi vladarji, povedali smo že prej. Pa tudi doma skušal se je pomiriti z raznimi strankami ter je z de-

janji svojimi čim dalje bolj kazal, da hrepeni po samovladi. Ko so Angleži povrnili francoske otoke v zahodni Indiji, zatrl je Napoleon z vojaško silo upor tamošnjih zamorcev ter nikakor ni dal, da bi se v naselbinah odpravili sužniki. Tako je umeval francoske nauke o jednakosti vseh ljudij. Če je kdo v zbornici tribunata le količkaj ugovarjal, bilo mu že ni prav in dal je zatreti mnogo svobodoumnih časopisov, ki niso slepo pritrjevali vsem naredbam in ukazom njegovim. Ko so se pa našli predrzni možje, ki so novemu oblastniku po življenju stregli, začel je Napoleon ostro preganjati nekdanje Jakobince in sploh vsakega, ki se mu je zdaj nevaren zdel. Kako površno in samolastno je v takih prilikah sodil, kaže nam zarota Cadoudalova. Dne 24. decembra 1800 zvečer peljal se je Napoleon v gledališče. Med potjo se je prav za njegovim vozom razpočil takozvani „peklenski stroj“ ter se s takim ropotom razletel, da so se v sosednih hišah vsa okna razbila, v nekaterih so celó zidovi popokali, a po ulici ležalo je mnogo mrtvih in ranjenih ljudij. Napoleon je le zato ušel gotovi smrti, ker je njegov kočijaž tisti večer slučajno prav hitro vozil; ali steklene plošče na kočiji so se vse razbile. Začetnik te zarote bil je Juri Cadoudal. Za angleške novce najel je prebrisanih morilcev ki so dalje časa prežali na Napoleona, ne da bi jih bila zasačila policija, katera jim niti po dovršenem dejanju ni prišla na sled. Napoleon se je grozno togotil; kar nič si ni dal dopovedati, ampak v eno mer je trdil, da so se Jakobinci zarotil zoper njega in da jih bo brez milosti kaznoval. Kar takoj je dal dve sto ljudij zapreti, in akopram jih je sodišče vse za nedolžne spoznalo, dal jih je Napoleon samolastno sto in trinajs v Ameriko izgnati.

S takošnim ravnanjem mislil si je pridobiti privržence nekdanjega kraljestva in če je tudi policajni minister Fouch zatrjeval, da so ga prav oni hoteli s „peklenskim strojem“ umoriti, preklical je vendar postavo zoper izseljence, ki so v začetk prekucije bežali črez mejo. Nad sto tisoč teh beguncev se je zda vrnilo domú, a med njimi bilo jih je premnogo, ki niso vedel kako bi bolj stregli in se prikupili prvemu konzulu. Da bi Parizu bilo varno in mirno, uredil je Napoleon policijo po vojaško, za po deželi pa je napravil žandarmerijo, med tem k je njega samega čuvala posebna telesna ali konzularna straža. Narodno brambo je odpravil, a namesto nje je od doslužen vojščakov sestavil novo „mestno stražo“ ter jo dejal pod redn vojaško poveljništvo. Da bi vladarsko oblast svojo še bolj ut dil, želel se je pomiriti z rimskim papežem in ponoviti katolišk

cerkev, kateri je še zmiraj bila udana velika večina francoskega naroda kljubu vsem prekucijam brezverskih prevratnikov. Ko je konec leta 1799. razglasil, da sme vsakdo spoznavati vero, katero koli hoče, povrnilo se je takoj štirideset tisoč srenj očitno v katoliško cerkev, a dne 2. aprila 1801 je Napoleon dal v veliki cerkvi matere božje v Parizu čitati slovesno sveto mašo. Akoravno sam ni bil kaj pobožen, trdil je, da je katoliška vera največja sreča za človeško družbo sploh, a državam da je najmočnejša podpora. Zato je rekel, da bo katoliško cerkev vsekdar in povsod branil z vso močjo. Po dolgem dogovarjanju je dne 15. julija 1801 s papežem Pijem VII. sklenil konkordat, po katerem je z nova zagotovil, da sme na Francoskem vsakdo svobodno spoznavati katoliško vero. Sicer pa je bilo v tej pogodbi med drugim rečeno, da katoliška cerkev na Francoskem ne bode nazaj terjala nekdanjih posestev svojih, a zató bode država plačevala duhovnike; škofe bode konzul imenoval, a potrjeval jih bode papež; župnike bo imenoval škof, a konzul jih naj potrjuje; vsi duhovniki, ki so prisegli na ustavo in kteri niso prisegli, odpovedali so se svoji časti, da so potem bili z nova imenovani; le tisti duhovniki, kateri so se ob času prekucije oženili, izgubili so za zmiraj duhovno čast, a dobili so primerno pokojnino. Cerkveni prazniki so postali zopet nedelje ter velika noč, binkošti, vnebohod Marije, vsi svetniki in božič, vse druge je konkordat za Francosko odpravil. Tudi je bilo sklenjeno, da se brez vladnega dovoljenja na Francoskem ne sme razglasiti nobeno papeževo pismo, in ravno to da velja tudi sploh za vsako dopisovanje in občevanje med francoskimi cerkvenimi pastirji in med rimskim papežem. Naposled je Pij VII. odpustil vse grehe, katerim je velika prekucija bila uzrok; a na veliko noč dne 18. aprila 1802 bila je v Parizu velika zahvalna služba božja, katere se je prvi konzul udeležil v največjem sijaju svojem.

Zdaj je bilo treba misliti na šole, katere so ob času prekucije malo da ne popolnoma jenjale. Napoleon je bil mnenja, da morajo tudi šole služiti njegovim namenom ter mu odgojiti dobrih uradnikov, častnikov in drugih služabnikov. Male šole je prepustil srenjam in le velike je plačeval iz državnih dohodkov. Vseučilišč ni napravil, ampak za vsak poklic utemeljil je posebne znanstvene zavode, ter so se na jednih odgajali sami pravniki, na drugih sami zdravniki, inženirji ali pa vojščaki. Duhovniki so se zopet izrejali v škofijskih semeniščih. Tudi umetnosti je podpiral ter je v ta namen iz Italije pošiljal v Pariz mnogo starodavnih slik, podob in drugih dragocenostij.

Učenim pravnikom je naročil, naj izdelajo nov državni zakonik, in prav pridno so se morali lotiti dela. Včasih je sam Napoleon prišel med nje, udeležil se njihovih razprav, rekel kako prav bistroumno in večkrat je pozno do večera ostal v seji. Ko se je pa tudi v to zgolj pravniško delo preveč samolastno vtikal, jeli so mu v tribunatu nasprotovati in še le l. 1804. mogel je za vso Francosko oklicati novi takozvani „Napoleonov zakonik“. Ves jezen dalje časa niti tribunata sklical ni, a ko je leta 1802. bilo treba ponoviti petino zastopnikov, dal je samolastno ovreči tiste može, ki mu niso bili po volji. Starešinstvo je moralo zbornico dopolniti, kakor je on hotel, in ni ga bilo več nasprotja ne v postavodajalnem zboru, ne v državnem svetovalstvu. Vse je bilo zastrašeno. Da je policija morala ostro paziti na časopise in knjige, da niso ničesar priobčevali, kar bi moglo žaliti ali razjeziti prvega konzula, po vsem tem niti treba ni to posebej naglašati. Napoleon je zdaj lahko storil, kar je hotel; tribunat mu je vse odobril ter bil posebno ustrežljiv, odkar je v Amiensu sklenil mir z Angleži. Zdaj je bil pravi čas za to, da je prišlo na dan, kar je prvemu konzulu že dalje časa bilo na srcu. Predložil je postavo o redu „častne legije“, da bi z njim v prihodnje odlikoval zaslužne može ter jih zbiral okoli sebe kakor kako novo plemstvo. To se nikakor ni strinjalo s francoskim naukom o jednakosti vseh ljudij, in le z malo večino so ta nasvet sprejeli v tribunatu in v postavodajalnem zboru. Imenitnejša je bila druga želja njegova, da bi mu vladarsko oblast podaljšali za ves čas njegovega življenja ter mu podelili pravico, da si sam izvoli naslednika svojega. Ko je tribunat odobraval pogodbe amienskega mirú, sklenil je med drugim tudi to, da je treba prvemu konzulu izkazati hvaležnost naroda francoskega. Državno starešinstvo mu je namerjavalo podaljšati vladarsko oblast do smrti, ali podelilo mu jo je samo na novih deset let, zató ker je Siéyes ugovarjal, češ da bi bilo sicer treba dovoljenja celega naroda. Prebrisani Napoleon pa je po Cambacérèsu odgovoril, da brez narodnega privoljenja niti na deset let ne sprejme vladarske oblasti. Državno svetovalstvo je zdaj sklenilo, da se ima narod kar naravnost vprašati, ali je za to ali ne, da bi Napoleon do smrti ostal konzul in da bi si sam izvolil naslednika svojega? Zopet so polnoletni državljani pri okrajnih gosposkah podpisovali svoja imena, in uračunajóč tiste, ki se niso prišli podpisavat, bilo jih je 3,568.885 za to, da Napoleon do smrti ostane konzul, in le 8374 se jih je proti temu izjavilo. Dne 2. avgusta 1802 oklicali so sklep naroda. Državno starešinstvo se

odslej brez dovoljenja dosmrtnega konzula ni smelo shajati; število zastopnikov v tribunatu pa se je zmanjšalo na samih petdeset mož. Tribunat in postavodajalni zbor sta brez obravnav in razgovorov sklepala samo še o davkih in splošnih državljanskih postavah; ali veljave niste te zbornici prav nič več imeli. Dne 15. avgusta 1802 praznoval je Napoleon v novi oblasti svoji prvikrat z velikim hrupom in sijajem svoj rojstni dan, ki je v prihodnje imel biti največji praznik naroda francoskega, med tem ko so se republikanske svečanosti po malem vse odpravile.

Napoleon cesar (1804—1815).

Odkar je Napoleon postal dosmrtni konzul, ločil se je od drugih vladarjev samo še po naslovu. Slavohlepen bil je dovolj, srečen pa tudi, da je mogel hrepeneti po kroni; le tega še ni vedel, po kateri poti bo najprej prišel do cilja svojega. Skušal je pregovoriti Ljudevika XVIII., brata nesrečnega Ljudevika XVI., da bi se njemu na korist odpovedal pravici do kraljevega prestola francoskega. Obetal mu je, da mu bo v zameno pomagal na poljski prestol, ali pa mu preskrbel kako kraljestvo v severni Afriki; pa vse zastonj. Ljudevik XVIII., ki je takrat živel v prognanstvu v Varšavi, ni hotel ničesar slišati o teh ponudbah, ampak odločno je rekel: „Vse sem izgubil, le časti svoje ne!“ — Napoleon je zdaj izprevidel, da mu Burbonci in njihovi privrženci ne bodo pomagali do krone, in da je zastonj vse njegovo prizadevanje, da jih pridobi za zaveznike svoje. Le tista moč, ki ga je dotlej povzdigovala, mogla bi ga še više povzdigniti; a ta moč bil je v velikem prevratu prerojeni narod francoski. Dokler je ta narod videl, da mu je Napoleon najboljši porok za ohranitev tistih koristij, ki jih je rodila revolucija, bil mu je udan in pri vsaki priliki mu je skazoval hvaležnost svojo, kakor je najbolje vedel in znal. Taka prilika se je kmalu zopet našla, ko niso Angleži natanko izpolnili pogodbe amienskega mirú in se je vnela nova vojska, o kateri bomo pozneje govorili. Ob enem je nova zarota kraljevcev zastrašila Francoze, da so se še bolj oklenili svojega rešitelja Napoleona.

Prav začetek vojske je ohrabril privržence Burboncev, da so še enkrat poskusili srečo svojo. Odločni Juri Cadoudal je tako strastno črtil Napoleona, da se ni več ničesar bal. Za angleške novce najel je štirideset morilcev in z njimi je hotel nekje med potom prežati na konzula in ga ubiti. Toda dobro

je vedel, da bi sama smrt Napoleonova ne ugladila Burboncem pota do kraljevega prestola; zató je trebalo tudi francoske vojske, a njo pridobiti, imela je biti skrb izgnanega generala Pichegru-a, s katerim se je Cadoudal v Londonu o tem dogovarjal. Na angleških ladijah se je Cadoudal s tovariši svojimi prepeljal črez morje ter dne 21. avgusta 1803 v Normandiji stopil na suho, odkoder je srečno prišel v Pariz. Po novem letu 1804 se je tudi Pichegru skrivaj povrnil v Pariz ter se po noči sešel z generalom Moreau-om, katerega je potreboval, da mu pomaga pridobiti vojščake. Ali ker je Moreau odločno bil zoper Burbonce, niso se zarotniki zmenili več zá-nj. Med tem je budna policija ujela nekoliko zarotnikov, in takoj je prišlo na dan, da sta Cadoudal in Pichegru v Parizu in da sta imela pogovor z Moreau-om. Poslednjega so takoj dejali v zapor, Pichegru-a pa je kmalu potem izdal njegov hišni gospodar, in Cadoudala so zasačili dne 9. marca 1804. Cadoudal je kar naravnost priznal, da je sam hotel umoriti prvega konzula ter Ljudevika XVIII. oklicati za kralja; njegov naklep pa se je le zató zakasnil, ker so zarotniki še čakali nekega burbonskega princa, ki je imel priti na Francosko. Napoleon je mislil, da ta princ ne more biti nihče drug nego vojvoda Enghienski, čegar prednik je bil stric kralja Henrika IV.

Mladi vojvoda je takrat bival v Ettenheimu na Badenskem, ne daleč od francoske meje, ter si kratil čas z lovom, ne da bi se vtikal v kake zarote. Ali Napoleon ni imel več mirú in kljubu vsem ugovorom najzvestejših svojih svetovalcev dal je nedolžnega princa na tujih tleh ujeti. Na njegovo samolastno povelje šlo je dne 15. marca 1804 tri sto francoskih dragonarjev črez Reno naravnost v Ettenheim, in tu je njihov polkovnik zgrabil vojvodo Enghienskega ter ga črez mejo gnal v Strassburg v zapor. Zastonj so pri njem iskali kakih pisem, s katerimi bi mu mogli spričati, da je vedel za Cadoudalovo zaroto; niso jih našli. Napoleon sam je bil zdaj prepričan o njegovi nedolžnosti, ali prizanesel mu le ni. Dal ga je odpeljati v Vincennes in ga obsodil na smrt, zató ker se je kakor toliko drugih izseljencev vojskoval zoper francosko republiko. Po noči dne 20. sušca postavili so ga pred izkopan grob, privezali mu na prsi luč, da je vojščak videl kam meriti in ga ustreliti. Isti vojščaki, ki so morali izvršiti grozno sodbo, bili so prepričani, da se je tu godila velika krivica, in nihče se ni hotel dotakniti vojvodinih dragocenostij, ko jim je poveljnik rekel, naj si vzamejo vse, kar pri nesrečniku najdejo. Napoleon si je s tem umorom mnogo škodoval, kajti ne samo to, da zdaj

ni bilo več misliti na kako spravo z Burbonci, ampak celó tisti, ki so ga dotlej povzdigovali in slavili, jeli so ga zaničevati in se odvračati od njega. Le Jakobinci so bili zadovoljni in se posmehovali rekóč: „Zdaj je naš.“

Kmalu po tej dogodbi začela se je pri posebnem sodišču konečna obravnava zoper ujete zarotnike. Cadoudal je trdovratno molčal in ni izdal nobenega skrivnih tovarišev svojih. Pichegru-a pa so neko jutro našli v postelji mrtvega; zdravniki so rekli, da se je brž ko ne sam zadavil. Moreau se je dostojno branil; rekel je, da ni hotel biti ovaduh, ali sicer da ni imel nobene zaveze z zarotniki. Obsodili so ga na dve leti v ječo, Napoleon pa ga je pomilostil ter mu dovolil, da se je izselil v Ameriko. Cadoudala in jednajst tovarišev njegovih so dne 25. junija dejali ob glavo.

Akoravno veljavni možje Napoleona niso več tako čislali in spoštovali kakor nekdaj, odkar je samolastno in krivično obsodil najprej Jakobince, potém pa vojvodo Enghienskega, slavila ga je velika večina naroda francoskega vendar še zmiraj kot prvega in najboljšega varuha svojega, in zadnja zarota je zopet z nova obudila veliko udanost in zaupanje v prvega konzula. Iz tabora pri Boulognu došlo je poročilo, da vojščaki namerjavajo Napoleona za cesarja oklicati; iz raznih mest dohajale so zaupnice, ki so razodevale isto željo; a za takošnim skazovanjem udanosti nista hotela zaostati niti „starešinstvo“ niti „državno svetovalstvo“. Vse pa je prekosil tribunat, ki je za Napoleona kar naravnost zahteval cesarsko krono in pravico nasledovanja na vladarskem prestolu za vse njegovo potomstvo. Jedini Carnot je imel toliko poguma, da ni zatajil prepričanja svojega, ampak glasoval je zoper cesarstvo. Starešinstvo je sklepu tribunata pritrdilo, ali pri tej priliki hotelo je tudi sebi starešinsko svojo čast za zmiraj utrditi ter nekoliko razširiti pravice svoje, bajè zató, da bi se tako tudi narodu zagotovile pridobljene svoboščine. To je Napoleona hudo razkačilo in ni mogel zadušiti jeze svoje, ampak v državnem svetovalstvu jo je očitno pokazal rekóč, da bi takošno starešinstvo ugonobilo svobode naroda francoskega ter jih prodalo Burboncem, kakor hitro bi na prestolu sedel slab vladar; starešinstvo da se usti, kakor da bi bilo kdo vé kaj, a v resnici je ravno tako odvisno od vlade, kakor vsaka druga oblast.

Oslanjaje se na sklep tribunata naročil je Napoleon posebnemu odboru, da napravi načrt za novo državno ustavo, in v ta namen naj se poda v Saint-Cloud, kjer ga ne bode motil velikomestni hrup. Poverjeniki so načrt v nekolikih dneh izdelali, a na to ga je državno starešinstvo takoj z veliko ve-

čino sprejelo dne 18. maja 1804. Najimenitnejše naredbe te šeste francoske ustave so té-le: Napoleon Bonaparte je „cesar Francozov“, a za njim imajo to vladarsko oblast posedati najbližji in najstarejši od njegovih potomcev, dokler jih bode kaj moškega rodú. Udje cesarske rodbine se zovejo „francoski princi“. Cesar ima na leto ustanovljenih pet in dvajset milijonov liver dohodkov; on mora med drugim priseči, da bode čuval in branil vse svoboščine in koristi, ki si jih je francoski narod pridobil v veliki prekuciji; on si izvoli šest najvišjih državnih uradnikov, da ga obdajajo v cesarski njegovi časti. Državno svetovalstvo, starešinstvo, tribunat in postavodajalni zbor imajo tudi v prihodnje ostati, kar so bili dotlej; samo to je rečeno, da se tribunat nikdar ne sme ves skupaj shajati, ampak ločiti se ima v tri oddelke, ki se bodo vsak o drugih stvareh posvetovali. V starešinstvo stopi vsak princ, ki je izpolnil osemnajst let, sicer pa sme cesar to čast podeliti vsakemu, v kogar ima posebno zaupanje. Po želji starešinstva je o dedičnosti cesarskega prestola imel odločiti narod sam. Dne 19. maja so francoski državljani zopet zapisovali imena svoja pri srenjski oblasti in bilo jih je 3,572.329, ki so glasovali za cesarstvo, in le 2569, ki niso bili za to. V nekaterih krajih je srenjski pisar kar sam zapisal vsa imena polnoletnih gospodarjev srenje svoje, ne da bi komu bil le besedice zinil. Že drugi dan potem, na binkoštno nedeljo, oklicali so Napoleona za cesarja, ki je takoj tudi imenoval najvišje državne častnike in maršale, da je dal s tem dobro zasluženo plačilo možem vojaškega in nevojaškega stanú, ki so mu pripomogli, da se je tako visoko povzdignil.

Pa Napoleonu ni bilo dovolj, da ga je ves narod potrdil v cesarski oblasti; hotel je tudi cerkveno posvečenje in ni odjenjal, dokler ni sam papež prišel v Pariz. Dne 2. decembra 1804 vršila se je v cerkvi matere božje notre-damske redka svečanost z nepopisnim sijajem in hrupom. Papež Pij VII. je moral celo uro čakati na prevzetnega cesarja, a ko ga je po cerkvenem obredu pomazilil, vzel je hitro Napoleon krono ter si jo je dejal sam na glavo; potém si jo je snel ter tudi ženo svojo ovenčal z njo. Leta 1805. je francoski cesar italijansko republiko izpremenil v kraljevino Italijo, sebe pa oklical za kralja italijanskega; a ko je spomladi prišel v Italijo, dal se je v Milanu dne 26. maja svečano kronati s starodavno „železno krono“. Zdaj se je Napoleon zval vladar „po božji milosti“, a francoski državljani, ki so toliko krvi prelili, da bi bili vsi jednaki, bili so njegovi „podložniki“.

Tretja zaveza zoper Francosko.

Se prej nego so se ravno omenjene državne izpremembe godile domá na Francoskem, kazala so vsa znamenja, da bo kmalu zopet vojska. Angleži so se nadejali, da bo Napoleon po amienskem miru sklenil z njimi trgovinsko pogodbo, po kateri bi angleške ladije smele svobodno dohajati na Francosko ter prodajati domače in prekmorske pridelke svoje. Kakor hitro so torej videli, da so te njihove nade splavale po vodi, začeli so se takoj zopet prepiri s Francozi. Angleški časopisi so jeli nesramno pisati zoper Napoleona; francoski zarotniki so našli na Angleškem vsekdar varno zavetje; vlada angleška pa nikakor ni mislila imenitni otok Malto povrniti duhovnim vitezom, kakor je obljubila v pogojih amienskega mirú. Na pritožbe Napoleonove odgovorili so v Londonu, da tudi Francozi ne izpolnujejo sklenjenih pogodeb ter se proti vsem mednarodnim pravicam samolastno vtikajo v razmere tujih držav. Naposled pa je angleška vlada dne 23. aprila 1803 poročila zadnjo besedo ter odločno zahtevala, da morajo Francozi kar takoj pozvati domú vse svoje vojščake iz Švajcarske in iz Holandije, da morajo sardinskemu kralju dati primerno odškodnino za Piemont, a Malto da morajo na daljnih deset let pustiti Angležem. Od vsega tega se ni ničesar zgodilo, in dne 16. maja je Angleška napovedala vojsko ter takoj z bojnim brodovjem svojim začela loviti francoske in holandske ladije, ob enem pa tudi napadla prekmorske naselbine francoske.

Napoleon je snoval velike osnove, kako da bode z velikansko vojsko šel na Angleško, a da bi si za te priprave dobil potrebnih novcev, prodál je severno-amerikanskim zaveznim državam za osemdeset milijonov francosko naselbino Louisiano. Da bi nasprotnikom kar takoj pokazal svojo moč, zajel je vse Angleže, ki so o kakem koli opravilu slučajno bili na Francoskem. Bilo jih je več tisoč, in še le konec leta 1814. smeli so se vrniti domú. Tudi je Napoleon že takrat Angležem prepovedal, da niso smeli trgovati ne s Francosko, ne s tistimi državami, ki so s Francosko v kaki bližnji zavezi. Ker je angleški kralj takrat ob enem bil hanoveranski, šla je francoska vojska čez reko Emso ter se v kratkem polastila cele Hanoveranske. Tamošnja deželna vlada je bila vsa zbegana, pa ni vedela, kaj bi storila; narod pa tudi ni hotel prelivati krvi za vladarja, ki se je tako malo brigal za-nj. Grof Wallmoden se je sicer ustavljal sovražnikom v malem boju pri Nienburgu, v katerem so se Hanoveranci skazali hrabre vojščake, ali Francozom le niso

bili kos ter so se pred njimi po pogodbi v Suhlingenu umaknili nazaj za reko Labo. Ko kralj Juri III. ni odobril te pogodbe, pripravljal se je Wallmoden z nova na boj, ali deželna gospoda hanoveranska ga je pregovorila, da je dne 5. junija z nasprotniki sklenil novo pogodbo ter razpustil vojsko. Francozi so bili zdaj gospodarji na Hanoveranskem, pa so takoj prepovedali vso trgovino in kupčijo z Angleži.

Med tem so se v Boulognu in sosednih primorskih mestih na Francoskem neprenehoma delale priprave za vojsko zoper Angleže. V samem Boulognu bilo je 120.000 vojščakov in še so se vedno množili. Tudi ladij za prevoz in drugih potrebščin bilo je dovolj; in brž ko bi prvi Francozi na Irskem stopili na suho, obljubili so Irci, da se bodo vzdignili. V tem so se na morju začeli jesenski viharji, in francoski poveljniki si niso upali odriniti, vzlasti ker so morja vajeni Angleži s četernim brodovjem prežali na nje, da bi jih med potjo ustavili. Napoleon se je zelo togotil na nje, in hoté ali ne hoté moral je vojsko odložiti na prihodnje leto 1805. Čez zimo se je marsikaj izpremenilo. Angleška, Ruska, Švedska in Avstrija niso hotele priznati novega francoskega cesarstva, a ko se je Napoleon oklical tudi za kralja italijanskega ter za podkralja imenoval pastorka svojega Evgena Beauharnais-a; ko je nató ligursko republiko samolastno zjedinil s Francosko, vojvodino Parmo pa z italijanskim kraljestvom svojim; in ko je naposled republiko Lucco izpremenil v vojvodino ter jo podelil svaku svojemu Bacciochu, bilo je uzroka dovolj, da se je zoper njega vzdignila nova zaveza. Angleški minister Pitt je najbolje vedel, kako nevarno bi se Napoleon povzdignil, ko bi se mu posrečilo priti na Angleško; napel je torej vse moči, da bi mu nakopal na glavo mogočnih sovražnikov, ki bi ga zadrževali onkraj morja. Najprej je dne 11. aprila 1805 dobil ruskega carja Aleksandra I. na svojo stran; meseca avgusta je tej zavezi pristopila Avstrija, meseca oktobra pa Švedska. Nikakor pa zavezniki niso mogli pruskega kralja pregovoriti, da bi se jim bil pridružil. Miroljubni Friderik Viljem III. ni prav zaupal vojščakom svojim in zatorej ni hotel potegniti na nobeno stran. Zoper vojsko bil je tudi avstrijski nadvojvoda Karol. Rekel je, da je treba avstrijsko vojsko popolnoma preuravnati in zboljšati pred letom 1806. pa to ni mogoče; zatorej naj bi vsaj dotlej počakali. Ni mu obveljalo. Bahaški Mack, ki se je že v Neapolju skazal nerodnega generala, ugovarjal mu je, da je črnogledec, ter se pozival na neusahljive vire avstrijske. Le dva meseca, rekel je, da je treba, in pripravljen bo tako, da se :

obljubljeno rusko pomočjo ne ustraši ne Napoleona, ne nikogar drugega.

Napoleon dolgo časa ni mogel uganiti, kaj zavezniki namerjavajo. Vrnivši se leta 1805. iz Italije, pripravljal se je zopet na pot črez morje. Zavezal se je s Španjolsko, a da bi si olajšal prevoz na Angleško, poslal je na videz admirala Villeneuva s francoskimi ladijami noter v Ameriko. Angleški admiral Nelson se je dal premotiti in šel je s svojim brodovjem za njim; ko je pa v zahodni Indiji zapazil, da so se nasprotniki zopet vrnili v Evropo, obrnil se je tudi on in tako hitro je jadral, da se mu je Villeneuve komaj še o pravem času umaknil v španjolsko luko Cadix. Med tem je Napoleon zvedel, da se Avstrija pripravlja na vojsko, in takoj je prenaredil bojno osnovo svojo. Ni več mislil iti na Angleško, ampak Avstrijance je hotel prehiteti in jih užugati še prej, nego bi jim Rusi mogli priti na pomoč. V ta namen je tudi on hotel pruskega kralja za se dobiti in mu je ponujal ves Hanover, ali zastonj. Srečnejši je bil na južnem Nemškem. Tu se je skrivaj pobotal z Bavarsko, Würtemberško in Badensko; a v Italiji mu je neapoljski kralj obljubil, da se ne bode vtikal v vojsko.

Avstrijanci so se nadejali, da bo Napoleon po dotedanji navadi svoji prišel prek Italije ter so mu najboljšega poveljnika, nadvojvodo Karola z veliko vojsko poslali naproti, med tem ko je general Mack z manjšo vojsko imel čuvati nemško mejo. Ali ta pot bilo je drugače. Francoski cesar je v Italijo poslal Masseno, sam pa je z vojsko, ki je v Boulognu bila namenjena za na Angleško, nenadoma šel črez Reno ter hitro stopal dalje ob gorenji Donavi na Bavarsko, kjer se je zjedinil z drugo francosko vojsko, katero mu je general Bernadotte skoz prusko kneževino Ansbach s Hanoveranskega privedel na pomoč. Nasprotniki so se sprijeli le v malih bojih. Mack se je vtaboril pri Ulmu, in nikakor ni mogel razumeti, kam se Francozom tako mudi in zakaj so ga za seboj pustili. Že je mislil, kako se bodo ulovili med njegovo in rusko vojsko, in za gotovo se je nadejal, da bo ta pot zmaga njegova. Niti potém, ko so se francoska krdela na desnem bregu Donave jela nazaj pomikati, ni hotel uvideti nevarnosti svoje, ampak rajši je verjel lažnjive glasove, da so Angleži v Boulognu na suho stopili in da je v Parizu zopet revolucija; in potém je sklepal, da se Francozi domú vračajo. Kmalu je bilo jasno, da ga sovražniki namerjavajo v Ulmu zajeti, kajti že so se tudi na levem bregu pokazala zmagovalna francoska krdela. Toda Mack, kakor da bi bil slep in gluh, ni hotel slušati soveta izkušenih generalov, am-

pak še zmiraj se je zanašal na močno utrjeno mesto svoje in se posmehoval „nerodnosti“ sovražnikov. Nadvojvoda Ferdinand je s konjiki svojimi po noči zapustil nespametnega poveljnika ter srečno ušel na Česko, a takoj drugi dan so Francozi Macka v Ulmu od vseh stranij oklenili ter ga še isti večer pozvali, naj se poda. Vsi avstrijski generali so uvideli, da je zdaj ni druge pomoči; kajti zmanjkalo jim je streliva in živeža; ali Mack jih je zmerjal izdajalce in rekel, da se ne poda dokler ne bodo vseh konj poklali in pojedli. Pa že drugo jutro dne 16. oktobra sodil je drugače; pogajati se je začel z nasprotniki ter jim dne 19. oktobra izročil trdnjavo, vse orožje in druge bojne priprave ter vso vojsko. Napoleon je častnike izpustil, ostale vojščake, kakih pet in dvajset tisoč mož, pa je kot ujetnike poslal na Francosko. Na Dunaju so Macka dejali v zapor, vzeli mu vse časti, a leta 1808. so ga zopet pomilostili.

Med tem je hrabri Kutuzov s prvimi ruskimi krdeli srečno prišel do Ina; ko je pa čul o francoskih zmagah, pomikal se je ob Donavi nazaj na Moravsko, da bi ondi počakal drugo rusko vojsko, pri kateri je bil sam cesar Aleksander I. in njegov brat Konštantin. Z njimi so šli tudi ostanki avstrijske vojske. Takoj za njimi stopali so Francozi, in v nekih manjših bojih so se priborili do Dunaja. Ob istem času je nadvojvoda Ivan zapustil Tirolsko ter se na Koroškem pridružil iz Italije prišedšemu nadvojvodi Karolu, ki se je zoper Francoze hrabro bojeval ob reki Adiži ter zmagal Masseno pri Caldieri dne 30. oktobra. Poročilo, da se je Mack v Ulmu udal, ustavilo je njegovo vojskovanje v Italiji. Hitel je domú, da brani glavno mesto, ali bilo je prepozno, kajti Napoleonov svak Murat je s svojim krdelom dne 13. novembra že bil na Dunaju. Nadvojvoda Ivan in Karol sta se tedaj napotila na Ogersko. Zopet so zavezniki skušali pruskega kralja dobiti na svojo stran; ruski cesar Aleksander je sam šel v Berolin, ali ni ga mogel pregovoriti, akoravno so bili Prusi zeló navdušeni za vojsko. Prebrisani Napoleon je zdaj na vso moč hitel, da bi v novi bitvi zmagal, predno bi se Prusi odločili, in zopet mu je sreča bila mila. Zavezna vojska se je zbrala med Brnom in Olomucem. Rusov je bilo kakih sedemdeset tisoč mož, Avstrijancev pa kakih dvajset tisoč. Napoleon se je njim nasproti vtaboril pri gradu Slavkovem blizu Brna, a imel je kakih sedemdeset tisoč pogumnih vojščakov. O prvi obletnici cesarstva svojega, dne 2. decembra, bil je že ob štirih zjutraj na konju. Bil je dobre volje; ali do desetih dopoldne je gosta megla pokrivala zemljo

n ni bilo mogoče ničesar začeti. Izkušeni poveljnik Kutuzov e je dolgo obotavljal in hotel počakati, da bi mogel razna rdela zbrati in jih postaviti v dober bojni red. Car Aleksander a ni mogel čakati in brž ko je megla jela padati, ukazal je, la se mora bitva začeti. Kutuzov se je pokoril, in ruska vojka je stopala proti sovražnikom, katere je po večjem še zmiraj akrivala megla, da so nevidni z vseh stranij jeli streljati v lasprotnike. Zmešnjava je bila velika, boj hud in obupen, in malu popoldne je Napoleon bil zmagovalec v tej takozvani ,bitvi treh cesarjev". Nad dvajset tisoč Rusov je bilo mrtvih in anjenih, Avstrijancev pa tudi kakih šest tisoč.

Obupati še ni bilo treba, kajti nova vojaška krdela so bila ned potjo, in nadvojvoda Karol še tudi ni bil črez Ogersko rišel na bojišče; ali kakor je prej car Aleksander prehitro ilil v boj, tako se je zdaj prenaglil cesar Franjo II. Dne . decembra podal se je v tabor k Napoleonu, in ko se je dve ri z njim dogovarjal, obljubil mu je, da se bo ločil od Rusov, er si je tako izprosil premirja. Car Aleksander je bil s tem adovoljen ter se je takoj vrnil domú. Napoleon pa se je hitro obotal s Prusi in takó avstrijskega cesarja prisilil, da je dne 6. decembra 1805 podpisal mir v Požunu.

Po pogojih tega mirú je Avstrija morala Benetke odstoiti kraljevini Italiji, Tirole Bavarski, razna posestva svoja na užnem Nemškem pa Bavarski, Würtemberški in Badenski. V zameno za vse te izgube dobila je Avstrija samo Salzburško n Berchtesgaden. Volilna kneza bavarskega in würtemberškega povzdignil je mogočni zmagovalec v kralja ter ju oklical za popolnoma neodvisna vladarja. Neodvisen od vsake zaveze z nemškim cesarstvom postal je tudi volilni knez badenski. Omahljivi kralj pruski se je moral udati v osodo, ki mu jo je določil francoski cesar, ter mu prepustiti Ansbach, Clev in Neufchatel, za to pa od njega sprejeti Hanoveransko. Tako je Napoleon obdaroval svoje zaveznike; pa tudi sorodnike in najimenitnejše služabnike svoje oskrbel je z deželami, ki jih je drugim vzel. Prav tisti dan, ko je cesar Franjo podpisal požunski mir, razglasil je Napoleon v napuhu svojem v cesarskem gradu Schönbrunn-u: „Kraljeva rodbina v Neapolju je jenjala vladati", in sicer samo zató, ker kraljica Karolina ni zabranila, da je angleško-ruska vojska v Neapolju stopila na suho. Kraljeva rodbina je pred francosko vojsko bežala črez mejo v Sicilijo, a dne 30. marca 1806 je Napoleon starejšega brata svojega, dobrovoljnega Josipa, imenoval za kralja neapoljskega. V veliki sreči svoji želel je prevzetni zmagovalec, da bi se tudi z rod-

binskimi vezmi približal starejšim kneževskim rodovom; in tudi ta želja se mu je izpolnila. Meseca januarja 1806 posinil je pastorka svojega Evgena ter ga oženil z bavarsko knjeginjo; Josipinino sestričino Štefanijo zaročil je z dednim princem badenskim; a pozneje se je brat njegov Jeronim oženil s knjeginjo würtemberško, ko se je prej ločil od prve svoje žene rojene Amerikanke. Po svojih ljudeh je zviti Napoleon znal tako ukreniti, da so ga Holandci sami prišli prosit, naj jim brata svojega Ljudevika dá za kralja. Svaku Muratu podelil je vojvodini Cleve in Berg; maršalu Berthieru kneževino Neufchatel; od papeževih dežel je dal Talleyrandu kneževino Benevent, Bernadottu pa kneževino Ponte Corvo.

Nemško cesarstvo je imelo tudi po imenu jenjati. V ta namen se je šestnajst knezov iz južne in zahodne Nemčije podalo v Pariz in tu so dne 12. julija 1806 med seboj sklenili takozvano „porensko zavezo“ ter si cesarja Napoleona izvolili za zavetnika ali varuha svojega. Pri tej priliki se je vsak knez odrekel tistemu naslovu, ki ga je prej imel v starem nemškem cesarstvu. Volilni knez moguški se je v prihodnje zval „knez prvak“, a volilni knez badenski in drugi manjši knezi so postali veliki vojvode. O skupnih državnih stvareh odločevali bi v Frankfurtu na zaveznem shodu, kateremu bi predsedoval knez prvak. Varuhu svojemu Napoleonu obljubili so porenski zavezniki, da mu bodo za vsako vojsko na suhem dajali po tri in šestdeset tisoč vojščakov na pomoč. Tako so se potrgale vse najmanjše vezi, ki so vsaj na videz čuvale jedinstvo nemškega cesarstva; zdaj so jenjali tudi nemški državni zbori in najvišje državne sodnije, in dne 6. avgusta 1806 odpovedal se je Franjo II. cesarski kroni nemški ter se od sedaj naprej imenoval: „Franjo I., cesar avstrijski“, kakor se je bil oklical že leta 1804. V resnici so Nemci bili zdaj pod Francozi, ki so jih strahovali z vojščaki svojimi. To se je jasno pokazalo, ko je nekdo napisal knjižico „Nemčija ponižana“. Napoleon ni vedel, kdo je knjižico napisal, pa je dal njenega prodajalca knjigarja Palma zapreti in ustreliti.

Na suhem so Francozi pač bili srečni, ali nikakor ne na morju. Že prej smo povedali, da se je admiral Villeneuve s francoskim brodovjem umaknil v Cadix, kjer se je pridružil španjolskemu brodovju, kakor je bilo dogovorjeno v pogodbi, ki jo je Napoleon sklenil s kraljem španjolskim. Villeneuve je še enkrat poskusil srečo ter se z bojnimi ladijami podal na odprto morje proti Angležem, ki so ga čakali pri nosu Trafalgaru. Angleški poveljnik Nelson se je s prva pred nasprot-

niki na videz nazaj pomaknil, kmalu pa se je z vso silo zagnal v nje ter začel strašen boj, v katerem je sam poginil. Ko je namreč okinčan z bliščečimi zvezdami in svetinjami stal na ladiji, spoznal ga je francoski vojščak ter z jadernika sprožil puško va-nj, da se je kar takoj mrtev zgrudil na tla. Njegova smrt je Angleže le še bolj ohrabrila in niso odjenjali, dokler niso zmagali ter do dobra uničili združeno francosko in španjolsko brodovje. Španjolski admiral je za rano umrl, francoski poveljnik Villeneuve pa se je sam usmrtil, ko so ga zmagovalci živega ujeli. Na morju se niso zdaj Angleži več imeli bati Francozov. Napoleon tudi ni več mislil, da bi šel na Angleško, ali snoval je drugo velikansko maščevanje. Hotel si je namreč pokoriti vso Evropo, potém pa prepovedati vsako trgovanje in občevanje z Angleži.

Četrta zaveza zoper Francosko.

Ravno to, da se Pruska med tretjo zavezo ni odločila na nobeno stran, škodovalo je njej največ. Silnim prošnjam zaveznikov, vzlasti carja Aleksandra I., udal se je pruski kralj Friderik Viljem III. le toliko, da je pred bitko pri Slavkovem skušal Napoleona odvrniti od vojske ter ga pomiriti z zavezniki. Njegov neznačajni svetovalec in poslanec Haugwitz je stvar le še bolj zmešal; Napoleon je hitro spoznal slabe in nepoštene zvijače njegove ter delal po tem daljne osnove svoje. Z raznim obetanjem slepil je Prusko tako dolgo, dokler ni pri Slavkovem zmagal avstrijsko-ruske vojske ter v požunskem miru dosegel, kar je hotel. Pruski kralj ni hotel prej podpisati pogodbe, ki sta jo gledé Hanoveranskega v Schönbrunn-u sklenila Haugwitz in Napoleon; zdaj pa ne le, da je v zameno za druge dežele sprejel Hanoveransko, ampak moral je vse svoje primorje zapreti angleškim ladijam ter sploh prepovedati vsako občevanje z Angleži. To je Angleže in kralja njihovega hudo razkačilo, in nič ni pomagalo, da je pruski poslanec v Londonu zagovarjal vladarja svojega, kakor je najbolje vedel in znal; češ moral se je udati sili, a brž ko bode ta sila jenjala, bodo Prusi zopet pustili Hanoveransko. Ko je med tem umrl slavni angleški minister Pitt mlajši, jel se je verolomni francoski cesar takoj prav hinavski dobrikati slabim njegovim naslednikom, in sam jih je ščuval na Pruse. Ne da bi napovedali vojsko ali jih svarili, ustavili so Angleži kar takoj vse pruske ladije, ki so takrat slučajno bile na Angleškem, ter jim pobrali vse blago, ki je bilo vredno kakih deset milijonov goldinarjev našega denarja. To je bil hud udarec za Prusko; ali še bolj osupnilo

jo je poročilo o porenski zavezi; kajti jasno je bilo, da francoski cesar namerjava z jedno polovico Nemcev strahovati drugo. Da bi to zabranili, mislili so v Berolinu, da bi bilo najbolje, če bi se Pruska postavila na čelo drugi severno-nemški zavezi. Zviti Napoleon je sam Haugwitzu to priporočal, skrivaj pa je manjšim nemškim knezom in nekaterim mestom odsvetoval, naj ne pristopajo k taki zavezi. Toda največja sleparija je bila ta, da je Napoleon angleškemu kralju ponujal nazaj Hanoveransko, če bi se hotel z njim pomiriti. Na kraljevem dvoru v Berolinu ni nihče zdaj dvomil, da se ni več moči izogniti vojski, in hitro so se jeli pripravljati na njo. Jedini kralj se je še zmiraj obotavljal in zopet se je poganjal z Napoleonom ter mu obljubil, da razpusti vojsko, kakor hitro bo zadnji francoski vojščak onkraj Rene.

Med tem ko je miroljubni pruski kralj čakal odgovora, molčal je francoski cesar ter prav na tihem razposlal potrebne ukaze vojščakom svojim, ki jih je še od zadnje vojske imel na južnem Nemškem, ter tudi porenskim zaveznikom sporočil, naj bodo pripravljeni. Takoj se je vzdignilo tri sto tisoč francoskih vojščakov, katerim niso Prusi za prvi čas mogli več nego polovico nasproti postaviti. Pa bilo je še nekaj, kar je nekoliko opravičevalo kraljevo obotavljanje. Pruska vojska ni bila to, kar je bila ob času slavnega Friderika II.; priprosti vojščaki so bili po večjem tuji najemniki, nižji častniki so bili ošabni plemenitniki, višji pa prestari, da bi se mogli meriti z mladimi francoskimi poveljniki, ki so se le z bistrim umom, junaštvom in znanjem svojim povzdignili do visoke časti svoje. V pruski vojski je bilo devetnajst generalov, ki so imeli sedemdeset, a kakih sto in štirideset, ki so izpolnili šestdeset let. Kljubu dolgemu odlaganju začela se je torej vojska za Pruse še zmiraj prezgodaj, vzlasti ker niso s prva mogli dobiti druge pomoči nego kakih dvajset tisoč saskih vojščakov. Vrhovni poveljnik je bil dva in sedemdesetletni vojvoda Ferdinand Braunschweigski, ki ga poznamo iz prve vojske zoper francoske prevratnike. Večji del vojske je zbral blizu Erfurta, kjer je imel svoj glavni stan, generala Hohenloha pa je z manjšim oddelkom poslal proti Jeni. Odtod se je princ Ljudevik, kraljev stric, s prednjo stražo ob reki Saali pomaknil dalje do Saalfelda, kjer je zadel na prva nasprotna krdela ter v malem boju umrl junaške smrti (dne 10. oktobra 1806). Zdaj je Napoleon z glavno vojsko svojo med reko Saalo in Elstero hitro stopal proti severu ter Prusom pri Jeni prišel za hrbet, general Davoust pa je z levim krilom skoz sotesko pr Auerstädtu ob

istem času prišel na planjavo hassenhausensko ter tu nenadoma zadel na vojvodo Braunschweigskega. Brez kakega dogovora vnela se je dne 14. oktobra dvojna bitka pri Jeni in Auerstädtu; od jednega bojišča do drugega bilo je štiri ure hodá, ali gosta jesenska megla je pokrivala zemljo in le grmenje topov je oznanjevalo, da so se nasprotniki na dveh krajih spoprijeli. Pri Jeni je bilo Francozov skoraj dvakrat več, nego Prusov, ki so kmalu v največjem neredu bežali proti Weimaru. Pri Auerstädtu so si nasprotniki bili precej jednaki, in stari vojvoda Braunschweigski je svoje dobro vodil; ali takoj v začetku bitke mu je sovražna krogla prebila desno okó in začela se je strašna zmešnjava, ki je Francozom olajšala zmago.

Razkropljeni pruski vojščaki so bežali, kamor je kdo mogel, ter so v raznih trdnjavah iskali varnega zavetja, dokler se zopet ne zberó in ohrabrijo. V Devin (Magdeburg) rešilo se jih je kakih štirideset tisoč. Polovico teh je vzel princ Hohenlohe seboj ter se podal proti Stettinu; ko se je pa med potjo hotel v Prenzlavi spočiti ter preskrbeti z živežem, prihrumeli so Francozi ob enem z njim v mesto ter ga ujeli z vsemi vojščaki. Ista osoda je zadela hrabrega generala Blücherja, ki se je s svojim krdelom umaknil v mesto Lübeck. Francozi so mesto v jako hudem boju vzeli in zažgali; a ko jim je Blücher hotel uskočiti na Dansko, ujeli so ga na meji skupaj z osmimi tisoč vojščaki. Sramotno brez boja so se zdaj skoraj vse pruske trdnjave druga za drugo podale zmagovitim sovražnikom, in tudi močni Devin se jih ni ubranil. Le nekatere kakor Gravdenc, Kolberg in neke druge upirale so se junaško ter srečno odbijale vse naskoke, dokler ni sklenjeni mir ustavil njihovega bojevanja. Ko so Francozi pred Gravdencem pozvali poveljnika Courbiera, naj se jim udá, ter se mu posmehovali, da je zastonj ves njegov trud, kajti ni ga več kralja pruskega, zavrnil jim je ponosno: „Če ga ni, sem pa jaz kralj v Gravdencu in znal ga bom braniti.“ Najbolj pa se je skazalo mesto Kolberg. Tu se je sedemdesetletni meščan Nettelbeck postavil na čelo domoljubnih meščanov in se za nobeno ceno ni hotel podati; podpirala sta ga pa major Gneisenau in konjiški častnik Schill s svojimi dobrovoljci.

Med tem je francoski poveljnik Davoust že dne 24. oktobra 1806 vzel Berolin, tri dni za njim pa je sam Napoleon na čelu telesne straže svoje prišel v žalujoče mesto. Volilnega kneza saskega, ki se je takoj tretji dan po bitki pri Jeni in Auerstädtu odrekel zavezi s Prusko, ni mogočni francoski cesar kaznoval, ampak pustil mu je njegovo deželo, sprijaznil se z

njim ter ga celó povzdignil v kralja proti temu, da je pristopil k porenski zavezi. Drugače je postopal z vojvodo Braunschweigskim, vrhovnim poveljnikom pruske vojske. Vzel mu je njegovo deželo ter iz Berolina prav oblastno vsemu svetu razglasil, da je vojvodska rodbina Braunschweigska jenjala vladati. Ravno tako je odpravil tudi volilnega kneza Hessenskega. Nesrečni Ferdinand Braunschweigski je na stare dni moral zapustiti dom svoj in bežati na tuje. Slep in ranjen je umrl dne 10. novembra 1806 v Ottensenu blizu Altone.

Od raznih pruskih dežel do reke Odre napravil je Napoleon začasno čvetero departementov; a državnemu starešinstvu v Parizu je pisal, da Berolina in drugih ravnokar osvojenih krajev ne bo dal iz oblasti svoje, dokler ne bode sklenil splošnega evropskega mirú. Prej pa je hotel še pokoriti Angleže in Ruse. Na vojsko z Angleži po bitki pri Trafalgaru ni več mislil, ali skušal se je drugače maščevati. Hotel je namreč ugonobiti angleško trgovino ter je v Berolinu dne 21. novembra 1806 oklical takozvani „kontinentalni zapor“, s katerim je vsem deželam in narodom svojim ter svojih zaveznikov ostro prepovedal, da ne smejo z Angleži ne kupčevati, niti dopisovati; a vsi Angleži, ki so se takrat slučajno mudili v teh deželah, postali so francoski ujetniki, blago njihovo pa so jim pobrali kot bojni plen. Da je to bil hud udarec za Angleže, ne dá se tajiti; ali čutili so ga tudi drugi narodi, Napoleon pa svojega namena vendarle ni dosegel.

Zdaj so bili Rusi na vrsti. Napoleon je dobro vedel, da vojska z velikansko rusko državo ne bo lahka; zato je ob enem več sovražnikov hotel naščuvati zoper njo. Turškemu sultanu Selimu je pisal, naj si do dobrega upokori Moldavo in Vlaško ter vse te kraje noter do Chocima osvobodi od Rusov, kajti zdaj je baš pravi čas za to. Pruskega kralja je skušal z raznimi zvijačami odvrniti od zaveze z ruskim cesarjem, a zopet oba je hujskal Poljake, katerim je dajal upanja, da jim bo ponovil samostalno njihovo državo. Vendar pa je dodal, da jim ne more nič gotovega obljubiti; kajti svobodo si morajo sami priboriti, kar pa ne bo težko, če bodo duhovniki, plemenitniki in meščani složni med seboj, kakor so bili prej nesložni. Slavnega poljskega domoljuba Koščiuskega, ki je v Parizu živel v pregnanstvu, nagovarjal je po svojem ministru, naj razglasi kak oklic na narod svoj. Toda Koščiusko mu prošnje ni mogel uslišati, zató ker ni hotel prelomiti poštene besede, ki jo je dal carju Pavlu. Kljubu temu se je raztrosilo po Poljski mnogo ponarejenih listov z njegovim imenom, katerih pa on nikdar

pisal ni. Ko so se prva francoska krdela pokazala na Poznanjskem, oglasilo se je mnogo poljskih dobrovoljcev, od katerih je njihov vodja Dombrovski uredoval narodno vojsko. Nepopisljivo pa je bilo veselje, ko je dne 27. novembra sam Napoleon prišel v Poznanj; poljski plemenitaši so se kar gnetli okoli njega, a njihove gospe so ga slavile v čistem francoskem jeziku. Francoskega cesarja je jelo skrbeti, da se ne bi Avstrija zastran poljskih homatij pridružila njegovim sovražnikom, pa ji je hitro poročal, da ji bo v zameno povrnil Šlesko, če bi Galicijo potreboval za ponovljeno poljsko državo.

Ko je pruski kralj Friderik Viljem III. odločno zavrgel sramotne pogoje, pod katerimi mu je Napoleon ponujal neko nezanesljivo premirje, čakal je v Kraljevcu (Königsbergu) na osodo svojo; vojščaki njegovi, kakih osemnajst tisoč, pa so se napotili proti dolnji Visli, kjer so se pridružili ruski vojski, katero je vodil general Benningsen. Pred mnogo večjo francosko silo moral se je Benningsen pomakniti nazaj proti reki Narevi, a tu se je s svojim in s pruskim krdelom zjedinil z ostalo rusko vojsko ter stopil pod vrhovnega poveljnika Kamenskega. Meseca decembra so Francozi šli čez Vislo in so takoj skusili rusko zimo. Napoleon je vedel ohrabriti vojake svoje in se je zgrabil z nasprotniki v mnogih manjših bojih, od katerih ste bitki pri Pultusku in Goliminu dne 26. decembra bili najimenitnejši. Ruski junaki kar niso odjenjal, Francozi pa so se tudi tako dobro držali, da naposled niso ne ti, ne drugi zmagali. Na ruski strani se je posebno skazal Benningsen, ki je nató postal vrhovni poveljnik. Napoleon je bojevanje ustavil ter se z vojščaki podal v zimska stanovališča nazaj za Vislo. Ko sta se pa Ney in Bernadotte z levim krilom francoske vojske pomikala proti Kraljevcu, hotel je Benningsen tudi njiju pognati nazaj čez Vislo, osvoboditi trdnjavi Gdansko in Gravdenc ter noter do Kolberga očistiti pot od sovražnikov. Tú se je Napoleon hitro zopet vzdignil in ga dohitel pri pruski Jelavi dne 8. februarja 1807. Zopet sta se silna nasprotnika merila v grozni bitvi ter nista odjenjala do desetih zvečer, akoravno je ves dan strašno metlo. Napoleon se dotlej še nikdar ni tako nesrečno bojeval, in vendar je rekel, da je zmaga njegova, akopram je Benningsen trdil, da so Rusi zmagali. Opešani nasprotniki so se nató z nova podali v zimska stanovanja in so mirovali štiri mesece. Francozi so med tem osvojili Gdansko in Svidnico, nikakor pa se jim ni posrečilo, da bi pruskega kralja izneverili carju Aleksandru, ki mu je za trdno obljubil, da bo ponovil prusko kraljestvo prav tako, kakoršno je bilo pred vojsko. Na-

poleon se je torej na vso moč pripravljal na novi boj; s Poljske, od porenske zaveze in celó iz daljne Španjolske dobival je vojščakov na pomoč ter je vseh skupaj imel 160.000 mož, katerim je Benningsen mogel le 120.000 nasproti postaviti. Po novi neodločni bitvi umaknil se je Benningsen nazaj do Friedlanda. Tu je dne 14. junija 1807 po jako hudem boju, v katerem se je 60.000 Rusov borilo z 80.000 Francozi, zmagal Napoleon. Rusi so šli nazaj za reko Niemen, Francozi pa so šli za njimi ter so ob isti reki posedli mesto Tilžo, kjer so se začeli dogovori o miru. Na plavu sredi reke napravili so šator, in tu sta se francoski in ruski cesar dve uri pogovarjala. Napoleon si je prizadeval, da bi z ljubeznivostjo in spoštovanjem zaslepil carja Aleksandra ter ga vzlasti pridobil zopei Angleže, in znal ga je vsaj za nekoliko časa pregovoriti. Vse drugače je drugi dan govoril s pruskim kraljem, ki je tud prišel v Tilžo. Prav prevzetno in zaničljivo vedel se je njemu nasproti, da je le še bolj čutil veliko nesrečo svojo. Niti kraljica, blaga in plemenita Louisa, ni ga mogla omečiti. Prosila ga je, naj bi jim pustil vsaj Devin, ali zastonj, kajti odvrnil ji je, da potrebuje to trdnjavo, ako bi se mu kdaj zljubil vrniti se v Berolin.

Po teh dogovorih je Napoleon z Rusi in Prusi sklenil mi v Tilži dne 7. in 9. julija 1807. Iz posebnega spoštovanja d carja Aleksandra je pruskemu kralju povrnil njegove dežele n desnem bregu Labe, zató pa mu je vzel vse nekdanje poljsk dežele, od katerih je napravil vojvodino Varšavsko za kralj saskega. Gdansko z okolico je imelo biti svobodno mest Braunschweig, Hessen-Kassel, Hanover in pruske kraje me Labo in Reno zložil je v novo kraljestvo Westfalsko, ki ga j dal najmlajšemu bratu svojemu Jeronimu. Razun tega je prusl kralj moral vsa primorska mesta svoja zapreti Angležem, Fran cozom pa povrh plačati sto in štirideset milijonov frankov bo nega davka. V porensko zavezo so stopile zdaj vse nemške de žele razun Pruske in Avstrije. Ruski cesar je obljubil, da b skušal pomiriti Angleže s Francozi, ako bi se mu pa to r posrečilo, zaprl bo Angležem vse primorje svoje ter prisilil, c bodo Portugalska, Danska in Švedska isto storile. V zameno francoski cesar obljubil, da bo turškega sultana pregovoril mir, ki bode po volji ruskemu cesarju. Da bi še druge e ropske razmere uredila, sešla sta se ruski in francoski ces meseca septembra na shodu v Erfurtu. Vse je kazalo na no vojsko. Nemci so bili razkačeni, Avstrija se je pripravljal Španjolska se je vzdignila; Angleška pa ni hotela sprejeti mi

ki sta mu ga Napoleon in car Aleksander ponujala. Poslednji se je torej odločil za kontinentalni zapor ter se s francoskim cesarjem sporazumel, kako bosta, jeden na vzhodu, drugi na zahodu strahovala vso Evropo. Ko so Angleži nenadoma primrumeli pred Kodanj, streljali v mesto ter odpeljali seboj vse dansko bojno brodovje, napovedal jim je ruski cesar vojsko, danski kralj pa je pristopil k zavezi s Francozi, ki so mu zató poslali krdelo vojščakov svojih na pomoč.

Napoleonova vojska na pirenejskem polotoku.

Predrznost Napoleonova je bila tolika, da je tujim vladarjem dajal ukaze, kakor podložnikom svojim. Že smo povedali, da je hotel vso Evropo zapreti angleški trgovini. Sporočil je torej tudi portugalski vladi, da mora kar takoj pretrgati vsako občevanje z Angleško. Ravno portugalska pa se je najmanje mogla pokoriti temu samolastnemu povelju francoskega cesarja, zató ker je z raznimi pogodbami bila do dobrega navezana na Angleže, a ko bi zdaj nagloma pretrgala to staro zavezo, škodovala bi največ sama sebi. Princ Ivan, ki je takrat vladal namesto na umu bolne matere svoje, upiral se je torej odločno kontinentalnemu zaporu. Napoleon je nato dne 13. novembra 1807 razglasil, da je „kraljeva rodbina portugalska jenjala vladati“, ob enem pa je generala Junota z vojsko poslal na Portugalsko. Da bi si odprl pot skozi Španjolsko, sporočil je tamošnjemu ministru, da si boste Francoska in Španjolska delili portugalski plen, in dobil je celó španjolskih vojščakov na pomoč. Portugalska je bila preslaba, da bi se silnim sovražnikom v bran postavila; zato se je kraljeva rodbina z zakladi svojimi na angleških ladijah odpeljala prek morja v Brazilijo, narod pa se je hoté ali nehoté udal v trdo osodo. V Lisabonu so se sicer vzdignili zoper Francoze, ali zastonj; Junot je upor takoj zadušil z vojaško silo, potém pa vso Portugalsko uredil, kakor da bi bila francoska pokrajina, v kateri je bil on namestnik cesarja svojega. Napoleon ga je za plačilo imenoval vojvodo Abranteskega. Ne dá se tajiti, da je Junot uvedel marsikatero dobro napravo, ali narod ni hotel sprejemati darov od sovražnikov svojih, ki so ga povrh še odirali z velikimi davki. Obrnil se je na stare zaveznike svoje Angleže in brž ko je od njih dobil potrebne pomoči v novcih in vojščakih, vzdignil se je ter začel prav srečno in uspešno vojskovanje zoper francosko nasilje.

Da bi Francozi Portugalsko delili s Španjolci, kakor so prej obetali, na to zdaj niso več mislili, pač pa se je v Napoleonu obudila želja, da bi kar vso Španjolsko spravil pod svojo oblast. Tudi Amerika španjolska bi potém bila njegova in mogel bi reči, da pod njegovim žezlom solnce nikdar ne zahaja. To mu je zdaj vedno rojilo po glavi in ni ga več imel mirú, dokler ni segel po nevarni kroni španjolski, akopram so ga zvedeni svetovalci svarili, naj nikar ne razdraži ponosnega naroda španjolskega. Toda prevelika dotedanja sreča je Napoleona čisto omamila, in niti mislil ni, da bi mu kdaj moglo kaj izpodleteti. Res so razmere na Španjolskem bile takošne, da bi človek na prvi pogled sodil, podreti se mora vse skupaj, kakor hitro bi kaka večja sila treščila v to starodavno državo. Še bolj je razpor v kraljevi rodovini oslabljeval državno moč ter predrznega in vladohlepnega cesarja francoskega vzpodbujal, da se ni dal odvrniti od nevarnega naklepa svojega.

Tedanji španjolski kralj Karol IV. je bil star in slab, in malo se je zmenil za vladarske stvari, katere je vse prepustil ženi svoji, Mariji Louisi Parmenski in njenemu ljubljencu ministru Godoi-u. Don Manuel de Godoi je bil sin siromašnega plemenitnika iz Badajoza, a leta 1787. je prišel v kraljevo telesno stražo. Brez potrebne omike in brez zaslug se je ta malopridni človek znal prikupiti kralju in kraljici, ki sta ga obsipala z bogatimi darovi in visokimi častmi, dokler ga nista imenovala prvim ministrom ter mu poverila državno krmilo. Ko je leta 1795. sklenil mir s francosko republiko, dali so mu častno ime „knez mirú“. Takošno povzdigovanje Godoi-a je razdražilo velikaše španjolske, najbolj pa je razkačilo kraljeviča Ferdinanda, ki se je bal, da mu ne bi kraljevi ljubljenec naposled tudi prestola vzel. Med očetom in sinom je zavoljo tega nastalo veliko sovraštvo, a meseca oktobra 1807 je Karol IV. dejal kraljeviča Ferdinanda v zapor, bajè zató, ker ga je hotel s prestola pahniti. To je obudilo splošno nevoljo v narodu, ki je dobro vedel, da je vsemu temu kriv „knez mirú“, in da je Ferdinand le njega hotel odpraviti z dvora. Kralj je sina svojega zopet izpustil ali Napoleon je te homatije znal porabiti na svojo korist. Najprej se je dobrikal mogočnemu Godoi-u in brez ovir so njegove vojske šle skozi Španjolsko na Portugalsko. Kmalu pa je na samo Španjolsko poslal kakih sto tisoč vojščakov, ki so brez ovir posedli najimenitnejše trdnjave. Tolikanj slavljeni „knez mirú“ si v tej zadregi ni vedel druge pomoči nego da je z vso kraljevo rodbino hotel bežati v Ameriko Španjolsko pa prepustiti Napoleonu. Že se je kraljevi dvo

v Aranjuezu pripravljal na pot, ali v tem se je dne 17. marca 1808 v Madridu ljudstvo vzdignilo, vlomilo v palačo nevrednega ministra, in ko ga je našlo v nekem kotu skritega, hotelo ga je pri tej priči ubiti. Ali dobri kraljevič je sprosil življenje največjemu sovražniku svojemu, rekóč, naj ga sodi pravica. Nató se je dne 19. marca Karol IV. odpovedal kraljevi kroni ter jo prepustil svojemu sinu Ferdinandu, katerega je ljudstvo z velikim navdušenjem pozdravljalo. Mnogi so se nadejali, da bo on državo preporodil in uredil, kakor zahteva novi čas; ali za to je Ferdinand bil preslab, akoravno ni bil brez darov. Kriva izreja je zadušila v njem vse boljše kali, in niti on ni znal Španjolske ubraniti Francozov. Ni se ustavil, ko je Murat s francosko vojsko dne 23. marca posedel Madrid, ampak nadejal se je celó, da bo Napoleon njega priznal za pravega kralja španjolskega, a ne očeta Karola IV., ki je zdaj preklical svojo odpoved.

Premeteni Napoleon je sporočil mlademu kralju, da se ne more odločiti na nobeno stran, dokler se do dobrega ne prepriča, kdo ima prav, ali on, ali oče. Obljubil je, da bo v kratkem sam prišel na Španjolsko, a njegov poslanec je nagovarjal Ferdinanda, naj mu gre naproti. Med tem ko se je Murat začasno polastil vladarske oblasti ter jel Španjolsko uredovati po francoskem uzoru, ujel se je Ferdinand v nastavljene mu zanjke ter se podal na pot. Prišedši v Burgos pregovoril ga je francoski poslanec, da je šel še do Vittorije. Tú pa se je vzdignilo razburjeno ljudstvo, razpreglo konje in kar ni dalo, da bi kralj šel dalje v nesrečo svojo. Pa bilo je vse zastonj; neizkušeni Ferdinand je bil čisto zaslepljen in ni si dal ničesar dopovedati od svojih ljudij, ampak slušal je sovražnike svoje ter šel črez mejo v francosko mesto Bayonne. Napoleon se je kar čudil, ko je čul o njegovem prihodu in še bolj se je prevzel; zahteval je kar naravnost, da se Ferdinand njemu na korist odreče kraljevi kroni španjolski. Takošno nesramno zahtevanje je zadelo Ferdinanda kakor strela z vedrega neba, in odločno se mu je uprl. Zdaj so morali priti v Bayonne tudi stari kralj in kraljica ter knez mirú, katerega je Murat izpustil iz ječe. Vsi trije so bili presrečni, da so se zopet videli, a Napoleon jih je kar očaral z ljubeznivostjo svojo. Ferdinand je še zmiraj bil trdovraten in ni se hotel odreči kraljevim svojim pravicam; zató pa je stari kralj privolil v vse, kar koli je Napoleon hotel. Rekel je, da se je le prisiljen odpovedal prestolu svojemu; zdaj pa da se svoboden odreka vsem pravicam do evropske in amerikanske Španjolske ter ju dobrovoljno pre-

pušča francoskemu cesarju. Oče in mati sta silila v sina svojega, naj se tudi on odreče, pa zastonj. V tem se Napoleon zadere ná-nj: „Princ, ali se odrecite, ali pa Vas dam ustreliti!“ Nesrečni Ferdinand se je zdaj hoté ali nehoté moral udati. Kot ujetnik je živel odslej v francoskem mestu Valencey-ju o Napoleonovi miloščini in ni se menil za to, kar se je dalje godilo v zapuščeni domovini njegovi. Stari kralj in kraljica sta se pozneje z ljubljencem svojim Godoi-jem podala v Rim, med tem ko je Napoleon na prazni španjolski prestol posadil brata svojega Josipa, dotedanjega kralja neapoljskega, svaka svojega Murata pa poslal za kralja v Neapolj.

Silovite izpremembe so strašno razkačile narod španjolski in nič se ni dal potolažiti, ko so mu francoski oblastniki ponujali novo svobodoumno ustavo in obetali druge koristne naprave, kakoršne je bila na Francoskem obrodila velika prekucija. Po vseh večjih mestih, ki še niso prišla sovražnikom v pest, napravile so se „junte“ ali odbori, ki so vsak v svojem kraju v imenu kralja Ferdinanda osnovali nekako začasno vlado ter skrbeli za brambo domovine. Predrzni vodniki so nabrali cela krdela oboroženih kmetov ter se z njimi skrivali po gorskih soteskah, odkoder so zdaj tu, zdaj tam planili na potujoče francoske vojščake in jih hudo pritiskali. Obzidana mesta so se branila proti naskakujočim Francozom s takim junaštvom, da so se jim po vsej Evropi čudili. V nekaterih krajih so se duhovniki postavili na čelo pobožnega ljudstva, ki je v Francozih videlo brezverce, ki so prišli, da bi Španjolcem zatrli državno, narodno in versko svobodo. Tako se je po vsem Španjolskem začela grozna mala vojska, ki je za Francoze že zató bila jako pogubna, ker se jim nasprotniki niso na odprtem bojišču v bran postavljali, ampak samo v zasedah prežali ná-nje. Tudi se je pripetilo, da so Španjolci francoske vojščake po noči na stanovališčih zavratno umorili ali pa jim ostrupili jedi in pijačo. Prav za prav so Francozi samo v Madridu bili gospodarji, ali tudi tu se kralj Josip ni varnega čutil, in že dne 1. avgusta 1808 je šel iz mesta, ko je komaj štirinajst dnij bival v njem. Prestrašilo ga je poročilo, da so Španjolci pri Baylenu v Andaluziji ujeli francoskega generala Duponta s celim njegovim krdelom, nad dvajset tisoč mož, ki so skoraj vsi žalostno končali.

Po zgledu Španjolcev ohrabrili so se Portugalci ter tudi osnovali domorodne „junte“ in nabirali vojščakov. Angleži so kmalu izprevideli, da bodo na pirenejskem polotoku Francozom najlaže prišli do živega in jeli so vstajnike podpirati z novci in

vojščaki. Meseca avgusta 1808 stopil je zvedeni poveljnik Wellesley z angleško vojsko na Portugalskem na suho in dne 17. avgusta je zmagal Francoze pri Wimieiri. Junot se je nató dne 30. avgusta v Cintri udal proti temu, da se je z vso svojo vojsko na angleških ladijah prepeljal domú na Francosko.

Tako se je leta 1808. Portugalska osvobodila, in bilo je misliti, da bo skoraj tudi na Španjolskem konec francoskemu gospodstvu, kajti že so se vse francoske vojske morale umikati nazaj za reko Ebro. Toda Napoleon, ki je toliko kraljev pahnil s prestola ter cele države pokoril oblasti svoji, ni se nikakor še dal zastrašiti po črni vojski priprostih španjolskih kmetov. Brž ko se je v Erfurtu pobotal z ruskim cesarjem, podal se je sam na pot črez pirenejske gore. Iz nemških trdnjav je pobral francoskih vojščakov, kolikor jih je mogel, porenski zavezniki so mu tudi dali pomoči, a domá na Francoskem je oborožil novince, ki bi jih sicer še le imeli leta 1810. vzeti v vojščake. Vsa njegova vojska na Španjolskem je tedaj štela malo da ne tri sto tisoč mož. Španjolci so jih imeli komaj za polovico, katero so razpostavili v dolgi vrsti od biskajskega morja do Saragosse ter jo tako še bolj oslabili. Najprej so Francozi pri Espinosi razkropili levo nasprotno krilo, a takoj nató se je Napoleon sam z veliko močjo zagnal na ostalo vojsko in jo zmagal pri Tudeli ob reki Ebru dne 22. novembra 1808. Brez velikih težav je francoski cesar zdaj dalje stopal in prve dni meseca decembra je že bil v Madridu. Tú je ostro kaznoval ujete nasprotnike, odpravil inkvizicijo in druge starinske naprave, zaprl mnogo samostanov, potém kraljevo oblast povrnil bratu svojemu Josipu, a dne 23. januarja 1809 je bil zopet v Parizu.

Ali po vsem tem še ni Napoleon nikakor mogel reči, da je upokoril Španjolce; njegovi generali so morali nadaljevati vojsko v severnih in južnih krajih, a pred črno vojsko niso Francozi itak nikjer in nikdar bili varni. Po bitki pri Tudeli se je junaški Palafox z levim krilom umaknil v Saragosso. Tu je že prejšnje leto hrabro odbijal naskakujoče Francoze; zdaj pa je mesto bolje zavaroval, založil se z živežem ter se z večjim navdušenjem uprl sovražnikom, ki so dne 20. decembra zopet prišli pred mesto in ga jeli oblegati. Črez mesec dnij je vse njihovo prizadevanje bilo zastonj. Hrabri brambovci so z dobrim uspehom odbijali sovražne napade, a večkrat so se nenadoma iz mesta zagnali ter potrli mnogo nasprotnih topov, med tem ko je kmečka črna vojska prišla Francozom za hrbet. Toda vednemu streljanju mestno zidovje naposled le ni moglo kaj,

in konec januarja 1809 podrlo se je na treh stranéh. Brambovci so svečano prisegli, da se ne udajo, dokler še bo kje stal kak kos zidú, za katerim se bodo mogli braniti, in tako je tudi bilo. Prišedši v mesto morali so si Francozi vsako hišo posebej osvajati, in začel se je grozen boj, kakoršnega dotlej niso pomnili. Kedar so nesrečni prebivalci opešali in se niso mogli dalje bojevati, podali so se v podzemeljske kleti in kakor hitro so nad seboj čutili kako stopanje, zažgali so smodnik in hiša se je skupaj s Francozi razletela v zrak. Kmalu je Saragossa bila velika razvalina; kdor ni bil za orožje, tičal je v podzemeljskih jamah in rovih, in od dne do dne se je krčilo število brambovcev. V tem se je začela kuga in pomorila je po tri do štiri sto ljudij na dan. Blizu petdeset tisoč Španjolcev je poginilo in ni jih bilo mogoče pokopati, ampak kar po ulicah je ležal mrlič pri mrliču; kakih dvanajst tisoč drugih je ležalo bolnih, in ni ga bilo, ki bi jim dajal kake pomoči. Ko je tudi Palafox zbolel, udala se je dne 20. februarja 1809 saragoska „junta“ Francozom, ki so španjolske vojščake kot ujetnike gnali na Francosko. Bilo jih je nekaj črez deset tisoč, po večjem bledih in bolnih, a med njimi bil je tudi Palafox. Med potjo so Francozi kar takoj vsakega ustrelili, kdor od slabosti ni mogel dalje. Žalostni konec Saragosse je le še bolj ohrabril španjolsko ljudstvo, a tudi po ostali Evropi je obudil splošno sovraštvo zoper Francoze in željo po maščevanju.

V severnih krajih so se Francozi po večjem vojskovali z Angleži, ki so Španjolcem iz Portugalske prišli na pomoč. Po bitvi pri Espinosi se je hrabri angleški poveljnik Moore pomikal nazaj do Corunne, a tu je junak na bojišču poginil. Francoski general Soult je šel na to črez portugalsko mejo in pridrl noter do Oporta, ali moral se je zopet vrniti na Španjolsko ko je na čelo angleške vojske stopil izkušeni Wellesley. Le-ta je po drugi poti udaril na Španjolsko in dne 27. in 28. julija 1809 je pri Talaveri zmagal kralja Josipa, ki ni čakal, da b mu Soult prišel na pomoč. Angleški kralj je zmagovitega Wellesley-ja za plačilo povzdignil v Lord Wellingtona, akopram n bitva pri Talaveri mnogo odločila, kajti Soult je z nova zmaga ter meseca februarja 1810 kralju Josipu odprl pot v Sevillo Pa kljubu vsem zmagam svojim le niso mogli Francozi upokoriti Španjolcev, in sam kralj Josip je obupal, da bi kda mogel priti do cilja svojega. Napoleon je vojščake in general svoje vsak čas potreboval za druge vojske, in to se je na Španjolskem takoj poznalo. Sevilska „junta“ se je postavila na čel vsemu narodu španjolskemu ter je leta 1810. sklicala v Cadi

državni zbor ali „cortese“, da so za Španjolsko izdelali novo ustavo, ki so jo razglasili leta 1812. Akoravno ste se med „cortesi“ pokazali dve nasprotni stranki, vendar ni to motilo narodnega jedinstva v boju zoper skupnega sovražnika. Zastonj so Francozi zopet in zopet poskušavali, da bi Angležem vzeli Portugalsko, in ravno tako jim je vselej izpodletelo, kedar so si hoteli osvojiti Cadix, med tem ko jim je v Kataloniji čim dalje večja nevarnost pretila od črne vojske. Narod je domoljubne junake povsod veselo pozdravljal in jih na vso moč podpiral, a imeli so tudi dobre vodje, med katerimi so se najbolj odlikovali poveljnik Romana, Mina, župnik Merino, Mendizabal in drugi. Ko je leta 1812. Napoleon mnogo francoskih vojščakov iz Španjolske vzel seboj na Rusko, prihrumel je Wellington s pomnoženo vojsko in z mnogimi topovi na Španjolsko, vzel trdnjavi Ciudat Rodrigo in Badajoz ter v bitvi pri Salamanki dne 22. julija 1812 užugal francoskega generala Marmonta. Kralj Josip je pred njim bežal iz Madrida, ali se je kmalu zopet povrnil, ko se je Wellington pred poveljnikom Soultom umaknil nazaj proti portugalski meji.

Nesrečni konec ruske vojske je pospešil tudi konec francoskega gospodstva na Španjolskem. Napoleon je čim dalje več vojščakov pozival domú na Francosko, Wellington pa je svojo vojsko pomnožil na sto tisoč mož, med katerimi je bilo Angležev, Portugalcev in tudi Nemcev. Kralj Josip je za zmiraj zapustil Madrid. Za Ebrom je francoski poveljnik Jourdan zbral sedemdeset tisoč vojščakov, ali Wellington ga je pri Vittoriji zmagal dne 21. junija 1813. Nič ni pomagalo, da je Napoleon generala Soulta z novo vojsko poslal na španjolsko mejo; Wellington se je zmagovalno preril skoz pirenejske soteske ter srečno stopil na francoska tla. Meseca aprila 1814 sta se hrabra nasprotnika zadnjikrat zgrabila v bitvi pri Toulousi, kjer je Wellington zopet zmagal ter končal dolgoletno vojskovanje. Ob istem času so zavezniki vzeli Pariz, kralj Ferdinand pa se je povrnil na prestol prednikov svojih.

Napoleon in papež Pij VII.

Napoleonu je v brezmerni prevzetnosti njegovi bil vsakdo na poti, ki je poleg njega tudi še kako veljavo imel pri ljudeh. Z rimskim papežem se je leta 1801. le zató pobotal, ker ga je mislil popolnoma za se dobiti ter z njegovo pomočjo povišati samega sebe. Že takrat je hotel po vsej sili, da bi se papež preselil v Pariz ter se odrekel posvetni oblasti svoji v

Rimu. Pa vse njegovo prizadevanje je bilo zastonj; papež jé odločno in dostojno branil samostalnost svojo, ki mu gre kot glavarju katoliške cerkve. To mu je Napoleon strašno zameril; še bolj pa ga je razjezilo veliko navdušenje, s katerim je francosko ljudstvo slavilo papeža Pija VII., ko je leta 1804. prišel v Pariz kronat novega cesarja francoskega. Kmalu potem je papež jasno pokazal, da nikakor ne misli biti služabnik Napoleonov, kajti kljubu vsemu žuganju ni se hotel l. 1805. udeležiti vojske zoper Avstrijo, ne priznati Josipa Bonaparta za kralja neapoljskega, niti Angležev izgnati iz Rima. Napoleon ni vedel, kaj bi počel. Prijatelju svojemu je bridko tožil: „Kaj sem jaz proti Aleksandru Velikemu, ki se je zval sina Jupitrovega, pa mu nihče ni ugovarjal. Nad menoj je duhovnik, ki je mogočnejši nego jaz, kajti on ukazuje dušam človeškim, jaz pa samo umrlim telesom!" — Zdaj je zahteval od Pija VII., naj mu za Francosko imenuje posebnega patrijarha, ki bo neodvisen od Rima; zahteval je, naj odpravi samostane; naj duhovnikom dovoli, da se ženijo; naj prizna veljavo civilnega zakona in naj mu brata Josipa krona za kralja neapoljskega in sicilskega. Pa vse zastonj. Ko pa Pij VII. nikakor ni hotel primorja svojega zapreti angleškim ladijam, niti s francoskim cesarjem skleniti bojne zaveze „zoper nevernike" t. j. zoper Turke in Angleže, posedli so o svečnici leta 1808. francoski vojščaki Rim ter proti papeževemu gradu nastavili topove svoje. Papež je svečano razglasil ugovor zoper takošno nasilje, potém pa se je mirno udal v osodo svojo. Vsakega drugega, ki se je ustavljal, so Francozi kar takoj ustrelili.

Že takrat je Napoleon četvero papeževih pokrajin, Ankono, Urbino in druge, zjedinil z italijanskim kraljestvom; ko je pa drugič vzel Dunaj, podpisal je v cesarskem gradu Schönbrunn-u dne 16. maja 1809 ukaz, da ima posvetna oblast papeževa jenjati. Papež je proklel Napoleona ter vse njegove svetovalce in pomagače, a francoski poveljnik ga je nató dal ujeti ter pod stražo odvesti v Savono. Tú so za-nj pripravili mali dvor; ko pa Pij VII. ni hotel potrditi škofov od Napoleona imenovanih, vzeli so mu prav vse, celó črnilo, peresa in knjige ter so tri leta postopali z njim, kakor z ujetnikom. Zastonj ga je francoski cesar z nova nagovarjal, naj se odpové posvetni oblasti svoji ter za zmiraj preseli v Pariz. Leta 1812. dal ga je Napoleon pripeljati v Fontainebleau, da bi se pomiril z njim ter sklenil nov konkordat; ali vsi ti dogovori so se razbili, zató ker ni papež hotel odjenjati od starih pravic svojih. Še le ko se je Napoleon moral odpovedati vladarski oblasti, vrnil se je Pij VII. leta 1814. svoboden v Rim.

Avstrijska vojska zoper Napoleona.

Cesar Franjo I. nikakor ni mogel pozabiti velikega ponižanja in velikih izgub, ki mu jih je v požunskem miru prizadejal Napoleon, katerega kar ni mogel, odkar je sam govoril z njim. Dobro je vedel, da mora priti čas, ko se bodo poravnale krivice, ki so jih narodi in vladarji evropski trpeli od predrznega cesarja francoskega. Na ta čas jel se je pripravljati takoj po nesrečnem miru, ki ga je v Požunu podpisal. Odpustil je stare svetovalce ter prvim ministrom imenoval grofa Stadiona, ki je na vso moč sovražil Napoleona; ob enem je bratu svojemu, zvedenemu nadvojvodi Karolu, poveril vso skrb in vrhovno poveljništvo nad vesoljnim avstrijskim vojaštvom. Nadvojvoda se je lotil dela ter jel prenarejati vojsko, kateri je dodal splošno deželno brambo in trojno reservno armado. Toda poudarjal je, da se ne veljá prenagliti. Vesela poročila o narodni vojski na Španjolskem so še bolj ohrabrila avstrijsko vlado, ki se je nadejala pomoči tudi od Pruske, kjer je takrat vrli baron Stein vzbujal narodno zavest in krepil državo za prihodnji boj zoper silovitega Napoleona. Ali to upanje je splavalo po vodi, ko je Stein po hudobnih Napoleonovih zvijačah moral državno krmilo prusko dati iz rok ter bežati črez mejo. Avstrija je bila brez zaveznikov in morala je sama iti v boj, predno je bila dovolj pripravljena. Deželni brambovci se še niso dosti izurili; ogerska črna vojska se je le počasi zbirala; novcev pa tudi ni bilo. Kljubu temu so nadvojvoda Ivan, Stadion in drugi konec leta 1808. menili, da je napočil čas za osvoboditev, zató ker so ravno takrat španjolske homatije prisilile Napoleona, da je sam moral iti črez Pireneje.

Jedini nadvojvoda Karol je tudi zdaj še bil zoper vojsko, ali udal se je splošni želji ter prevzel vrhovno poveljništvo. On je z glavno vojsko šel na Nemško; njegov brat, nadvojvoda Ivan se je z drugo podal v Italijo; a tretja je Galicijo morala čuvati proti Poljakom, francoskim zaveznikom. Z rodoljubnimi razglasi sta nadvojvoda razne narode pozivala v boj zoper občnega tlačitelja evropskih držav, ali samo domoljubni Tirolci so se vzdignili, med tem ko so na Nemškem pač posamezni junaki nabrali nekoliko krdel dobrovoljcev, celega naroda pa niso mogli prebuditi in navdušiti za osvoboditev potlačene domovine. Avstrijske priprave niso dale Napoleonu, da bi se mogel dalje časa muditi na Španjolskem, in kmalu po novem letu 1809. je hitel domú v Pariz.

Meseca aprila so Avstrijanci začeli vojsko. Napoleon, zveden in uren, imel je torej časa dovolj, da je zbral svojo vojsko ter jo pomnožil z nemškimi krdeli porenskih zaveznikov. Ko je vse bilo pripravljeno, prišel je sam na Nemško in prav hitro je s celo vojsko stopal dalje ob Donavi. Na Bavarskem je zadel na nadvojvodo Karola, ki je imel nekoliko več vojščakov nego nasprotniki, ali bili so preveč raztreseni, in ni jih mogel o pravem času zbrati. Bistroumni Napoleon je to takoj spoznal in hitro je z večjo močjo udaril zdaj tu, zdaj tam, ter v petih dneh, od 19. do 24. aprila, zmagal Avstrijance pri Tannu, Abensbergu, Landshutu, Eckmühlu in Regensburgu. Nadvojvoda se je z glavno vojsko umaknil na Češko, levo krilo pa je ob južnem bregu Donave hitelo proti Dunaju. Poslednjemu oddelku so Francozi bili vedno za petami in ko so ga pri Ebersbergu v hudem boju z nova užugali, bila jim je odprta pot do Dunaja, kamor je Napoleon prišel dne 13. maja.

Nadvojvoda Karol je črez Moravsko za tri dni prepozno prišel, da bi ubranil glavno mesto; ali še je imel dosti časa, da je podrl vse mostove na Donavi ter tako Francozom zaprl pot črez reko. Napoleon si je tedaj moral narediti mostove od ladij ter je v ta namen šel prek reke malo niže od Dunaja tam, kjer otoci reko v pet manjših strug ločijo. Prav tukaj je na severnem bregu Donave vas Aspern; za njo in za drugimi bližnjimi vasmi utaboril se je nadvojvoda Karol, med tem ko so njegovi konjiki morali stražiti ob bregu, da Francozi niso mogli na oglede hoditi. Dne 21. maja je Napoleon kakih 35.000 mož spravil črez reko in pri Aspernu udaril na Avstrijance, katerih je bilo še enkrat toliko. Francozi ta pot kar niso mogli kaj hrabrim nasprotnikom in morali so proti večeru odjenjati. Po noči je francoski cesar svojo vojsko pomnožil na 80.000 ter drugo jutro dne 22. maja takoj ponovil boj. Avstrijanci so bili v veliki nevarnosti, kajti bilo jih je samo še 66.000. Tu prime vrli nadvojvoda sam zastavo, zažene se junaško v sovražnike in kmalu je bila zmaga njegova. Prvikrat užugan umaknil se je Napoleon nazaj na otoke in tu je nekoliko časa bil kakor zaprt, zató ker so Avstrijanci po reki spustili velike hlode, cele mline in druge podobne stvari ter z njimi razdrli francoske mostove črez južni pretok. O hrabrosti avstrijske vojske je sam Napoleon rekel: „Ničesar ni videl, kdor ni videl Avstrijancev pri Aspernu!“ — Daleč črez meje cesarstva slovelo je ime nadvojvode Karola in marsikdo je mislil, da se bodo našli tudi drugi zavezniki zoper francosko nasilje. Ali še je bila vsaka nada zastonj; pruski kralj je hotel,

da Avstrijanci še enkrat zmagajo, potem se jim bode pridružil; sebični Angleži pa so le na se mislili ter so na Holandsko poslali nekoliko vojske, kar ni ničesar koristilo ne njim ne drugim.

Na ostalih dveh bojiščih niso Avstrijanci imeli sreče. Nadvojvoda Ferdinand je sicer osvojil Varšavo, ali moral jo je kmalu zopet zapustiti, ko je poljska vojska z druge strani prodrla v Galicijo. V Italiji je nadvojvoda Ivan s prva bil dosti srečen; užugal je Evgena, namestnega kralja italijanskega, ter ga zagnal nazaj za reko Adižo, ali nesrečna poročila z Nemškega so ustavila daljno vojskovanje njegovo v Italiji, kajti moral se je vrniti proti domu. Evgen je ob istem času pomnožil svojo vojsko in bil je avstrijski vojski takoj za petami ter jo v malih bojih nekolikokrat užugal. Nadvojvoda Ivan se je pred njim umikal nazaj črez Ljubljano in Gradec, odtod pa je moral kreniti na Ogersko in ni mogel ubraniti, da se je Evgen z italijansko vojsko pridružil Napoleonu.

Vse je bilo zdaj na tem ležeče, da bi nadvojvoda Karol mogel o pravem času pomnožiti svojo vojsko, ali ni dočakal ne brata svojega, nadvojvode Ivana, ne obljubljene črne vojske ogerske. Tem bolj pa je Napoleon hitel, da bi v novi bitki popravil prvo svojo nesrečo, ter je na vso moč skrival priprave svoje. Nadvojvoda Karol je mislil, da bo po isti poti prišel črez reko, kakor prvikrat, pa se je pri Aspernu dobro zavaroval z obkopi. Ali premeteni Napoleon ga je hudo ukanil. Na čisto drugem koncu je dne 5. julija po noči prav hitro dal od ladij zložiti most, a opoldne istega dne je nad 150.000 mož in 660 topov stalo proti nadvojvodi Karolu, ki je od svojih 140.000 vojščakov in 400 topov komaj dve tretjini imel pripravljeni. Popoldne so Francozi pri nemškem Vagramu začeli boj, ali zastonj je bilo vse njihovo napenjanje; proti večeru so ih hrabri avstrijski vojščaki zagnali nazaj. Po noči je Napoleon svoje pomnožil za 30.000 mož in drugi dan je ponovil bitvo, ki je bila še bolj krvava nego prej ta dan. Opoldne je nadvojvoda Karol izprevidel, da se z opešanimi junaki svojimi ne more dalje upirati večjemu številu sovražnikov, pa se je z vso vojsko jel proti Moravskemu nazaj pomikati. Zmaga je torej bila Napoleonova, ali Francozov ni nič manj poginilo nego Avstrijancev, ki so še zmiraj bili mož pri možu v dobrem bojnem redu, da se francoski cesar ni upal takoj iti za njimi. Le nekoliko ur prepozno je nadvojvoda Ivan prispel na bojišče. Podal se je za bratom svojim na Moravsko. Kmalu se je tudi Napoleon vzdignil, in dne 11. julija se je že pri Znojmu vnela

nova bitka, ali med tem je knez Lichtensteinski po naročilu cesarja Franja sklenil premirje, in bilo je konec vojske. Nezadovoljnega in žalostnega srca se je nadvojvoda Karol tedaj za zmiraj odpovedal vrhovnemu poveljništvu in je do smrti svoje leta 1847. v miru zá-se živel.

Od premirja pri Znojmu minili so trije meseci, predno je cesar Franjo v Schönbrunn-u dne 14. oktobra podpisal tako-zvani dunajski mir, v katerem je izgubil črez 1100 štirijaških miriametrov sveta ter tri in pol milijona ljudij. Odstopil je namreč Napoleonu vso Kranjsko, beljaško okrožje na Koroškem, Goriško s Furlanijo, Istro, Trst ter kraljevino Hrvaško in hrvaško vojno krajino od morja do Save. Tem deželam je Napoleon dodal Dalmacijo in Dobrovnik ter je od njih napravil novo kraljestvo „sedmerih ilirskih pokrajin“ z glavnim mestom Ljubljano, kjer je stanoval namestnik njegov general Marmont. Celo Solnograško, okrožje insko in kos okrožja hausruckskega v gorenji Avstriji dobila je Bavarska. Velikemu vojvodstvu varšavskemu je Avstrija odstopila zahodno Galicijo z glavnim mestom Krakovom, Rusiji pa okrožje tarnopoljsko v zahodni Galiciji.

Tu moramo še povedati, kako so se junaški Tirolci bojevali za starega gospodarja svojega, cesarja avstrijskega. Po miru požunskem leta 1805. prišli so Tirolci pod Bavarsko, ali od nekdaj udani rodu habsburškemu, niso prav nič marali za nove vladarje svoje, a popolnoma nezadovoljni so bili, ko so bavarski uradniki z njimi grdo postopali, nakladali jim velikih davkov, zapirali samostane, njihove sinove jemali v vojščake ter sploh tako rekoč črez noč preobrnili ves stari red. Kakor hitro so torej vrli hribovci čuli, da se Avstrija pripravlja na vojsko, imeli so med seboj skrivne shode in pogovore ter so takoj po novem letu 1809. poslali na Dunaj nekoliko zaupnih mož, katere je vodil krčmar Andrej Hofer. Nadvojvoda Ivan jih je bil vesel ter jim obljubil nekoliko izurjenih vojščakov in častnikov na pomoč. Prve dni aprila meseca vzdignila se je tirolska črna vojska, jedne vodil je Andrej Hofer, druge Speckbacher, in ko je avstrijski poveljnik Chasteler skoz Bistersko dolino privedel nekoliko rednih vojščakov, kmalu ni bilo več po vsem Tirolskem noter do italijanske meje niti Bavarcev, niti Francozov. Po bitvi pri Eckmühlu so Bavarci in Francozi zopet prihrumeli v deželo, in tirolski junaki so pred njimi morali uskočiti v gore, kjer so se dobri strelci prav tako vojskovali kakor Španjolci. Najbolj jih je razkačilo, da so nasprotniki zažgali mestice Schwatz ter brez usmiljenja obesili sto ujetih kmetov. Z novim navdušenjem je Hofer s črno vojsko

daril na sovražnike ter jih drugič zagnal črez mejo. Poleg jega odlikoval se je kapucinski pater Haspinger, ki je s križem roki vzpodbujal narod na boj za vero, dom in cesarja.

V tem poči glas, da je cesar sklenil premirje v Znojmu, ı avstrijski vojščaki so morali zapustiti Tirolsko. Vrli Tirolci ikakor niso hoteli verjeti, da ne ostanejo pod cesarjem, in bili) vsi zbegani. Niso se udali, akoravno je Napoleon 40.000 ɔjščakov s treh stranij poslal nad nje. Še je bilo hudih bojev, ı Francozi so v gorskih soteskah mnogo trpeli, kajti predrzni irolci so jim z visokih pečin postreljali veliko število častnikov, jihove žene pa so cele skale spuščale v dolino. Naposled pa) priprosti kmečki junaki le opešali v boju z rednimi, orožja ı boja vajenimi vojščaki, kateri so se vsak čas mogli pomnoti. Meseca novembra se je Tirolska morala pokoriti. Pater aspinger in Speckbacher z drznim desetletnim sinom svojim a srečno zbežala črez mejo; vrhovni poveljnik Andrej Hofer ı je šel na planine ter je z rodbino svojo štiri ure od doma pastirski koči dva meseca živel, da nihče ni vedel za-nj kakor net, ki mu je nosil jedi. In prav ta kmet ga je izdal, ko je ɔvrednemu znancu zaupal, česar bi ne bil smel nikomur podati. Dne 27. januarja leta 1810. je štiri sto francoskih vojakov prišlo na planino in z nasajenimi puškami so obstopili ɔrno kočo. Hofer ni tajil, kdo je, in moral je kot ujetnik iti njimi noter v Mantovo. Tu mu je sodila vojaška sodnija, pa ı ni obsodila na smrt; med tem pa pride iz Milana od naestnega kralja Evgena po telegrafu ukaz, da se ima v štiri dvajsetih urah ustreliti. Andrej Hofer je bil junak do zadega izdihljeja. Na morišču si ni dal zavezati očij, ampak ɔgumno je stopil pred dvanajstero vojščakov strelcev, in ko se v kratki molitvi priporočil Bogu in poljubil Kriščevo podobo, ɛazal je sam vstreliti in se je mrtev zgrudil na tla dne 20. febarja 1810. Cesar Franjo je njegovo rodbino leta 1818. podignil med plemenitnike.

Uporno Tirolsko je Napoleon razdelil na tri kose ter je žni del združil s kraljestvom italijanskim, vzhodni del z Ilirijo, verni pa je pustil Bavarski, kateri je tedaj dal tudi Bairuth Regensburg. Za kneza prvaka, Karola Dalberga, utemeljil v zameno za Regensburg veliko vojvodino Frankfurtsko s m pristavkom, da ga bo po smrti nasledoval italijanski kralj ımestnik Evgen Beauharnais.

Že prej smo povedali, da nikakor ni bilo mogoče Nemcev dignili na skupni boj zoper francoske tlačitelje; narod sam bil še premalo zaveden, vladarji pa so bili preveč plašni.

Če so se pa kljubu temu našli posamezni rodoljubni in pogumni možje, ki so okoli sebe zbirali dobrovoljcev, poginili so navadno žalostno, dosegli pa niso ničesar, kakor da so rojakom svojim za bodočnost dajali lep zgled pravega domoljubja. Tako je pruski major Schill že leta 1806. nabral krdelo dobrovoljcev ter se skazal pri brambi Kolberga. Leta 1809. je nekega dne ves polk konjikov, kakih šest sto mož, peljal iz Berolina na vaje, potem pa jih je pregovoril, da so z njim šli budit nemški narod. To se mu ni posrečilo, pač pa se je v mnogih manjših bojih z nova skazal hrabrega junaka. Naposled je s svojimi konjiki prišel v Stralsund, in tu je mislil posnemati Španjolce v Saragossi; ali Francozi so vzeli mesto, in v hudem boju na ulicah je poginil Schill z vsemi svojimi vojščaki.

Junak je bil tudi vojvoda Viljem Braunschweigski, sin znanega poveljnika vojvode Ferdinanda, ki je bil ranjen v bitvi pri Auerstädtu. Vojvoda Viljem je leta 1809. nabral takozvano „črno četo“ od kakih dveh tisoč dobrovoljcev, ki so bili črno opravljeni, a na čaki so imeli belo mrtvaško glavo. S prva se je Viljem pridružil Avstrijancem, po premirju v Znojmu pa se je s svojim sam dalje bojeval ter se po mnogih nezgodah srečno preril do severnega morja ter na trgovski ladiji prepeljal na Angleško.

Napoleon v največji sijajnosti in prevzetnosti svoji.

Malo je v zgodovini človeštva mož, ki bi se iz priprosteg meščanskega stanú bili tako visoko povzdignili, kakor se je povzdignil sin korsikanskega odvetnika Bonaparta. Niti vsak stoletje ne rodi po jednega takošnega možá, kakoršen je b Napoleon. Ali tudi Napoleon je bil človek, in zatorej ni čuda da se mu je naposled na redki visočini njegovi tako rekoč glavi zavrtelo in da ni več poznaval mere brezkončni svoji prevzetnosti in silovitosti. Najvišji vrh moči svoje dosegel je p zadnji vojski z Avstrijo; a kako si je bil svest te moči, pokazal je dne 2. decembra 1809, ko je z nenavadnim sijajem praznoval obletnico cesarstva svojega ter v ta namen vse podložne kralje pozval v Pariz. Le nekaj je kalilo veliko sreč njegovo, namreč to, da ni ne sina ne hčere imel po sebi; i bolj ko se je povzdigoval, bolj je hrepenel, da bi lastnemu d tetu mogel zapustiti cesarsko in kraljevo krono. Da bi se m tudi ta želja mogla izpolniti, moral se je najprej ločiti od t danje žene svoje, blage Josipine, jedinega bitja, za katero je iz trdega srca njegovega izkresalo nekoliko iskric prave lj

bezni. Bilo mu je torej težko, razodeti ji neljubeznivi sklep, ker je tudi ona njemu bila od srca udana. Tu je pomogel minister Fouché, ki je cesarico že leta 1807. nagovarjal, naj sama možu svojemu nasvetuje zakonsko ločitev. Josipina se je zaradi tega bridko tožila na ministra, ali Napoleon jo je takrat potolažil; pri omenjeni svečanosti dne 2. decembra 1809 pa je sam očitno rekel, da bodeta on in rodbina njegova vsak čas pripravljena najnežnejše vezi žrtvovati za blagor velikega naroda francoskega. Josipina se je morala udati v trdo osodo ter privoliti v ločitev. Toda Napoleon je ni zapustil, ampak dal ji je lepo grajščino Malmaison, zagotovil ji na leto po jeden milijon frankov in cesarski naslov, a kedar koli je utegnil, obiskal jo je na njenem domu ter ji vedno skazoval veliko spoštovanje.

Zdaj je bilo treba najti novo nevesto za ločenega cesarja francoskega. Napoleon je najprej snubil rusko kneginjo, ali ni je dobil. Ruska cesarica je rekla, da bi svojo hčer rajši v Sibirijo poslala, nego jo dala Napoleonu za ženo. Po dunajskem miru obrnil se je Napoleon do avstrijskega cesarja ter snubil njegovo hčer Marijo Lujizo. Cesar Franjo I. je s krvavečim srcem privolil, ali nadejal se je, da bo s to žrtvo narodom svojim ohranil stalen mir ter državo svojo obvaroval novih nesreč. Dne 11. marca 1810 bila je na Dunaju prva poroka, pri kateri je nadvojvoda Karol nadomestoval ženina. Nató se je nevesta z odličnimi spremljevalci odpeljala na Francosko, kjer ji je Napoleon v priprosti obleki naproti prijahal ter se z njo podal v Saint-Cloud. Tú sta dne 1. aprila sklenila državno ženitev, drugi dan pa so v Tuillerijah praznovali svečano ženitovanje, pri katerem je mladi cesarici streglo pet kraljic. Toda niti Francozi, niti Avstrijanci niso s to ženitvijo bili zadovoljni; poslednji so videli v njej še večje ponižanje za Avstrijo, prvi pa so se spominjali Marije Antoinette in vseh tistih lažij, ki so jih čuli in čitali o ti nesrečni kraljici. Slabo znamenje je bil tudi požar na plesu, ki ga je avstrijski poslanec Schwarzenberg dal na čast cesarski nevesti in njenemu ženinu. Do vrha pa je prikipela sreča Napoleonova, ko se mu je dne 20. decembra 1811 rodil sin, katerega je takoj po porodu imenoval „rimskim kraljem“.

Silovitosti francoskega cesarja so kmalu presedale celó njegovim sorodnikom, vzlasti njegovemu bratu Louisu, kralju holandskemu, ki se ni dosti na tanko držal kontinentalnega zapora; kajti izprevidel je, da s tem le zatira blagostanje državljanov svojih. Ko mu je po smrti najstarejšega njegovega sina Napoleon mlajšega imenoval za kraljeviča naslednika, zagrozil se je temu

rekóč: „Nikdar ne pozabi, da so prve Tvoje dolžnosti tiste, ki jih imaš do mene, druge tiste, ki Te vežejo na francosko cesarstvo, a zadnje so, ki jih imaš do kraljevine Tvoje holandske in do poverjenih Ti narodov.“ Bolj jasno francoski oblastnik ni mogel govoriti. Naposled pa Louis le ni mogel bratove samolastnosti dalje prenašati in dne 2. julija 1810 se je odpovedal holandski kroni na korist svojemu sinu. Ali Napoleon je rekel, da to ne velja, pa je kar takoj vso Holandsko združil naravnost s Francosko. Kmalu potem je združil s Francosko tudi velik kos kraljevine Westfalske, svobodna mesta Hamburg, Bremen in Lübeck, veliko vojvodino Berg in vojvodino Oldenburško; ker pa je to isto tudi v Italiji storil s Toskano, švajcarskim kantonom Wallisom in papeževo deželo, štelo je francosko cesarstvo v vsem sto in trideset departementov ter se razprostiralo po primorju vse zahodne in južne Evrope od ustja reke Labe do Trsta in otoka Krfa.

Samolastno vladarstvo Napoleonovo pa se je pokazalo tudi domá na samem Francoskem. Tribunat, ki je itak bil gola sleparija, češ da imajo Francozi nekak državni zbor, odpravil je Napoleon čisto leta 1807., oblast starešinstva pa toliko skrčil, da je pri državnih in rodbinskih svečanostih bilo le bliščeče spremstvo vsemogočnemu cesarju ter da je po njegovi volji ustavno proglašalo zjedinjevanje tujih dežel s francoskim cesarstvom. Porotne sodnije so bile le na videz, sodniki pa vsi čisto odvisni od vladine samovolje. Skrivnih ogleduhov je kar mrgolelo po vseh krajih, in kogar so ovadili, prišel je v zapor, ne da bi ga pravica sodila, je-li kriv ali ne. S posebnim cesarskim ukazom je Napoleon osem državnih ječ odločil samo za take ujetnike, katerih ni varno poveriti sodnijam, svobode pa jim tudi ni zaupati. Kakor nekdaj ob najhujših časih kraljeve samovlade, zapirali so se zdaj dan na dan sumljivi ljudje. Tiskati se je smelo le to, kar so odobrili za to nastavljeni uradniki ali censorji. Višje šole, v katerih so se odgajali njegovi služabniki, pomnožil je pač Napoleon, ali prav nič ni skrbel za izobraževanje priprostega ljudstva, kajti v premnogih krajih ljudskih šol niti bilo ni. Umetnost je podpiral, pa le zató, da so povelič̌avale njega in cesarstvo njegovo. Tem bolj skušal je povzdigniti obrtnijo in kupčijo ter ustanavljal obrtnijske zavode, razglašal darila za koristne iznajdbe, dajal zidati dobre ceste, kopati prekope ter urejati reke, da so se mogle ladije voziti po njih. Ali vse to ni moglo nadomestiti velike izgube, ki so jo ljudje trpeli po kontinentalnem zaporu, ki je kakor môra tlačil prekmorsko trgovino. Dasi je Napoleon sam izprevidel veliko

škodo, odjenjal le ni od trme svoje, da bi se po ti poti maščeval nad Angleži, katerim ni mogel z vojsko priti do živega. Naposled je sam podeljeval odpuščanja od te postave za take tuje pridelke, brez katerih se nekatere domače obrtnije niso mogle razvijati; ali s tem je samo še bolj podpiral tihotapce, ki so si znali kupiti takošna pooblastila, pa so potém trgovali tudi z drugim blagom, med tem ko so pošteni trgovci propadali. Vsled tako nespametnega državnega gospodarstva so se vse stvari podražale, in ljudje niso bili prav nič zadovoljni z mogočnim in slavnim cesarjem svojim, ki jim je za povrh nakladal čim dalje tém večje davke ter najkrepkejše sinove jemal v vojščake in jih odtegoval od koristnega dela. To ni moglo tako ostati in prav kmalu se je moralo izpremeniti; in ravno to, da je Napoleon po sili hotel, da bi se ves svet po njem obračal, a ne on po svetu, pospeševalo je le še bolj konec njegove moči in oblasti.

Napoleonova vojska na Ruskem.

Nikdar sito hrepenenje po slavi in moči je bilo uzrok, da Napoleon nikoli ni mogel dolgo mirovati; vzlasti ker je v trdovratni prevzetnosti svoji mislil, da le njegova veljá in da se ves svet mora po njem ravnati. Ruski cesar Aleksander I. se je torej hudo motil, ko je po shodu v Erfurtu mislil, da mu je Napoleon prijatelj, ki bode z njim delil gospodstvo nad Evropo. Res da mu ni branil, ko si je od Švedske osvojil Čuhonsko (1808), v vojski s Turško (1806—1812) pa cesarstvo svoje raztegnil noter do reke Pruta; ali zató je Napoleon od njega tem odločnejše terjal, da po nobeni ceni ne sme dovoliti trgovanja z Angleži, ampak da mora tudi na Ruskem sežgati vse blago, ki bi se po kakem koli potu vtihotapilo z Angleškega. Car Aleksander se je kmalu prepričal, da je kontinentalni zapor prevelik udarec za Ruse, ki so prej ravno na Angleško prodajali največ obilnih svojih surovin in da bi dalja zaveza s Francozi po malem čisto ugonobila trgovino rusko. Prav nič mu ni bilo po volji, da je Napoleon v dunajskem miru veliko vojvodino Varšavsko pomnožil z Galicijo, a hudo ga je žalilo, ko je iz Oldenburga izgnal tamošnjo vladarsko rodbino, ki je z ruskim cesarjem bila v bližjem rodu. (Aleksandrova mati in vojvodinja oldenburška ste si bili sestri.) Bilo je torej uzroka dovolj, da se ruski cesar ni več zmenil za Napoleonove terjatve, ampak da je sklenil z Angleško novo trgovinsko pogodbo, ki je Angležem še bolj nego Francozom olajševala trgovanje z Rusi.

Vojska s Francozi je zdaj bila gotova; ali miroljubni Aleksander I. je ni hotel začeti, ampak pripravljal se je na njo ter oborožen čakal za mejo, da jo brani, kedar jo bodo hoteli nasprotniki prestopiti. Da bi bil ta čas varen drugih sovražnikov, sklenil je s Turško mir v Bukareštu, a zavezal se je z Angleži in Švedi, katerim je obljubil, da jim ne bode branil, ko bi si hoteli osvojiti Norveško. Tudi Napoleon je leta 1811. delal velike priprave. Vsi nemški knezi porenske zaveze, potém Švajcarji, Italijani, Poljaki, Prusi in Avstrijanci so mu morali dajati vojščakov, katerih je nabral črez pol milijona, med tem ko so Danci imeli čuvati severno Nemčijo proti Angležem. Dne 16. maja 1812 prišel je Napoleon s cesarico v Draždane ter se pri sijajnih dvorskih svečanostih šopiril v vsej prevzetnosti svoji. Kedar je le mogel, kazal je cesarju avstrijskemu in kralju pruskemu, koliko je nad njima, a do 29. maja je čakal, da se bo tudi ruski car prišel ponižavat pred njega, ali čakal je zastonj. Aleksander se ni bal vojske, pa je odločno zahteval, naj francoski vojščaki brez odloga zapusté pruske trdnjave. Takoj drugi dan se je Napoleon podal na pot proti ruski meji.

Car Aleksander I. je glavno vojsko pod vrhovnim poveljništvom kneza Barcley-a de Tolly zbral pri Vilni; desno krilo je ob reki Dvini poveril generalu Wittgensteinu; levo krilo je na južnem Litavskem vodil poveljnik Bagration, v Volhiniji pa Tormazov; a po miru v Bukareštu je od turške meje prišel tudi Čičagov s takozvano „moldavsko vojsko“. Vsega skupaj je bilo kakih dve do tri sto tisoč mož, ki so se pozneje z reservno vojsko pomnožili na štiri sto tisoč. Njim nasproti je Napoleon z veliko vojsko dne 24. junija 1812 šel črez reko Njemen med Grodnom in Kovnom, med tem ko je poveljnik Macdonald z levim njegovim krilom stopal proti Wittgensteinu, knez Schwarzenberg pa je z desnim imel Tormazova potisniti proti jugu in tako Bagrationa odvrniti od glavne vojske. Hitro z vso silo mislil je Napoleon udariti na carja Aleksandra, zmagati ga ter ga prisiliti na mir pod pogoji, kakoršne bo on hotel. Toda izpodletelo mu je. Najprej mu je petdnevno deževno vreme oviralo bojno osnovo in mu napravilo mnogo škode, potém pa je videl, kako se Rusi pred njim vedno nazaj pomikajo, da bi ga daleč od meje zvabili v notranjo deželo. Še hujše je bilo da so Rusi za seboj vse opustošili, česar niso mogli vzeti seboj Dne 28. junija prišel je Napoleon brez boja v Vilno, in že tu so njegovi vojščaki veliko pomanjkanja trpeli, zató ker je car Aleksander pred odhodom dal sežgati vse shrambe. Francoski cesar je bil slabe volje in nič ga ni veselilo, da so ravno takrat

Poljaki na državnem zboru v Varšavi sklenili, da se ima ponoviti poljsko kraljestvo. Ni jim hotel sklepa potrditi, češ da ima druge skrbi. Poljaki so bili kakor poparjeni, in zastonj so bile lepe njihove nade, da se bode s francosko pomočjo vzdignil in osvobodil ves poljski narod. Akoravno je bistroumni Napoleon zdaj izprevidel veliko nevarnost daljega vojskovanja, vrniti se le ni hotel, ampak črez tri tedne se je zopet vzdignil ter šel proti Vitepsku. Pot je bila težavna, vročina je hudo pritiskala, le tu pa tam je bila kaka vas, ljudij pa skoro nikjer nič. V Vitepsku je bil Barcley ter hrabro branil mesto dne 27. julija. Napoleon je že opoldne odjenjal od boja ter svojim za drugi dan napovedal odločilno bitko. Po noči pa je Barcley izginil z vso vojsko ter se podal v Smolensk, da bi se ondi združil z Bagrationom.

Napoleon je bil kar osupnjen, ko dne 28. julija ni bilo več videti nasprotnikov. Nevoljen je šel v Vitepsk, odpasal sabljo ter jo ves razkačen vrgel na mizo rekóč: „Za letos je dosti vojske; črez zimo bom ostal tu, uredil Poljsko, a na spomlad bomo že videli, kako in kaj!“ Toda ni imel mirú in tudi vojščaki so silili dalje, kajti pomanjkovalo jim je živeža. Šel je dalje, akopram mu je došlo poročilo, da nimata desno in levo krilo sreče v boju in da sta daleč vzadi ostala. V Smolensku sta se zjedinila Barcley in Bagration, in Napoleon se je zopet razveselil, ko je pred mestom videl mnogo vojščakov. Ali Barcley je le toliko časa mesto branil, da je izpraznil vse shrambe in zaloge, a dne 17. avgusta je šel dalje. Francozi so v jako hudem in krvavem boju Smolensk z naskokom vzeli in se veselili zmage svoje, kar začne vse mesto goreti in zastonj je bil ves trud.

V vojaškem svetovalstvu so zdaj vsi francoski generali bili za to, da bi se vrnili, jedini Napoleon je silil dalje proti Moskvi. Pa niti Rusi niso bili po vsem zadovoljni z dotedanjim vojskovanjem in začeli so vpiti na Barcley-a, da jim je po nepotrebnem ugonobil Smolensk. Car Aleksander, ki je zopet bil domá v Petrogradu, poveril je tedaj vrhovno poveljništvo staremu ruskemu generalu Kutuzovu. Vojščaki in ljudstvo rusko so bili navdušeni za vojsko, in Kutuzov je hoté ali nehoté moral ustreči splošni želji ter vsaj enkrat poskusiti srečo na bojišču. Pri Borodinu ob reki Moskvi postavil se je s svojo vojsko ter počakal na Francoze. Da bi pobožne vojščake še bolj ohrabril, dal je podobo matere božje smolenske po taboru okoli nositi, med tem ko je Napoleon pred svojim šatorom namestil podobo sina svojega. Dne 7. septembra vnela se je bitka, krvava in grozna,

da jih zgodovina ne pomni mnogo takošnih. Francozov je bilo 130.000, Rusov kakih 120.000; bojevali so se od ranega jutra do štirih popoldne, ko so se Rusi v polnem bojnem redu jeli nazaj pomikati. Mrtvih in ranjenih je bilo vsega skupaj sedemdeset tisoč; med Francozi se je najbolj odlikoval general Ney, katerega je Napoleon po dovršeni vojski imenoval častnim „knezom moskovskim"; od Rusov je bil poveljnik Bagration hudo ranjen. Napoleon se je hvalil, da je zmagal; ali prav za prav ta bitka le ni odločila vojske. Kutuzov je s svojimi srečno prišel v Moskvo in ko je dal potrebne ukaze, šel je takoj zopet dalje, a z njim je vse moskovsko plemstvo in meščanstvo bežalo pred sovražnikom. Od 240.000 prebivalcev ostalo je v mestu samo kakih 12.000 tujcev in priprostih ljudij.

Dne 14. septembra so Francozi prišli pred Moskvo. Napoleon je s svojimi generali in drugimi višjimi častniki čakal, da mu bode mestno starešinstvo naproti prišlo, ali pa da bo vsaj radovedno ljudstvo drlo iz mesta, da vidi silnega zmagovalca. Ali ni bilo nikogar. Tiho kakor v grobu je bilo po starodavni stolici ruski. Naposled je Napoleon šel v mesto. Ulice so bile puste in prazne, vrata so bila povsod zadelana, okna in prodajališča zaprta. Francoze je bilo kar groza. V starem svetem Kremlju se je zdaj nastanil francoski cesar nadejajóč se, da pridejo Rusi prosit mirú. Vojščakom svojim je ukazal, da morajo mirni ostati; ali glad jih je hudo pritiskal in kljubu vsem prepovedim razkropili so se po zapuščenem mestu, da bi vendar še kje ugrabili kak plen. V tem je takoj prve noči na več krajih jelo goreti in kmalu je bilo celo mesto v plamenu. Napoleon je ukazal gasiti, ali nikjer ni bilo potrebnih priprav. Mestni poveljnik Rostopčin je pred odhodom dal odpeljati vse brizgalnice, odprl ječe ter osvobojenim jetnikom naročil, naj po vsem mestu zažigajo. Dne 16. septembra nastal je strašen vihar in še bolj je raznetil grozni požar, ki je ugonobil vsakemu Rusu sveto Moskvo. Zgorel je tudi Kremelj s pozlačenimi svojimi cerkvami in prekrasnimi palačami, in Napoleon je moral bežati v bližnji letni dvorec carski izvèn mesta. Ko je ogenj pojenjal, plenili so razkačeni Francozi še celih štirinajst dnij; ali ni jim bilo na nobeno korist, kajti mesto, v katerem so mislili prezimovati ter se v obilnosti okrepčati za vojsko v prihodnji spomladi, bilo je razdejano in ni jim moglo dajati niti potrebne hrane, niti zimskih stanovališč. Napoleon je tedaj poslal svojega generala Lauristona v Petrograd pogajat se zaradi mirú. Cesar Aleksander se je dolgo obotavljal in ni dal nobenega odgovora. Rusi so se med

tem pripravljali na nov boj, car je v posebnem razglasu ščuval ljudstvo proti Francozom, in ko je Lauriston zadnjikrat prišel v ruski tabor, odgovoril mu je Kutuzov, da o miru niti govora ni, kajti vojska se bo še le zdaj začela.

Še le potém, ko se je celih pet tednov prav zastonj mudil med moskovskimi razvalinami, izprevidel je Napoleon, kako hudo se je zmotil, ter se je dne 17. oktobra napravil na pot proti domu. Imel je še 140.000 vojščakov in 600 topov; štiri tisoč bolnikov je moral pustiti v Moskvi. Med tem je bil ruski poveljnik Wittgenstein že konec septembra levo francosko krilo, pri katerem so bili tudi pruski vojščaki, zagnal nazaj od reke Dvine; v Volhiniji pa sta se združila Tormazov in Čičagov ter sta kneza Schwarzenberga z avstrijsko vojsko prisilila, da se je moral vrniti proti Varšavi. Napoleon je s prva mislil iti bolj proti jugu, kjer je bil svet manj opustošen; ali tú je zadel na starega Kutuzova, in ko je nekega dne šel na oglede, bil bi skoro prišel Kozakom v pest. Vrnil se je torej zopet na staro pot, po kateri je prišel. Tu so se zdaj za njegovo vojsko začeli strašni dnevi; vasi so bile vse razdejane, živeža ni bilo nikjer dobiti, zima je od dne do dne hujše pritiskala, kajti neprenehoma je bilo po 18 do 20 stopinj mraza, a vsak čas so zdaj tu, zdaj tam prihrumeli Kozaki ali drugi ruski konjiki ter so neusmiljeno udrihali po Francozih. Že na poti do Smolenska je mnogo tisoč vojščakov in konj poginilo od mraza in gladú, od truda in napora. Vojaškega reda ni bilo več med nesrečniki, ampak kar med seboj so se izpodrivali in pobijali za prostorček pri zapaljenem ognju ali za kos kruha ali konjskega mesa. Napoleon za vse te nadloge ni imel srca, ampak je ostal mrzel in trd, kakor da se vse to njega prav nič ne tiče. Tem bolj pa so ga v slabo voljo spravljala poročila iz Pariza. Tu je namreč počil glas, da je francoski cesar na Ruskem poginil, in takoj je general Mallet hotel oklicati republiko, ne da bi se bil kdo oglasil za mladega „kralja rimskega“, cesarjevega sina in naslednika.

Prišedši v Smolensk zvedel je Napoleon, da mu ruski general Wittgenstein namerjava zastopiti pot črez Berezino. Hitel je torej, da bi pred njim prišel do reke, kar se mu je tudi posrečilo. Tu so se mu pridružili ostanki levega krila in imel je vseh skupaj 30.000 vojščakov dobrih za boj in ravno toliko pohabljencev in bolnikov. Most črez Berezino je bil podrt, in treba je bilo napraviti novega. Od brun in gred razdejanih hiš so za silo naredili dva mosta, in dne 26. novembra sta šla generala Ney in Oudinot s svojimi krdeli črez reko, da sta na

drugi strani čuvala prehod proti ruskemu poveljniku Čičagovu, med tem ko se je imel na toti strani general Viktor s svojimi hrabro boriti proti Wittgensteinu, dokler bi vsi Francozi ne prišli črez reko. Boj je bil hud; Wittgenstein je brez usmiljenja dal s topovi streljati v mostova ter jednega tudi podrl. To je napravilo strašno zmešnjavo med bežečimi Francozi, ki so vsi ob enem silili na most. Več tisoč jih je poginilo v veliki gneči ali pa popadalo z mostú ter se utopilo v dereči vodi. Po noči dne 29. novembra šlo je Viktorovo krdelo črez reko, drugo jutro pa so Rusi zažgali most ter ujeli 12.000 Francozov.

Zdaj je Napoleon vrhovno poveljništvo nad ostanki svoje vojske poveril Muratu ter se na kmečkih saneh odpeljal v Varšavo, kamor je prišel dne 10. decembra. Spremljevalo ga je petdeset konjikov. Dne 19. decembra je bil v Parizu, kjer je najprej upornega generala Malleta ukazal ob glavo dejati, potém pa hitro nabiral novo vojsko. Po njegovem odhodu so se zapuščeni njegovi rojaki kakor smrtne pošasti vlekli dalje proti ruski meji. Mraza je bilo navadno 27 stopinj. Vsak čas se je kdo mrtev zgrudil ter zmrznjen obležal ob potu do prihodnje spomladi; drugi so poginili v boju s Kozaki, ki so jim vedno bili za petami. V Vilni so nesrečniki dobili hrane, ali tudi kužne bolezni so jele razsajati med njimi. Pri Kovnu je dne 12. decembra bila zadnja bitva, v kateri se je Ney z nova skazal hrabrega in zvedenega poveljnika. Od velike Napoleonove vojske je samo štiri sto peščev in šest sto konjikov oboroženih in zdravih prišlo črez reko Njemen. Desno krilo se je pod Schwarzenbergom obdržalo v Varšavi, Makdonald pa se je z levim umaknil v Tilžo. Pruski general York, ki je Makdonaldovo vojsko imel varovati, da bi ji ne prišli Rusi za hrbet, sklenil je samolastno z ruskim poveljnikom Dibičem pogodbo, v kateri je obljubil, da se bodo Prusi odpovedali zavezi s Francozi. York je ravnal po želji vojščakov in naroda pruskega, pa je vedel, da bo tudi kralj pruski odobril pogodbo. Kmalu so tudi Avstrijanci zapustili veliko vojvodino Varšavsko. Tako se je končala Napoleonova vojska na Ruskem. V šestih mesecih je vsega skupaj poginilo nad 300.000 ljudij in 150.000 konj. Leta 1813. so na Ruskem sežgali nad 200.000 zmrznjenih mrličev. Ko je v Gumbinu francoski general Dumas ravno bil v svoji sobi, odpró se vrata in črez prag stopi nekdo z dolgo brado, zavit v črn plašč ter ves umazan po licu in po obleki. „Kdo si?“ zadere se ná-nj general Dumas, neznan človek pa mu odgovori: „Ostanek velike armade, maršal Ney

Na mostu pri Kovnu postreljal sem smodnik, potém vrgel orožje v Njemen, bežal skoz gozde, a zdaj sem tu.“

Velika zavezna vojska za osvoboditev izpod Napoleonovega jarma.

Po vsej Evropi je potlačenim narodom odleglo, ko se je raznesel glas o žalostnem koncu francoske vojske na Ruskem. Kdor je prej omahoval, ohrabril se je zdaj ter z velikim navdušenjem pripravljal na boj zoper silovitega zatiralca vladarjev in držav. V Petrogradu so se že julija meseca 1812 izseljeni Nemci jeli posvetovati, kako bi se naj vzdignil ves narod nemški, ko bi se bojna sreča obrnila zoper Francoze. Prvo besedo pri teh dogovorih imela sta izgnani vojvoda Oldenburški in nekdanji pruski minister Stein, ki je posebno delal na to, da bi Rusi šli na Nemško ter ondi nadaljevali vojsko zoper Napoleona. To se je tudi zgodilo kmalu potém, ko se je general York samolastno odpovedal zavezi s Francozi. Ruski poveljnik Wittgenstein je meseca januarja 1813 posedel Kraljevec, pruski kralj Friderik Viljem III. se je preselil v Vratislavo, da je bil varnejši pred Francozi, in takoj so se delale velike priprave za vojsko. Pruski kralj je dovolil, da je Lützow nabiral dobrovoljce in da se je osnovala splošna deželna bramba in črna vojska, a natò se je v Kališu zavezal z ruskim cesarjem Aleksandrom I. ter Francozom napovedal vojsko. K prusko-ruski zavezi pristopili ste takoj tudi Švedska in Angleška. Avstrija se je še nekoliko obotavljala, ali za Napoleona ni storila ničesar več, odkar je Schwarzenberg zapustil Varšavo, med tem ko so nemški knezi porenske zaveze še zmirom bili na strani francoskega cesarja. Največje navdušenje za vojsko je bilo na Pruskem. Domoljubni razglas kraljev je kar vse spravil na noge. Bodi star ali mlad, bogat ali siromak, vsak kdor je le količkaj bil za to, zgrabil je orožje; drugi so pripomogli z dobrovoljnimi darovi; žene pa so prevzele skrb za bolne in ranjence.

Prve dni meseca aprila 1813 začela se je vojska s tem, da so Prusi Francoze zagnali čez reko Labo. Zdaj je Napoleon z novo vojsko prišel na Nemško; imel je kakih 120.000 mož, po večjem samih neizkušenih novincev. Zavezna prusko-ruska vojska, kateri je vrhovni poveljnik bil Wittgenstein, štela je samo 85.000 vojščakov, ali bili so junaškega srca in kar hrepeneli so po boju. Dne 2. maja je pri Grossgörschenu blizu Lipskega bila prva bitva, katero je Napoleon imenoval „bitko

pri Lützenu". Francozi so zmagali, akoravno jih je mnogo več poginilo nego nasprotnikov, ki so se v dobrem bojnem redu počasi umikali v Lužico. Napoleon je po odhodu zaveznikov šel v Draždane ter omahljivega saskega kralja prisilil, da je stopil na njegovo stran. Tako pojačan udaril je dne 20. maja pri Budišinu na zavezno vojsko, šel črez reko Sprevo ter drugi dan z nova zmagal pri Wurschenu. Toda to mu ni nič koristilo; zopet mu je poginilo mnogo vojščakov, a nasprotniki niso bili nikakor zastrašeni, ampak v najboljšem redu in veselega srca so se umaknili na Šlesko, da so bili bliže Avstriji, katero so za gotovo upali zá-se pridobiti. To je Napoleona jelo skrbeti in dne 4. junija je sklenil premirje, ki se je zavleklo do 17. avgusta. Francoski cesar je namreč potreboval časa, da si pomnoži oslabljeno svojo vojsko, a nadejal se je tudi, da bo med tem Avstrijo za se dobil. V ta namen so se na shodu v Pragi začeli dogovori, ali brez uspeha, zató ker Napoleon ni nikakor hotel odjenjati in niti tega ni hotel pustiti, kar je bil itak že izgubil. Angleška se shoda niti udeležila ni, ampak obljubila je zaveznikom večje denarne pomoči ter jih vzpodbujala na daljno vojskovanje. Še le ko je avstrijski cesar dne 12. avgusta Francozom napovedal vojsko, hotel mu je Napoleon vse želje izpolniti, toda bilo je že prepozno. Zavezniki so premirje dobro uporabili, in zdaj so imeli 600.000 vojščakov. Francozov je bilo ob Labi le 350.000, po raznih nemških trdnjavah jih je še bilo raztresenih 80.000, a 32.000 se jih je nahajalo v Hamburgu, ki ga je general Davoust malo pred premirjem vzel ter ga neusmiljeno oplenil, ko mu niso kar takoj hoteli izplačati osem in štirideset milijonov frankov bojnega davka.

Zavezniki so velikansko vojsko svojo razdelili na troje. Vrhovni poveljnik knez Schwarzenberg je vodil veliko ali takozvano česko vojsko, in pri njem v taboru so bili trije zavezni vladarji ter tudi izgnani francoski general Moreau, ki ga je bil ruski cesar iz Amerike pozval. Šlesko vojsko je vodil stari Blücher, severno pa švedski kraljevič Karol Ivan Bernadotte. Dne 17. avgusta se je boj z nova začel. Napoleon je s svojimi stal na Saskem okoli Draždan, in odtod je mislil udariti proti Berolinu, proti Vratislavi ali pa proti Pragi, kakor hitro bi zapazil, na kateri strani bi nasprotnikom najlaže prišel do živega. Najprej je poskusil srečo na severu. Maršal Oudinot je šel proti Berolinu in že ni imel dalje nego tri ure do mesta. Tú pa zadene pri Grossbeerenu na zavezno vojsko, ki ga je dne 23. avgusta užugala in nazaj zagnala. Ob istem času je drugi francoski general Macdonald šel na Šlesko. Tu se je

tari Blücher s prva pred njim nazaj pomikal; ko ga je pa vabil črez reko Katzbach, udaril je dne 26. avgusta z vso silo iá-nj ter ga v največjem dežu in viharju popolnoma zmagal pri stem Wahlstattu, kjer je leta 1241. bila grozovita bitka z Mon-oli. Blücher je svojim v jedno mer veleval: „Naprej! Na-rej!“ in zató so mu dali ime „maršal Naprej“, pruski kralj a ga je imenoval za kneza Wahlstattskega. Ko vojščaki za-adi deža niso mogli streljati, obrnili so puške ter so z dolnjim oncem udrihali po Francozih, od katerih je mrtvih in ujetih bilo 0.000. Najmanj srečna je bila česka vojska, katero je Na-oleon sam dne 26. in 27. avgusta pri Draždanih užugal. V oju je poginil tudi Moreau, kateremu je topovska krogla od-ila obé nogi, ko je ravno stal prav tik ruskega cesarja. Od-edli so ga na Česko v mestice Lovny, kjer je v malo dnevih mrl. Napoleon je hotel avstrijski vojski zapreti pot proti omu, pa je hitro generala Vandamma poslal za njo. Že je il Vandamme prestopil česko mejo, ali pri Chlumu se mu je ıski poveljnik Osterman krepko v bran postavil, zmagal ga ter jel s celim njegovim krdelom, kakih deset tisoč mož (dne 0. avgusta). Z Rusi se je bojevalo tudi prusko krdelo pod leistom in avstrijsko pod Colloredom. Napoleon je še zmirom al pri Draždanih ter je zdaj na jedno, zdaj na drugo stran daril, kakor hitro so se kje pokazali nasprotniki. Najpredrz-ejšega svojega generala Ney-a je še enkrat poslal proti Be-linu, ali zavezna poveljnika Bülow in Tauenzien sta tudi njega nagala v bitki pri Denevicah, dne 6. septembra. Osemnajst soč Francozov je bilo mrtvih in ranjenih, in Ney je pisal ce-ırju svojemu, da je zdaj zadnji čas, da bi se umaknili nazaj rez reko Saalo.

Po teh bitkah, v katerih je Napoleonu poginilo kakih sto soč vojščakov, pomikale so se vse tri zavezne vojske vedno liže druga k drugi in skušale Francozom priti za hrbet ter m zastopiti pot proti domu. Napoleon je to zapazil in se maknil nazaj proti Lipskemu, kjer se je odločila osoda cele vrope. Dne 16. oktobra se je začel velikanski boj. Od osmih utraj je grmelo neprenehoma nad tisoč topov. Kar zemlja e je tresla, in v Lipskem je popokalo mnogo oken. Hrabro se borili ti in drugi, in ni bilo mogoče reči, čegava bode naga. Najhujši bil je boj na južni strani Lipskega pri wa-ıavskih holmcih, kjer sta se zgrabila Napoleon in Schwarzen-erg. Zavezniki so vse moči napenjali, da bi ukrotili silovite rancoze in Poljake, pa zastonj. Napoleon sam se je večkrat ıgnal v največji bojni hrup ter vzpodbujal generale svoje in

jim dajal potrebne ukaze. Najnovejšemu maršalu, knezu Ponjatovskemu, je vzkliknil: „Naprej, kralj poljski!“ Ob treh popoldne so Francozi že toliko napredovali, da je Napoleon v Lipskem dal z vsemi zvonovi zvoniti v slavo zmage svoje. Ali kmalu so Avstrijanci in Rusi zopet dobro stali, med tem ko je Blücher pri Mockernu na severni strani od Lipskega užugal Marmonta. V nedeljo dne 17. oktobra ni bilo boja. Napoleon je ujetega avstrijskega generala poslal k cesarju Franju, da bi se dogovarjal zastran mirú. Obljubil je, da se odreče Varšavi, Iliriji in porenski zavezi in da se vrne črez Reno, kakor hitro se sklene premirje. Zavezniki mu niso dali odgovora, ampak pomnožili so svojo vojsko za novih sto tisoč mož ter dne 18. oktobra zjutraj ponovili strahoviti boj. Napoleon je ime samo 130.000 vojščakov, nasprotniki pa 300.000, h katerim s kmalu prestopila tudi krdela saska in würtemberška. Cvet vseh evropskih narodov se je bil zbral na groznem bojišču, in ka skušali so se, kdo bo hrabrejši. Do večera so zavezniki popol noma zmagali, in Napoleonu je zdaj bila prva skrb, kako s spraviti z nesrečnimi rojaki svojimi na pot proti domu. Ko s je noč vlegla na zemljo, obsevalo je deset gorečih vasij krvav polje, na katerem je kar mrlič ležal pri mrliču. Dne 19. ok tobra so zavezniki s treh stranij naskočili Lipsko. Napoleon s je poslovil pri saskem kralju ter ob desetih srečno odpotova med tem ko sta Macdonald in Ponjatovski imela ostati v mest in ga tako dolgo braniti, da bi vsi Francozi mogli oditi. tem je francoski vojščak prezgodaj zažgal s smodnikom nabit rove, in zidani most črez reko Elstero se je z groznim hrupor razletel. Francoski vojščaki, kolikor jih je bilo še takraj rek so se po večjem morali udati zmagovalcem. Mnogo jih j v Elsteri utonilo, in med njimi je bil tudi poljski knez Ponja tovski. Macdonald je srečno preplaval in se rešil. Popoldr so zavezni vladarji prišli v Lipsko, kjer so ujeli kralja saskeg in ga ujetnika z ženo in hčerjo odpeljali v Berolin.

Napoleon je v bitki pri Lipskem mrtvih in ranjenih i gubil nad trideset tisoč vojščakov, z ostalimi sto tisoč pa bežal proti domu. Med potjo so mu bili urni Kozaki vedno petami ter ga zeló nadlegovali, toda pravi boj se je vnel še pri Hanavi, kjer se mu je ustavil bavarski general Wrede pet in petdesetimi tisoč moži, da mu zapre pot na Francosk Napoleon se je zopet skazal zvedenega junaka in poveljnik zmagal je ter se srečno preril črez reko Reno. Tu je vojsl njegova štela samo še sedemdeset tisoč mož, od katerih je p lovica kmalu potém zbolela in pomrla od prevelikega napo

Po bitki pri Lipskem se je najprej razdrla porenska zaveza. Knezi te zaveze so si s posebnimi pogodbami zagotovili državno neodvisnost svojo ter pristopili k veliki zavezi zoper Francoze. Kraljevine Westfalske ni bilo več, kakor hitro je izginil njen kralj; a to isto se je zgodilo z veliko vojvodino Frankfurtsko. Koliko je po raznih nemških trdnjavah še bilo francoskih vojščakov, vsi so se kot ujetniki morali udati zmagovalcem. Jedini general Davoust se je branil v Hamburgu do 26. maja 1814. General Bülow je Francoze zapodil iz Holandije ter preklical kontinentalni zapor, ki je hujše nego drugod tiščal nesrečni narod ter mu čim dalje tem bolj podkopaval vse vire blagostanja njegovega. Danska, ki je ostala zvesta zaveznica Napoleonova, imela je zdaj vojsko s Švedsko. V bitvi pri Bornhövedu zmagal je kraljevič švedski ter dne 14. januarja 1814 sklenil mir v Kielu, v katerem je Danska v zameno za Rujano in kos Pomorja odstopila Švedski celo Norveško. Za Tirole in Ilirijo bilo je še nekoliko krvavih bojev, toda Avstrijanci so zmagali ter imenovani deželi zopet zjedinili z ostalim cesarstvom. Celó Murat se je izneveril Napoleonu, svaku svojemu, ter zaveznikom obljubil, da bode pomagal Francoze izgnati iz Italije proti temu, da ga priznajo za kralja neapoljskega. Švajcarska je rekla, da noče biti na nobeno stran, ter se je s tem prikupila Napoleonu, ki se tedaj vsaj od te najslabše meje francoske ni nadejal sovražnega napada. Toda zaveznikom je v imenitnem tedanjem trenutku bilo malo mar, kaj poreče Švajcarska, pa so brez ozira na njo ravnali, kakor jim je bolje kazalo.

Še se je Napoleon nadejal, da se mu povrne velika bojna sreča njegova. Prišedši na Francosko pripravljal se je takoj na novo vojsko. Državno starešinstvo mu je dovolilo 280.000 novincev, ali bilo mu jih je premalo in terjal je še drugih 300.000 ter novih večjih davkov. Starešinstvo mu je dovolilo oboje. Toda časa je bilo premalo, navdušenja za obupno vojsko pa še manj, in Napoleon je komaj nabral 150.000 vojščakov, ki pa niso bili ne izurjeni, ne opravljeni, kakor bi bilo treba. Med tem so se zmagoviti zavezniki vedno bliže pomikali francoski meji. Iz Frankfurta so poročili Napoleonu zadnjo besedo ter mu ponudili mir pod kaj ugodnimi pogoji. Hoteli so mu pustiti ves svet do reke Rene, samo da bi prej ustavili brezkončno prelivanje krvi. Ali cesar francoski niti zdaj ni hotel izprevideti velike nevarnosti, ki mu je pretila, in prevzetno je zavrgel dobro ponudbo. Kmalu se je kesal svoje trme, ali bilo je prepozno. Nič mu ni koristilo, da je izpustil španjolskega kralja

Ferdinanda VII. in rimskega papeža Pija VII. Ko je videl, da so Francozi preplašeni in da ga ni več nekdanjega navdušenja za vojsko, sklical je državni zbor in mu rekel, da si tudi on želi mirú, ali takega, ki ne bode sramotil cesarstva in naroda francoskega. Zbrani poslanci so drugače sodili, pa so cesarju bridko tožili nadloge in težave, ki jih zopet in zopet mora trpeti vsa država. To je Napoleona strašno ujezilo in razpustil je zbor.

Med tem je knez Schwarzenberg v začetku leta 1814. z veliko zavezno vojsko pri Bazileji prestopil francosko mejo, Blücher pa je s takozvano šlesko vojsko po noči pred novim letom pri Mannheimu, Caubu in Koblenzu šel črez Reno. Oba poveljnika sta trdnjave pustila na strani ter hitro stopala dalje proti Parizu. Da bi se nasprotni vojski ne zjedinili, udaril je Napoleon zdaj na jedno, zdaj na drugo. Po bitki pri Briennu se je Blücher moral pred njim nazaj umakniti, ali posrečilo se mu je, da se je zjedinil z velikim delom Schwarzenbergove vojske, in tako pojačan je pri La Rothieri zmagal Francoze in jih potisnil nazaj za reko Aubo. Velikih težav je prizadevala zaveznikom skrb za živež tolikim vojščakom svojim na tuji sovražni zemlji. Zató sta se njihova poveljnika zopet ločila ter je Blücher s svojimi stopal dalje ob reki Marni, Schwarzenberg pa ob Seini. Brž ko je Napoleon to ločitev zapazil, užugal je raztresena krdela šleske vojske v manjših bojih in pognal nekoliko na severno stran, potém pa se hitro obrnil proti jugu ter dne 18. februarja v bitvi pri Montereau-u zmagal Schwarzenberga. Zavezniki so se nató morali nekoliko nazaj umakniti, ali kmalu so se zopet ohrabrili in tem hitreje stopali proti Parizu. Napoleon se je skušal z avstrijskim cesarjem posebej pobotati, ali zastonj; kajti cesar Franjo I. ni hotel ničesar storiti, kar bi prej ne odobrili vsi zavezniki skupaj. Zdaj se je francoski cesar ustavil napredujoči šleski vojski, a ko ga je Blücher pri Laonu do dobrega užugal, hitel je na drugo stran ter se pri Arcisu ob reki Aubi z nova zgrabil z mnogo večjo vojsko Schwarzenbergovo. Francozi so napeli vse moči, pa brez uspeha; sam Napoleon je obupal in bi bil najrajši v boju poginil; ko je pa videl, da so nasprotniki zmagali, šel je z vso svojo vojsko proti Reni. Tú je mislil zbrati vse vojščake, kar jih je bilo po raznih trdnjavah, ob enem pa zaveznikom za hrbtom vzdigniti razkačeno francosko ljudstvo ter jim tako zapreti pot proti domu. Ali za takošne naklepe je bilo premalo časa. Blücher in Schwarzenberg sta se združila, zmagala pri La Fere Champenoise francoskega generala Marmonta in Mortiera,

in odprta jima je bila pot do Pariza, kjer ni bilo vseh skupaj več nego 30.000 vojščakov. Prav pred mestom je dne 30. marca bil zadnji boj, v katerem je Blücher z naskokom vzel holmce montmarter-ske. Nató se je Pariz ob dveh po polnoči udal na milost zaveznikom, ki so drugo jutro slovesno šli v mesto. Na čelu velikega števila generalov in druge imenitne gospode jahali so car Aleksander ruski, Friderik Viljem kralj pruski in knez Schwarzenberg. Avstrijski cesar Franjo je ostal v Nancy-ju.

Minilo je že nekoliko stoletij, odkar v Parizu ni bilo tujih sovražnikov; žalostnega srca so tedaj ponosni prebivalci gledali vhod mogočnih zmagovalcev; kar presunilo pa jih je, ko je kakih sto ljudij z belimi zastavami hodilo po mestu in klicalo: „Živio kralj! živeli Burbonci!“ Z oken so jim gospe z belimi robci mahale, velika množica zbranega ljudstva in meščanski brambovci pa so komaj zadušili jezo svojo ter škripaje z zobmi pogledovali po oblastnih tujcih. Še tisti dan zvečer je car Aleksander odločno rekel, da se z Napoleonom nikakor ne misli pogajati, in nató je starešinstvo, v katerem je predsedoval Talleyrand, dne 2. aprila vzelo cesarski prestol Napoleonu in vsemu rodu njegovemu. Napoleon je bil v Fontainebleau-u, kakih dvanajst ur od Pariza, ko mu je dne 3. aprila došlo poročilo o sklepu starešinstva. Na prvi mah je kar vzkipel od jeze in hotel je iti v Pariz s petdesetimi tisoč moži, ki jih je imel pri sebi; toda kmalu je izprevidel, da mu zdaj ni več pomoči, in dne 7. aprila se je brez pogojev odpovedal vsaki vladarski oblasti, bodi na Francoskem, v Italiji ali kjer koli drugod. Dne 11. aprila so mu zavezniki pustili cesarski naslov, dali mu otok Elbo kot samostalno kneževino, dosodili mu na francoski račun po dva milijona frankov na leto ter dovolili, da si je štiri sto starih svojih vojščakov vzel sebój. Njegovi ženi, cesarici Mariji Lujizi, so za sina njenega Napoleona mlajšega in naslednike njegove podelili italijansko vojvodino Parmo in Piacenzo; a primerne pokojnine v gotovih novcih določili so tudi ostalim udom rodbine Napoleonove. Stari vojščaki so se na glas jokali, ko so v Fontainebleau-u od slavnega cesarja svojega slovó jemali; prosto ljudstvo pa ga je na potu proti morju večkrat grdo zasramovalo.

Istega dne 4. maja 1814., ko se je Napoleon pripeljal na Elbo, prišel je Ljudevik XVIII., brat nesrečnega kralja Ljudevika XVI., v Pariz ter zasedel prestol prednikov svojih. Dne 30. maja je z zavezniki sklenil takozvani mir pariški, po katerem se je Francoska zopet skrčila v tiste meje, ki jih je imela leta 1792., pridejali so ji samo Savojsko ter nekoliko krajev

v Elsasu in na belgijski meji, vsega skupaj kakih 100 štirijaških miriametrov. Tudi so ji povrnili vse prekmorske naselbine, ki jih je imela pred vojsko. Da bi se pa do dobrega uredile državne razmere evropske sploh, posebno pa dežele prejšnjega nemškega cesarstva, sklicali so zavezniki veliki vladarski shod na Dunaju, kjer se je zbralo tudi mnogo slovečih državnikov in vojaških poveljnikov. Bojne odškodnine v novcih niso zmagovalci zahtevali, in niti ugrabljenih umetnij niso terjali nazaj, ampak takoj po sklenjenem miru so zapustili Pariz.

Po njihovem odhodu je kralj Ljudevik XVIII. oklical za Francosko novo ustavo. Postavodajalno oblast je podelil državnemu zboru, ki se je ločil v gosposko zbornico in v zbornico poslancev. V prvo je kralj sam po svoji volji pozval zaslužne in odlične može, poslance pa so volili vsi državljani, ki so izpolnili vsaj trideset let ter plačevali na leto po tri sto frankov; izvoljeni pa so smeli biti le taki možje, ki so bili najmanj štirideset let stari ter so plačevali po tisoč frankov letnega davka. Peti del poslancev se je imel vsako leto z nova voliti. Staro plemstvo je dobilo nazaj vse stare naslove, a tudi novo je pridržalo svoje; davke pa so vsi Francozi imeli jednako plačevati brez ozira na rod ali stan svoj.

Zadnjih sto dnij cesarstva Napoleonovega.

Potekel je mesec za mesecem, a vladarji in knezi na dunajskem shodu se še niso do dobra sporazumeli, kako bod uravnali razrovano Evropo. Največ težav so jim prizadevale dr žavne razmere saske in poljske, in bilo jih je, ki so mislili, d se bodo zastran tega popolnoma razbili daljni dogovori. Poro čilo o tem razporu je ohrabrilo predrznega Napoleona, da j nenadoma zopet planil v svet ter skušal ponoviti cesarstvo svoj Dne 1. marca 1815 je pri Cannesu na Francoskem stopil n suho in spremljevalo ga je tisoč oboroženih vojščakov. Franco so ga bili veseli, kajti kralj Ljudevik XVIII. se jim ni zn prikupiti, ampak hudo jih je žalil z nepremišljenim ravnanje svojim. Cesarsko stražo je premestil v Metz, tisoč in tisoč za služnim vojščakom je zmanjšal plačo za polovico, a zató je či dalje več tujcev jemal v vojsko svojo. Predrzno obnašanje bu bonskih princev, vzlasti pa neizmerna prevzetnost starih plem nitnikov, ki so se zdaj povrnili ter se šopirili po Parizu, ra jezilo je ljudstvo in jelo ga je skrbeti, da mu ne bi zopet vzel kar je dobrega in koristnega obrodila velika revolucija. Nap leon je vse to dobro vedel, pa je v primernih razglasih zn

bolj razburiti nezadovoljni narod francoski ter ga pridobiti se. Od vseh stranij so ljudje hiteli k njemu in kakor v kem slovečem sprevodu prišel je brez ovir v Grenoble. Tú mu je vojaška posadka postavila v bran. Napoleon je z ılim svojim krdelcem obstal ter sam stopil naprej pred krave vojščake rekóč: „Kdor hoče ubiti cesarja svojega, pa ga j!“ Kakor da bi jih očaral, jeli so vojščaki navdušeno klicati: ivio naš cesar!“ in vsi so prestopili na njegovo stran. To ɔ se je zgodilo v vsakem drugem mestu, a v Lyonu so ga olikim navdušenjem sprejeli, da je kralja Ljudevika XVIII. ɔ hudo skrbeti. Oklical je državno prognanstvo nad predrznim ɔrnikom ter pošiljal proti njemu krdelo za krdelom, ali vsako takoj prestopilo k Napoleonu, kakor hitro ga je zagledalo. posled se je tudi maršal Ney s svojo vojsko izneveril kralju ıdeviku XVIII., ki je nató dne 20. marca bežal v Ženevo, a večer istega dne je Napoleon na čelu vojske prišel v Pariz se zopet nastanil v tuilerijskem gradu.

Za Napoleona ni bilo dobro, da so zavezni vladarji bili še ıpaj na shodu na Dunaju. Zastonj se je skušal z avstrijskim ruskim cesarjem pogoditi; že dne 13. marca so zavezniki čano oklicali nad njim državni izgon, in takoj so delali veınske priprave, da bi ga kakor hitro mogoče užugali ter odvrnili iko nevarnost, ki je zopet pretila Evropi. Po vseh nemških elah so nabirali vojščake, Angleži so svoje poslali na Hodsko, Rusi pa, ki so že bili med potjo, morali so se hitro iti nazaj proti Reni. Na vse zadnje je velike zavezne vojske ɔ 900.000 mož. Tudi Napoleon se je na vso moč pripravljal, toliko vojščakov le ni mogel spraviti na noge, kolikor jih mislil.

Med tem se je v Italiji odločila osoda neapoljskega kralja ıchima Murata, svaka Napoleonovega. Kakor vemo, izneveril je Murat po bitki pri Lipskem dobrotniku svojemu ter z Avstrijo zavezal zoper Francoze, zató da si ohrani krai prestol. Ali na dunajskem shodu niso nikakor hoteli Burıci privoliti, da bi lepa neapoljska krona odsevala na glavi danjega krčmarjevega sina. Brž ko je tedaj Murat čul, da je Napoleon povrnil na Francosko, prestopil je zopet na njeo stran, vzdignil vojsko ter pozival Italijance, naj se zdru- z njim zoper vsako tuje gospodstvo v Italiji. Ne da bi slušal denega Napoleona, ki ga je svaril, naj se nikakor ne pregli, šel je s svojo vojsko noter do reke Pada, kjer je zadel Avstrijance. Takoj pri prvem navalu so se morali njegovi nazaj pomikati, v bitvi pri Tolentinu dne 4. maja pa so bili

popolnoma užugani, in brez reda so se razkropili na vse strani Murat je zbežal na Francosko, kralj Ferdinand IV. pa je zope v jedno kraljestvo zjedinil Neapolj in Sicilijo. Meseca oktobr se je Murat s peščico vojščakov povrnil ter v Kalabriji stopil n suho, nadejajoč se, da se bo takoj vse ljudstvo vzdignilo z njega. Ali zmotil se je. Ljudje so ga ujeli ter izročili kralje vemu namestniku, ki ga je dal dne 13. oktobra ustreliti.

Napoleon je po svojem prihodu v Pariz kmalu izprevide da se je na Francoskem marsikaj izpremenilo. Narod se j streznil in ni več maral za neizmerno njegovo hrepenenje p slavi in moči, ampak želel si je vladarja, ki bi državo zn krepko braniti zoper tuje napadnike, domá pa vsem prebivalce zagotovil iste pravice, da bi vsakdo mogel mirno živeti ter sv bodno razvijati telesne in duševne svoje moči. Vladohlepni ces je moral nekoliko odjenjati in oklical je novo ustavo, ki pa obudila velikega veselja. Pri svečanosti na Martovem polju, je pobito ljudstvo imelo obuditi k novemu navdušenju, slav so skoro sami vojščaki ponovljeno cesarstvo. Tudi novi držav zbor je cesarju odkritosrčno razodel željo naroda francoskeg naj bi se ohranila ustavna državna oblika in naj bi se kak hitro mogoče za stalno povrnili mirni časi. Napoleon se mnogo oziral na take stvari, ampak z novo zmago si je hot povrniti prejšnjo veljavo. Dne 14. junija 1815 je peljal 120.0 mož črez mejo. Šel je v Belgijo in tu je raztresena zavez krdela namerjaval užugati, predno bi se mogla zbrati; vzla pa je hotel ubraniti, da se vrhovna poveljnika Wellington Blücher ne bi zjedinila. Poslal je torej maršala Ney-a pr Wellingtonu, sam pa je z vso močjo udaril na Blücherja ter dne 16. junija zmagal v jako hudi bitvi pri Ligny-ju. St Blücher je v boju padel pod konja svojega, ki je poginil sovražne krogle, in tú je ležal, ko so Francozi drli mimo nje ne da bi ga zapazili ali spoznali. Še le ko so v daljnem boj vanju pruski vojščaki na istem mestu nasprotnike nazaj zagn našli so pod konjem ljubljenega poveljnika ter ga oteli sm Istega dne se je Ney pri Quatrebrasu bojeval z Wellingtono vojsko, ne da bi se bila zmaga odločila na jedno ali drugo str Od zaveznikov je tú konec našel Viljem Braunschweigski, Ney se je naposled vendar moral nazaj umakniti, ko je b nasprotnikov čim dalje več. Zdaj se je Wellington sam stavil na čelo zbranim krdelom svojim, s kterimi se je pomak do Waterloo-a. Tu se je z glavno vojsko tako utaboril, da je seboj imel gozd, med tem ko je en del zasedel bližnji holn St. Jean. Pod večer dne 17. junija prišli so Francozi, t

;osta megla je ležala na zemlji, in tudi blata je bilo toliko, da o počakali drugega dne. Po številu vojščakov sta si nasprotnika ›ila precej jednaka in Wellingtona je jelo skrbeti. Že se je boj ačel, kar mu pride general Bülow s prvimi pruskimi krdeli ıa pomoč in kmalu za njim je prišel Blücher sam z vso svojo ·ojsko. Zaveznikov je bilo zdaj malo da ne dvakrat toliko, koikor Francozov, in to je odločilo. Francozi so se borili hrabro, la se niso mogli bolj, ali bilo jih je premalo. Najbolj se je ›dlikovala stara garda Napoleonova, ki je bila pripravljena, da ›ogine skupaj s poveljnikom svojim; velika sila nasprotnikov ›a je razgnala tudi njo in vsa francoska vojska se je razkropila · kupe bežečih ljudij, ki so kar drug drugega podili proti meji, la bi ušli zmagovalcem, ki so jim bili vedno za petami. Samo ›nkrat je Napoleon hotel med potjo malo počiti, ali takoj so ga lohiteli pruski konjiki, in komaj jim je na hitrem konju ušel; ıiti toliko ni utegnil, da bi pobral svoje stvari, ampak celó :lobuk, sabljo in listnico svojo je moral pustiti Prusom, ki so ·se poslali v berolinski muzej za spomin na slavno zmago. Pozno zvečer sta se Wellington in Blücher sešla in pozdravila · gostilnici „La belle Alliance“, po kateri so krstili bitko pri Waterloo-u.

Dne 21. junija je Napoleon prišel v Pariz in takoj je videl, :ako ga vse zapušča. V državnem zboru je Lafayette bridko ›ožil: „Za jednega jedinega moža je že poginilo nad tri milione Francozov. Dovolj smo storili zá-nj; zdaj treba, da rešimo lomovino.“ Lucijan Bonaparte je skušal brata svojega zagovarati, pa brez uspeha. Ko je omenil zvestobo, ki so jo Francozi ›risegli cesarju, zavrnil mu je Lafayette: „Kaj? zvestobo? — šli smo z Vašim bratom v afrikanske puščave in na snežne ›lanjave ruske; francoske kosti so raztresene po vseh delih sveta in pričajo o zvestobi Francozov do njihovega cesarja!“ — Nató se je Napoleon odpovedal prestolu na korist sinu svojemu, sam pa je mislil iti v Ameriko. Pred napredu-očo prusko vojsko je komaj še o pravem času bežal iz Pariza n srečno je prišel v Rochefort; toda črez morje ni mogel, da ga ne bi zasačile angleške ladije, ki so prežale na-nj. Udal se e torej angleškemu kapitanu Maitlandu ter se izročil milosti ·elikodušnega angleškega kraljeviča. Zbrani vladarji so sklenili, la se ima Napoleon za vselej izgnati iz Evrope ter za ves čas :ivljenja dejati pod stražo, Angležem pa so poverili, da ta sklep zvršé. Ponižani cesar se je nató na angleški ladiji odpeljal laleč tja proti jugu na samotni otok sv. Helene v atlantskem ›ceanu. Tú je v leseni hišici, ki so mu jo pripeljali iz Lon-

dona, bival do svoje smrti skupaj z nekoliko zvesto mu udanimi generali, s katerimi se je pogovarjal o slavnih dneh ter jim narekoval dogodbe svoje. Zadnje štiri leta je bolehal; raka je imel v želodcu in po hudih bolečinah je umrl dne 5. maja 1821. Izpolnil je 53 let. Na smrtni postelji je razodel željo, da bi počival ob Seini med francoskim narodom, ki ga je tolikan ljubil. Ta želja se mu je izpolnila dvajset let po njegovi smrti ko so ga Francozi z dovoljenjem angleške vlade prepeljali v Pariz ter ga svečano položili v Panteon med druge slavne može

Takoj po Napoleonovem odhodu l. 1815. prišli so zmagovalni zavezniki pred Pariz, ki se jim je dne 3. julija brez upora udal. Drugi dan se je tudi kralj Ljudevik XVIII. kar na tihem povrnil v prestolnico svojo. Zavezni vladarji niso bili zdaj več tako blagi, kakor prvo pot. Francozi so morali povrniti vse umetne dragocenosti, ki so jih prejšnja leta pobrali tujim dr žavam in mestom ter takoj plačati sto tisoč frankov bojnega davka. Prusi so jim hoteli vzeti tudi Elsas in Lotringen, al niti Rusi, niti Angleži niso bili za to. Minister Talleyrand je znal ubraniti večje izgube in trdovratno se je upiral terjatvam zmagovalcev. Rajši je odstopil od svoje časti, nego da bi od jenjal, in še le njegov naslednik vojvoda Richelieu je pospeši drugi pariški mir, ki so ga zavezni vladarji podpisali dne 20. novembra. Francozi so sprejeli vse sklepe vladarskega shoda na Dunaju; Nizozemski so morali prepustiti trdnjav Philippeville in Marienburg ter vojvodino Bouillonsko; Prusk so dali Saarlouis, Bavarski Landau, kralju sardinskemu pa Sa vojsko. Razun tega so morali plačati sedem sto tisoč franko bojne odškodnine ter dovoliti, da je na francoski račun sto in petdeset tisoč mož zavezne vojske pod poveljnikom Wellingtonom pet let ostalo v francoskih trdnjavah in mestih. Slavnega mar šala Ney-a so še pred koncem leta 1815. ustrelili in s Fran coskega so izgnali ves rod Bonapartov, morilce kralja Ljude vika XVI. ter vsakega, kdor je zadnjih sto dnij Napoleonoveg cesarstva sprejel kako državno službo ali čast. Napoleonov si je živel z imenom vojvode Reichstadtskega na Dunaju pri ded svojem cesarju Franju ter je tu umrl leta 1832. Mati njegov cesarica Marija Lujiza je umrla leta 1847.

Vladarski shod na Dunaju (1815).

O vseh svetnikih leta 1814. zbrali so se na Dunaju za stopniki vseh evropskih držav, izvzemši jedino Turško. Prv med njimi bili so trije zavezniki, avstrijski cesar Franjo I

ruski cesar Aleksander I. in pruski kralj Friderik Viljem III. Za njimi so prišli kralji in knezi nemški, kralj danski ter mnogo drugih slovečih in v državnih stvaréh zvedenih mož. Francosko je zastopal minister Talleyrand, ki je ponižani domovini svoji rešil toliko veljave, da se brez nje ni ničesar odločilo gledé tistih dežel, ki so se zopet otele francoski oblasti. Na čast imenitnim gostom vrstile so se sijajne dvorske in druge svečanosti kar druga za drugo, in to je tudi mnogo drugih tujcev privabilo na Dunaj. Pri posvetovanju in sklepanju o posebnih državnih izpremembah so prvo besedo imeli avstrijski in ruski cesar, pruski kralj ter zastopniki Angleške, Francoske, Španjolske, Portugalske in Švedske: torej vsi, ki so podpirali prvi pariški mir. Predsedoval je avstrijski minister knez Metternich. S prva so obravnave tekle počasi in govorilo se je o nekakem razporu; kakor hitro pa je počil glas, da se je Napoleon vrnil na Francosko, podvizali so se na shodu ter se kmalu sporazumeli.

Največ težav prizadevala jim je Poljska, katero bi bila Ruska vso rada zá-se imela, pa je v zameno Pruski hotela dati Sasko. Toda temu so se uprle Avstrija, Francoska in Angleška, ki niso nikakor bile za to, da bi Saska jenjala biti samostalna država. Naposled je car Aleksander odjenjal, in pobotali so se tako, da je Pruska dobila samo dve petini od kraljevine Saske, poljski Poznanj in Gdansko, prejšnje švedsko Pomorje, otok Rujano in obširna posestva ob Reni, da bi tem laže branila zahodno nemško mejo proti Francozom. Rusiji je pripadla večina velike vojvodine Varšave. Od nje ter od nekaterih prejšnjih poljskih krajev je car Aleksander napravil kraljevino Poljsko, ki je sicer ostala pod rusko oblastjo ali dobila je posebno ustavo in svoj deželni zbor. Mesto Krakov z majhno okolico so razglasili kot republiko, zató ker se niso mogli sporazumeti, komu bi jo dali. Avstrija je dobila nazaj vso Galicijo ter vse ostale deželе, ki jih je pred vojsko imela, a na novo je dobila Solnograško in Dalmacijo ter Benetke v zameno za Belgijo. Bavarsko so za povrnjeno Tirolsko odškodovali s Pfalzo, kolikor je je bilo onkraj Rene. Angleška je obdržala Malto, Helgoland in nekoliko osvojenih prekmorskih naselbin ter dobila pokroviteljstvo nad republiko sedmerih jonskih otokov. Tudi je kraljeva rodbina angleška dobila nazaj Hanoveransko, razširjeno z vzhodno Frizijo. Belgijo in Holandijo so združili v novo kraljestvo Nizozemsko ter je poverili kralju Viljemu I. roda oranskega. Danski kralj je švedskemu moral prepustiti Norveško, za odškodnino pa je dobil Lauenburg na

Nemškem. Švajcarska se je povečala za tri kantone, za ženevski, walliski in neufchatelski, da jih je odslej vseh skupaj bilo dva in dvajset.

Najbolj zamotane so bile nemške razmere. Vladarji manjših dežel so nagovarjali avstrijskega cesarja Franja, naj bi ponovil staro nemško cesarstvo, ali niso ga mogli pregovoriti. Drugi so mislili kralja pruskega oklicati za nemškega cesarja, toda niso si prav upali, vzlasti ker ni Friderik Viljem sam bil zató, da se ne bi zastran tega morebiti sprl z Avstrijo. Sicer pa nemškega cesarstva tudi zató ni bilo lahko ponoviti, ker se knezi porenske zaveze niso hoteli več odreči državni neodvisnosti svoji. Po dolgem posvetovanju so utemeljili novo nemško zavezo, ki je štela 34 večjih in manjših neodvisnih držav ter četero svobodnih mest. Skupne zadeve vse Nemčije opravljal je zavezni zbor v Frankfurtu, kjer je vsaka od osem in tridesetih držav imela po jednega poslanca. Skupnemu zboru predsedoval je poslanec cesarja avstrijskega. Uda te zaveze sta bila tudi kralj danski za Lauenburg in Holstein ter kralj nizozemski za Luksenburg.

Na Španjolskem in Portugalskem je bilo zopet vse tako, kakor pred vojsko. Ravno tako so se tudi v Italiji prejšnji vladarji vrnili v države svoje z vso nekdanjo oblastjo. Sardinskemu kralju so staro državo celó pomnožili z Genovo, ki ni bila več samostalna republika. Napoleonovi vdovi Mariji Lujizi dali so vojvodino Parmo, Piacenzo in Guastallo samo do njene smrti, potém pa je imel te dežele prevzeti tedanji vladar luccanski, Lucco pa veliki vojvoda toskanski.

To so najimenitnejši sklepi dunajskega shoda, ki je svoje obravnave dovršil dne 9. junija 1815. Po srečno končani vojski so avstrijski in ruski cesar ter pruski kralj sklenili med seboj ožjo ali takozvano sveto zavezo, ki so jo vsi trije podpisali v Parizu dne 26. septembra 1815. S prisego so si obljubili, da bodo pri vsaki priliki podpirali drug drugega ter da se bodo pri vseh svojih vladarskih dejanjih ravnali po naukih svete krščanske vere.

3. Domače zgodbe ostalih držav.

Avstrija.

Odkar je pragmatična sankcija dežele habsburške vladarske rodbine ožje zvezala jedno z drugo, ni več noben dogodek

razdrl državnega jedinstva avstrijsko-ogerske monarhije, in tudi potém ko je cesar Josip II. na smrtni postelji preklical mnogo svojih naredeb, ostala je pragmatična sankcija močna podlaga, na kateri se je državno jedinstvo dalje razvijalo. Ker cesar Josip II. ni zapustil otrok, nasledoval ga je brat Leopold II. (1790—1792), veliki vojvoda toskanski. Prva skrb novega cesarja je bila, da bi državi svoji povrnil mir ter jo rešil velike nevarnosti, ki ji je pretila od raznih stranij. Domá so se vzdignili Belgijanci in Magjari; vojska s Turki še ni bila končana, a skoro bi se bila zaradi poljskih homatij začela tudi s Prusi. Že so se avstrijski vojščaki zbirali na Českem, Prusi pa v Šleziji ter bili pripravljeni na boj. V tem je Leopold II. sam pisal pruskemu kralju Frideriku Viljemu II. ter mu razodel željo, da bi se rad z lepa pobotal in sprijaznil z njim. Zdaj so se začeli dogovori in dognali so se s pogodbo v Reichenbachu dne 27. julija 1790. Leopold II. se je velikodušno odrekel vsemu svetu, katerega so na Turškem osvojile zmagovalne avstrijske vojske, pa je upornim Magjarom odtegnil prusko pomoč. Nató je s Turško sklenil mir v Švistovu (1791), po katerem je vsak obdržal, kar je imel pred vojsko. Že prej je plemenitni gospodi na Ogerskem, Českem in po ostalih deželah svojih povrnil njihove „stanovske“ pravice ter jih tako potolažil. Stare državne pravice je povrnil tudi Belgijancem; ko pa še niso bili zadovoljni, poslal je nad nje generala Laudona, ki jih je z vojaško silo kmalu ukrotil. Kako je Leopold II. sodil o francoskem prevratu in kaj je storil, da bi rešil sestro svojo, kraljico Marijo Antoinetto, povedali smo že prej. Po njegovi smrti (dne 1. marca 1792) sledil mu je v avstrijskih deželah in na cesarskem prestolu starejši njegov sin Franjo II., v veliki vojvodini Toskani pa mlajši Ferdinand.

F r a n j o II. (1792—1835) je bil jako dobrovoljen vladar, kateremu je bila prva skrb, kako bi osrečil narode svoje; toda ker se ni mogel kmalu za kaj odločiti in je vsako stvar preveč preudarjal, odlagal je marsikaj potrebnega predolgo in naposled tudi opustil. Uradnikom svojim ni zaupal ter je vsak spis sam v roke vzel in tako pridno delal, kakor nobeden njegovih služabnikov. Za jednega človeka je bilo to preveč, delo je zaostajalo in le prevečkrat se je pripetilo, da je velika cesarjeva skrb več škodovala nego koristila. Med tem ko je Franjo domačo upravo sam vodil, poveril je vojaštvo bratu svojemu, nadvojvodi Karolu, zvunanje zadeve pa ministrom svojim. Od leta 1793. do 1801. ravnal je krmilo avstrijske države baron Thugut, ki ni hotel v osodepolnih tedanjih časih biti Prusom ne prijatelj, ne

sovražnik, pa je politične razmere tako zmedel, da ni Avstrija pri drugi delitvi Poljske dobila ničesar, ob jednem pa je izgubila prusko vojaško pomoč v vojski s Francozi. Koliko je Avstrija trpela v vojski z Napoleonom, povedali smo že prej. Za razvoj avstrijsko-ogerske monarhije je posebno to imenitno, da se je Franjo II. leta 1804. oklical za cesarja avstrijskega, potém pa se leta 1806. zahvalil za nemško cesarsko krono ter se v prihodnje zval le Franjo I., cesar avstrijski. Najbolj ponižana je bila Avstrija po dunajskem miru, ko je Franjo I. moral Napoleonu odstopiti vse takozvane ilirske dežele ter mu povrh še moral svojo hčer dati za ženo. Vsled tolikih nesrečnih vojsk je denarno stanje prišlo na kant, in leta 1811. je cesar avstrijskim bankovcem znižal ceno na jedno petino njihove vrednosti.

Napoleon bi bil Avstrijo rad še bolj ponižal ter je zoper njo ščuval Magjare, da bi se vzdignili in postali sami svoji. Toda ta pot je hudobno njegovo prizadevanje bilo zastonj, kajti Magjari so ostali zvesti cesarju in kralju svojemu, Franju I. Kako pa je francoska prekucija pri Magjarih in Slovanih vzbudila narodno zavest, povedali bodemo v zgodbah druge dobe „našega veka“. Nadloge Napoleonovih vojsk so od začetka do kraja hudo čutili Slovenci in Hrvatje. Že leta 1797. so po večjem bili Hrvatje, ki so z Wurmserom branili Mantovo; z njimi je v trdnjavi bil tudi polk kranjskih Slovencev, ki so do malega vsi poginili od kuge in lakote. Ko se je Wurmser podal ter se je umaknil iz Italije, pridrli so Francozi prvikrat v naše kraje. Napoleon sam je z glavno vojsko šel na Koroško, njegov podpoveljnik Bernadotte pa je s svojim oddelkom vzel Trst, Gorico, Idrijo in tudi Ljubljano; toda že po sklenjenem premirju v Ljubnu so se Francozi zopet vrnili v Italijo. Drugič so prišli leta 1805., ko so zmagano cesarsko vojsko podili na Ogersko. Trst in Ljubljana sta jim morala plačati silnih davkov v gotovem denarju, in brez odškodnine so morali vojščakom francoskim dajati stan, hrane in obleke. Po miru požunskem so se Slovenci za nekoliko let odkrižali Francozov, in zdaj so se tudi pri njih nabirali in v orožju vadili deželni brambovci, za katere je Valentin Vodnik sestavljal navdušene pesmi. Leta 1809. se je vojska z nova začela, a po nesrečnem njenem koncu je mnogo slovenskih in hrvaških dežel na štiri leta (1809—1813) prišlo pod francosko oblast. Takoj po odhodu nadvojvode Ivana iz Italije vsuli so se Francozi na Kranjsko. Naši so se pri Razdrtem z okopi zavarovali, in kranjski brambovci so se tú prav hrabro bojevali, ali naposled so se le morali udati močnejšim nasprotnikom, ki so nató brez ovir pri

hrumeli do Ljubljane. Težje so prišli Francozi na Koroško; tu so se junaški Hrvatje več dnij pri Trbižu in Malborgetu branili, dokler niso do malega vsi slavno končali.

Pod francosko oblastjo je bila Ljubljana glavno mesto ilirskega kraljestva, ki je segalo od Beljaka do Kotora. General Avgust Marmont je tu nadomestoval Napoleona, kateri ga je imenoval za Dobrovniškega vojvodo. Marmont je bil plemenit in pravičen mož, ki si je na vso moč prizadeval, da bi v poverjenih mu deželah ohranil mir in red ter povzdignil telesno in duševno blagostanje naroda. V ta namen je v Ljubljani in v Zadru osnoval višje šole, spoštoval slovenski in hrvaški jezik, pospeševal obrtnijo in tudi trgovino, kolikor je pri kontinentalnem zaporu bilo mogoče. Ljudje so se ljubeznivih Francozov hitro privadili in z lahka so se učili uglajenega francoskega jezika. Sicer pa je slovenski narod čudno gledal francosko brezverstvo, vzlasti sklepanje zakona pred posvetno gosposko. Težko je plačeval velike davke v novcih in v krvi. Krepki slovenski in hrvaški sinovi so v francoskih vojaških suknjah prelivali kri svojo na pirenejskem polotoku in v nepreglednih ruskih planjavah. Po nesrečni vojski na Ruskem je francoskemu gospodstvu tudi na Slovenskem odzvonilo. Napoleonov pastorek, vojvoda Evgen, skušal je ilirsko kraljestvo obraniti z vojaško silo, ali ker se je sam narod slovenski vzdignil in pridružil avstrijskim vojščakom, bili so Francozi v mnogih manjših bojih premagani ter so naposled za vselej zapustili Ilirijo, ki je tedaj zopet prišla pod cesarja avstrijskega.

Pruska.

Slavnemu Frideriku II., ki ni imel otrok, sledil je njegov sinovec Friderik Viljem II. (1786—1797), skrben, pravičen in dober vladar, ki se pa kljubu tem lastnostim ni mogel prikupiti narodu svojemu. Nekoliko je bilo temu tudi krivo to, da so ga ljudje primerjali slavnemu predniku njegovemu, pa niso hoteli videti niti dobre strani novega kralja. Mnogim se je zameril, ker se je odločno ustavljal brezverstvu, ki se je tudi na Pruskem jelo širiti; drugi so mu očitali lahkoumno in nečedno življenje na dvoru. Ali zató je Friderik Viljem II. bolj nego prejšnji kralj skrbel za šole ter cenil razvoj nemške književnosti; podpiral je kmetijstvo, obrtnijo in trgovino, dal zidati dobre ceste, in kolikor je mogel, olajšal je ljudem plačevanje davkov, katere je pravičnejše razdelil in pobiral. Kako se je z Avstrijo zavezal zoper francoske prevratnike, potem pa se z njo sprl zaradi poljskih homatij, povedali smo že prej; a tudi to že

vemo, kako se je Pruska po drugi in tretji delitvi Poljske povečala z deželami poljskimi.

Njegov sin Friderik Viljem III. (1797—1840) bil je boječ in nestanoviten mož ter preslab, da bi v splošnem tedanjem viharju mogel državo svojo obvarovati velikih nesreč, vzlasti ker ni imel poštenih in zvedenih mož, ki bi mu znali dobrih svetov dajati. To je bilo tudi uzrok, da se dolgo ni mogel odločiti za vojsko zoper Francoze, akoravno na Pruskem ni manjkalo hrabrih domoljubov, ki so kar koprneli po boju, in ga je tudi srčna in plemenita kraljica Lujiza nagovarjala, naj bi se leta 1805. pridružil Avstriji. Toda to ni nič pomagalo, on ni hotel biti na nobeno stran. Zviti Napoleon ga je prav kmalu ujel v mreže svoje, in koliko je Pruska trpela v nesrečni vojski, vemo iz francoskih zgodeb. Po miru v Tilži izprevidel je Friderik Viljem III. prejšnjo zmoto in je pozval vrle domoljube v svetovalstvo svoje. Najimenitnejši je bil minister Stein, ki je s svojimi osnovami položil temelj, na katerem se je Pruska čisto prerodila, kakor hitro se je otresla francoskega jarma. Prav z njegovo pomočjo sta Scharnhorst in Gneisenau preustrojila prusko vojsko, v kateri je moral služiti vsak, ki je bil za to. Brž ko so se jedni dosti izurili, prišli so drugi na vrsto, in v nekoliko letih je bil ves narod pripravljen, da brani domovino svojo. Že v šolah so se morali mladenči s telesnimi vajami odgajati za vojščake. Ker je pa vsak Prus moral biti vojščak, mogel se je tudi vsak povzdigniti do višjih vojaških častij, brez ozira na rod in stan svoj. Kakor v vojski, tako je tudi sicer imel jenjati razloček med plemenitniki in neplemenitniki ter so po malem vsi dobili iste državljanske pravice in svoboščine. V ta namen je izdelal Stein novo srenjsko postavo za mesta ter načrtal osnovo, kako bi se narod pruski v deželnih zborih shajal in razodeval želje svoje. Zboljšal je tudi državno upravo ter jo bolj zjedinil. Sploh je Stein mislil, Pruse in z njim vse Nemce nravno povzdigniti ter obuditi v njih pravo domoljubje. Ko se je Avstrija konec leta 1808. jela pripravljati na novo vojsko zoper Napoleona, mislil je Stein, da bi se tudi Prusi morali vzdigniti. Ali še zmirom se je kralj Friderik Viljem III. obotavljal in ker je med samo prusko gospodo bila Francozom prijazna stranka, moral je Stein iz dežele bežati. Njegov naslednik minister Hardenberg se ni odrekel njegovim osnovam; le bolj varno jih je izvrševal ter znal celó Napoleona preslepiti. Navdušeni in ohrabreni so pruski vojščaki pod Yorkom prvi prestopili na rusko stran, kakor hitro so videli, da tudi Napoleon ni vsaki sili kos.

Ostale nemške dežele in države so bile premajhne in premalo imenitne, da bi se mogle samostalno povzdigniti in se otresti jarma francoskega. Posameznih domoljubov je bilo sicer povsod dosti, ali vladarji so jedni hoté drugi nehoté morali slušati Napoleona, ki je popolnoma zmedel nemške državne razmere ter zdaj tega kneza povzdignil, zdaj onega ponižal, kakor se mu je zdelo, dokler ni bitka pri Lipskem po vsem Nemškem zdrobila silo francosko.

Angleška.

Ob času velikega francoskega prevrata je na Angleškem še zmirom vladal kralj Juri III. (1760—1820), a prvi njegov minister je takrat bil Viljem Pitt mlajši, sin slavnega lorda Chathama. Malo je bilo na Angleškem govornikov, ki bi se mogli primerjati Viljemu Pittu, od ministrov pa mu niti imenitni oče njegov ni bil jednak. Še ni bil izpolnil celih dva in dvajset let, ko so ga leta 1781. volili za poslanca v državni zbor ali parlament, in takoj s prvim govorom svojim očaral je vso zbornico; leta 1783. pa ga je kralj imenoval za prvega ministra svojega. Pitt je odločno bil za mir in s tem je ustregel veliki večini naroda svojega, vzlasti bogatim angleškim trgovcem. V francoski revoluciji se tako dolgo ni odločil na nobeno stran, dokler so prevratniki Angleže pri miru pustili. Z bistrim umom svojim je dobro sodil, da bo Francoska sama sebe oslabila, a domači njen razdor bo le še bolj povzdignil angleško moč na morju. Ko so pa Francozi ubili kralja svojega ter vsem evropskim vladarjem napovedali vojsko, ni se jih Pitt ustrašil, ampak na morju in na suhem se jim je v bran postavljal, a druge njihove nasprotnike je bogato z novci podpiral. Kakor že vemo, niso bili Angleži na suhem srečni, in vzlasti prvi čas jim je skoro povsod izpodletévalo; tem slavnejše pa so zmagovali na morju, kjer so se obilno odškodovali za vse izgube na suhem. Zastonj so Francozi skušali iti na Irsko ter se združiti z nezadovoljnim irskim narodom; zastonj so na samem Angleškem vzbujali jakobinsko stranko ter ji obetali pomoč svojo; Pitt je znal odvrniti vsako nevarnost, ki je pretila domovini njegovi, in niti veliki dolgovi niso škodovali Angleški, zató ker je umni minister potrebni denar samo pri domačih ljudeh na posodo jemal. Tudi upor nesrečnih Ircev je zadušil, potém pa odpravil posebni deželni zbor v Dublinu ter naredil, da so Irci v prihodnje po sto poslancev volili v skupni parlament londonski. Toda akoravno je imel Pitt za se kralja, kraljeviča in vso stranko

„tories-ov“, bilo je v samem parlamentu mož, ki se niso ujemali z njim ter bili za francoske prevratnike. Na čelu te ministru nasprotne stranke bil je Fox, med tem ko se je njegov najboljši prijatelj Burke zaradi tega sprl z njim ter z besedo in s peresom opisoval francosko prekucijo kot največjo nesrečo, katero je treba z vso silo zatreti. Bilo pa je tudi sicer med Angleži kratkovidnih ljudij, ki so bili za mir, in Pitt je l. 1801. moral iti iz ministerstva, v katerem ga je zamenil Addington. Ta je leta 1802. s Francozi sklenil mir v Amiensu; ali kmalu se je pokazalo, da ga ne bo stalnega mirú v Evropi, dokler bo Napoleon sedel na cesarskem prestolu v Parizu, in že l. 1804. je bil Pitt zopet prvi minister. Sprijaznil se je bil celó s Foxom ter ga imenoval za tovariša svojega v ministerstvu.

Poročilo o bitvi pri Slavkovem je Pitta strašno pretreslo, ko je na kosteh bolan bil ravno v toplicah. Na pol mrtev dal se je prenesti v svojo hišo na kmetih in tu je dne 23. januarja 1806 umrl. Po njegovi smrti je angleški kraljevič na duhu bolnega očeta svojega pregovoril, da je imenoval novo svetovalstvo, v katerem je Pittov nasprotnik Fox bil prvi minister. Fox se je takoj jel dobrikati Napoleonu in se pomiril z njim. To je bilo takrat, ko je premeteni francoski cesar pruskega kralja ukanil za Hanoveransko. Angleški kralj se je nadejal, da bo to deželo nazaj dobil, ali Napoleon je prevaril tudi njega ter vso Evropo zaprl angleškim brodarjem in trgovcem. Med tem je že 13. septembra 1806 umrl Fox, a meseca marca 1807 sestavil je kralj Juri III. zopet novo ministerstvo, v katerem je Pittov prijatelj Canning imel največjo veljavo. Zdaj se je vojska zoper Francoze z večjo silo ponovila in jenjala še le potém, ko se je premagana Francoska skrčila v stare meje svoje, Napoleon pa šel v prognanstvo na otok sv. Helene.

Italija, Španjolska in Portugalska.

Vse imenitne izpremembe, ki jih je v Italiji rodila velika francoska prekucija, omenili smo že prej. Po dovršeni vojski so se izgnani vladarji vrnili v dežele svoje, in do malega bilo je zopet vse pri starem; le genoveške in beneške republike ni bilo več. Prva se je zjedinila s kraljestvom sardinskim, druga pa z avstrijskim cesarstvom, ki je zdaj v Italiji imelo največjo veljavo. Nekdaj slavna in mogočna Beneška se je že davno preživela, in trebalo je le malega udarca, da se je s srednjevečnimi svojimi napravami razsula kakor kaka stara podrtija. To se je jasno pokazalo, ko republikanska vlada niti poskusila ni,

da bi se uprla Napoleonu, ampak kar brez boja se mu je udala, in voljno je zopet iz njegove oblasti prestopila pod cesarja avstrijskega. Kar so posamezni domoljubi storili, ni odločevalo: le pospešilo je še žalostno osodo beneško, ko se je v nekaterih krajih narod sam vzdignil zoper francoske oblastnike in njihove vojščake.

Na Španjolskem sta v ti dobi vladala kralj Karol IV. (1788—1808) in njegov sin Ferdinand VII. (1808—1833). Dogodbe slabega Karola IV., ki je vso oblast poveril ljubljencu svojemu Godoi-ju, so tako ozko zvezane s francosko prekucijo, da tu nimamo ničesar dodati; a kako je Ferdinand VII. vladal potém, ko se je vrnil iz francoske sužnosti, o tem bomo govorili v prihodnji dobi. Kakor na Španjolskem tako so tudi na Portugalskem razmere v kraljevi rodbini silovitim Francozom olajševale zmago. Kraljica Marija (1777—1816) je bila na duhu bolna, a namesto nje je tedaj vladal kraljevič Ivan. Leta 1805. raznesel se je tudi o njem glas, da je zblaznil, in zdaj je vladohlepna žena njegova hotela vladati. V tem so nenadoma pridrli Francozi v deželo, kakor že vemo, a vsa kraljeva rodbina je dne 27. novembra 1807 z zakladi svojimi bežala na ladije ter se preselila v Brazilijo. Zapuščeni narod se je z angleško pomočjo kmalu osvobodil tlačiteljev svojih, in prav na Portugalskem so Angleži nabrali vojsko, ki ni več Francozom dajala mirú, dokler jih ni zagnala črez gore pirenejske.

Skandinavske države.

Osoda malih držav je, da v homatijah mogočnejših sosedov niso na nobeno stran, ali pa da se pridružijo tistemu, od katerega se nadejajo večjih koristij. Tudi Danska, kjer je takrat v imenu bolehnega kralja Kristijana VII. (1766—1808) vladal kraljevič Friderik, ni se mislila vtikati v francoske vojske. Toda oblastni Napoleon ni bil s tem nikakor zadovoljen, ampak je zahteval, da mora Danska pretrgati vsako občevanje z Angleži ter pristopiti h kontinentalnemu zaporu; če ne, bode z vojsko prišel nad njo. Danska je imela jako dobro in veliko brodovje, pa bi z njim mogla Francozom pomagati na morju. Tega so se Angleži bali, pa so Napoleona prehiteli. Najprej so skušali z lepa doseči namen svoj. Njihov poslanec je nagovarjal kraljeviča Friderika, naj bi se združil z Angleško ter ji v zastavo izročil dansko brodovje. To je Friderika hudo razžalilo, in šel je z očetom v dobro utrjeni Rendsburg, narod pa je pozval v boj za brambo domovine. A takoj so se tudi Angleži z vojsko

pripeljali pred Kodanj, stopili na suho ter jeli neusmiljeno streljati v mesto (od 2. do 5. septembra 1807). Da bi pa ne bilo še večje nesreče, prepustili so Danci vse svoje bojne ladije Angležem, ki so jih odvedli seboj. Razkačeni kraljevič je dal poloviti in zapreti vse Angleže, ki so se slučajno mudili na Danskem, ter se je nató zavezal z Napoleonom, kateremu je do zadnjega ostal zvest. Napoleon mu je za brambo zoper Angleže poslal krdelo španjolskih vojščakov, ki so pa s poveljnikom svojim Romano kmalu ušli na angleške ladije ter se po morju vrnili v svojo domovino. Po smrti svojega očeta je Friderik VI. (1808—1839) sam vladal. Če je bil tudi v zavezi s Francozi, izgubil je vendar Norveško ter v zameno dobil nemški Lauenburg.

Na Švedskem je hotel kralj Gustav III. prvi iti na Francoze ter osvoboditi nesrečnega kralja Ljudevika XVI.; ali kakor že vemo, poginil je leta 1792. nenadoma od morilčeve roke, in sledil mu je njegov mladi sin Gustav IV. (1792—1809), namesto katerega je do leta 1800. vladal njegov stric Karol. Brž ko je postal polnoleten, dal si je Gustav potrditi vso kraljevo oblast, kakor jo je imel njegov oče, katerega je tudi v tem posnemal, da je na vso moč črtil francoske prevratnike, vzlasti pa Napoleona, kar nikakor ni bilo po volji ne plemstvu, ne narodu švedskemu. Najprej je leta 1805. pristopil k tretji zavezi ter svojo vojsko poslal na Hanoveransko; potém je leta 1806. bil zoper Pruse, a združil se je z njimi, kakor hitro so se vzdignili proti Napoleonu. V ti vojski je Švedska izgubila tisti del Pomorja, ki ga je imela od tridesetletne vojske. Po miru v Tilži sprl se je Gustav IV. tudi z ruskim carjem Aleksandrom in s kraljevičem danskim; ali med tem ko se je brez uspeha vojskoval z Danci, da bi jim vzel Norveško, udarili so Rusi z druge strani ná-nj ter mu vzeli Finsko. Toda čim nesrečnejši je Gustav bil, tem večja je bila njegova trma. Najzvestejša krdela svoja je psoval, da niso bila dosti hrabra, in po krivici je žalil stare plemenitne rodbine švedske. Nič n imel srca za ubožni narod in še zmirom mu je samolastno nakladal novih davkov, da bi brezumno nadaljeval vojsko, od katere so ga Angleži odgovarjali, ali zastonj. Zdaj so se zoper njega zarotili vojščaki in plemenitniki, in vzdignilo se je tud glavno mesto Stockholm. Zarotniki so ujeli kralja v njegoven gradu, vzeli mu orožje ter ga prisilili, da se je odpovedal kraljev oblasti (dne 13. marca 1809). Natό se je zbral državni zbo ter Gustavu in njegovim naslednikom za vselej vzel kraljev prestol in na njega je pozval njegovega strica Karola. Mesec

decembra istega leta so Gustava izpustili, določili mu dosti veliko pokojnino ter dovolili, da je z rodbino svojo šel iz dežele. Po nemirnem življenju je umrl leta 1837. v St. Gallenu na Švajcarskem, njegov sin princ Wasa pa je stopil v vojaško službo avstrijsko.

Karol XIII. (1809—1818) je dal novo ustavo, ki je omejila kraljevo oblast ter razširila pravice državnega zbora. Ker ni imel otrok, imenoval je Kristijana Avgusta, princa holsteinsko-avgustenburškega za naslednika svojega, ki je pa že leta 1810. umrl. Zdaj je švedski kralj posinil francoskega maršala Bernadotta ter ga oklical za kraljeviča švedskega. Z Napoleonovim dovoljenjem je Bernadotte šel na Švedsko, prestopil k luteranski veri ter se kot kraljevič Karol Ivan kmalu odlikoval kot vrhovni poveljnik švedske vojske, kateri se je bil že prej na Hanoveranskem prikupil z blagim in ljubeznivim obnašanjem. Zastonj pa so se Švedi nadejali, da jim novi kraljevič povrne mir s Francozi; kajti tudi on je izprevidel, da se Švedska ne more zapreti proti Angležem, ter je z njimi in z Rusi sklenil prijateljsko zavezo. Po sklepu dunajskega shoda je Švedska od Danske dobila Norveško, ki je pa obdržala svoj posebni državni zbor in svojo ustavo.

Ruska.

Po smrti slavne cesarice Katarine II. je na ruskem prestolu sedel njen sin Pavel I. (1796—1801), čuden, nestanoviten mož, ki je z dejanji svojimi večkrat pokazal, da ni čisto zdrave pameti. Prevratne nauke francoske je črtil na vso moč in tako je bil zaljubljen v stare čase, da je celó najnovejše šege v noši prepovedal. Rad je prebiral zgodovino srednjega veka, in akoravno je bil kristjan grško-vzhodne cerkve, spoštoval je vendar neizmerno in cenil katoliški red malteških duhovnih vitezov. Ko je tedaj Napoleon tem vitezom vzel otok Malto, ni imel Pavel več mirú, ampak dal se je izvoliti za velikega mojstra izgnanih vitezov ter jim obljubil, da jim povrne vsa njihova posestva in nekdanje pravice. Kako je nató pristopil k drugi zavezi zoper Francoze in svojo vojsko poslal Avstriji na pomoč, povedali smo že prej. Velike nadloge, ki so jih ruski vojščaki trpeli na Švajcarskem, bile so uzrok, da je generala Suvarova in Korsakova pozval domú ter se odrekel daljni zavezi z Avstrijo. Suvarova je za slavno njegovo vojskovanje v Italiji imenoval „kneza italskega“; toda prišedši na Rusko zameril se je ta slavni general nestanovitnemu carju, izgubil vse časti ter kmalu potém od žalosti umrl.

Premeteni Napoleon je znal ruskega carja čim dalje bolj spravljati na svojo stran ter ga odvračati od Angleške in Avstrije. Že je Pavel snoval zavezo z Dansko, Švedsko in Prusko, da bi oslabil angleško moč na morju, in v Italiji je po svojem poslancu roval proti Avstriji; a v tem je poginil domá v lastnem gradu kot žrtva nestanovitnosti svoje. Stare ljubljence svoje, moške in ženske, razžalil je kar brez uzroka, kaznoval in pošiljal jih v prognanstvo; novi pa so v vednem strahu trepetali, da bi tudi njih ne zadela ista osoda. Niti najvišja gospoda ni bila varna pred čudnim cesarjem, in če je kakega nesrečnika pomilostil, pustil ga je brez pomoči in brez službe ter je tako le še bolj pomnožil število nezadovoljnikov. Naposled so se najimenitnejši svetovalci in uradniki zarotili zoper življenje njegovo. Grof Pahlen, policijski minister in ob enem mestni glavar v Petrogradu, bil je na čelu te zarote; da bi se mu pa grozni naklep laže posrečil, izprosil je pri carju milost za tri predrzne brate Subove, da so se smeli vrniti iz Sibirije. Carjevič Aleksander je zvedel, kaj se kuje zoper očeta, in bridko se je razjokal; toda ubraniti ni mogel več groznega sklepa zarotnikov, ampak celó pritrditi jim je moral. Naposled pa je vendar tudi Pavel nekaj čul in dne 22. marca 1801 je pozval Pahlena k sebi in ga vprašal, ali vé kaj o nekaki zaroti. Predrzni grof mu odgovori: „Kaj ne bi vedel? saj imam že vse zarotnike tako rekóč v svoji oblasti.“ Car je bil z odgovorom zadovoljen, Pahlen pa se je podvizal ter tudi mnogo vojaških častnikov dobil na svojo stran. Takoj drugega dne okoli polnoči se je prikradlo štirinajst zarotnikov prav pred cesarjevo spalnico; tu so na vratih posekali dva stražarja ter planili v sobo. Našli so prazno posteljo in že so mislili, da jim je izpodletelo, kar najde general Benningsen nesrečnega carja Pavla v sami srajci za zagrinjalom skritega, privleče ga sredi sobe in mu ukaže, naj se odpové vladarski oblasti. Ko pa cesar ni hotel podpisati, potegnili so zarotniki sablje ter jeli neusmiljeno udrihati po njem ter mu vsekali groznih ran. Ves krvav branil se je Pavel kakor besen, dokler ga niso zadavili z vojaškim pasom.

„Pavel je mrtev, živio car Aleksander!“ razlegalo se je zdaj po carskem dvoru, in grof Pahlen je šel takoj budit carjeviča ter se mu poklonil kot novemu vladarju svojemu. Aleksander je strašno zakričal in skoro da ni omedlel. Pahlen ga je znal potolažiti ter ga pregovoril, naj se obleče ter pokaže vojščakom. Brez obotavljanja so Rusi prisegli zvestobo mlademu carju in niso nič pogrešali čudnega njegovega očeta, pred

katerim ni nihče vedel, na čem da je. Naj omenimo še to, da se Pavel nikdar ni zmenil za carjeviča Aleksandra in da sta oče in sin v življenju tako malo bila skupaj, da se niti dobro poznala nista. Kljubu temu se ni mogel car Aleksander dolgo pomiriti; kar groza ga je stresla, kedar koli se je spomnil prve noči vladanja svojega, vzlasti ker so morilci bili zdaj njegovi svetovalci. Aleksander I. (1801—1825), takrat 23 let star, bil je plemenit mož, ki je z lepim namenom zasedel vladarski prestol; vzlasti pa je mislil povzdigniti telesno in duševno blagostanje naroda svojega ter ruskega kmeta osvoboditi jarma grajščinskega. Z Angleži se je takoj zopet sprijaznil in dovolil svobodno trgovinsko občevanje z njimi ter se pomiril tudi s Francozi. Samolastno in nasilno postopanje predrznega Napoleona je bilo uzrok, da je Aleksander I. kmalu zopet vzdignil vojsko ter stopil na stran francoskih sovražnikov. Še le v Tilži, posebno pa na shodu v Erfurtu, dobil ga je premeteni Napoleon z nova za se; ali le za malo časa, kajti Aleksander je izprevidel njegove sleparije in ni več odjenjal, dokler ni Evropo rešil groznega njenega tlačitelja. In prav ruski car Aleksander I. je bil, ki je z avstrijskim cesarjem in pruskim kraljem leta 1815. osnoval sveto zavezo.

Turško cesarstvo.

Kakor o prejšnji, tako se niti v ti dobi turško cesarstvo ni moglo povzdigniti do kake večje veljave, nikar do nekdanje moči svoje. Med tem ko so se vse evropske države, nekatere bolj, druge manj prenarejale, kakor je to zahteval novi čas, ni se dala Turška nikakor vzdramiti, akopram so cesarji sami izprevideli, da Turki ne smejo preveč zaostati za drugimi napredujočimi narodi, če se hočejo še dalje obdržati v Evropi. V burnih časih francoske prekucije, ki je z Napoleonom vse evropske narode spravila na noge, ni se Turška skoro niti ganila, in le zató bodemo tu navedli imena nekih turških cesarjev, da pokažemo, kako so celó domá bili brez vse moči in veljave. Sultan Selim III. (1789—1807) je začel po evropsko prenarejati turško vojsko, potém pa tudi s šolami in drugimi napravami skušal povzdigniti omiko naroda svojega. Ali Turki niso za take stvari prav nič marali in so jeli vpiti na cesarja, da jih hoče pokristjaniti; neposlušni janičarji, nekdaj najhrabrejši junaki turški, pa so takoj uganili, da jih sultan z novimi vojaškimi krdeli misli oslabiti in po malem do dobrega zatreti, ter so bili čim dalje tem bolj nezadovoljni. Napoleonova vojska v

Egiptu je bila uzrok, da se je Selim sprijaznil z ruskim cesarjem ter pristopil k veliki zavezi zoper Francoze; ko pa je silni cesar francoski leta 1806. tudi Rusom napovedal vojsko, jel se mu je sultan zopet bližati. Ruski cesar je tedaj hitro poslal vojščake svoje v Moldavo in Vlaško in se zavezal tudi s Srbi, ki so se bili pod črnim Jurijem hrabro vzdignili zoper stare zatiralce vere in narodnosti svoje. Zdaj je tudi Selim napovedal Rusom vojsko in hotel je proti njim poslati janičarska krdela. V tem so se razkačeni janičarji vzdignili, prisilili sultana, da se je odrekel vladarski oblasti ter jim izročil vse svoje svetovalce. Veliki duhovnik ali mufti, ki se je bil z zarotniki dogovoril, pa je Selimovega sinovca, Mustafo IV., oklical za cesarja. Le Napoleon je po miru v Tilži zadržal Ruse, da niso šli črez Donavo; posredoval je namreč med njimi in Turki za premirje ter razrovano turško cesarstvo rešil propada. Mustafa je preklical nove naprave prednika svojega, ali s tem je razkačil pašo Bairaktara, ki je iz Ruščuka prihrumel v Carigrad, da bi zopet Selima posadil na cesarski prestol. Mustafa je tedaj strica svojega Selima umoril, ali zató je Bairaktar pahnil njega s prestola, dejal ga v zapor, pomoril vse njegove svetovalce ter brata njegovega Mahmuda II. (1808) oklical za cesarja. Bairaktar je postal veliki vezir in zopet je ponovil koristne naprave Selimove. A to mu ni obveljalo. Razdraženo ljudstvo in janičarji so ga napadli v njegovem stanu in po hudem boju so že mislili, da jim pride v pest. Tu pa je Bairaktar zažgal smodnik in skupaj s hišo in z zaprtim Mustafo se je razletel v zrak. Sultan Mahmud II. je zopet preklical vse evropske naprave ter potolažil razposajene janičarje. Ko sta se Napoleon in Aleksander I. v Erfurtu sprijaznila, zavezal se je Mahmud z Angleži ter se zapletel v novo vojsko z Rusi. Tri leta so se nasprotniki krvavo borili, dokler niso na prigovarjanje vlade angleške leta 1812. sklenili mir v Bukareštu ter se pobotali, da bo v prihodnje reka Prut meja med ruskim in turškim cesarstvom. O istem času so tudi v Arabiji in po drugih turških krajih bili domači nemiri in upori, a kako so se osvobodili Srbi in Grki, to bodemo povedali v drugi dobi našega veka.

II. doba. Od 1815. do 1848. leta.

1. Od ustanovitve svete zaveze do pariške prekucije leta 1830.

V naukih francoskih enciklopedistov osemnajstega veka bilo je mnogo dobrega zrna, ali razuzdana svoboda ob času velike prekucije ni dala, da bi se zdrave kali razvijale in dozorele. V tem je Napoleon z neomejenim nasiljem zatrl vso svobodo in poteptal pravice Francozov in tudi drugih narodov evropskih. Toda ravno neizmerno nasilje njegovo je razne narode vzdramilo, da so se zavedali narodne svoje posebnosti, potém pa jeli hrepeneti po večji državni svobodi. Vzlasti vojske za osvoboditev od francoskega jarma so v zmagovitih bojevalcih raznetile vročo željo po večji svobodi. Ali prehude so bile stiske in nadloge, ki so jih ljudje po vsej Evropi morali trpeti od francoskih nasilnikov; vse je bilo zbegano in potrto, in velika večina je bila onih, ki so si pred vsem drugim želeli mirú in počitka in da bi bilo vse zopet takó, kakor je bilo pred vojsko. Celó med omikanimi in učenimi moži, ki so nekdaj tako rekóč „z vsem srcem goreli“ za svobodoumne nauke francoske, bilo jih je mnogo, ki so zdaj drugače sodili. Obupali so, da bi se kdaj mogle uresničiti lepe njihove sanje o človeških pravicah in državljanskih svobodah, in tudi oni so si stare čase želeli nazaj. Bridke izkušnje zadnjih let so jih izučile, da ste največja moč in največja slava na zemlji minljivi, in da je človek v vsem svojem dejanju vendar le odvisen od Boga. V krščanstvu so tedaj iskali resnice in tolažbe, in mnogo odličnih protestantov se je s popolnim prepričanjem vrnilo v krilo katoliške cerkve. Napoleonovo nasilje pa jim je tudi pokazalo, da se ne dajo vse dežele in vsi narodi urediti po jednem in istem kopitu ali po izmišljenih uzorih, ampak da ima vsak narod svoj zgodovinski razvoj in svoje posebne lastnosti, ki se od nikogar in nikdar ne smejo prezirati. To dvojno prepričanje je bilo uzrok, da so se učeni možje začeli bolj pečati s preteklostjo, vzlasti s srednjim vekom in s katoliško cerkvijo, a za oboje so se navduševali tudi pesniki tedanje dobe, ki se zató zove „romantiška“. Tem konservativnim možem ali starokopitnežem so nasprotovali svobodoumni možje, katerih je bilo

dovolj po vsej Evropi; ali njihovemu prizadevanju niso bile tedanje razmere ugodne, kajti trije najmogočnejši vladarji evropski, car ruski, cesar avstrijski in kralj pruski, bili so zoper vsako svobodno gibanje, pa so v ta namen med seboj sklenili takozvano „sveto zavezo“.

Začetnik te zaveze je bil ruski cesar Aleksander I., ki je v svètu imel veliko veljavo, odkar se je v njegovem cesarstvu razbila moč nenasitljivega Napoleona. Da bi se v prihodnje nobena država ne mogla več tako povzdigniti nad druge, kakor se je bila povzdignila Francoska, pregovoril je car Aleksander I. cesarja avstrijskega Franja I. in pruskega kralja Friderika Viljema III., da sta v Parizu dne 26. septembra 1815 z njim sklenila in podpisala „sveto zavezo“, v kateri so ti trije vladarji v imenu presvete Trojice pred vsem svetom obljubili, da se bodo vsekdar in povsod ravnali po naukih svete krščanske vere. Krščanska ljubezen in pravica jih boste vodili, kedar bodo sklepali pogodbe z drugimi državami. Med seboj se bodo ljubili kakor dobri bratje, pomagali drug drugemu ter o imenitnih stvareh ukrepali na skupnih shodih. Očitno so spoznali, da imajo vso oblast le od Boga, ki jih je kot pooblaščence svoje posadil na vladarski prestol. Na koncu so pozvali vse krščanske vladarje, da bi pristopili k ti zavezi, če se ujemajo z njenimi pogoji. Nekateri so pristopili, drugi pa ne. Rimski papež ni pristopil zató, ker on itak ne vlada drugače, nego po krščanskih naukih; angleški kralj se je izgovarjal, da se zgolj kneževska zaveza ne ujema z angleško ustavo; turški car pa se je bal, da bi zavezniki ne oklicali nove križarske vojne zoper njega in njegove verske brate.

Poznejši rodovi so pripisovali sveti zavezi večjo veljavo, nego jo je kdaj imela; posebno krivo sodijo tisti, ki mislijo, da je le ona zavirala svobodnejši razvoj državnih ustav. Car Aleksander in kralj Friderik Viljem, ki sta si bila od srca udana prijatelja, nista nikakor bila nasprotnika novim svobodoumnim mislim in koristnemu napredku; prvi je večkrat poudarjal, da se take stvari morajo mirno razvijati, drugi pa je svojemu narodu obljubil novo ustavo. Cesar Franjo pa je v hudih izkušnjah in nadlogah izgubil vse zaupanje do ljudij ter je v preveliki dobroti in skrbi za blagor narodov svojih bil odločno zoper vsako svobodno gibanje in je ostro pazil, da bi se nihče ne predrznil kaliti državnega reda in mirú. Njegov minister Metternich se je posmehoval isti sveti zavezi in ni imel vere v njo; celó bal se je, da ne bi ona preveč povzdignila moči Rusije, ter se je v tem popolnoma ujemal z angleško vlado.

Brž ko si je svet malo opomogel od francoskega poloma, postalo je tudi svobodoumno gibanje po Evropi zopet bolj živo. Na čelo postavil se mu je angleški minister Canning, ki je trdil, da bi bilo tudi Angleški v škodo, ko bi se pri drugih narodih zatrla prav vsa državna svoboda. Zató je takoj brez obotavljanja priznal nove svobodne države v Ameriki in v Evropi je pomagal, da se je od turškega gospodstva osvobodila in ustanovila samostalna Grška. Med tem je sveta zaveza že črez deset let jenjala, svobodoumno gibanje pa se je razvijalo in že leta 1830. je v Parizu bila nova državna prekucija. Dogodbe posameznih držav nam bodo jasneje pokazale tedanji razvoj evropskih narodov.

Francoska.

Nikjer niso tako željno čakali mirnih časov kakor na Francoskem, in velika večina naroda je bila zadovoljna, da je bilo konec Napoleonovega gospodarstva. Pa saj ni čuda, kajti zadnjih deset let je na raznih bojiščih poginilo dva in pol milijona francoskih sinov, a novcev so krvave vojske požrle nad pet milijard. V takošnih razmerah niso Francozi nič marali, če so se prav Burbonci vrnili na kraljevi prestol. Ljudevik XVIII. (1815—1824), mlajši brat nesrečnega Ljudevika XVI., bil je dobrovoljen in priljuden mož, ki je imel zdravo pamet in dovolj izkušenj, da je pri vsem svojem kraljevem ponosu vedel ceniti tudi ljudske pravice. V mladih letih je celó rad prebiral svobodoumne spise francoskih enciklopedistov ter bil udan Voltaire-ju. Ko se je iz mnogoletnega izgnanstva vrnil domú, želel si je na stare dni mirnega življenja ter je kot vladar hodil srednjo pot, ali premalo je imel odločne volje, da bi mogel brzdati nasprotne stranke, od katerih je najpredrznejša bila tista, ki je hotela, da bi bilo vse zopet prav tako, kakor je bilo pred letom 1789. To je bila stranka starih plemenitnikov, ki so ob času velike revolucije bežali na tuje, pa niso niti umeli izpremememb, ki so se med tem godile v njihovi domovini. Nekateri so bili tako nespametni, da niso hoteli, vrnivši se na svoje grajščine, davkov plačevati, a zahtevali so, da bi jim svobodni kmetje zopet na tlako hodili. Na čelo te stare plemenitaške stranke postavil se je kraljev brat Karol, grof Artoiski, prevzeten in lahkoumen mož, ki je zaničljivo preziral vsakega, kdor ni bil plemenite krvi. Njegova veljava je zató bila velika, ker ni imel Ljudevik XVIII. otrok, pa je torej po njegovi smrti on ali pa njegov sin imel postati kralj francoski.

Zmerni Ljudevik XVIII. se nikakor ni dal voditi tem prenapetnežem. S početka sta mu minister Talleyrand in Fouché bila prva svetovalca, in ko je najnevarnejše Napoleonove privržence dejal v zapor, oklical je, da ne bo samolastno vladal, in je razpisal volitve za novi državni zbor. Nadejal se je, da mu bo ta zbor najboljša podpora na njegovi „srednji poti“; toda jako se je zmotil. Ljudje so bili preveč zbegani; nekaterim je bilo vse zoperno, kar se je tikalo javnega življenja, drugi so bili veseli, da je bil mir, pa se niso zmenili za volitve. Le plemeniti prenapetneži so bili na nogah in so z vsemi silami delali na svojo stvar. Zmagali so in njihovo število v novem državnem zboru je bilo toliko, da je pred njim kopica svobodoumnih mož kar izginila. Kralj je bil osupnjen, kajti ni mislil, da bi bilo na Francoskem še mogoče najti takošno zbornico. Dasi niti zdaj ni mislil zapustiti „srednje poti“, ohrabrile so ga vendar nepričakovane volitve, da je odpustil Talleyranda in Fouché-ja, ki ju je bil prej le zató pozval v svoje svetovalstvo, da bi preveč ne razdražil svobodoumnih Francozov. Zdaj se teh ni več bal, pa je za prvega ministra imenoval vojvodo Richelieu-ja, katerega mu je priporočal ruski car Aleksander.

Vojvoda Richelieu je bil vsega spoštovanja vreden mož. Ob času velike prekucije je bežal na Rusko, postal cesarski namestnik v Krimu ter se kot pravičen, delaven in nesebičen uradnik na vso moč prikupil carju Aleksandru. Prav takošnega svetovalca je Ljudevik XVIII. potreboval, ali Richelieu se je obotavljal in rekel, da se je preveč odtujil domovini svoji, in še le ko mu je ruski car obljubil, da ga bo v zvunanjih državnih stvareh podpiral s svojim zagovorom, sprejel je imenitno in težavno službo. Od ostalih tedanjih svetovalcev je bil najimenitnejši policijski minister Decazes, mlad mož, ki je bil kakor rojen za dvorano ter se z okretnim vedenjem znal kralju še bolj prikupiti nego Richelieu. Le prehitro se je pokazalo, da je bil Richelieu preslab, da bi kralja obdržal na „srednji poti“, od katere so ga z vso silo odvračali stari prenapetneži, ki so od dne do dne mogočnejši in predrznejši postajali. Ti čudni ljudje, katerih niso žalostne izkušnje prav nič izučile, shajali so se pri grofu Artoiskem ter se z njim posvetovali, kako bi ovirali in podirali vsako dobro naredbo kraljeve vlade. Večina njihova v zbornici poslancev je omahljivega Ljudevika XVIII., ki je v srcu svojem itak bolj nagibal na njihovo stran, večkrat premotila, da jim je odjenjal zoper svoje prepričanje. Dovolil je, da so preganjali nekdanje privržence Napoleonove. Slavnega junaka, maršala Neyja so ustrelili; druge, ki so zbežali na tuje,

bsodili so na smrt; nad sedemdeset tisoč so jih dejali v zapor, brez števila jih je bilo, da je policija pazila na nje. Dobre radnike in vojaške častnike so samo zató odpustili, ker so lužili Napoleonu, ter jih zamenili s svojimi privrženci, če tudi iso imeli potrebnih zmožnostij.

Velika izprememba se je takrat pokazala tudi v francoskih erkvenih razmerah. Tistih neumnostij, ki so jih brezverski ovarji uganjali na početku velike prekucije, bili so Francozi malu siti. Napoleon je izprevidel, da je francoski narod najolj udan katoliški veri, pa je katoliško cerkev oklical za drivno cerkev na Francoskem, ali on jo je hotel rabiti za svoje amene, pa se je zopet sprl z rimskim papežem. Sploh se apoleonovci niso mnogo zmenili za vero; mnogi so celó čitno kazali, da so brezverci. Zdaj je bilo drugače. Ljudvo je po tolikih nadlogah iskalo tolažbe pri Bogu in v veri rščanski, a z ljudstvom se je v tem ujemala plemenita gospoda ekoliko iz prepričanja, nekoliko pa zató, ker je bilo tako pred eliko prekucijo. Tudi kdor v srcu ni bil pobožen, kazal se je id očitno dobrega katoličana, in kralj Ljudevik XVIII. in vsi jegovi dvorani, moški in ženske, udeleževali so se z gorečimi večami v rokah cerkvenih procesij. Stara plemenitaška stranka hotela cerkvi povrniti vsa nekdanja posestva, kar pa pri najoljši volji ni bilo mogoče. Vendar pa je katoliška cerkev zopet obila veljavo in mnogo starih pravic. Kraljev brat, grof Aroiski, postavil se je na čelo velike katoliške bratovščine, ki se bila razširila po vsem Francoskem. Kdor je pod tedanjo vlado repenel po viših časteh in državnih službah, bilo mu je poebno priporočilo, če je bil ud te bratovščine. Ni čuda torej, je med pravo pobožnostjo bilo tudi mnogo hinavstva.

Ne daje se tajiti, da je med plemenitimi prenapetneži lo mnogo takošnih, ki so se iz gole sebičnosti potezali za are pravice; ali mnogo več je bilo poštenih mož, ki so do na svoje duše bili prepričani, da njihova velja in da jim je eta dolžnost podirati vse, kar je rodila strašna revolucija, tere jih je še zdaj bilo groza, kedar so se je spominjali. To h je zaslepilo, da niso poznavali prave mere in da so celó alja zapeljali, da ni slušal treznih in izkušenih svojih svetolcev. Čim dalje tem večje nasilje in preganjanje vsakega, kdor pod prejšnjo vlado imel kaj veljave, jelo je ljudstvo skrbeti, že leta 1816. so se v Parizu nezadovoljniki poskušali vzdigti, in kmalu so tudi od drugod dohajala poročila o novih neirih in zarotah. To je Ljudevika XVIII. prestrašilo, in zopet zmernemu Richelieu-ju dal večje veljave. Najbolj pa je De-

cazes izprevidel, kolika nevarnost preti kralju in državi, če b vlada še dalje popuščala brezumnim prenapetnežem v državne zboru. Pregovoril je torej omahljivega kralja, da je razpust zbornico poslancev ter po novem volilnem redu razpisal nov volitve. Vsak kdor je izpolnil trideset let ter plačeval najma po tri sto frankov letnega davka, imel je volilno pravico. Vsa volilec je imena vseh poslancev svojega departementa zapis na list ter ga volilnemu poverjeništvu tako izročil, da nihče videl, koga je volil. Meseca novembra 1817 se je tako izvolje državni zbor prvikrat sešel, a vsako leto se je petina poslanc imela z nova voliti. Zmernejši možje meščanskega stanú so zd imeli večino v zboru ter bili porok, da se bo Francoska v pr hodnje mirno razvijala. To je izprevidel ruski car Aleksande pa je vojvodi Richelieu-ju izpolnil svojo obljubo. Na vladarske shodu v Ahenu leta 1818. pregovoril je zaveznike svoje, da dve leti pred določenim časom svoje vojščake s Francoske domú pozvali in da so Francozom veliko vojno odškodnino zı žali na samih šestnajst milijonov. Francoska se je odslej k ravnopravna država smela udeleževati vladarskih shodov in pristopila tudi v sveto zavezo.

Narod francoski je bil s tem po večjem zadovoljen; ali dopolnilnih volitvah se je število svobodoumnih poslancev leta do leta množilo, in že se je nova „leva“ stranka ločila zmernega Richelieu-ja. Privrženci te stranke, katero je vo Royer-Collard, bili so sami učeni možje, ki so prepriča svoje zagovarjali z vso silo znanja svojega, ne da bi kdaj le pičico odjenjali in se vsaj v nekaterih stvareh sporazumel moži, ki se niso po vsem ujemali z njimi. Na obstoječe razm niso se ti možje, ki so jih nasprotniki zasmehovali „učenjak prav nič ozirali, potreb in želj naroda pa niso prav razumevali. E nego „učenjaki“ so se od vladne stranke ločili „samosvoj katerih je v državnem zboru bilo še prav malo. Vodil jih Benjamin Constant, in med njimi je bil tudi stari Lafaye Obé te „levi“ stranki bi takrat nikakor ne bili mogli praviti kake državne prekucije; vendar pa so se zavezni v darji bali, da se ne bi z leti njihovo število preveč pomnož in so tedaj želeli, naj bi francoska vlada zopet izpremenila lilni red. Vojvoda Richelieu se jim je že bil udal, ali ko se mu ostali ministri, njegovi tovariši odločno uprli, zahvalil je za svojo čast dne 27. decembra 1818.

Prvi minister je zdaj bil Dessolles, odločilno besedo p imel kraljev ljubljenec Decazes. Nova vlada je bila svol nejša nego prejšnja; mnogo izgnancev se je smelo vrniti do

:asopisi so smeli svobodnejše pisati, a za gosposko zbornico je
:ralj imenoval pet in šestdeset novih udov, samih zmernih mož.
'o je bilo dovolj, da se je začelo živahnejše gibanje med stran-
:ami. Časopisi so se kar črez noč pomnožili in dobivali čim
lalje večjo veljavo med ljudstvom; rovarji zoper kraljevo rod-
ino so se pokazali zdaj tu, zdaj tam; a v Parizu je bilo tudi
e skrivnih družeb. Ljudevika XVIII. je jelo skrbeti in zahteval
e od svojih ministrov, naj izdelajo nov volilni red. Dessolles
ega ni hotel in je rajši odstopil (20. novembra 1819); Decazes,
:i je zdaj postal prvi minister, pa se je udal kraljevi volji,
:ajti sam je izprevidel, da bi po starem volilnem redu pri prvih
lopolnilnih volitvah preveč republikancev prišlo v zbornico.
?redno je nova postava bila dodelana, umoril je kraljevi sedlar
ouvel dne 13. februarja 1820 na pragu velikega gledališča voj-
odo Berry-skega, ko se je ravno vračal od neke predpustne
eselice. Vojvoda Berry-ski je bil mlajši sin kraljevega brata
Karola, grofa Artoiskega, ali ker je bil njegov starejši brat,
ojvoda Angouleme-ski, brez otrok, imel bi on po Ljudevikovi
mrti biti kralj francoski. Morilec je tedaj mislil, da bo z njim
atrl rod burbonski; ali ni se mu posrečilo, kajti sedem me-
ecev po smrti vojvode Berry-skega se je rodil njegov sin
Ienrik V., poznejši grof Chambordski.

Ta krvava dogodba je z nova ohrabrila plemenite prena-
etneže, da niso odjenjali, dokler ni kralj odpustil Decazesa ter
opet Richelieu-ja imenoval prvim ministrom. Res je vojvoda
Richelieu zdaj brzdal časopise, omejil osebno svobodo ter tudi
olilni red nekoliko izpremenil na korist bogatašem; ali nikakor
i brezumno preganjal svobodoumnih mož, ampak vedno je
odil srednjo pot. S tem pa niso bili plemeniti prenapetneži
ikakor ne zadovoljni, a tudi ne njihovi nasprotniki, svobodo-
mni prenapetneži, ki so silili v novo državno prekucijo. Ni
im manjkalo privržencev med ljudstvom, ali največ zaveznikov
meli so med vojščaki, vzlasti med Napoleonovimi vojaškimi
astniki, katerih je osemnajst tisoč dobivalo le pol plače. Stranka
akozvanih „učenjakov“ se s temi rovarji nikakor ni hotela
lružiti, vendar pa je tudi ona nasprotovala Richelieu-ju zató,
er je preveč popuščal plemenitnikom. Francozi so se tedaj
opet razprli v dva nasprotna tabora, med katerima ni bilo
rednje zmerne stranke, da bi se na njo opiral vojvoda Riche-
ieu, ki je bil sam preslab, da bi se mogel obdržati nad stran-
:ami ter jih vse brzdati. Ko je videl, da je njegovo prizade-
anje brez uspeha in kako so se svobodoumni in plemeniti pre-
apetneži združili zoper njega ter mu očitali, da je ohranil mir

na škodo častí in slave državi francoski, zahvalil se je dne 2. decembra 1821 za težko svojo službo.

Plemenitniki so po dolgoletnem napenjanju popolnoma zmagali, in njihov najzmožnejši privrženec Villèle je postal prvi minister. Bolj ko je ta stranka povzdigovala glavo, bolj so se množile skrivne zaveze, vzlasti takozvanih „karbonarijev“, ki so delali na to, da bi Burbonce zopet pahnili s prestola. Toda izpodletelo jim je. V treh letih je vlada užugala osem zarot, in začetnike so brez milosti dejali ob glavo. V tiskovnih pravdah niso več sodili porotniki, ampak kraljevi sodniki, od katerih se obsojenec ni mogel pritožiti na nobeno višjo sodnijo. Kakošna je bila tedanja vlada na Francoskem, kaže nam najbolje to, da je Ljudevik XVIII. po naročilu vladarskega shoda v Veroni leta 1823. poslal sto tisoč francoskih vojščakov na Španjolsko, da so zatrli tamošnjo državno prekucijo ter kralju Ferdinandu VII. rešili življenje in prestol. Ko je v zbornici poslancev svobodoumni Manuel odločno povzdignil svoj glas zoper ta sklep, nastal je strašen hrup; nasprotniki so predrznega govornika pahnili iz seje, a ko ni hotel iti, zgrabili so ga žandarji ter ga odpeljali iz zbornice. Zoper to ravnanje je vseh dva in šestdeset poslancev „leve“ stranke podpisalo ugovor ter sklenilo, da se v prihodnje ne bodo več udeleževali zborovih posvetovanj.

Srečni in hitri konec francoske vojske na Španjolskem je premotil plemenite prenapetneže in mislili so, da ne preti od vojščakov njihovim namenom nobena nevarnost. Blizu tako sodil je tudi minister Villèle, ki je do dobrega zapustil srednjo pot, da bi se tem bolj prikupil kraljevemu bratu in nasledniku Karolu, grofu Artoiskemu. Da bi se iznebil neprijetnih nasprotnikov, razpustil je državni zbor ter razpisal (1824) nove volitve. S silo in strahovanjem, obetanjem in podkupovanjem je dosegel, da so bili izvoljeni skoro samo njegovi ljudje. Uradnikom se je hudo zagrozil, da morajo glasovati za njegove privržence; nekaterim okrajem je obljubil, da jim bo sezidal cesto ali most, drugim kaj drugega; nekaterim mestom je obljubil vojašnico, drugim višje šole ali kake druge koristne naprave; če pa vse to ni pomagalo, prenaredil je samolastno popise volilcev. S takim ravnanjem pa je sam sebi in namenom svoje stranke največ škodoval. Res, da je v novi zbornici bilo pičlih sedemnajst svobodomiselnih mož, ali zató so se vladni nasprotniki tem bolj množili izvèn zbornice med omikano gospodo in premožnimi meščani. Že so se bile zacelile rane dolgoletnih vojsk in splošno blagostanje se je bilo jako povečalo. Znanosti in umetnosti so se z nova povzdignile; knjige in časopisi

so se od dne do dne množili in so imeli toliko moč in veljavo pri ljudeh, da jih niti najostrejše postave niso mogle brzdati. Sloveča zgodovinarja Guizot in Thiers sta vsak po svojem učila svoj narod ter jih vnemala za državne dogodbe, med tem ko je Chateaubriand po časopisih z ostro svojo pisavo hudo napadal vlado, odkar se je bil sprl z nepremišljenim Villèle-jem. Le-tá si je svojo oblast hotel s tem zagotoviti, da je z novo postavo odpravil vsakoletne dopolnilne volitve ter novi zbornici podaljšal zasédanje na celih sedem let. Sploh pa ničesar ni storil, da bi se ne bil prej posvetoval z grofom Artoiskim. Stari kralj Ljudevik XVIII. je med tem čim dalje bolj hiral, zadnji čas je skoro čisto oslepel, a dne 16. septembra 1824 je umrl. Do zadnjega se je držal zmerne srednje poti, a z njim se je ujemala v tem gosposka zbornica, ki se je vselej odločno uprla, kedar so prenapetneži v zbornici poslancev predaleč zašli.

Če bi se bili Burbonci sploh mogli obdržati na Francoskem, mogli bi se z zmernim vladanjem. To je uvidel celó Karol X. (1824—1830), grof Artoiski, ki je po smrti svojega brata zasedel kraljevi prestol. Kot vodja starih plemenitih prenapetnežev ni hotel prej ničesar vedeti o novih državnih napravah, zdaj pa je svečano oklical, da bode vsekdar spoštoval ustavo ter jo do dobra utrdil v blagor narodu svojemu. Ob enem je pomilostil veliko število obsojencev in dovolil, da se knjige in časopisi svobodno tiskajo, ne da bi se morali prej kraljevim oblastim izročati v pregled in presojo. Ljudje so bili kar osupnjeni in niso vedeli, kaj bi od veselja začeli. Navdušeno so klicali slavo kralju, ki so se ga prej tolikanj bali in ga črtili. Vsem stanovom in strankam je odleglo; stari Napoleonovi generali in drugi častniki so hiteli v kraljevi grad, da bi se poklonili novemu vladarju, ki se je z uljudnim in prijaznim obnašanjem znal vsakemu prikupiti. Toda le prekmalu je minilo veselje, minila je dobra volja naroda francoskega. Kakor Ljudevik XVIII. ni imel močne srednje stranke, da bi se opiral na njo, tako je ni imel niti Karol X., in tudi on je jel omahovati med „levico“ in „desnico“, dokler ni popolnoma potegnil s poslednjo, na katero je itak po srcu svojem najbolj nagibal. Čim bolj ko so plemenitniki na desni strani bili prenapeti, tem dalje so tudi svobodomiselni možje na levi šli v svojih terjatvah, in to je Burboncem največ škodovalo.

Čudno so ljudje gledali, ko je Karol X. jel ponavljati stare dvorske šege, kakoršne so nekdaj bile na dvoru francoskih kraljev, in nevoljno so mrmrali, ko je kar z jednim ukazom dejal v pokoj nad sto in šestdeset Napoleonovih generalov.

Popolnoma pa ste svobodoumno gibanje razburili dve novi postavi, kateri je Karol X. predložil državnemu zboru. Prva postava je določila jedno milijardo frankov, ki so se kot odškodnina imeli razdeliti med tiste plemenitnike, ki so ob času velike prekucije bežali na tuje ter domá izgubili svoja posestva. Po krivici so svobodoumni nasprotniki kričali na to postavo, kajti pravično je bilo, da so se nekdanji posestniki nekoliko odškodovali za to, kar so jim prekucijske vlade vzele po sili, a denarno stanje francoske države je bilo dobro dovolj, da je mogla plačati to milijardo. Z njo so bili zadovoljni tudi novi posestniki, kajti zdaj še le so bili brez skrbi, da jim nihče več ne bo kratil pravice do njihovih zemljišč, ki so si jih v negotovih časih kupili. Druga postava je velevala, da se ima na smrt obsoditi vsak, kdor bi oskrunil svetišča in svete stvari sploh. Državni zbor je z veliko večino sprejel obe postavi, akoravno je celó med plemenitniki bilo mnogo mož, ki se v cerkvenih stvareh niso ujemali s stanovskimi tovariši svojimi ter so potegnili s brezverskimi svobodomiselniki. Le-ti so vselej zagnali velik hrup, kedar koli so v državnem zboru ali pri vladi kaj sklenili na korist katoliške cerkve ter so večkrat prav smešne laži trosili med ljudi, da bi jih naščuvali zoper kralja, ki je bil udan katoliški cerkvi. Tako so med drugim raztrobili, da je Karol X. postal jezuvitar in da mora večkrat v redovniški halji svojim predstojnikom odgovor dajati za vsa vladarska dejanja svoja. Ni manjkalo lahkovernih ljudij, ki so takošne neumnosti verjeli. Trezno misleči možje pa so izprevideli, da je treba nekaj storiti za verski pouk med ljudstvom, ki je bilo jako zanemarjeno, a vedeli so tudi, da bodo udje Jezusove družbe tu najboljša in najhitrejša pomoč. Zató je vlada kljubu veljavnim republikanskim postavam dovolila, da so se jezuvitarji zopet naselili na Francoskem. Cerkveni nasprotniki so tedaj še bolj vpili ter vsakega psovali jezuvitarja, kdor je imel še kaj verskega čuvstva in ga ni tajil pred svetom. Tudi to jim ni bilo po volji, da se je Karol X. leta 1825. dal v Remešu z vsemi sredovečnimi obredi venčati za kralja; in kakor so nekateri to sveto dejanje v pesnih slavili, tako so ga drugi zasmehovali. Pokazale so se torej tudi v verskih stvareh nasprotne skrajnosti; na jedni strani največja gorečnost, na drugi popolno brezverstvo. Več škodovali nego koristili so hinavci, ki so bili znani brezverci, pa so se očitno udeleževali procesij in drugih cerkvenih obredov samo zató, da bi se prikupili pobožnemu kralju; a bilo je takih mož med najvišjimi uradniki in vojaškimi častniki.

Ko so svobodomiselni vladni nasprotniki izprevideli, da z sem svojim napenjanjem v državnem zboru le ničesar ne opraijo, poprijeli so, kakor njihovi predniki pred veliko prekucijo, sako priložnost, da so narod dražili in ščuvali. Tako jim je afayettovo potovanje v Ameriko dobro došlo, da so po časoisih z nova slavili starega junaka. Na tanko so poročali, kako o ga Amerikanci častili in odlikovali, a ko se je povrnil, naravili so mu tudi domá slovesen sprejem. Ko je umrl svoodoumni general Foy, ki se je v državnem zboru skazal med ajboljšimi govorniki, napravili so mu velikanski pogreb, da ga edanji rod še ni videl takega, a potém so za mesec dnij narali milijon frankov za njegov spomenik. Ravno tako slovesno okopali so že omenjenega državnega poslanca Manuela, najnujšega nasprotnika Burboncev. Mladi možje so izpregli konje er sami vlekli voz, na katerem je ležala krsta; na grobu pa o pred brezštevilno množico v navdušenih govorih slavili njega n državno svobodo, za katero se je tako pogumno poganjal.)b enem so s takim očitnim skazovanjem v knjigah in časoisih čim dalje tem predrznejše napadali cerkev in njene sluabnike, vzlasti ude družbe Jezusove.

Minister Villèle ni vedel, kako bi to nevarno gibanje ustavil, a je hotel z nova brzdati časopise. Državnemu zboru je tedaj redložil novo tiskovno postavo, ki je bila tako ostra, da bi se njo mogli v Parizu obdržati komaj še kaki trije časopisi. Od sake knjige, ki bi štela manj nego pet tiskanih pol, moral bi aložnik plačati velik kolek. V Parizu in po ostalem Francoskem o se zoper to postavo vzdignili knjigarji in tiskarji, učenjaki n pesniki, uredniki in založniki, stavci in raznašalci časopisov, ploh vsak, kdor je le količkaj bil v zvezi s pisanjem in tisanjem knjig. V zbornici poslancev so se nasprotniki postave z so silo uprli, ali bilo jih je premalo in niso zmagali. Tem dločnejše je gosposka zbornica povzdignila svoj glas zoper njo n gotovo bi jo bila zavrgla, če bi je vlada sama ne bila prelicala, predno je prišlo do glasovanja. Po Parizu so ljudje kar riskali od veselja, na večer pa so napravili bakljade ter razvetili okna. Kmalu potém je kralj pregledoval „narodno gardo“. akih dvajset tisoč mož. Svečanost se je vršila v najlepšem edu, in kralju je od zadovoljstva srce igralo, ko mu je od oboroženih meščanov navdušena „slava“ donela. Že jim je hotel azglasiti pohvalno pismo, kar mu pride poročilo, da so neka rdela „narodne garde“ domú gredé predrzno kričala: „Proč jezuviti! proč z ministerstvom!“ Namesto pohvalnega pisma odpisal je razsrjeni kralj tedaj ukaz, da se ima „narodna

garda“ za vselej odpraviti. — Splošno nezadovoljstvo je čim dalje večje postajalo in ljudje niso več tajili svojega sovraštva do tedanje vlade. Navzlic temu je Villèle še zmirom upal, da bo ustavil uporno gibanje, pa je kralja pregovoril, da je imenoval za gosposko zbornico šest in sedemdeset novih udov, ki so mu bili popolnoma udani, in da je razpustil zbornico poslancev ter v prav kratkem času razpisal nove volitve. Ali ta pot se je hudo zmotil; z vso nepostavno silo ni dosegel namena svojega. Posebno politično društvo, ki se je zvalo: „Pomagaj si sam, in Bog ti bode pomagal“, in kateremu je bil na čelu učeni Guizot, pazilo je z vsemi dovoljenimi in postavnimi pomočki, da niso oblasti mogle krivično prenarejati popise volilcev. In glej! od 428 izvoljenih poslancev bilo jih je le 125 ki so bili vladi popolnoma udani, vsi ostali so bili zoper njo kakih 220 mož štele so razne svobodomiselne stranke, kakih 80 pa stranka plemenitih prenapetnežev. Predno se je novi državni zbor sešel, odpustil je kralj meseca januarja 1828 Villèle-ja, do katerega že davno ni imel več pravega zaupanja a namesto njega je Martignac-a imenoval prvim ministrom.

Dasi odkritosrčno udan kralju in kraljevi vladni obliki, bil je vendar Martignac zmeren plemenitnik, ki je uvidel, da ima vsak čas svoje potrebe, katerim se človek ne sme brezumno ustavljati. Zató je vedno bil za spravo z nasprotniki, s katerimi se je treba sporazumeti ter jim odjenjati, kedar kaj koristnega zahtevajo ali nasvetujejo. Akoravno ni bil kralj njegovih mislij, poveril mu je vendar imenitno čast, kajti nadeja se je, da bode prav tak mož mogel potolažiti razburjeni francoski narod. In dobro je sodil. Narod sploh je z Martignac-om bil bolj zadovoljen, nego svobodoumna večina v državnem zboru ki je hotela kralja prisiliti, da bi ji izpolnil prav vse njene terjatve. Martignac je poštene svoje namene dokazal z dvema postavama; z jedno je oglasil svobodo tiskanja, z drugo pa je zagotovil svobodo pri volitvah. Da bi svobodomiselno stranko še bolj za se pridobil, pregovoril je kralja, da je zaprl nekoliko jezuvitskih semenišč, v drugih pa je družbi Jezusovi omejil svobodo v poučevanju. Ko je pa državnemu zboru predložil novo postavo o srenjskih in okrajnih svetovalstvih, prenarejali so jo poslanci v tako demokratičnem duhu, da je dobrohotni minister celo postavo preklical, zató ker je dobro vedel, da je kralj nikdar ne bode potrdil. Ta dogodek je jasno pokazal, da ni bilo na Francoskem več misliti na spravo med strankami. Kralju je ta razpor med državnim zborom in Martignac-om dobro došel, da je odpustil ministra, za katerega nikdar ni prav

naral. Toliko časa ga je še pustil, da je državni zbor dovršil razpravo o proračunu, ali že takrat je odločno rekel: „Odslej ne bom v nobeni stvari več popuščal.“ Kakor hitro pa je državni zbor sklenil svoje seje, odpustil je kralj Martignac-a ter dne 8. avgusta 1829 knezu Polignac-u poveril ministerstvo.

Francozi so kar osupnili, ko so čitali imena novih ministrov, ki so vsi bili privrženci stranke plemenitih prenapetnežev. Polignac sicer nikogar ni iznenadil, kajti znano je bilo, da si ga je kralj že dalje časa želel v svoje svetovalstvo. Ali da bi Bourmont in Bourdonnaye kdaj mogla postati francoska ministra, tega nihče ni mislil. O poslednjem so sploh sodili, da bi najrajši poklal politične nasprotnike svoje; Bourmonta pa niso drugače zvali nego izdajalca, zató ker se je bil pri Waterloo-u leta 1815. izneveril Napoleonu. Že imena novih ministrov so dovolj pričala, da ti možje ne bodo niti znali niti hoteli zmerno vladati. Celó med plemenitniki jih je bilo, ki so žalostno majali z glavo, dobro vedé, da se kralj po nepotrebnem podaje v nevarnost, v kateri bi utegnil izgubiti krono in kraljestvo svoje. S strahom so Francozi čakali prvih sklepov nove vlade, a še predno so jih učakali, zahvalil se je Bourdonnaye za svojo čast, zató ker se ni ujemal s Polignac-om, ki je kralju dokazoval, da se na Francoskem ustavna vladna oblika z nobeno silo ne more na stalno odpraviti in zameniti s kraljevo samovlado. Pač pa je Polignac mislil, da bi si kralj s kako novo srečno vojsko mogel pridobiti vojščake in potém brzdati domače nemirneže.

Prilika za vojsko se je našla v Algiru na severnem afrikanskem obrežju. Tamošnji vladar ali dey Hussein je namreč Karolu X. pisal list zaradi neke pravde, ki sta jo dva Algirca imela s francosko vlado, pa ni dobil odgovora. Ko se je zaradi tega pritožil francoskemu zastopniku, zavrnil ga je ta predrzno rekóč, da si francoski kralj nikdar ne bo dopisaval z algirskim deyjem. To je Husseina razjezilo in udaril je francoskega konzula z muhovnikom po glavi. To se je zgodilo dne 30. aprila leta 1827. Dve leti se je francoska vlada grozila, ali nikakor ni mogla deyja prisiliti, da bi poravnal, kar se je pregrešil nad namestnikom francoskega kralja. Minister Martignac mu je nató sporočil zadnjo besedo, Polignac pa je svojega tovariša Bourmonta, ministra vojaštva, poslal z vojsko črez morje. Med temi pripravami se je v Parizu dne 2. marca 1830 zopet sešel državni zbor. Kralj je sam stopil pred zbrane poslance in jim prav ostro govoril. Zažugal jim je med drugim, da bo z vso močjo zatrl in kaznoval rovarska počenjanja. Državni zbor mu je nató odločno odgovoril, da obžaluje kraljevo in vladno ne-

zaupanje, ki žali narod in mu dela skrbi ter bi mu tudi še utegnilo vzeti državne svoboščine. Kralj je odvrnil, da ostane pri tem, kar je rekel, in je seje državnega zbora odložil do meseca septembra. Brž ko je meseca maja bojno brodovje odrinilo iz Toulona, razpustil je Karol X. uporni državni zbor do dobrega ter razpisal nove volitve.

V Algiru so Francozi bili srečni. Dne 14. junija 1830 stopil je Bourmont s 30.000 vojščaki na suho, dne 19. junija je zmagal nasprotnike v hudi bitvi, a dne 4. julija zvečer se je dey Hussein udal proti temu, da je s svojo rodbino in s svojim imetjem smel svoboden oditi. Bourmont mu je željo izpolnil, drugo jutro pa se je s francosko vojsko nastanil v Algiru. Domá na Francoskem se volilci niso dali po teh dogodbah prav nič motiti. Razne svobodoumne stranke so se zjedinile v jedno jedino nasprotno stranko in zmagali so sijajno kakor se niti sami niso nadejali. Tu je Polignac kralja opozoril da ima tudi po ustavnih postavah pravico izdati samolastne naredbe v slučaju, ko bi državi kaka nevarnost pretila, in mu dokazal, da je zdaj država v nevarnosti pred domačimi rovarji Nató je kralj Karol X. dne 26. julija 1830 oklical osodepoln naredbe, ki so bile uzrok novi državni prekuciji.

Španjolska.

Strašne so bile zmešnjave, ki jih je Napoleon napravil n Španjolskem. Ves narod se je vzdignil zoper francosko nasilj ter si v krvavih bojih rešil državno neodvisnost svojo. Ali teh homatijah je ljudstvo čisto podivjalo ter se tako privadil na maščevanje in prelivanje krvi, da ni več moglo brzda strastij svojih. Ne gledé na rod in stan bili so Španjolci zložn dokler jih je vezalo sovraštvo do tujcev; kakor hitro pa so bi zopet sami svoji, razdelili so se v dva nasprotna tabora, me katerima so še bolj nego na Francoskem pogrešali zmern srednje stranke. Kopica svobodomiselnih gospodov in korteso je v Cadixu leta 1812. izdelala črtež nove ustave, po kateri l se Španjolska imela preustrojiti. Ta ustava je odslej postal geslo vsem, ki so hrepeneli po svobodnih državnih naprava Toda velika večina Španjolcev ni prav nič marala za te nov šege, v katerih je videla samo nevarnost za katoliško vero svoj Zahtevala je torej, da se vse zopet spravi v stari tir in da zop z neomejeno oblastjo vlada kralj sam.

Nepopisno je torej bilo veselje, ko je Ferdinand VI (1808—1833) vrnivši se iz francoske sužnosti dne 24. marc

stopil na španjolska tla. Ljudstvo ga je veselo pozdravljalo in kričalo: „Živio neomejeni kralj naš!“ To je Ferdinanda ohrabrilo in še predno je prišel v Madrid v prestolno mesto svoje, preklical je v Valenciji dne 4. maja 1814 ustavo od leta 1812. ter sploh ovrgel vse nove naprave, celó take, ki so bile dobre in niso motile starega reda. Brez državne previdnosti in modrosti preganjal je krvoločno vsakega, kdor se je bil udal in služil prejšnjim vladam, vzlasti pa svobodomiselne privržence od leta 1812. Razun državnega lista ni smel izhajati prav noben časopis, a predno ste minili dve leti, vzdihovalo je petdeset tisoč mož po raznih ječah, najnevarnejše pa je dal postreljati in poobesiti. Prvi njegov minister, vojvoda San Carlos, ki je prej vodil kralju udano stranko, bil mu je preblag. Odpustil ga je torej iz službe ter slušal svète nevrednih ljubljencev in prilizovalcev. Niti toliko ni imel previdnosti, da bi si pridobil vojščake, ampak nepremišljeno je proganjal višje njihove častnike ter s tem ostale tako razdražil, da so na Spanjolskem vojaški tabori bili odslej središča državnim rovarjem in prevratnikom. Denarno gospodarstvo je bilo tako slabo, da navzlic čim dalje večjim dolgovom vojščaki niso v redu dobivali plače. V Ferrolu so trije pomorski častniki od gladú umrli. Nezadovoljniki so večkrat pokušali vzdigniti se, ali vlada je takoj v začetku zadušila take posamezne upore, katerih je od leta 1814. do 1819. bilo devet. Tuji vladarji so kralja Ferdinanda svarili in ga prosili, naj se vsaj malo ozira na potrebe novega časa; ali ni jih poslušal. Ruski poslanec je jedini imel nekoliko veljave in s pomočjo umne kraljice Marije Izabele je kralja Ferdinanda pregovoril, da je zvedenega Pizarra imenoval za prvega ministra.

Nekoliko je bilo zdaj bolje. Največje napake v državni upravi so odpravili ter davke jednako razdelili med vse stanove. Ali druga nevarnost je sedaj Španjolski pretila v Ameriki. Tamošnje naselbine so se druga za drugo uprle in se oklicale za samostalne države. Še ni bilo vse izgubljeno. Španjolske vojske so upornike užugale, in Amerikanci so zopet priznavali Ferdinanda VII. kot kralja svojega. Ko so pa španjolski vojščaki hitro umirali v nezdravem tamošnjem podnebju, kraljevi namestniki pa odirali ljudi z novimi davki, da bi tem več denarja pošiljali v Evropo, vzdignile so se z nova naselbine in trĕba je bilo novih vojščakov poslati črez morje. To je domá na Spanjolskem bilo uzrok novemu uporu. Skrivne rovarske družbe so že dalje časa snubile privržencev med najvišjimi uradniki in častniki, vzlasti pa med nezadovoljnimi vojščaki. Ko je tedaj

prišel kraljevi ukaz, da se ima zopet nekoliko krdel odpeljati v Ameriko, naščuval je poveljnik Riego blizu mesta Cadixa na dan novega leta 1820. svoje vojščake, da so se uprli ter prisegli na ustavo od leta 1812. Poveljnik Quiroga, ki je malo prej iz ječe ušel, pridobil je druga krdela, pobegli junak Mina pa se je povrnil s Francoskega ter po Navari netil upor. Kmalu je po vsem Španjolskem vrelo in tudi v Madridu so se začeli nemiri. Tú je kralj odjenjal ter po noči dne 8. marca 1820 podpisal ustavo od leta 1812. Veselje po mestih je bilo neizmerno, vzlasti ko sta svobodomiselna moža Argueles in Herreros prišla v ministerstvo, Quiroga in Riego pa postala maršala.

Toda vse te izpremembe so se prehitro godile in niso Španjolske ne umirile, ne osrečile. Po mestih so jele rogoviliti vsakovrstne skrivne in očitne družbe, začenši od svobodoumnih klubov premišljenih mož pa dol do razuzdane druhali takozvanih „brezsrajčnikov“, ki so po ulicah razsajali. Prenapete terjatve skrajne ali radikalne stranke so razkačile pobožno ljudstvo po kmetih, in že so se jela v raznih krajih zbirati mala krdela v „versko vojsko“ za brambo kraljeve neomejene oblasti. To gibanje je Ferdinandu VII. dajalo novega poguma, in skušal je s kraljevo stražo v Madridu brzdati svobodoumne rovarje, potém pa je mislil preklicati ustavo. Ali izpodletelo mu je; med tem ko je prej Arguelesa že dvakrat zamenil z zmernejšimi moži v ministerstvu, imenoval je meseca julija 1822 radikalca San Miguela za prvega ministra.

Španjolske homatije so delale skrb evropskim vladarjem, in razun udov svete zaveze zbralo se je še mnogo drugih odličnih knezov v Veroni (1822), da so se posvetovali, kako ustaviti nevarno prekucijsko gibanje. Sklenili so, da treba poslati vojsko črez pirenejske gore, in izvršitev tega sklepa so poverili francoskemu kralju Ljudeviku XVIII., katerega je itak že sam Ferdinand VII. prosil pomoči. Brž ko je španjolski minister San Miguel odgovoril vladarjem svete zaveze, da ne more izpolniti njihovih terjatev, zapustili so avstrijski, ruski, pruski in francoski zastopniki Madrid, in meseca aprila leta 1823. prestopil je vojvoda Angoulemski s 100.000 vojščaki španjolsko mejo. Ljudstvo se Francozom nikjer ni ustavljalo, ampak prijazno jih je sprejemalo ter jih v nekaterih krajih celó slavilo kot osvoboditelje od svobodoumnih rovarjev, katerim je zdaj kar upadalo srce. Da bi se ustavljali tuji vojski, nató niti mislili niso; ampak že meseca marca, ko še nobenega francoskega vojščaka ni bilo na španjolskih tleh, so sklenili, da se imajo kralj, vlada in državni zbor preseliti v Sevillo. Nič ni kralju

pomagalo, da se je branil in da jim je z zdravniškimi spričevali dokazoval, da je bolan; moral je iti. Kamor koli je nató Angouleme prišel, povsod so se pri ti priči razšle ustavne oblasti in v Madridu je ljudstvo razdejalo zbornico, sežgalo Riegovo podobo ter ropalo po hišah svobodoumnih mož, dokler niso Francozi dne 23. maja 1823 prišli v mesto ter napravili mir in red. Da bi osvobodili kralja Ferdinanda, šli so Francozi dalje proti jugu, ali takoj so se tudi prevratniki iz Seville umaknili v Cadix ter kralja odvedli seboj. Zdaj so Francozi prišli tudi pred Cadix ter z naskokom vzeli trdnjavico Trocadero. Prevratniki so tedaj kralja Ferdinanda pustili v francoski tabor proti temu, da jim je obljubil popolno pomiloščenje. Prišedši v francoski tabor preklical je Ferdinand VII. dne 1. oktobra 1823 vse svoje naredbe, kar jih je podpisal od dne 8. marca 1820 naprej, in jel svobodoumne nasprotnike svoje tako neusmiljeno preganjati, da niti vojvoda Angoulemski tega ni odobraval. Maršal Riego je poginil na vislicah, njegov tovariš Quiroga in Mina pa sta srečno ušla črez mejo. Tako so na Španjolskem pokopali ustavo in svobodoumno gibanje. Francoska vojska je bila najboljši porok, da rovarji niso z nova kalili mirú, in pripomogla je tudi, da je kralj Ferdinand nekoliko odjenjal od svoje neusmiljenosti.

Portugalska.

V zgodbah prve dobe našega veka smo povedali, kako je na umu bolna portugalska kraljica Marija (1777—1816) s svojim sinom Ivanom leta 1807. pred francoskim nasiljem bežala črez morje v Brazilijo. Z angleško pomočjo so se Portugalci zopet rešili Francozov, ali Ivanu VII. (1816—1826) se niti potém ni dalo iti domú, ko je po smrti matere svoje zasedel kraljevi prestol. Ostal je rajši v veliki in bogati Braziliji, Portugalsko pa je kakor kako pokrajino pustil svojemu namestniku, angleškemu lordu Beresfordu, ki je ob jednem bil najvišji poveljnik nad vso portugalsko vojsko. Beresford je Portugalce jako razkačil zató, ker je častniške službe v vojski podeljeval skoro samim Angležem, še bolj pa zató, ker je trgovinske razmere tako uredil, da so največ dobička zopet imeli Angleži. Bila je podoba, kakor da bi Portugalska bila angleška pokrajina. Ni čuda torej, da so vojščaki leta 1817. skovali zaroto zoper prevzetnega in samolastnega tujca. Ali Beresford je upor zadušil, zarotnike pa brez usmiljenja dal postreljati ali obglaviti.

Nezadovoljnost je bila odslej še večja. Beresford je ravno po opravilih odpotoval v Brazilijo h kralju Ivanu VII., ko dojdejo poročila o španjolski prekuciji leta 1820. Lepše prilike niso mogli Portugalci učakati. Najprej so se vzdignili vojščaki v Oportu, odtod pa se je upor hitro razširil po vsej deželi. V Lisabonu so uporniki izvolili začasno vlado, pozvali kralja Ivana, naj pride v Evropo, a vrnivšemu se Beresfordu niti niso dovolili, da bi stopil na suho. Ivan VII. je tedaj starejšega svojega sina Petra pustil kot namestnega vladarja v Braziliji, sam pa se je z mlajšim sinom Miguelom in s svojo ženo Karloto, sestro španjolskega kralja Ferdinanda VII., odpeljal v Evropo. Predno je stopil na suho, podpisal je dne 27. junija 1821 novo ustavo, in zopet je bil na Portugalskem mir. Z ustavo pa nikakor ni bil zadovoljen kraljev sin Miguel, in ko so Francozi posedli Španjolsko, dobil je vojščake na svojo stran ter zahteval, da se oče zopet okliče za neomejenega vladarja. Omahljivi kralj Ivan se je dal pregovoriti in razpustil je državni zbor ter odpravil ustavo; toda vladal je zmerno in nikakor ni hotel preganjati svobodomiselnih mož. Miguel se je tedaj na svojega očeta vzdignil, ali izpodletelo mu je in moral je bežati na tuje. Šel je na Dunaj, kjer se je znal prikupiti mogočnemu ministru Metternichu.

Med tem je na Portugalskem tlelo na tihem. Tudi tú se je narod ločil v dve nasprotni stranki, in ko je leta 1826. umrl kralj Ivan, trdili so nekateri, da so ga nasprotniki ostrupili. Zdaj so se začele nove homatije zaradi nasledstva, kajti Portugalska in Brazilija ste hoteli ostati samostalni državi. Ivanov starejši sin Peter je tedaj rajši ostal v Braziliji, a Portugalski je za kraljico namenil svojo hčer Marijo, ki je bila takrat sedemletno dete in bi torej še nekoliko let imela ostati domá pri stariših. Začasno vlado na Portugalskem poveril je Peter svoji sestri Izabeli, ob jednem pa zopet oklical ustavo. Ko bi pa njegov brat Miguel hotel priznavati to ustavo ter se hotel zaročiti z mlado kraljico Marijo, določil je Peter, da ima Izabela takoj njemu izročiti začasno vlado. Privrženci neomejenega kraljestva niso bili s tem zadovoljni, pa so se vzdignili ter Miguela oklicali za kralja, ki je itak v svojem razglasu z Dunaja rekel, da je Peter le zató podpisal ustavo, ker so ga rovarji preslepili. Domača vojska je bila zdaj gotova. Izabela je z angleško pomočjo užugala Miguelove privržence, in ostalo je tako, kakor je Peter določil. Miguel se je nató udal ter priznal ustavo in druge bratove naredbe. Pred odhodom z Dunaja je šel še na božjo pot v Marijino Celje, a dne 22. februarja 1828

e ie srečno pripeljal v Lisabon ter prevzel vlado v imenu
voje neveste, kraljice Marije.

Brž ko je angleška vojska odšla iz Portugalske, jeli so
Miguelovi privrženci kričati: „Živio neomejeni kralj Miguel!“
n tako so vladohlepnega in nespametnega mladenča premotili,
la je že 3. maja istega leta odpravil Petrovo ustavo, razpustil
lržavni zbor ter sklical stare plemenite kortese, ki so ga dne
25. junija oklicali za neomejenega kralja portugalskega, ne
glede na pravice kraljice Marije. Le-ta je bila ravno na poti
z Amerike, in ko je čula o dogodbah v Lisabonu, šla je s
svojimi spremljevalci v London, kjer so jo prav lepo sprejeli,
ne da bi ji obljubili kake pomoči; kajti novi minister Welling-
on je v ti stvari bil drugih mislij, nego Canning, prednik
njegov. Mlada kraljica se je tedaj vrnila k očetu v Brazilijo,
Miguel pa se je z največjim nasiljem šest let obdržal na portu-
galskem prestolu, dasi ga vladarji velikih držav niso priznali
er so zastopnike svoje iz Lisabona pozvali domú. Z nasprotniki
svojimi ni imel prav nobenega usmiljenja ter jih je dal 17.000
ubiti, 16.000 odpeljati v nezdrave prekmorske naselbine, 13.000
zgnati, 26.000 pa pometati v ječe.

Ustanovitev novih držav v Ameriki.

Začetkom našega stoletja so bogate dežele v srednji in
užni Ameriki še zmirom bile pod oblastjo španjolskih kraljev,
ki so ondi vladali po namestnikih svojih. Ljudje so se v teh
državah po krvi ločili v potomce starodavnih prebivalcev, v
„mestice“ ali mešance, ki so bili otroci ali vnuki očeta Špan-
jolca in matere Amerikanke ali pa narobe, in pa v „kreolce“
ali sinove naseljenih Španjolcev. Če tudi med temi plemeni ni
bilo bratovske jedinosti in ljubezni, znala jih je vendar špan-
jolska vlada brzdati ter mir in red ohraniti med njimi. Mnogo
je k temu pripomagala katoliška cerkev, ki se je v španjolski
Ameriki bila do dobra ukoreninila in kateri so vsa tri plemena
bila od srca udana. Sploh so Španjolci tekom treh stoletij dosti
storili, da so v Ameriki povzdignili duševno omiko pa tudi te-
lesno blagostanje ondašnjih prebivalcev. Najmanj zadovoljni so
bili kreolci, zató ker so se šteli više od ostalih dveh plemen,
a vendar jim vlada ni dajala večjih pravic, marveč je vse dr-
žavne službe podeljevala možem, ki jih je naravnost iz Špan-
jolske pošiljala črez morje. Sploh je španjolska vlada z vso
ostrostjo pazila na amerikanske dežele svoje ter vse storila, da
bi prebivalci ne prišli v kakoršno koli dotiko z ostalim svetom.

Le španjolske ladije so smele dohajati v španjolsko Ameriko, in da bi si namestniki ne pridobili velike veljave ter se ne oklicali za samostalne vladarje, puščali so jih španjolski kralji le malo časa v službi ter jih prav pogostoma menjali.

Drugače je bilo, ko so francoski prevratniki razburili vso Evropo ter tudi Španjolsko okužili s svojimi nauki. Krik po svobodi se je razlegal črez morje, in nezadovoljni kreolci so bili prvi, ki so terjali večjih državljanskih pravic ter iste obetali tudi ostalim plemenom. Za Francoze niso španjolski Amerikanci nič marali in zapodili so namestnike, katere jim je bil poslal Napoleonov brat, kralj Josip. Tudi za naprej so hoteli ostati pod vlado burbonskih kraljev, a le-to so zahtevali, da bi bili svobodnejši ter popolnoma ravnopravni evropskim Španjolcem. Še le ko jim španjolski državni zbor nikakor ni hotel priznati opravičene ravnopravnosti, vzdignili so se Amerikanci zoper španjolsko vlado ter utemeljili nove neodvisne države. Pri tem so jim pomagale severno-amerikanske zavezne države, ki so bile proti vsaki evropski vladi v Ameriki, in Angleži, ki so trgovini svoji hoteli ugladiti pot v južno Ameriko, ki jim je dotlej bila zaprta.

Prva se je vzdignila dežela Venezuela, kjer se je poveljnik Miranda postavil na čelo upornikov, ki so leta 1811. razglasili popolno državno neodvisnost ter izdelali novo ustavo. V tem je dne 26. marca 1812 v severnih krajih bil grozen potres, ki je razdejal mnogo mnogo mest. V samem Caracasu je pod razvalinami poginilo kakih deset tisoč ljudij. Pobožni narod je v ti nesreči videl kazen božjo, zató ker se je vzdignil zoper postavno vlado, in se je odvrnil od upornikov. Španjolci so zmagali ter Mirando odpeljali v Cadix v zapor, kjer je leta 1816. umrl. Od upornikov so nekateri bežali v gore, drugi pa v Novo Granado, kamor jih je peljal bogati kreolec Simon Bolivar, ki se je bil izobrazil potujóč po Evropi, v vojaštvu pa izuril pod Mirando. Istega leta 1812. vzdignili so se tudi v Novi Granadi ter so Bolivara izvolili za poveljnika, ki je takoj Španjolcem napovedal vojsko. Bolivar je s prva bil srečen in pridobil si je veliko veljavo. To ga je ohrabrilo in šel je z zmagovalnim krdelom domú v Venezuelo, kjer so ga v Caracasu oklicali za diktatorja ter mu poverili vrhovno vladarsko oblast. Toda tudi Španjolci so imeli takrat zvedenega poveljnika Murilla, pred katerim se je Bolivar večkrat moral umakniti, predno ga je do dobra užugal. Po mnogih nezgodah je Bolivar pregovoril zastopnike Venezuele in Nove Granade, da so obe deželi leta 1819. zjedinili v jedno jedino svobodno dr-

žavo ali republiko „K o l u m b i j o“, v kateri je Bogota postala glavno mesto. Ko je Bolivar leta 1821. v bitvi pri Carabobi zmagal zadnjo španjolsko vojsko, imenovali so ga „osvoboditelja“ ter ga izvolili predsednikom, ki je po novih zmagah leta 1822. tudi sosedno deželo E k v a d o r pridružil Kolumbiji.

Na dalje je dežela P e r u ostala zvesta španjolski vladi; naposled pa so se tudi tu našli veljavni možje, ki so po zgledu sosedov svojih hrepeneli po državni samostalnosti in neodvisnosti. Ker sami niso bili kos španjolskim vojščakom, prosili so chilenske zmagovalce pomoči. Nató sta leta 1820. iz Chila prišla San-Martin z vojsko na suhem, lord Cochrane pa z brodovjem. Toda Španjolci so se vsak čas povrnili ter prizadevali mnogo sitnosti San-Martinu, katerega so Peruanci izvolili za protektorja ali zavetnika deželi svoji. Še več pa je San-Martinu škodovalo, da je hrepenel po cesarski kroni in se zavoljo tega sprl z vrlim Cochranom. Te homatije so le Španjolcem koristile, ki bi bili skoro vso deželo zopet spravili pod svojo oblast. Da se pa to ne bi zgodilo, pozvali so Peruanci na pomoč slavnega Bolivara, ki je podpoveljnika svojega Sucre-ja naprej poslal, potém pa sam z večjo vojsko prišel črez mejo. Bilo je hudih bojev, v katerih je bila sreča zdaj na jedni, zdaj na drugi strani, dokler ni Sucre v bitvi pri Ajacuchu odločno zmagal leta 1824. Ko se je leta 1826. podala tudi zadnja trdnjava Callao, ni bilo po vsej južni Ameriki nikjer več španjolske oblasti. Že leta 1824. so Peruanci na shodu v Luni Bolivara izvolili za diktatorja ali vrhovnega vladarja svojega.

Iz Perua je Bolivar leta 1825. šel z vojsko v gorenji Peru, ki je prej spadal k španjolski deželi Buenos Ayres, a ko se je poslednja zopet oklicala za samostalno republiko, hoteli so tudi gorenji Peruanci biti sami svoji. Bolivar jim je užugal nasprotnike ter jim pomogel do državne svobode. Gorenji Peruanci so se hvaležne skazali ter so novo republiko osvoboditelju svojemu na čast krstili B o l i v i j o, njega pa izvolili za predsednika. Bolivar jim je prav po svojem izdelal ustavo, katero bi bil rad tudi ostalim državam posilil, da bi si z njo do smrti svoje zagotovil vladarsko oblast v Kolumbiji, Peru-u in Boliviji. S preveliko vladohlepnostjo svojo pa se je vsem po vrsti zameril. Leta 1827. je z vojščaki svojimi moral zapustiti Peru, l. 1828. pa Bolivijo. V Kolumbiji se je že leta 1826. zoper njega vzdignila republikanska stranka, ki za prvi čas ni druga hotela nego ubraniti se njegovi samolastnosti. Ko je pa Bolivar sovražnike svoje jel kaznovati in preganjati, odpovedala se je leta 1829. Venezuela njegovi vladi, v Novi Granadi pa so sklenili svobod-

nejšo ustavo. Nihče ni več maral za prej tolikanj slavljenega junaka in nihče ga ni zadrževal, ko se je na shodu v Bogoti meseca januarja 1830 odrekel vladarski časti. Dali so mu obilno pokojnino ter ga pustili iti k morju, da bi se odpeljal v Evropo. Še enkrat pa se je povrnil ter postavil na čelo stranki svoji, ki bi bila rada ohranila zjedinjeno republiko Kolumbijo. Predno so se nasprotniki zgrabili v boju, umrl je dne 17. decembra 1830 Bolivar. Imel je prelepih darov, ali ker je bil preveč sebičen in vladohlepen, ni domovini svoji drugega koristil, nego da jo je osvobodil od Španjolcev. Po njegovi smrti se je meseca oktobra 1831 razdrlo državno jedinstvo Kolumbije, in zopet so namesto nje postale tri samostalne republike: Venezuela, Nova Granada in Ekvador.

V južnih krajih so se Amerikanci najprej vzdignili v Buenos-Ayresu, kjer je svobodoumna stranka že dalje časa imela mnogo privržencev, leta 1810. pa se je ohrabrila ter odpravila namestnega kralja španjolskega. Nova republika se je zvala argentinska ali La-Plata ter se uredila po uzoru severno-amerikanskih zaveznih držav. San-Martin, poveljnik upornikov, bojeval se je hrabro zoper Španjolce ter jih naposled užugal. Ni pa mogel ubraniti, da so se nekateri kraji odvrnili od argentinske republike ter postali sami svoji. Kako se je osvobodila Bolivija, omenili smo že. V Paraguay-ji so argentinsko vojsko nazaj zagnali, potém pa oklicali svojo republiko, kateri so za diktatorja izvolili jako spoštovanega odvetnika doktorja Francia. Ta je imel toliko veljave, da so mu črez tri leta vladarsko oblast podaljšali do njegove smrti (1840), a poleg njega je državni zbor bil skoro brez vsega pomena. Francia je z vso ostrostjo pazil na to, da so Paraguayci za se živeli in da niso tujci dohajali v deželo. Takozvana „Banda-oriental“ ali vzhodna stran je bila tretja dežela, ki se je ločila od La-Plate ter postala samostalna republika. Sosedni Brazilijanci so jo sicer hoteli na se spraviti in so že l. 1817. vzeli glavno mesto Montevideo ter vso deželo razglasili kot brazilijansko pokrajino. Nató so Montevidejci argentinsko republiko prosili pomoči, in leta 1825. se je vnela vojska, ki se je končala tako, da so Brazilijanci priznali neodvisnost „vzhodne strani“, ki se je leta 1829. uredila kot samostalna republika Uraguay.

Po zgledu drugih španjolskih dežel oklicala se je tudi Chile ob velikem oceanu kot sama svoja. V glavnem mestu San-Jagu odpravili so uporniki leta 1810. španjolskega namestnika ter posadili kreolca na vladarski prestol. Ker je pravih Španjolcev bilo malo, pregnali so jih Chilenci skoro brez boja

iz dežele. Toda Španjolci niso kar takoj obupali, ampak zbrali so večjo vojsko in brž ko so se uporniki jeli med seboj prepirati, vrnili so se ter si zopet osvojili Chile. Nató je iz La-Plate prišel zvedeni poveljnik San-Martin, združil se s chilenskim polkovnikom O'Higinsom, in oba sta deželo z nova osvobodila španjolske oblasti. Angležlord Cochrane je mladi republiki uredil bojno brodovje, zaslužni O'Higins pa je postal državni predsednik.

V severni Ameriki je največja in najimenitnejša španjolska dežela bila Meksika, kjer jih je tudi bilo, ki so hrepeneli po državni samostalnosti. Ko je povsod kipelo in vrelo, postavil se je leta 1810. Meksikanec Hidalgo na čelo nezadovoljnim rojakom ter jih nabral do sto tisoč mož, s katerimi je prihrumel prav pred glavno mesto. Toda med uporniki bilo je mnogo Indijancev, ki so strašno divjali in razsajali, ne da bi se vodniku svojemu dali brzdati. To je Hidalgu mnogo škodovalo, kajti omikani in premožni ljudje so ga zapuščali, a španjolski general ga je zmagal, ujel in ob glavo dejal. Kljubu ti nesreči so se uporniki še držali v južnih krajih, kjer jih je vodil neki Morelos. Leta 1813. sklicali so celó narodni shod ter razglasili, da je Meksika neodvisna država. V tem je iz Evrope prišla nova vojaška pomoč, in kraljevi general Sturbide je upornike užugal, Morelosa pa dal ustreliti leta 1815. Ker vlada premaganih upornikov ni preganjala, bilo je kmalu vse mirno, in Španjolci so zopet bili gospodarji v Meksiki. Tako je ostalo nekoliko let, dokler se ni vzdignil isti general Sturbide, ki je bil prej upornike užugal. Meseca februarja leta 1821. je namreč oklical, da ima Meksika biti samosvoje cesarstvo, a cesar naj bo kak burbonski princ, ki bi s Španjolsko sklenil prijateljsko zavezo. Takoj so skoro vsi Meksikanci bili zadovoljni s to državno prenaredbo; Sturbide pa je zdaj sam hrepenel po vladarskem prestolu, in dne 18. maja 1822 so ga njegovi vojščaki oklicali za meksikanskega cesarja Avguština I. Novi cesar je nató sklical državni zbor, ki ga je potrdil v njegovi oblasti, ali kmalu se je vsem strankam zameril, zató ker je preveč samolastno in prevzetno vladal ter po nepotrebnem trosil državne novce. Drugi general Santana se je postavil na čelo nezadovoljnikom, zmagal cesarja Avguština ter ga zapodil iz dežele. Sturbide se je odpeljal črez morje v Italijo, a ko se je že drugo leto povrnil, ujeli so ga in ustrelili. Narodni shod je Meksiko oklical za republiko ter jo uredil po uzoru severno-amerikanskih zaveznih držav. Osemnajst dežel se je zjedinilo v meksikansko zavezo, ki si je vsako četrto leto volila državnega predsednika.

Kakor Meksika, tako se je tudi sosedna Gvatimala leta 1821. uredila kot samostalna republika.

Omeniti nam je samo še Brazilijo, ki se sicer ni izneverila evropskim vladarjem svojim, pač pa se ločila od male in siromašne Portugalske, katero je morala zalagati z zakladi svoje rodovitne in bogate zemlje. Živa želja po samostalnosti se je v Brazilijancih obudila, odkar je kraljeva rodbina portugalska pribežala iz Evrope pred Francozi ter se nastanila v Rio-Janejru. Med tem ko so prej le portugalske ladije smele dohajati v brazilijanska mesta, prijadrali so zdaj trgovci iz vseh krajev sveta; mnogo se jih je naselilo po večjih mestih in začelo se je čisto drugo življenje, ki ga ni bilo prej. Brazilijanci so tedaj zahtevali, da naj kralj vedno ostane pri njih, a ker so ga tudi Portugalci silno nazaj klicali, vrnil se je kralj Ivan VII. v Evropo, njegov sin Peter pa je ostal namestni vladar v Rio-Janejru. Čegar so se Brazilijanci najbolj bali, to se je zdaj zgodilo. Državni zbor portugalski je sklenil, da se ima tudi Peter vrniti in Brazilija ima zopet postati portugalska pokrajina, ki bo v najmanjši stvarci odvisna od vlade v Lisaboni. Temu so se Brazilijanci odločno upirali in dne 12. oktobra 1822 so kraljevega sina oklicali za brazilijanskega cesarja Petra I. Portugalska vojska je sicer prihajala črez morje, da bi pokorila upornike, ali bilo je je premalo. Anglež lord Cochrane, ki se je že v španjolskih naselbinah skazal zvedenega poveljnika, uredil je brazilijansko brodovje ter Portugalce pognal nazaj v Evropo. Republikansko gibanje, ki se je v nekih krajih pokazalo, zadušil je hitro novi cesar ter brez težav uredil lepo cesarstvo svoje. Angleži so prvi priznali državno neodvisnost Brazilije, in njihov minister Canning je tudi Portugalce pregovoril, da so se udali proti temu, da so Brazilijanci prevzeli črez dvajset milijonov goldinarjev državnega dolga portugalskega. Niti potém, ko mu je umrl oče Ivan VII. ni se hotel Peter vrniti v Portugalsko, ampak jo je prepustil hčeri svoji Mariji, kakor smo že povedali opisujóč portugalske razmere.

Tako so se po malem vse španjolske in portugalske dežele v Ameriki osvobodile ter postale samostalne države. Tega se je najbolj veselil predsednik severo-amerikanskih zaveznih držav, James Monroe, ki je v državnem zboru v Washingtonu meseca decembra leta 1822. izrekel načelo, da nima v Ameriki nobena evropska država ničesar iskati, a ko bi se katera predrznila dotakniti se samostalnosti novih amerikanskih držav ustavila se ji bode severna Amerika z vso svojo močjo. Nove

ržave so odslej bile svobodne, ali pretrpele so še mnogo donačih homatij, predno so se do dobrega utrdile.

Italija.

Francosko gospodstvo je tudi Italijanom že presedalo, in ili so veseli, da je bilo konec Napoleonove vlade. Italija je ila zopet razkosana v mnoge male državice, kakor pred vojsko, e beneške republike ni bilo več; zató pa se je na severozhodu apeninskega polotoka povzdignilo novo lombardsko-beneško raljestvo kot avstrijska pokrajina, v kateri je nadvojvoda Rainer adomestoval cesarja Franja I. Vse se je imelo takoj povrniti na tari tir in niti to, kar so Francozi dobrega napravili, ni smelo stati. Tako so v Turinu lep botaničen vrt samo zató razdejali, er so ga bili Francozi zasadili. Lepo cesto črez goro Cenis o hoteli opustiti, a most črez reko Pad so mislili podreti samo ató, ker ju je dal Napoleon napraviti. Takošne stvari so trezno nisleče ljudi le razjezile, vzlasti ker je narod še zmirom hudo util nadloge, ki so jih bile napravile dolgoletne vojske in kaere so zaporedoma tri slabe letine še bolj povečale. Ne da se ajiti, da so se francoske vlade prizadevale povzdigniti telesno lagostanje italijanskih dežel in da so tudi skrbeli za dober dravni red, med tem ko je šlo zdaj marsikaj rakovo pot. Neateri vladarji so le to imeli v mislih, kako bi preganjali franoske privržence in druge svobodomiselne može, a pri tem so anemarjali potrebnejše stvari, za katere med svojimi služabniki iti niso imeli sposobnih ljudij. Najboljši red je bil v lomardsko-beneški kraljevini, toda Italijani niso imeli zaupanja v vstrijsko vlado, kajti bali so se, da bi prevelika njena moč ne ostala nevarna za državno in narodno samostalnost ostale Itaije. Slaba državna uprava je bila uzrok, da je v srednji, vzlasti a v južni Italiji vse mrgolelo najhujših razbojnikov, katerih so amo na Neapolitanskem šteli na več tisoč. Očitna ubojstva po estah in skrivna umorstva na domu so se godila dan na dan. Med tem ko človek od razbojnih krdel ni bil varen ne življenja e imetja svojega, pretila je ostrim državnim oblastnikom nearnost od skrivnih političnih družeb, od katerih je bila po vsej taliji najbolj razširjena družba takozvanih „Karbonarjev“ ali lovenski „oglarjev“. Zakaj so se tako zvali, tega niti sami iiso vedeli; nekateri so trdili, da so se pod tem imenom že v rednjem veku sklepale družbe zoper Nemce. Nova karbonarska ružba se je začela leta 1807., a njen namen je bil, da se Francozi izženó iz Italije. Zdaj pa so h karbonarjem pristopili

svobodomiselni možje sploh, katerim vlade in vladarji niso bili po volji. Leta 1820. štela je karbonarska družba kakih šestdeset tisoč udov, ki pa nikakor niso imeli iste misli in želje, ampak bilo je med njimi raznovrstnih rovarjev, ki so se zjedinili zoper skupne nasprotnike svoje; kakor hitro pa bi jim bili kos, ločili bi se med seboj zopet v več strank. Da bi laže dosegli svoj namen, združili so se včasih celó s prej omenjenimi razbojniki.

Akoravno pa je po vsej Italiji bilo dosti nezadovoljnih ljudij in ni nikjer manjkalo skrivnih rovarjev, ki so narod ščuvali zoper tedanje vladarje, vendar se ni bilo bati splošnega upora, zató ker ga niti tedaj ni bilo jedinstva med Italijani raznih dežel. Najprej so se vzdignili Neapoljci, ko so čuli o prekuciji na Španjolskem. Dne 2. julija 1820 nabral je poročnik Morelli v Noli krdelo upornih vojščakov ter šel z njimi proti Neapolju. Med potjo pa se mu je toliko drugih vojščakov pridružilo, da se mu minister ni upal v bran postaviti. To je ohrabrilo rovarje v glavnem mestu in po noči dne 6. julija so se najpredrznejši karbonarji podali v kraljevi grad, kjer so v imenu vojščakov, meščanov in družbe njihove zahtevali ustavo. Takrat je še vladal stari Ferdinad IV. (1759—1825), ki se je kot kralj „zjedinjenega kraljestva obeh Sicilij“ zval Ferdinand I. Prestrašen od nepričakovanega napada, izgovarjal se je, da je bolan ter je sina svojega imenoval za namestnega vladarja, ki je takoj podpisal, da ima španjolska ustava od leta 1812. veljati tudi za Neapolj in Sicilijo. Med tem se je general Pepe postavil na čelo vesoljni uporni vojski in prišedši z njo v glavno mesto, zahteval je, da mora tudi stari kralj priseči na ustavo o kateri pa vriskajoče ljudstvo še niti vedelo ni, kaj da je.

Kakor hitro so poročila o teh dogodbah prišla na Sicilijo vzdignilo se je ljudstvo v Palermi in zahtevalo je za Sicilijo popolno državno samostalnost in neodvisnost od Neapolja, s katerim noče imeti nič skupnega razun istega kralja. Uporniki so kraljevega namestnika spodili ter imenovali novo začasno vlado, ki je v krvavem domačem boju svojo oblast hitro razširila po vsem otoku. S tem pa nikakor niso bili zadovoljni neapoljski rovarji. General Pepe, ki je takrat bil prvi za kraljem, poslal je brata svojega z devetimi tisoč vojščaki na otok ki se je moral naposled toliki sili udati.

Neapoljske homatije so delale skrb vladarjem svete zaveze in sešli so se v Opavi na Šleskem na posvetovanje dne 20. oktobra 1820. Prav kmalu so se sporazumeli in sklenili, da bodo vsi skupaj zatrli vsako prekucijo, naj bi se začela kjer koli

Natô so svoj shod preložili v Ljubljano ter pozvali neapoljskega kralja Ferdinanda I., naj tudi on tja pride. Ko bi ne prišel, bode jim to znamenje, da ni več svoboden, in poslali bodo vojsko nad neapoljske prevratnike. Meseca januarja 1821 sešli so se zavezni vladarji v Ljubljani. Avstrijski in ruski cesar sta prišla sama, drugi so poslali svoje zastopnike. Dne 5. januarja prišel je tudi neapoljski kralj, stari Ferdinand I., katerega so prevratniki še le potém pustili od doma, ko jim je za trdno obljubil, da bo na ljubljanskem shodu branil ustavo. Toda v Ljubljani je drugače govoril. Rekel je, da njegova prisega na ustavo ne velja, zató ker so ga rovarji prisilili na to, in takoj je privolil, da posede avstrijska vojska na tri leta neapoljsko kraljestvo ter zopet napravi stari red. Neapoljski prevratniki so bili kar osupnjeni, ko jim je došlo poročilo o ljubljanskih sklepih. Hitro so nabrali 25.800 mož ter šli na mejo. General Pepe je z večjim oddelkom pri Rieti-ju dne 7. marca 1821 zadel na avstrijsko vojsko, kateri pa ni bil kos. Takoj v prvi bitvi so ga nasprotniki užugali. Drugi oddelek se je natô brez boja razšel, a štirinajst dnij pozneje se je glavno mesto udalo Avstrijancem. Državni zbor in vse ustavne oblasti so morale jenjati. Več sto upornikov so ob glavo dejali, druge so zaprli v ječe, a najnevarnejše može so odvedli v avstrijske trdnjave. Mnogo prevratnikov je ušlo v gore, kjer so se pridružili razbojnikom. Kakor v neapoljskem kraljestvu, tako so avstrijski vojščaki tudi v Siciliji zatrli prevratno gibanje, in z njihovo pomočjo je Ferdinand I. ponovil stari državni red, katerega je znal tudi njegov sin Franjo I. (1825 — 1830) z največjo ostrostjo vzdržavati.

Brž ko se je avstrijska vojska pokazala na italijanskih tleh, potihnili so mali upori, ki so se pokazali v nekih krajih srednje Italije. Na Sardinskem pa je bilo ravno narobe. Ondi so svobodoljubni možje in karbonarji mislili, da je ravno čas, da se vzdignejo; kajti namerjavali so vpasti v Lombardijo ter s tamošnjimi svojimi privrženci udariti na avstrijsko vojsko od vzadi, med tem ko bi jo Neapoljci spredaj zgrabili. Dne 10. marca vzdignili so se vojščaki v trdnjavi Alesandriji; odtod se je upor hitro razširil do Turina in dne 12. marca se je kralj Viktor Emanuel zahvalil za svojo čast ter jo prepustil svojemu bratu Karolu Feliksu. Ker je pa ta bil že priletem mož in tudi brez otrok, imel je po njegovi smrti njegov najbližji sorodnik Karol Albert postati sardinski kralj. Temu so torej že zdaj začasno poverili vlado, dokler bi se Karol Feliks domú ne povrnil, in so ga prisilili, da je podpisal španjolsko ustavo od

leta 1812. Toda previdni Karol Albert je dodal, da bo obljube svoje le tedaj izpolnil, ko bi jih odobril novi kralj. Karol Feliks pa je bil drugih mislij in je prihodnjega svojega naslednika pozval iz Turina v Novaro, ob jednem pa Avstrijance prosil pomoči. Kakor hitro je grof Bubna z avstrijsko vojsko prišel črez mejo, pridružili so se mu Sardinci, kateri so kralju svojemu zvesti ostali, ter so prevratnike zmagali v bitvi pri Novari dne 8. aprila. Začetniki upora so bili na smrt obsojeni, ali skoro vsi so o pravem času ušli na tuje, med tem ko se je domá na Sardinskem zopet povrnil stari državni red, katerega so do leta 1823. čuvale avstrijske posadke.

Velika Britanija.

Angleška ali velika Britanija je bila v Evropi jedina država, ki je stanovitno in uspešno kljubovala francoskim prevratnikom in Napoleonu. Prav ta srečna vojska s Francozi je Angležem pripomogla, da so postali prvi gospodarji na morju, katerim nobena oblast ni mogla braniti, da trgujejo in kupčujejo s celim svetom. Toda ta pridobitev jih je stala silnih žrtev. Državni dolgovi so narastli na 5500 milijonov tolarjev, davki so bili veliki, da jih ljudje že niso mogli več zmagovati, a vsakdanji kruh se je jako podražal, odkar ni vsled kontinentalnega zapora dohajalo žita iz Ruske. Novi parni stroji so res neizmerno povzdignili obrtnijo na veliko, in Angleži so mnogo blaga spečali v prekmorske dežele, ali še več so mislili prodati po Evropi, kedar bo konec vojske. Ali v tem računu so se hudo zmotili, kajti v mnogih deželah so jeli med tem domá izdelovati razno robo, ki so jo prej z Angleškega dobivali; sploh pa so ljudje po vsej Evropi vsled francoskih vojsk tako ubožali, da niso kupovali druga nego najpotrebnejših stvarij. Angleži niso vedeli, kam bi z veliko svojo zalogo, in hoté ali nehoté so morali zapreti mnogo tovarnic. Brez števila delavcev je bilo zdaj brez zaslužka, in toliko je bilo tedaj po Angleškem potrebnih siromakov, da je vsak jednajsti človek živel o miloščini.

Kraljeval je takrat še zmirom Juri III. (1760—1820), a ker je bil na duhu bolan, vladal je namesto njega že od leta 1811. njegov sin in naslednik Juri IV. Ta je bil jako zanikern mož, ki je veselo in razuzdano živel ter se bahal, da je prvi gizdalin v Evropi. Še večje pohujšanje je dajal z zakonskim življenjem svojim. Ko že ni vedel, kako bi poplačal velike svoje dolgove, oženil se je z bogato braunschweigsko kneginjo Karolino. Ali tako surovo je ravnal z njo, da je čim dalje manj

narala za-nj, in po porodu hčerke Charlotte leta 1795. sta ivela vsak za se. Surovi kraljevič materi niti ni dajal, da bi mu na dete odgajala. Bolj ko je Juri IV. preziral svojo ženo, olj so jo častili in povzdigovali politični njegovi nasprotniki, n vzlasti učeni in duhoviti možje so radi zahajali k nesrečni neginji Karolini. Ko je njena hči Charlotta odrastla, omožila e je z Leopoldom Koburškim, poznejšim kraljem Belgijcev. Prav lepo in srečno sta živela, in Angleži so od srca žalovali, o je Charlotta leta 1817. umrla po porodu mrtvega deteta. daj so se hitro trije mlajši bratje kraljeviča Jurija poženili, a le najmlajšemu Eduardu se je leta 1819. rodila hči Viktorija, i je pozneje zasedla angleški prestol.

Akoravno tedaj na Angleškem marsikaj ni bilo tako, kakor i moralo biti in kakor si je narod želel, vendar ni bil temu liko kriv malomarni vladar, kolikor državni zbor ali parlament, i je v vseh stvareh imel odločilno besedo. Kakor že vemo iz rejšnjih zgodeb, ločil se je angleški parlament v dve nasprotni tranki v „tories-e“ in „whigs-e“. Dasi so jedni in drugi po ečjem bili grajščaki, bili so vendar „whigs-i“ bolj za napredek, ego „tories-i“, ki so trdovratno branili stare pravice in naprave. b času francoske vojske in tudi po vojski še mnogo let imeli večino „tories-i“, izmed katerih si je kralj izvolil svoje mi- istre. Prvosednik je od leta 1812. do 1827. bil lord Liverpool, i veljavnejši od njega je bil Castlereagh, minister vojaštva. okler je bila vojska, bili so Angleži s to vlado zadovoljni, tó ker je znala deželo varovati silnega Napoleona ter mu po- reti vse njegove naklepe, ki jih je snoval zoper Angleško. rugače pa je bilo, ko je Napoleon čepel v samoti na otoku v. Helene. Tedaj se ni bilo več bati Francozov, in nevoljno ljudje mrmrali in vpili na vlado, čemu ima še zmirom toliko ojščakov, ki požirajo strašne davke, a niso za drugo, nego da omagajo tlačiti uboge Irce in da povzdigujejo kraljevo oblast. e prej smo povedali, koliko siromaštvo je bilo po vojski na ngleškem; ali „tories-ov“ ni to prav nič ganilo, in brez srca revne svoje rojake, gledali so le, kako bi ohranili in pomno- li lastno bogastvo. Ljudje so se nadejali, da bo vsaj kruh olj po ceni, odkar so zopet z Ruskega smeli voziti žito: ali laj so se bogati „tories-i“ bali, da ne bi mogli dosti drago ečati pridelkov svojih zemljišč, pa so za tuje žito določili to- ko uvoznino, da je cena ostala zmirom jednako visoka. Tako „tories-i“ v parlamentu bili prav sami krivi velike dragine: toliko so nasprotnikom svojim odjenjali, da so razpustili ne- otrebno vojsko in znižali davke. Pa ne le za telesno, tudi za

duševno blagostanje rojakov svojih ni bilo „tories-om“ mar.
Sodili so, da je celó bolje, če je priprosto ljudstvo nevedno;
ni čuda torej, da je dva milijona otrok bilo prav brez vsa-
kega pouka.

To žalostno stanje je ganilo plemenito čuteče može, da so
začeli premišljevati, kaj mu je uzrok in kako bi se dalo zbolj-
šati. Ne s prekucijo, kakor Francozi, ampak na postavni poti
in z dovoljenimi pripomočki so hoteli odpraviti nerednosti, ka-
terih ni manjkalo ne v državnem, ne v društvenem ali doma-
čem življenju angleškem. Ti možje so misli svoje z lepo be-
sedo priobčevali v knjigah in časopisih, in dobivali so čim dalje
tem večjo veljavo med rojaki svojimi. Ne moremo vseh na-
šteti, pa bomo torej le dva omenili. Prvi je bil Jeremijas
Bentham, ki je učil, da ima skrb za blagor državljanov biti
prva in najimenitnejša dolžnost vsake države; vsaka vlada ima
delati na to, da bo število srečnih in zadovoljnih ljudij čim
dalje večje, nesrečnih in siromašnih pa čim dalje manjše, a pri
tem ne sme delati nobenega razločka med stanovi, ne poma-
gati grajščaku v škodo meščanu, ne poljedelcu v škodo obrt-
niku in narobe. Ko so v nekaterih krajih odpuščeni delavci v
veliki nadlogi svoji vlomili v zaprte tovarnice in v jezi razbil
mnogo dragocenih strojev, stopil je med nje Viljem Cob-
bett, ki je bil kakor rojen za to, da vodi priprosto ljudstvo
Dokazoval je, da niso mrtvi stroji krivi velike ljudske nadloge
da je torej neumno znositi se nad njimi, kakor je sploh vsako
nepostavno razsajanje škodljivo. Le slaba vlada je uzrok vse
nesreči; da bi se pa temu odpomoglo, treba je popolnoma pre-
narediti državni zbor ali parlament, v kateri bi morali prav vs
stanovi, od mogočnega grajščaka do priprostega delavca, voli
svoje zastopnike ali poslance. To je jedro njegovih naukov, k
jih je s priprosto, vsakemu razumljivo besedo razlagal v maler
časopisu, katerega je po tako nizki ceni prodajal, da si ga j
vsakdo mogel kupiti. Vlado je začelo skrbeti, ko je videl
koliko veljave si je Cobbett pridobil med ljudmi; najbolj pa s
je prestrašila, ko je milijon njegovih privržencev podpisal
prošnjo, da se prenaredé volitve v parlament. V nekaterih ve-
likih mestih se je priprosto ljudstvo zbralo in samolastno izvo-
lilo poslanca ter ga hotelo samo peljati v London in prisili
vlado, da ga sprejme v parlament. Ko se je pa v Manchest
osemdeset tisoč ljudij zbralo v takošen tabor, razgnali so ga vo-
ščaki. Pri ti priliki je storilo konec več sto nesrečnikov,
se niso dosti hitro umaknili vojaški sili ali pa se ji celó usta-
ljali. „Tories-i“ so se tega gibanja tako preplašili, da so

parlamentu sklenili takozvano „povezalno postavo“, s katero so omejili državljansko svobodo, oblastim pa dali večjo moč, da so v prihodnje laže takoj v začetku zadušili vsak najmanjši upor. Toda taka naredba je na Angleškem malo koristila, nego le še bolj razkačila vladne nasprotnike.

V tem je leta 1820. umrl stari kralj Juri III., a sledil mu je njegov sin Juri IV. (1820—1830). Prva skrb novega kralja je bila, kako bi se postavno ločil od žene svoje Karoline, ki je že leta 1814. zapustila Angleško ter šla na potovanje po Evropi. Juri IV., ki je z razuzdanim življenjem ves ta čas sramotil kraljevo svojo čast, pošiljal je za svojo ženo vohune, da bi jo zalezovali in potém pričali zoper njo. Toda previdni njegovi svetovalci niso bili za to, da bi jo tožil. Juri IV. je tedaj svoji ženi poročil, da ji bo vsako leto dajal po pet sto tisoč goldinarjev, če mu obljubi, da ne pride več na Angleško in da si ne bode lastila naslova kraljice angleške. Karolina mu želje ni izpolnila, ampak kar takoj se je vrnila na Angleško ter zahtevala za se kraljeve časti. Zdaj je Juri pri gosposki zbornici tožil svojo ženo zaradi nezvestobe ter zahteval postavno ločitev od nje. Ves narod se je zanimal za to pravdo, ki se je očitno obravnavala ter z nova sramotila kralja in ženo njegovo. Prav s pičlo večino so v gosposki zbornici Karolino obsodili. ali ker je bilo videti, da bode zbornica poslancev drugače sodila, ustavilo je ministerstvo celo pravdo. Jeza in žalost pa ste hudo potrli Karolinino zdravje in pospešili njeno smrt dne 7. avgusta 1821. Ko so jo odpeljali v Braunschweig v rodbinsko rakev, spremljalo je mnogo odličnih vladnih nasprotnikov nesrečno kneginjo do groba. Leto potém dne 12. avgusta 1822 umrl je tudi minister Castlereagh, prav predno je imel odpotovati v Verono na vladarski shod. On je bil kralju najbolj po volji in se je najtrdovratnejše ustavljal opravičenim terjatvam angleškega naroda. Ko je pa videl, da mu bo vse izpodletelo in da vladarske stvari ne pojdejo več dolgo po starem tiru, bil je sam s seboj nezadovoljen ter si je s peresnim nožičem vrat prerezal. Hoté ali nehoté je moral zdaj kralj Juri IV. odjenjati splošni želji ter je proti svoji volji vrlega Canninga imenoval ministra za zvunanje stvari (1822).

Juri Canning, sin gledališčne igralke, rodil se je na Irskem leta 1770. Dasi meščanske krvi, bil je vendar privrženec „tories-ov“. Toda bil je svobodoumen in zmeren mož, ki ni slepo prisegal na trmo stranke svoje, marveč je vsako stvar presodil po lastnem umu in prepričanju ter zató večkrat nagibal na stran „whigs-ov“, svojih nasprotnikov. Predsednik v

ministerstvu je še zmirom bil stari Liverpool, ali obveljalo je le to, kar je zahteval Canning. Takoj se je poznalo, da je državno krmilo angleško v drugih rokah. Brez ozira na „sveto zavezo“ hodila je Angleška odslej zopet svojo pot ter je prva priznala državno samostalnost in neodvisnost španjolskih naselbin v Ameriki. Tudi v Evropi je Canning svobodnejši državni razvoj podpiral, kjer koli je mogel, vzlasti na Portugalskem, kakor smo že prej omenili.

Ko so se bili Grki vzdignili nad Turke, bil je Canning z vsem srcem na njihovi strani ter jim na tihem naklonil marsikako pomoč, očitno pa jih ni mogel podpirati, zató ker je izprevidel, da Angleška potrebuje mirú in da si še ne sme nove vojske nakopati na glavo. Lepo je v parlamentu zagovarjal, da se imajo v prekmorskih naselbinah sužniki osvoboditi; ali rekel je tudi, da to ne gre kar črez noč, ampak da se imajo ti nesrečniki z večjo odgojo in z drugimi koristnimi napravami počasi pripravljati za svobodo. Na njegovo priporočilo je zvedeni Huskisson postal minister za trgovinske stvari. Huskisson je uvidel, da ne velja, če se države druga proti drugi zapirajo z raznimi uvoznimi in izvoznimi davki, ter je bil prepričan, da bo trgovina še le tedaj prav oživela in koristila, kedar ne bo imela nobenih ovir in bodo narodi čisto svobodno občevali med sebój. Vedel pa je tudi, da se ne sme prenagliti, ter je po malem z raznimi državami sklepal nove pogodbe, ki so trgovanje rešile največjih spon, a potém še le je leta 1825. izdelal čisto novo postavo ali „colninsko tarifo“. Te olajšave so neizmerno povzdignile obrtnijo in trgovino angleško, ali bile so tudi uzrok, da so se osnovala raznovrstna sleparska začetja, ki so mnogo poštenih trgovcev spravila na kant. Žilavi Angleži so pretrpeli tudi ta denarni polom, in ko so iztrebili, kar je bilo nepoštenega v kupčijskem svetu, razvijala se je trgovina krepko ter se širila na vse strani in v kratkem povzdignila angleško bogastvo. Trgovinsko občevanje med domačimi kraji pa so še posebno pospeševale nove parne ladije in železnice, ki so leta 1830. prvikrat jele prevažati ljudi med Manchestrom in Liverpoolom.

Bolj ko se je z veliko obrtnijo in trgovino množilo število mestnih prebivalcev, bolj so Angleži čutili krivico, ki se je veliki večini naroda godila v državnem zboru ali parlamentu. Krivo bi sodil, kdor bi mislil, da je angleška ustava zgled državniške modrosti. Rés da ima parlament v vseh državnih stvareh odločilno besedo; ali po zastaranem volilnem redu v angleškem parlamentu niso niti dandanes vsi stanovi in kraji

jednako zastopani, toliko manj pred petdesetimi leti. Čisto mala mesta so volila po več poslancev samo zató, ker so jih v srednjem veku volila, akoravno so že davno izgubila nekdanjo veljavo svojo; a velika mesta, ki so štela na sto tisoč prebivalcev, niso imela niti jednega zastopnika ne, zató ker ga v srednjem veku niso imela, ko so bila majhna vas, ali pa jih sploh še niti bilo ni. Dvoje takih starih mest je imelo samo še po dve hiši, in vendar so ondi volili svoje poslance v parlament. Prebivalci takošnih razpadlih mest so bili navadno siromašni ljudje, odvisni od bližnjega grajščaka, ki jim je vselej ukazal, koga morajo voliti. Še večja krivica pa se je godila zatiranim Ircem, ki so bili dobri katoličani, a po ostrih starih postavah niso smeli katoličana voliti v državni zbor. In vendar so ravno Irci najbolj potrebovali svojega možá, da bi se na postavnem potu poganjal za njihove pravice. Kakor vemo, izgubili so irski katoličani, katerih je sedem osmin vseh prebivalcev, v verskih homatijah prejšnjih stoletij vsa zemljišča, katera so zdaj obdelovali kot najemniki protestantskih posestnikov. Plačevati so morali veliko najemščino, pa tudi vse državne davke in povrh še desetino protestantskim duhovnikom, ne gledé na to, ali je bila letina dobra ali ne. Bili so torej siromaki, da jih po vsem angleškem kraljestvu ni bilo večjih, in še dandanes jih tarejo nadloge, ki so vsak čas uzrok nemirom in prekucijam. Od sedmih milijonov Ircev bilo jih je leta 1825. cel milijon beračev in razbojnikov. Brž ko so se velika obrtnijska mesta na Angleškem poganjala za pravico, da volijo poslance svoje v parlament, oglasili so se tudi Irci. Canning je uvidel, da so njihove terjatve opravičene, in bi bil odjenjal, kajti rekel je, da je bolje imeti v parlamentu kakih trideset poslancev več, nego na sto tisoče nezadovoljnih in razkačenih državljanov. Toda njegovi tovariši v ministerstvu in parlamentu so bili zoper to, in ni mu obveljalo. Nesrečni Irci so se tedaj zbirali v razbojna krdela ter so po noči morili najhujše nasprotnike svoje in jim požigali posestva. Nič ni irskim protestantom pomagalo, da so sklepali skrivne zaveze zoper katoličane.

Tú se je na čelo zatiranih rojakov svojih postavil Daniel O'Connell, mož krepke postave in bistrega uma. Rojen leta 1775. od dokaj premožnih starišev, učil se je pozneje v belgijskih šolah pravoslovja, in vrnivši se domú postal je odvetnik. Iskren katoličan in dober govornik znal si je pri ljudeh pridobiti tolike veljave, da so mu kar na besedo zaupali in ga slušali. Učil jih je, kako se imajo samo z dovoljenimi postavnimi pripomočki poganjati za državljanske pravice, ter je v ta namen

utemeljil veliko „katoliško družbo“, a ko je vlada to družbo razpustila, osnoval je hitro drugo. Trezno misleči možje so izprevideli, da bo treba odjenjati, ali premalo jih je bilo, ministri pa tudi niso bili vsi jednih mislij. V tem je stari Liverpool hudo zbolel in se meseca marca 1827 zahvalil za svojo službo. Namesto njega je zdaj Canning postal prvi minister, ali tudi on je bil bolan, pa ni mogel odpraviti največjih krivic, ki so se katoličanom godile, akoravno se je nekega dne iz postelje dal prenesti v zbornico, da bi sam pregovoril trdovratne starokopitneže. Od velikega dela in duševnega napora je umrl dne 8. avgusta istega leta 1827. Po vsem Angleškem so žalovali za njim. Da bi preveč ne razkačil svobodomiselne stranke, poveril je kralj Juri IV. vladna opravila za prvi čas zmernim možem, ali že 10. januarja prihodnjega leta jih je zamenil z drugimi ter za prvega ministra imenoval vojvodo Wellingtona, Canningovega nasprotnika. Toda kmalu sta Wellington in tovariš njegov, minister Peel, spoznala, da se krivične zastarane naredbe ne dadó več obdržati, in sta predložila državnemu zboru, naj se odpravi „test akta“ (gl. IV. zvez., str. 411.), po kateri je moral vsak katoličan zatajiti svojo vero, če je hotel stopiti v državno službo ali biti državni poslanec. Parlament je postavo sprejel (1828), ali tem trdovratnejše se je upiral prenaredbi volilnega reda. Nepričakovani dogodek ga je tudi na to prisilil. Na Irskem je bila namreč nova volitev, in celi teden ste se nasprotni stranki borili druga zoper drugo, naposled pa so z veliko večino izvolili O'Connella kljubu temu, da je bil katoličan. Po vseh katoliških cerkvah so zahvalno mašo peli, a po gorah so od veselja zažigali kresove. Protestanti so bili kar osupnjeni, pri vladi pa so bili v veliki zadregi; niso namreč vedeli, ali bi naj odjenjali in odobrili nepostavno volitev, ali pa naj bi nasilje svoje še bolj napeli. Poslednje bi bilo jako nevarno, kajti bilo se je bati velike prekucije, v kateri bi Irci celó med svobodoumnimi Angleži našli mnogo zaveznikov. Minister Wellington je tedaj odjenjal ter predložil postavo, da sme tudi katoličan biti državni poslanec. Sam kralj je novo postavo priporočal v prestolnem govoru svojem. Po jako burnih obravnavah ste obe zbornici postavo sprejeli, a dne 13. aprila 1829 jo je kralj podpisal. O'Connell se je dal drugič voliti in zopet je zmagal s še večjo večino. Na starem vseučilišču v Oxfordu so zaradi nove postave bili tako razkačeni, da so ministra Peela psovali izdajalca in ga niso več volili za poslanca svojega. Ravno to pa je bilo uzrok, da so v Londonu utemeljili novo „svobodno“ vseučilišče. Po vsej pravici

so Angleži zdaj zopet zahtevali, da se prenaredi volilni red tako, da bodo vsi kraji in vsa mesta po številu svojih prebivalcev pošiljali več ali manj poslancev v državni zbor. Ali zastonj so bile opravičene terjatve; Wellington se jim je na vso moč upiral, a z njim se je do dobra ujemal kralj sam. V tem je kralj Juri IV. dne 26. junija 1830 umrl, in zagovorniki novega volilnega reda so se nadejali, da bodo zdaj laže dosegli svoj namen.

Nemške države.

Zmagoviti boj zoper Francoze je v Nemcih vzbudil narodno zavest ter povzdignil narodni ponos. Bolj nego kdaj poprej čutili so zdaj Nemci, da so sinovi jednega in istega naroda, ter spoznali, koliko premorejo, kedar so zložni. Vneti rodoljubi so le to želeli, da bi se po prestanih nadlogah narodno jedinstvo do dobrega ukrepilo in da bi se dežele združile v jedno veliko nemško državo. Ali ta želja se jim ni izpolnila, kajti preveč je bilo ovir in premalo časa. Stari knezi se nikakor niso hoteli odreči vladarski svoji neodvisnosti in državni samostalnosti; a ko bi se ji tudi odrekli, ne bi vedeli, koga bi naj postavili na čelo vsej Nemčiji. Nekateri so bili za avstrijskega cesarja, ali drugi so temu ugovarjali rekóč, da ne gre, da bi vsi Nemci prišli pod Avstrijo, ki po veliki večini svojih prebivalcev niti nemška država ni. Mnogo jih je bilo, ki so si pruskega kralja želeli za nemškega cesarja, ali niti to ni šlo. Pruska je še bila preveč potrta od francoske vojske, pa je potrebovala mirú, da se popravi in si uredi dežele, katere so se ji dosodile na dunajskem shodu in katere so pred vojsko spadale na devet raznih držav. Tudi se kralj Friderik Viljem III. ni hotel zameriti mogočnima svojima zaveznikoma, avstrijskemu in ruskemu cesarju, ker je še oba potreboval. In ko bi tudi vseh teh ovir ne bilo, nemški rodoljubi niti sami niso vedeli, kako bi se prav za prav imela uravnati ta skupna nemška država, ki so si je tolikanj želeli. Ne Bavarci, ne Prusi, niti drugi niso hoteli deželno svoje ime zameniti s splošnim nemškim in preveč so bili ponosni na staro svojo državno samostalnost, da bi se je dobre volje odrekli. Najmanj pa je velika večina priprostega naroda in navadnih mestnih ljudij hrepenela po kaki državni izpremembi. Bili so veseli, da so se rešili Francozov in da je zopet bil mir. Vsakdo je zdaj skrbel, kako bo živel po tolikih izgubah in nadlogah, kajti kupčija je skoro čisto jenjala, dragina pa je še vedno bila velika. Sicer pa je tudi res, da je Napoleon po vsem Nemškem napravil

toliko zmešnjav ter raztrosil toliko novih mislij in novih naprav, da starih razmer do dobra ponoviti nikakor ni kazalo in ni bilo niti mogoče.

Za prvi čas je še torej bilo najbolje takó, kakor so sklenili na dunajskem vladarskem shodu leta 1815. Cela Nemčija se je delila na 34 večjih in manjših držav in čvetero svobodnih mest, ki so se med seboj združile v takozvano „nemško zavezo“. Tudi najmanjši knez je ostal samostalen vladar ter je, popolnoma ravnopraven kraljem in cesarjem, pošiljal po jednega zastopnika v Frankfurt v zavezni zbor, v katerem je predsedoval zastopnik avstrijskega cesarja. To Prusom in njihovim privržencem sevéda ni bilo po volji; a da ne bi takoj v začetku prišlo do razpora, odjenjal je avstrijski zastopnik nekoliko ter obljubil, da ne bode zaveznemu zboru predlagal nobene stvari, o kateri bi se prej ne sporazumel s poslancem pruskega kralja. To nasprotje med Prusko in Avstrijo je vedno zaviralo zborovo delovanje. Čudno je v zboru nemške zaveze bilo tudi to, da so le jednoglasni sklepi imeli veljati in da bi se samostalni vladarji imeli pokorjavati sklepom svojih poslancev ali zastopnikov. Nemci niso torej nikdar imeli pravega zaupanja v ta zbor, pa so se malo ali pa nič zmenili za njegove razprave. Dne 1. septembra 1815 bila je napovedana prva seja, ali poslanci posameznih vladarjev so tako počasi dohajali v Frankfurt, da se je zborovanje moglo začeti še le dne 5. novembra 1816.

Prav kmalu se je pokazalo, kako malo veljave je imel zavezni zbor, kajti vsak čas se mu je uprl kak knez, ki je bil proti zavezi. Najbolj čuden je bil Viljem I., volilni knez hessenski. Bil je sedemdeset let star in ni hotel kar nič vedeti o kakih državnih izpremembah. Ko se je bil po francoski vojski povrnil v deželo svojo, ni imel drugega v mislih, nego da je z največjo ostrostjo ponavljal stare naprave, od katerih so nekatere bile celó smešne. Ukazal je, da morajo vojščaki svoje lase zopet spletati v kite, za katere je stara postava od l. 1787. velevala, da imajo biti dolge po jeden čevelj in dva palca. Državne grajščine, katere je Napoleonova vlada razprodala, terjal je od novih posestnikov brez odškodnine nazaj. Ko so se ti posestniki zaradi tega pritožili pri zaveznem zboru, odgovoril je knez Viljem, da se ne bode pokorjaval ukazom poslancev svojih. Ni mu sicer obveljalo, kajti zavezni vladarji so odobrili zborov sklep, vendar pa so dodali, da imajo poslanci v prihodnje za vsak slučaj posebej poprašati svojo vlado, kako naj glasujejo. To je bil zopet uzrok, da se je vsaka stvar pri „nemški zavezi“ še bolj zakasnila.

„Nemška zaveza“ ni torej nikakor bila taka naprava, da bi mogla nadomestiti državno jedinstvo vseh nemških dežel. Prav odločno zoper njo so bili južno-nemški vladarji, ki so se bali prevelike moči Avstrije in njenega ministra Metternicha. Da bi si ohranili čim večjo državno neodvisnost, oklicali so ustavo, s katero so si mislili do dobrega pridobiti stare in nove prebivalce svoje ter jih odvrniti od velike skupne Nemčije. Tako so zaporedoma dobili ustavo na Bavarskem, Badenskem in Würtemberškem, in v nekaterih malih državicah na srednjem in severnem Nemškem. Velikih državnih svobod te ustave niso podelile; tudi so se močno ločile druga od druge. V nekaterih deželah so bile prava zmes sredovečnih in novih naprav; v drugih so največ veljave podelile plemeniti gospodi, meščanom prav malo, kmetom pa skoro nič. Od vseh nemških vladarjev pa je vojvoda Sasko-Weimarski, Karol Avgust, prijatelj slavnega pesnika Goethe-ja, bil prvi, ki je iz plemenitega prepričanja že leta 1816. oklical ustavo in tudi svobodo iskanja. Mogočnemu avstrijskemu ministru Metternichu niso take državne prenaredbe prav nič bile po volji, kajti trdil je, da je vsaka ustava začetek državne prekucije. Ali navzlic veliki svoji veljavi jih le ni mogel naravnost zabraniti, zató ker je ista temeljna postava „nemške zaveze“ v trinajstem poglavju obetala, da bodo posamezne nemške države dobile ustavno obliko.

Svobodoumni nemški rodoljubi pa so ustavo hudo pogrešali na Pruskem, v katero so že takrat vpirali svoje oči takor v kako obljubljeno deželo, iz katere ima priti odrešenje; raj bi bili najrajši pruskega kralja kar oklicali za nemškega cesarja, Avstrijo pa vrgli ven iz nemške zaveze. Njihove nade so bile opravičene, zakaj že leta 1811. je Friderik Vilem III. nekoliko odličnih mož pozval v Berolin na državno posvetovanje, dne 22. maja 1815 pa je z Dunaja poslal razglas, v katerem je svečano obljubil, da bo prav kmalu podelil ustavo. Najprej bi se imeli zbrati deželni zbori, in ti bi volili poslance v državni zbor, da bi se posvetovali glede novih postav in vladi razodeli nasvete svoje. Toda obljuba je ostala obljuba, dasi jo je kralj še večkrat ponovil. Da je kralj pošteno mislil in da ni lahkoumno prelomil besede, o tem je bil vsakdo prepričan. Tudi državnega kancelarja Hardenberga je svet poznal kot svobodomiselnega in bistroumnega moža, ki je že dalje časa delal načrt za novo ustavo. In vendar se je kralj premislil. Temu je bila najprej uzrok starokopitna stranka na samem dvoru, ki ni hotela kar nič čuti o novih napravah ter si na vso moč pri-

zadevala, da bi vse tako ostalo, kakor je bilo pred vojsko. Strašila je torej kralja z nasprotniki v prihodnjem državnem zboru; govorila mu v jedno mer o prevratnem mišljenju, ki se od dne do dne bolj širi po Nemškem; poročala mu o rovanju skrivnih družeb in drugega več. Mali nemiri v nekaterih krajih, ki so po sklepu vladarskega shoda na Dunaju prišli pod Prusko, opravičili so nekoliko ta strah, in kralj je hotel najprej vedeti, ali se bodo ustave v drugih deželah pokazale kot dobre in koristne državne naprave. V tem njegovem sklepu ga je še posebno ukrepila knjižica, ki jo je dvorski svetovalec Schmaltz napisal zoper svobodoumno gibanje na Nemškem. Ta čudn mož je v svoji knjižici trdil, da ni bilo leta 1813. nobenega narodnega navdušenja, ampak da se je ljudstvo takrat prav samo iz velike udanosti in pokornosti do kralja svojega vzdignilo na Francoze. V raznih časopisih in knjižicah zavračali so rodoljubi njegove trditve, dokler ni kralj ostro prepovedal vsa daljni prepir o ti stvari, Schmaltza pa odlikoval z orlovim redom. Kancelar Hardenberg ni mogel tega pri najboljši volji ubraniti, ker so se vse spletke godile brez njegovega znanja; a bil j tudi preslab in se je preveč bal za imenitno svojo čast, da b mu je kdo drug ne prevzel. Takoj nató je pruska vlada usta vila daljno izhajanje časopisa „Porenski Merkur“, ki ga je ure doval svobodoumni Görres, in prepovedala družbo, ki se je zval „krepostna zaveza“.

Če tudi starokopitneži niso dobrovoljnega kralja Friderik Viljema III. popolnoma dobili na svojo stran, vendar so obudi v njem nepotrebno nezaupanje. Ne le kmetje, tudi omikan mestni ljudje so imeli preveč skrbi za vsakdanje življenje, kak pa da bi se mogli pečati s politiko; a drugi so duševne mo svoje rajši posvetili lepi književnosti in znanosti. Le v mladi je še kipelo in njej so se pridružili posamezni možje, v kater še ni ugasnilo tisto domoljubno navdušenje, ki so ga bile ra netile vojske za osvoboditev od Francozov. Med njimi je b tudi Jahn, utemeljitelj nemških telovadnih društev. Dobro sodil, da v zdravem telesu biva zdrava duša in da je torej uče mladini treba tudi telesnih vaj. Želel si je takošnih krepk rojakov, kakoršni so bili nekdanji Tevtoni ob času staro-rim skega cesarstva. Smešno pa je bilo, kako je sovražil Francoz Rekel je, da bi se ob francoski meji moral zasaditi velik go in v njem bi se za stražo imele zarediti divje zveri. Ta m se je družil z nemškimi mladenči ter jim budil rodoljubna ču stva, kjer koli je mogel. Njegovim namenom so posebno dob došle takozvane „nemške bratovščine“, kakoršne so jeli tak

čenci na vseučiliščih sklepati med sebój. Prvo tako bratovščino ali „fantovščino“ so utemeljili v Jeni dne 12. junija 1815, otém pa prav kmalu po ostalih vseučiliščih. Prvotni namen ih bratovščin je bil, da bi udje drug drugega vzpodbujali učenju in k lepemu vedenju in da bi si v skupnih vajah repili teló. Suknje po staro-nemški šegi in črno-rudeče-zlati akovi so bili v zvunanje znamenje nemškim bratom, ki so se avdušeni za dom in narod svoj kmalu jeli pečati tudi s politiko.

To se je prvikrat pokazalo, ko so dne 18. oktobra 1817 na Vartburgu praznovali trojno narodno svečanost: Lutrovo tristoletnico, spomin na zmago pri Lipskem leta 1813. in prvi shod seh „nemških bratovščin“. Zbralo se je kakih pet sto dijakov, rofesorjev in protestantskih duhovnikov. S prva se je vse mirno ršilo. Dve sto dijakov je šlo celó k protestantskemu obhajilu. e je bila svečanost pri kraju, in zadnji večer so po višavah koli Wartburga krese zažigali. Tú je nekoliko predrznejših ijakov prineslo cel koš knjig ter jih z velikim krikom vrglo a gromado, kakor je nekdaj Martin Luter sežgal papeževo ismo. Sežgali so 28 knjig, samo takih, ki so obsojale svoodoumno gibanje. Med njimi je bila tudi že omenjena knjiica dvorskega svetovalca Schmaltza. Ta dogodba je strašno azburila boječe starokopitneže, in tak hrup so zagnali, da sta e pruski kancelar Hardenberg in avstrijski poslanec v Berouu grof Zichy sama odpeljala v Weimar in v Jeno. Prepriala sta se, da ni bilo tako hudo, kakor so kričali ljudje, vendar a je weimarski vojvoda na zahtevanje četvero velikih držav reklical svobodo tiskanja ter dal po sodniji zaslišati in izpraevati nekoliko profesorjev.

Pruskemu kralju so te homatije bile neprijetne in zeló neoljen je bil zaradi njih. Še bolj pa ga je razjezilo pismo, ki u je kmalu potém došlo iz porenskih krajev. Pismo je setavil že omenjeni Görres, a podpisalo ga je pet tisoč prebialcev, ki so kralja prosili, naj bi jim podelil obljubljeno ustavo.)ne 21. marca 1818 odgovoril je kralj v posebnem pismu prav emilostljivo, da bode on sam odločil, kdaj bo čas za ustavo.

V tem je na prizadevanje avstrijskega ministra, kneza Meternicha, bil v Achenu od dne 30. septembra do 21. novembra 818 nov shod vladarjev in ministrov velikih evropskih držav. Ia tem shodu so zbrani vladarji uslišali prošnjo francoskega ralja Ljudevika XVIII. ter sklenili, da imajo tuje vojaške poadke takoj zapustiti Francosko, kateri so ob jednem znižali ojni davek, kakor smo že v francoskih zgodbah povedali. Nató ta šla ruski car in pruski kralj sama v Pariz in povabila

Ljudevika XVIII., naj bi se v prihodnje tudi on, kot vlada pete velike države, udeleževal skupnih njihovih posvetovanj. (drugih stvareh niso sicer v Achenu sklepali, vendar je Met ternich to priliko porabil, da je pruskega kralja še bolj na ščuval zoper profesorje, dijake in druge svobodoumne ljudi te ga do dobra odvrnil od ustave. Ob istem času je mlad vlašk boljar v Achenu izročil ruskemu carju spis, v katerem je n vso moč očrnil nemška vseučilišča kot središča prevratnega gi binja ter pozval vladarje, naj se ustavijo nevarnemu početju.

Prav tako ni bilo, kakor je poročal mladi vlaški boljai Dijaške „bratovščine“ so po večjem bile čisto nedolžne družbe ali bilo jih je pa vendar le med njimi, ki so hotele podrova tedanje državne razmere. Najpredrznejša je bila družba „bre pogoja“ v Gisenu. Duša te družbe je bil prenapeti Kar Follen, ki je namerjaval na lipsko polje sklicati velik ljudski tab ter razglasiti nemško republiko. Da to tako z lahka ne gr kakor je Follen mislil, uvideli so mladenči „brez pogoja“ sam Morali so torej drugače začeti. V Weimaru je takrat živ nemški pesnik Kotzebue, ki je izdaval „politični tednik“, o jednem pa ruski vladi redno poročal o nemških razmerah. svojem „tedniku“ je hudo napadal in zasmehoval vsako sv bodoumno prizadevanje, in večkrat so mu dijaki okna pobil Ko je pa profesor Luden slučajno dobil v roke jedno njegov poročil za rusko vlado in ga priobčil v časopisu „Nemesis moral je Kotzebue „ruski ovaduh“ pred razkačenimi naspro niki bežati v Mannheim. Prenapeti dijak Karol Sand je šel z njim, in ko ga dne 23. marca 1819 najde v njegovem stan vanju, zgrabi bodalo in mu ga porine v srce, da Kotzebue k mrtev obleži. Hitro je mladi morilec tudi sebi hotel končati ži ljenje, ali ni se dobro zadel, pa so ga še živega vrgli v je in dne 20. maja 1820 so ga dejali ob glavo. Drug mlad z rotnik, lekarnik Löhning, napadel je v Schwalbachu dne 1. juli 1819 z nožem državnega svetovalca Ibell-a, pa mu je izpodl telo. Dejali so ga v zapor, kjer se je sam usmrtil.

Trezni možje vseh strank so zlo obžalovali krvavo dogodb le nezrela mladina je bila slepa ter je Sanda slavila kot muč nika prepričanja svojega, med tem ko so posamezne vlade tak začele preganjati, kogar so le količkaj imele na sumu. Mnog profesorjev so dejali v sodnijsko preiskavo; Jahna, Follena druge so dali v zapor, Görres pa je še o pravem času ušel Francosko. Knez Metternich je bil v Rimu, ko mu je doš poročilo o Kotzebuejevem umoru. Bil ga je vesel, kajti zdaj mogel opravičiti svoj strah pred rovarji in dalje razpres

snove svoje. Avstrijskemu poslancu v Frankfurtu grofu Buolu
naročil, naj kar takoj v zaveznem zboru sproži kake naredbe
per nemška vseučilišča, sam pa je šel v Toplice na Českem,
er se je s pruskim kraljem dogovoril gledé novega vladar-
ega shoda v Karlovih Varih. Tú so se dne 7. avgusta 1819
šli zastopniki avstrijski, pruski, bavarski, saski, hanoveranski,
ürtemberški, badenski in nassavski ter so se prav hitro spo-
zumeli, kako je treba zadušiti rovarsko gibanje na Nemškem.
klenili so, da se ima po vseh državah na pet let oklicati pre-
dba ali cenzura za časopise in knjige, ki štejejo manj nego
ajset tiskanih pol; da se imajo prepovedati vse dijaške bra-
vščine in telovadne družbe; da ima vsako vseučilišče dobiti
sebnega vladnega poverjenika, da pazi na dijake in profe-
rje; da se ima v Moguču (Mainz-u) ustanoviti osrednja ob-
st, ki bode po vsem Nemškem preiskavala prevratna početja;
če bi bilo treba, sme zavezni zbor v vsako nemško deželo
slati vojsko. Metternich bi bil pri ti priliki rad zatrl razne
mške ustave, ali ni mu obveljalo; le-tó so zbrani zastopniki
lenili, da nobena ustava ne sme biti v nasprotju z monar-
čno vladno obliko in s temeljnimi postavami „nemške zaveze“.
akor na shodu v Karlovih Varih, podvizali so se tudi na za-
znem zboru v Frankfurtu in so že dne 20. septembra istega
ta kar brez razprav odobrili ostre sklepe.

Zaradi te naglosti so se nekateri nemški vladarji zopet jeli
ti za samostalnost svojo, kajti nihče ni mogel več tajiti, da
premeteni Metternich na videz delal zoper rovarje, v res-
ci pa je povzdignil veljavo avstrijskega cesarstva nad celo
emčijo. Da bi še več dosegel, pozval je Metternich zastop-
ke vseh nemških vladarjev na Dunaj na dogovor. Ali ker
je würtemberški kralj med tem obrnil na ruskega cesarja,
uska vlada pa molčala in se obotavljala, odjenjal je zviti av-
ijski minister sam. Dne 15. maja 1820 so nató na Dunaju
dpisali končni zapisnik, v katerem so z nova poudarjali, da
nemški vladarji med seboj popolnoma ravnopravni; da
tave ne smejo kratiti pravic deželnega kneza in „nemške za-
ze“, ki je zaveza vladarjev, a nikakor ne zaveza držav. Ta
lep je do dobra podrl vse nade nemških rodoljubov, ki so
leli, da bi se v nemški zavezi po malem razvilo nekako
žavno jedinstvo vseh nemških dežel.

Naj o sklepih v Karlovih Varih in na Dunaju človek sodi,
kor hoče, to je gotovo, da so bili preostri in nepotrebni, in
so kakor môra tlačili vse javno življenje na Nemškem. Ni-
er nisi videl pravega veselja niti domoljubja; ljudje niso

zaupali drug drugemu, in ni bilo ljubezni med njimi; povso
pa si mogel opazovati pritajeno jezo in splošno nevoljo. Osred
nja preiskovalna oblast v Mogoču je kmalu začela svoj
delovanje, ali ni mogla najti, česar je iskala. Nikjer ni bil
niti sledú kake prekucije, in niti jednega človeka ni našla, d
bi bil zaslužil smrtno kazen. In vendar je bilo državnih sve
tovalcev, ki so še zmirom trdili, da je po vsem Nemškem raz
širjena velika republikanska zarota, ki skrivaj ruje. Če je osrednj
preiskovalna oblast zasledila kje kakega sumljivega človeka, n
mu sama sodila niti ga je smela pred se pozvati, ampak pre
pustila ga je dotični državni vladi, da ga po domačih postava
sodi in kaznuje. Posamezne vlade so prav ostro postopal
„Očeta telovadbe“, že omenjenega Jahna so zaprli v trdnjav
Kolobreg kljubu temu, da ga je kraljeva sodnija v Berolinu z
nedolžnega spoznala. Po ječah je vse polno tičalo vseučilišćni
dijakov, ki niso drugega zakrivili, nego da so domoljubne pes
prepevali ali pa narodne trakove nosili. Zaslužni možje so i
gubili svoje službe ter postali nesrečni za vse žive dni sam
zató, ker so v zaupnem pismu prijatelju svojemu tožili nad t
danjimi državnimi razmerami. In zavoljo tako majhnih stva
so marsikaterega obsodili na deset let težke ječe. Trpeli p
niso le posamezni možje, ampak cele rodbine so hudo občuti
izgubo roditeljev svojih.

Svobodoumni pruski minister Humboldt, ki je izdelal črt
za novo prusko ustavo, vzkipel je kar od jeze, zvedevši, kaj
v Karlovih Varih sklenili. Odločno se je uprl preostrim n
redbam in malo da ni tovarišev svojih v ministerstvu preg
voril, da bi vsi skupaj ugovarjali. Ko so pa videli, da kr
drugače sodi in da se je sam Hardenberg udal premogočnen
Metternichu, upadlo jim je srce. Humboldt in dva njego
tovariša so se tedaj konec leta 1819. rajši zahvalili za mi
stersko čast, nego da bi dalje služili in podpirali sramotno
krivično stvar. Le stari Hardenberg se je trdovratno držal viso
časti in rajši zatajil samega sebe; ali niso mu zaupali ter
mu bajè zavoljo njegove bolehnosti dali za pomagača minis
Vossa, katerega je kralj imenoval za namestnega kancelar
Voss je bil trd starokopitnež in odločen nasprotnik vsemu sv
bodoumnemu početju, in v resnici je vodil zdaj on držav
krmilo, a ne Hardenberg. Ta je potrt in bolan šel v Ital
zdravja iskat in je v Genovi umrl dne 26. novembra 1822.

Prav tako pa le ni šlo, kakor so si želeli starokopitn
Še je bilo veljavnih in treznih mož, ki niso bili za neomeje
kraljevo vlado in so zahtevali, da bi se povsem ne prezir

elje in potrebe naroda. Sam kraljevič je predsedoval povereništvu, ki se je o tem posvetovalo, in kmalu po Hardenbergovi smrti so se na rojstni dan kralja Friderika Viljema III. dne 3. avgusta 1823 zbrali deželni zbori na Braniborskem, Pruskem in Pomoranskem, in meseca marca 1824 so se taki zbori začeli tudi v ostalih peterih deželah pruskega kraljestva. Sevéda so plemeniti grajščaki na teh zborih šteli največ zastopnikov, kmetje pa najmanj; zató ni bilo nikjer v narodu videti ne veselja, ne kakega navdušenja za to ustavo, v kateri ni bilo ne duha ne sluha o kakem skupnem državnem zboru.

Po vsem Nemškem je tedaj v javnem življenju bilo mirno in tiho, kakor si je želel knez Metternich. Ali ravno zató, ker je vsako očitno gibanje bilo prepovedano, snovale so se zdaj narés skrivne družbe. Jako razširjena je bila „zaveza mladenčev“, ki so bajè obljubili pokorščino prvakom „zaveze môž“. Leta 1824. so zasledili te družbe in zopet so mnogo mladenčev pognali v zapor, med tem ko so od „zaveze môž“ zasačili samo dva uda. Kažóč na ta odkritja pritiskal je Metternich z veliko svojo veljavo še bolj na srednje države, vzlasti tiste, ki so imele kako ustavo. Toda te nemške ustave niso bile nevarne, kajti ne da bi pospeševale narodno jedinstvo, krepile so le še bolj nemško državno razkosanost; državni zbori so imeli obravnavati le prav vsakdanje stvari, in ljudstvo se je tako malo brigalo za nje, da so na Hanoveranskem tiskanje zborovih razprav ustavili, ker je pomanjkovalo naročnikov. Le vladarji sami, vzlasti južno-nemški, pokazali so po svojih poslancih na zaveznem zboru v Frankfurtu nekoliko upora, kedar je državni njihovi samostalnosti pretila kaka nevarnost od Avstrije ali Pruske. Prav ta strah je bil uzrok, da niso marali za skupne nemške naprave.

Ničesar ni nemška zaveza tolikanj potrebovala, kakor skupne vojske, da bi se mogla braniti zoper skupnega sovražnika. Dolgo so se v Frankfurtu o tem prepirali, naposled pa so zavrgli vse pametne nasvete ter skovali neko zmes, ki ni bila za rabo in nikdar niti prav oživela ni. Sklenili so, da ima zavezna vojska šteti deset vojnih krdel. Avstrija in Pruska imate dati vsaka po tri, Bavarska jedno, a vse ostale države tri. Vojščaki raznih držav so se ločili med seboj po opravi, po različnih puškah in topovih, po drugačnem vojaškem redu, ne da bi kdaj imeli kake skupne vojaške vaje. Potrebnega jedinstva torej ni bilo in ko bi ta skupna vojska šla na bojišče, nastala bi zmešnjava, ki bi le še bolj slabila njeno moč. Ravno tako se zavezniki nikdar niso prav sporazumeli gledé zidanja in

vzdrževanja zaveznih trdnjav. Upor v takih stvareh je le škodoval Nemcem samim ter oviral njihovo jedinstvo, kar je Metternichu bilo po volji. Drugače pa je bilo, ko so se v Frankfurtu poslanci nekaterih manjših držav uprli sklepom vladarskega shoda v Veroni. To je Metternichu bilo preveč in ni odjenjal, dokler niso posamezni vladarji vse njemu neprijetne poslance pozvali domú ter jih zamenili z drugimi, ki so bili bolj mirni in poslušni. Že prej je tudi avstrijski cesar dotedanjega zastopnika in predsednika v zaveznem zboru, nerodnega Buol - Schauensteina zamenil z odločnejšim in zmožnejšim Münch-Bellinghausenom.

Zdaj še le je Metternich bil prvi mož na Nemškem, in svest si te svoje veljave, povabil je leta 1824. mnogo odlične državne gospode iz raznih krajev k sebi na prelepo svojo grajščino na Šentjanževi gori ob Reni (Johannisberg), pogostil jih prav lepo ter popolnoma zá-se dobil. Takoj nató so namreč po njegovi želji dne 16. avgusta istega leta na zboru v Frankfurtu na nedoločen čas podaljšali veljavo ostrih naredeb, ki so jih sklenili na shodu v Karlovih Varih. Ljudje so se odslej še manj zmenili za dolgočasne razprave zaveznega zbora, Metternih pa se je v prevzetnosti svoji domišljeval, da se mora ves svet ravnati po glavi njegovi. Pa tudi njegovi moči in slavi je odzvonilo. Na Nemškem je bilo še mirno, ali že je na tihem tlelo. Previdni možje so se zatajili ter pripravljali na ugodnejše čase; nekateri so na književnem polju delali za narod svoj; drugi so se poprijeli umetnostij, katere je na vso moč pospeševal novi bavarski kralj Ljudevik I. (1825—1848); a bilo je tudi takih, ki so zapustili domovino svojo ter šli pomagat Grkom zoper Turke. Grške zmage so jim pričale, da je vsake sile konec, in so jih z nova ohrabrile.

Najimenitnejše za prihodnji državni razvoj na Nemškem pa je bilo, kar se je godilo na Pruskem. S pomočjo malih nemških knezov je Metternich Prusko v zaveznem zboru nekoliko nazaj potisnil; ali modri svetovalci pruskega kralja so našli drugih potov, da so potlačeno domovino svojo zopet povzdignili ter ji po malem priborili prvo mesto med nemškimi državami. Že prej smo povedali, da državnega zbora takrat na Pruskem še niso učakali, ampak da so le deželne zbore dobili. Narod je bil za zdaj s tem zadovoljen. Navadni ljudje so sodili, da je „dober kralj“ najboljša ustava, izkušeni možje pa so se tolažili, da dobra vojska in dobra uprava več veljate, nego prazne ustavne oblike. In tako je tudi bilo. Pruska vlada je na vso moč skrbela, da je v državni upravi in v vojaštvu

'edno bil najboljši red; skrbela pa je tudi, kako bi povzdignila luševno in telesno blagostanje naroda. V ta namen je zboljala in pomnožila ljudske in latinske šole, na vseučilišča pa ›ozvala mnogo slovečih učenjakov. Uredila je zemljiščno od'ezo, osnovala banke, ki so za zmerne obresti posojevale denar ıa zemljišča; zboljšala in pomnožila je pošte, uredila mnogo 'ek, da se je moglo voziti po njih, in za zidanje novih cest je ' jednajstih letih potrosila dva in dvajset milijonov tolarjev. Najtežje pa je bilo povzdigniti trgovino zavoljo čudnih državnih 'azmer na Nemškem.

Ves nemški svet se je takrat ločil na osemintrideset večjih n manjših držav, ki pa tudi niso bile skupne celine. Najbolj 'azkosano je bilo prusko kraljestvo, ki je svoje dežele imelo 'aztresene med raznimi nemškimi državami od francoske pa ıoter do ruske meje. Vsaka tudi najmanjša država je na meji voji postavila mitnice ter pobirala colnino od vseh stvarij, ki o se vozile v deželo in iz dežele. Plačevalo se je v vsaki deeli drugače in niti v isti državi ne povsod jednako. V samem ›ruskem kraljestvu se je v raznih krajih plačevalo po 67 razičnih colnih tarifah. Pri tolikih ovirah se trgovina ni mogla 'azvijati; dobro živeli so le tihotapci. Najbolj so ljudje te ne'ednosti čutili, če je v kaki deželi bila slaba letina; kajti za'adi silnih colnin je tuje žito bilo predrago, in reveži so strašno akoto trpeli. Tako je bilo leta 1816. Največ so takrat trpeli ıemški obrtniki; pri veliki dragini ni bilo niti navadnega zalužka, zató ker so Angleži nemške dežele kar obsuli z raznim ›lagom, ki so ga izdelali ob času kontinentalnega zapora in ga daj v izgubo prodajali, samo da bi ga spečali. Take razmere ıiso smele ostati, in že v temeljnih postavah nemške zaveze e devetnajsto poglavje obetalo, da bo zavezni zbor uredil ob'evanje in trgovanje med raznimi nemškimi deželami. Ali na boru v Frankfurtu niso te obljube izpolnili, in vse je ostalo ›ri starem.

Ko je pruska vlada izprevidela, da se od zaveznega zbora ıima ničesar nadejati, uredila je sama za svoje dežele colninske n davkarske reči. To pa ni bila lahka stvar, kajti prusko krajestvo je imelo osemindvajset sosedov in 1073 milj meje, na ateri skoro da ni bilo mogoče na tihotapce tako paziti, kakor e bilo treba; a bilo je še večjih ovir. Vlada je težavno delo ›overila najvišjemu davkarskemu ravnatelju, zvedenemu Maassenu, n že dne 26. maja 1818 je oklicala novo colninsko postavo. 'edro te imenitne naredbe je, da se vsaka stvar sme voziti s ujega v deželo, iz dežele na tuje pa proti temu, da se plača

od nje določena colnina. Ta je bila dosti majhna in jednaka za vse pruske dežele. Od rokodelne robe (manufaktur) plačevalo se je do 10 odstotkov, od prekmorskega blaga do 20 odstotkov, od surovin pa prav malo ali pa nič. Takoj prihodnje leto 1819 je druga postava jednako za vse pruske kraje uredila užitninski davek. Že te naredbe so precej povzdignile trgovino in obrtnijo, ali ni še bilo vse storjeno. Tiste pruske dežele, ki so bile okoli in okoli zagrajene od drugih držav, bile so od domačih krajev zaprte po tujih mitnicah; take države pa, ki so bile sredi med pruskimi deželami, bile so od vsega sveta ločene po pruskih mitnicah. Mnogi nemški knezi so jeli tedaj vpiti na pruskega kralja, da njihovim deželam oškoduje trgovino, in so iskali pomoči pri Metternichu in pri zaveznem zboru v Frankfurtu, ali nič jim ni koristilo; zakaj prav oni so vedno poudarjali samostalnost vsakega nemškega vladarja, pa je zdaj niti pruskemu kralju niso mogli kratiti. Pruski kralj je tedaj nasprotnike svoje pozval, naj sklenejo z njim colninsko zavezo, po kateri bi pruski ali pa skupni uradniki tudi za njihove dežele pobirali colnino po pruski tarifi, a konec leta bi dobiček med sebój razdelili po številu svojih prebivalcev. Večjim državam je celó obljubil, da se bodo smele udeleževati razprav o skupni colninski tarifi, ako bi jo bilo treba kaj prenarediti. Celih deset let ni hotela nobena večja država sprejeti pruske ponudbe, marveč srednje in male države so poskušale med seboj skleniti drugo colninsko zavezo, ali niso se mogli sporazumeti. Naposled ste Bavarska in Würtemberška sklenili svojo zavezo, male dežele pa so se zjedinile v srednje-nemško trgovinsko društvo, da bi kljubovale Prusom. Toda nič jim ni pomagalo, odkar je velika vojvodina hessendarmstadtska leta 1828. na podlagi popolne ravnopravnosti pristopila k pruski colninski zavezi, kateri ste se ravno po desetletnem prepiru udali tudi vojvodini Anhalt in Köthen. Ko ste tudi Bavarska in Würtemberška s Prusko sklenili pogodbo za olajšanje medsebojnega trgovinskega občevanja (1829), niso si male države vedele drugače pomagati, nego da so druga za drugo pristopile k pruski colninski zavezi, ki je pruskemu kraljestvu dajala čim dalje večjo veljavo ter mu gladila pot do prvenstva med nemškimi državami.

Avstrijsko cesarstvo.

Med tem ko je po ostali Evropi zdaj tu, zdaj tam malo vzkipelo ali pa se prenaredil državni red po potrebah novega časa, ostalo je v avstrijskem cesarstvu vse pri starem. Zvest

in udani cesarju svojemu, dobremu Franju I. so avstrijski narodi voljno trpeli nadloge, ki so jih bile prizadejale francoske vojske, ne da bi hrepeneli po ustavi ali drugih svobodomiselnih napravah. Nikjer ni bilo ne duha ne sluha o kakem prevratnem gibanju, vse je bilo mirno in tiho, in malo so se ljudje zmenili za to, kar se je takrat godilo po drugih državah. Minilo je še mnogo let, predno so jele nove misli tudi v avstrijskem cesarstvu kali poganjati in v raznoterih prebivalcih buditi narodno zavest. Avstrijskim Nemcem ni bilo nič mar za narodne brate svoje na Nemškem in o „nemški zavezi“ so sodili, da je naprava, ki se le vlade tiče, njih pa prav nič. Niti v vojski za osvoboditev od Francozov ni bilo kakega narodnega navdušenja med avstrijskimi vojščaki, ampak vse se je godilo po vladnih naredbah.

Mož, ki je od leta 1813. vodil Avstrijo ter si tudi po ostali Evropi pridobil veliko veljavo, bil je knez Lotar Metternich, rojen v Koblenzu ob Reni leta 1773. Na vseučilišču si ni preveč belil glave, pač pa so šolski njegovi tovariši že tedaj rekali o njem, da je zvit in bahaški gizdalin. Prav kmalu je stopil v avstrijsko državno službo ter se hitro povzdignil do ministerske časti. Učen ni bil, ali bil je pameten in bistroumen. V vsakdanjem življenju svojem je imel široko vest in niti v denarnih stvareh ni bil zmirom natančen. Kakor je sploh v duševnih čednostih bil površen, tako je tudi politično njegovo poštenje bilo plitko; in vendar je s preljubeznivim, ob jednem pa odločnim vedenjem tudi izkušene može znal preslepiti ter jih pridobiti za svoje namene. Že na dunajskem vladarskem shodu leta 1815. je imel prvo besedo, uprl se pruskemu kralju in ruskemu carju ter nemške in italijanske dežele prav tako uredil, kakor je sam hotel. To svoje delo je cenil kot največjo državniško modrost, in odslej ni imel vse žive dni drugih skrbij, nego da bi zmirom in povsod vse tako ostalo, kakor je bilo takrat. Da se mora tudi država razvijati in prenarejati, kakor terja čas, tega nikdar ni mogel razumeti; tudi je preveč ljubil mir ter se preveč bal duševnega napora, nego da bi kdaj premišljeval, kaj je v prizadevanju svobodoumnih mož dobrega in opravičenega. Kakor mladenec, tako si niti mož ni rad belil glave, ampak v prevzetnosti svoji je zaničljivo preziral vsak dober svet, in vedno je le svoje trdil, kakor da bi se on ne mogel zmotiti in da ga ni več pametnega človeka na svetu.

Takošen je bil Metternich, takošen je bil mož, ki je nad trideset let ravnal državno krmilo avstrijsko ter odločeval osodo

avstrijskih narodov. Toda krivo bi sodil, kdor bi mislil, da se je tak človek sam s svojimi lastnostmi povzdignil do tolike veljave v Evropi, vzlasti pa v avstrijskem cesarstvu. Časi so bili taki, da se je Metternich toliko časa mogel vzdržati; narodi so bili še preveč potrti od francoskih vojsk, pa so si sami želeli mirú, kakoršnega jim je v preobilni meri ponujal mogočni minister avstrijski. Kako je Metternich na Nemškem povzdignil oblast avstrijskega cesarstva, omenili smo že prej; tudi smo videli, kako se je znal vtikati v razmere drugih držav. Kjer koli je mogel, oviral je razvoj ustavnega življenja; kajti dobro je sodil, da bo tudi na Avstrijskem le tako dolgo mogel ohraniti tedanji državni red, dokler tudi po drugod vse pri starem ostane. Na vladarskem shodu v Opavi (1820) so avstrijski in ruski cesar ter pruski kralj po Metternichovem nasvetu sklenili, da se bodo vsi skupaj uprli vsaki nepostavni prenaredbi v tujih državah, in ko bi z lepa ničesar ne opravili, bodo s silo ponovili stari red. Po teh besedah so najprej leta 1821. na shodu v Ljubljani sklenili, da ima avstrijska vojska zatreti neapoljsko prekucijo, leta 1822. pa so v Veroni francoskega kralja pooblastili, da je njegova vojska šla mirit Španjolce.

Še bolj nego na tujem bal se je Metternich domá na Avstrijskem vsakega svobodnega gibanja, in zató ni imel noben vladni oddelek toliko opraviti, kolikor policija, katero je od leta 1817. vodil grof Sedlnicky. Po vsem cesarstvu je kar mrgolelo ogleduhov in ovaduhov, ki so vsako najmanjšo stvar poročali glavarju svojemu na Dunaj. Ne v toplice, ne na vseučilišče nisi smel hoditi na tuje, da se ne bi navzel prevratnega duha, in če so tujci potovali po avstrijskih deželah, bila jim je policija vedno za petami. Tujih novih knjig, vzlasti pa časopisov ni bilo skoro niti mogoče dobiti črez mejo, in knjižničarji cesarskih knjižnic so morali vsako leto vladi izročati popis vseh knjig, ki so si jih izposojevali profesorji. Nevaren človek je bil vsak, kdor se je pečal z znanostjo ali književnostjo, in prepovedane so bile večkrat čisto nedolžne knjige. Metternich sam se je pečal le z veliko politiko, ne da bi skrbel tudi za dobro upravo ter si prizadeval povzdigniti vsaj telesno blagostanje avstrijskih prebivalcev. Take stvari mu niso bile mar, pa jih niti razumel ni. Izgovarjal se je, da to ni njegova stvar. Kakor v vsem, tako je avstrijsko cesarstvo tudi v obrtniji in trgovini zaostajalo za drugimi državami. Nekoliko velikih cest, nekoliko prekopov na Ogerskem in v Italiji ter utemeljenje banke je bilo vse premalo, da bi se trgovina povzdignila, kakor je bilo

treba. Veljavo papirnatega denarja je grof Stadion le s tem povzdignil, da je povečal državne dolgove. Prav nič pa se ni storilo na korist ubogega kmeta in za zboljšanje kmetijstva sploh. Marsikdo je zmajal z glavo in skrbno vprašal, kaj bo z Avstrijo, če se bo dalje tako vladalo. Metternichov najzvestejši pomagač Gentz bi mu na to predrzno odgovoril: „Mene in Metternicha bo že še prebilo; a za nami naj pride, kar hoče.“

Bridke izkušnje so bile uzrok, da je cesar Franjo prav tako sodil o svetu, kakor njegov minister Metternich, s katerim se je do dobra ujemal. Dobri cesar ni hotel nikomur nič žalega prizadéti, ali tudi njega ni smel nihče motiti v njegovem miru. Od svojih podložnikov je terjal, da bi se brez pogoja pokorili njegovim zapovedim in da bi le to mislili in želeli, kar je bilo njemu po volji. Najhujše je sovražil pisatelje, kajti trdil je, da niso za drugo na svetu, nego da zapeljujejo narod. Ko je cesar Franjo leta 1821. bil v Ljubljani, rekel je tamošnjim profesorjem med drugim: „Zdaj se nove misli širijo med ljudmi, misli, katerih jaz nikdar ne bom odobraval. Držite se starega reda, ta je še zmirom najboljši; predniki naši so se pri tem dobro počutili, zakaj se ne bi tudi mi? Jaz ne potrebujem učenjakov, le pridnih državljanov trebam, in za takošne mi vzgojite mladino. Kdor meni služi, mora učiti, kar jaz ukažem. Kdor bi nove misli imel v glavi, naj gre, kamor hoče, če ne, bom ga pa jaz zapodil.“ — Vojaški častnik bi se mu hudo zameril, če bi napisal kako knjigo o vojaških stvareh. Da se je cesar tako strašno bal vsakega samostalnega mišljenja ter celó preziral čisto nedolžne može, če so se pečali s književnostjo, temu je bila nekoliko kriva izreja njegova, in že njegov stric cesar Josip II. je rekel o njem, da je razvajeno dete. Ali zató je Franjo I. vendar bil dober in skrben oče narodom svojim, ki so ga iskreno ljubili in bili zadovoljni z njim. Vzlasti Dunajčanje so v mirnih tedanjih časih dobro živeli ter bili zmirom veseli. Drugi Nemci so se jim zaradi tega posmehovali in rekali, da bi se na Dunaju vsaka prekucija dala umiriti z nekoliko tisočami ocvrtih piščet.

Sicer je pa isti Metternich izprevidel, kakošne homatije bi se v avstrijskem cesarstvu začele, ko bi se razni narodi zavedeli narodnosti svoje. Prav zató si je na vso moč prizadeval, da bi potlačil vsako narodno gibanje v Italiji, in domá je cesarju Franju svetoval, da ne sme državna uprava za vse dežele cesarstva biti osnovana po jednem in istem kopitu. Za vrhovno državno upravo so tedaj na Dunaju ustanovili tri dvorske pisarnice, jedno za Erdeljsko, jedno za Ogersko in Hrvaško,

jedno pa za ostale avstrijske dežele. Posebna dvorska oblast je uredovala dohodke in stroške cesarstva; dvorsko vojno svetovalstvo se je pečalo s skupnim vojaštvom; a samostalni dvorski uradi so bili tudi vrhovno sodišče, najvišja policijska oblast, glavno računarsko ravnateljstvo ter tajna dvorska in državna pisarnica. Vsi ti uradi so bili čisto ločeni drug od drugega in niso imeli skupnega središča nego cesarja samega. Gledé uradništva je bilo precej tako, kakor je naredil cesar Josip II.; toda ker cesar Franjo ni bil tako duhovit, kakor njegov stric, preudarjal je predolgo, predno se je za kako stvar odločil, in mnogo opravil je zaostajalo. Ta neodločnost je tudi delovala na uradnike, da so počasi reševali spise, ki so jim prihajali pod roko, ne da bi se sami lotili kake stvari ter mislili o potrebah državljanov.

Kako sta se cesar Franjo in njegov minister Metternich bala ustave in državnega zbora, to smo že večkrat omenili; ali zató so posamezne dežele avstrijskega cesarstva vendar imele svoje „stanovske“ zbore po stari šegi. V teh zborih so sedeli skoro sami plemenitniki, ki se za narod in njegove potrebe niti zmenili niso. Pa saj je bilo vse jedno, ali je ta deželna gospoda zborovala ali ne. Navadno so se na določeni dan zbrali v jedno jedino sejo, a tú niso imeli drugega opravila, nego da so poslušali vladne predloge gledé davkov in vojščakov ter jih pokorno odobrili, včasih kar brez obravnave, včasih pa so se na videz nekoliko menili o njih. Minilo je po več let, da se ti „stanovski“ zbori niti enkrat niso sešli, in vlada je brez njihovega dovoljenja nalagala in pobirala nove davke. V zahodni polovici avstrijskega cesarstva je najimenitnejši „stanovski“ zbor bil češki, kajti skrbel je vsaj za duševni razvoj dežele svoje ter ravno pod vladarstvom Franja I. utemeljil nekoliko prav koristnih zavodov. Ko je družba domoljubov leta 1796. osnovala v Pragi šolo ali akademijo lepih umetnostij, ustanovili so stanovi leta 1798. stalno deželno gledališče; leta 1802. so napravili višjo tehnično šolo, leta 1810. pa uzorno glasbeno šolo ali konservatorij; leta 1818. so utemeljili deželni muzej, leta 1833. pa društvo za pospeševanje obrtnije. Med tem so jeli Čehi že takrat misliti na razvoj češke narodnosti svoje ter so leta 1831. ustanovili „Matico česko“, leta 1833 pa družbo sv. Janeza za izdavanje dobrih knjig za češko ljudstvo.

Drugače je bilo na Ogerskem, kjer so se Magjari v sedemnajstem stoletju krvavo borili za staro ustavo svojo ter si jo ohranili. Sicer niti ta ustava ni bila za novi čas, ki terja jednake pravice za vse stanove; ali ogerski državni zbor je imel pra-

vico presojati vsako novo postavo, a razun tega so plemenitniki imeli veliko veljavo in samostalnost v županijskih skupščinah, v katerih so si sami volili vse županijske uradnike. Magjari so torej vsekdar imeli postavnih potov dovolj, da so se uprli samolastnim sklepom dunajske vlade. Nič ni pomagalo, da vlada po več let ni sklicovala državnega zbora, kajti županijske skupščine je morala sklicati, če je hotela imeti davkov in vojščakov. Večkrat so županijske skupščine le z ugovorom sprejele vladne naredbe ter se zoper nje pritožile pri samem kralju. Franjo I. ni ločil nezadovoljnih Ogrov od zahodnoevropskih prevratnikov, pa se je ves razkačen zadrl proti nekemu poslanstvu rekóč: „Ves svet nori in hoče imeti nove ustave.“ Tu so mu Magjari spodobno in odločno odvrnili, da ne prosijo drugega, nego stare ustavne pravice, ki so jim s kraljevimi pismi potrjene.

V tem so vojske v Italiji stale silnih novcev in zopet je bilo treba večjih davkov, za katere je vlada z nova zahtevala dovoljenja od županij, ne da bi sklicala državni zbor. Vsa Ogerska se je tedaj vzburila, povsod so ljudje kričali in vpili, da je treba državnega zbora. Nič ni pomagalo. Namesto velikega župana so leta 1823. prišli v županije poverjeniki in ko so okoli zbornice postavili vojščake, zagrozili so se županijskim uradnikom, da dénejo v zapor vsakega, kdor bi se predrznil nasprotovati kraljevim ukazom. Vojščaki so tako dolgo ostali v županiji, dokler ni skupščina dovolila davkov; potém je poverjenik skupščino razpustil in oglasil, da so županijski shodi za naprej prepovedani. Po nekih krajih so pri ti priliki uporne županijske uradnike rés odvedli v zapor.

Čudno je bilo, da se je vznemiril narod v avstrijskem cesarstvu, ki si je tolikanj prizadevalo, da bi pomirilo tuje dežele. To so na Dunaju izprevideli; a da bi razdražene Ogre potolažili, sklicali so črez štirinajst let zopet ogersko-hrvaški državni zbor v Požun na dan 3. julija 1825. Ob istem času se je tretja cesarjeva žena imela svečano kronati za kraljico ogersko, in Franjo I. si je za to dvojno slavnost dal napraviti dragoceno magjarsko obleko, da bi se še bolj prikupil ogerski gospodi. Veliko je bilo veselje po vsem Ogerskem in veliko navdušenje pri redki svečanosti kraljičinega venčanja. V državnem zboru pa je bilo drugače. Tu so plemeniti poslanci strašno vpili na kraljeve nemške svetovalce zavoljo nepostavnega nalaganja in pobiranja davkov in drugih nerednostij. Kralj jih je zavračal, da je davke in vojščake potreboval za brambo države, a odslej, ko so minili hudi časi, bode zopet v redu

sklicoval državni zbor. Ali s tem niso poslanci bili zadovoljni, temveč so terjali, da se morajo preklicati vse nepostavne naredbe ter povrniti vsi krivični davki. Dolgo so se zaradi tega prepirali, dokler se niso naposled pobotali za 4,300.000 gold. O novih svobodomiselnih terjatvah v ogerskem zboru ni bilo ne duha ne sluha; razburjeni zastopniki so se le poganjali za stare pravice svoje. Le jedna stvar je bila nova in se je ta pot prvikrat pokazala v ogerskem državnem zboru, a to je bilo navdušenje za jezik magjarski. Že več let so Magjari pridno delali na polju narodne književnosti svoje ter si zdaj s pomočjo radodarnih velikašev ustanovili lastno akademijo znanostij. Polni narodnega navdušenja so tedaj v državnem zboru sklenili, da se ima v prihodnje po vseh šolah in uradnijah celega kraljestva poučevati in uradovati jedino le v magjarskem jeziku.

Z Ogersko tesno zvezana je bila osoda kraljevine hrvaške. Narodne zavesti je takrat bilo še malo. Nekateri mladenči so se na vseučiliščih od nemških tovarišev svojih učili, kako je treba ljubiti materin jezik in narodno knjigo, in že leta 1814. je mladi Hrvat, Juri Šporer, namerjaval na Dunaju izdajati „Ilirske novine“, ali ni nabral niti toliko naročnikov, da bi mogel izdati prvo številko. To je bilo žalostno znamenje. Pa saj ni bilo čuda; razun nekoliko duhovnikov se za hrvaško knjigo nihče ni zmenil; od posvetnih ljudij je malokdo znal hrvaški čitati in pisati; gospoda pa se je celó rada ponašala da so ogerski plemenitniki. V takošnih razmerah je samolastna dunajska vlada tudi po Hrvaškem raztegnila svojo oblast a kamor ni mogla očitno doseči, tja ji je policijski glavar Sedlnicky pomagal s skrivnimi vohuni svojimi. Še večja nadloga je bila velika lakota, ki je hrvaški narod pritiskala od leta 1816 do 1819. Vaganu pšenice je bila cena do sedemdeset goldinarjev, in v nekaterih krajih so ljudje od gladú umirali. Po teh žalostnih dogodbah je veliko veselje bilo leta 1822., ko je cesar zopet pod bansko oblast dejal hrvaške kraje od Save do morja. Ta del hrvaške zemlje je mnogo let bil pod cesarsko kameralno oblastjo ter od ostale Hrvaške celó z mitnicami ločen. Zdaj je pot do morja bila zopet odprta, in sijajno poslanstvo od škofov in posvetnih velikašev se je šlo cesarju v Verono zahvaljevat.

Leta 1825. sešel se je tudi deželni zbor hrvaški, da j volil poslance v skupni ogersko-hrvaški zbor v Požun. Kako Magjari sestavili so tudi Hrvatje svoje tožbe in prošnje, da b jih njihovi poslanci zagovarjali na skupnem zboru. Tu so s Hrvatje in Magjari ujemali, dokler ni bilo govora o jeziku

Kakor hitro pa so Magjari sklenili, da ima magjarski jezik po vseh deželah krone sv. Štefana, torej tudi na Hrvaškem, biti uraden jezik, uprli so se hrvaški poslanci, da to za Hrvaško nikakor ne more veljati, zató ker imajo o tem Hrvatje sami odločiti na svojem deželnem zboru. Po hudem prepiru zaradi državnega prava so Magjari odjenjali in le to zahtevali, da se v hrvaških šolah vsak učenec mora učiti tudi magjarskega jezika. Temu je pritrdil tudi deželni zbor hrvaški, sicer pa je sklenil, da se ima po vsem Hrvaškem uradovati in učiti v latinskem jeziku. Kralj je ta sklep deželnega zbora hrvaškega leta 1827. potrdil v posebnem pismu, ki so ga plemeniti stanovi shranili med pravice hrvaškega kraljestva. Nihče pa se tedaj še ni oglasil, da bi dokazoval in zagovarjal potrebo hrvaškega jezika v šolah in uradnijah.

Nizozemsko kraljestvo.

Da bi proti vladohlepnim Francozom povzdignili močno branišče, zjedinili so na dunajskem vladarskem shodu Belgijo in Holandijo v jedno kraljestvo Nizozemsko, kateremu so za kralja imenovali Viljema I. iz roda oranskega. Ta zveza ni bila dobra, kajti prevelik je bil razloček med Belgijci in Holandci, in kralj Viljem ni bil mož za to, da bi vsaj nekoliko poravnal to nasprotje. Belgijci so po večjem govorili francoski, bili goreči katoličani ter živeli o obrtniji in kmetijstvu; Holandci pa so govorili svoj holandski jezik, bili trdi protestantje ter se pečali s trgovino in brodarstvom. Ti so torej bili za popolno trgovinsko svobodo, oni pa so se poganjali za colnino, da bi tuje blago ne jemalo cene domačim izdelkom. Pa tudi zgodovinski razvoj je bil drug v Belgiji in drug v Holandiji. Vse je kazalo, da bi imela tudi pod skupnim kraljem vsaka dežela obdržati svojo posebno državno upravo. Ali trdovratni kralj je kar holandsko ustavo posilil Belgijcem, da bi ga ne bilo državnopravnega razločka med njimi. Le na videz je sklical shod odličnih Belgijcev, da bi odobrili njegovo naredbo. Ali od 1323 pozvanih mož, bilo jih je 796 zoper holandsko ustavo in le 527 bilo jih je za njo. Kralj je tedaj poslednjim samolastno prištel tistih 280, ki niso prišli na shod, in 126 takošnih, ki so le zastran vere glasovali proti ustavi, potém pa je razglasil, da so Belgijci z veliko večino sprejeli holandski državni red. Pa to še ni bila vsa krivica, ki se je Belgijcem godila pod novo vlado. Kljubu temu, da je Belgija štela blizu štiri milijone prebivalcev, Holandija pa le

dva, imeli ste v skupnem državnem zboru obe deželi isto število poslancev. Vsaka jih je volila po pet in petdeset. Holandci so torej zmirom odločevali, kajti le jednega Belgijca je bilo treba dobiti na svojo stran, in njihova je bila večina. Belgija je imela trideset milijonov svojega državnega dolga, Holandija pa dve milijardi, in zdaj so sklenili, da se ima ves ta skupni dolg vpisati na račun zjedinjenega kraljestva. Vrh tega so Belgijci morali plačevati velikih davkov, od katerih se je zopet največ potrosilo na koristna zidanja ob holandskih vodah. Nova vlada je iz vseh belgijskih uradov odpravila lepi francoski jezik ter ga zamenila z neolikanim holandskim, katerega izvèn Holandije živ človek ne umeje. Ista krivica se je godila pri oddajanju državnih služeb, kajti od 317 višjih uradnikov in vojaških častnikov je bilo samo 87 Belgijcev.

Bolj nego vse to razdražile so katoliške Belgijce samolastne cerkvene naredbe protestantskega kralja Viljema I. Že leta 1816. se mu je knez Broglie, škof v Gentu, zavoljo tega odločno uprl in ni hotel priseči na holandsko ustavo; a da ni o pravem času ušel na Francosko, bili bi ga kakor kakega hudodelnika odpeljali v prognanstvo v Ameriko. Da bi se katoliška mladina ne odgajala v katoliškem duhu, ločila je protestantska vlada šolo od cerkve, zaprla vse zasebne šole in zavode, ki se niso ustanovili z vladnim dovoljenjem; duhovnim semeniščem pa je bilo ostro prepovedano, da niso smeli sprejeti nobenega bogoslovca, ki ni imel spričevala, da se je dve leti učil modroslovja na državnem vseučilišču v Löwenu. Razburjenost med katoličani je bila čim dalje večja, in naposled jih kralj Viljem I. ni mogel drugače potolažiti, nego da je s papežem Leonom XII. leta 1827. skenil posebno pogodbo ali konkordat, ki je imel urediti cerkvene razmere v Belgiji. Toda ker je vlada posamezne stavke te pogodbe drugače tolmačila nego katoličani, začel se je prepir takoj z nova in že črez nekoliko mesecev je kralj ves konkordat zopet preklical. Pa ne le vneti katoličani, tudi svobodoumni možje v Belgiji niso bili zadovoljni s holandsko vlado. Obe stranki ste se tedaj zjedinili v „ustavno družbo“ ter se z vsemi postavnimi pripomočki jeli poganjati za svobodo tiskanja knjig in za svobodo poučevanja. Začetnika te zaveze, bogatega Poter-a, dejali so leta 1828. kot podpihovalca na osemnajst mesecev v zapor, a ko niti v ječi ni miroval ter rojake svoje nagovarjal, naj pretrgajo vsako državno vez s Holandijo in da naj obdržé samo istega kralja z njimi, poostrili so mu kazen na osem let. V tem so poročila iz Pariza tudi v Belgiji pospešila prekucijo leta 1830.

Švajcarska.

Velika francoska prekucija je tudi gorato Švajcarsko razburila, in Napoleon je razdraženim hribovcem samolastno posilil nov državni red. Toda miroljubnim Švajcarjem ni bila ta prenaredba nič kaj po volji in brž ko je bilo konec francoskemu nasilju v Evropi, povrnili so se tudi v švajcarskih gorah k starim državnim napravam. Po sklepu vladarskega shoda na Dunaju leta 1815. ločila se je Švajcarska v dva in dvajset popolnoma samostalnih kantonov, ki so imeli vsak svojo vlado, svoje postave, svojo colnino, celó svojo mero in vago ter svoj denar. Vsak kanton je tudi imel svoj deželni zbor ali „veliko svetovalstvo“, v katerem so po večjem odločevali stari bogati rodovi ali takozvani patriciji. Poslanci v teh zborih so se v nekih kantonih volili za vse žive dni, v nekaterih pa jih niti narod volil ni, ampak kar sami so se dopolnjevali. Če je namreč kdo umrl, izvolili so ostali sami njegovega naslednika in ga pozvali v zbor. Za skupne reči je vsak kanton po jednega zastopnika pošiljal v zavezni zbor, ki se je na določen dan po vrsti zbiral v Zürichu, Bernu in Luzernu. Toda malo je bilo skupnih rečij, in ta zavezni zbor je ostal skoro brez pomena. Na povabilo ruskega carja Aleksandra I. pristopila je cela Švajcarska leta 1817. k sveti zavezi. Saj so Švajcarji bili pobožni narod ter vzlasti v katoliških krajih udani cerkvi svoji, kateri so pustili veliko veljavo. Ko je rimski papež ponovil Jezusovo družbo, poverili so ji v nekih švajcarskih mestih kar takoj šole svoje. Kakor nekdaj, tako so Švajcarji še zmirom nad vse ljubili svobodo svojo, pa so isto tudi drugim privoščili. Radi so političnim beguncem dajali varnega zavetja, a časopisom so dovolili, da so pisali, kar so hoteli. To nikakor ni bilo ljubo mogočnemu avstrijskemu ministru knezu Metternichu, ki torej ni odjenjal, dokler se ni zavezni zbor silnim njegovim terjatvam udal ter leta 1823. sklenil naredbo, da imajo kantonske vlade ostro paziti na tujce ter nekoliko brzdati tiskovno svobodo. Že leta 1827. pa se je mnogo kantonov uprlo temu sklepu in ni hotelo podaljšati njegove veljave, kajti bali so se, da bi si države svete zaveze ne prisvojile prevelike moči nad svobodno Švajcarsko. To nezadovoljstvo je porabila svobodomiselna stranka na svojo korist, in l. 1830. je tudi Švajcarska imela svojo državno prekucijo.

Skandinavske države.

Ni je bilo v Evropi države, ki bi bila po končanih vojskah s Francozi tako mirna, kakor je bila Danska. Skrbni

kralj Friderik VI. (1808—1839) je po starem državnem redu imel neomejeno oblast, ali vladal je tako blago in pravično, da si narod ni želel nobene ustave. Denarno stanje države je bilo v redu, uprava dobra; vojščakov ni bilo več kakor šest tisoč v celem kraljestvu, le bojno brodovje je bilo veliko, ali to je bilo prav po duhu naroda in po legi dežele. Za trgovino in obrtnijo, za znanosti in za šole je vlada storila, kar koli je mogla. Sodnije so bile neodvisne in pravične; govoriti in pisati je smel vsakdo, kar je hotel. Pri takošnih razmerah je bilo res čudno, da so leta 1820. našli zaroto, ki je hotela oklicati ustavo. Zarotnike so na smrt obsodili, ali kralj jih je pomilostil, kajti predobro je vedel, da bi ne bili mogli naroda pridobiti za državno prekucijo.

Drugače je bilo v nemških deželah Holsteinu in Lauenburgu, ki ste spadali pod dansko kraljestvo in v nemško zavezo. Po trinajstem poglavju zavezne postave so Nemci za te deželi zahtevali ustavo, holsteinski stanovi pa so terjali stare svoje pravice. Tako so se začeli prepiri, katere je modri kralj Friderik VI. znal zadušiti, pozneje pa so se iz njih izlegle homatije, ki so bile danskemu kraljestvu na veliko škodo.

Švedska in Norveška ste od leta 1814. po sklepu vladarskega shoda na Dunaju bili združeni pod istim kraljem. Norvežci so v to državno zvezo le pod tem pogojem privolili, da so obdržali svojo posebno jako svobodoumno ustavo. Po ti ustavi mora kralj biti luteranske vere ter vsaj enkrat na leto priti na Norveško. Državno svetovalstvo je za svoja dela odgovorno državnemu zboru; a prvi minister in dva svetovalca morajo s kraljem iti na Švedsko, da mu poročajo in svetujejo v rečeh, ki se tičejo Norveške. Državni zbor, ki se zove Storthing, ima pravico sklepati o novih postavah ter dovoliti davke in vojščake. Vsak posestnik, ki je izpolnil pet in dvajseto leto in biva najmanj pet let na Norveškem, sme voliti, a kdor je izpolnil trideseto leto in je vsaj deset let v deželi, sme biti izvoljen za državnega poslanca. Kralj sme dvakrat zaporedoma ovreči zborove sklepe, tretjič pa jih mora potrditi. Leta 1818 je Storthing sklenil, da ima na Norveškem jenjati vsako plemstvo in da ne sme biti državnopravnega razločka med stanovi in ko ni hotel kralj sklepa odobriti, ponovila sta ga zopet drug in tretji zbor ter mu zagotovila postavno veljavo. Kralj je mislil narod potolažiti s tem, da je leta 1824. ustanovil vseučilišče v Kristijaniji ter svojega sina Oskarja poslal za namestnega kralja na Norveško, ali vse je bilo zastonj; Storthing ni odjenjal in kralj je moral za vselej odpraviti norveško plemstvo

Večjo moč je kralj imel na Švedskem. Tudi tu je državni zbor omejil njegovo oblast, ali ker so se poslanci po stanovih ločili v četero zbornic, v plemenitnike, duhovnike, meščane in kmete, ni bilo med njimi pravega jedinstva, in če se je vlada le količkaj prizadevala, dobila je večino za predloge svoje. Osodo švedskega naroda sta torej po večjem odločevala kralj in vlada njegova. Do leta 1818. vladal je na Švedskem in Norveškem kralj Karol XIII., ki ni imel otrok, pa je zató posinil francoskega generala Ivana Bernadotte-ja, sina nekega francoskega odvetnika iz Gascogne. Bernadotte se je kot kralj imenoval Karol XIV. Ivan (1818—1844) in je dobro vladal. Posebno je skrbel za telesno blagostanje poverjenega mu naroda ter vse storil, da mu je ruski cesar ostal prijatelj. Švedi so mu bili udani in ni se imel bati prevratnikov. Sploh je v skandinavskih državah bilo mnogo mirnejše nego po ostali Evropi.

Rusko cesarstvo.

Med velikimi državami evropskimi gre v začetku devetnajstega stoletja vsekako ruskemu cesarstvu prvo mesto, nekoliko zató, ker se je ondi razbila Napoleonova sila, nekoliko pa je car Aleksander I. (1801—1825) sam znal sebi in cesarstvu svojemu pridobiti veliko veljavo. Aleksander je bil mož blagega in mehkega srca, a z ljubeznivostjo svojo se je takoj prikupil ne le narodu svojemu, ampak tako rekóč vsej Evropi. Saj so ga povsod slavili kot odrešitelja svojega, in kjer koli se je v kakem mestu dalje mudil, povsod so ga ljudje obdržali v dobrem spominu ter si še danes pripovedujejo mičnih pripovedek o njem. Na prvi dan vladanja svojega, ko so ga očetovi morilci za cesarja oklicali, pač ni mogel nikdar pozabiti in večkrat je bil zamišljen in otožen. Napoleonove zgodbe so mu pokazale minljivost posvetne sreče in slave ter ga prepričale, da je vse v božjih rokah. Kakor je sam bil pobožen, tako je želel, da bi tudi med narodi bilo več vere, in je osnoval sveto zavezo krščanskih vladarjev. V državnih stvareh je bil jako zveden in previden, ali dal si je tudi po drugih svetovati in včasih celó več, nego je bilo treba. Prav zató, ker je vedel, da ni nezmotljiv in da bo tudi on kdaj moral odgovor dajati od svojih dejanj, ni mogel postati samosilnik. Odkritosrčno je ljubil mir ter sovražil prekucijo. Takoj je bil pripravljen z vojaško silo iti nad upornike, naj bi se pokazali, kjer koli si bodi; a rad je podpiral tudi ustavo, če je bil preverjen, da mu je ona porok za državni red.

Domá na Ruskem še ni bilo misliti na ustavo, zató pa je Aleksander I. vsa državna opravila razdelil med razna ministerstva ter od ministrov in drugih višjih uradnikov sestavil državno svetovalstvo, ki je imelo pretresovati vsako novo postavo in druge imenitne naredbe. Mnogo je Aleksander storil za omiko ruskega naroda; ustanovil je nekoliko vseučilišč in drugih višjih izobraževalnih zavodov, prenaredil stare in ustanovil mnogo novih latinskih in drugih šol po vseh večjih mestih prostornega cesarstva. Njegova mati Marija Feodorovna je v svoje varstvo vzela dekliške zavode in dobrodelne naprave, za katere je nad trideset let imela veliko skrb. Kolikor je mogel, olajšal je Aleksander I. stanje kmetom, odpravil tezavnice in drugo trpinčenje pri sodnijskih preiskavah in še je imel marsikaj koristnega v mislih, ko bi ga ne bile krvave vojske motile v plemenitem njegovem delovanju.

Kako se je Aleksander I. vojskoval s Francozi, povedali smo že prej. Vojskoval pa se je tudi s Švedi in s Turki. V kratki vojski s Švedi, kjer je takrat vladal Gustav IV., šli so zmagoviti Rusi sredi zime črez zmrznjeni Botniški zaliv ter leta 1809. dobili Finsko; po dokončani vojski s Turki pa so v miru v Bukareštu leta 1812. dobili Besarabijo do reke Pruta. Ob istem času je tudi Gruzija onkraj Kavkaza prišla pod rusko cesarstvo. Gruzijski kristjani so namreč vsak čas imeli sitnosti z mohamedanskimi sosedi svojimi, Turki in Perzijanci, ter so Ruse prosili pomoči. Da bi tem nadlogam bilo za vselej konec, zapustil je zadnji gruzijski vladar car Juri XII. državo svojo ruskemu cesarju. Rusi so se tedaj morali dolgo bojevati z razbojniškimi plemeni v kavkaških gorah, a nakopali so si tudi vojsko s Perzijanci, ki so si lastili Gruzijo in je niso hoteli z lepa pustiti. Po trdovratnem boju so Rusi zmagali, in leta 1813 se je perzijski šah odrekel svojim pravicam na to deželo.

Po dunajskem shodu je car Aleksander I. z ostalimi vladarji svete zaveze zložno delal na to, da bi se po vsej Evrop ohranil tedanji državni red. Sam je zaradi tega prišel na vladarske shode v Achen, Opavo in Ljubljano, na druge pa je pošiljal zastopnike svoje. Prav zató, da bi ostal zvest svojem načelu, da si noben narod ne sme s prekucijo prenarejat državnega reda, zatajeval je plemeniti cesar sam sebe ter prot svojemu čutu odrekel vsako pomoč Grkom, ko so se vzdignil zoper Turke, stoletne tlačitelje svoje. Že iz Ljubljane je Aleksandrov svetovalec Kapodistrias pisal upornikom, da se o Ruske nimajo nadejati podpore, in ko so grški poslanci sam šli v Verono prosit cesarja pomoči, dobili so že v Ankoni po

velje, da ne smejo dalje. Aleksander se je bil ravno tedaj čisto udal knezu Metternichu ter je svojega ministra Kapodistriasa domú poslal, ker ga je preveč nagovarjal na vojsko proti Turkom. Zmirom pa le ni moglo tako ostati; ruski narod je čim dalje glasneje kazal sočutje do verskih bratov svojih na Grškem; in ker je grška vstaja celó pospeševala namene ruskega cesarstva na Turškem, ločil se je car Aleksander naposled od ostalih evropskih vladarjev ter jim dne 18. avgusta 1825 poročil, da bo odslej hodil svoja pota. Več o tem bomo povedali, ko govorimo o bojih, v katerih se je grški narod rešil turškega jarma. Svete zaveze je bilo konec, in ko je takoj nató Aleksander bolehno ženo svojo Elizabeto Aleksejevno spremil v Taganrog ob Azovskem morju, govorilo se je sploh, da je šel delat priprave za vojsko zoper Turke. Ali med potjo se je prehladil in dne 1. decembra 1825 je umrl. Nekoliko mesecev za njim je umrla tudi žena njegova.

Ker Aleksander ni zapustil otrok, imel mu je biti naslednik jeden njegovih bratov. Starejši Konštantin je takrat kot kralj namestnik stoloval v Varšavi, pa se je prej odrekel cesarskemu prestolu nekoliko zató, ker je sam uvidel, da nima potrebnih zmožnostij, nekoliko pa zató, ker ni bila njegova žena, poljska grofinja Grudzinska, dosti visokega rodú za cesarico. Konštantin je svojo odpoved leta 1823. v čveterih pismih podpisal, Aleksander pa je dodal naredbo, s katero je za naslednika svojega imenoval mlajšega brata Nikolaja, ki je bil oženjen s prusko kneginjo Charlotto. Ta pisma so zapečatili in jih do cesarjeve smrti shranili v Moskvi in v Petrogradu, a niti Nikolaj sam ni vedel, kaj je v njih. Ko je torej poročilo o cesarjevi smrti došlo v Petrograd, prisegel je takoj Nikolaj zvestobo starejšemu bratu, in za njim so prisegali vojščaki in uradniki. Pa tudi potém, ko so razpečatili omenjena pisma, obotavljal se je Nikolaj sprejeti cesarsko krono, dokler se ni Konštantin z nova odrekel vsaki pravici do prestola.

Nikolaj I. (1825—1855) se je nató dne 24. decembra 1825 oklical za cesarja ter zahteval, da so vojščaki in uradniki njemu in sinu njegovemu, prihodnjemu cesarju Aleksandru II. ob jednem prisegli zvestobo in pokorščino. Bil je zadnji čas, da se je Nikolaj odločil, kajti njegovo obotavljanje in negotovost, kdo je pravi cesar, ohrabrili ste prevratnike, katerih niti na Ruskem ni manjkalo in kateri so že dalje časa skrivaj snovali zoper tedanji državni red. Največ zarotnikov je bilo med vojščaki, vzlasti med njihovimi častniki, kateri so do leta 1818. bivali v francoskih posadkah. Tu so se seznanili z zahodno-

evropskim državnim in društvenim življenjem ter se navzeli svobodoumnega duha. Prišedši domú bili bi najrajši vse preobrnili, a ko so izprevideli, da to tako z lahka ne gre, osnovali so po raznih krajih tajne družbe, ki so netile nezadovoljstvo in ga širile dalje. Toda ni ga bilo pravega jedinstva med njimi. Vsi so se ujemali v tem, da je treba prememb; ali nihče ni vedel jasno povedati, kakošne naj bodo te premembe. Nekateri so si želeli ustavno monarhijo, drugi pa so zahtevali republiko. Bilo jih je, ki so govorili o državni zavezi vseh Slovanov, in takih, ki so iz ruskega cesarstva hoteli najprej iztrebiti vse, kar je bilo tujega. Dve ste bili glavni stranki zarotnikov, monarhična v Petrogradu, kateri je bil na čelu knez Turbeckoj, in republikanska v Tulčinu, katero je vodil polkovnik Pestel. Dne 1. januarja 1826 so se mislili prevratniki vzdigniti; ali zmešnjave zastran nasledstva po Aleksandrovi smrti so se jim zdele pripravne za njihove namene, pa so se prehiteli. Ko so imeli namreč vojščaki prisegati carju Nikolaju, uprlo se je dne 26. decembra 1825 nekoliko krdel. Ne da bi bili prisegli, drli so naščuvani vojščaki z vihrajočimi zastavami pred vladno palačo in kričali: „Živio car Konštantin! Živela ustava!“ — Cesar Nikolaj je hotel razsajalce z lepa ukrotiti pa je generala Miloradiča poslal med nje, da bi jih potolažil Ali jeden zarotnikov je sprožil puško in ustrelil generala. Nató sta petrogradski in kievski škof v slovesni cerkveni opravi stopila pred upornike, in še le ko niti njune besede niso nič koristile, dal je cesar trikrat iz topov vstreliti med nepokorne vojščake, in bilo je konec vstaje. Knezu Trubeckoju je zadnji ča upadlo srce in prisegel je zvestobo cesarju Nikolaju, ali bil j kaznovan in osramočen za vse žive dni. Polkovnika Pestel in četvero njegovih tovarišev so obesili, ostale podpihovalce p kot prognance odvedli v Sibirijo.

Avstrijski minister Metternich ni ničesar vedel o teh do godbah v Petrogradu, pa je bil vesel novega carja Konštantin kajti poznal ga je, da je popolnoma udan Avstriji in da s Grki od njega nimajo nadejati prav nobene pomoči. Tem bo ga je osupnilo poročilo, da se je Konštantin odpovedal pre stolu. Vedel je, da cesar Nikolaj nikdar ni tajil sočutja sv jega za nesrečne Grke, a zdaj mu bo vojska s Turki na d strani dobro došla; odvrnila bo nezadovoljne vojščake od pr kucijskih naklepov, ob jednem pa bo ruskemu cesarstvu dal več veljave pri Grkih, katerim se je jela zadnji čas zvita A gleška bližati. Že marca meseca 1826 je poslal Nikolaj zadn besedo v Carigrad ter se grozil z vojsko, če ne bodo Turki

ɔičice izpolnili vsega, kar imajo Rusi od njih terjati po sklepu miru v Bukareštu. Turški sultan je nató zastopnike svoje poslal v Akjerman, kjer so 26. oktobra 1826 privolili v vse ruske terjatve zastran Rumunske in Srbske in gledé vožnje po dardanelski morski ožini, a obljubili so tudi, da bodo Rusom odstopili neke čerkeske trdnjave. O Grkih ni bilo tu govora, in že so nekatere evropske vlade mislile, da bodo ubranile vojsko med Rusi in Turki. Toda kmalu se je pokazalo, da je splošna želja krščanskih narodov močnejša od ministerskih sklepov, dogodbe na Grškem pa so se tako zasukale, da Rusi niso več mogli odlagati vojske.

Po slavni bitvi pri Navarinu je bilo po krščanskem svetu veliko veselje, Turki pa so se kar penili od jeze. Dne 20. decembra 1827 je sultan oklical razglas na vse mohamedance, naj se za brambo vere in življenja svojega vzdignejo nad krščanske nevernike. Z najostrejšimi besedami je razglas ščuval turški narod nad Ruse, da so le oni krivi grškega upora in drugega več. Ob jednem so iz turških mest izganjali angleške, francoske in ruske prebivalce; dvanajst tisoč armenskih katoličanov so odpeljali v Angoro, in delali so velikanske priprave za vojsko na suhem in na morju. Cesar Nikolaj se tedaj ni več obotavljal. Dne 28. febr. 1828 je naznanil vladarjem velikih evropskih držav, da bo za brambo ruskih pravic začel vojsko zoper Turke; poudarjal pa je, da nikakor ne misli razdejati turškega cesarstva, niti turškemu sultanu vzeti vrhovne oblasti nad Grško; kajti on noče, da bi se evropski prevratniki veselili, češ obveljalo jim je. Dne 26. aprila je ruski cesar turškemu napovedal vojsko, a že dne 7. maja so ruski vojščaki stopali črez reko Prut.

Radovedno so čakali po vsej Evropi, kako se bo ta vojska končala. Po slavnih zmagah nad Francozi je marsikdo sodil, da bodo Rusi kar zdrobili turško cesarstvo; ali to ni bilo tako lahko. Rusi so morali najprej posesti mesti Jaš in Bukarešt ter se sploh za daljno vojskovanje utrditi v kneževini Moldavi in Vlaški. S tem so se zamudili in še le dne 8. junija je vrhovni poveljnik Wittgenstein pri Izakču vpričo carja Nikolaja peljal rusko vojsko črez Donavo. Turki so se z glavno vojsko utaborili pri Šumli, a mnogo vojščakov so potrebovali za brambo raznih trdnjav ob Donavi in ob Črnem morju. To je za Ruse bilo jako zamudno in je slabilo tudi njihovo moč, ker ni mogla vsa vojska skupaj ostati. Med tem ko se je glavni oddelek pomikal proti Šumli in Varni, stopal je drugi ob Donavi gor ter dne 18. junija osvojil Brajlo in potém še nekoliko manjših trdnjav, brez uspeha pa je oblegal Silistrijo. Na drugi

strani so Rusi dne 11. oktobra vzeli imenitno Varno, nikakor pa niso mogli Turkov iz Šumle izvabiti, da bi se z njimi poskusili v boju na odprtem polju. Ko se je tedaj bližala zima in so med vojščaki jele bolezni razsajati, pustil je Wittgenstein Šumlo in Silistrijo ter se umaknil nazaj črez Donavo, kjer so se za rusko vojsko našla za črez zimo boljša stanovališča in jo je bilo tudi lažje z živežem oskrbovati. Nató se je Wittgenstein zahvalil za vrhovno poveljništvo, katero je cesar za drugo leto poveril generalu Diebiču. Z boljšo srečo so se Rusi istega leta 1828. v Aziji vojskovali zoper Turke. Poveljnik Paskievič je dne 5. julija z naskokom vzel imenitno trdnjavo Kars, potém Akalziko in še nekoliko malih trdnjav; a ker so ga krščanski Armenci po mogočnosti podpirali, dobil je za svojo vojsko dobra stanovanja za zimo.

Knez Metternich je tedaj še enkrat poskusil, da bi s kako veliko zavezo proti Rusom ustavil vojsko. Angleži so se mu na pol udali, francoski kralj pa mu ni zaupal, akoravno mu je za plačilo obetal ves svet do reke Rena. Tudi sam avstrijski cesar Franjo se ta pot ni ujemal s svojim ministrom in nikakor ni hotel odobriti njegovih naklepov. Sicer pa bi brž ko ne Metternichovo žuganje ne bilo nič pomagalo, kajti ne le Rusi, ampak tudi Turki niso hoteli odjenjati ter so bili odločno za to, da se vojska nadaljuje.

Brž ko je skopnel sneg, šli so Rusi na spomlad leta 1829. z novo močjo in pomnoženo vojsko črez Donavo ter jeli oblegati Silistrijo. Toda še le potém, ko je Diebič dne 11. junija pri Kulevči zmagal turškega velikega vezira, udala se je Silistrija dne 26. junija. Tu je zdaj ostala le mala posadka, a kar je bilo vojščakov odveč, šli so vsi k Diebiču, ki je z jednim oddelkom oklenil Šumlo z vseh stranij, z drugim oddelkom pa se je sam podal na težavno pot črez balkanske gore, koder še nikdar ni stopala sovražna vojska. Balkanske gore niso visoke, ali soteske so čisto razrovane, lesovje pa je na nekaterih krajih tako gosto in zaraščeno, da človek skoro ne more dalje. Tem večjo slavo zaslužil si je Diebič, ko je vzlic vsem oviram prišel črez gore ter se s precej veliko vojsko nenadoma pokazal pred mestom Aidos-om, kjer je ugrabil mnogo živeža in streliva. Car Nikolaj ga je zató imenoval častnega kneza „Zabalkanskega“. Turke je minil ves pogum in le slabo so se upirali v malih bitvah, v katerih so Rusi vedno zmagovali in hitro dalje stopali. Dne 20. avgusta je Diebič s kakimi dvajsetimi tisoč vojščaki vzel Drinopolje, za Carigradom najimenitnejše mesto turškega cesarstva.

Med tem so Rusi tudi v Aziji bili srečni. General Paskievič je užugal dve turški vojski, a dne 9. julija je osvojil mesto Erzerum ter zmagovito šel dalje proti Trapezuntu, dokler ni med potjo dobil poročila, da sta njegov in turški cesar sklenila mir. Strah pred Rusi je namreč bil čim dalje tem večji, odkar je v Drinopolju bil Diebič, rusko bojno brodovje pa se ob istem času vozilo po carigradski in dardanelski morski ožini ter moglo vsak čas streljati v turška mesta. Staroverni Turki so se obupni udali v osodo in trdili, da so vse te nesreče kazen božja zató, ker je sultan jel uvajati šege evropske. Nič jih ni moglo ohrabriti, niti prorokova zastava ne, ki so jo bili zdaj v Carigradu razobesili, kakor v največji nevarnosti. Nekdanji janičarji so se celó vzdignili, in le z vojaško silo in v krvavem boju so jih mogli ukrotiti.

Sploh so Turki mislili, da bodo zdaj Rusi prišli pred Carigrad. Toda car Nikolaj ni sodil, da bi že zdaj mogel ponoviti vzhodno-rimsko cesarstvo ter na cerkev modrosti božje zopet postaviti krščanski križ. Zadovoljen je bil s tem, kar je dosegel, in ni se branil poštenega mirú, ki so si ga nezaupljivi evropski vladarji tako silno želeli. Njegov tast, pruski kralj Friderik Viljem, ki se dotlej prav nič ni vtikal v rusko-turške homatije, poslal je tedaj zvedenega generala Müfflinga v Carigrad, da je turškega sultana pregovoril, naj se pomiri. Sultan se je nekoliko obotavljal, ali odjenjal je vidéč, da Diebič z rusko vojsko res misli priti pred Carigrad. Dne 14. septembra 1829 so v Drinopolju podpisali pogodbe mirú. Turška je obljubila, da bo Rusom vojne stroške poravnala z desetimi milijoni holandskih zlatov; dovolila je, da se po carigradski in dardanelski morski ožini smejo voziti trgovske ladije vseh narodov; prepustila Rusom kos Armenije in dva otoka ob ustju reke Donave; gledé Moldave in Vlaške je z nova potrdila pogodbo akjermansko ter dodala, da imata vladarja teh dveh kneževin do smrti obdržati svojo oblast; a naposled je priznala samostalnost grške države, kakor so jo določili na vladarskem shodu v Londonu.

Zmešnjave zastran prestola po smrti ruskega cesarja Aleksandra I. in pa razpor s Turško so Perzijance ohrabrili, da so se zopet vzdignili zoper Ruse. Od leta 1826. do 1828. se je že omenjeni ruski general z njimi slavno vojskoval v Armeniji ter osvojil Erivan, imenitno mesto armenskih katoličanov. V miru v Turkmančaji so reko Aras določili za mejo med Rusko in Perzijo, zmagovalec Paskievič pa je dobil naslov „Erivanski“.

Turško cesarstvo.

Že v prejšnjih oddelkih smo omenili, kako je turško cesarstvo imelo čim dalje manj veljave v svetu; zdaj pa isto niti domá ni imelo toliko moči, da bi moglo brzdati uporne namestnike in strahovati potlačene narode. V krvavih bojih osvobodili so se Srbi in Grki. V Egiptu je paša Mehmed-Ali samo na videz še bil namestnik turškega sultana, v resnici pa je vladal kakor kak samostalen knez. S krepko roko je razgnal Mameluke, užugal v Arabiji stranko Vehabitov, potém pa deželo svojo z modrim vladanjem in koristnimi napravami tako povzdignil, da je bilo misliti, iz Egipta bo vsa Turška dobila novih močij. Pa tudi na evropskem Turškem se je našel predrzen mož, ki je hrepenel po samostalni vladarski oblasti. Ta mož je bil Ali-paša v Janini. Najprej se je rešil domačih nasprotnikov v svojem rojstnem mestu Tepeleni-ju. Hodil je namreč opoldne ležat v senco na kraj bližnjega gozda, a tu je nekega dne zvedel, da ga nasprotniki mislijo ubiti. Takoj si je izmislil zvijačo; na kozo je dejal moško obleko ter jo privezal za drevo, pod katerim je navadno počival. Morilci so tedaj namesto njega ustrelili kozo, pa ne da bi si jo bili od blizu ogledali, vrnili so se kar ter z veliko gostijo slavili smrt Ali-paše. Ko so bili že pijani, pride nenadoma Ali-paša z nekoliko svojih mož, pobije jih vse in bil je gospodar v Tepleni-ju. Od tod je svojo oblast širil dalje po Epiru, preselil se v Janino ter naposled noter do morja vladal kakor kak samostalen knez. Turškemu cesarju se je znal hliniti, da mu je udan, ob jednem pa je čisto samolastno sklepal pogodbe s tujimi državami, vzlasti z Angleško in Francosko. Toda v Carigradu mu le niso zaupali, in leta 1820. je sultan zoper njega podpisal državno pregnanstvo. Ali-paša je nabral dvajset tisoč vojščakov in si je domišljeval, da bo zmagal in si osvojil ves svet noter do Drinopolja. Zadnji čas se mu je izneverila večina vojščakov, in moral se je umakniti v dobro utrjeno Janino. Tu je še imel šest tisoč mož in skoro poldrugo leto se je hrabro branil proti vojski, ki jo je sultan poslal nad njega. Ko se je mesto udalo, bežal je na otok janinskega jezera, od koder se je z zmagovalnim poveljnikom pogajal, dokler ga niso skrivaj umorili leta 1822.

V takih razmerah je tudi sultan Mahmed II. spoznal, da je treba v njegovem cesarstvu marsikaj prenarediti. Najprej je mislil odpraviti razuzdane in nepokorne janičarje ter jih zameniti z novimi vojaškimi krdeli. V ta namen se je skrivaj

posvetoval z jako omikanim Kaled-Effendi-jem; ali janičarji so zvedeli, kaj se snuje zoper nje, ter so se vzdignili leta 1822. Mahmed pa le ni odjenjal, marveč se je ravno v vojski z Grki z nova prepričal, da janičarji niso več za rabo in da je treba drugih vojščakov in drugega vojaškega reda; kajti že je Turkom tudi od Rusov pretila velika nevarnost, odkar je Nikolaj I. zasedel cesarski prestol. Takoj v začetku leta 1826. je tedaj sultan nekaj zvestih vojščakov iz oddaljenih krajev premestil v bližnjo carigradsko okolico, a ko so v predmestju Galati nastali veliki požari, dolžil je janičarje, da so oni zažgali. Nató je meseca maja podpisal ukaz, da se ima turška vojska preurediti po evropski šegi. Od vsakega janičarskega polka je takoj po sto in petdeset mož imelo kot jedro vstopiti v nove polke. Ti naredbi so se razvajeni janičarji uprli ter se dne 14. junija zopet vzdignili, pa zastonj. Sultan je takoj dal razobesiti prorokovo zastavo v znamenje velike nevarnosti, a nad upornike je sam peljal zveste vojščake svoje. Ti so janičarje pognali proti njihovim stanovališčem ter tako neusmiljeno iz topov streljali v nje, da jih je devet tisoč popadalo. Zdaj se jih ni bilo več bati. Veliki duhovnik ali mufti je nató vse janičarje preklel, sultan pa jih zapodil ter za vselej odpravil njihova krdela. Novi požari so bili povod, da je sultan dal tudi mnogo odpuščenih janičarjev usmrtiti. Kako se je nató začela vojska z Rusi, omenili smo že prej; zdaj pa nam je še posebno govoriti o srbskih in grških bojih za narodno in državno osvoboditev.

Grški boji.

Sedanji Grki se po krvi in jeziku ločijo od slavnih prednikov svojih, kajti v teku dveh tisoč let je mnogo raznovrstnih narodov prehajalo črez balkanski polotok, a nekateri so se za stalno naselili med starimi prebivalci ter z njimi vzrastli v jedno ljudstvo. Po ti poti so se Grki največ mešali z mirnoljubnimi Slovani, od katerih so prejeli mnogo besed in tudi navad. Kljubu temu pa Grki le niso povsem pozabili slavne svoje preteklosti in bili so ponosni na njo. Kakor drugi balkanski narodi, tako so tudi Grki zadnja štiri stoletja največ trpeli od Turkov, ki so jih spravili pod svojo oblast, potém pa jih kakor môra tlačili, da se niti telesno niti duševno niso mogli razvijati. Akoravno pa je splošno njihovo stanje bilo jako neugodno in so bili raztreseni po vsem turškem cesarstvu, imeli so Grki vendar ves ta čas dve močni vezi, ki ste jim ohranili zavest, da so jeden narod, ter jih rešili pogina. Te vezi ste bili skupni

jezik in grško-krščanska cerkev, kateri je glavar bil patrijarh v Carigradu. Sam sultan je znal ceniti veliko spoštovanje, ki ga je grški patrijarh užival pri nesrečnem svojem narodu, pa mu ni pustil le cerkvene časti, ampak podelil mu je tudi v državnih rečeh veliko veljavo, da je z njegovo pomočjo Grke laže v strahu imel. Ker niso zaupali turškim oblastim, obračali so se Grki celó v posvetnih pravdah na svojega cerkvenega glavarja in njegovo duhovno svetovalstvo ter se pokorili njegovi razsodbi. Tudi po deželi je grška duhovščina imela veliko veljavo pri ljudeh. Sicer pa se Turki itak niso mnogo brigali za domače razmere Grkov ter so jim v nekaterih krajih, vzlasti po otokih, pustili nekoliko samouprave, da so si vasi, mesta in celó neki okraji sami volili svoje srenjske glavarje ali župane. Bilo je otokov, ki so turškemu sultanu plačevali določen davek ter mu dajali vojščakov za bojno brodovje, sicer pa so bili sami svoji.

Takošne so do konca osemnajstega stoletja bile razmere grškega naroda, ki je turško sužnost zdaj laže, zdaj teže trpel po tem, kakoršen je bil v kakem kraju in v kakem času turški oblastnik, dasi nikdar niti najboljšemu nisi smel verjeti. Nekoliko svobodneje so se Grki mogli gibati, odkar so se ruski cesarji jeli zanimati za nje. Prav pod ruskim varstvom so se o času francoskih vojsk pridno poprijeli brodarstva in tako hitro so si opomogli in se povzdignili, da se jim je svet kar čudil. Leta 1816. so vsi skupaj imeli že kakih šest sto velikih ladij ter sedemnajst tisoč krepkih mornarjev, ki so bili tudi dobri vojščaki, kajti izurili so se v boju z morskimi razbojniki. Kmalu so se po vseh večjih mestih ob Sredozemskem morju naselili premožni grški trgovci, ki so imeli kupčijske zveze z rojaki svojimi ter se tudi na tujem zanimali za vse, kar se je godilo domá. S telesnim blagostanjem se je jela med Grki širiti in razvijati tudi omika, kajti vsako narodno začetje je dobivalo obilne denarne pripomoči od bogatih rodoljubov. Od teh so se najbolj odlikovali takozvani fanarijoti ali neka vrsta grških plemenitnikov, ki so si z bogastvom svojim znali pridobiti neko veljavo v turškem cesarstvu. Prav fanarijoti so bili prvi, ki so si prizadevali, da se je začel likati grški jezik, da so se jele pisati novogrške knjige in ustanavljale grške ljudske šole. Najimenitnejša sta bila knez Aleksander Maurokordatos in njegov sin Nikolaj, ki je postal prvi grški „gospodar“ Vlaške. Grški mladenči, ki so si po evropskih vseučiliščih pridobili višje znanstvene omike, postali so prvi pisatelji in buditelji naroda svojega. Nauki francoskih prevratnikov so jih še bol

navdušili, vzlasti pa jih je ohrabrila Napoleonova zmaga v Egiptu, kajti nadejali so se, da bo konec turškemu cesarstvu. V ti nadi je grški pesnik Rhigas za osvoboditev svoje domovine v Bukareštu osnoval skrivno zavezo „hetairio“. Toda moral je bežati, a leta 1798. so ga v Trstu ujeli ter izročili turškemu paši v Belem gradu. Tu so ga ustrelili njegovi stražarji, ko se jim je uprl.

Nesrečna smrt domoljubnega pesnika nikakor ni preplašila njegovih rojakov. Novega poguma so jim dajali Srbi, ki so se leta 1805. vzdignili nad Turke; ustanovitev republike jonskih otokov pa jim je obudila nado, da bodo na Dunaju zbrani vladarji leta 1815. tudi za ostale Grke kaj sklenili. Ali zmotili so se, kajti na dunajskem shodu niso hoteli kar nič čuti o krščanskih narodih na Turškem. Ruski minister grof Kapodistrias, ki je sam bil Grk, ni mogel ničesar izprositi za svoje rojake, le carja Aleksandra in nekoliko drugih vladarjev je pregovoril, da so obljubili svojo pomoč društvu „Filomusov“ ali prijateljev modric. To društvo, kateremu je Kapodistrias bil predsednik, imelo je na razvalinah starih Aten ustanoviti muzej in knjižnico, skrbeti, da se ohranijo grške starine ter sploh pospeševati grške znanosti in umetnosti.

Mnogo imenitnejša je bila „hetairia filikov“ ali zaveza prijateljev, ki so jo leta 1814. v Odesi osnovali trije trgovci. Namen tega društva je bil, da se razdene turško ter povzdigne novo grško cesarstvo, kateremu bo zopet Carigrad glavno in prestolno mesto. Skrivnostno je bilo delovanje „hetairie“; udje niti niso vedeli, kdo jim je predsednik, a verjeli so, da je mogočen mož njihov varuh in da je to brž ko ne sam ruski car. Hitro se je zaveza širila po vseh krajih, koder so Grki bivali, in že leta 1818. so se skrivni njeni vodniki preselili v Carigrad in na vse kraje razpošiljali svoje poslance, da so uredili in pripravili, česar je bilo treba za upor. Med zavezniki je bilo prav imenitnih in veljavnih mož; bili so knez Aleksander Maurokordatos, nadškof Germanos, carigradski patrijarh Gregor, knez Aleksander Ipsilanti, ki se je odlikoval v francoskih vojkah ter bil adjutant in ljubljenec ruskega cesarja Aleksandra, in drugi. Upor se je vsak čas mogel začeti, in „hetairia“ je sedaj potrebovala vidnega glavarja in poveljnika. Najprej so zavezniki mislili na grofa Kapodistriasa, a ko ta ni ponudbe prejel, prosili so kneza Ipsilantija, ki se je takoj udal, kajti bil je navdušen in slavohlepen in ni mogel dočakati, da bi osvobodil domovino svojo. Ko si je pri cesarju izprosil dopusta, zapustil je leta 1808. Petrograd ter odpotoval v Odeso.

Vse je bilo pripravljeno in tudi čas je bil ugoden zató, ker so imele takrat turške vojske mnogo opraviti z Ali-pašo v Janini. Le v tem še niso Grki bili jedini, kje bi se vzdignili, in o tem so se posvetovali na ruskih tleh, na grobju v Izmaili, kamor je tudi prišel knez Aleksander Ipsilanti. Proti sklepu, da se ima upor začeti v Moreji, odločil se je Ipsilanti samolastno za Vlaško ter se dne 7. marca 1821 prepeljal črez Prut. V Jašu je razglasil navdušen poziv na vse Grke ter jim razodel, da jim bo velika država prišla pomagat. Ali na Moldavskem in Vlaškem ni bilo nikjer pravega navdušenja in celi mesec je minil, da je prišel Ipsilanti s „svetim krdelom“ dveh tisoč mož v Bukarešt. Tú ga je minil prejšnji pogum, ko je videl, da se nima nadejati ruske pomoči. Car Aleksander mu je vzel čast, ki jo je imel v ruski vojski, turškemu sultanu pa je dovolil, da je vojščake poslal na Moldavsko in Vlaško. Ob jednem je sultan Ipsilantija in njegove tovariše razglasil kot izdajalce in starega patrijarha je prisilil, da je nad uporniki izrekel veliko cerkveno kletev. Ipsilanti se je tedaj z malo svojo vojsko, ki je štela kakih 7500 mož, umaknil črez reko Olto v malo Vlaško, da je bil bliže avstrijski meji. Ali Turki so ga došli ter ga dne 19. junija 1821 popolnoma zmagali v bitvi pri Dragačanu. Nesrečni vodja je zdaj uskočil črez avstrijsko mejo, kjer so ga ujeli ter imeli šest let zaprtega v Munkaču in Terezinu, dokler ga niso na prošnjo ruskega carja izpustili leta 1827.; pa že prihodnje leto je umrl na Dunaju dne 1. avgusta 1828.

Bitva pri Dragačanu je bila najboljši dokaz, da so možje v Izmaili dobro sodili, ko so skenili, da je treba boj začeti v Moreji. Aleksander Ipsilanti je s trmo svojo sam sebi največ škodoval, rojakom svojim pa v toliko koristil, da so Turki morali svojo vojsko drobiti in jo ob jednem pošiljati na več krajev. Previdnejši možje so namreč ostali zvesti sklepom na izmailskem grobju, pa so šli v Morejo netit upor, ki se je zdaj tu, zdaj tam razplamenil. V Patrasu je nadškof Germanos pod milim nebom dal napraviti oltar ter ná-nj postavil podobo križa pred katerim je dne 4. aprila 1821 zbrane junake ohrabril za boj ter jim podelil sveto obhajilo in svoj blagoslov. Istega dne so se vzdignili Mainoti, ki so se ponašali, da so potomci starih Špartancev. Glavar Peter Mavromichalis je z njimi s hribov pridrl v ravno Mesenijo ter vzel mesto Kalamato. Kjer koli je bilo kaj Turkov, povsod so Grki planili na nje in vnel se je obupen boj za življenje. V treh tednih ni ga po vsem polotoku Moreji bilo več Turka razun v arkadski trdnjavi Tri

polici, kamor je pribežal, kdor je ušel neusmiljenemu nožu razkačenih upornikov. Ti so zdaj prišli tudi pred Tripolico ter jo jeli od vseh stranij oblegati. Poveljnik jim je še zmirom bil Peter Mavromichalis ali po domače Petrobej, v resnici pa jih je vodil Mainot Teodor Kolokotronis, silno divji in premeten mož, ki je dotlej služil v angleški vojski ter se povzdignil do majorja. Nobeden njegovega rodú ni umrl mirne smrti v postelji, in zdaj je tudi on prišel, da se udeleži boja za osvoboditev domovine svoje. Kmete in pastirje je pridno uril v orožju ter vzlasti pred Tripolico dajal poguma rojakom svojim, katerim bi bilo skoro upadlo srce, ko jim je Churšit-paša od Janine poslal za hrbet nekoliko turške vojske. Zvedeni Kolokotronis je najprej užugal to vojsko, potém pa z večjo silo jel oblegati Tripolico, v kateri je strašna lakota pritiskala zaprte vojščake in druge turške prebivalce. Naposled se je mesto udalo upornikom, ki so zdaj brez vsega usmiljenja planili nad Turke ter jih vse poklali. Nekateri pravijo, da je pri ti priliki poginilo deset tisoč Turkov, drugi pa trdé, da nad trideset tisoč. Mrličev je bilo toliko, da se Kolokotronis, jahaje v mesto, s konjem svojim ni dotaknil tal. Tri dni so zmagovalci kakor divjaki požigali in morili, tretji dan pa so še dve tisoči ujetnikov vlekli v neko sotesko ter jih ondi vse obglavili. Od tisoč in tisoč nepokopanih mrličev se je okužil zrak in hude bolezni so jele razsajati med uporniki. Te dogodbe so ohrabrile Grke po drugih krajih. Že so se vzdignili v Livadiji, v Makedoniji in na otokih, in celó v Carigradu bivajoči Grki so se pripravljali na boj, ali angleški poslanec jih je izdal, in razdraženi Turki so zdaj kar drug drugega ščuvali na kristjane. Najgrozovitnejše maščevanje je bilo na samo veliko noč, še predno se je podala Tripolica. Ko je namreč carigradski patrijarh Gregor dovršil slovesno sveto mašo v čast vstajenja Gospodovega, zgrabili so ga turški biriči na sultanovo povelje pred oltarjem ter ga v svečani opravi obesili na cerkvenih vratih. Z njim vred so še obesili tri nadškofe in tri duhovnike, in vsi so tri dni in tri noči viseli, da jih je turška druhal še po smrti zasramovala. Naposled so jih judje sneli ter vrgli v morje; ruski mornarji pa so mrtva telesa mučenikov izvlekli iz vode in jih kot dragocene svetinje odpeljali v Odeso.

Tako so Grki in Turki prav po nečloveško divjali drug zoper drugega, in nihče ni mogel reči, kdaj bo konec groznemu prelivanju krvi. Knez Metternich je sicer mislil, da bi mogli evropski vladarji z mogočno svojo besedo pregovoriti turško vlado, da bi odjenjala ter ustavila boj: ali kmalu se je

vsa njegova modrost pokazala jalova, kajti vsak čas so dohajala poročila o novih strahotah, in ni je bilo moči, ki bi kar na mah mogla brzdati razkačene nasprotnike. Žalostno v tem bojevanju pa je bilo tudi to, da med grškimi uporniki od prvega začetka ni bilo prave sloge; da niso imeli niti potrebne bojne osnove, po kateri bi se ravnali po vseh krajih, da bi tem prej dosegli skupni svoj namen. To ni bilo pravo vojskovanje, ampak bilo je bojevanje kakor med divjaki in razbojniki. Hrabri pa so bili Grki tako, da niso nič zaostajali za slavnimi grškimi junaki starega veka; največje pomanjkanje in največje napore so tako z lahka prenašali, da se jim je svet kar čudil. To je bila njihova moč, ki je pretrpela tudi domači razpor, kateremu je bilo največ krivo nasprotje med mestnimi prebivalci in gorskimi „Mainoti“, ki so kakor kaki hajduki od nekdaj bili vajeni orožja ter zató hoteli imeti prvo besedo. Poslednji so za narodnega glavarja ali „archistratega“ oklicali Demetrija Ipsilantija, Aleksandrovega brata; meščanska stranka pa je bila za mladega in jako omikanega domoljuba, kneza Aleksandra Maurokordata, ki je kmalu imel za se večino naroda. Na grškega novega leta dan 1822 ali po našem dne 13. januarja sešli so se zastopniki raznih krajev prvikrat na skupni shod v mestu Piadi, in ko so oklicali državno samostalnost grškega naroda ter v naglici izdelali črtež ustave po evropski šegi, izvolili so Maurokordata za državnega glavarja, Ipsilantija pa imenovali predsednika postavodajalnemu zboru.

Gorski „Mainoti“ niso bili s tem zadovoljni, in le nevarnost, ki je Grkom z nova pretila od Turkov, obranila je večji narodni razpor. Že prej smo omenili, da so največjo veljavo dajali uporu grški otoki s svojimi ladijami in mornarji. Najbolj so se odlikovali trije mali otoki Psara, Spetsia in Hidra; le to jih je motilo, da se je njihov najbližji sosed, veliki in bogati otok Chios obotavljal pristopiti k uporu. Napósled pa so se meseca marca 1822 tudi Chiosčanje vzdignili, in malo da se jim ni udala turška posadka, ki se je v prvem strahu zaprla v grad. V tem so Turki poslali veliko bojno brodovje proti imenitnemu otoku. Toliki sili pa niso bili uporniki kos, in so zbežali na otok Samos, med tem ko so se ostali Chiosčanje udali turškemu poveljniku, ki jim je obljubil popolno pomiloščenje. Toda kakor hitro so kristjani predali orožje, planili so Turki kakor divje zveri nad nje ter jih 23.000 podavili in poklali, 47.000 pa dejali na ladije ter jih razprodali kot sužnike. Ko so se nekoliko spočili, ponovili so turški divjaki na Chiosu živinsko klanje ter lepi otok tako opustošili, da jih je od sto tisoč prebivalcev

ostalo samo še dvajset tisoč. — Te dogodbe so grške upornike le še bolj razburile in kar kipeli so od jeze ter hrepeneli po maščevanju. Junaški Miaulis s Hidre in predrzni Kanaris s Psare sta vodila grške ladije ter prežala na turško brodovje. Bilo je po noči dne 19. junija mohamedanskega postnega časa Ramazana, ko so Turki v razposajenem veselju praznovali svoj predpust ali takozvani Bairam. Tudi na ladijah je bilo vse neumno in brez skrbi. Tú se nenadoma pripelje Kanaris s svojo ladijo zažigalko, poišče glavni turški brod in ga zažge, da se je z velikim hrupom razletel v zrak skupaj s tremi tisočami vojščakov in njihovim poveljnikom Kapudan-pašo. Kanaris je srečno ušel nevarnosti, ki je tudi njemu pretila od velikega požara in zažganega smodnika, a prišedši domú na otok Psaro, šel je s tovariši svojimi bos v cerkev, da se je Bogu zahvalil za zmago. Pa kmalu se je zopet odpeljal po morju za nasprotniki in je zažgal tudi ladijo namestnega poveljnika turškega brodovja.

Pa ne le na morju, tudi na suhem niso imeli Turki leta 1822. sreče v boju z grškimi uporniki. Po smrti Ali-paše v Janini je njegov zmagovalec Churšit-paša namerjaval zadušiti grški upor ter z jednim oddelkom svoje vojske sam šel pokorit zahodno stran srednje Grške, z drugo polovico pa je dramalskega pašo poslal v Morejo. Poslednji je srečno prišel črez korintsko medmorje in se tudi preril že skoz gorske soteske do mesta Argosa, od koder je prepodil grški državni zbor. V tem je Kolokotronis nabral novih junakov ter nasprotnikom prizadeval mnogo nezgod. Dramalskemu paši je poginilo v raznih bojih več tisoč vojščakov, tudi mu je zmanjkalo hrane, in ko se je preril nazaj v Korint, oklenili so ga Grki od vseh stranij. Tu je paša meseca novembra umrl, zapuščeni njegovi vojščaki pa so v hudem boju izgubili še mnogo tovarišev ter predrli skoz oblegajoče upornike. Med tem je Maurokordatis z drugo grško vojsko šel v srednjo Grško proti Churšit-paši. Pridružilo se mu je krdelo takozvanih Filhelenov ali evropskih dobrovoljcev, katere je Grkom na pomoč pripeljal nemški poveljnik Norman. Pri Peti so zadeli na turškega generala Kiutagi-ja in dne 16. julija se je vnela strašna bitka, v kateri so se Filheleni hrabro branili, dokler jih ni izdal njihov zaveznik Albanec Gogos, ki je v odločilnem trenutku prestopil na turško stran. Štiri sto vrlih junakov je na bojišču poginilo, ostali so se prerili nazaj do Maurokordatosa ter se z njim zaprli v mesto Misolungi. Sem je zdaj prišel Churšit-paša s svojo vojsko, a ko mesta ni mogel vzeti in mu je došlo poročilo o

nesrečnem koncu dramalskega paše v Korintu, ostrupil se je sam meseca januarja leta 1823., tri dni prej nego mu je došlo pismo, da so ga v Carigradu na smrt obsodili.

Leta 1823. so Turki zopet z dvema vojskama prišli nad Grke, pa brez uspeha. Grški junaki Odisej, Nikita in Marko Botsaris so se jim hrabro upirali, a Turki so se naposled po mnogih nezgodah morali iz srednje Grške vrniti v Epir. Ko so dne 21. avgusta pri Karpenisu nenadoma po noči udarili na upornike, poginil je v boju vrli junak Marko Botsaris, malo njegovo krdelce pa se je brez vodje prerilo v dobro utrjeno mesto Misolungi. V Moreji niso Grki celo to leto niti videli sovražnikov; zató pa so se med seboj sprli. Začetnik nesrečnega razdora je bil omenjeni Mainot Kolokotronis, ki se je strašno jezil, da je pri novih volitvah zopet zmagala meščanska stranka. Glavar izvrševalne oblasti je takrat bil Peter Mavromichalis, predsednik postavodajalnega zbora pa Mavrokordatis. Divji Kolokotronis si je hotel tedaj s strahovanjem pridobiti veljavo, ki mu je ni dalo narodno zaupanje. S svojimi mainotskimi hribovci je izvrševalno oblast prisilil, da se je preselila v Nauplijo, a pozneje v Tripolico. Med tem je postavodajalni zbor pred njim bežal najprej v Argos, od tod pa v Kranidhi ter je tu izvolil novo izvrševalno oblast, kteri na čelo je postavil poštenega Konduriotisa, čegar prvi svetovalec je bil premeteni Kolettis. Zdaj se je med nasprotnima strankama vnela domača vojska, v kateri je s prva Kolokotronis s svojimi bil močnejši, dokler ni duhoviti Konduriotis po malem pridobil čim dalje več privržencev ter ga zmagal v boju in mu meseca aprila 1824 vzel mesto Tripolico. Meseca junija so Mainoti priznali Konduriotisa za glavarja, in bilo je konec prve domače vojske. Črez nekoliko mesecev se je začel nov razdor zató, ker vlada ni jednako med vse kraje razdelila narodnega posojila, ki ga je za strašanske oderuške obresti dobila na Angleškem. (Za posojenih 300.000 funtov šterlingov jih je morala vrniti 800.000.) Zviti glavarjev svetovalec Kolettis je znal ta upor hitro zadušiti, in njegov konec je pospešil tudi sam Kolokotronis, ki je po smrti svojega sina bil ves potrt ter se vladi udal brez pogodbe. Odpeljali so ga na otok Hidro ter ga ondi zaprli v samostan svetega Ilija. Odhajaje prorokoval je „nehvaležnim“ rojakom, da ga bodo kmalu potrebovali in ga zopet pozvali nazaj. Zoper domačo vlado se je vzdignil tudi junak Odisej ter se skrivaj jel pogajati s Turki; ali Grki so ga ujeli in zaprli v Akropolo pri Atenah, tú pa so ga zadavili in vrgli črez grajsko ozidje (1825).

Med tem ko so se Grki med seboj prepirali, bližala se jim je že nova nevihta, nevarnejša nego vse dotedanje. Turški sultan je namreč uvidel, da sam ne bode užugal upornikov, pa je zoper nje prosil pomoči egiptovskega pašo Mehmet-Alija, ki je itak vsaj po imenu še bil njegov podložnik. Kako se je Mehmet-Ali v Egiptu povzdignil, omenili smo že prej. Turški sultan mu je zavidal veliko njegovo moč, pa je tudi njega mislil ugonobiti, kakor je uničil Ali-pašo janinskega; toda po nasvetu premetenega svojega svetovalca Chosrev-paše je hotel še prej z Mehmetovo pomočjo premagati Grke ter pri ti priliki oslabiti egiptovsko bojno brodovje. Da bi mu Mehmet-paša rajši prošnjo uslišal, prepustil mu je otoka Ciper in Kandijo, njegovemu sinu Ibrahimu pa obljubil, da ga bo imenoval za svojega namestnika v Moreji. Mehmet je s tem bil zadovoljen, pa je takoj leta 1823. svojega zeta Hasan-pašo poslal na Kandijo, kjer so se Turki samo še v treh mestih držali, po vseh ostalih krajih pa so zmagali grški uporniki. Na nje so se zdaj kakor divje zveri zagnali egiptovski vojščaki ter se grozovitno znosili nad nesrečnimi kristjani. V neki jami so 370 beguncev z dimom zadušili; pri Melatu so od 2000 ujetnikov ločili starejše ženske ter jih s konji poteptali, mlajše so kot sužnice prodali, duhovnike sežgali, ostale pa poklali. Sultanov svetovalec Chosrev-paša ni hotel zaostati za Egipčani, pa je s turškim brodovjem šel nad otok Psaro ter ga tako popolnoma pokončal, da so v prihodnje le še morski roparji bivali na njem. Kristjani so se najdalje branili v trdnjavi Palaeokastru; ko so pa videli, da je ni več rešitve, pripravili so se na smrt, sprejeli sveto obhajilo ter zažgali smodnik, da se je ves grad razletel. Z njimi je poginilo tudi 2000 Turkov, ki so ravno pridrli v trdnjavo.

Po teh dogodbah se je turško in egiptovsko brodovje zjedinilo; Ibrahim je sam pripeljal 200 ladij in 18.000 vojščakov. S toliko nasprotno silo se Grki nikakor niso mogli skušati, ali obupali le niso, ampak nabrali so ladij, kolikor so jih le mogli, ter jih poverili zvedenemu junaku Miaulisu, ki se je zdaj tu, zdaj tam zaletel med sovražnike in jim zažigal njihove ladije. Ko sta nasprotnika izprevidela, da predrznemu zažigalcu ne moreta do živega, ločila sta se zopet ter šla vsak svojo pot. Turški paša Chosrev je s svojimi ladijami odjadral proti Dardanelom, Ibrahim pa se s svojimi umaknil na otok Rod, kjer je črez zimo brez vsega hrupa delal priprave za novo vojsko.

Grki so bili čisto zaslepljeni in so mislili, da je konec bojevanja; tem bolj so torej osupnili, ko je že meseca februarja

1825 Ibrahim nenadoma prihrumel črez morje ter z vojščaki svojimi v Meseniji stopil na suho. Primorska mesta Navarin, Modon, Koron in Pilos so se kar po vrsti morala udati njegovi oblasti, katero je zdaj hitro dalje širil po vsem morejskem polotoku. Nič ni Grkom koristilo, da je Miaulis pred Navarinom zažgal dvajset egiptovskih ladij; konec septembra se je že vsa Moreja podala Ibrahimu, le v nekih primorskih mestih in v gorah so se Grki še držali. Pri veliki nesreči je bilo vsaj to dobro, da se egiptovsko in turško brodovje niste zjedinili. Turški sultan je Egipčanom zavidal njihovo srečo, pa je že omenjenega poveljnika Kiutagi-ja, ki se je zdaj zval Rešid-paša, z dvajsetimi tisoč moži poslal proti mestu Misolungiju. Pri odhodu se mu je zagrozil rekóč: „Ali Misolungi, ali pa glavo tvojo!“ Poveljnik v Misolungiju je bil takrat Notis Botsaris, a imel je kakih štiri tisoč brambovcev, med katerimi je bil tudi slavni angleški pesnik Lord Byron, ki je imetje, zdravje in življenje svoje žrtvoval za osvobojenje grškega naroda. Umrl je že 19. aprila 1825. Prav on in drugi evropski dobrovoljci so mnogo pripomogli, da je mesto bilo bolje utrjeno nego leta 1823. Pa saj je tudi nevarnost ta pot bila mnogo večja, kajti med tem ko je Rešid-paša mesto na suhem oblegal, oklenil ga je Chosrev s turškim brodovjem od morske strani. Toda poslednji je kmalu moral odjadrati, zató ker ga je predrzni Miaulis s svojimi ladijami zažigalkami vedno nadlegoval ter mu mnogo škode prizadel. Rešid-paša je tedaj bil v veliki zadregi. Celih osem mesecev je oblegal Misolungi in že dvakrat ga je z vso silo naskočil, ali Grki so hrabro odbijali njegove naskoke. Pomagal jim je junaški njihov rojak in zvedeni poveljnik Karaiskakis, ki je s krdelom upornikov prišel Turkom za hrbet ter se z bližnjih hribov zaletaval v nje. Naposled je Rešid izprevidel, da sam ne bode užugal nasprotnikov, pa je turško brodovje in Egipčane klical na pomoč. Meseca novembra mu je najprej turško brodovje pripeljalo živeža in streliva, potém pa je prevzetni Ibrahim primahal črez korintsko medmorje ter se ustil, da bo najdalje v štirinajstih dneh osvojil trdovratno mesto. Ali to ni šlo tako z lahka, kakor je mislil. Ne on, ampak kuga in lakota ste oslabili vrle junake, da so obnemogli. Že niso imeli druge hrane nego črve, kože in morsko travo, a niso se udali. Ko so videli, da ne morejo dalje živeti, poskušali so se preriti skoz sovražnike. Po noči dne 22. aprila 1826 je tri tisoč oboroženih mož vzelo pet tisoč žensk in otrok v sredo in planili so iz mesta. Toda nekdo je obupni njihov naklep ovadil Turkom, ki so kar iz topov jeli streljati v nesrečne begunce.

Le tisoč tri sto, a med njimi samo sedem žen, rešilo se je na goro h Karaiskakis-u; ostali so poginili v boju ali pa so se pred pritiskajočimi Turki umaknili v mesto ter ga s smodnikom razdejali. S strašnim grmenjem se je razletelo trdo zidovje, in z njim so proti nebu letela mrtva trupla hrabrih junakov in kakih tri tisoč sovražnikov, ki so bili ravno prodrli v mesto.

Ibrahim se je veselil zmage svoje; upokoril je Morejo in zahodno stran srednje Grške. Zdaj je bilo misliti, da pojde v vzhodni del srednje Grške, kjer so se uporniki še držali v Akropoli pri Atenah. Toda njegov oče Mehmet-Ali je že pet in dvajset milijonov tolarjev potrosil za vojsko, pa ni hotel več poslati novcev. Ibrahim se je tedaj vrnil v Morejo, Rešid-paša pa je sam šel pred Akropolo, katero je branil poveljnik Guras, a po njegovi smrti (dne 12. oktobra 1826) hrabra njegova žena, dokler ni tudi ona poginila meseca januarja leta 1827. Zdaj je zapuščenim brambovcem Karaiskakis prišel na pomoč. S prva je bil dosti srečen, ali dne 4. maja je v malem boju tudi on poginil, ravno ko so se Grki pripravljali na odločilno bitvo. Brez njega so torej 6. maja udarili na turško vojsko, a vodili so jih francoski in angleški poveljniki. Za Grke je ta boj bil hud in krvav kakor prej še nobeden. Tisoč pet sto kristjanov je mrtvih ležalo na bojišču, dve sto in štirideset jih je zmagovalni turški paša dal postreljati, od ostalih so nekateri zbežali na ladije, drugi pa so črez korintsko medmorje drli v Morejo, da bi v tamošnjih gorah našli varnega zavetja. Po ti turški zmagi niso Grki v Akropoli imeli prav nič upanja, da bi jim še od kod došla kaka pomoč, pa so se dne 5. junija 1827 podali Rešid-paši, ki jim je obljubil, da jim bo pustil življenje, in rés pošteno je izpolnil obljubo svojo. Ko bi bil Rešid zdaj šel v Morejo in se ondi zjedinil z Ibrahimom, vzel bi bil Grkom še tisto malo število trdnjavic, kar so jih ob morju imeli: napósled bi se mu bili tudi mainotski hribovci morali udati in bilo bi za vselej konec narodni samostalnosti grški. Ali turški paša je itak že davno zavidal Egipčanom prejšnjo njihovo srečo, pa se je veselil, da so iz bojev s hribovci vedno odnašali krvave glave in drugega nič. Ni jim šel na pomoč, ampak celó razpustil je nekoliko svojih krdel. Kljubu temu bi se bilo Grkom slabo godilo, ko bi se ne bili Evropci jeli za nje poganjati; kajti še zmirom so se med seboj prepirali in narodni zbor si niti potém ni znal pridobiti veljave, ko mu je vrli Zaimis bil predsednik, in moral je pred razuzdanimi vojščaki bežati na otok Egino. — Takoj začetkom upora so se po vsej krščanski Evropi prav živo zanimali za grške dogodbe, in nobena sila ni

bila močna dovolj, da bi zadušila plemenito navdušenje. Zastonj so vladarji svete zaveze poudarjali, da se noben narod, pa niti grški ne sme sam vzdigniti zoper tlačitelje svoje, a daljne dogodbe so se tako zasukale, da so se evropski vladarji naposled izneverili prvotnemu sklepu svojemu ter se sami jeli zoper Turke potegovati za Grke, katerim so v največji njihovi nesreči prišli na pomoč ter jih rešili turškega jarma. Da Turki sploh tlačijo krščanske narode, to ni bilo nič novega. Vzkipeti pa je moralo vsako čuteče srce, ko so v Carigradu obesili patrijarha Gregorja; ko so dohajala poročila o turških grozovitostih na Chios-u in drugih otokih ter o bojevanju in poginu grških junakov v Misolungiju. Učeča se mladina in učeni možje so bili prvi, ki so povzdignili besedo za brambo potomcev slavnih Grkov starega veka. Po vseh krajih so jeli nabirati dobrovoljnih darov za grške upornike. Nemški pesnik Ivan Henrik Voss je dal tisoč težko prihranjenih goldinarjev, bogati bankir Eynard v Ženevi je žrtvoval polovico svojega imetja, drugi pa kolikor je kdo premogel. Do konca leta 1826. so nabrali vsega skupaj dva in pol milijona frankov. Od vladarjev je bil najboljši prijatelj Grkom mladi bavarski kralj Ljudevik I., ki si je potujoč po svoji državi prepovedal vse svečanosti ter ljudem rekel, naj ta denar rajši pošljejo nesrečnim grškim kristjanom. Tudi so se nabrala cela krdela hrabrih dobrovoljcev ali takozvanih „Filhelenov“, ki so šli Grkom pomagat v boju zoper Turke. V južno-amerikanski vojski izkušeni lord Cochrane je postal vrhovni poveljnik grškega brodovja, njegov rojak Church pa poveljnik grške vojske na suhem. Ni se torej motil Churšid-paša, ko je turškemu sultanu, gospodarju svojemu poročal, da se ne vojskuje več zoper Grke, ampak zoper Evropo.

Največji nasprotnik grških upornikov je bil avstrijski minister knez Metternich, ki je na shodu v Ljubljani in Veroni znal ruskega cesarja Aleksandra pregovoriti, da se ni potegoval za verske svoje brate na Grškem. Tudi angleški kralj Juri IV. in njegov svetovalec lord Castlereagh sta se ujemala z Metternichom. Drugače je bilo, ko je Canning postal angleški minister; kajti ta mož bi bil svoji vladi rad pridobil večjo veljavo na vzhodu, in je dne 24. marca 1823 Grkom priznal pravico, da se vojskujejo, in ni jih več štel med upornike. To je Metternicha jelo skrbeti, in hitro je ruskega carja povabil, da je meseca oktobra istega leta prišel v Črnovice na dogovor z avstrijskim cesarjem. Tu sta se zaveznika zmenila, da bi bilo najbolje, ko bi tudi med Grki in Turki evropski vladarji posredovali. Ruski cesar je nató meseca januarja 1824 dal p

svojem ministru v Petrogradu sklicati zastopnike velikih držav na posvetovanje, na katerem so Rusi predlagali, naj bi se napravile tri grške kneževine pod vrhovno oblastjo turškega sultana. S tem niso bili zadovoljni ne Grki, ne Turki, a z njimi se je do dobra ujemal angleški minister Canning, ki je trdil, da bi te kneževine bile v resnici odvisne od Ruske, ki bi s tem povzdignila svojo veljavo v turškem cesarstvu. Še bolj pa so se ustrašili na Dunaju, in Metternich je odločno rekel, naj se Grki popolnoma zopet pokoré Turkom, ali pa naj postanejo čisto neodvisni in sami svoji; drugega pota on ne pozna in ga niti ne bi hotel priznavati. Konec vseh pogovorov v Petrogradu je bil, da so turškemu sultanu z lepa svetovali, naj sam velike države evropske prosi, da bi posredovale. Turška vlada je ta svèt zaničljivo odbila, car Aleksander pa je rekel, da bo odslej v prepiru s Turško gledal jedino le na to, kar mu boste velevali pravica in korist njegova. Brž ko se je Ruska ločila od Avstrije, zavezala se je z Angleško, in bilo je konec svete zaveze.

V tem je dne 1. decembra 1825 umrl ruski car Aleksander, njegov brat in naslednik Nikolaj pa je o grškem uporu drugače sodil. Od prvega začetka je Grkom želel srečo, zdaj pa je izprevidel, da se bodo Rusi morali potegovati za nje, kajti sicer bi jih mogli Angleži prehiteti. Že je na Grškem tista stranka bila najmočnejša, ki se je od Angležev nadejala pomoči, in dne 20. julija 1825 je grški narodni zbor sam sklenil, da se podaje pod zavetje angleški vladi. Da bi se ne zameril ostalim velikim državam, ni hotel angleški minister Canning naravnost prevzeti tega varstva; pač pa je svojemu poslancu Stratfordu naročil, naj se na potu v Carigrad oglasi pri Grkih. Meseca januarja 1826 je prišel Stratford na Grško ter se v Perivolakiju dogovarjal s tedanjimi grškimi oblastniki, katere je tako poplašil, da so nekoliko odjenjali ter bili voljni ostati pod vrhovno vlado turškega sultana, ko bi jim evropski vladarji zagotovili domačo samoupravo. Nató je Canning vojvodo Wellingtona poslal v Petrograd, in tú je car Nikolaj dne 4. aprila 1826 podpisal takozvani „petrogradski zapisnik“, po katerem je Angleška imela turškemu sultanu nasvetovati, naj Grkom podeli samoupravo, a Ruska bode ta nasvet zagovarjala. Evropske vlade so bile kar osupnjene, ko so čule o ruskoangleški pogodbi; a najbolj se je togotil knez Metternich, ki jo je zval „pogodbo k hudodelstvu“. Le francoski kralj je brez obotavljanja odobril petrogradski zapisnik, ostali vladarji pa so se po svojih zastopnikih udeležili novih pogovorov, ki so se

na spomlad leta 1827. začeli v Londonu. Avstrijski poslanec se je kmalu odtegnil posvetovanju, ruski, angleški in francoski pa so se do dobrega sporazumeli, in ko je turška vlada odločno odbila predloge petrogradskega zapisnika, podpisali so dne 6. julija 1827 „londonsko pogodbo“, s katero so se Angleži, Rusi in Francozi zavezali, da bodo od Turkov po sili izterjali samoupravo za grško deželo. Sultan je odločno odgovoril, da si gledé Grkov ne daje od nikogar ničesar svetovati, ob jednem pa je potolažil Mehmet-Alija ter si z nova pridobil njegovo pomoč, ko je vse turško brodovje poveril egiptovskemu poveljniku.

Še predno je sultan odgovoril na londonsko pogodbo, odjadralo je zavezno angleško-rusko-francosko brodovje na Grško. Poveljniki so bili Codrington, Rigny in Heyden; a vsi skupaj so imeli šest in dvajset ladij in 1270 topov. Pripeljali so se pred mesto Navarin ravno, ko je ondi bil Ibrahim-paša s turškim in egiptovskim brodovjem ter se pripravljal, da bi tudi še v Moreji in po otokih do dobra zadušil grški upor. Zavezniki so ga pregovorili, da je počakal novih ukazov iz Carigrada. Med tem pa je filhelen ali dobrovoljec Hastings pred Salono ugonobil sedem turških ladij, in Ibrahim se ni dalje dal brzdati. Besen kakor razdražen ris planil je z egiptovskimi vojščaki svojimi v lepo in rodovitno Mesenijo ter z „ognjem in mečem“ neusmiljeno razsajal po njej. Pokončal je 60.000 smokev in 25.000 oljk, in trebalo je mnogo mnogo let, da si je opustošena zemlja zopet opomogla. Takošnega divjanja niso mogli zavezniki mirno gledati. Poročili so Ibrahimu, naj odjenja, ali niti odgovoril jim ni. Le za strah se je zavezno brodovje pomaknilo v navarinsko pristanišče sredi med sovražne ladije, ne da bi poveljniki že mislili na boj. Ko so pa Egipčani jeli najprej iz pušk in kmalu tudi iz topov streljati, dal je Codrington znamenje, da se ima bitva pričeti. Grozno so grmeli topovi, da je odmevalo od gore in se zemlja tresla. Egipčani so se junaško bojevali, ali zastonj; v dveh urah je bilo vse pri kraju; od dva in osemdesetih turških in egiptovskih ladij ostalo jih je samo še sedem in dvajset. Tudi zavezniki so mnogo trpeli. pa so se po dovršenem boju odpeljali na Malto in v Toulon, da se okrepčajo in popravijo oškodovane ladije.

Po vsej krščanski Evropi je bilo nepopisljivo veselje, ko je došlo poročilo o slavni zmagi pri Navarinu; najbolj pa so se veselili Grki, katerim je po zadnjih dogodbah upadlo srce. Zdaj so smeli zopet upati, da bo tudi njim zasvetil dan rešitve. Na Angleškem ni več takrat živel minister Canning,

njegov naslednik Wellington pa je o grških rečeh malo drugače sodil in ni bil vesel poročil iz Navarina; kajti dobro je vedel, da se bo zdaj na vzhodu močno povzdignila Rusija. In tako je tudi bilo. Razkačeni Turki so jeli izganjati in preganjati kristjane, zavezni vladarji so svoje zastopnike iz Carigrada pozvali domú, a med Rusi in Turki se je začela vojska, o kateri smo že govorili v zgodbah turškega cesarstva. Po končani vojski sta se nasprotnika pomirila v Drinopolju dne 14. septembra 1829, in Turki so tu med drugimi priznali državno samostalnost Grkov, kakor so jo trije zavezni vladarji določili v londonski pogodbi. Po ti pogodbi od dne 22. marca 1829 je Grška imela biti samostalno kraljestvo, ki bi turškemu sultanu plačevalo na leto po jeden in pol milijona pijastrov davka. Novo kraljestvo bi obsegalo polotok Morejo, srednjo Grško do Arte in Vola ter vse grške otoke razun Kandije in Samosa, ki sta imela ostati pod turško oblastjo.

Grško kraljestvo še s tem nikakor ni bila dognana stvar. Težko je bilo na novi državni red privaditi narod, ki je v dolgoletnem bojevanju skoro čisto podivjal. Mnogo filhelenov ali dobrovoljcev se je zavoljo tega vrnilo domú, še predno je bilo konec vojske. Še težje je bilo najti pravega moža, ki bi se v takošnih razmerah mogel obdržati v vladarski oblasti. Grki so to sami izprevideli, pa so že leta 1826. ruskega ministra Kapodistriasa, rojaka svojega, izvolili za deželnega predsednika na sedem let; kajti nadejali so se, da jim bo on pridobil pomoč od ruskega cesarja. Minili ste skoro dve leti, predno je Kapodistrias dne 18. januarja 1828 prišel na Grško ter prevzel imenitno čast, kateri navzlic dobri volji in poštenemu rodoljubju svojemu le ni bil kos. Mnogo koristnega je storil, da je povzdignil telesno blagostanje v poverjeni mu deželi, ki je bila strašno opustošena; nikakor pa ni mogel ustreči raznim strankam, v katere so se nesložni Grki še zmirom ločili, a ker je vse preziral, razžalil je vse. Tuji vladarji pa mu celó niso zaupali, zató ker so vedeli, da se bo pri vseh svojih dejanjih oziral na želje ruskega cesarja. In niso se motili. Ko se je namreč vnela vojska med Rusi in Turki, ponovili so takoj tudi Grki bojevanje v srednji Grški, da so morali Turki drobiti svoje moči. Uporniki so leta 1829. vzeli mesti Patras in Misolungi, a naposled je Demeter Ipsilanti osvojil vso Beotijo ter v bitvi pri Patrasu zmagal Turke. V tem je sultan sprejel londonsko pogodbo, in bilo je konec vojske. Toda zdaj so se začele nove sitnosti zato, ker niso Grki za nobeno ceno hoteli sultana priznati za vrhovnega vladarja. Zastopniki evropskih

vladarjev v Londonu so morali z nova ugibati in se pogajati. Dne 3. februarja 1830 so se zjedinili tako, da bo Grška čisto neodvisna kneževina, ali zató bo nekoliko manjša, nego so jo leta 1829. odmerili; za kneza pa so nasvetovali princa Leopolda Koburškega, zeta angleškega kralja Jurija IV. Leopold je bil s prva vesel častne ponudbe, in že se je pripravljal na pot, nenadoma pa se začne obotavljati. Iz poročil, ki mu jih je Kapodistrias pošiljal, spoznal je, da Grki nikakor niso zadovoljni s skrčenimi mejami in da si bo v takošnih razmerah težko pridobil zaupanje in udanost naroda. Stavil je torej neke pogoje, a ko mu jih vladarji velikih držav niso hoteli izpolniti rekel je dne 21. maja 1830 odločno, da ne prevzame grškega prestola. Državne prekucije leta 1830. so ustavile posvetovanja v Londonu, in tedaj ni bilo dognano, kako in kaj bo z novo Grško. Kapodistrias je začasno ostal deželni predsednik, ali rojaki njegovi so čim dalje manj marali zá-nj, ker je hotel vse po svoji trmi urediti in po ruskem uzoru. Najveljavnejši može Konduriotis, Mavrokordatos in drugi so se mu izneverili ter se meseca junija 1831 postavili na čelo upora. Izkušeni junak Miaulis se je v Parosu polastil grškega brodovja, a ko mu ga je ruski poveljnik hotel vzeti, zažgal ga je rajši dne 13. avgusta. Tudi krepki Mainoti so se vzdignili zoper samolastnega predsednika. Toda Kapodistrias je še imel veliko moč in veljavo. Užugal je upornike in se grozno maščeval. Vso mainotsko rodbino Mavromichalis-ovo, celó slavnega Petra je dejal v zapor. Zastonj so bile prošnje šest in osemdeset let stare Petrove matere, ki je poudarjala, da je v vojski s Turki deve in štirideset mož njene krvi dalo življenje za domovino svojo To je ganilo ruskega poveljnika, ali niti on ni mogel omečit trdega predsednikovega srca. Zdaj sta se Petrov brat in sin Konštantin in Juri Mavromichalis, zarotila zoper domačega nasilnika, in ko je dne 9. septembra 1831 Kapodistrias šel cerkev, vstrelil je na vratih jeden iz samokresa ná-nj, drug pa mu je ostro bodalo porinil v srce. Razkačeno ljudstvo j brata pri ti priči zgrabilo in ubilo, sina pa so ustrelili pra pred zaporom slavnega njegovega očeta.

Narodno starešinstvo je tedaj začasno vladarsko oblas poverilo trem možem, Avguštinu Kapodistriasu, bratu umor jenega predsednika, Kolokotronisu in Kolettisu. Ko se je p prvi zopet polastil najvišje oblasti, vnela se je takoj krvava domača vojska, in hoté ali nehoté je Avguštin Kapodistrias mora pustiti svojo čast dne 9. aprila 1832 in bežati iz dežele. N ruski ladiji se je odpeljal na otok Krf, a seboj je vzel trupl

ajnkega brata svojega. Po njegovem odhodu so se razburjeni rki tako pogodili, da so glavarji vseh strank stopili skupaj a čelo vlade, dokler na shodu v Londonu drugače ne sklenejo. Tudi tú se niso dolgo mogli zjediniti in še le dne 7. maja 832 so se pobotali z bavarskim kraljem Ljudevikom I. ter njegovega mlajšega sina Otona izvolili za grškega kralja proti emu, da se bo novo grško kraljestvo na severu razprostiralo lo Arte in Vola in da mu bodo zavezne države porok za porebno narodno posojilo, brez katerega se opustošena Grška niakor ni dala urediti.

Dne 6. februarja 1833 je kralj Oton v Naupliji stopil na grška tla. Z njim je prišlo nekoliko bavarskih svetovalcev, ki o imeli za-nj vladati in ga voditi, dokler sam ne odraste; a ripeljalo se je tudi 3500 bavarskih vojščakov, da so bili za tražo njemu in novemu državnemu redu. Nekdaj slavne Atene i je mladi kralj izvolil za prestolnico svojo, v kateri se je najrej s pomočjo učenih mož, od novega leta 1835. pa sam lotil ežavnega dela, da k večjemu duševnemu in telesnemu blagotanju povzdigne zanemarjeni narod grški.

Osvoboditev Srbije.

Odkar je sultan Mohamed II. leta 1459. Srbom vzel donače despote ter jih dejal pod oblast turškega paše, nimamo z srbske zgodovine poročati drugega, nego krivice in nadloge, i jih je narod do začetka našega veka moral trpeti. Ko so rbska plemenita gospoda izprevidela, da jih Turki namerjaajo do dobra ugonobiti, jeli so drug za drugim zatajevati vero Kristusovo in postajali so mohamedanci, da so si ohranili zemljišča svoja ter si pri novih oblastnikih pridobili nekoliko vejave. Ali s tem so se ob jednem ločili od naroda svoega, ki se kljubu vsem nezgodam ni izneveril stari veri ter je ajši kot zatirana „raja“ brez vseh državljanskih pravic trpel n čakal, dokler mu ni črez sto in sto let napočil dan odreenja. Turki so vsa zemljišča razdelili med spahije ali poestnike, ki so bili mohamedanske vere in katerim je uboga raja“ morala tlako delati in desetino dajati. Pa to še ni bilo se. Od vsake moške glave od sedmega leta začenši morali o krščanski Srbi samemu sultanu plačevati poseben davek. akozvani „harač“; nató je deželni glavar ali „paša“ terjal svoje, a njim je prišel sodnik ali „kadija“, a na zadnje škof. Poslednji e narodu bil jedini zagovornik in prijatelj, dokler je bil srbke krvi; odkar pa je sultan proti koncu prejšnjega stoletja

Srbe dejal pod grškega patrijarha v Carigradu, dobivali so škofijske stolice srbske sami Grki, ki so bili nasprotniki srbskega naroda ter ga z davki ravno tako odirali, kakor turški oblastniki. Vsem tem so se pridružili tudi še turški vojščaki, razposajeni in razuzdani janičarji, ki se niti carju svojemu niso dali brzdati, a kristjanom so prizadevali toliko sile, kolikor jih je bila volja. Če je krščen Srb Turka srečal, moral se mu je ogniti in zmirom le peš pred njega stopiti, a moral mu je postreči z vsem, kar je oni terjal od njega. Dobro je bilo jedino to, da so se Turki le po srbskih mestih naselili, med tem ko so po vaseh živeli zá-se prav sami srbski kristjani. O krivicah, ki so se kristjanom godile pri turških sodiščih, ne bodemo govorili; le to naj omenimo, da so srbski junaki pred njimi bežali v gore ter kot razbojniki strahovali svoje zatiralce.

Tako so Srbi, kakor drugi kristjani pod turškim cesarstvom, le zató bili na svetu, da so plačevali silne davke ter z življenjem svojim služili državi, v kateri niso imeli prav nobenih državljanskih pravic. To je Srbe hudo bolelo, vzlasti ker so si bili v svesti človeške svoje veljave ter se udani veri in narodnosti svoji radi spominjali nekdanje svoje slave in samostalnosti. Niso obupali, toda bili so preslabi, da bi se sami otresli težkega jarma; kakor hitro pa jim je kak krščanski vladar prišel na pomoč, takoj so se vzdignili ter pristopili na njegovo stran. Tako je bilo vselej, kedar so cesarji Leopold I., Karol VI. in Josip II. peljali vojske nad Turke. Kako se je leta 1689. srbski patrijarh Crnoević s 36.000 srbskimi rodbinami preselil na ogerska in hrvaška tla, vemo že iz prejšnjih poglavij; tudi smo povedali, kako je bil velik del Srbije dvajset let (od 1718 — 1738) pod vlado avstrijsko. Cesarju Josipu II. pa je celo krdelo srbskih dobrovoljcev služilo v vojski zoper Turke. Ko so Srbi po teh vojskah zopet prišli pod turško oblast, niso obupali, ampak le še bolj so se zavedali svoje moči ter se pripravljali na nove boje.

Že v zgodbah turškega cesarstva smo omenili, kako razuzdani in neposlušni so bili turški vojščaki janičarji, ki so še iz starih časov imeli velikih pravic, pa so se tako prevzeli, da jih ni bilo mogoče brzdati. Toda od vseh najpredrznejši bili so janičarji v Belem gradu, kajti obnašali so se tako oblastno, kakor da bi oni bili pravi gospodarji na Srbskem. Glavarje svoje so zvali „dahije“, a ko so petnajst spahijev samolastno umorili in oplenili, ni ga bilo pod turškim cesarstvom, ki bi se uprl njihovemu nasilstvu. Naposled je sultan poslal novega pašo Ebu-Bekir-a v Beli grad ter mu dal pisani ukaz, da imajo

janičarji iti iz Belega grada in vsega njegovega okraja. Ali paša si ni upal cesarskega ukaza prej razglasiti, dokler ni njegov strežaj janičarskega glavarja zavratno umoril. Ostali janičarji so tedaj zapustili Beli grad, pa so v celih krdelih šli v Vidin, kjer so se pridružili upornemu Pasvan-Oglu, ki je z veliko svojo močjo na Bolgarskem napravil toliko zmešnjave, da ga je sultan hoté ali nehoté imenoval vidinskega pašo.

Med tem sta na sosednem Srbskem Ebu-Bekir in njegov naslednik Hadži-Mustafa blago in pravično vladala, in Srbi so bili zadovoljni, dokler ni vidinski paša z janičarji zopet udaril na nje. Hadži-Mustafa je deželo svojo branil in je oborožil tudi same Srbe, med katerimi se je posebno odlikoval njihov poveljnik, bimbaša Stanko Harambašić. To je Turke le še bolj razkačilo, in sam veliki duhovnik „mufti“ je povzdignil mogočno svojo besedo ter dosegel, da je sultan preklical svoj ukaz. Janičarji so se z nova vrnili na Srbsko, začeli so še bolj razsajati nego poprej, in na zadnje so celó ubili blagega Hadži-Mustafo, o katerem so razglasili, da ni pravi Turek. Nič se jim ni zgodilo, marveč četero njihovih glavarjev ali „dahijev“ je razdelilo Srbsko med sebój, a novemu paši so pustili le toliko oblasti, kolikor se je njim zdelo. Zdaj ni bilo na Srbskem ne postave, ne pravice; turški kadija ali sodnik ni imel nobene veljave, a spahija ni bil noben dan varen imetja in življenja svojega pred janičarji, ki so požigali in pustošili, morili in obešali, da je bilo groza, a mladenče in deklice so v sužnost prodajali. Iz sosednih dežel so pozvali najgršo druhal, na pol gole ljudi, da so jim pomagali divjati in razsajati. Tudi turški posestniki so se zoper tako nasilje vzdignili skupaj s krščenimi rojaki svojimi. Ali ni se jim posrečilo. Janičarji so jih užugali ter jih le še bolj zatirali. Imenitnejši Srbi so se tedaj zbrali v nekem samostanu in napisali pismo na sultana. Tožili so mu, da so jim janičarski glavarji že vse pobrali, zdaj pa bi jim radi še vzeli dušo, vero in poštenje; zasramujejo jim cerkve in duhovnike, a oskrunjujejo jim hčere in žene. Rotili so cesarja turškega, naj jih reši teh grozovitnežev: če jim pa ne misli dati svoje pomoči, naj jim naravnost pové, da bodo zbežali v gore ali poskakali v reke.

Sultan se je nató janičarskim glavarjem ostro zagrozil, da bo veliko vojsko poslal nad nje, če ne odjenjajo od svojega počenjanja; pa nič ni pomagalo. Janičarji so se kar penili od jeze, a meseca februarja 1804 so se razkropili po deželi, da bi pomorili vse le količkaj veljavne Srbe. Mnogo so jih pobili, drugi pa so zbežali v gore, in po vaseh nisi videl drugega, nego sive

starčke, žene in neodrastle otroke. — Brez splošnega upora po vsej deželi ni bilo upati, dá bi se mogli pobegli kmetje in pastirji vrniti k svojim domú. To so junaki dobro vedeli, pa se niso ustrašili boja, ki je imel odločiti, ali bo srbski narod še živel, ali mu je poginiti. Vzdignili so se torej na vseh treh krajih. Sredi dežele, kjer je svet zaraščen z gostim lesovjem in se zató zove „Šumadija“, postavili so se na čelo upora Juri Petrović, Janko Katić in Vaso Čarapić. Najimenitnejši med njimi je bil Juri Petrović, kateremu so Turki rekali Kara Gjorgje t. j. Črni Jurij. Ta je navadno kupčeval s svinjami ter bil jako bogat, a ker se je že prej kot dobrovoljec za cesarja Josipa II. in pozneje hajduk odlikoval kot srčen in zveden junak, bil je pravi mož za to, da so ga srbski župani ali knezi izvolili za glavarja narodu svojemu. Takoj se je okoli njega zbralo veliko krdelo hajdukov in drugih beguncev, katerih je vse mrgolelo po gorah, in zdaj so vsi skupaj udarili na Turke, zažigali njihova stanovališča ter prisilili vsakega moškega Srba, da se jim je pridružil, med tem ko so žene in otroke odvedli v varna gorska skrivališča. Kmalu ga po vsej Šumadiji ni bilo Turka, vsi so zbežali v zidane trdnjave, da bi ondi kljubovali upornikom. Poročila iz Šumadije so ohrabrila Srbe tudi po drugih krajih; na vzhodu ob reki Moravi je rojake svoje vodil izkušeni junak Milenko iz Kljičevca, na zahodu ob reki Kolubari pa Jakob Nenadović. Povsod so Turki v hipu izginili iz vasij in odprtih mest. Janičarski glavarji ali „dahije“ so se vzlic temu nadejali, da se bo uboga srbska „raja“ dala s praznimi obljubami potolažiti, in so pošiljali veljavnejše može, na zadnje celó grškega škofa Leontija, da bi se z uporniki pobotali. Ali vse je bilo zastonj; Srbi niso hoteli ničesar čuti o miru, dokler ne dobijo hudobnih „dahij“ v svojo oblast. Nič ni „dahijam“ pomagalo, da jim je njihov prijatelj Ali-beg Vidaić iz Bosne prišel na pomoč. Srbi so se čim dalje hrabreje bojevali in jeli so tudi zidane gradove oblegati. Jakob Nenadović je za drage novce kupil top in prisilil je Turke, da so mu izročili trdnjavo Šabac. Od tod je šel na pomoč Milenku, ki je onkraj Morave obsedal Požarevac, in ko so tudi to trdnjavo vzeli, združili so se junaki vseh treh krajev pred samim Belim gradom, kamor so se bili zaprli prevzetni „dahije“ s svojimi janičarji.

V Carigradu so mislili, da so se Srbi le na „dahije“ vzdignili, in sultan se je nadejal, da mu bo srbski upor pomagal zatreti janičarje. To je bil uzrok, da je celó bosenski paša Bekir s turško vojsko prišel Srbom na pomoč. Kar čudil

se je, ko je pred Belim gradom videl srbskega naroda kakor listja in trave; še bolj pa je obstrmel, ko je videl, da to ni več trpeča „raja“, ampak da so sami hrabri junaki, oboroženi z lepim orožjem, ki so ga Turkom vzeli. Toliki nasprotni sili „dahije“ niso bili kos, pa so trdnjavo zapustili ter se po Donavi odpeljali v Novo Oršovo. Toda Srbi s tem še nikakor niso bili zadovoljni, pa niso odjenjali, dokler ni turški poveljnik v Oršovi pustil v trdnjavo Milenka in nekoliko njegovih tovarišev, ki so planili na „dahije“, jih vse štiri ustrelili ter njihove glave prinesli v tabor srbski. Bekir paša je mislil, da je zdaj vse dognano, pa je Srbom rekel, naj se vrnejo domú obdelovat polje in past živino svojo: ali zmotil se je, ni še bilo vse dognano.

Res je, da so se Srbi le proti največjemu nasilju janičarskih glavarjev vzdignili, ali zdaj, ko so te svoje tlačitelje tako slavno zmagali, zdaj niso nikakor več mislili, da bi se vrnili v staro sužnost turško. Pravi glavarji na Srbskem itak niso več bili ne paše, ne spahije, ampak srbski poveljniki z oboroženimi junaki svojimi. To so dobro čutili Srbi in Turki, pa drug drugemu niso zaupali. In ko bi Turki res hoteli blago in pravično postopati, poroštva le niso mogli dati, da se janičarji ne bodo več povrnili. Zató so Srbi želeli, da bi jih mogočna Rusija vzela pod svoje varstvo, kakor je vzela Moldavo in Vlaško, ter so v ta namen že avgusta meseca l. 1804. tri veljavne može poslali v Petrograd. Ruska vlada jim je svetovala, naj svoje želje najprej razodenejo turškemu sultanu, pri katerem jih bo potém tudi ona zagovarjala. To je Srbe z nova ohrabrilo in meseca aprila 1805 so sklicali velik shod v Ostružnico. Tu so med drugim od turškega sultana zahtevali, da bi bilo v prihodnje po vseh trdnjavah nekoliko srbske posadke, ob jednem pa so sklenili, da bodo kar takoj nadaljevali vojsko zoper neke trdnjave v južnih krajih, kjer so se še držali njihovi nasprotniki, privrženci ubitih janičarskih glavarjev. Črni Jurij je s svojimi šel proti Koranovcu, Nenadović pa proti Užici. Srbi so se zopet skazali junake in prisilili so Turke, da so jim obe trdnjavi prepustili.

Med tem je sultan v Carigradu sprejel sklepe ostružniškega shoda. Nekatere terjatve je takoj odobril, drugih pa ni mogel zató, ker je vedel, da bi s tem vse pravoverne mohamedance razkačil proti samemu sebi. Poslal je tedaj paši v Nišu ukaz, naj kar takoj srbski „raji“ pobere vse orožje. Poslušni Afis-paša se je z vojsko podal na pot in vzel je seboj tudi mnogo vrvij, da bi za nje obesil vse vodje srbskega na-

roda. Hrabri Milenko se je z 2500 junaki zavaroval med Čuprijo in Paračinom, dalje ob Moravi pa je pri Jagodini z večjo vojsko stal Črni Jurij. Z vso silo je Afis-paša naskočil Milenkove nasipe, toda le jednega je osvojil, pri drugem pa mu je toliko vojščakov poginilo, da je moral zapustiti bojišče ter se vrniti v Niš. Umrl je kmalu potém od same žalosti, da ga je „raja“ užugala.

Ko so Srbi po zmagi nad janičarskimi glavarji osvojili nekoliko trdnjav, niso še bili dovolj pripravljeni, da bi mogli v nje dejati svojih vojščakov, pa so jih z nekimi pogoji prepustili Turkom. Le-ti so po zadnjih dogodbah bili z nova razkačeni na Srbe, pa niso držali obljube svoje; kajti niti najpravičnejši mohamedanec si ne more misliti, da bi smel kristjan imeti z njim iste državljanske pravice. Strašno jih je torej jezilo, da so Srbi zdaj ponosno povzdigovali glave, in ko je proti koncu leta 1805. vojvoda Vuličević lepo opravljen in dobro oborožen prišel v Smederovo, planili so turški prebivalci na-nj in ga ubili. Takoj so srbski junaki prihrumeli pred mesto, iz topov streljali na-nj, vzeli ga ter se sami v njem zavarovali. Kjer koli je po utrjenih gradovih bilo še kaj Turkov, povsod so se vneli prepiri in boji s Srbi, in kmalu se je začela vojska na veliko. Srbi so se bili na-njo pripravili, kakor so najbolje mogli; vojščak je pri njih bil vsak odrastli moški. Brez plače je šel na bojišče v najboljši obleki svoji, a hrane so mu žene od doma pošiljale. Vrhovni poveljnik in glavar vsega naroda je bil Črni Jurij; njegov prijatelj in nekdanji tovariš Radić Petrović je s svojimi junaki zadelal soteske v južnih gorah; v ravnici, kjer se velika in bolgarska Morava stekate, utrdil se je dobro z nasipi Peter Dobrinjac v Deligradu na potu proti Nišu; že prej omenjeni Milenko je na vzhodni meji na reki Donavi osvojil otok Poreč, da je od tod strahoval turške ladije; Jakob Nenadović pa je proti bosenski meji napravil velike nasipe v Črni bari.

Turški sultan je ta pot hotel Srbe do dobra užugati, pa je bosenskega vezira Bekira in skadarskega pašo Ibrahima z najhrabrejšimi turškimi vojščaki poslal nad nje. Bošnjaki so bili prvi, ki so se na spomlad leta 1806. pokazali ob reki Drini, ali ničesar niso opravili. Po letu jih je 30.000 mož z nova pridrlo v Mačvo, a vodila sta jih po vezirovem naročilu mladi in grozovitni Kulin - kapetan in stari Mehmet - kapetan. Toliki sili Nenadović na prostem polju ni bil kos, pa je v turški tabor poslal dva moža, da bi se z nasprotniki pobotala. Toda Kulinkapetan je odločno zahteval, da morajo Srbi podreti nasipe v

Črni bari, a med tem je poslanca kot ujetnika pri sebi obdržal. To je med srbskim ljudstvom bližnjih krajev napravilo veliko zmešnjavo. Čisto zbegani so nekateri hiteli črez Savo na avstrijska tla, drugi so bežali v gore, a mnogo so jih razsajajoči sovražniki ujeli ter jim ob jednem odgnali živino. Kulin-kapetan je prevzetno stopal dalje po cesti proti Belemu gradu. Nevarnost za Srbe je bila tem večja, ker je na drugi strani tudi Ibrahim-paša s 40.000 vojščaki že bil pri Nišu.

Pa čim večja ko je bila nevarnost, tem večjo slavo si je tedaj pridobil vrhovni poveljnik Črni Jurij, ki nikakor ni obupal, ampak vse je dobro premislil ter storil, kar je bilo treba, da se z malim narodom svojim upre veliki sili turškega cesarstva. Tisoč pet sto mož je poslal proti zahodni meji, da so za prvi čas zadrževali bosensko vojsko, sam pa se je z malo večjim številom junakov podal na pot proti Sokolu ter je pri Pecki drugo turško vojsko pod Hadži-begom tako popolnoma užugal in zagnal nazaj črez mejo, da si ni več upala vrniti se. Zdaj je z zmagovitim svojim krdelom hitel črez goro, zbral begunce in sploh vse moške, ki so bili za orožje, ter pogumno stopal dalje. Turki so se bali, da jim ne bi prišel za hrbet, pa so se hitro umaknili nazaj proti Šabcu. Uro hodá od tod zadel je Črni Jurij na nje in takoj se je zavaroval z nasipi. Imel je sedem tisoč pešcev, dve tisoči konjikov in štiri tope. Turki so bili še zmirom prevzetni dovolj , pa so zahtevali, naj se jim Srbi pokoré in predadó vse orožje. Kakor nekdaj Grki v termopilski soteski, odvrnili so srbski junaki: „Pridite, pa nam ga vzamite!“

Bilo je prve dni avgusta 1806. Dva dni zaporedoma so Turki pridrli ter se z vso močjo zaganjali na srbske nasipe, ali ničesar niso opravili in brez uspeha so se na večer vračali v tabor svoj. Tretji dan se je imelo odločiti, čegava bode zmaga. Prej to noč poslal je Črni Jurij konjike svoje v bližnji gozd ter jim naročil, da imajo od vzadi udariti na Turke. kakor hitro bo na srbski strani počil prvi strel; brambovcem za nasipom pa je ukazal, da ne smejo prej sprožiti pušk, dokler jim Turki ne pridejo na streljaj. Komaj se je začelo daniti in že se je vsa turška sila vzdignila; najhrabrejši begi so zastave nosili. Mirno so jih Srbi čakali, a brž ko so nasprotniki prišli na streljaj pred nje, dal je Črni Jurij znamenje, in kar na mah so strelci na nasipu sprožili puške in tako dobro so merili, da je vsaka krogla zadela Turka do živega. Vihrajoče turške zastave so izginile druga za drugo. V tem prideró srbski konjiki Turkom za hrbet in jamejo neusmiljeno sekati po njihovih

glavah, in ko je že vse bilo zbegano, plane z nasipa Črni Jurij s svojimi pešci in za malo trenutkov so bili Turki do dobra zmagani. Najboljši njihovi poveljniki so poginili na bojišču. Tú je mrtev ležal grozovitni Kulin-kapetan, katerega je tolikanj žejalo po krščanski krvi; tam so ležali stari Mehmet-kapetan, dva njegova sinova in drugi odlični Bošnjaki. Kdor je živ ušel strahovitemu klanju, bežal je v Šabac ali pa je hitel dalje črez reko Drino na bosenska tla; toda zmagovalci so jim bili vedno za petami in so jih še mnogo posekali ter jim vzeli veliko bogatega plena.

Med tem ko se je Črni Jurij tako slavno bojeval pri Šabcu, branil se je Peter Dobrinjac hrabro pri Deligradu celih šest tednov zoper Ibrahim-pašo ter ga zadržal, da ni mogel z veliko svojo vojsko prodreti dalje na Srbsko. Turki so se kar čudili tolikemu junaštvu svojih nasprotnikov, in že je Ibrahim Črnemu Juriju sporočil, da bi se rad z njim pobotal zaradi mirú. V Smederovem so se dogovarjali, in ko so se sporazumeli, poslali so dva srbska moža in izkušenega bolgarskega mešetarja Ička v Carigrad, da bi tudi sultan potrdil pogoje mirú. Že je turška vlada privolila v vse srbske terjatve, zató ker se je bala, da bi Rusi Srbom ne prišli na pomoč. Nenadoma pa so se evropske homatije tako zasukale, da se ni bilo bati ruske vojske, a tem bolj se je sultan bal pravovernih mohamedancev in mogočnega velikega duhovnika ali „mufti-ja“, in zadnji trenutek ni hotel podpisati mirú s Srbi. Le-ti so tedaj nadaljevali zmagovalno vojskovanje ter si začeli osvajati zidane trdnjave. Prišli so pred Beli grad in Šabac ter zahtevali, naj jim Turki oba grada dobrovoljno prepusté; ko jim pa nasprotniki terjatve niso hoteli izpolniti, zbral je Črni Jurij najboljše svoje junake in tovariše ter začel z vso silo oblegati Beli grad. Do dobrega je mesto oklenil od Donave do Save in dobro so mu služili krščanski uskoki, ki so pribežali v njegov tabor. Najimenitnejši je bil neki Arbanas Konda, ki je v Belem gradu poznal vsak kot in na tanko vedel, kako so turške straže razmeščene in kje bi se človek najlaže priplazil v mesto. Dne 12. decembra 1806, ko so Turki ravno začeli praznovati svoj „bajram“, izbral je Konda šest najsrčnejših hrustov in predno se je začelo daniti, podal se je z njimi v obkope ter srečno zlezel v mesto. Tú se mu ni bilo bati ničesar, kajti znal je turški, pa je dobro odgovarjal stražarjem. Ko si je vse ogledal, planil je pri mestnih vratih nad turške vojake ter jih užugal v jako hudem boju, v katerem so štirje njegovih tovarišev poginili in tudi on sam je bil ranjen. Zdaj je odprl vrata

in Srbi so se vrnili v mesto, kjer se je začel obupen boj. Iz vsake hiše so Turki streljali na Srbe, ki si tedaj niso vedeli drugače pomagati, nego da so mesto na več krajih zažgali ter tako nasprotnike prisilili, da so iz gorečih hiš prišli njim pod nož. Ob desetih dopoldne so imeli zmagovalci vse mesto v svoji oblasti, Turki pa so se umaknili v pravo trdnjavo, katere ni bilo mogoče kar na mah v roke dobiti.

Še so se Turki nadejali, da bodo Srbi blago postopali z njimi, in Črni Jurij je sam tako mislil ter dal najostrejše ukaze. Ali ta pot je bilo vse zastonj; silna želja po maščevanju je zadušila vsako drugo čuvstvo. Srbi zdaj niso hoteli prej odjenjati, dokler ne bodo óni gospodarji v trdnjavi, pa so takoj posedli otok na Donavi, da Turki niti po reki niso mogli več dobivati živeža. Turški poveljnik je tedaj uvidel, da bi moral naposled od gladú umreti, pa je Srbom prepustil trdnjavo proti temu, da je s svojimi vojščaki in drugimi Turki smel svobodno oditi. Dovolili so mu, ali komaj so begunci bili nekoliko ur od mesta, planili so razkačeni Srbi nad nje in jih vse pomorili; ob jednem pa se je tudi v Belem gradu začelo strahovito klanje, ki je še le tretji dan odjenjalo, ko že ni bilo živih Turkov več razun nekoliko siromakov in beračev. Od obilnega turškega plena je mnogo Srbov obogatelo. Meseca februarja 1807 so zmagovalci osvojili Šabac, meseca junija istega leta pa Užico, takrat največje mesto za Belim gradom. Tako sijajni uspehi so Srbe ohrabrili, da so poskušali prodreti v Bosno ter osvoboditi tamošnje kristjane; junaško so se bojevali ob reki Drini, ali tudi bosenski Turki so se hrabro branili ter jih zagnali nazaj črez mejo. Ravno tako jim tudi na bolgarski meji bojna sreča ni bila mila; le hajduk Veljko je slavno zmagoval ter osvobodil domači svoj kraj, Črno reko.

Osvobojeni deželi je zdaj bilo treba novega državnega reda, a težko je bilo reči, kakošen bi bil najboljši. Narod sam je takoj od začetka vojske spoštoval tiste može, ki so mu bili dobri poveljniki in so mu pomogli do svobode, pa se jim je tudi v drugih rečeh rad pokorjaval. Takih poveljnikov je bilo večjih in manjših, ali vsi so se zvali vojvode ter se prav oblastno vedli. Polastili so se zapuščenih turških posestev in so vedno okoli sebe imeli krdelce oboroženih junakov, ki so jih zvali „momke“. Toda največjo veljavo so imeli tisti vojvode, ki so se takoj začetkom upora postavili na čelo kakemu okraju ter ga osvobodili Turkov. Od imenitnih najimenitnejši pa je bil Črni Jurij ali malo po turško „Kara Gjorgje“, ki je osvobodil Šumadijo, srednji in največji kraj Srbije. Nekoliko zaradi tega, vzlasti pa

zató, ker se je v odločilnih bitvah skazal najboljšega poveljnika ter osvojil Beli grad, slavil ga je ves narod kot prvega moža ter ga priznal za vrhovnega glavarja nad vso deželo.

Vsako leto okoli božiča zbrali so se vsi vojvode s svojimi „momki“ v zbor ali narodno skupščino, v kateri so se posvetovali, kaj bodo prihodnjo spomlad začeli, ob jednem pa so poročali in odgovor dajali o vsem, kar je kdo v preteklem letu storil. Že leta 1805. so na takem shodu sklenili, da je treba neke najvišje gosposke za vso deželo ter so imenovali posebno svetovalstvo ali „soviet“, v kateri je vsak od dvanajsterih okrajev poslal po jednega svetovalca. S prva je „soviet“ bival v Smederovem, pozneje pa v Belem gradu. Opravila je bilo dovolj, kajti vso deželo je bilo treba z nova urediti; vsak okraj je dobil malo šolo, svojega sodnika in drugega več. Pri tem imenitnem delu je v „sovietu“ prvo besedo imel njegov tajnik Filipović, ki se je bil na Ruskem izučil ter postal pravdni doktor. Toda vojvode, ki so se v krvavih bojih borili za narod svoj ter za-nj prelili svojo kri, niso si dali od te mirne oblasti ničesar ukazovati in večkrat so se med njimi vneli hudi prepiri, vzlasti ko se jim je vsiljeval neki Grk Rodofinikin, ki je bil prej ruski državni svetovalec, zdaj pa je skupaj z grškim škofom Leontijem narod dražil zoper njegove junake. Strah, da bi v Belem gradu ne dobili grške vlade in kakega grškega kneza, ohrabril je Črnega Jurija, da se je odločno uprl ti čudni gospodi in se niti v miru ni hotel odreči vrhovni oblasti, ki jo je imel v vojski.

Črni Jurij ali Kara Gjorgje ni torej le zató imeniten, ker se je najbolj odlikoval v bojih zoper Turke, ampak tudi zató, ker je osvobojeni domovini svoji zagotovil narodno vlado in narodnega domačega kneza. Rodil se je Jurij Petrović med letom 1760. in 1770. od kmetskih starišev v Viševcih, v vasi okraja kragujevskega. Ko so se Srbi leta 1787. vzdignili, bil je tudi on med uporniki, pa je z očetom in z vsem premakljivim imetjem bežal na Avstrijsko. Že sta bila na meji, kar se je očetu jelo tožiti po domu, pa ni hotel iti črez Savo, ampak nagovarjal je sina, naj bi se oba vrnila domú in pokorila Turkom. Sin se ni dal pregovoriti, oče pa nikakor ni hotel iti dalje. Tú se Jurij razjezi in pravi: „Kaj, tebe da bodo Turki počasi na muke devali? Tega jaz ne smem doživeti; bolje da kar takoj pogineš.“ Pri teh besedah sproži samokres, in oče se je mrtev zgrudil. Črni Jurij je nató še črez Savo ter se je kot dobrovoljec z avstrijsko vojsko povrnil Bil je naddesetnik, ali za malo se mu je zdelo, da ga niso odlikovali s svetinjo, kakor druge njegove tovariše, pa je po-

pegnil med hajduke. Pozneje se je s polkovnikom svojim pomiril ter po dovršeni vojski zopet šel na Avstrijsko, kjer je pri Krušedolskem samostanu služil za logarja. Ko je na Srbskem vladal blagi Hadži-Mustafa, šel je zopet domú ter se lotil kupčije s svinjami, dokler se z rojaki svojimi ni vzdignil zoper janičarske glavarje ali „dahije“, kakor smo že prej omenili. Bil je čuden človek. Včasih ni po več dnij besede izpregovoril; če se je pa malo napil, bil je kaj zgovoren. Zvunanjega sijaja ni maral in celó v največji sreči svoji se je čisto priprosto oblačil ter živel kakor drugi srbski kmetje. Bil je visoke postave, širokih pleč, a na obrazu je imel veliko brazgotino. Srbi so oživeli in se z nova ohrabrili, kedar je Črni Jurij s svojimi nomki stopil med nje; Turkom pa je upadlo srce, če so ga zagledali, kajti bili so preverjeni, da on mora zmagati. Bil je dobrega srca, ali če se je razjezil, ni bilo dolgo mogoče ukrotiti ga. Marsikoga je z lastno roko ubil ali pa je svojim momkom ukazal: „Ubijte ga!“ Kedar se je upokojil, bilo mu je žal in rad je vsakemu odpustil, ne da bi ga še dalje sovražil in da bi še hrepenel po maščevanju. Tak je bil prvi glavar osvobojenih Srbov, Jurij Petrović, ki so ga navadno zvali Črnega Jurija.

Že prej so Srbi poskušali, da bi tudi bosenske kristjane rešili turškega jarma, ali ni se jim posrečilo. Leta 1809. šla je srbska vojska zopet črez reko Drino in jela je oblegati Janjo, Srebernico, Višegrad in druge utrjene gradove, med tem ko je Črni Jurij z drugo vojsko na jugo-zahodni strani šel črez mejo, da se združi s Črnogorci. Bosenski kristjani so se povsod vzdignili in pridružili srbskim junakom. Na potu proti Sjenici je Črni Jurij na gorski planoti zadel na Turke in po jako hudem in nevarnem boju jih je do dobra užugal. Zmagovalno je stopal vedno dalje, osvojil Sjenico ter se bližal Novemu Pazaru, ko so mu nenadoma došla žalostna poročila od druge strani. Srbi so se namreč tisto leto zeló nadejali ruske pomoči, ali zaradi velikih povodnjij niso mogli Rusi dalje časa črez Donavo. Turki pa so to priliko hitro porabili ter z veliko vojsko od Niša drli na Srbsko proti Aleksincu. Razpor med tamošnjimi srbskimi vojvodami jim je olajšal zmago. Najprej so Turki po hudem boju vzeli Kamenico, potém so neprenehoma dalje stopali ter še noter do Požarevca polastili vse dežele, kar je je na desnem bregu reke Morave. Kamor so prišli, požigali in morili so neusmiljeno ter napravili veliko zmešnjavo med Srbi, ki so čisto pregani bežali v Šumadijo in v gore. Črni Jurij je tedaj sporočil rojakom svojim, naj pusté bosensko in bolgarsko mejo in

hité domú, a tudi sam se je s svojo vojsko kar takoj podal na pot in kar je mogel, storil je, da bi Turki ne prišli črez reko Moravo. Več nego vse te priprave pa je Srbom pomagalo to, da so Turki velik del svoje vojske morali poslati proti Rusom, ki so meseca avgusta prišli črez Donavo. Srbi niso tedaj le obranili levi breg Morave, ampak šli so črez reko ter sovražnike zapodili iz vseh krajev, ki so jih posedli, a bili so tudi dosti močni, da so bosensko vojsko zagnali črez mejo. V krvavih bojih tega leta je poginilo mnogo mnogo ljudij, a da bi jih nadomestili, sprejeli so Srbi med se krščanske begunce iz Bosne, ki so se jim pridružili v vojski zoper Turke.

Srbi so spoznali, da si sami ne bodo mogli ohraniti državne svobode svoje, in radi bi se podali pod brambo kake velike krščanske države, ali niso vedeli, kateri bi se naj poverili. Nekateri so bili za Avstrijo, drugi za Rusijo. Sam Črni Jurij je omahoval in skoro da je bil bolj za Avstrijo; ali ta država je takrat imela hude vojske s Francozi, pa bi na prvi mah ne mogla dati velike pomoči. Jurijevi nasprotniki so bili za Ruse, pa so poudarjali, kako jih z njimi veže ista vera, kako jim je že leta 1807. rusko krdelce pomagalo na bolgarski meji, a da bi se jim bilo leta 1809. hudo godilo, ko bi ne bilo Rusov. Vsej negotovosti pa je bilo konec, ko je l. 1810 novi ruski poveljnik Kamenski oklical razglas, v katerem je Srbe nazival narodne in verske brate svoje, obljubil jim vojaške pomoči ter Črnega Jurija priznal za vrhovnega glavarja Srbov. Črni Jurij se zdaj ni dalje obotavljal, ampak odločno je stopil na rusko stran ter se s tem tudi pomiril z domačimi nasprotniki.

Na spomlad leta 1810. šli so torej Srbi z novim pogumom v boj. Najboljše svoje junake, pešce in konjike, poslali so na bolgarsko mejo, da bi skupaj z Rusi osvojili tako zvano srbsko Krajino. Že so osvojili Negotin, Brzo Palanko ter jeli oblegati Kladovo. V tem je Kuršid-paša od Niša s 30.000 Turki prihrumel proti Moravi, pustil pred Deligradom le nekoliko vojske, z ostalo pa je drl dalje, vzel neke manjše nasipe ter neusmiljeno pustošil, kamor koli je prišel. Marsikateri je zapustil nasipe ter hitel domú, da je rešil ženo in otroke ter z njimi bežal v gore. Črni Jurij je hitro pozval svoje rojake od Kladova, in ko mu je tudi 3000 Rusov prišlo na pomoč, vnela se je na Varvarinskem polju huda bitka, v kateri so naposled Srbi sijajno zmagali. Kuršid-paša je še nekolikokrat brez uspeha udaril na hrabre nasprotnike, dokler ga ni poročilo o ruski zmagi pri Ruščuku prestrašilo, da se je vrnil proti Nišu. Srbom je s tem jako ustregel, kajti na bosensk

neji jim je pretila še večja nevarnost. Štirideset tisoč Turkov e ondi prihrumelo črez reko Drino, in ko so nekoliko časa ›ustošili po bližnjih srbskih krajih, zagnali so se z vso silo ›roti Ložnici ter celih dvanajst dnij iz velikih topov streljali v ıjo. Kakor hitro je torej Kuršid-paša zapustil srbska tla, zbral e Črni Jurij neutegoma vojščakov, kolikor jih je mogel, ter šel ‿ožnici na pomoč, kamor je tudi druge vojvode pozval. Po ıoči dne 5. oktobra so vsi skupaj došli ter se pol ure od turkega tabora z nasipi zavarovali. Brž ko se je storil dan, zaeli so Turki boj, ali kmalu so jeli pešati in proti večeru so ih Srbi potisnili nazaj do Drine. Drugi dan se je boj takoj opet ponovil in bil je hud, da je bilo malo takih. Najprej so z topov streljali, potém iz pušk, a naposled so kar z noži in abljami zgrabili drug drugega. Dve uri so se v največji zmešjavi sekali, davili in pestili, dokler niso Srbi popolnoma prenagali svojih nasprotnikov, katerih je trikrat več poginilo. Čisto opešani in pobiti umaknili so se Turki nazaj črez Drino, drugi dan je paša prosil mirú proti temu, da je ta reka stala meja proti Bosni. Srbi so bili s tem zadovoljni, kajti stalo jim je na desnem bregu Drine nekoliko krajev, ki so rej spadali k Bosni. Razun tega so na vzhodu pridobili celo Krajino, na jugu pa Aleksinac, Banijo, Paračin, Kruševac in tarodavni imenitni samostan Studenico.

Velika nevarnost je mladi srbski državi pretila od donačega razdora. Več mogočnejših vojvod, med njimi Milan Obrenović, bilo je zoper Črnega Jurija in radi bi mu bili vzeli njegovo oblast. Toda Črni Jurij je pri narodu imel preveliko eljavo in tudi na bojišču je bil tako skrben in zveden, da mu i bilo z lahka najti primernega namestnika. To in pa razglas ruskega poveljnika Kamenskega je odločilo, da so naprotni vojvode za nekoliko časa odjenjali ter se v vojski leta 1810. še pokorili Črnemu Juriju. A vojske še ni bilo konec, n zopet so snovali hudobne naklepe zoper njega. Toda preneteni Jurij je zvedel vse, pa se je znal o pravem času varoati. V narodni skupščini o novem letu 1811. so namreč sklenili, da se imajo vsi vojvode pokoriti vrhovnemu narodnemu glavarju in sovietu; da se ima soviet v prihodnje ločiti v najrišje sodišče in v upravno oblast ali ministerstvo; a kdor bi em sklepom nasprotoval, ima se iz dežele izgnati. Ko so mu nató pričujoči vojvode prisegli, da bodo le njega slušali, podelil je Črni Jurij z nova nekatere državne službe: dva najnevarnejša zarotnika, Petra Dobrijanca in Milenka, izgnal je z dežele, druge pa je znal v strahu imeti, ali pa jih je zopet

do dobra za se pridobil. Milan Obrenović je med tem v Bukareštu umrl; njegov brat Miloš pa je obljubil, da bo v prihodnje pokoren glavarju in sovietu.

Med tem so se Srbi nadejali, da jim mir v Bukareštu zagotovi državno svobodo, za katero so že prelili toliko krvi. Rés so Turki obljubili Rusom, da bodo Srbom pustili domačo državno samostalnost; da bodo Srbi sami pobirali davek, ki ga bodo plačevali sultanu in da se izgnani Turki ne bodo vrnili na Srbsko; le to so zahtevali, da morajo v trdnjavah biti turške posadke. Srbi so bili s temi pogoji zadovoljni, ali brž ko je Rusom od Napoleona pretila velika nevarnost, niso Turki več mislili držati, kar so v Bukareštu podpisali, ampak zahtevali so, da jim morajo Srbi izročiti vse orožje ter izgnanim Turkom vsa zemljišča povrniti. Kakor hitro je na spomlad leta 1813. skopnel sneg, jeli so se ob srbski meji zbirati turški vojščaki. katere je vodil sam veliki vezir Kuršid-paša. Brez tuje pomoči so se morali ta pot Srbi sami braniti, in le prekmalu so čutili izgubo najboljših svojih vojvod, katere jim je vzel nesrečni domači razdor. Črni Jurij je narodno vojsko zopet razpostavil na tri strani. Na Timoku je brambo Krajine poveril hajduku Veljku, na bosensko mejo je poslal kneza Simo Markovića, na Moravo vojvodo Mladena, sredi dežele pa se je pri Jagodini imela zbrati vojska, ki bi bila pripravljena, da pojde na pomoč tja, kjer bo sovražna sila največja. Tisti teden pred sv. Petrom in Pavlom so po vseh cerkvah napravili molitvene dneve, potém pa so se preskrbljeni z obleko in živežem podali brambovci vsak na svoje mesto.

Najprej se je boj začel ob Timoku, kjer so Turki oblegali trdnjavo Negotin. Veljko se je hrabro branil, po noči in po dnevu se je zaganjal v sovražnike ter jih mnogo pokončal. Ali tudi njegovih junakov je bilo zmirom manj in predno mu je došla potrebna pomoč, pomeril je nekega dne turški vojščak top na njega, ko je bil slučajno na obzidju, in zadel ga je, da se je kar mrtev zgrudil. Po njegovi smrti je bilo vse zbegano. Srbski vojščaki se brez vojvode niso upali dalje braniti, pa so ušli iz Negotina ter bežali v Poreč. Isti strah je nató prevzel Srbe v Kladovu in po drugih mestih. Kdor je mogel, bežal je, a kdor je zaostal, čutil je tem hujše maščevalno roko razkačenih Turkov, ki so v Kladovu moške ujetnike na kole natikali, otroke pa pometali v vrelo vodo. Pa tudi na otoku Poreču niso bili srbski begunci več varni ter so se na ladijah in splavih prepeljali črez Donavo na Ogersko. Vsa vzhodna Srbija do Smederovega je bila v turški oblasti. Kakor ob Do-

avi, tako niso Srbi niti na drugih krajih bili srečni. Od Niša
čez južno mejo prihrumel Kuršid-paša; a on se ni mudil
ri močnih obkopih pri Deligradu, ampak pustil je tam le ne-
oliko krdel, z večjim delom svoje vojske pa je neprenehoma
topal dalje ob reki Moravi, ne da bi se mu upal vojvoda
Iladen v bran postaviti. Tudi bosenski Turki so brez ovir
rišli črez Drino, vzeli neka mesta s silo, druga z zvijačo ter
mnogo mnogo krščanskih ujetnikov odpeljali v hudo sužnost.
nez Sima niti skušal ni, da bi nesrečnikom prišel na pomoč,
mpak mirno je tičal v Šabcu ter čakal sovražnikov, ki so
malu prišli tudi pred njegov tabor. Najbolj čudno je, da se
toliki stiski niti Črni Jurij ni skazal starega junaka. Brez dela
bil zdaj na svojem domu v Topoli, zdaj v Belem gradu, in
le ko so se Turki od vseh treh stranij bližali Šumadiji, šel
na Moravo. Pa niti on ni mogel več rešiti nesrečne do-
ovine svoje. Prav vpričo njega so Turki dne 2. oktobra šli
rez reko, drugi dan potém pa je Črni Jurij zaklade svoje za-
opal v zemljo ter bežal na Avstrijsko. Za njim so tudi drugi
ojvode zbežali črez Donavo. Zdaj so Turki brez upora vzeli
eli grad in Smederovo in zopet so bili gospodarji nad celo Sr-
ijo. Tako se je nesrečno končala vojska leta 1813.. ko je
sa Evropa imela opraviti z Napoleonom; zatorej pa se tudi ni
ašla niti jedna tuja država, ki bi se bila utegnila poganjati za
rške kristjane.

Bilo pa je še nekoliko vojvod in drugih veljavnih srbskih
ož, ki niso bežali, ampak ostali so domá pripravljeni na vse,
ar pride. Med njimi je bil tudi vojvoda Miloš Obrenović. Ves
amišljen v žalostno osodo naroda svojega jahal je ob Savi. ko
Jakob Nenadović pripelje črez reko in ga jame silno na-
ovarjati, naj tudi on beži. Toda Miloš se nikakor ni dal pre-
ovoriti, ampak odločno mu je odvrnil: „Kaj mi bo življenje
Avstriji, če mi domá Turki ženo. dete in mater prodajo v
užnost? Kakor vsemu narodu, tako naj se tudi meni godi.“
ató je šel v svoj okraj, kjer še ni bilo Turkov, zbral neko-
ko momkov ter posedel Užico. Ali brž ko so se Turki bli-
li, razšlo se je zopet nabrano krdelce: nihče si ni več upal
stavljati se, ampak vsak se je takoj udal, da bi rešil dom in
od svoj. Sam Miloš je izprevidel, da je ni druge pomoči. pa
je podal velikemu veziru, ki mu je pustil orožje ter ga po-
dil kot glavarja za rudniški, požeški in kragujevski okraj. Po
jegovem vzgledu podalo se je še nekoliko drugih mož. in bilo
dobro tako. kajti narod je imel vsaj še koga, ki se je po-
goval za-nj ter mu v novih nadlogah mogel dajati dobrega sveta.

Začeli so se zopet hudi časi. Turki so krščanske Srbe tlačili in odirali, kakor pred vojsko; v vsakem, tudi najmanjšem mesticu je bilo po nekoliko sto turških vojščakov, da so strahovali narod; spahije so se vrnili na svoja zemljišča in tudi v mesta so se povrnili vsi prejšnji turški prebivalci, kar jih je bilo še živih. Težko je bilo vse to gledati in trpeti narodu, ki je zadnja leta toliko krvi prelil za svobodo svojo; v junaških srcih je kar kipelo, in le malo je bilo treba popihati tlečo iskro in takoj bi se razvnela v velik plamen. Pozno v jeseni leta 1814. so se v Trnavi sprli Turki in Srbi ter se naposled hudo zgrabili. Srbi so Turke užugali, zvezali jih in jim vzeli vse, kar so vrednega imeli pri sebi. To je bilo dovolj, da se je ljudstvo ohrabrilo in vzdignilo daleč na okoli do Kragujevca in do Jagodine. Uporniki so se dobro branili, le pravega vodje niso imeli. Radi bi bili Miloša Obrenovića oklicali za vrhovnega poveljnika, ali ta je izprevidel, da so se uporniki prehiteli, pa jih je sam pomiril ter celó od Soliman-paše v Belem gradu izprosil pomiloščenja vsem, ki so se dobrovoljno podali in se vrnili domú. Pa Turku ni verjeti in tudi Soliman ni držal obljube, ampak kakih sto upornikov je ukazal ob glavo dejati, šestintrideset veljavnejših pa na kole natakniti. A kaj so turški divjaki počenjali, ko so po srbskih hišah iskali orožja, tega krščansko pero ne more popisati. Sam Miloš je bil v smrtni nevarnosti, ali srečno je ušel ter se vrnil v Rudnik, kjer so ga v bližnji gori že čakali njegovi momki in drugi junaki, da bi se z njim posvetovali; kajti rekli so, da rajši na bojišču poginejo, nego da bi se dali domá Turkom podaviti.

M i l o š O b r e n o v i ć se je rodil leta 1780. v Dobrinji od siromašnih kmetskih starišev. Bil je po polu brat poznejšega vojvode Milana, s katerim je bil tako dober, da se je celó po njegovem očetu zval Obrenović. V mladih letih sta brata morala iti služit. Miloš je s prva bil pastir ter je tujo živino gonil na semnje v Dalmacijo; kakor hitro pa si je Milan opomogel, da je postal sam svoj, vzel je tudi brata k sebi. Ko so se leta 1804. Srbi vzdignili, šteli so Obrenovića že med premožnejše ljudi. Tudi zdaj sta brata složno delala; Milan je postal okrajni glavar v Rudniku, Miloš pa se je vojskoval, dokler ni po bratovi smrti tudi on postal glavar v Rudniku, kakor smo že prej povedali.

Cvetni teden leta 1815. se je upor z nova začel. Najpreje so momki ubili nekoliko turških davkarjev, cvetno nedeljo pa je Miloš sam stopil na čelo upora, ko so mu v cerkvi v Takovu zbrani rojaki prisegli pokorščino. Dejal je na se najlepš

ɔravo ter z vihrajočo zastavo šel v goro, kjer se je že zbralo
ɛliko krdelo momkov. Veliko nedeljo se je v samostanu v
[oravcih iz raznih krajev, celó iz Belega grada in Valjeva
ɛšlo mnogo ljudij, in zopet je Miloš stopil med nje ter jih
ıvduševal na vojsko zoper Turke. Vsi so se ujemali z njim
r sklenili, da se ima vojska kar takoj začeti. Iz brlogov in
ɔtlih dreves so prinesli skrito orožje na dan in neutegoma so
jeli zavarovati z obkopi in nasipi. Ali premalo jih je bilo,
ı bi bili kos silnim nasprotnikom, in minil jim je prvi po-
ım, ko je poslal paša nad nje črez deset tisoč vojščakov.
[nogi so obupali; nekateri so se hoteli zopet pokoriti, drugi
ı so bili za to, da bi drug drugemu poklali žene in otroke,
ɔtém pa šli v gore ter se vse žive dni kot hajduki bojevali s
ırki. V tem pride nenadoma Ivan Dobrača, miren človek, ki
prav na tihem po raznih krajih nabral malo manj nego
soč odličnih in zanesljivih junakov ter jih pripeljal na pomoč.
ɔ je upornike z nova ohrabrilo in poplašili so turškega po-
ɛljnika, da se je s svojo vojsko s hribov umaknil v ravno polje
ɔ desnem bregu Morave ter se ondi utaboril. Pravega boja
[aj niti bilo ni, ampak divji turški vojščaki so v malih krdelih
ɔdili okoli ter morili in pustošili, kakor so mogli. Med tem
je Miloš na levem bregu pod goro Ljubićem močno utrdil
r si množil svojo vojsko, kajti upor se je vedno dalje širil
že so se bili kristjani tudi v beligradskem in valjevskem
ɛraju vzdignili. Ob reki Kolubari so se tedaj spahije z ob-
ɔpi zavarovali proti upornikom, ali Miloš je imel že toliko
ɔjske, da je z jednim delom šel svojim na pomoč, prepodil
ısprotnike z nasipov ter jim celó vzel nekoliko topov. Glas o
zmagi se je hitro razširil po vsej deželi in tudi črez mejo,
je privabil domú mnogo beguncev, med katerimi je bilo ne-
ɔliko prav zvedenih vojvod, ki so služili pod Črnim Jurijem.
so upornikom dobro došli, vzlasti ker so jim prinesli sebój
ožja in streliva. Takoj nató je Miloš vzel še druge turške
ɔkope ob reki Kolubari ter iz Valjeva skoro vse Turke izgnal.

Po teh zmagah, ki so ves srbski narod z nova ohrabrili,
nil se je Miloš s pomnoženo vojsko v tabor pod Ljubićem
r z večjo silo ponovil boj. Srečno je odbijal vse naskoke so-
ažnikov, potisnil jih nazaj, ali zmagal jih prav za prav le ni.
ı tudi Turki so v teh bojih hudo trpeli in mnogo jih je po-
nilo. Že so omahovali; ko jim je pa poginil poveljnik, bila
v njihovem taboru velika zmešnjava, in nekega dne so se
dignili ter šli proti meji. Miloš jim je bil takoj za petami,
ugal jih, vzel jim mnogo plena in topov ter tudi ujel veliko

število vojščakov in drugih beguncev, s katerimi je tako lepo ravnal, da so ga turške žene slavile kakor kakega svojega ter rekle, da mora biti prava vera, ki uči toliko ljubezni do sovražnika.

Zdaj so Turki popustili vse male utrdbe ter se umaknili v večje, med katerimi je najimenitnejša bila pri Požarevcu. Miloš se je takoj z veliko vojsko podal tja, ali ker je vedel, koliko bo ta boj odločil, rekel je svojim kar naravnost, da se naj takoj domú povrne, kdor nima poguma dovolj, da bi zmagal ali poginil. Ko se je bil dobro pripravil, vzel je tri dni zaporedoma vsak dan proti večeru nasprotnikom po en obkop ter jih potiskal dalje proti mestu. Boj je bil tako hud, da so se Turkom sablje skrhale, pa so se z noži branili. Četrti večer so Srbi srečno prišli na četrti obkop, ali preveč so bili utrujeni in morali so črez noč odjenjati. Kakor hitro pa se je drugo jutro jelo daniti, planili so z novo močjo v boj in zmagali so prav pred oltarjem krščanske cerkve, v kateri so se bili Turki zavarovali. Zmagoviti Miloš se ni hotel maščevati nad sovražniki, ampak pustil jih je, da so svobodni odšli, le topove so mu morali vse prepustiti. Ko je tudi še v manjših bitvah zmagoval, pripeljal je Ali-paša iz Nikšića novo turško vojsko črez Drino ter se utaboril pri Duplji. Takoj mu je Miloš hitel nasproti in svest si sreče svoje, udaril je za belega dne na veliko nasprotno vojsko. Zmagal je slavno, kakor še nikdar poprej, pognal Turke v beg in ujel samega Ali-pašo, katerega je nekoliko časa imel pri sebi v šatoru, potém pa ga bogato obdaroval in velikodušno izpustil. V velikih trdnjavah so še bivali Turki, ali po deželi jih nikjer ni bilo več. Srbi so se zopet osvobodili, a največ je k temu pripomogel Miloš Obrenović, ki se je skazal najboljšega poveljnika, odkar so se njegovi rojaki bojevali s Turki.

Že ste dve veliki turški vojski stali, jedna na zahodni druga na vzhodni meji, da bi udarili na Srbijo ter si jo z nova pokorili. Toda turški sultan se je bal Rusov, ki so itak vedno tiščali va-nj, naj izpolni pogodbe mirú v Bukareštu, pa je poveljnikoma naročil, naj se skušata s Srbi z lepa pobotati. Kuršid-paša se je natò jel dogovarjati z Milošem, ali nista se sporazumela zató, ker Srbi nikakor niso več hoteli izročiti orožja. Zdaj se je drugi paša Marašli-Ali lotil težavnega dela. Bil je zmernejši in previdnejši mož, pa je kar takoj dovolil, da Srbi smejo obdržati orožje, da se smejo oblačiti kakor se hočejo in da smejo tudi na konjih jahati. Sicer pa se je z Milošem tako pogodil, da bodo Srbi sami davke pobirali, da bode pri vsak

sodniji nekoliko srbskih mož, in tudi paša v Belem gradu bo pri sebi imel nekoliko srbskih svetovalcev. Za prvi čas bi bilo to dovolj, ko bi mogel kristjan Turku verjeti, a ker je to pogodbo sklenil Marašli-Ali, ne pa turški car, mogel jo je njegov naslednik popolnoma tajiti ter zahtevati stari red. In rés niti ta blagi paša ni mogel ali pa ni hotel ubraniti, da so sodniki in drugi oblastni Turki vsak čas prelomili njegove objube, in bilo je zdaj tu, zdaj tam čuti o kakem umorstvu in o drugih krivicah. Konec evropske vojske s Francozi in pa nemiri na Grškem so Srbom dajali novega upanja. Črni Jurij se je tedaj skrivaj povrnil domú in nastanil se je v Smederovem, od koder je rojake svoje mislil naščuvati k novemu uporu. Tudi Miloša je skušal za se dobiti, ali ni se mu posrečilo. Paša v Belem gradu je bil v strahu in zahteval je, naj mu Črnega Jurija izročé. Našel se je morilec, ki je zadolžnemu junaku odsekal glavo in jo paši prinesel v dar. Paša dolgo ni hotel verjeti, da je glava res Jurijeva, a ko so ga stari možje prepričali, da je, poslal jo je Sultanu v Carigrad.

Miloš Obrenović ni imel tedaj med rojaki svojimi nikogar, ki bi bil slaven in veljaven dovolj, da bi se mogel meriti z njim. Bolj nego kdaj bil je zdaj prvi med Srbi in meseca novembra 1817 so ga na velikem shodu vsi župani ali knezi vpričo srbskih škofov in drugih imenitnih mož izvolili za **vrhovnega kneza** vsemu narodu srbskemu, in sklenili so tudi, da ga bo po smrti nasledil tisti, ki mu bo po rodu najbližji. Kakor kakemu mogočnemu paši prepustila je turška vlada Milošu mnogo cesarskih dohodkov in zemljišč ter s tem jako povzdignila njegovo imetje in njegovo veljavo. Miloš se je mogel odslej mnogo bolj poganjati za svoj narod ter mu pridobiti čim dalje večjih pravic. Še je bilo dosti prečkanja in pogajanja, naposled pa se je turški car udal ter leta 1820. Miloša priznal kot vrhovnega kneza cele Srbije, kateri je pustil domačo državno samostalnost proti temu, da mu bo plačevala stalen letni davek. Le trdnjave so Turki še obdržali ter imeli v njih svoje vojščake. Miloš je zdaj državo svojo zopet uredil; na čelo vsakega okraja je postavil kneza, ki je ob jednem bil vojaški in deželni glavar v svojem kraju; za vsak okraj je ustanovil sodnijo, na katero se je pritožil, kdor ni bil zadovoljen z razsodbo domačih mož v srenji, a nad vse je postavil vrhovno deželno sodišče v Kragujevcu, kjer je od leta 1825. bival on sam. Sploh pa je Miloš prav ostro vladal ter delal na to, da je Turkom in Srbom nasproti postajal čim dalje bolj neodvisen in samostalen. Okrajni knezi so bili samo uradniki njegovi. ka-

tere je on po svoji volji namestil v službo ali pa jim jo zopet vzel. Toda bolj ko je on kneze v strahu imel, predrznejše so ti postopali z narodom. Kmetje so jeli tožiti, da ni dosti bolje, nego je bilo pod Turki, in naščuvani od Miloševih nasprotnikov so se vzdignili nad novo vlado ter zmagovalno drli proti Kragujevcu. Miloš je upor hitro zadušil ter nató le še bolj utrdil vladarsko svojo moč.

Tak vladar je Turkom v tedanjih razmerah bil celó po volji, kajti on je narod svoj znal brzdati, da se ni z nova vzdignil, ko je turškemu cesarstvu od Rusov in Grkov pretila velika nevarnost. Zató je turška vlada v Akjermanu leta 1826. rada obljubila Rusom, da bo spoštovala prejšnje pogodbe zaradi Srbov; do dobrega pa je srbsko samostalnost priznala še le v Drinopolju leta 1829. S posebnim cesarskim pismom od leta 1830. so se poravnali še nekateri prepiri ter za stalno uredile razmere med Srbi in Turki. Spahije so se morali odreči svojim zemljiščem, pa so dobili za nje odškodnino v gotovih novcih, ki so jo Srbi plačevali s splošnim davkom. Turki so smeli bivati prav samo v trdnjavah. Škofe so si Srbi sami volili, a patrijarh v Carigradu jih je imel samo potrditi. Nihče ni srbskim kristjanom več branil, da so si zidali šole in cerkve, in zopet so se po vsej deželi oglasili zvonovi ter pobožno ljudstvo vabili k službi božji. Le zaradi meje je bilo še nekoliko prepirov in tudi bojev, dokler se niso leta 1833. meje takc uredile, da je kneževina srbska bila za tretjino večja, negc prejšnji beligradski pašaluk. Miloš Obrenović se je v prihodnje zval „knjaz“ in narod mu je priznal ta novi naslov. Najboljše poroštvo za nove državne razmere v Srbiji je bilo to, da so jih Turki v Drinopolju pred celim svetom priznali in da b si takoj nakopali vojsko z Rusi, ko bi skušali prelomiti sklenjene pogodbe.

Črnagora.

Proti koncu srednjega veka je današnja Črnagora bil del srbske pokrajine Zete, v katero so navadno srbski vladarj pošiljali kakega sorodnika svojega za namestnika. Ko je p srbska prišla pod turško oblast, želeli so si prebivalci v Zet domačega vladarja in še v prvi polovici XV. veka so s Štefana Crnojevića izvolili za kneza. Štefan je bil dobe prijatelj arbanaskega junaka Škender-bega ter se je z njin hrabro bojeval proti Turkom. Po njegovi smrti leta 1484. sledi mu je sin Ivan, ki je proti Turkom prosil pomoči pri Bene čanih, a ko je ni dobil, razdejal je svoj grad Žabljak ter s

umaknil v Črnogoro, kjer bi se za strmim skalovjem laže branil. Sezidal si je malo trdnjavo Obod, v Cetinju pa postavil samostan za škofa ali vladiko ter za petindvajset redovnikov. Največja skrb pa mu je bila, da je utrdil vse gorske soteske ter v narodu budil sovraštvo zoper turške nevernike. Pri podobi svetega križa so mu Črnogorci prisegli, da bodo do zadnje kaplje krvi branili svobodo in vero svojo. Tudi se je Ivan prizadeval, da bi si ohranil Benečane kot prijatelje, ter je v ta namen svojega sina in naslednika J u r i j a oženil z Elizabeto, hčerjo imenitnega Benečana Antona Erizza. Proti Juriju se je vzdignil njegov mlajši brat Staniša, ki bi bil rad s turško pomočjo zasedel očetovski prestol namesto starejšega brata. Šel je v Carigrad pred turškega sultana, in ko je prestopil v mohamedansko vero, imenoval ga je sultan kneza arbanaskega in zetskega ter ga zval Škender-bega II. Zdaj je Staniša s turško vojsko udaril na Črnogoro, ali vrnil se je s krvavimi glavami ter se molčé odrekel očetnjavi svoji. Jurijeva žena se med tem nikakor ni mogla privaditi priprostega življenja med črnogorskim pečevjem, kjer človek razun tega tudi ni bil nikdar varen pred Turki, in jelo se ji je silno tožiti po domu. Pregovorila je torej ljubljenega soproga, da se je za stalno preselil v Benetke. Od tod se je knez Jurij večkrat za kak čas povrnil v svojo kneževino, ali kmalu se je bil tako privadil prijetnega življenja v Italiji, da je za vselej ostal v Benetkah, vlado v Črnigori pa je leta 1516. popolno prepustil v l a d i k i v Cetinju.

Odslej so v Črnigori škofje ali vladike bili ob jednem deželni glavarji, in ta duhovna vlada se je obdržala od l. 1516. pa noter do leta 1831. Prav za prav pa so v ti dobi Črnogorci le v bojih proti Turkom bili jedini in složni, sicer je vsak rod pod svojim knezom živel za se, a vladika je le toliko bil nad njimi, da so ga vsi spoštovali kot cerkvenega glavarja svojega ter se z njim posvetovali o imenitnih stvareh, vzlasti o takih, ki so zadevale vso deželo. Med posameznimi rodovi so se včasih vneli celó domači prepiri in poboji, a v krajih, ki so bili bolj odprti proti turški meji, bilo je celó takih ljudij, ki so zatajili krščansko vero ter postali mohamedanci. Turki so večkrat skušali vzeti Črnogoro ter so z velikimi vojskami pridrli v njo, opustošili nekatere kraje, ali nikdar ni bila sreča dolgo na njihovi strani. Črnogorci so se po vsaki nesreči kmalu zopet ohrabrili ter sovražnike zmagovito zagnali nazaj črez mejo. Benečani so Črnogorcem navadno bili prijatelji in zavezniki ter so jim prodajali orožja in streliva, včasih

pa so se jim tudi izneverili ter jo potegnili s Turki, kedar so trgovinske razmere tako nanesle.

Nekako v polovici XVI. stoletja je bežala neka krščanska rodbina z vso svojo živino in drugim imetjem iz Hercegovine v Črnogoro ter je na varnem kraju ustanovila novo vas Njeguš. Tú se je hitro pomnožila in obogatela, in kmalu so jo prištevali najimenitnejšim črnogorskim rodovom. Ko so Črnogorci leta 1697. potrebovali novega škofa, zbrali so se na velik shod, pomirili se med seboj ter vsi jednoglasno izvolili Danila Petrovića Njeguša za svojega vladiko. Z njim se je za Črnogoro začela nova doba, kajti on je utrdil državno jedinstvo ter deželo svojo do dobra osvobodil od Turkov. Kmalu potém ko je nastopil novo svojo čast, sezidali so si kristjani v Podgorici, takrat še arbanaskem mestu, z dovoljenjem skadarskega paše novo cerkev ter prosili Danila, da bi jim to posvetil. Isti paša je zastavil vero svojo, da mu nič žalega ne stori, in vladika je prišel opravljat sveto opravilo. Ali med službo božjo so pridrli turški divjaki v cerkev, zgrabili škofa, in ko so ga nekoliko tednov na muke devali, izpustili so ga za tri tisoč zlatov. Prišedši domú zapodil je Danilo iz Črnegore vse mohamedance, a kolikor jih je še ostalo, dal jih je v jedni noči vse poklati. Hercegovski paša se je zaradi tega hotel maščevati, ali Črnogorci so ga tako sijajno zmagali, da se ni upal ponoviti boja.

Imenitno je, da so se Črnogorci za vladike Danila prvikrat zavezali z Rusi. Leta 1711. jih je namreč car Peter Veliki prosil, da bi ob jednem z njim udarili na Turke. Danilo mu je željo izpolnil, ali Peter Veliki ni bil v ti vojski srečen, in ko je s Turki sklenil mir, ni bilo v pogodbah ničesar slišati zaradi Črnogorcev. Turki so se nató z velikansko vojsko od 60.000 mož zagnali na Črnogoro. Danilo je pozval v boj vsakega, kdor je bil za orožje, zvabil sovražnike v soteske ter jih pri Carevem-Lazu sijajno zmagal (leta 1712.). Ahmet-paši je poginilo nad deset tisoč vojščakov. Ves besen je zdaj Čuprilić - paša prišel nad Črnogorce, da bi se maščeval nad njimi. Najprej je sedemintrideset poglavarjev pozval na dogovor ter jih zavratno pomoril, potém pa je zmagal ter strašno opustošil velik del Črnegore. Toda črnogorski junaki so si kmalu zopet opomogli, vzlasti ko so Turki imeli vojsko z Avstrijo in z Benečani. Po novih slavnih zmagah je Danilo umrl leta 1735. Hvaležni rojaki so znali ceniti velike njegove zasluge, pa so sklenili, naj bode v prihodnje zmirom jeden njegovega rodú vladika, in sicer tisti, katerega bo njegov prednik

izvolil. Po ti naredbi je Danilu sledil njegov stričnik Sava Petrović Njeguš (1735—1758), a ko je ta odstopil in šel v samostan med redovnike, prepustil je škofovsko čast svojemu bratrancu Vasiliju Petroviću Njegušu (1750—1766). Le-ta je bil takrat na Ruskem. Prvikrat se je leta 1752. šel poklanjat carici Elizabeti, ki mu je darovala cerkvenih oprav in knjig ter tudi mnogo gotovega novca. Ko se je pa šel poklanjat njeni naslednici Katarini II., umrl je l. 1766. v Petrogradu. Po njegovi smrti se je neki klatež Štefan Mali razglasil za ruskega carja Petra III. ter si polastil kneževsko oblast v Črnigori. To je bil Turkom dobro došel povod, da so zopet začeli vojsko, za katero so tudi Benečane dobili na svojo stran. Sto tisoč turških vojščakov je leta 1768. od treh stranij pridrlo v malo kneževino. Črnogorci so bili v veliki zadregi zató, ker niso imeli streliva, ki so ga prej od Benečanov dobivali, ali kljubu temu so naposled silne sovražnike vendar le užugali v jako krvavi bitvi pri Čevu. Ko se je nató leta 1769. vnela nova vojska med Rusi in Turki, prišel je ruski knez Dolgoruki Črnogorce snubit za zaveznike, pa ni ničesar opravil. Štefan Mali se je še zmirom šopiril, kakor da bi on bil postavni vladar, dokler ga ni leta 1774. skrivaj umoril strežaj, po rodu Grk. Zdaj je zopet Sava prevzel vlado ter jo obdržal do smrti svoje (1783).

Savin naslednik je bil slavni Peter I. Petrović Njeguš (1783—1830), ki ga zovejo gorskega Gedeona. Novi vladika je takoj šel v Karlovce, da ga je tamošnji patrijarh posvetil za škofa, a na potu proti domu je bil ravno na Dunaju, ko mu je došlo poročilo, da je skadarski vezir Mahmud-Bušatlija udaril na Črnogoro, pridrl do Cetinja, zažgal samostan, pobral mnogo davka in plena ter prisilil narod, da mu je obljubil plačevati harač. Prežalostno je bilo torej stanje, v kakoršnem je Peter našel domovino svojo. Ali nikakor ni obupal, ampak tolažil je rojake svoje, vnemal jim srce ter slovesno oklical, da je Črnagora svobodna dežela in da Turkom nikakor ne bode plačevala zahtevanega harača. V tem ste leta 1788. Avstrija in Rusija začeli vojsko s Turki, in obe državi ste Črnogoro pozvali na pomoč. Velikega boja na črnogorski strani ni bilo, v malih pobojih pa so gorski junaki vselej užugali nasprotnike svoje. Ko so Turki z Avstrijo sklenili mir v Svištovu (1791), poskusil je skadarski paša še enkrat, da bi si pokoril Črnogoro, ali Črnogorci so ga slavno zmagali v bitvi pri Spužu (1796). Mahmud se je umaknil nazaj črez mejo, kakor hitro pa se je malo pokrepčal, prihrumel je črez tri me-

sece s še večjo vojsko v Črnogoro, ali on sam je poginil in z njim šest in dvajset turških vojvod. Ta sijajna zmaga je za vselej utrdila državno samostalnost Črnegore, hrabrost črnogorskih junakov pa se je razlegala po vsem širokem svetu. Ruska vlada je odslej Črnigori dajala neko pomoč v gotovem novcu. Brž ko so se povrnili mirni časi, storil je vladika Peter vse, da bi malo državo uredil z novimi postavami in da bi tudi med Črnogorci zasejal seme višje duševne omike. Francoske homatije začetkom našega veka so Črnogorce zopet zvabile na bojišče. Ko so namreč Francozi posedli Dubrovnik, vzeli so Črnogorci kot zavezniki ruskega cesarja Boko Kotorsko (1806) ter se tudi v bojih s Francozi skazali hrabre junake in dobre vojščake. Po miru v Tilži (1807) so morali Črnogorci Boko prepustiti Francozom, ki so v njej gospodovali do leta 1813., ko so jih Angleži pregnali iz nje. Angleži so Boko zopet odstopili črnogorskemu vladiki, dokler je niso zavezni vladarji v pariškem miru (1814) dosodili Avstriji. Leta 1829. so Črnogorci imeli vojsko z bosenskim pašo Čelaludinom, ali tako slavno so zmagali, da so za dalje časa imeli mir pred Turki. Kmalu potém je slavni vladika Peter I. umrl (1830) kot jeden in osemdeset let stari sivček. Kar je Peter Veliki bil za Rusijo, to je bil on za Črnogoro, in hvaležni narod ga je vedno obdržal v dobrem spominu ter ga še dandanes spoštuje kot svetnika in največjega dobrotnika svojega.

2. Od pariške prekucije leta 1830. do evropskega prevrata 1848.

V Napoleonovih vojskah so Francozi opešali in radi so nekoliko odjenjali ter se udali kraljem stare burbonske rodbine. Brž ko so pa ti zopet skušali vse spraviti v stari tir, kakor je bilo pred letom 1789., jelo je z nova kipeti, in zopet se je narod francoski vzdignil, da brani pravice in svoboščine, za katere je leta in leta prelival kri svojo ter žrtvoval milijone najkrepkejših svojih sinov. Toda kakor sploh v boju med skrajnimi nasprotnimi silami naposled zmaga srednja pot, tako tudi Francozi niso več ponavljali nespametnosti prve prekucije, ampak posadili so na kraljevi prestol moža, ki jim je bil porok, da bode čuval ustavno svobodo in druge koristne pridobitve. Pa tudi ta kratka revolucija je bila močna dovolj, da je segala črez meje francoske ter napravila državni potres po raznih krajih Evrope. Belgija se je ločila od Holandske ter zopet

postala sama svoja; nesrečni Poljaki so se z nova vzdignili na Ruse; na Švajcarskem so demokrati zmagali nad aristokrati; italijanske nemire so zadušili avstrijski in francoski vojščaki; v nekaterih manjših nemških deželah so vladarji morali odjenjati ter oklicati ustavo; na Portugalskem so se godile nove državne izpremembe in celó na Angleškem se je začelo živejše gibanje zoper zastarele ustavne krivice. Tedaj se je pokazal velik razloček med zahodno in vzhodno Evropo; tú so bile Avstrija, Ruska in Pruska z neomejeno vladarsko oblastjo, tam so bile ustavne države, a prve med njimi Francoska in Angleška. V manjših državah srednje Evrope, vzlasti na Nemškem, poganjala se je velika večina omikanih ljudij za ustavne svoboščine ter se željno ozirala na sosedno Francosko, med tem ko so si vladajoči knezi in plemenitniki želeli neomejene vladne oblike ter so zató bolj nagibali k Avstriji, Ruski in Pruski. Prvi prevratni ogenj, ki so ga raznetili utrinki pariške prekucije, pogasil se je sicer kmalu, ali v pepelu je vedno tlelo, in prvi vihar je razpihal novi požar. Zastonj je bilo prizadevanje velikih vzhodnih držav, da bi vse pri starem ostalo; in če je za nekoliko časa potihnil krik po ustavni svobodi, obravnavali so ljudje tem bolj društvene razmere, ki so se tudi imele izpremeniti, da ne bi bilo tolikega razločka med bogatini in trpini. Zdaj so se oglasili možje, katerim tudi cerkvene razmere niso bile po volji, in obudili so nove verske homatije. Vsemu temu se je pridružilo tudi še zahtevanje ravnopravnosti vseh narodov, in bilo je torej priprave dovolj za nov evropski prevrat. Predno o tem kaj več povemo, moramo si ogledati posamezne države tedanje dobe.

Francoska.

Ko je kralj Karol X. videl, da so nove volitve le še bolj pomnožile število njemu nasprotnih poslancev, slušal je predrznega svojega ministra Polignaca ter podpisal petero samolastnih naredeb, ki so imele zadušiti postavni upor zoper vlado, v resnici pa so pospešile novo prekucijo. S prvo naredbo je razpustil ravno izvoljeni državni zbor, še predno se je sešel; z drugo je razglasil nov volilni red, da bi vladni stranki zagotovil večino v prihodnjem zboru; s tretjo je novi državni zbor sklical na dan 28. septembra, s četrto je preklical tiskovno svobodo ter ukazal, da imajo kar takoj jenjati vsi časopisi, dokler si ne izprosijo vladinega dovoljenja; a s peto je imenoval nekoliko novih državnih svetovalcev.

Ljudje so kar strmeli, ko so dne 26. julija 1830 v vladnem listu „Moniteur-u“ čitali kraljeve naredbe. Izkušeni možje so takoj vedeli, kaj to pomeni, ali nihče ni mislil, da se bo ljudstvo vzdignilo, kajti mirno je minil celi prvi dan. V kavarni „Palais royal“ je bilo sicer nekoliko krika, ministru Polignacu so razbili okna, a to je bilo vse. Ljudje se niso dali motiti v vsakdanjih opravilih svojih, zvečer so šli v gledališče, v pohode in druga zabavišča, kakor po navadi. Sam kralj Karol X. je bil brez skrbi ter šel zjutraj na lov v Rambouillet, od koder se je še le o polnoči vrnil domú v St. Cloud. Državni poslanci, ki so ravno bili v Parizu, sešli so se sicer na posvetovanje, ali ničesar niso sklenili. Prvi odločni korak so storili novinarji, katerih se je štiri in štirideset zbralo v uredništvu časopisa „National“. Zgodovinarja Thiers in Mignet sta tu imela najveljavnejšo besedo in na njun predlog so navzočni zastopniki jednajsterih časopisov sklenili, da bodo svoje liste brez posebnega dovoljenja dalje izdajali, ob jednem pa so proti kraljevim naredbam podpisali slovesen ugovor.

Le dva časopisa: „National“ in „Temps“ sta drugi dan 27. julija priobčila ta ugovor. Ali to je bilo dovolj. Ljudje so pokupili tisoč in tisoč iztisov teh listov ter jih očitno po ulicah in trgih čitali pred zbrano množico. Med tem je policija v tiskarnah omenjenih dveh časopisov razbila stroje, in odpuščeni delavci so le še bolj razburili razdraženo ljudstvo, ki ga je po ulicah bilo čim dalje več. Njim so se pridružili učenci velikih šol ter izsluženi Napoleonovi vojščaki, in začeli so se boji z žandarji. Tu je kralj maršala Marmonta imenoval vrhovnega poveljnika za Paris. Če bi bil Marmont imel večjo vojsko, bil bi še mogel zadušiti upor; ali vse to je prenaglo prišlo, vojščakov je bilo premalo, pa niti niso bili zanesljivi; kajti imeli niso ne živeža, ne streliva dovolj, a po svojem srcu so se po večjem ujemali z uporniki. Pa saj niti Marmont sam ni odobraval kraljevega ravnanja, in če bi bilo po njegovem, imela bi vlada odjenjati. Prvi dan je še bil kos prevratnikom, in proti večeru so se vojščaki zopet vrnili v vojašnice. Po noči pa se je prekucijsko gibanje drugače zasukalo.

Stari izkušeni rovarji so v vsakem od dvanajsterih mestnih okrajev osnovali poseben revolucijski odbor, in tudi stari Lafayette se je povrnil v Pariz ter kot zveden poveljnik skrivaj dajal potrebnih svetov. Tako so uporniki dobili dobre voditelje in stalen red, po katerem so ravnali. Dne 28. julija so se na vse zgodaj vzdignili v predmestju sv. Antona in vriskaje so drli v mestno hišo, kjer so razobesili trobojno zastavo, a v

stolni cerkvi Matere božje so bíli plat zvona, da bi tem več ljudij na noge spravili. Najmanj odločni so bili državni poslanci, ki so po nasvetu Guizot-ovem podpisali prav blag ugovor, drugega pa nič. To je vlado ohrabrilo, in kralj kar ni hotel izprevideti velike nevarnosti, ki mu je pretila. Po dnevu je hodil na lov, zvečer pa je v St. Cloud-u igral. Ko mu je maršal Marmont poročil, naj prekliče usodne naredbe, zavrnil mu je, „naj se le dobro drži“, a nad Parizom je razglasil obsedno stanje. Trmoglavost njegova je razdražila tudi trezno misleče može, in domoljubni bankir Lafitte je rekel, da je pripravljen za upor dati življenje in imetje svoje. Dasi ne rad, storil je Marmont, kolikor je mogel, ali vojščaki njegovi so čim dalje bolj omahovali; kajti kamor so se obrnili, povsod so jim meščani z barikadami zadelali ulice, drugi pa so z oken streljali na nje. Previdni maršal se je tedaj s svojo vojsko proti večeru umaknil nazaj do tuilerijskega gradú.

Tu in pri louverskem gradu je Marmot mislil počakati, dokler bi mu kaj vojske prišlo na pomoč. Toda po noči so ljudje delali barikade in malo da niso od vseh stranij zagradili Tuilerije. V taki stiski se je stari poveljnik drugo jutro, dne 29. julija, jel pogajati s Parižani in hotel je z njimi skleniti premirje, pa zastonj. Ljudstvo se je kraljevim vojščakom dobrikalo in že je dva polka zvabilo na svojo stran. V čim dalje večji zmešnjavi je ostala vojska izgubila še tisto malo srca, kar ga je doslej imela. Kmalu so se uporniki polastili Louvra in pridrli so tudi v Tuilerije. Delavci so vrh grada razobesili trobojno zastavo, razbili podobe burbonske rodbine ter se vriskaje in zasmehovaje drug za drugim vsedali na kraljevi prestol, a ne da bi bili kako vredno stvar vzeli seboj. Še bolj so razsajali po škofiji, ali oplenili je niso. V tem se je pri bankirju Lafittu zbralo pet in dvajset državnih poslancev, ki so starega Lafayetta imenovali vrhovnega poveljnika ponovljene narodne garde ter izvolili „mestni odbor“ od veljavnih mož kot najvišjo začasno oblast.

Kralj Karol X., kakor da bi bil gluh in slep, še vedno ni hotel izprevideti nevarnosti in kar ni hotel verjeti, ko so mu vsekdar zvesta gospoda donašali žalostna poročila iz Pariza in ga rotili, naj odjenja. Slušal je le ministra Polignaca, ki ga je do zadnjega utrjeval v njegovi trmi. Naposled je vendar sklical svetovalce svoje v sejo, ali na nobeno stran se ni mogel odločiti, dokler ni Marmont z bežečo vojsko prišel v St. Cloud ter ves prašen in moker od potu sam poročal o svoji nesreči. Zdaj še le je kralj preklical usodne naredbe, odpustil

tedanje ministre ter zmernemu vojvodi ukazal, naj sestavi novo svetovalstvo. Nadejaje se, da bo s tem razburjeni narod zopet potolažil, sedel je Karol X. s svojimi prijatelji za mizo ter brez skrbi kvartal kakor vsak drugi večer. Ali jako se je zmotil. V mestnem odboru so kraljevim poslancem odvrnili, da je vse to „prepozno“, a ljudstvo je po ulicah kričalo, da noče ničesar več čuti o Burboncih.

Parižanje so kar vriskali od veselja, ko so se kraljevi vojščaki do dobrega umaknili iz mesta in ko je zopet narodna garda pazila na red in mir. Med tem so se pri Lafittu zbrali veljavni možje Thiers, Mignet in drugi, in vsi so odločno bili za to, da Karol X. nikakor ne sme več biti kralj francoski, a namesto njega da se ima na vladarski prestol posaditi Louis Filip, vojvoda Orleanski. V ta namen so kar takoj sestavili razglas, ki so ga drugo jutro dne 30. julija priobčili v vseh časopisih in prilepili na vse ogle. Tu je bilo med drugim čitati: „Karol X. se ne sme več vrniti v Pariz, kajti dal je prelivati ljudsko kri. Če okličemo republiko, imeli bomo vojsko z vso Evropo. Vojvoda Orleanski naj bo naš kralj; on bo pravi meščanski kralj, le njega hočemo, on bo za krono le francoskemu narodu hvalo vedel, a nobeni drugi moči.“ Pariški meščanje so se popolnoma ujemali s tem oklicem in tudi državni poslanci so bili za vojvodo Orleanskega, in hitro so se sporazumeli z udi gornje zbornice, da ga bodo za prvi trenutek imenovali najvišjega državnega namestnika. Louis Filip je pri Francozih bil priljubljen zavoljo svobodoumnega mišljenja svojega. Bil je dober, skrben oče, a otroke svoje je pošiljal v očitne šole kakor kak navaden meščan. Lafitte je prvi svoje prijatelje opozoril na-nj. Že od leta 1815. mu je oskrboval vsa denarna opravila, pa ga je dobro poznaval in tudi veljave je imel pri njem. Poročal mu je torej že nekoliko dnij poprej, kaj v Parizu namerjavajo z njim. Louis Filip je takrat bival v Neuilly-ju, ne daleč od Pariza; zadnje dni pa ga navadno ni bilo domá, ampak zahajal je v bližnji bondy-ski gozd, da se ne bi prenaglil, ko bi prevratniki nenadoma poslali po-nj. Thiers, prišedši dne 30. julija v Neuilly, naše je torej ondi samo njegovo ženo in sestro Adelajdo. Vojvodinjo je nepričakovano poročilo čudno pretreslo in ni vedela kaj bi; častilakomna Adelajda pa je Thiersu odločno odgovorila, da bo njen brat ponudbo gotovo sprejel, ona da je porok za to.

Malo pred polnočjo istega dne je vojvoda Orleanski peš prišel v Pariz, a na klobuku je imel pripeto rudeče-belo-modr

kokardo. Drugo jutro dne 31. julija je na vse zgodaj poklical k sebi kraljevega ministra, vojvodo Mortemarta, ter ga zagotavljal, da se nikakor ne bo dotaknil kraljeve krone, ampak le začasno misli sprejeti vladarsko oblast, da ne bi rovarji ponovili republike. To isto je rekel državnim poslancem, ko so se mu ob osmih prišli poklanjat, a ob jednem jim je izročil spisan oklic na narod, v katerem je poudarjal, da bode rudeče-belo-modra zastava zopet zastava francoskega naroda, da bode na dan 3. avgusta sklical državni zbor, na koncu pa je zatrjeval, da bo „ustava odslej postala resnica“.

Toda novo državno namestništvo nikakor še ni bila dognana stvar. Stari Lafayette in republikanski njegovi tovariši na mestni hiši se še niso odločili; samolastno ravnanje državnih poslancev jih je zeló razsrdilo, in mestni odbor je odločno ugovarjal njihovemu sklepu. Louis Filip je dobro vedel, koliko veljave imajo ti možje, pa se je podal k mestni hiši. Brez vsega sijaja je na konju jahal skoz neštevilno množico ljudij, ki so se kar gnetli po ulicah, a spremljevalo ga je kakih devetdeset državnih poslancev. Lafayette ga je z mestnim odborom čakal na vratih velike dvorane. Ko je vojvoda obljubil mnogo svobodoumnih naprav in ko so navzoči poslanci bili porok za njegova obetanja, prijel ga je Lafayette izpod pazuhe, in držeč v drugi roki trobojno narodno zastavo, šel je z njim na balkon ter ga očitno objel. „Živio vojvoda Orleanski. Živila svoboda! Živio Lafayette!“ donelo je zdaj iz nepregledne množice pred mestno hišo in potrjen od naroda v novi svoji oblasti se je Louis Filip zadovoljen vrnil v palačo svojo. Bilo je republikancev, ki se nikdar niso udali novemu vladarju, ali premalo jih je bilo; malokdo se je zmenil za njihove razglase, ki so jih po noči prilepili po mestnih oglih; ljudje so bili veseli, da se je tako hitro povrnil državni red in po večjem so se ujemali z Lafayettom, ki se je bil do dobrega sprijaznil s svobodoumnim vojvodo ter dejal, da je on „najboljša republikanska oblika“.

Med tem je kralj Karol X. dne 30. julija še bil v St. Cloudu. Dogodbe v Parizu so mu vzele ves pogum, in sodil je, da so kazen božja za njegove grehe. Po noči dne 31. julija je iz St. Clouda bežal v Trianon, a drugo noč potém dalje v Rambouillet, deset ur od Pariza proti jugo-zahodu. Ko je videl, da ga čim dalje več vojaških krdel zapušča, priznal je dne 1. avgusta vojvodo Orleanskega za prvega državnega namestnika ter se sam odrekel kraljevi časti, katero je bil namenil vojvodi Bordeaux-skemu, vnuku po mlajšem sinu svojem, voj-

vodi Berry-skem. Nadejaje se, da bo Louis Filip spoštoval pravico slabega deteta, pregovoril je Karol X. starejšega sina svojega, vojvodo Angoulemskega, ki ni imel otrok, da se je tudi on odrekel kraljevemu prestolu francoskemu. V tem je vojvoda Orleanski kralju poročil, naj se podviza na pot, kajti dokler bo on na Francoskem, ne bodo se Parižani pomirili. Karol X. poslancev niti pred se ni pustil, nikar da bi odpotoval. Takoj se je po Parizu raznesel glas, da trdovratni kralj kuje hudobne naklepe in kakih dvajset tisoč ljudij se je pri ti priči vzdignilo (dne 3. avgusta) ter se peš ali v kočijah in na priprostih vozovih podalo v Rambouillet. Kralju so njegovi svetovalci poročili, da je najmanj šestdeset tisoč ljudij in da se proti toliki sili ne bode mogel braniti. Na to še le se je Karol X. na pot napravil. Počasi se je vozil od mesta do mesta, a za stražo je imel tisoč dve sto vojščakov in dva topa. Iz Cherbourga se je s svojo rodbino na amerikanski ladiji prepeljal na Angleško, kjer so ga gostoljubno sprejeli, ali niso ga več častili kakor kralja. Leta 1832. se je preselil na Avstrijsko ter je s prva bival v Pragi, pozneje pa v Gorici, kjer je leta 1836. umrl. Njegov sin vojvoda Angoulemski je umrl leta 1844. Jedini naslednik starejših Burboncev je tedaj še bil vojvoda Bordeaux-ski, ki se je v prihodnje zval grof Chambordski. Umrl je v Gorici leta 1883. Stranka njegova ga je imenovala kralja Henrika V.

Istega dne 3. avgusta l. 1830., ko so Parižani drli v Rambouillet, odprl je vojvoda Orleanski prvikrat obe državni zbornici ter jima razodel, da se je Karol X. odpovedal kraljevemu prestolu, ali zamolčal je, da je vladarske pravice odstopi svojemu vnuku, vojvodi Bordeaux-skemu. Državni poslanci so se na to hitro lotili dela in že v nekoliko dneh so ustavo tako prenaredili, kakor je bolj kazalo njihovim željam. Gornja zbornica, v kateri ni bilo več nego četrti del „pairs-ov“, pritrdila je vsem njihovim sklepom, celó tistemu, da se imajo izbrisati vsi „pairs-i“, kar jih je imenoval Karol X. Dne 7. avgusta so vojvodo Orleanskega izvolili za kralja ter dodali, da imajo za njim vladarski prestol zasedati prvorojeni nasledniki njegovi, dokler jih bo kaj moškega rodú. Nató je vojvoda dne 9. avgusta vpričo obeh zbornic prisegel na prenarejeno ustavo ter se odslej zval **Louis Filip I.**, kralj Francozov (1830—1848).

Novi „meščanski kralj“ je imel največ privržencev med premožnimi in omikanimi meščani, ki so tudi v zbornici poslancev imeli največ zastopnikov. Če so ti z novo državno izpremembo bili zadovoljni, bilo je vendar celó med njimi takih

ki so želeli, da bi se ustavne svobode po malem še bolj razširile. Da bi vsem ustregel ter tudi druge stranke, vzlasti pa tuje vladarje potolažil, imenoval je Louis Filip dne 11. avgusta može raznega mišljenja za ministre. Predsedoval jim je vojvoda Broglie, a med ostalimi so najimenitnejši bili svobodoumni Lafitte, njegov nasprotnik bankir Périer, zmerni Guizot, za občevanje s tujimi državami spretni grof Molé in drugi; sami redki možje, ki so z velikimi duševnimi darovi imeli večjo veljavo, nego kralj sam. Toda Louis Filip ni bil mož, da bi se mogel obdržati nad strankami ter jih vse brzdati; za to je bil sploh preslab, a razun tega je po srcu in umu svojem nagibal na zmerno ali konservativno stran. S prva je s priljudnim svojim vedenjem marsikoga očaral, zlasti brezštevilna poslanstva iz dežele, katere je vse pred se pustil ter jih z največjo potrpežljivostjo poslušal. Tudi Parižani so mu pri nekaterih prilikah skazovali veliko navdušenje, kakor na primer takrat, ko je pregledoval šestdeset tisoč mož zbrane narodne garde ter vrhovnemu poveljniku Lafayettu rekel: „Za me je to več vredno, nego kronanje v Remešu.“

Le prekmalu se je pokazalo, da takošne besede „meščanskemu kralju“ ne prihajajo iz srca, ampak da so zvito premišljene, in hitro se je narodova ljubezen ohladila. Kot vladar je bil Louis Filip preveč varčen in lakomen na denar, in jako so mu zamerili, da se je v državni zbornici poganjal za večjo plačo. Ali ni mu obveljalo; znižali so mu jo od 25 na 12 milijonov frankov na leto. Še večja je bila zamera, ko je Louis Filip veliko število višjih in nižjih uradnikov ter mnogo generalov in drugih vojaških častnikov odpustil iz službe zató, ker so bili preveč udani njegovemu predniku kralju Karolu X. In vendar jih je še vse premalo odpustil, da bi mogel namestiti svoje ljudi, katerih je sam Lafayette v poldrugem letu sedemdeset tisoč priporočal za kako državno službo. Duhovniki niso bili zadovoljni z njim, zató ker je škofom vzel pravico dohajati v gosposko zbornico in jih tudi v državno svetovalstvo ni pozival. Pobožne katoličane je žalilo, da je prepovedal očitne procesije in podobne stvari; brezverci pa so vpili ná-nj, ko se je policija odločno ustavila razuzdani druhali, ki je ob raznih prilikah oskrunjevala cerkve ter zasramovala služabnike njene in verske svetinje. Še hujše je bilo, da ste kupčija in obrtnija šli rakovo pot in da ni bilo mogoče povzdigniti hirajočega blagostanja. V malo tednih se je 150.000 ljudij izselilo iz Pariza; tisoč in tisoč delavcev je bilo brez zaslužka, in bati se je bilo novega upora. Da bi ubranila še večjo ne-

srečo, odločila je vlada sto milijonov frankov za javna podvzetja, pri katerih bi siromaki dobili kaj dela; trideset milijonov je dala v podporo propadajočim pariškim trgovcem, a sedem milijonov je potrebovala za plačilo tistim, ki so meseca julija napravili državno prekucijo. Ravno zaradi takošnih razmer so se znižali neki užitninski davki, dohodki so tedaj bili manjši in bati se je bilo novega denarnega poloma.

Republikanci so se tedaj zopet ohrabrili in njihovi rovarji so čim dalje predrznejše jeli podkopavati veljavo „meščanskega kraljestva", zdaj na društvenih shodih med svojimi tovariši, zdaj na ulici med priprostim ljudstvom, ki je rado slušalo vsakega, kdor mu je obetal pomoči v bedi njegovi. Razdraženi siromaki so bili tako krvoločni, da so dne 17. oktobra kakor besni drli v Vincennes, hoteli vlomiti v ječe in pobiti ondi zaprte svetovalce Karola X. Le stari poveljnik Daumesnil je z odločnostjo svojo ubranil grozno moritev. Zdaj pa ministri niso bili jedini, kako bi se za naprej takošnim nerednostim ubranili, in zmernejši med njimi (Broglie, Guizot, Périer) so rajši odstopili, nego da bi se dali priprosti razsajajoči druhali strahovati. Louis Filip je na to Lafitta imenoval za ministra prvosednika in mu naročil, naj sestavi novo svetovalstvo. Že dne 2. novembra je Lafitte izpolnil kraljevi ukaz, a ker je sam v takošnih rečeh vendar le bil premalo zveden, izvolil si je za pomagača učenega Thiersa, katerega je napravil za državnega podtajnika.

Nezvedeno in razdraženo ljudstvo se je s to izpremembo nekoliko potolažilo, nikakor pa niso bili z njo zadovoljni v državnem zboru, v katerem je zmerna stranka imela veliko večino ter odstopivšega ministra Périera izvolila zbornici za predsednika. Lafitte ni imel sreče, kajti državni zbor je sklepal postave, s katerimi se on ni ujemal; in brez njegovega znanja in odobravanja sta minister Sebastiani in francoski poslanec v Londonu Talleyrand zvunanjo politiko zasukala po volji kralja Louisa Filipa ter mu tako pridobila priznanje vladarjev velikih evropskih držav. Še enkrat se je ljudstvo vzdignilo in zahtevalo smrtno sodbo zaprtim ministrom, ali veliko sodišče se ni dalo strahovati, ampak obsodilo jih je v ječo za vse žive dni. Stari republikanec Lafayette je kmalu izprevidel, da je „meščansko kraljestvo" krenilo na konservativno pot, pa se je sam zahvalil za čast vrhovnega poveljnika, ko je državni zbor narodnim gardam skrčil njihove pravice. Lafitte še ni obupal, akoprem je njemu nasprotna stranka prihajala od dne do dne večja; še le ko mu je zbornica zavrgla svobodoumno srenjsko

postavo njegovo, odstopil je tudi on ves potrt dne 12. marca 1831, kesaje se očitno, da je pomagal povzdigniti „meščansko kraljestvo“. Devet milijonov lastnega denarja je potrosil za prevrat, a ker ni imel več sreče v kupčiji, moral se je januarja meseca l. 1831. pobotati z upniki svojimi.

Že prej nego se je Lafitte odpovedal svoji časti, pogajal se je Louis Filip skrivaj s Périerom, zdaj pa ga je dne 13. marca 1831 imenoval prvega ministra. Périer je bil čisto drug mož nego prednik njegov; kajti bil je previdnejši, a znal je tudi ukazovati ter ukazom svojim pridobivati veljave. Bil je trdne volje, a ni se bal svojih nasprotnikov, ampak z vso silo se jim je znal upirati. Ministerske službe ni sprejel, dokler ga niso sam kralj in vsi ostali ministri zagotovili, da se ujemajo z njim in da mu ne bodo nasprotovali. Težko se je Louis Filip pod takošnimi pogoji udal možu, kateremu je le zató poveril imenitno službo, ker za njo ni našel boljšega, a ne da bi mu bil nagnjen v srcu svojem. „Red in mir“, te besede so bile vodilo novemu ministru, ki je z vso ostrostjo znal brzdati razuzdane uradnike, a vsak najmanjši upor je takoj z največjo ostrostjo zadušil, ne da bi se le količkaj pregrešil zoper državljanske pravice in svoboščine. Zdaj še le so vsi tuji vladarji brez strahu priznali „meščanskega kralja“ francoskega, med tem ko bi bili prej nekateri, zlasti ruski car Nikolaj, najrajši z vojsko šli nad njega. Res da je uspeh francoske prekucije od leta 1830. ohrabril rovarje in potlačene narode v drugih državah, da so se vzdignili, ali s Francoskega niso dobivali nobene pomoči, in Louis Filip je po svojih poslancih tuje vladarje večkrat zatrjeval, da nikakor ne misli segati po tujem svetu; Périer pa je takoj v prvi ministerski seji rekel, vsak narod si naj sam pridobi svojo svobodo, Francoska potrebuje francosko kri za se. Republikanci so o tem seveda drugače sodili in znali so tudi omahljivo ljudstvo dobiti na svojo stran. To se je posebno pokazalo, ko so došla poročila o ruski zmagi nad Poljaki. Razsajajoča druhal je planila na Périera, ko se je peljal po ulicah ter mu žugala in kričala: „Na laterno z njim!“ Toda Périer se kar nič ni ustrašil, ampak pogumno se je ustavil, in narodna straža je zopet napravila mir.

Kljubu Périerovi odločnosti le niso čisto umolknile nasprotne politične stranke; zdaj je bilo čuti o republikancih, zdaj o Burboncih, ali pa o Bonapartistih. Toda nevarnejše nego rovanje teh strank bilo je uporno gibanje med delavci, ki so se prvikrat vzdignili v Lyonu (meseca novembra 1831), ko so jim tovarnarji zastran slabe kupčije znižali plačila ali pa celó

ustavili delo in zaprli tovarne svoje. Périer je vojščake poslal nad nje in s silo zadušil upor, ali odslej so se delavski nemiri večkrat ponavljali, zlasti ker so socijalistiški in komunistiški rovarji porabljali vsako priliko, da bi priprosto ljudstvo ščuvali zoper premožne meščane in posestnike. V takošnih razmerah nikakor ni bilo mogoče na Francoskem popolnoma kreniti na konservativno stran. Périer se je tedaj najrajši držal „zlate srede“ ter večkrat v kaki stvari odjenjal zoper svoje prepričanje. Ni branil, da so v državnem zboru sklenili novo postavo, po kateri je sam kralj imenoval „pairse“ ali ude gornje zbornice, a nihče ni te časti več nasledil po rodu svojem kakor poprej. Nova volilna postava je število volilcev pomnožila za sedemdeset tisoč; ali to ni bila velika pridobitev, kajti še zmirom so le premožnejši ljudje imeli pravico voliti državne poslance. Da bi tudi pred tujim svetom povzdignil veljavo francoskega kraljestva, poslal je Périer leta 1832., ko so Avstrijanci posedli nemirne kraje v Italiji, francoske vojščake v Ankono.

Vedni napori in pogosta jeza pa so kmalu pohabili zdravje neutrudnemu ministru, in prva bolezen ga je potrla. Bilo je o času velike kolere, ki so jo poljski begunci zanesli v Pariz. Praznoverno ljudstvo, ki še ni poznalo grozne bolezni, trdilo je, da je vlada vodnjake ostrupila, in je zgrabilo nekoliko mrzkih mož in jih na kose raztrgalo. Périer je tedaj sam s kraljem Louisom Filipom hodil po bolnišnicah tolažit nesrečnike; ali že tretji dan je tudi njega zgrabila kužna bolezen, za katero je dne 16. maja 1832 umrl.

Po Périerovi smrti je za prvi čas kralj sam predsedoval ministrom svojim ter vladal po lastni želji in previdnosti. Pri tem se je držal obljube svoje, da bo „ustava resnica postala“, in večkrat je rekel: „Leta 1830. so ljudje vpili, da hočejo ustavo, zdaj jo imajo zboljšano“. Res da so premožni in omikani ljudje ali „meščani“ s to ustavo bili popolnoma zadovoljni, saj je ravno njim dajala največjih koristij in pravic. Ali kakor so se nekdaj stari plemenitniki prevzetno ločili od meščanov in kmetov, tako so se zdaj državni poslanci, višji uradniki in vojaški častniki, trgovci, tovarnarji in drugi bogatini ter tudi imenitni pisatelji, veljavni novinarji ter slavni učenjaki in umetniki kakor neki „meščanski boljari“ povzdignili nad veliko večino priprostega in siromašnega ljudstva francoskega, od katerega so se ločili kakor poseben rod. To je priproste ljudi bolelo, in bili so zoper vlado, ki jim niti te pravice ni dala, da bi tudi oni v državni zbor pošiljali poslance svoje, da bi se

ondi potezali za nje ter nasvetovali pota, po katerih bi se njihovo stanje zboljšalo. Tem nezadovoljnikom so se pridružili republikanci, ki so jim obetali zlate gradove ter jih pridobili za svoje namene, da so se o vsaki priliki z njimi vzdignili zoper „meščanskega kralja“ in njegovo vlado. Tako so republikanci od delavcev, dijakov in siromašnih meščanov, od postopačev in raznih klativitezov, od starih izkušenih rovarjev popolnoma uredili stranko svojo. Imeli so lastne časopise, po katerih so širili nauke svoje, a da bi jih več spečali med siromašnimi svojimi privrženci, znižali so jim ceno za polovico ter si izgubo nadomeščali s tem, da so za plačilo tudi naznanila sprejemali v svoje liste. Pa ne le v časopisih, ampak tudi v posebnih malih knjižicah in celó v pripovedkah so republikanci razlagali misli svoje o prenaredbi državnih in družbinskih razmer. V državni zbornici so republikanci takrat bili bele vrane, ali zató so tem odločneje govorili v raznih očitnih in skrivnih družbah, katerih je po vsem Parizu bilo dosti; a če je vlada kako društvo razpodila in prepovedala, ponovilo se je isto takoj zopet pod drugim imenom.

Pogreb generala Lamarque-a, odločnega republikanca in predrznega govornika, dal je dne 5. junija republikancem prvo priliko, da so se zopet z velikim hrupom vzdignili. Kralj je vojaško silo poslal nad nje, in takoj se je po ulicah vnel krvav boj, v katerem ste se redna vojska in meščanska garda jednako hrabro borili ter drugi dan užugali upornike. Zmagovalci so izgubili kakih pet sto mrtvih in ranjenih. Vlada je na to za Pariz oklicala obsedno stanje, začetnike upora pa je gnala pred sodnike. In glej, porotniki so zatožence malo da ne vse za nedolžne spoznali; zagovorniki so v svojih govorih tako rekoč slavili republikanska načela; a za tiste, ki so jih obsodili na denarno kazen, nabrali so hitro ljudje dobrovoljnih darov. Kjubu temu je bil Louis Filip zdaj zadovoljen; saj je zadušil upor in o istem času se je tudi rešil druge nevarnosti, ki mu je pretila od Bonapartistov in Burboncev ali legitimistov. Prvih se ni bal, odkar je dne 22. junija 1832 umrl sin Napoleona I., vojvoda Reichstadtski; drugim pa je upadlo srce, ko je vojvodinji Berry-ski izpodletelo njeno začetje.

Legitimisti so že nekolikrat snovali, kako bi grofa Chambordskega oklicali za francoskega kralja Henrika V., ali premalo so imeli privržencev, pa so morali odjenjati. Pri vsem tem slavohlepna vojvodinja Berry-ska, mati Henrikova, le ni imela mirú, in za gotovo se je nadejala, da se bo narod po južnem in zahodnem Francoskem vzdignil, kakor hitro bi ona

sama tja prišla. Njen tast Karol X. ni imel toliko upanja, pa ni rad privolil v prevratne njene naklepe. Leta 1831. je vojvodinja delala priprave, in ko si je pri nekih vladarjih, svojih prijateljih, nabrala potrebne denarne pomoči, šla je na Francosko ter dne 26. aprila 1832 blizu Marseilla stopila na suho. V priprosti koči je skrita čakala, dokler bi se njenim privržencem ne posrečilo vzdigniti mesto Marseille. Toda tamošnji prebivalci se niso dali pregovoriti, budna policija pa je ujela in zaprla nekoliko rovarjev. Vojvodinja Berry-ska je isti osodi za zdaj le zato ušla, ker se je policija zmotila in namesto nje drugo neko gospo dejala v zapor. To je predrzno vojvodinjo le še bolj ohrabrilo, in napotila se je v Vendé-jo, nadejaje se, da se narod ondi vzdigne za njenega sina Henrika V., kakor se je nekdaj vzdignil za Ljudevika XVII. Vsak čas drugače preoblečena hodila je od jedne vasi do druge in res je preslepila tropo kmetov, da so se meseca junija vzdignili. Ali vojščaki so zapeljane nesrečnike hitro užugali, vojvodinja pa je zopet morala bežati in cele štiri mesece je bila v Nantes-u skrita, ne da bi jo bili zasledili. Naposled jo je za pol milijona plačila izdal neki židov, ki je prej opravljal njena naročila. Dne 9. novembra so jo zasačili skrito v peči ter jo na povelje ministra Thiersa dejali v zapor. Tu je dne 9. maja 1833 rodila hčer, a ko je rekla, da se je bila na svojem potovanju v drugič omožila s sicilijanskim grofom Lucchesi-Pallijem, izpustili so jo, kajti odslej je pri francoskem narodu izgubila vso veljavo in ni bila več nevarna „meščanskemu kralju“.

Med tem se je v Parizu imel sniti državni zbor. Da bi že prej oslabil napade na vlado, ki je oklicala obsedno stanje, razpustil je Louis Filip tedanje svetovalce svoje ter dne 11. oktobra 1832 imenoval novo ministerstvo od samih najbistroumnejših mož, kar jih je mogel dobiti. Od vseh strank spoštovani maršal Soult je bil prvosednik, vojvoda Broglie je vodil zvunanje reči, Thiers notranje, a duša vsemu svetovalstvu je bil učeni in ostri Guizot, minister za šolstvo. Večini državnega zbora je to ministerstvo bilo popolnoma po volji, in zató je bilo tudi mogočno ter se je z malimi in začasnimi izpremembami ohranilo črez tri leta. Kralj Louis Filip pa ravno zató ni maral za-nj, kajti poleg takošnih mož je njemu samemu le malo veljave ostajalo. Posebno zoperna mu je bila odločujoča „trojica“ Broglie-Guizot-Thiers. Okretni Thiers je bil vsem strankam pravičen ter se je vsem prikupil, zlasti ko je vojvodinjo Berry-sko dejal v zapor. V zbornici si je znal pridobiti srednjo stranko in dosegel je, da se državni zbor ni ustavljal.

ko je vlada jela utrjevati pariško mesto. Vlada je sicer poudarjala, da bodo utrdbe za brambo proti tujim sovražnikom, ali vsakdo je vedel, da so bile tudi zoper domače upornike namenjene. Broglie se je skazal moža, ko je Nizozemce prisilil, da so se umaknili iz Belgije, v razporu med turško vlado in Egiptom pa se je odločno postavil na stran Ibrahim-paše ter mu pustil Sirijo. Pozneje se je bil sprl z zbornico in s kraljem, ko je zahteval, da Francoska naj plača pet in dvajset milijonov za škodo, ki so jo severni Amerikanci od Francozov trpeli o času takozvanega „kontinentalnega zapora". Broglie se je odpovedal ministerstvu, ali v državnem zboru so izprevideli, kako opravičene so amerikanske terjatve, pa so plačali omenjeno odškodnino. Guizot si je pridobil največ zasluge s tem, da je prvi uredil francoske ljudske šole. Izdal je postavo, da mora vsaka srenja imeti malo šolo, a tam, kjer je središče departementskih oblastnij in v vseh mestih, ki štejejo nad šest tisoč prebivalcev, mora se napraviti višja šola. Siromašnim srenjam sta imela departement in država dajati denarne pomoči za vzdržavanje šol.

Vse to so bile lepe in hvale vredne naprave, ali velika večina francoskega naroda le ni bila zadovoljna s tedanjo vlado, ki je sodila, da je dovolj, če ima večino državnega zbora za se, če tudi ta zbor po krivičnem volilnem redu zastopa le manjši, premožni del Francozov. Opiraje se na to napako, znali so republikanci tudi mirnejše ljudi zá-se dobiti, in „meščanski kralj" od te strani nikdar ni bil varen. Velika večina priprostega ljudstva pa je morala razmerno tudi več davka plačevati, nego veliki posestniki, tovarnarji in drugi bogati ljudje, in starim republikancem so se tedaj pridružili možje, ki so vse društveno življenje človeško hoteli preobrniti ter poravnati vsak razloček med ljudmi. Saint-Simon in učenci njegovi so mislili to „rajsko stanje" doseči z znanostjo in delom. Toda zavrgli so vero, bogoslovje, modroslovje in druge stare znanosti ter obdržali le prirodoslovje kot jedini vir vsega potrebnega znanja. Da bi posamezni ljudje ne bogateli več o žuljih siromakov, imeli bi se združevati v nekake „zadruge" ter med seboj deliti delo in vse, kar bi pridobili. Že so nekateri prenapeti sanjači začeli živeti po teh umišljenih uzorih, ali dajali so toliko očitnega pohujšanja, da je vlada njihove „zadruge" razpodila in jih ostro prepovedala. Proudhon je v svojem modrovanju trdil, da je vsaka „lastnina tatvina", ali z drugimi besedami, da je tat vsak, kdor kaj ima. Bilo je še več podobnih prorokov nove človeške sreče. Ločijo se v tako-

zvane „socijaliste“ in „komuniste“, ki se ujemajo v tem, da se imajo vsi ljudje v jednaki meri udeleževati užitka in blagostanja; komunisti pa še povrh tega učé, da je zemlja skupna lastnina vseh ljudij in da se je nobeden ne sme niti za koščeк polastiti. Toda vsi ti nauki republikancem niso mnogo koristili, dokler ni mladi Louis Blanc trdil, da se stanje siromakov in delavcev ne bo prej zboljšalo, dokler ne bodo tudi oni dobili državljanskih pravic ter volili zastopnike svoje v državni zbor. To so bile jasne besede, to je bila podlaga, na kateri so republikanci in socijalisti sklenili zavezo zoper „meščansko kraljestvo“.

Ko se je Louis Filip dne 19. novembra 1832 peljal v državno zbornico, vstrelil je med potjo mlad prenapetnež Bergeron iz množice ljudstva ná-nj, ali ni ga zadel, in ker mu niso mogli dokazati, da je prav on sprožil samokres, izpustili so ga celó. Odslej so se morilni naklepi po gostem ponavljali, in le budna policija je kralja rešila grozne smrti. Te dogodbe nam najbolje pričajo o žalostnem tedanjem stanju francoskega ljudstva. Pa saj ni čuda. Izprijeni dijaki, zdravniki, odvetniki in drugi podobni možje, ki niso imeli sreče v poklicu svojem, podajali so se med priproste ljudi ter jih s peresom in z živo besedo ščuvali zoper vlado in sploh zoper vse, kar ni bilo po njihovi volji. Po Parizu in po vsem Francoskem so osnovali mnogotera društva za brambo človeških pravic, in vsa ta društva so bila med seboj zvezana ter so od osrednjega odbora dobivala ukaze in pouke, kako se treba pripravljati za prevrat. Nič ni pomagalo, če je policija zasačila nekoliko teh rovarjev; predrzneži so pred sodnijo kar očitno zagovarjali republikanska načela svoja, a porotniki so jih navadno od samega straha za nedolžne spoznali. Vlada je tedaj državnemu zboru predložila tri nove postave zoper rovarje in njihova društva; osrednji odbor pa je takoj razposlal v vsa mesta ukaz, da se treba vzdigniti. Ali skoro nikjer niso imeli srca, meriti se z državno oblastjo; le v Lyonu so se stradajoči delavci dne 9. aprila 1834 vzdignili ter se celih pet dnij obupno branili proti kraljevi vojski. To je ohrabrilo upornike tudi v nekih drugih mestih, ali nikjer se niso mogli črez jeden dan držati. V Parizu niso bili složni, pa so se tako dolgo obotavljali, da je policija prej to noč ulovila in zaprla 150 njihovih vodnikov, a ko se je upor nató vendar začel, potlačili so ga vojščaki po jako hudem boju že drugi dan.

Republikanci so bili čisto potrti, zlasti ko je meseca maja istega leta umrl stari Lafayette. „Meščansko kraljestvo“

se je z nova utrdilo. Pri novih volitvah so nasprotniki vlade izgubili kakih sedemdeset poslancev; pravih republikancev pa v državnem zboru niti bilo ni več. Tem bolj so prevratniki na skrivnem rovali ter budili sovraštvo zoper kralja Louisa Filipa. Ko je ta dne 28. julija 1835 pri svečani obletnici vladanja svojega ogledoval meščansko gardo, razpočil se je nenadoma s strašnim hrupom peklenski stroj, ki ga je nastavil prosti hudodelnik Josip Fieschi s Korsike, in kakor bi trenil je okoli kralja ležalo jeden in štirideset ranjenih in osemnajst mrtvih. Sam čudež je bil, da se ni kralju in trem njegovim sinovom prav ničesar zgodilo. Med mrtvim je tudi bil stari maršal Mortier. Takoj se je pokazalo, da je to grozno moritev osnovalo več zarotnikov, od katerih so Fieschа in še dva druga ob glavo dejali.

Po ti strašni dogodbi je vlada meseca septembra sklicala izredno sejo obeh državnih zbornic ter jima predložila tri razkričane postave proti republikancem in drugim političnim rovarjem. Prva je določila, da bodo porotniki v prihodnje skrivno glasovali in da za obsodbo ni treba več dveh tretjin večine, ampak dovolj je, če za njo glasuje nad polovico pričujočih porotnikov. Druga je dovolila, da se obtoženec sme s silo gnati pred sodnike, in če bi to ne bilo mogoče, da se sme tudi nepričujoč obsoditi; tretja postava pa je imela zadušiti vsako vladi nasprotno pisanje po časopisih in drugih listih in knjižicah. Zbornici ste vse tri postave sprejeli, toda pomagalo to le ni, ampak še bolj je razdražilo nezadovoljno ljudstvo in svobodoumne može. Zastonj je bil ves trud budne policije. Če je zatrla kak časopis, takoj je drugi začel izhajati; če je razpodila kako rovarsko društvo, takoj se je osnovalo drugo; a za Fieschi-jem se je našla cela vrsta predrznih morilcev, ki so kralju po življenju stregli. Leta 1836. sta Alibaud in Mennier streljala na-nj, leta 1838. ga je Huber poskusil ubiti, l. 1840. Darnies, leta 1846. Lecomte, a za njimi Henry. Nobenemu se hudobni naklep ni posrečil, a vsak je za kazen moral iti na morišče ali pa v pregnanstvo. Isti nekdaj tolikanj svobodoumni Thiers je zdaj bil za večjo ostrost zoper prevratnike, in ko je leta 1836. bil šest mesecev minister prvosednik, zahteval je od švajcarske vlade, da bi izganjala politične begunce, ki so takrat skoro iz vse Evrope na Švajcarskem iskali varnega zavetja ter se ondi zbirali okoli glasovitega italijanskega republikanca Mazzinija. To je Thiers zlasti tudi zató storil, da bi se prikupil mogočnemu Metternichu ter olajšal ženitev Louis Filipovih sinov z nemškimi princesinjami. Ko se je pa s takim

vedenjem zameril svobodoumnim rojakom svojim, zasukal jo je kmalu zopet na drugo stran ter se jel vtikati v nove homatije na Španjolskem, kjer so se zopet poganjali za ustavo od leta 1812. To pa kralju Louisu Filipu ni bilo po volji, in odpustil je Thiersa iz službe ter namesto njega na čelo ministerstva postavil Molé-ja. Z njim se je tudi Guizot povrnil v kraljevo svetovalstvo, ali le za pol leta.

V tem je „meščanskemu kraljestvu“ nova nevarnost pretila od Bonapartistov, katerih se je Louis Filip vse premalo bal, kajti prav on je povzdigoval veljavo njihovo, ko je mrtvim Napoleonovim junakom postavljal spomenike, žive obsipaval z visokimi državnimi službami in častmi ter podpiral pisatelje in umetnike, ki so z deli svojimi slavili dobo cesarja Napoleona I. Po smrti Napoleonovega sina leta 1832. pa „meščanski kralj“ celó ni mislil, da bi mu od te strani pretila še kaka nevarnost. Toda krivo je sodil. Po smrti vojvode Reichstadtskega si je pravico do cesarskega prestola francoskega lastil princ Louis Napoleon, sin nekdanjega kralja holandskega, brata Napoleona I. Ako ravno so takrat še živeli njegov oče in vsi ostali cesarjevi bratje, bil je Louis Napoleon vendar do dobrega prepričan, da je prav njemu usojeno nasledstvo po slavnem stricu.

L o u i s N a p o l e o n se je porodil v Parizu leta 1808. Z drugimi sorodniki cesarja Napoleona je l. 1815. tudi on bil izgnan s Francoskega ter je z materjo svojo šel na Nemško. V Augsburgu je hodil v latinske šole, a na Švajcarskem se je učil vojaštva. Leta 1831. se je udeležil italijanskega upora, potém pa se je vrnil na Švajcarsko v grad Arenenberg ob Bodenskem jezeru, kjer je snoval, kako bi zjedinil francoske republikance in Bonapartiste ter si ugladil pot do prestola. V ta namen je jel dopisovati z nezadovoljnimi francoskimi častniki ter se naposled z njimi sešel v Baden-Badenu, da so se do dobra zmenili in zarotili zoper „meščanskega kralja“ Louisa Filipa. Še so njegovi prijatelji mislili čakati ugodnejše prilike, ko je princ Louis Napoleon dne 29. oktobra 1836 nenadoma prišel v Strassburg. Tu je njegov najimenitnejši zaveznik bil topničarski polkovnik Vaudrey, ki ga je takoj drugi dan ob petih zjutraj oblečenega v cesarski opravi peljal pred svoj polk. „Živio cesar!“ kričali so zaslepljeni vojščaki in pomogli so princu, da je zasačil generala Voirola in državnega glavarja ter ju oba dejal v zapor. Toda ljudstvo ni bilo zá-nj in molčé je gledalo, ko je na čelu topničarjev oblastno stopal po mestnih ulicah. Zdaj so se mu drugi vojščaki celó ustavili, sprijeli se s topničarji, užugali jih, predrznega princa pa ujeli in zaprli.

Na kraljevem dvoru v Parizu so bili v veliki zadregi, ko jim je kakor strela z vedrega neba došlo poročilo iz Strassburga. Pa že je tudi princ Napoleonova mati Hortensa prišla v Pariz in izprosila od kralja, da ji je sina brez sodnijske preiskave pomilostil ter ga dal odpeljati v Ameriko. Tem ostreje je Louis Filip namerjaval kaznovati ostale zarotnike; ali ni mu obveljalo, kajti ljudje so sploh sodili, da se morajo vsi pomilostiti, če je prvi med njimi brez kazni odnesel glavo. Tako so sklepali ti porotniki ter so vse zarotnike za nedolžne spoznali in izpustili. Ko se je princ Napoleon črez leto dnij povrnil iz Amerike ter se zopet nastanil v Arenenbergu, zahteval je Louis Filip od Švajcarjev, da ga izženó, ter jim celó z vojsko žugal, če bi se ustavljali njegovi terjatvi. Da ne bi zaradi sebe nakopal vojsko deželi, ki ga je gostoljubno sprejela, zapustil jo je princ Napoleon prostovoljno ter se preselil na Angleško. Tu je nekoliko let mirno živel ter se po malem učil in kratkočasil. Tudi je spisal in priobčil knjižico, v kateri je dokazoval, da on dobro poznava potrebe in želje novega časa ter da bi kot vladar znal izpolniti vse demokratične terjatve ljudstva.

S takošno pisavo si je princ Napoleon skušal pridobiti nezadovoljno francosko ljudstvo za vladohlepne namene svoje, in brž ko se mu je ponudila prilika, vrnil se je zopet na Francosko. Bilo je leta 1840. Tedanji minister Thiers je kralja Louisa Filipa pregovoril, da je angleško vlado prosil, naj bi dovolila, da bi Francozi kosti cesarja Napoleona z otoka sv. Helene prepeljali v Pariz, kakor si je rajnki na smrtni postelji želel. Angleška je to prošnjo rada uslišala, in sam kraljev sin, princ Joinvilleski je odjadral črez morje ter se konec leta povrnil v Pariz, kjer so dne 15. decembra zmagovitega cesarja slovesno pokopali v cerkvi invalidov. Navdušenje, s katerim so se Francozi takrat spominjali Napoleona I., ohrabrilo je princa Napoleona, da je še prej, nego se je kraljev sin povrnil iz Afrike, zapustil Angleško ter dne 6. avgusta malo pred Boulognem stopil na suho. Spremljevali so ga njegovi tovariši iz Strassburga, polkovnik Vaudrey, častnik Persigny in drugi ter stari Montholon, ki je na otoku sv. Helene cesarju Napoleonu do zadnjega izdihljeja bil zvest prijatelj. Ko je drugo jutro napočil dan, bil je princ Napoleon že v Boulognu ter se z zarotniki podal naravnost v vojašnico. Toda vojščaki se nikakor niso dali zapeljati, pa tudi med meščani se niso našli, ki bi hoteli prestopiti na stran upornikov. Princ Napoleon je tedaj z malo peščico svojih prijateljev hitel nazaj na ladijo, ali čoln se mu je preobrnil, in preganjači so zarotnike vse mokre iz-

vlekli iz morja ter jih dejali v zapor. To pot se kralj Louis Filip ni dal omečiti, ampak zarotnike je prepustil najvišjemu državnemu sodišču, ki jih je obsodilo v ječo za vse žive dni. Princa so zaprli v grad Ham, od koder je leta 1846. ušel ter zbežal v London.

Omeniti nam je še nekih stvarij, ki so se godile, dokler je na čelu kraljevega svetovalstva bil minister Molé. Prva je bila ženitev kraljevega najstarejšega sina vojvode Orleanskega. Odkar je Louis Filip zasedel vladarski prestol, bila je živa želja njegova, da bi se po krvi zavezal s kako staro vladarsko rodbino. Že se je leta 1832. njegova hči omožila z belgijskim kraljem, zdaj pa je za prvorojenega sina svojega snubil hčer avstrijskega nadvojvode Karola, ali ni je dobil. Tem večje je torej bilo veselje, ko je pruski kralj Viljem III. privolil, da je vojvoda Orleanski njegovo sorodnico Heleno Mecklenburg-Schwerinsko vzel za ženo ter se z njo poročil dne 30. maja 1837. Ali ravno ta sin, ki se je francoskemu ljudstvu znal najbolj prikupiti, umrl je že leta 1842. nagle smrti. Ubil se je, ko je padel z voza, pred katerim so se konji splašili. Druga imenitna dogodba je bila zmaga v Algiru. Že v prejšnji dobi smo povedali, kako je kralj Karol X. začel vojsko v Algiru, da bi s slavnimi zmagami potolažil nezadovoljne Francoze. General Bourmont je bil s prva srečen, ali to ni motilo Francozov, da so Karola X. s prestola pahnili. Tedaj se je general Bourmont odpovedal svoji časti, a z njim je kakih 150 častnikov zapustilo algirsko bojišče in se vrnilo domú. Prvi trenutek je to bila velika zadrega, ali prišli so drugi častniki in drugi generali, pa so nadaljevali vojsko. Sreča jim ni bila zmirom mila, zdaj so zmagali, zdaj so se pred hrabrimi nasprotniki morali nazaj pomikati. Nova nevarnost je Francozom v Algiru pretila, ko se je na čelo tamošnjih prebivalcev postavil junak arabske krvi, mladi maskarski knez Abdel-Kader, ki je kar gorel od navdušenja za narodno in versko svobodo. Francozi so jeli omahovati, in že so mislili, da bi se zadovoljili samo s primorskimi mesti, a jeli so tudi ugibati, ali bi ne bilo bolje, prepustiti vse pridobitve Turkom za kako odškodnino. Naposled pa sta vlada in državni zbor sklenila, da ima Algir ostati francoski in da se mora vojska nadaljevati. Bilo je še hudih bojev, dokler ni general Bugeaud leta 1836. ob reki Sikaku do dobra užugal Abdel-Kadra, leta 1837. pa generalu Vallée-ju pomogel, da si je po dolgem napenjanju z naskokom osvojil utrjeno mesto Konstantine, v katerem so se nasprotniki do zadnjega obupno branili. S to zmago so si Francozi zagotovili

gospodstvo nad Algirom, če so se tudi z Abdel-Kadrom morali še dolgo vojskovati. Leta 1844. je Abdel-Kader bežal iz Algira, pa je Francozom nakopal vojsko z Maroko; in šele ko je marokanski cesar šel nad njega, opešal je in se l. 1847. podal Francozom, ki so ga ujetnika seboj odpeljali.

Poročilo, da so Francozi osvojili Konstantine, ohrabrilo je ministra Molé-ja, da je skušal še bolj povzdigniti oblast kralja Louisa Filipa, kateremu je itak že prej v marsičem odjenjal zoper voljo državnega zbora. Nadejaje se, da bo narod po slavnih zmagah v Algiru bolj za vlado nego doslej, razpustil je dne 4. oktobra 1837 državni zbor in razpisal nove volitve. Toda lepe nade ministrove se niso izpolnile. Število vladi udanih poslancev se v novem državnem zboru ni pomnožilo, pač pa so se razne nasprotne stranke odločneje uprle samovolji kraljevi. V zbornici poslancev so se ločili na „desno“ in „levo“ stran. Najmočnejše je bilo desno središče, kjer sta „učene“ može vodila Guizot in Broglie; v levem središču je bilo zastopano pravo „meščanstvo“, pri katerem je Thiers imel prvo besedo; na desnem koncu je bilo malo število legitimistov, na levem pa so bili zmerni in odločni republikanci. Hudo so napadali vlado, in Thiers je posebno poudarjal besede: „Kralj kraljuje, ali ne vlada“, s katerimi je hotel reči, da se ima kralj v vladarskih stvareh ravnati po sklepih državnega zbora. Najhujši je bil boj meseca januarja 1839, ko so se prepirali zaradi odgovora na kraljev ogovor. Thiers je neusmiljeno grajal zvunanjo politiko vlade, in z njim so se vse nasprotne stranke ujemale. Minister Molé je tedaj hotel odstopiti, ali kralj mu ni dovolil, ampak dne 2. februarja je razpustil državni zbor. Pri novih volitvah je vlada na vso moč pritiskala na volilce, ali zastonj; nasprotniki so zmagali in še predno se je državni zbor sešel, odpovedal se je Molé časti svoji.

Dva meseca ni mogel kralj najti pravih mož za novo stalno ministerstvo. To in pa nezadovoljstvo delavcev, katerih je mnogo bilo brez dela in zaslužka, dajalo je zopet srca republikanskim rovarjem. Dne 12. maja je socijalist Barbès z oboroženo druhaljo pridrl na mestno hišo, imenoval začasno vlado ter oklical, da Louis Filip ni več kralj. Ljudje so kar gledali breuzumno početje, a ne da bi jo potegnili z upornikom. Barbès-a in njegovega tovariša Blanqui-ja so na smrt obsodili, kralj pa ju je pomilostil ter ju za vse žive dni dejal v zapor. Istega dne 12. maja je Louis Filip maršala Soulta imenoval kot prvosednika ministerstvu, v katero je pozval neodločne može iz obeh središč. Niti to svetovalstvo se ni moglo dolgo obdržati

zató, ker so se v zvunanji politiki začele homatije, za katere bi Francoska trebala zvedenega in odločnega moža. Louis Filip je to izprevidel ter naprosil Thiersa, da sestavi novo ministerstvo. Thiers je na to od raznih strank pridobil može za svetovalstvo, v katerem je on bil prvosednik in minister za zvunanje stvari.

Od leta 1830. ste se Francoska in Angleška zavezali ter ste v svetu sploh veljali kot zagovornici in zavetnici ustavne državne oblike proti mogočnim absolutnim državam. To prijateljstvo se nič ni skalilo, ko so Francozi osvojili Algir. Angleži sicer niso bili za to, da bi Francozi povzdignili moč in veljavo svojo na Sredozemskem morju; ali tega se zdaj niso bali, ko so videli, da francosko naseljevanje v Algiru nič kaj ne napreduje in da niti bojna sreča ni zmirom na njihovi strani. Vse drugače pa so se francoske in angleške koristi križale na vzhodu, kjer se je bil egiptovski paša vzdignil zoper turškega sultana ter mu vzel Sirijo. Francozi so v tem prepiru bili na strani egiptovskega upornika, kajti dobro so sodili, da bi z njim zavezani res mogli povzdigniti svojo moč na Sredozemskem morju. To je Angleže jelo skrbeti. Pa bilo je nekaj drugega, kar je še bolj omajalo prijateljstvo dotedanjih zaveznikov in razdražilo francoski narod zoper ostale velike države. Le-te niso imele pravega zaupanja v „meščanskega kralja“ francoskega, ki je vsak čas menjaval svetovalce svoje; popolnoma pa so izgubili vero va-nj, odkar mu je prvi minister bil Thiers, kateri je absolutnim vladarjem bil presvobodoumen in s katerim se niti Louis Filip sam ni ujemal. Francoska torej vladarjem velikih držav ni bila dovolj zanesljiva, in brez njenega znanja so se Avstrija, Ruska, Angleška in Pruska postavile na stran turškega sultana ter egiptovskemu paši ukazale, da mora pustiti Sirijo. Takošno preziranje je hudo žalilo ponosni francoski narod, ki je kar kipel od jeze. Bilo je ravno takrat, ko se je princ Joinville odpeljal črez morje po kosti Napoleona I. Spomini na slavno dobo zmagovitega cesarja so obudili željo po vojski in po maščevanju. Minister Thiers se je z vso odločnostjo potegoval za čast francoske države in kar na svojo odgovornost je takoj jel nabirati vojščakov ter sto milijonov frankov določil za utrditev Pariza. Louis Filip je sicer drugače sodil, ali narod se je popolnoma ujemal z ministrom ter z velikim navdušenjem odobraval velikanske priprave za vojsko. „Do Rena“, razlegalo se je po vsem Francoskem, „do Rena mora ves svet zopet biti francoski!“ Toda oblastno „rožljanje z orožjem“ nikakor ni prestrašilo Evrope, a niti sam Louis

Filip, niti premožni francoski meščanje niso bili za vojsko, in Thiers je moral misliti, kako bo francoski državi po drugi poti pridobil nekdanjo veljavo. Poskušal je torej, da bi ostalim državam za hrbtom sam poravnal razpor med Turško in Egiptom, pa zastonj; dosegel je le to, kar so itak že zavezni vladarji sklenili. Mehmed - Ali paša je ostal turški namestnik v Egiptu, vse ostale dežele pa je moral povrniti turškemu sultanu; le to so mu zagotovili, da bo vladarska čast v Egiptu ostala tudi njegovim naslednikom. Ta dogodek je prav jasno pokazal, kako malo veljave je takrat Francoska imela. Narod francoski je v tem videl sramoto, katere ni bil nihče drug kriv, nego kralj Louis Filip. Thiers bi bil najrajši začel kako vojsko, da bi se maščeval ter zopet pokazal moč francoske države. V ta namen je kralju sestavil prestolni govor, po katerem bi vsakdo sodil, da se francoska vlada pripravlja na vojsko. Toda Louis Filip govora ni sprejel, ampak odpustil je Thiersa ter namesto njega v svoje svetovalstvo zopet pozval Guizota, ki je spisal prav miroljuben govor, s katerim je kralj dne 5. novembra 1840 odprl novo zasedanje državnega zbora.

Duša novemu ministerstvu, ki se je obdržalo do prekucije leta 1848., bil je Guizot, dasi mu je s prva stari Soult bil predsednik. Ministri in kralj so se zdaj popolnoma ujemali in preverjeni so bili, da je za Francosko ni boljše ustave, nego je bila tedanja, od katere Louis Filip do zadnjega niti za las ni hotel odjenjati. V ti trmoglavosti ga je še posebno utrdil Guizot, ki je rekel, da bodo zboljšane šole in nova občinska postava po malem odgojile narod in potém da bo še le mogoče volilno pravico razširiti nad manj premožne ljudi. Gotovo, kralj in minister bi bila že čakala; ali narod ni imel toliko potrpljenja in je čim dalje bolj sumil na kralja in ga sovražil. Še bolj je ginila udanost proti kraljevi rodbini, ko je l. 1842. umrl jako priljubljeni in spoštovani kraljevič, vojvoda Orleanski, ter so nedorastlemu njegovemu sinu za varuha postavili njegovega strica vojvodo Nemourskega, ki je ljudem bil na vso moč mrzek. Smrt vojvode Orleanskega pa je tudi legitimistom dala novega upa, in ko je grof Chambordski ravno bil v Londonu, šla se mu je peščica privržencev s Francoskega poklanjat kot kralju svojemu Henriku V. Toda Louis Filip in Guizot se v prevzetnosti in trmi svoji za vse to nista zmenila, saj sta v zbornici imela večino za se: a zdaj ju je še bolj ohrabrilo ponovljeno prijateljstvo z Angleško. Meseca septembra 1843 se je mlada angleška kraljica Viktorija z možem svojim pripeljala črez morje na grad Eu pri Tréportu obiskovat Louisa Filipa.

Le-tá je potém tudi šel na Angleško ter bil gost v kraljevem gradu Windsoru, od koder se je odlikovan s „podveznim redom“ zadovoljen vrnil domú, ter si odslej dober prijatelj dopisoval z angleško kraljico, ki je še v drugič prišla v pohode na grad Eu. Ponosno je Louis Filip v prestolnem govoru poudarjal „prisrčno soglasje“ med angleško in francosko vlado, ki je poslednji zopet povzdignilo veljavo med velikimi državami evropskimi.

Žali Bog, Louis Filip ni bil mož, da bi znal ohraniti to zavezo ter jo obrniti na korist narodu svojemu. Preveč je bil sebičen, preskrben za rodbino svojo, in „prisrčno soglasje“ se je zopet podrlo. Proti odločni volji angleške vlade je Louis Filip delal na to, da bi španjolska kraljica Izabela vzela za moža jednega od njegovih sinov. To se sicer ni zgodilo, pač pa je francoski poslanec v Madridu grof Bresson leta 1846. mlajšo Izabelino sestro Louiso izprosil za ženo vojvodi Montpensierskemu, najmlajšemu sinu francoskega kralja. To je pretrgalo zavezo z Angleško, in Francoska je zopet bila osamljena. Louis Filip je pri drugih vladarjih izgubil še tisto malo spoštovanja, ki ga je imel; kajti niso mu mogli odpustiti, da on, ovenčani kralj, iz gole sebičnosti ni držal besede, ki jo je dal angleški kraljici. Prišle pa so na dan še druge reči, ki so čudno pojasnile poštenost „meščanskega kralja“ in ministra njegovega. Ni mnogo pomenilo, če sta se ponašala s tem, da imata večino državnega zbora za se, saj sta od sto polnoletnih mož komaj dva imela volilno pravico, a od teh je le šesti del bil takih, ki si jih smel voliti za državne poslance. Tako je že sama postava jako omejila volitve; ali to še ni bilo dovolj. Vladi ni bila nobena pot preslaba, in ni se ji gnusilo nobeno nasilje, s katerim je mogla strahovati volilce, da so volili po njeni želji; a kjer to ni pomagalo, tam se je podkupovalo in plačevalo na državni račun. Najmanj tretjina poslancev je vselej bila uradnikov, drugi pa so skušali, da so od svojega poslanstva imeli čim večjo korist za se in za svoje. Jeden sam poslanec je od ministerstva po malem izprosil nad tri sto služb in drugih dobrot. Bilo je toliko lačnih in poželjivih, da je „meščansko kraljestvo“ v nekoliko letih napravilo 35.000 novih uradniških služb. Zidanje cest, mostov, železnic in druga javna podvzetja je vlada poverila skoro samim poslancem ter njihovim prijateljem in zaveznikom. Ni čuda torej, da so ljudje sploh trdili in verjeli, da je tudi Guizot podkupljiv, da ga Angleška plačuje za to, da zvunanjo politiko tako suče, kakor si tujci želé, a ne kakor bi bilo koristno in častno za narod fran

coski. Da pokažemo, kako izprijena je takrat bila takozvana višja gospoda francoska, povedali bomo samo nekoliko dogodkov. Grof Bresson, tisti ki je kraljevemu sinu izprosil španjolsko kneginjo za ženo, prerezal si je kot francoski poslanec v Neapolju vrat zató, ker mu kralj baje ni dovolj nagradil njegove zasluge. Vojvoda Choiseul-Praslin je umoril lastno ženo, hčer maršala Sebastijana, a ko so ga dejali v zapor, končal si je s strupom sam življenje svoje. Bivši minister Teste se je sam ubil zató, ker so ga pri najvišji sodniji spoznali krivega grdih sleparij, s katerimi je oskrunil visoko svojo čast. Godile so se tudi druge grde stvari, katerih tú ne moremo povedati, dasi so jih rovarski listi na veliki zvon obešali, da so dražili judstvo zoper kralja in drugo višjo gospodo. V takih razmerah se Lamartine ni motil, ko je rekel, da je Louis Filip „od naroda državljanov naredil druhal mešetarjev“. Saj so že v isti kraljevi rodbini izprevideli, kako strašno je kralj zavozil. Njegov sin princ Joinvilleski je bratu svojemu bridko tožil, da vsa nesreča prihaja od tod, ker si oče ne dá ničesar reči, in dasi že star, hoče vedno sam vladati. Tudi vojvodinja Orleanska je zdihovala: „Kaj bo, kaj bo! vse je nezadovoljno, ljudje nimajo prav nič zaupanja v višje stanove, pa se odvračajo od njih. Kako ostudno in zoperno je na svetu!“ Le Guizot je kakor kralj bil gluh in slep ter ni videl črnih oblakov, ki so se zbirali na političnem obnebju ter napovedovali novo nevihto. Bahal se je, da črez sedem let bolj varno in trdno stoji na svojem ministerskem mestu, nego kdaj poprej; saj je imel za se večino v državnem zboru ter vse zmerne in premožne Francoze, ki so bili prepričani, da bo on znal zatreti vsak nevarni upor.

Učeni mož se je jako motil. Državni zbor ali narod, to ni vse jedno, zlasti pri takošni volilni postavi ne, kakoršno so takrat imeli na Francoskem. Dobro so torej republikanci in drugi rovarji zadeli, ko so grajali krivice te postave. „Nov volilni red“, bilo je geslo vsem nezadovoljnim strankam, ki so kdaj tako rekoč vse skupaj imele isto „zastavo“, s katero so složno šle v boj zoper „meščansko kraljestvo“. Čudno je osupnilo Louisa Filipa, ko je leta 1847. stopil pred pariško meščansko gardo, pa ga je ta ista pozdravila na ves glas kričé: „Živio nov volilni red!“ Še vedno pa so ministri trdili, da so ljudje v Parizu naščuvani od rovarjev, a po vsem ostalem Francoskem, zlasti po kmetih, da se nihče niti ne zmeni za volilno postavo. Kmalu se je pokazalo, da to ni res. Iz vseh krajev so dohajale prošnje s tisoč in tisoč podpisi, da bi se odpravile volilne krivice, a v isti namen so napravljali bankete

ali pojedine, pri katerih so govorili o potrebi zboljšane volilne postave ter so drug drugega hrabrili, naj se poteguje za njo. Pri teh banketih so vselej tudi napijali na zdravje ustavnega kralja, da se ne bi tem shodom mogli očitati prevratni nameni. Tudi to je jenjalo. Prvi je bil radikalec Ledru-Rollin, ki je pri banketu v Lille-ju odpravil napitnico na kralja. Po njegovem vzgledu so ravnali drugi, in čim dalje predrznejše so se poudarjale demokratične terjatve.

Guizot je še nekoliko časa kljuboval, a ko je mislil odjenjati, dokazal mu je grof Morny odkritosrčno, da on nikakor ni mož, ki bi mogel potolažiti razburjene duhove. Prevzetni minister se je tedaj odpovedal časti svoji, toda kralj odpovedi ni sprejel, dasi so ga kraljica in sinovi njegovi prosili in rotili, naj odpusti zopernega svetovalca. Guizot je moral ostati, in Louis Filip je v prestolnem govoru dne 28. decembra oblastno poudarjal, da ima ustavna monarhija potov in pripomočkov dovolj, da ugonobi prekucijsko rovanje. Večina v zbornici je tudi zdaj še trdno stala na strani ministerstva, nasprotniki pa so „brusili nože“. Še vedno zaslepljeni kralj ni hotel izprevideti nevarnosti, ki mu je pretila, ter je dne 21. februarja leta 1848. dal odločno prepovedati velikanski banket, ki so ga v Parizu oglasili za dan 22. februarja. Nepremišljena prepoved je bila zadnji uzrok veliki revoluciji leta 1848., katero so izkušeni možje že dalje časa prorokovali.

Velika Britanija.

V prejšnjem oddelku smo omenili dvojno politično gibanje na Angleškem ali v veliki Britaniji. Prvo je zahtevalo ravnopravnost katoličanov, drugo pa je terjalo novo postavo za volitve v parlament ali državni zbor. Po dolgoletnem napenjanju so katoličani dobili vse državljanske pravice, ki so jih uživali protestantski njihovi rojaki. Tem trdovratnejše se je vlada in stara plemenita gospoda branila nove volilne postave, in tudi kralj Jurij IV. in njegov minister Wellington sta bila odločno zoper njo. In vendar ga ni bilo krivičnejšega in brezumnejšega volilnega reda, nego so ga imeli Angleži, ki so se tolikanj ponašali na ustavo svojo. Kakor smo že prej povedali, pošiljala so čisto propadla mestica v parlament po jednega ali dva zastopnika, nova velika mesta pa nobenega, če tudi so štela na sto tisoče prebivalcev. „Novo volilno postavo!“ bilo je odslej geslo stranke „whigs-ov“ in vseh, ki niso bili zadovoljni s tedanjo vlado. Upali so, da se jim bo želja izpol-

nila, ko je leta 1830. umrl kralj Jurij IV. ter ga nasledil njegov mlajši brat Viljem IV., bolj priprost, ali pošten mož, ki so ga navadno zvali „mornarskega kralja“.

Viljem IV. (1830—1837) je s prva obdržal nepriljubljenega ministra Wellingtona, in ako ravno se je pri novih volitvah število vladi nasprotnih poslancev pomnožilo, grajal je vendar ostro novi kralj v prestolnem govoru prevrat v Parizu in v Bruselju ter rekel, da bi nova volilna postava bila le pot, po kateri bi prevratniki podrli angleško ustavo. Nató se je v zbornici poslancev vzdignil lord Brougham, vodja opozicije, ter naznanil, da bo nasvetoval obširno osnovo za novo volilno postavo, ki nikakor ne bo podrla ustave, ampak ponovila jo bo, da bo zopet takošna, kakoršna je bila nekdaj. Že se je tudi med priprostimi ljudmi pokazalo živahno gibanje zoper vlado. V dolgih procesijah so hodili po mestu, a naprej so nosili zastavo z napisom: „Ne Wellingtona, ne Peela, ampak novo volilno postavo!“ Med istimi „tories-i“ je bilo mož, ki bi bili radi nekoliko odjenjali na korist srednjemu meščanskemu stanu, da bi ga ločili od priprostega ljudstva, po so se zató pridružili Wellingtonovim nasprotnikom, kateri so tedaj v zbornici poslancev dobili večino. Wellington je dne 16. novembra odstopil, a namesto njega je prvi minister postal lord Grey, ki je v novo svetovalstvo med drugim pozval tudi slavnega Palmerstona kot ministra za zvunanje stvari. Mir, varčnost in zboljšani volilni red je bilo vodilo novi vladi. Državna zbornica je bila vsa natlačena radovednih poslušalcev, in tiho je bilo kakor v grobu, ko je lord John Russel dne 1. marca 1831 čital osnovo za novo postavo. „Tories-i“ so se prvi trenutek kar posmehovali in kričali, da je to demokratična revolucija, a ko se je polegel prvi hrup, začel se je govorniški boj, v katerem ste nasprotni stranki črez leto dnij jedna drugo pobijali. Pri drugem čitanju so postavo z jednim glasom večine sprejeli, v tretjem pa so jo zavrgli. Tudi kralj je s prva bil zoper postavo, ko se je pa gosposka zbornica predrznila svetovati mu, naj nikar ne razpusti državnega zbora, razjezil se je ter rés razpustil zbor in razpisal nove volitve. V Londonu so istega dne zvečer od veselja razsvetlili mesto, a Wellingtonu, ki ni hotel razsvetliti, razbili so ljudje temna okna. Mirno so se vršile volitve, in sijajno je zmagala napredna stranka. Z veliko večino je državni zbor odobril novo volilno postavo, ali gosposka zbornica jo je zopet ovrgla. Minister Grey je tedaj za nekoliko časa odložil seje obeh zbornic, da bi se razburjeni duhovi malo potolažili. Toda zdaj se je boj s tem večjim hrupom

nadaljeval zvunaj zbornice; v časopisih, v ljudskih shodih in političnih društvih so tako silno zahtevali novo postavo, da so se tudi svobodoumni možje bali revolucije. Ko se je državni zbor zopet sešel, sprejeli so v spodnji zbornici postavo v tretjič, v gornji pa so jo zopet zavrgli, akoprem je tudi devet lordov bilo za njo. Ravno tisti dan se je v Birminghamu zbral velikanski tabor od več nego sto tisoč ljudij, ki so vsi gologlavi prisegli, da se bodo z vsemi svojimi močmi potezali za pravično stvar. Lord Grey je nasvetoval, naj kralj imenuje nekoliko novih udov za gosposko zbornico, da bi pomnožili število tistih lordov, ki so za postavo. Toda Viljem IV. ni hotel odjenjati rekoč, da je popuščanje francoskega kralja Ljudevika XVI. spravilo na morišče, pa je rajši razpustil ministerstvo ter zopet Wellingtona pozval, da sestavi novo. Wellington je bil na vse pripravljen, tudi na domačo vojsko, ko pa ni mogel nekdanjega svojega tovariša Peela pregovoriti, da bi stopil v ministerstvo, ni iskal drugih mož, ampak odločno je rekel kralju, da ne more dobiti svetovalcev, ter se je tudi sam odpovedal imenitni časti. Kralj je tedaj prejšnjega ministra nazaj poklical ter se tri dni z njim pogajal. Lord Grey ni prej sprejel ministerstva, dokler ni imel dovolj poroštva, da bo obveljala nova volilna postava. Kralj je odjenjal in imenoval bi bil tudi novih udov za gosposko zbornico, ali tega ni bilo treba; kajti najtrdovratnejši toriesi, sami grofi in drugi visoki plemenitniki so z vojvodo Wellingtonom pred glasovanjem šli iz seje, ostali pa so sprejeli tolikanj pretresovano volilno postavo, katero je kralj dne 7. junija 1832 podpisal. Po novi postavi se je število volilcev od kakih 500.000 pomnožilo na jeden milijon, število poslancev pa je ostalo isto; 56 propadlih mestic, ki so prej pošiljala v parlament 111 zastopnikov, ni v prihodnje volilo nobenega, a 32 drugih je namesto dveh volilo samo po jednega; od 42 novih mest so odslej nekatera volila po dva, druga po jednega poslanca, a tudi po kmetih so za naprej imeli 65 poslancev več. Če si pa stopil v novo izvoljeni državni zbor ali parlament, videl si v njem malo da ne vse prejšnje može, in prazen je bil strah toriesov, ki so prorokovali revolucijo in drugega več; le število trmastih starokopitnežev se je skrčilo, a namesto njih je meščanski srednji stan dobil večjo veljavo, in začela se je nova doba v razvoju domačega državnega življenja na Angleškem.

Prvi imenitni sklep ponovljenega državnega zbora je bila postava od 28. avgusta 1833, da se ima v angleških naselbinah odpraviti sužnost. Posebne državne oblasti so imele skrbeti za

odgojo osvobojenih zamorcev, a posestnikom sužnjev je parlament odločil dve sto milijonov goldinarjev odškodnine. Toda zamorci niso znali ceniti svobode; mnogi so rajši zopet postali divjaki, nego da bi delali, in mnogo dragocenih nasadov je propadlo, ker ni bilo rok, da bi jih obdelovale. Človekoljubna postava je torej Angleže stala velikih žrtev. Pa ne le črnih, tudi „belih sužnikov", namreč siromašnih delavcev v tovarnah, usmilili so se svobodoumni možje v parlamentu. Sklenili so postavo, po kateri otroci pred devetim letom sploh niso smeli hoditi v tovarne na delo, in tudi starejša mladina ni smela po toliko ur na dan biti v tovarnah, kolikor odrastli ljudje. Posebni državni uradniki so imeli nadzorovati tovarne ter paziti na to, da se otroci delavcev tudi kaj učé. Druge koristne naprave in društva za skupno kupovanje živeža so zboljšale telesno in denarno stanje delavcev. Za trgovinske razmere dobra je bila postava, s katero je parlament angleški banki ukazal, da mora vedno imeti vsaj tretjino toliko kovanega denarja, kolikor je imela bankovcev, a še imenitnejše je bilo, da je državni zbor „vzhodno-indijski družbi" prenaredil zastarele pravice in skrčil prevelike njene svoboščine, ki so neizmerno nakupičile bogastvo družbe in udov njenih ter le družbinim ladijam dovolile, da so hodile kupčevat na Kitajsko. Zdaj je to jenjalo in od dne do dne se je množilo število zasebnih ladij, ki so jadrale v one kraje ter jako povzdignile angleško trgovino. Tudi so se Evropci odslej smeli svobodneje naseljevati v vzhodni Indiji, kjer je pod vladinim nadzorovanjem jenjalo samolastno ravnanje družbinih uradnikov, in Indijanci sami so dobili večjih državljanskih pravic.

Najtežje je svobodoumnemu ministru Grey-ju in njegovim tovarišem bilo urediti razmere na Irskem. V prejšnjem oddelku smo povedali, kako so katoličani dobili jednake državljanske pravice s protestanti. Irci so od tedaj pač pošiljali katoliške svoje zastopnike v angleški parlament, ali žalostno njihovo stanje se ni prav nič zboljšalo. Še zmirom so protestantski veliki posestniki bili pravi gospodarji na otoku; še zmirom so katoličani morali plačevati desetino protestantskim duhovnikom, ki so na leto dobivali kakih osem milijonov goldinarjev od katoličanskih žuljev, ako ravno niso imeli skoro ničesar opraviti, med tem ko so katoliški duhovniki prav borno živeli ob milih darovih. Irski domoljub O'Connel je mislil, da se te razmere ne bodo izpremenile, dokler Irska ne bode zopet imela svojega deželnega zbora, in po vsem otoku se je zdaj med potlačenim narodom razlegal glas, da se ima preklicati državno jedinstvo

z Angleško. Razdraženi ljudje niso hoteli več plačevati krivične desetine, in če so davkarji siromakom vzeli še tisto malo, kar je mogel kdo svoje imenovati, ni se našel nihče, ki bi hotel kupiti zarubljene stvari. Tudi s strahovanjem so si nesrečniki skušali pomagati, in leta 1832. se je na Irskem zgodilo črez devet tisoč hudodelstev. Da bi se to odstranilo, sklenil je angleški parlament „posilno“ postavo, ki je na Irskem ustavila porote ter vse tožbe in pravde poverila vojaškim sodnijam. Ob jednem pa je minister Grey predložil novo cerkveno postavo, ki je na Irskem odpravila nekoliko nepotrebnih protestantskih škofij ter določila, kako bi se katoličani po malem odkupili od plačevanja protestantske desetine. Katoličani niso bili s to postavo zadovoljni, zató ker jim je premalo dala; prenapeti protestantje pa so vpili, da oškoduje imetje angleške cerkve. Plemeniti lord Grey je bil sit prepira, da se je dne 9. julija 1834 za vselej odpovedal ministerski časti.

Na čelo novega svobodoumnega ministerstva je zdaj stopil lord Melbourne, ki se je skušal sporazumeti z O'Conellom ter mu obljubil, da bo preklical posilno postavo. Drugi ministri, zlasti lord John Russel, pa so hoteli Ircem še več dovoliti ter so od tistih dohodkov, ki so jih protestantski duhovniki preveč dobivali, mislili napraviti skupne brezverske šole za katoliško in protestantsko mladino. O'Connel je bil s tem zadovoljen, nikakor pa ne angleški kralj, ki je rajši odpustil ministre, nego da bi jim pritrdil. Veliko zaslugo za domovino si je Melbourne pridobil s postavo za siromake. Angleži so že od prej imeli postavo, ki je ukazala, da mora vsaka občina skrbeti za svoje siromake, ali ta postava je lenuhom preveč potuhe dajala ter oškodovala pridnega delavca. Nova postava je te napake odpravila ter posebni oblasti naročila, da na tanko loči tiste, ki rés niso za delo, od ónih, ki se dela bojé, ter naj poslednje dene v posilne delavnice. Da se ubožni ljudje ne bi zanašali na občinsko pomoč, pokazala jim je postava pot, po kateri si naj sami pomagajo.

Ko je kralj Viljem IV. dne 16. oktobra leta 1834. samolastno odpustil Melbourna in njegove tovariše, naprosil je še enkrat vojvodo Wellingtona, da bi sestavil novo ministerstvo. Wellington je predobro vedel, da narod ne mara za-nj, pa je kralju nasvetoval, naj rajši Peela imenuje prvega ministra. Peel je ponudbo sprejel, ali pri novih volitvah je svobodoumna stranka zopet zmagala in mu toliko sitnosti v državnem zboru prizadevala, da je črez nekoliko mesecev zopet odstopil, ko je parlament sprejel Russelov predlog, da se nepotrebni dohodki

protestantskih duhovnikov na Irskem naj porabijo za skupne šole. Dne 8. aprila 1835 je Melbourne zopet bil prvi minister, ki je zdaj odpravil zastareli občinski red, po katerem se je vsako mestno starešinstvo samo dopolnjevalo, tako namreč, da so si starešine sami imenovali novega tovariša, če je kdo izmed njih umrl. V prihodnje je to jenjalo; meščani so si sami imeli voliti svoje oblasti ter paziti, kako gospodarijo z občinskim imetjem. Sicer je tudi Melbourne imel velike težave zavoljo Ircev, in kar koli jim je storil, vse so mu v gosposki zbornici ovrgli. Angleški prenapetneži so tedaj celó ponovili staro orangistiško zavezo zoper Irce, in na čelo velike zaveze, ki je štela 300.000 udov, stopil je kraljev brat vojvoda Cumberlandski, katerega so orangisti mislili po smrti Viljema IV. oklicati za angleškega kralja. Na prošnjo parlamenta je kralj to zavezo prepovedal, a po njegovi smrti dne 20. junija 1837 je vladarski prestol zasedla Viktorija, hči rajncega njegovega brata vojvode Kentskega. Viljem IV. ni dolgo vladal, ali ravno za njegovega vladanja ste se na Angleškem jako povzdignili trgovina in obrtnija; zboljšalo se je stanje delavcev; zidalo se je mnogo železnic in pomnožile so se parne ladije. Odkar je leta 1714. hanoveranski knez Jurij I. postal angleški kralj, imeli ste Angleška in Hanoveranska iste vladarje; po smrti Viljema IV. pa ste se te dve državi zopet popolnoma ločili jedna od druge, zato ker po hanoveranskih postavah ni smela žena vladati. Viktorija je torej ostala na Angleškem, njen stric, vojvoda Cumberlandski pa je šel na Hanoveransko.

Viktorija (od leta 1837. do danes) je izpolnila še le štiri mesece življenja svojega, ko je leta 1820. umrl njen oče, vojvoda Kentski. Mati vdova je odslej živela za se, pa je hčerko svojo na vsako stran prav lepo in skrbno odgajala, a ni je vodila na kraljevi dvor, da se ne bi navzela lahkoumnega in pohotnega življenja. Čisto in blago srce mlade kraljice je vsakega očaralo, in Angleži so jo z nepopisnim veseljem in navdušenjem pozdravljali, ko je osemnajstletna deklica kraljevo žezlo vzela v deviške roke svoje. Udana napredni stranki „whigs-ov“ obdržala je Viktorija Melbourna kot prvega ministra, dasi ta mož takrat ni več imel prejšnje veljave. Jedino, kar je Melbourne še dosegel, bilo je, da je parlament odobril „postavo o desetinski odvezi“ na Irskem; ali s to postavo niso bili zadovoljni ne O'Connellovi privrženci, ki so terjali ločitev Irske od Angleške, niti odločni radikalci, katere je vodil irski odvetnik O'Connor. Ti radikalci so zahtevali čisto „ljudsko ustavo“, po kateri bi vsakdo, tudi priprosti delavec imel pravico

voliti poslance v državni zbor ali parlament, a volitve bi se imele vsako leto ponoviti. Vladi nasprotna stranka je tedaj v parlamentu dobila večino, in Melbourne se je na to meseca maja 1839. odpovedal ministerski časti. Kraljica ga ni rada odpustila, in takoj ga je zopet nazaj poklicala, ko se ni mogla pobotati z zmernim „tories-om“ Peelom, ki je zahteval, da bi Viktorija morala odpustiti tudi dve dvorski gospé zató, ker ste spadali k stranki „whigs-ov“. Melbournu so tedaj njegovi nasprotniki očitali, da se je za ženskimi krili povrnil v ministerstvo. „Tories-i“ so se zavoljo tega prav grdo maščevali nad mlado kraljico. Ta si je od premnogih snubačev prav po srcu svojem izvolila (leta 1840.) za moža Alberta, princa Koburškega, a ko je vlada predložila za-nj 500.000 goldinarjev letne plače, združili so se „tories-i“ v parlamentu z radikalci ter nasvetovano plačo znižali na 300.000 gld. Previdni princ se zató nikakor ni jezil, ampak z modrim obnašanjem si je znal celó pridobiti „tories-e“ ter jih pomiriti s kraljico. Sploh je princ Albert bil mož, da Viktorija ne bi bila mogla najti boljšega. V državnih stvareh ji je do smrti bil najzvestejši svetovalec, a domá je bil skrben oče rodbini svoji. Angleški dvor je odslej bil vzgled čednostnega življenja in zakonske sreče; a to je vzpodbujalo veliko gospodo, da so posnemali kraljico in moža njenega ter opustili prejšnjo razuzdanost in lahkomiselnost. Kmalu je tudi ves narod čutil blagoslov takošne vlade; duševno in telesno blagostanje se je na vse strani tako lepo razvijalo, da so Angleži dobo kraljice Viktorije že večkrat imenovali zlato dobo.

Življenje je boj; brez boja se ničesar ne doseže, ne v vsakdanjem, ne v državnem življenju. Tudi na Angleškem je tako; le to je tam drugače nego na sosednem Francoskem, da se angleški narod do zadnjega bori v dovoljenih postavnih mejah ter rajši nekoliko odjenja od svojih terjatev, nego da bi se lotil prekucijskih pripomočkov. Malokje se ljudje tako trdovratno držé starih naprav kakor na Angleškem; in huda sila mora biti ter dolgo in dobro preudarjajo prej, nego se odločijo na kakošno imenitno izpremembo ali novo napravo. Zató pa so na Angleškem vse razmere bolj stalne in zanesljive kakor po drugod. Ravno ko je mlada Viktorija zasedla kraljevi prestol, bilo je mnogo prav sitnega dela; ali minister Melbourne dasi skrben in pošten, ni bil več za to; niti v parlamentu niti med ljudstvom ni imel nekdanje veljave, a ko je v državnem gospodarstvu primanjkovalo na leto po dvajset milijonov goldinarjev, bila je v državnem zboru večina zoper njega. Razpisal je nove volitve, ali število njegovih nasprotnikov se je le

še bolj pomnožilo. Izprevidel je, da mu je odzvonilo, pa se je odpovedal ministerstvu, v katerem ga je meseca avgusta zamenil Robert Peel, zmerni in previdni privrženec „tories-ov“.

Najimenitnejše vprašanje je bilo, kako pomagati siromašnim delavcem, ki so vsak čas bili brez dela, odkar so z novimi stroji po tovarnah na veliko izdelovali raznega obrtnijskega blaga, pa ga niso mogli tako hitro specati, da bi mogli dalje delati. Veliki podjetniki so torej večkrat morali ustaviti delo, a odpuščeni delavci so z ženami in otroki trpeli največjo potrebo in lakoto. Kdor koli se je brigal za državne stvari, premišljeval je ter dajal nasvete bodisi v parlamentu ali političnih družbah, bodisi v časopisih in ljudskih taborih. Že prej smo omenili, da je predrzni irski odvetnik O'Connor v ta namen terjal „ljudsko ustavo“ in od dne do dne je kar na tisoče rastlo število njegovih privržencev, ki so svoje želje razodeli parlamentu v treh velikanskih prošnjah. Zadnjo je podpisalo nad tri milijone ljudij. Ko so v državnem zboru te prošnje zavrgli, nasvetovali so nekateri v ponočnih taborih upor, ali še vedno je bilo več tistih, ki nikakor niso hoteli prekoračiti postavne meje. Vendar pa so se v nekaterih krajih delavci dali zapeljati, da so sami ustavili delo, dokler se jim ne zboljša njihovo stanje. Vlada je takošne nemire hitro potlačila, ali s tem stvar nikakor ni bila dognana; kajti zaslužka je bilo čim dalje manj, odkar se je tudi po drugih evropskih državah povzdignila obrtnija na veliko. K tem nadlogam se je vsled slabe letine pridružila silna dragina, in vsa druga vprašanja je izpodrinila skrb, da se zniža cena kruhu in žitu. Obrtniki so zahtevali, da se odpravi uvoznina od tujega žita, in kdor se je z njimi ujemal, pristopil je k „zavezi zoper žitni davek“, katera se je hitro razširila po vsem Angleškem, zlasti po velikih mestih. Temu gibanju so se na vso moč ustavljali veliki posestniki, kajti bali so se, da bi potém preveč padla cena domačemu žitu in njihovim zemljiščem. Ker so udje gosposke zbornice bili sami veliki posestniki, katerih je tudi mnogo bilo v zbornici poslancev, ni bilo upanja, da bi se kmalu odpravil žitni davek. V tem je Rikard Cobden v Manchestru povzdignil svoj glas zoper vsako uvoznino in izvoznino sploh ter zagovarjal popolno kupčijsko svobodo. Da je pravo zadel, pokazala je prihodnjost; ali že tedaj so ljudje izprevideli resnico njegove trditve, in takoj je od vseh krajev odmeval klic po kupčijski svobodi. Minister Peel se ni trdovratno upiral opravičenemu zahtevanju, ali dobro je vedel, da to ne gre kar črez noč, pa je prav previdno ravnal, da bi potolažil jedno stranko, a druge vendar ne

razdražil, kakor zveden mornar, ki mora ladijo svojo varno voziti med nasprotnimi valovi, da se ne razbije. Najprej je torej žitni davek za toliko znižal, kolikor je poskočila cena žitu, in to mu je odslej bilo vodilo. Potém je za nekatere obrtnijske izdelke colnino odpravil, za druge pa jo je zamenil z novo pravičnejšo. Da bi pa nadomestil škodo, ki jo je trpela državna blagajna, uvedel je zopet dohodnino, ali osvobodil je od nje vsakega, kdor ni imel vsaj pet sto goldinarjev letnih dohodkov.

Obe stranki ste za prvi čas bili zadovoljni s Peelovimi naredbami, in vihar se je nekoliko polegel. Kar se je zopet oglasil O'Connell ter oznanoval rojakom svojim, da mora leto 1843. biti imenitno leto ločitve Irske od Angleške. Takošna odločna beseda je nesrečne Irce v veliki njihovi nadlogi kar podžgala, in dne 15. avgusta so v Tari, prav tam, kjer so se nekdaj kronali stari irski kralji, napravili velikanski tabor, na katerem se je 250.000 ljudij oglasilo za ločitev. Zdaj je O'Connell sklical še večji tabor ne daleč od Dublina, kjer se je imel zbrati celi milijon ljudij. To se je vladi nevarno zdelo, pa je zadnji čas prepovedala tabor. O'Connell se je sili pokoril, ali razdraženi njegovi rojaki so izgubili vero va-nj, in predrznejši med njimi so osnovali „mlado irsko“ stranko, ki je hotela z državno prekucijo doseči svoj namen. O'Connella so obsodili na dvanajst mesecev v ječo, češ da je narod ščuval zoper vlado; toda gosposka zbornica mu je kazen oprostila. Sivi starček se je na to odpovedal javnemu delovanju ter se odpravil na pot v Italijo, da bi si v blagem južnem podnebju utrdil pohabljeno zdravje. Veselil se je, da pojde v Rim pred papeža, ali že med potjo je dne 15. maja leta 1847. umrl v Genovi.

Leta 1845. je zopet bila slaba letina, in ni bilo niti krompirja, ki ga je huda bolezen vsega pokončala. Na Irskem je v dveh letih četrti del prebivalcev gladú umrl ali pa se je izselil. Na Angleškem ni bilo nič bolje, in ljudje so zopet jeli kričati na žitni davek. Peel je tedaj nasvetoval, naj se ta davek kar takoj odpravi, a ko njegovi tovariši niso bili za to, odpovedal se je ministerstvu. Zastonj je lord Russel skušal sestaviti novo svetovalstvo; saj ni mogel najti mož, ki bi v tedanjih razmerah bili imeli več veljave nego Peel, in prav tá se je moral povrniti v ministerstvo. V državnem zboru je bilo tako natlačeno, da se je kar mož tiščal moža, ko je Peel predlagal, da se ima žitni davek čisto odpraviti. Rekel je, da so dogodbe močnejše nego vsako modrovanje, in on sam, ki je prej bil za davek, mora zdaj biti zoper njega, kajti do dobra se

je prepričal, da more le-tó rešiti Angleško silnih nadlog. D'Israeli je v svojih spisih zasmehoval prvega ministra, ki se je izneveril načelom lastne stranke; pa to je bilo le slabo maščevanje. Dvanajst dnij je v zbornici poslancev bil hud govorniški boj, naposled pa so dne 15. maja 1846 sklenili, da se odpravi davek od žita. Ta sklep je odobrila tudi gosposka zbornica, in nató se je velika „zaveza zoper žitni davek“ kar takoj sama razvezala. Zagovorniki davka so prorokovali, da bodo domači kmetovalci propadli; da bodo domača zemljišča brez vrednosti, če se odpravi žitni davek, in drugega več. Prav kmalu pa se je pokazalo, da je to bil prazen strah. Kmetovalci so z umnim gospodarstvom imeli več koristi od svojih zemljišč ter povzdignili ceno njihovo. Največja korist pa je gotovo bila ta, da se je zboljšalo stanje siromašnega ljudstva, in da so Angleži leta 1848. ostali mirni, med tem ko se je takrat malo da ne vsa Evropa razburila. Toda trmasti zagovorniki davka niso hoteli vsega tega izprevideti, pa so se pridružili ministrovim nasprotnikom, ki so tako dobili večino v parlamentu. Peel je izprevidel, da mu bodo odslej v vsaki stvari ovire delali, pa se je že dne 29. junija 1846 odpovedal ministerski časti. Ko je šel iz vladne palače, čakala ga je na ulicah nepregledna množica ljudij, ki so se pred njim vsi odkrivali, da mu skažejo spoštovanje svoje. Kraljica Viktorija je zdaj pozvala v ministerstvo same može od svobodoumne stranke „whigs-ov“. Prvi je bil lord Russel, a najimenitnejši med njegovimi tovariši je bil lord Palmerston. Pametni in premišljeni Peel v parlamentu ni nasprotoval novi vladi, ampak vselej jo je podpiral, kedar je nasvetovala kaj koristnega za narod in državo, a z njim je vedno glasovalo 120 „toriesov“, njegovih prijateljev, ki so jih zvali „Peelite“. Tako je domoljubni mož do svoje smrti leta 1850. delal za blagor očetnjave svoje.

Zadnje dogodbe so pokazale, kako mogočno ste se na Angleškem povzdignili obrtnija in trgovina in kako strašno se je pomnožil delavski stan. Vsaka vlada je morala misliti, kako bode prevelikemu siromaštvu opomogla, in skrbeti, da bodo imeli obrtniki in tovarnarji svoje izdelke kje prodajati. To je odslej odločevalo domačo in zvunanjo politiko Angleške, ki je torej vedno za to, da se po svetu ohrani mir; le tam, kjer bi kdo delal kake ovire angleški trgovini, le tam je angleška vlada breobzirno za vojsko in ne bo odjenjala, dokler njena ne obveljá. To se je najprej pokazalo na Kitajskem. Odkar so leta 1834. v angleškem parlamentu skrčili pravice „vzhodno-indij-

ske družbe“ ter dovolili, da sme vsaka angleška ladija svobodno brodariti in trgovati po vseh azijskih morjih in vodah, neizmerno se je povzdignilo trgovanje med Angleži in Kitajci. Največ dobička je Angležem dajala kupčija z opijem, neko vrsto makovca, ki so ga sadili v vzhodni Indiji ter ga skrivši po tihotapcih prodajali Kitajcem navzlic ostrim prepovedim kitajske vlade, ki ni dovoljevala, da bi se njen narod strupil s tako pijačo. Ko so vse pritožbe bile zastonj, pa je kitajski mandarin v mestu Kantonu Angležem vso zalogo opija, vredno kakih deset milijonov tolarjev, samolastno vzel in dal v morje zmetati. Zavoljo te škode so Angleži takoj začeli vojsko s Kitajci ter jih užugali; a ko so se leta 1842. pomirili, morali so jim Kitajci prepustiti otok Hongkong ter dovoliti, da so angleške ladije smele dohajati v petero kitajskih mest in ondi trgovati. Kupčija z opijem je tudi v prihodnje bila prepovedana, ali tihotapci so ta strup tudi za naprej prodajali ter za-nj mnogo denarja s Kitajskega odnašali.

Pa še drugo vojsko so Angleži imeli v Aziji za brambo prednje Indije, katero so že vso spravili pod svojo oblast ter jo leta 1826. pomnožili z mnogimi kraji birmanskimi ob vzhodnem bregu Bengalskega morja. Uzrok ti vojski je bil strah pred Rusi, ki so si ob Kavkazu pokorili raznih narodov, spravili pod svojo oblast tri milijone Kirgizov, a od leta 1827. pri perzijskem vladarju dobivali čim dalje večjo veljavo. Po sodbi Angležev so te pridobitve imele Rusom ogladiti pot v Indijo, in ko se je tudi Mohamed, vladar v Kabulu, sprijaznil z Rusi, napravila se je kar takoj angleška vojska iz Indije na pot. Z velikimi težavami so Angleži prišli skoz kabulsko dolino, s še večjimi osvojili Ghasno, a namesto Mohameda so posadili pregnanega šaha Šudžaha zopet na kraljevi prestol v Kabulu. To je zastrašilo perzijskega šaha in sklenil je z Angleži trgovinsko pogodbo (18. oktobra 1841). V tem so se Afganci vzdignili zoper Angleže, umorili njihovega poslanca v Kabulu, a v kabulski soteski so planili na njihovo vojsko ter jo popolnoma ugonobili (leta 1842.). Kdor je ušel afganskim nožem, umrl je od gladú ali pa od mraza. Poginilo je kakih 12.000 vojščakov in drugih ljudij, ki so hodili z vojsko. Prihodnje leto so Angleži z nova šli nad Afgance in se hudo maščevali nad njimi; ali ni jim kazalo, da bi se ondi za stalno naselili, in zopet so se vrnili v Indijo. Tú so leta 1843. pod svojo oblast spravili sindske kneze ob ustju reke Inda, a po trdovratnih bojih so si do leta 1849. tudi rodovitni svet med peterimi Indovimi pritoki do dobra osvojili ter ondi uredili novo au-

gleško deželo, ki je dajala na leto po deset milijonov goldinarjev lohodkov.

Naj omenimo še to, da so se takrat tudi v Avstraliji angleške naselbine čim dalje lepše razvijale in da je leta 1844. Nova Selandija postala angleška. Kako se je kraljica Viktorija sprijaznila s francoskim kraljem Louisom Filipom, in kako se e to prijateljstvo razdrlo zavoljo španjolskih ženitev, povedali smo v francoskih zgodbah. Koliko se je Angleška vtikala v razmere drugih evropskih držav, pa hočemo omeniti v zgodbah lotičnih držav.

Nizozemska.

Na velikem vladarskem shodu na Dunaju so leta 1815. ned drugim sklenili tudi to, da se ima Belgija s Holandijo zjediniti v jedno jedino državo. Kako nespameten je bil ta nepremišljeni sklep, pokazalo se je prav kmalu. Belgija in Holandija se kar niste in niste dali stopiti v jedno državo, zlasti na tako krivični podlagi ne, na kakoršno so jo postavili gospodje dunajskega shoda in nizozemski kralj Viljem I. Več o em smo povedali v prejšnjem oddelku nizozemske zgodovine. Ustavne svobode nizozemske so Belgijancem le silo in krivico lelale; nezadovoljstvo je v Belgiji postajalo od dne do dne večje, in trebalo je le malega potresa, da se je nerodno skovano državno jedinstvo zopet podrlo.

Tak potres je bil pariški prevrat leta 1830. Kakor hitro so poročila o ti prekuciji in o naglem njenem uspehu prišla v Bruselj, jelo je po Belgiji vreti. Državne oblasti so bile v takem strahu, da so za kraljev rojstni dan (25. avgusta) prepovedale vse ljudske svečanosti v Bruselju; kajti že so zarotniki po noči prilepili na ogle razdražljive oglase: „V pondeljek umeteljni ogenj, v torek razsvetljava, v sredo revolucija!“ Le v gledališču je bila slovesna predstava. Peli so opero „Nemo Portičanko“, v kateri se kaže, kako so se Neapolitanci vzdignili zoper španjolsko vlado. To je bilo kakor navlašč. Poslušalci so jeli navdušeno ploskati in vriskati, a po dovršeni predstavi je razdraženo ljudstvo drlo na policijo in druga vladna poslopja ter je povsod strašno razsajalo — ali pa celó požigalo. Drugi dan so se nemiri ponovili, ne da bi jih kraljeve oblasti mogle ubraniti. V tem so meščani sklicali velik shod ter izmed sebe izvolili odbor, ki je začasno zamenil kraljevo vlado. Da bi se ljudstvo potolažilo, razobesili so po vseh javnih poslopjih staro brabantsko zastavo, črno-rudeče-rumeno, ki je pomenila ločitev od Holandije. Vsi Belgijanci so se uje-

mali v tem, da treba prenarediti državo; ali niso bili vsi jedne misli, kako se naj prenaredi. Mnogo jih je bilo za to, da bi Belgija v prihodnje bila sama svoja, le kralja bi s Holandijo imela jednega; drugi so bili za to, da bi se popolnoma zjedinili s Francosko; izgnani Potter, ki se je ravno vrnil iz Pariza, zagovarjal je s svojimi privrženci samostalno republiko a velika večina in z njo vsi duhovniki so si želeli svobodno Belgijo s posebnim kraljem.

Pri toliki razprtiji naj bi se bil Viljem I. odločil za prvo stranko in ohranil bi si bil belgijski prestol. To je dobro izprevidel njegov sin, princ Oranski, katerega je oče z vojsko poslal nad Belgijance. Prišedši pred Bruselj je princ sam brez vojaške straže šel v mesto ter se z odlično gospodo posvetoval, kako bi Belgijo samo oseba kraljeva vezala s Holandijo. Ko so se bili dogovorili, šel je princ poročat očetu kateri pa nikakor ni bil za to. Tudi so Holandci jeli z velikim hrupom delati zoper ločitev Belgije. Tako je kralj zamudi pravi čas, uporniki so čim dalje bolj nagibali na republikansko stran in že so vso deželo razun treh trdnjav imeli v svoj oblasti. Namesto meščanskega odbora je vladarsko oblast na celo deželo prevzel novi osrednji odbor, ki je bil odločnejši in svobodoumnejši. Mlajši kraljev sin, princ Friderik je tedaj s desetimi tisoč vojščaki prišel v Bruselj ter zahteval pokorščino pa zastonj.[1] V mesto mu uporniki niso mogli braniti, ali le po večjih ulicah je mogel stopati ter priti v trdnjavo, vse postranske ulice pa so bile z barikadami zadelane. Tu se je vnel hud boj, v katerem je poginilo toliko holandskih vojščakov, da j Friderik tretji dan zopet šel iz mesta.

To je odločilo. Ohrabreni Belgijanci zdaj niso hoteli od jenjati, ampak osrednji odbor je sklical narodni zbor, ki j dne 18. novembra 1830 razglasil državno neodvisnost Belgij ter se na to odločil za ustavno monarhijo s tem pristavkom da kralj ne sme biti oranske krvi. Viljem I. se je obrnil n vlade velikih držav, da bi se one potegnile za ohranitev po godeb in naredeb dunajskega shoda; pa zastonj. Akoravn evropski vladarji niso odobravali belgijske prekucije, vendar s niso upali ustavljati se ji s silo, kajti predobro so vedeli, d bi ji tedaj Francozi šli na pomoč in da bi se utegnila vne evropska vojska. Le to je holandski kralj dosegel, da so vladarji poslancem svojim, ki so še vedno v Londonu imeli po menke zavoljo grških homatij, naročili, naj se tudi zastra Belgije posvetujejo. Brž ko je bilo gotovo, da se tuje držav ne bodo z orožjem vtikale, niso se Belgijanci bali Holandce

katerih je po številu itak bilo za polovico manj. Po srečnem boju so holandskega generala Chassé-ja prisilili, da se je v Antwerpenu umaknil v trdnjavo, a ko je od tod jel s topovi streljati na mesto, napravil je res mnogo škode, ali ves svet mu je zameril takošno divjaštvo ter se s svojim sočutjem čisto odvrnil od Holandcev. Tudi so se Belgijanci velikim državam s tem prikupili, da so za predsednika narodnega zbora izvolili zmernega grofa Surlet-a de Chokier ter mu začasno poverili vladarsko oblast. Dne 20. decembra 1830 so v Londonu zbrani poslanci priznali državno neodvisnost Belgije, a predno so do dobra dognali pogoje njene ločitve od Holandije, trebalo je najti pravega kralja za novo državo. Največ upanja sta imela dva francoska princa, vojvoda Nemourski, mlajši sin kralja Louisa Filipa, in vojvoda Avgust Leuchtenberški, sin Napoleonovega pastorka Evgena Beauharnaiskega. Že so Belgijanci prvega izvolili za kralja, ali angleški minister Palmerston se je odločno uprl rekoč, da bi ta volitev pomenila vojsko. Naposled so Belgijanci našli kralja, ki je Angležem in Francozom bil po volji. Ta srečni mož je bil princ Leopold Koburški, ki se je s francoskim kraljem Louisom Filipom do dobrega sprijaznil, ko je leta 1832. njegovo hčer Louiso vzel za ženo.

Več težave so delali pogoji ločitve; če so Belgijanci s sklepi vladarskih poslancev v Londonu bili zadovoljni, ovrgli so jih Holandci; a če so poslanci drugače ukrenili, nasprotovali so jim Belgijanci. V tem so Holandci še enkrat dne 4. avgusta 1831 s petdesetimi tisoč vojščaki prihrumeli črez mejo ter popolnoma užugali nepripravljeno in za pol manjšo belgijsko vojsko. Toda Francozi so že bili na potu, in kakor hitro so stopili na belgijska tla, vrnili so se Holandci dne 14. avgusta proti domu ter sklenili novo premirje. Zdaj pa je mladi državi pretila nevarnost od njenih zaveznikov, Francozov samih, ki so si najprej mislili s Holandci in Prusi vred razdeliti Belgijo, potém pa so zahtevali zá-se nekoliko belgijskih trdnjav ob francoski meji, dokler ni angleški minister Palmerston rekel odločne besede, da Francoska „niti zelnika ne sme dobiti“. Naposled so poslanci velikih držav v Londonu dne 15. oktobra 1831 ustanovili 24 članków, po katerih se ima dognati ločitev. Belgijanci so pogoje sprejeli, Holandci pa so se še celo leto obotavljali in nikakor niso hoteli svojih vojščakov pozvati iz Antwerpena in dveh malih trdnjavic, ki ste ovirali svobodno vožnjo po reki Šeldi. Angleška in Francoska ste se tedaj sporazumeli; v svojih pristaniščih so zajeli vse holandske ladije,

njihovo bojno brodovje pa je z morske strani zaprlo pot v holandska mesta, a francoska vojska je prišla pred Antwerpen. Holandski general se je črez mesec dnij hrabro branil v antwerpenskem gradu, dne 23. decembra 1832 pa se je moral podati Francozom, ki so ga z vso posadko odvedli sebój. Še zmirom pa so se Holandci držali v dveh trdnjavicah, dokler ni kralj Viljem izprevidel, da je ves upor zastonj, ter se meseca maja 1833 jel pogajati z Belgijo na podlagi prej omenjenih 24 členkov. Vožnja po reki Mozi in Šeldi je takoj bila vsakemu svobodna. zastran meje in državnega dolga pa so se še le 19. aprila 1839 do dobra pobotali. Holandija je po ti končni pogodbi obdržala nemški del Luksenburga in tisto stran Limburga, ki se razprostira po desnem bregu reke Moze; od skupnega državnega dolga pa je Belgija prevzela toliko, da je na leto plačevala pet milijonov goldinarjev. Po tolikih sitnostih se je Viljemu I. omrzila kraljeva krona, pa jo je leta 1840. prepustil svojemu sinu Viljemu II. ter se podal v pokoj. Umrl je v Berolinu leta 1843.

Viljem II. (1840—1849) si je na vso moč prizadeval, da sta z belgijskim kraljem bila dobra soseda. Za pospeševanje trgovine je leta 1842. sklenil trgovinsko pogodbo s prusko-nemško colninsko zavezo, 1843. pa z Belgijo. Sicer pa se Holandija še dolgo ni mogla popraviti od prevelikega napenjanja, s katerim je po vsej sili hotela zatreti belgijski prevrat. Popolnega denarnega poloma so jo rešili le obilni dohodki, ki jih je dobivala od bogatih prekmorskih naselbin, zlasti odkar je tamošnji poglavar van der Bosch uvedel boljši red v naselbinsko gospodarstvo.

Leopold I. (1831—1865) je Belgiji prav skrbno in modro vladal ter se do svoje smrti vestno držal ustave, na katero je prisegel in kateri je leta 1836. dal boljšo podlago z novo in svobodoumno občinsko postavo. Največjo skrb pa je imel za telesno blagostanje poverjenega si naroda, in prav njegova zasluga je, da se je belgijska velika obrtnija tako povzdignila, kakor nobena druga po vsej Evropi. Že leta 1834. so v državnem zboru sklenili osnovo, kako bodo vse belgijske dežele prepregli z železnicami, ki bodo razna mesta vezale z morjem ter olajšale potovanje in trgovanje na Francosko in Nemško. Ko so leta 1840. svobodoumni možje prišli v ministerstvo in ostali v njem, potihnile so vladi nasprotne stranke. in niti leta 1848. ga ni bilo prevratnega republikanskega gibanja kakor drugod. To pa je zopet bila zasluga poštenega kralja, ki je jasno pokazal veljavo ustavne monarhije.

Portugalska.

Na Portugalskem je od leta 1828. vladal Miguel, ki se je oklical za kralja, akoprem so ga velike evropske države priznale samo kot namestnika kraljice Marije, hčere njegovega brata brazilijanskega cesarja Petra I. Marija ni imela dovolj moči, da bi proti silnemu stricu obranila pravico svojo do portugalskega prestola, pa se je vrnila k očetu v Brazilijo ter čakala ondi boljših časov. Med tem niso bili Brazilijanci zadovoljni s Petrom I., pa so ga prisilili, da se je dne 7. aprila 1831 odpovedal cesarski kroni ter jo prepustil svojemu sinu Petru II., šestletnemu detetu.

Peter I., katerega je srce itak vedno vleklo v Evropo, odjadral je tedaj črez morje z namenom, da bi pregnal brata Miguela ter portugalski prestol pridobil hčeri svoji Mariji. Na otoku Terceiri so se zbirali privrženci mlade kraljice in kmalu so nabrali dvanajst tisoč vojščakov, s katerimi se je Peter prepeljal na Portugalsko ter si meseca julija 1832 osvojil mesto Oporto. Tu pa je za celo leto obtičal, kajti Miguelov maršal Bourmont mu je z močno vojsko zastavil pot v notranjo deželo. Še le ko so kraljičini privrženci prihodnje leto v Algarbiji stopili na suho ter južno Portugalsko dobili za se, in ko je takoj na to Petrov poveljnik, Anglež Napier, dne 5. julija 1833 zmagal na morju pod goro sv. Vincenca, zapustil je Miguel Lisabon ter se umaknil v Santarem. Od tod je še nekolikokrat poskusil bojno srečo, ali izpodletelo mu je. Ko se ni imel več nadejati pomoči iz Španjolske, odjenjal je meseca maja 1834 ter v Evori podpisal pogodbo, v kateri se je odpovedal kraljevi kroni portugalski proti temu, da so mu zagotovili 375.000 frankov letne plače. Pa ni mu bilo sojeno, da bi dolgo užival bogato pokojnino. Odrekli so mu jo, ko je kmalu potém v Genovi preklical vse svoje obljube, akoravno se nihče ni več zmenil za njegove besede. Čisto pozabljen je črez trideset let živel na Nemškem, kjer se je oženil s kneginjo Löwenstein-Wertheimsko ter umrl v Heubachu dne 14. novembra 1866.

Peter I. je med tem ponovil ustavo, ki jo je oklical pred svojim odhodom v Ameriko; a ko je dne 20. septembra 1834 hčer svojo razglasil za polnoletno, umrl je še istega leta. Dne 26. januarja 1835 se je kraljica Marija omožila z vrlim vojvodo Avgustom Leuchtenberškim, ki je pa že marca meseca istega leta umrl. Prihodnjega leta (meseca aprila 1836) se je Marija v drugič omožila ter si izvolila Ferdinanda Koburškega, ki se Portugalcem prav nič ni znal prikupiti, zlasti ker je

kraljico utrjeval v njenem hrepenenju po neomejeni vladarski oblasti. To je oviralo, da se ustava ni mogla prav razvijati in da so vladi nasprotne stranke vedno nahajale dosti privržencev. Nič ni pomagalo, da je kraljica razpuščala neposlušni državni zbor. Kakor hitro je došlo poročilo o španjolski revoluciji v La-Granji leta 1836., vzdignilo se je tudi v Lisabonu ljudstvo ter vriskaje terjalo „ustavo od leta 1820!“ To je bilo dne 9. septembra, in zató so odslej privržence te stranke sploh zvali „septembrovce“. Ko so tudi vojščaki prestopili k upornikom, morala je kraljica odjenjati. Prisegla je na demokratično ustavo od leta 1820. ter svobodoumne može pozvala v ministerstvo. Nestanovitna kraljica je sicer obljube svoje kmalu zopet preklicala, ali upor narodnih gard jo je z nova prisilil, da je sklicala državni zbor, ki je omenjeno ustavo toliko prenaredil, da so tudi zmernejše stranke bile z njo zadovoljne. Stalnega mirú pa niti potem ni bilo; zmerna (moderados) in prenapeta (exaltados) stranka ste vedno napadali jedna drugo, a zmagala je zdaj prva, zdaj druga. Omahljiva kraljica in dvorska gospoda so na vso moč črtili demokratične svoboščine, toda sami niso dali, da bi se narod pomiril. Leta 1847. so se nezadovoljniki v Oportu in drugih mestih s toliko silo vzdignili, da je Marija le z angleško in španjolsko pomočjo mogla potlačiti upor. Po novih homatijah se je neizmerno vladoželjni maršal Saldanha postavil na čelo „septembrovcev“ in si znal pridobiti prvo mesto v ministerstvu. V ti svoji časti se je obdržal do smrti kraljice Marije (1853) in še štiri leta dalje, in prav on je prvi nekoliko potolažil in pomiril razne nasprotne stranke.

Španjolska.

Odkar je kralj Ferdinand VII. leta 1823. s francosko pomočjo užugal svobodoumne prevratnike, bilo je na Španjolskem precej mirno, dasi prav za prav nobena izmed nasprotnih strank ni bila zadovoljna. Priprosti ljudje, zlasti kmetje in hribovci so se držali starih navad in starih razmer, ko so grajščaki in duhovniki bili najveljavnejša gospoda, pa niso marali za nove naprave, če bi prav sam kralj bil za nje. Omikani prebivalci po mestih, zlasti učeni možje in mnogi vojaški častniki so želeli, da bi bilo tudi na Španjolskem tako, kakor na sosednem Francoskem, pa so torej bili za ustavo od leta 1812. Toda dokler je vladal kralj Ferdinand, ni bilo upanja, da bi se njihove želje izpolnile. Niti francoska prekucija leta 1830. jih ni vzpodbodla k novemu uporu. Zastonj

je nekoliko sto beguncev iz Francoske pridrlo črez mejo, ali niso bili kos kraljevim vojščakom, ki so jih takoj razkropili; a ko je general Torrijos na južnem Španjolskem stopil na suho ter pozival narod, da bi se vzdignil za svobodo, ujeli so njega in 54 njegovih tovarišev ter jih dejali ob glavo.

Kralj Ferdinad VII., ki ni imel otrok, oženil se je med tem v četrtič z neapoljsko kneginjo Kristino. Zavoljo te žene je dne 29. marca 1830 oklical takozvano „pragmatično sankcijo", s katero je ovrgel naredbo Filipa V. ter določil, da imajo na Španjolskem tudi hčere pravico do kraljevega prestola, kakor veleva starodavna kastilska postava. Nató se mu je dne 10. novembra istega leta rodila hči Izabela, in zastonj se je kraljev mlajši brat don Karlos nadejal, da bo kdaj zasedel kraljevski prestol. Njegovi prijatelji so sicer Ferdinanda v hudi bolezni pregovorili, da je preklical „pragmatično sankcijo", ali ko je kralj okreval, razglasil je to naredbo dne 31. decembra 1832 z nova ter ob jednem ukazal, da ima v imenu mladoletne kraljice vladati njena mati Kristina, dokler ji hči ne odraste. Don Karlos ni hotel Izabele priznati za kraljico in je tudi proti temu ugovarjal, da so se ji državna gospoda ali „kortesi" poklonili in ji zvestobo prisegli.

Ko je dne 29. septembra 1833 umrl kralj Ferdinand VII., nikakor še ni bilo gotovo, kdo ga bo nasledil na vladarskem prestolu, ali njegova hči Izabela ali njegov brat don Karlos. Poslednji je po vsem Španjolskem imel mnogo privržencev, ki so se zdaj tu, zdaj tam vzdignili zá-nj. Celó stari Merino, ki ga poznamo iz francoskih vojsk, nabiral je v stari Kastiliji bojevnikov; a najnevarnejši so bili biskajski gorjanci, katerim je Kristina vzela stare njihove svoboščine. Tudi velike države Avstrija, Ruska in Pruska niso priznavale kraljice Izabele ter so poslance svoje iz Madrida pozvale domú. Ko bi don Karlos bil drug mož, še bi bil mogel dobiti kraljevo krono; ali ne da bi šel domú ter se odločno postavil na čelo veliki svoji stranki, ostal je na Portugalskem pri svojem svaku Miguelu, s katerim ga je vezala ista osoda, in zamudil je pravi čas. Izabelini generali so raztresene Karlosove privržence z lahka užugali, a mati Kristina si je skušala pridobiti svobodoumne stranke s tem, da je pisatelja in pesnika Martineza de la Rosa imenovala prvega ministra ter dne 10. aprila 1834 oklicala novo ustavo. O istem času ste se Španjolska in Portugalska zavezali z Angleško in Francosko, ki ste jima obljubili pomoč zoper Miguela in don Karlosa. Brž ko so zavezniki do dobra premagali Miguela, podal se je tudi don Karlos an-

gleškemu poveljniku, ki ga je odpeljal seboj v London. Tu so ga takoj izpustili ter mu niso branili, da se je vrnil k svojim domú.

Kristinina ustava nikakor ni mogla poravnati velikega razpora med trdovratnimi starokopitneži in med odločnimi radikalci ali prenapetneži; prvim je bila preveč svobodoumna, zadnjim pa prezmerna. Zadovoljen torej nihče ni bil z njo, zlasti ker ni dala nobenega poroštva, da bo zboljšala državno gospodarstvo, ki je za nove vlade bilo čim dalje slabše. Kristina sama je bila jako razsipna, in odkar je ona prišla na dvor, potrosili so štirikrat toliko, kolikor poprej. Po smrti kralja Ferdinanda je pa tudi z domačim življenjem svojim dajala veliko pohujšanje, da je nihče ni mogel več spoštovati. Državni dolgovi so rastli od leta do leta, in vsak čas je trebalo delati novih; a ne da bi se novci potrosili za kake koristne naprave, marveč vse je šlo rakovo pot, in bojno brodovje je tudi že čisto propadlo.

V takih razmerah je don Karlos svoje privržence vsak čas lahko vzpodbodel k novemu uporu. Biskajski hribovci se itak niso do dobrega podali ter so se vedno z nova vzdigovali zoper vlado, ki jim je vzela stare pravice ter jih silila, da bi tudi oni davke plačevali in vojščake dajali. S prva niso bili srečni; ko je pa izkušeni poveljnik Zumalacarregui k njim pristopil in jih vodil, postali so najboljši zavezniki don Karlosa in najnevarnejši sovražniki vladarici Kristini. Zumalacarregui, ki je sam bil Biskajec, uredil in izuril je svoje rojake prav po vojaško ter jih tudi znal navdušiti za boj. Takoj se je v stari Kastiliji zopet oglasil Merino, v Aragoniji pa je Cabrera nabiral in vodil upornike. V tem je sam don Karlos meseca julija 1834 prišel k Biskajcem, in do konca oktobra je vsa dežela od pirenejskih gor do reke Ebrona bila v njegovi oblasti. Ko bi zmagovalci tedaj hitro stopali proti Madridu, vzeli bi ga bili brez težav; ali zopet se je don Karlos obotavljal in zamudil pravi čas. Čim dalje ko so se vojskovali, tem hujše so nasprotniki divjali drug zoper drugega, in tudi Karlosovo vojsko je jela zapuščati bojna sreča. Ujetnikom nikakor niso prizanašali ne ti ne drugi, in brez milosti so poklali starce in otroke. Karlosove nasprotnike je slabilo to, da sami med seboj niso bili složni, in da so se „zmerni“ (moderados) in „prenapeti“ (exaltados) vedno poganjali, kdo bo pri vladi dobil večjo veljavo. Ko so v nekaterih krajih divjaki jeli po samostanih pleniti, požigati in moriti, oklical je novi Kristinin minister Mendizabal kar takoj, da se imajo odpraviti vsi samo-

stani, a njihovo premoženje ima biti državna lastnina. S to naredbo je mislil zboljšati denarno stanje, toda ni se mu posrečilo.

Smrt poveljnika Zumalacarreguija 1835 je nekoliko ustavila napredovanje don Karlosa, a še večja nevarnost mu je pretila, ko se je francoska vlada odločila, da bo Kristini poslala vojaško pomoč. Ali med tem so poročila o novem dogodku preverila francoskega kralja Louisa Filipa, da španjolska vlada ni vredna njegovega sočutja, in on je preklical obljubljeno pomoč. Namestnica Kristina je namreč bivala na kraljevem gradu La-Granji v Andaluziji. Po noči dne 13. avgusta 1836 je druhal upornih vojščakov planila v njeno spalnico ter ni odjenjala, dokler ji Kristina ni obljubila, da bo ponovila ustavo od leta 1812. Na to so uporniki namestnico kakor kako ujetnico vlekli v Madrid, kjer se je zdaj vzdignilo prosto ljudstvo ter jelo grozno razsajati zoper vlado. V ti zmešnjavi je poginil hrabri general Quesada. a ministerstvo je moralo odstopiti ter se umakniti odločnejšim možem. Velika večina španjolskega naroda pa nikakor ni marala za svobodoumne prenapetneže, in ko bi bil don Karlos le malo odjenjal od zastarelih svojih mislij in terjatev, bila bi zmaga njegova. Ali premalo je bil bistroumen, da bi sam izprevidel, kaj mu je storiti; termaste njegove svetovalce pa je zaslepila prevelika strast, da niso mogli mirno razsoditi tedanjih razmer. Njihova neodločnost in predolgo obotavljanje je bilo uzrok, da se je bojna sreča konečno obrnila na stran namestnice Kristine. Proti koncu leta 1836. je don Karlos zopet vse sile napel, da bi si osvojil imenitno trdnjavo Bilbao, pred katero je že mnogo njegovih vojščakov in najboljših poveljnikov poginilo. To pot je mislil, da mu ne bo izpodletelo; toda hipoma pride vrli Kristinin general Espartero mestu na pomoč ter je na sveti večer, ko je ravno strašno metlo, zmagal nasprotnike in jih prepodil od trdnjave. Vendar pa zmagovalci niso mogli ubraniti, da je don Karlos s svojimi zopet šel črez reko Ebro. Njegov general Cabrera mu je tudi še ogladil pot proti glavnemu mestu. ali tú se mu je ustavil slavljeni Espartero, ki je tedaj bil ob jednem prvi minister in vrhovni Kristinin poveljnik. Don Karlos se je vrnil v severozahodne gorske kraje, kjer se je najbolj varnega čutil: toda od dne do dne je imel manj upanja, da bo kraljeva krona kdaj njegova. Biskajci sami so jeli omahovati, ko niso videli koristi brezkončnemu bojevanju, pa so se odvrnili od njega. Razpor v samem taboru don Karlosovem je pospešil konec vojske. Slabi njegovi svetovalci so delali zdražbe zoper najboljšega nje-

govega generala Marota, ki je razžaljen dal ustreliti četvero generalov, potem pa z Esparterom sklenil pogodbo v Bergari dne 31. avgusta 1839. Po ti pogodbi je Maroto z vso svojo vojsko, ki je štela 21 bataljonov pešcev in tri krdela konjikov, prestopil na stran namestnice Kristine, ki je zato Biskajcem z nova potrdila stare njihove svoboščine, a častnikom je pustila vsakemu svojo službeno stopnjo ter jih sprejela v vojsko svojo. Don Karlos je tedaj s peščico prijateljev uskočil na Francosko, kjer so ga zaprli v Bourgesu, in še le ko je leta 1845. svoje pravice do španjolskega prestola odstopil svojemu sinu, izpustili so ga, da je šel v Trst, kjer je umrl dne 10. marca 1855.

Pravega mirú pa niti zdaj ni bilo na Španjolskem. Državno življenje je bilo čisto razrovano po raznih strankah, ki so se vedno prepirale in potezale za prvenstvo. Še vedno je bilo „zmernih“ in „prenapetih“, od katerih so se „naprednìki“ (progresisti) ločili kot neka srednja stranka. Namestnica Kristina je vsak čas menjavala svetovalce svoje, prenarejala ustavo ter razpuščala državni zbor ali „kortese“, dokler niso večine dobili „zmerni“, ki so se z njo tudi v tem ujemali, da so bili za zvezo s Francozi, med tem ko so „naprednìki“ in „prenapeti“ nagibali na angleško stran. Nove homatije so se začele leta 1840., ko je vlada oklicala novo občinsko postavo, po kateri si srenje niso več smele same voliti domačih svojih oblastij. V Madridu in drugih mestih so osnovali prekucijske zaveze, in že se je bil upor začel. Kristina je morala odjenjati, pa je glavarja „naprednikov“, zmagovitega vojvodo Espartera, imenovala prvega ministra. Prišedši v Madrid je novi minister takoj odločno zahteval, da se ima odpraviti občinska postava, državni zbor pa razpustiti, da bi narod pri novih svobodnih volitvah mogel razodeti želje svoje. To je vladohlepno Kristino silno razkačilo, in rajši se je odpovedala časti svoji ter šla na Francosko. Espartero je zdaj sam razpisal volitve, a novi državni zbor je njega leta 1841. imenoval za namestnega vladarja. Vojvoda Espartero je v kratkem času vladanja svojega dosti storil za zboljšanje trgovine in obrtnije, ali velikemu narodnemu razporu niti on ni bil kos. „Prenapete“ je takrat vodil polkovnik Prim, „zmerne“ general Narvaez, Kristina pa je s Francoskega zdražbe delala in imela na svoji strani kralja Louisa Filipa. Od dne do dne so se množili namestnikovi nasprotniki, „prenapeti“ in „zmerni“ so se celó zjedinili zoper njega, in ko je Narvaez, ki je bil bogato založen z novci, z veliko vojsko stopal proti Madridu, umaknil se je Espartero s svojimi vojščaki proti Sierri Moreni. Tu je čakal, dokler mu

niso došla poročila, da so se v Madridu podali njegovim nasprotnikom. Da ne bi sovražnikom prišel v pest, zbežal je Espartero na Angleško (leta 1843.). Po njegovem odhodu so se „naprednikiʺ in „prenapetiʺ takoj zopet med seboj sprli, a ker nobena stranka ni pripuščala, da bi druga vladala, razglasili so trinajst let staro kraljico Izabelo za polnoletno.

Izabela (1843—1868) je bila premlada, da bi takoj sama vladala, pa se je prva leta zanašala na ministre in na mater svojo Kristino, ki se je kmalu zopet s Francoskega vrnila domú. Po Kristini je tudi francoski kralj Louis Filip dobil večjo veljavo na španjolsko vlado in že je delal osnove, kakor nekdaj Ljudevik XIV., kako bi Španjolsko in Francosko ože zvezal. Najrajši bi bil svojega mlajšega sina oženil z mlado španjolsko kraljico, ali ker se je bal angleške vlade, ki bi nikdar v to ne privolila, dosegel je s svojimi zvijačami vsaj to, da je njegov najmlajši sin, vojvoda Montpensierski, dobil za ženo kraljičino mlajšo sestro Louiso, a Izabela da je vzela za moža svojega sestranca Frana, vojvodo Kadikskega. Ker je Fran bil slab in bolehen, nadejal se je sebični Louis Filip, da ne bode imel otrok, in potém bi po Izabelini smrti vendar še njegov sin ali vsaj vnuk zasedel španjolski prestol. Ta želja se mu pa že zato ni izpolnila, ker se je leta 1850. rodil španjolski kraljevič Alfonz. Ali tudi sicer ni bila srečna ta dvojna ženitev, ki sta jo skovala Kristina in Louis Filip. Francoska je zavoljo nje izgubila tolikanj imenitno prijateljstvo z angleško vlado, na Španjolskem pa je bila uzrok novim homatijam ter sramotnim prepirom in razprtijam v kraljevi rodbini. Mati Kristina je čisto zanemarjala odgojo svoje hčerke; ni ji blažila srca, ne razvijala duševnih njenih darov, ampak le razvadila jo je ter ji z lastnim življenjem pohujšanja dajala. Mlada Izabela je torej bila razsipna in razuzdana kakor njena mati, a za kaj vzvišenega in plemenitega je bila brez razuma in brez občutka. Prav kmalu se je naveličala na duši in na telesu slabega moža, pa se rajši menila in pečala z generalom Serranom. Na kraljevem dvoru je bilo središče najhudobnejših zdražb ter najgršega opravljanja in obrekovanja, in sama Kristina je naposled izprevidela, da ni varno bivati med narodom, ki jo je črtil in zaničeval, kakor nobeno drugo bitje na svetu. Preselila se je na Francosko: ali Izabela niti po njenem odhodu ni poznavala zakonske sreče. Le v ustavnem vladanju se je pokazala večja stalnost, odkar ni bilo več Kristine na španjolskem dvoru. Od raznih ministrov se je najdalje obdržal general Narvaez, vodja zmerne stranke. Vsega skupaj je sedem let imel državno krmilo

v svojih rokah. Ustavo je tako prenaredil, da je kraljici dala večjo oblast ter omejila svobodo tiskanja. Zboljšal je državno upravo ter pravičnejše razdelil in uredil davke; a ko je leta 1849. kraljico pregovoril, da je podpisala splošno pomiloščenje vsem, ki so bili obsojeni zavoljo političnih pregreh, polegel se je vihar in povrnili so se mirni časi. Iskrene sprave med nasprotnimi strankami sevéda niti tedaj ni bilo, in o prvi priliki je zopet zavrela vroča kri španjolska.

Švajcarska.

Tudi v švajcarskih gorah so čutili potres pariške prekucije leta 1830. Res, da so Švajcarji bili svobodni, kakor noben drug narod v Evropi; saj je vsak najmanjši kanton bil tako rekoč država za se. Ali ravno ta prevelika svoboda je slabila moč cele Švajcarske zató, ker je ni bilo prave skupne oblasti, ki bi v svetu kaj veljave imela. Ta razkosanost je ovirala razvoj obrtnije in trgovine, ohranila pa je starodavne naprave, ki so se preživele in niso bile za novi čas. Že pred letom 1830. so v nekaterih krajih izprevideli te napake ter sklenili demokratsko ustavo, zdaj pa je to isto sklenilo več drugih kantonov. Brez prepira in boja to sevéda ni šlo, in trije kantoni so se na dvoje razcepili. Tako se je namreč v Bazelu ločilo mesto od deželnih občin, Švica se je razdelila na notranji in zvunanji, Wallis pa na francoski in nemški kanton. Še težje je bilo prenarediti ali bolje rečeno narediti skupno oblast za vso Švajcarsko. Ko so na zaveznem zboru leta 1832. takošno prenaredbo zavrgli, sklenilo je sedem kantonov med seboj posebno, takozvano „sedmerno pogodbo“, da se bodo z združenimi močmi poganjali za novo ustavo. Proti njim so se takoj drugi kantoni zjedinili v „sarnsko zavezo“ za brambo starih naprav, in začeli so se krvavi poboji, katere so na zaveznem zboru ustavili s tem, da so razdružili „sarnsko zavezo“. V Švici in Wallisu so se nasprotniki morali zopet zjediniti; v Bazelu je ločitev sicer ostala za domače stvari, ali v zaveznem zboru ste obe polovici veljali le za jeden kanton.

Navzlic tem dogodkom so Švajcarji od leta 1830. čim dalje bolj spoznavali, da so sinovi jedne in iste svobodne domovine. Pogostoma so zdaj tu, zdaj tam napravljali skupne narodne svečanosti, zlasti strelske shode, ki so jako budili željo po večjem državnem jedinstvu. Hrepenenje po višji duševni omiki se je pokazalo v tem, da so leta 1833. v Zürichu, leta 1834. pa v Bernu utemeljili vseučilišče. Vzbujeni narodni

ponos se je pokazal tudi v tem, da so oblasti švajcarskih kantonov tujim političnim beguncem dajali varno zavetje kljubu sitnostim, ki so si jih zaraditega nakopali od vlad velikih držav. Kmalu je kar mrgolelo poljskih, nemških, italijanskih in drugih izgnancev. Naščuvani od italijanskih „karbonarjev“ so se ti begunci oborožili ter po noči dne 1. februarja 1834 v dveh oddelkih prestopili savojsko mejo; ali ko so videli, da se italijansko ljudstvo nikakor ni dalo premamiti za prekucijo, vrnili so se še istega dne proti Ženevi. Švajcarski zavezni zbor je zdaj moral velikim državam malo odjenjati, in sklenil je, da morajo kantonske oblasti v prihodnje paziti na begunce, da ne bi napčno rabili švajcarske gostoljubnosti. Nesrečni vpad v Savojo je bil tudi uzrok, da se je italijanski republikanec Mazzini, ki je takrat kot begunec živel na Švajcarskem, čisto ločil od karbonarjev ter osnoval veliko demokratsko zavezo, takozvano „mlado Evropo“. Demokrati vsakega naroda bi se med seboj imeli zjediniti v bratovščine, a vsaka bratovščina bi imela svoje zastopnike v osrednjem odboru, kateremu je na čelu bil sam Mazzini. Hitro so se po ti osnovi in po vzgledu „mlade Italije“ napravile „mlada Poljska“ in „mlada Nemčija“, a v kratkem so se jim pridružile „mlada Francoska“, „mlada Švajcarska“ in „mlada Španjolska“. Toda med zavezniki nikdar ni bilo prave jedinosti, Mazzini je predsedništvo moral prepustiti drugemu, in tudi med demokrati posameznih narodov so se kmalu začeli prepiri in razpori.

Vse te homatije pa niso Švajcarske tako razburile, kakor domača verska nasprotja med katoličani in protestanti. Pobožni in cerkvi udani so katoličanje odgojo mladine svoje najrajši poverili duhovnikom in redovnikom, in v mnogih mestih so šole prepustili jezuitom, ki so zlasti s Francoskega v velikem številu pribežali na Švajcarsko. Protestantom in brezvercem to seveda ni bilo po volji, in na posvetovalnem shodu v Badenu so 1834 sklenili, da se imajo vse cerkve, šole in samostani dejati pod državno upravo. Katoličanje so proti tem sklepom podpisali svečan ugovor, ali navzlic temu je radikalna vlada v Argavu kar takoj vzela premoženje samostanov v svojo skrb, in ko so se tamošnji katoličanje samolastnemu ravnanju uprli, odpravila je vlada vseh osem samostanov, a zavezni zbor (1843) ji je ugrabljeno premoženje pustil proti temu, da je ponovil tri ženske samostane. Odslej se je vsa Švajcarska razprtila v dva nasprotna tabora, v radikalce in v konservativce. Poslednji so veliko večino imeli v katoliških kantonih, v Švici, Uriju, Unterwaldenu, Lucernu, Zugu, Freiburgu in Wallisu.

Posebno odločni so bili v Lucernu, kjer so po jako hudem prepiru z nasprotniki sklenili, da se imajo vse šole v kantonu izročiti jezuitom. Radikalci so tedaj po drugih kantonih nabrali dobrovoljcev ter z njimi udarili na katoliške svoje rojake. Pa ni se jim posrečilo; katoliška vojska starih kantonov jih je užugala (1845), in odslej je lucernska vlada prav ostro postopala z njimi. Imenovani sedmeri kantoni še niso bili s tem zadovoljni, ampak zahtevali so, da se kaznujejo vsaj dobrovoljci; da se ima takošno nasilje za naprej postavno ubraniti; da se imajo ponoviti vsi argavski samostani; a za brambo domačega reda in mira so med seboj sklenili takozvano „posebno zavezo“. Radikalci so zdaj napeli vse svoje moči, da bi z dovoljenimi in nedovoljenimi pripomočki ovrgli konservativno vlado v ostalih kantonih ter jo zamenili z moži svoje stranke. Posrečilo se jim je v mnogih krajih in dosegli so to, da je prihodnji zavezni zbor prepovedal „posebno zavezo“ ter sklenil, da se imajo jezuiti odpraviti. Katoliški kantoni se tem sklepom nikakor niso hoteli z lepa udati, ampak svoje zastopnike so domú pozvali ter se pripravili na boj. Zavezni zbor je tedaj tudi moral vojščake nabirati ter izkušenega generala Dufoura imenoval vrhovnega poveljnika. Ta je trideset tisoč mož peljal nad upornike ter najprej šel proti Freiburgu, kjer se mu je prav kmalu ves kanton pokoril. Teden dnij potém se mu je podal Zug, a dne 23. novembra 1847 se je na lucernski meji vnela odločilna bitva, v kateri niso mogli uporniki ničesar opraviti proti mnogo večjemu številu nasprotnikov. Užugani so se morali nazaj pomikati ter Lucern prepustiti zmagovalnemu generalu, ki je tudi ostale kantone upokoril prej, nego je minilo mesec dnij. „Posebna zaveza“ se je morala razvezati, v njenih kantonih so radikalci dobili vlado v roke, a jezuiti so morali iti iz dežele. Avstrija, Francoska in Pruska, ki so „posebno zavezo“ skrivaj zalagale z denarjem in orožjem, bile so kar osuple. Ker nesreče svojih zaveznikov niso več mogle ubraniti, podpisale so vse skupaj grozilno pismo, v katerem so zahtevale, da se ima do dobrega ponoviti državna samostalnost kantonov. Ali tudi to je bilo prepozno; dogodbe 1848. leta so prehitele žuganje velikih držav, in Švajcarska se je brez ovir iz „državne zaveze“ izpremenila v „zavezno državo“. Mesto Bern je postalo stalno središče zaveznega svetovalstva kot najvišje vladne oblasti za vso Švajcarsko; zavezni zbor pa se je ločil v „stanovsko svetovalstvo“, v katerem ima vsaka kantonska vlada svojega zastopnika, in v „narodno svetovalstvo“, v katero vsak kanton po številu svojih prebivalcev voli več ali

nanj poslancev. Kantonska samostalnost se je nekoliko skrčila, n odslej je vsa Švajcarska dobila skupno vojsko, isto mero in ago ter iste novce; a jenjale so tudi colninske meje med poamezními kantoni, kar je prej jako oviralo svobodni razvoj rgovinski.

Italija.

Odkar je francoski cesar Napoleon v Italijanih obudil silno repenenje po narodni svobodi in državni jedinosti, ni bilo v taliji več stalnega mirú. Nič ni pomagalo, da so avstrijski ojščaki leta 1821. zadušili upor v Neapolju in v Piemontu; arbonarski rovarji le niso odjenjali, ampak skrivaj so dalje ovali ter v drugem kraju poskušali srečo. Žalostne razmere v aanjših državah srednje Italije so bile voda na njihov mlin, in rav lahko so nezadovoljne prebivalce naščuvali zoper vlado, eš ona je kriva, da gre vse rakovo pot in da se nič ne pozdiguje blagostanje narodovo. Toda bilo jih je, ki se niakor niso dali zapeljati po karbonarjih, ampak celó uprli so e jim ter branili stare naprave in staro vero. Zvali so se sanfedisti". Boj med njimi in karbonarji je bil najhujši v zhodnih papeževih deželah ali v takozvanih „legacijah", a poečali so jih sami papeževi namestniki, ko so z vso ostrostjo reganjali brezverske rovarje. Nasprotniki so bili tako razkaeni drug proti drugemu, da niti blagi papež Leon XII. (1823 o 1829), ki ni odobraval prevelike ostrosti, niti vrli njegov ijnik, kardinal Bernetti, nista mogla brzdati groznega divjanja. o sta leta 1830. prav naglo drug za drugim umrla neapoljski ralj Franjo I. in Leonov naslednik, papež Pij VIII., ki je le oldrugo leto vladal, mislili so karbonarji, da je to najugodejši čas za državno prekucijo v Italiji. Ali v tem odločilnem enutku sami niso vedeli, kaj bi prav za prav začeli. Nekaeri bi bili najrajši kar takoj razglasili republiko; drugi so bili a to, da bi kakega Napoleonovca oklicali za kralja; a bilo tudi takošnih, ki so največ zaupali modeneškemu vojvodi ranju IV. ter si njega želeli na čelu zjedinjene Italije.

Vodja poslednje stranke je bil bogati tovarnar Menotti, i je s svojim vojvodo bil dober, razodel mu vso zaroto ter a skušal pridobiti za prevrat. Franjo IV. se mu je na videz lal, v resnici pa mu je Menottijevo zaupanje le pomoglo, da zarotnike tem bolj dobil v svojo pest. Ko se je namreč lenotti v Modeni mislil vzdigniti, prišli so vojščaki, pa so a njegovem domu zasačili njega in štiri in štirideset njeovih tovarišev ter jih vse odvedli v zapor (dne 3. februarja

1831). Da bi tudi v papeževi deželi ubranil upor, poročil je vojvoda Franjo zbranim kardinalom o veliki nevarnosti ter jih pregovoril, da so se podvizali ter na svečnico izvolili novega papeža Gregorja XVI. (1831—1846). Pa že je bilo prepozno. Dne 5. februarja so se uporniki vzdignili v Bologni, pometali papeževe grbe z vseh državnih poslopij ter dne 8. februarja oklicali konec posvetne oblasti papeževe. Takoj so se jim pridružila vsa bližnja mesta, tudi Parma in Modena, a dne 4. marca so poslanci vseh upornih krajev na skupnem shodu sklenili „ustavo za zjedinjene dežele italijanske“. Vojvoda Franjo je še o pravem času uskočil na avstrijska tla, a za njim je bežala tudi parmenska vojvodinja Marija Louiza, vdova po cesarju Napoleonu I.

Nikogar niso te dogodbe bolj osupnile, kakor avstrijskega ministra, kneza Metternicha. Najrajši bi bil kar takoj posla vojaško silo črez mejo, ali bal se je, da ne bi razdražil Francozov, pa je torej v Parizu poprašal, kako ondi o tem sodijo Odgovorili so mu, da nimajo nič zoper to, če Avstrijanci posedejo Parmo in Modeno; če pa pojdejo v papeževo deželo nakopali si bodo brž ko ne vojsko; a za gotovo bo vojska, če bodo prestopili sardinsko mejo. Ko je med tem papežev tajnik Avstrijo klical na pomoč, modeneški vojvoda pa z istim namenom sam prišel na Dunaj, ni se Metternich dalje obotavljal in navzlic francoskemu žuganju je generala Frimonta z avstrijsko vojsko poslal nad upornike. Z njim sta se vojvoda Franjo IV. in vojvodinja Marija Louiza povrnila vsak v svojo deželo. V bitvi pri Rimini-ju je Frimont upornike tako užugal da jim je popolnoma upadlo srce. Začasna vlada, ki se je že prej iz Bologne preselila v Ankono, podala se je na to dne 26. marca kardinalu Benvenutiju, ki ji je obljubil papeževo pomiloščenje. Najveljavnejši uporniki pa niso imeli vere v kardinalove besede ter so rajši zbežali na tuje. Med njimi je bil tudi princ Louis Napoleon, ki je za strežaja preoblečen ušel nazaj na Švajcarsko v grad Arenenberg. Niti papež, niti Marija Louiza nista nikogar na smrt obsodila, le vojvoda Franjo je brez usmiljenja kaznoval ujete zarotnike. Tovarnarja Menottija je dal obesiti, sto in sto drugih v ječe zapreti, drugim pa je vzel njihovo imetje ter jih iz dežele izgnal.

Na Francoskem so se strašno togotili na kneza Metternicha, in celó zmerni minister Périer je izprevidel, da mora kaj storiti. Zažugal je torej, da bodo tudi Francozi posedli kos papeževe dežele, če se Avstrijanci kar takoj ne vrnejo črez mejo nazaj. Metternich je nató res avstrijsko vojsko dom

ozval, ali zagotovil je papeža, da mu bo zopet poslal pomoči, o bi bila kaka sila. Minilo je komaj pol leta, in že je mo-očni minister moral izpolniti obljubo svojo. Papeževi vojščaki o bili tako razuzdani, da jih kar nobena zapoved ni mogla rzdati. Nastanivši se v upornih mestih divjali so kakor Turki oper mirne prebivalce; plenili so, morili ter takošne nesram-osti počenjali, da je človeka groza povedati. Kakošna druhal a so bili ti vojščaki, kaže nam to, da so celó po cerkvah radli, akoravno so bili v papeževi službi. Ni čuda, da so e domoljubi oborožili ter se v celih krdelih ustavljali razboj-ikom. Toda nič jim ni koristilo; vojščaki so bili močnejši er jih dne 20. januarja 1832 popolnoma razkropili v bitvi pri Ce-eni. Papež je zdaj zopet avstrijsko vlado klical na pomoč, in e predno je bilo konec meseca, prišel je poveljnik Radecki z vstrijsko vojsko v Bologno, kjer ga je ljudstvo veselo pozdrav-alo kot rešitelja svojega. To pa je bil povod, da je tudi 'rancoska izpolnila žuganje svoje. Dne 22. februarja so se ancoske bojne ladije pripeljale v Ankono ter dejale na suho rancoskih vojščakov, ki so ostali v mestu do leta 1838., torej rav tako dolgo, kakor so Avstrijanci bili v Bologni. Papež samolastnosti ni ugovarjal, ampak ker se na domače vojščake i mogel zanašati, vzel je na dvajset let v svojo službo dva polka vajcarskih najemnikov, da bi mu v prihodnje ne bilo treba ri tujih vladah iskati pomoči.

V Italiji je zopet bil mir, in zopet je vse pri starem stalo. Potrebe novega časa je še najbolj izprevidel Karol lbert (1831—1849), ki je po smrti Karola Feliksa postal ardinski kralj. Uvedel je marsikako koristno napravo v državni pravi ter imel veliko skrb za dobro vojaštvo. Nekoliko je jegov vzgled posnemal veliki vojvoda Leopold v Toskani, jer se je za blage njegove vlade lepo razvijala italijanska knji-evnost. V Neapolju pa je Ferdinand II. (1830—1859) ajbolj pazil na to, da bi njegovo kraljestvo manj ko mogoče rihajalo v dotiko s tujim svetom. Takošne razmere nikakor iso mogle zadovoljiti svobodoumnih mož, ki so izgnani iz Italije a tujem rovali in delali osnove, kako bi preporodili in zje-inili razkosano domovino svojo. Najveljavnejši med njimi je il republikanec Mazzini, ki je leta 1832. bežal na Francosko er v Marseillu od italijanskih beguncev napravil rovarsko dru-vo „mlado Italijo“. Pregnan s Francoskega je od leta 1834. o 1837. bival na Švajcarskem, kjer je osnoval veliko republi-ansko zavezo „mlado Evropo“, potém pa je šel v London, od oder je do leta 1847. pismeno delal za zjedinjeno Italijo. V

ta namen so njegovi tovariši v rojakih svojih na vso moč budili sovraštvo zoper „Nemce“, ali prav za prav zoper Avstrijance, kajti dobro so vedeli, da jim od Avstrije največja nevarnost preti. Najbolj pa so rovali v papeževi deželi, kjer je takrat bilo največ nezadovoljstva. Pobožni papež Gregor XVI. je imel vso skrb za poveličanje katoliške cerkve, pa se je manj pečal za državo svojo. Kardinali so izprevideli, da treba tudi za blagor posvetne države skrbeti, pa so po Gregorjevi smrti leta 1846. izvolili dobrohotnega in na vsako stran jako omikanega papeža Pija IX., ki se je z blagim in ljubeznivim obnašanjem takoj prikupil vsemu narodu. Novi papež je takoj začel prav varčno gospodariti in dovolil svobodnejšo pisavo po časopisih; zboljšanje postav in sodnijskega postopanja je poveril samim učenim in veljavnim možem; dovolil je zidanje železnic; v najvišje državne službe je pozval tudi nekoliko posvetnih mož iz vseh krajev; rimskemu mestu je dal svobodoumen občinski red, a mislil je tudi, kako bi se vse italijanske države zjedinile v nekako italijansko zavezo. Ljudje niso vedeli, kaj bi počel od veselja, in isti Mazzini je papežu Piju IX. pisal pismo te se hotel z njim zavezati, ali papež je ponudbo odbil. Od papeža so zdaj vse stranke pričakovale rešitve, v njega so zaupale, in po vsej Italiji se je s tolikim navdušenjem razlega krik: „Živio Pij IX.“, da so nekateri vladarji v teh nedolžnih besedah čuli rovarski klic. In niso se motili. Papeževo popuščanje je ohrabrilo prevratnike, da so čim dalje predrznejš postajali, in leta 1848. je sam Pij IX. moral bežati pred istim rovarji, ki so ga tolikanj slavili.

Nemške države.

Tudi na Nemškem je po vseh deželah in v vseh stanovih bil dovolj nezadovoljnih ljudij, in trebalo jih je le malo vzpodbosti da so se vzdignili ter skušali podreti zoperne državne razmere Ali takrat je med Nemci bilo še premalo narodne zavesti, še manj jedinosti, in zató ni vse hrepenenje in kričanje po svobodi imelo prave podlage ter niti ni moglo mnogo koristiti Huda zima, povodnji in dragina so ravno v začetku leta 183 tudi med priprostim ljudstvom obudile veliko nezadovoljstvo, ko so došla poročila o pariški prekuciji, jeli so v nekateri nemških mestih razsajati delavci po tovarnah in rokodelski pomagači, ali vojščaki so kmalu zadušili takošne nemire, ki z državne oblasti itak niso bili nevarni. Drugače je bilo v neki državah na severnem Nemškem, kjer se je nahajalo toliko ne

rednostij, da jih ni bilo mogoče dalje trpeti. V Braunschweigu je takrat vladal mladi vojvoda Karol, samolasten in lakomen človek, ki je narodne in stanovske pravice tako rekoč z nogami teptal, ob jednem pa rad veselo živel in zahajal v slabe tovaršije. Ker je bil malo dete, ko je njegov oče, vojvoda Viljem, poginil v bitvi pri Quatrebrasu leta 1815., vladal je namesto njega njegov najbližnji sorodnik Jurij IV., kralj hanoveranski in angleški. Skrbni varuh razposajenemu mladenču ni zaupal vlade, pa mu jo je prepustil leto pozneje, nego je po postavi bilo določeno. Tega mu vojvoda Karol ni mogel odpustiti in črez nekoliko let je vse naredbe tistega leta preklical kot neveljavne, tedanjega ministra grofa Münstera celó pozval na dvoboj, kralja Jurija IV. pa tožil pri zboru nemške zaveze v Frankfurtu. Tu pa so tudi njega tožili njegovi uradniki, braunschweigski stanovi in kralj Jurij. Konec leta 1830. je zavezni zbor pravdo razsodil proti vojvodi, kateremu je med tem že narod sam sodil ter ga iz dežele izgnal. Vojvoda Karol je namreč prav mnogo denarja za se na kupe spravljal, pri tem pa se malo zmenil za blagostanje naroda svojega. Po hudi zimi leta 1830. je celó ustavil javna dela ter siromašnim ljudem ravno v največji nadlogi odtegnil gotovi zaslužek. Da ne bi bil domá, kedar se bo razglasila za-nj sramotna razsodba zaveznega zbora v Frankfurtu, odpotoval je za kratek čas v Pariz, kjer je ostal do prekucije meseca julija. Ves preplašen se je tedaj vrnil v Braunschweig in ko so ga meščani prosili, da bi sklical deželni zbor, pozval je hitro v mesto vse vojščake, ki so bili na dopustu, pomnožil straže, a pred vojašnico je nastavil topove. To je ljudi le še bolj razdražilo in niso se več dali potolažiti. Ko je vojvoda dne 6. septembra zvečer stopil v gledališče, planilo je nekoliko našemljenih upornikov ná-nj, a ko jim je ušel in se hitro odpeljal, metali so kamenje za vozom. Drugi dan proti večeru se je silna množica ljudstva valila proti vojvodskemu gradu, razbila vrata ter grozno razsajaje zažgala grad, ki ga vojščaki niso mogli braniti. Vojvoda je že prej pobral svoje zaklade ter po stranskih potih zbežal na tuje. Razkačeni uporniki niso dali gasiti strašnega ognja, dokler ni do tal pogorel tisti del gradú, v katerem se je vojvoda Karol rodil. S tem je prekucije bilo konec, kajti vojščaki in meščanska bramba so napravili mir, deželni stanovi pa so Karolovega mlajšega brata, vojvodo Viljema, prosili, da bi jim v prihodnje bil vladar. Viljem jim je s prva le začasno uslišal prošnjo, ko so pa tudi sorodniki in zavezni zbor v Frankfurtu bili za-nj, prevzel je vladarsko oblast za stalno ter dne

12. oktobra 1832 razglasil novo ustavo, po kateri so meščani in kmetje volili poslance v deželni zbor.

Prav takrat kakor v Braunschweigu se je v kneževini Hessenski začela prekucija. Volilni knez Viljem II. je bil čuden vladar; lakomen je bil tako, da ni ločil zasebnega imetja svojega od državnega, in prav zató ni hotel sklicevati zbora deželnih stanov. O vladarski svoji oblasti je sodil, da je zá-nj ni postave na svetu in da torej sme storiti, kar koli hoče. Večkrat je kar sam s palico pretepel najvišje uradnike in častnike. Od svoje žene, sestre pruskega kralja, se je ločil, potém pa pripeljal na dvor neko gospo, ki jo je knez Metternich povzdignil v grofinjo Reichenbachsko. Z nevoljo so ljudje gledali sramotno početjanje vladarja svojega. Ko je pa knez Viljem samolastno zvišal davke in deželne novce trosil za se in rodbino svojo, prekipela je opravičena jeza. Dne 6. septembra, ko se je zopet podražal kruh, začeli so se v Kasselu nemiri, ki so od dne do dne bili nevarnejši, dokler zastrašeni knez ni dne 15. septembra sklical deželnih stanov. Le-ti so se takoj jeli posvetovati zaradi nove ustave, katero so po nasvetu profesorja Silvestra Jordana na prav svobodoumni podlagi izdelali ter jo oklicali dne 5. januarja 1831. Knez Viljem je sodil, da je storil dovolj, ko je novo ustavo potrdil, in da se odslej ljudje ne bodo več izpodtikali nad zasebnim njegovim življenjem. Takoj dne 5. januarja se je nesramna grofinja Reichenbachska vrnila v knežev dvor, ali takoj so se tudi ponovili nemiri v mestu, in že dne 11. januarja je grofinja morala za vselej zapustiti Kassel. Za njo je šel tudi knez Viljem ter se za prvi čas preselil v Hanau, potém pa v Frankfurt, a da bi za stalno mogel ondi ostati, imenoval je meseca septembra 1831 svojega sina Friderika Viljema za sovladarja ter mu prepustil vso skrb za vlado in deželo. Toda sin ni bil mnogo boljši od očeta svojega.

Na Saskem so uzrok ljudskim nemirom bile čisto zastarele državne naprave, po katerih so nižji stanovi morali nositi skoro vsa državna bremena. Pridni in delavni narod si v takih razmerah kar ni mogel pomagati, in kljubu velikemu trudu in redki okretnosti njegovi se obrtnija ni mogla prav razvijati. Zoper dobrega kralja Antona in njegove sorodnike nihče ni mogel nič slabega reči; le to protestantskim prebivalcem ni bilo po volji, da so bili dobri katoličanje. Prvi nemiri so se tedaj začeli, ko so dne 25. junija 1830 v Lipskem praznovali tristoletnico Lutrove vere ali takozvanega „avgsburškega izpovedanja“. Predrzni rovarji so odslej vedno

ščuvali nezadovoljno ljudstvo, ki se je meseca septembra z nova vzdignilo v Lipskem in v Draždanih. Toda zmerni meščani so znali prevratnike brzdati, in ko je dobrovoljni kralj odjenjal ter svobodoumnega in zvedenega Lindenau-a imenoval za prvega ministra, bil je zopet mir. Stari kralj Anton se je zdaj odpovedal vladarski oblasti, a ker ni imel otrok, odstopil je kraljevski prestol sinu mlajšega svojega brata, vrlemu princu Frideriku Avgustu. Stanovski zbor je na to izdelal novo svobodoumno ustavo, ki so jo dne 4. septembra 1831 razglasili na veliko veselje in zadovoljstvo vsega naroda.

Zastarele državne naprave so tudi na Hanoveranskem bile uzrok prevratnemu gibanju. Odkar so namreč hanoveranski vladarji ob jednem bili angleški kralji, pečali so se manj za staro svojo deželo ter jo prepuščali plemenitnikom, ki so vse boljše državne službe za se obdržali, sicer pa niso imeli drugih skrbij, nego da bi si zavarovali veljavo svojega stanú. Kmetje so po večjem še bili podložni grajščakom, katerim so morali tlako delati. Po mestih je kupčije in obrtnije bilo malo ali pa nič, a siromaštva in potrebe je povsod bilo dosti. Kljubu temu so davki bili čim dalje večji. Velika nadloga je napoled nagnala siromašno ljudstvo, da se je meseca septembra 1830 v Lüneburgu, v Hildesheimu in drugih mestih, zlasti pa v gorskem kraju Harca vzdignilo ter zahtevalo cenejši kruh in več zaslužka delavcem. To je ohrabrilo nektere odvetnike, vseučiliščne učence in druge svobodoumne može, da so se tudi oni vzdignili v Osterodi in v Göttingenu, pregnali kraljeve oblasti ter napravili prevratne vladarske odbore in meščansko stražo. Ali brž ko je v uporna mesta prišlo nekoliko krdel vojščakov, bilo je konec prekucije. Prvi podpihovalci so skoro si o pravem času zbežali na tuje, drugi pa so se udali. Kralj Viljem je tedaj izprevidel, da mora večjo skrb imeti za Hanoveransko, a ker sam ni mogel pustiti Angleške, imenoval je najmlajšega brata svojega, vojvodo Cambridgskega, za namestnega kralja Hanoveranskega. Ta je dal novo postavo o zemljiščni odkupnini, znižal davke ter imenoval posebno poverjeništvo, da izdela novo državno ustavo. Po osnovi učenega Dahlmanna je nova ustava bila precej svobodoumna, ali še vedno mogočni plemenitniki so marsikaj ovrgli, in tako pristrižena ustava je dne 26. septembra 1833 dobila postavno veljavo.

Kar se je v nekih manjših nemških deželah godilo, ne bomo omenjali, zató ker je bilo brez pomena za državni razvoj cele Nemške. Konec vseh homatij je bil, da so se v severnih nemških deželah podrle zastarele naprave: da so se namesto

njih oklicale ustave, kakoršne je terjal novi čas, in da so se ljudje sploh jeli bolj zanimati za državne stvari. V južnih nemških državah, kjer so že od prej imeli ustavo, pa je gibanje med ljudstvom ohrabrilo svobodoumno stranko, da se je v deželnih zborih z večjo odločnostjo poganjala za večjo državno svobodo. Največ so dosegli na Badenskem, kjer je od leta 1830. vladal veliki vojvoda Leopold, prijatelj meščanskega stanú. Po novih volitvah so v deželni zbor prišli Welcker, Rotteck, Itzstein in drugi, ki so sloveli kot prvi svobodoumni možje na Nemškem. Ti možje so zdaj odločevali, kaj treba v državnih napravah opustiti, kaj izpremeniti, in Badenska je vsem svobodoumnim Nemcem bila uzor prave ustavne države, katero so v marsičem posnemale sosedne nemške dežele, zlasti Bavarska. Za prvi čas je najimenitnejša pridobitev bila svoboda tiskanja, kajti po časopisih in knjižicah so se nove misli najlaže in najhitreje razširjale med ljudstvom.

Že takrat pa se je našel mož, ki je izprevidel, da Nemci pri vsem svojem prizadevanju ne hodijo prave poti. Ta mož je bil mladi Pavel Pfizer, ki je rojakom svojim jasno razlagal potrebo narodne jedinosti, brez katere ves krik po svobodi nima stalne podlage. Svoboda je lepa stvar, ali ničesar ne velja brez narodnosti, ki je prvi pogoj človečnosti, omike in napredka. Ali tedanji Nemci ga niso razumeli, kakor sploh niso razumevali pravih potreb naroda svojega. To je bil uzrok, da niso znali ceniti veljave pruske države in da so prav prusko vlado najbolj črtili. Že takrat so Prusi po malem delali na to, da bi Avstrijo izrinili iz nemške zaveze ter prevzeli vodstvo vseh Nemcev, in bilo je mož, ki so to kar očitno poudarjali. Ne dá se tajiti, da je Pruska bila dobro uravnana; da je imela dobro državno upravo ter zmožnih, poštenih in omikanih uradnikov; in če tudi še ni imela davno obljubljene ustave, prizadeval si je vendar kralj na vso moč, da bi povzdignil splošno blagostanje svojega ljudstva, ki je zasluge starega vladarja znalo ceniti in se ni dalo zapeljati k uporu. Po ostalem Nemškem pa si pruska vlada nikakor ni znala pridobiti iste veljave kakor domá, in zastonj je bilo njeno prizadevanje, da bi z večjimi nemškimi državami sklenila vojaško pogodbo, po kateri bi te države vso svojo vojsko dejale pod vrhovno prusko poveljništvo, ko bi bilo treba nemško mejo braniti proti tujim sovražnikom.

Slabost pruske države se je pokazala tudi na zaveznem zboru v Frankfurtu, kjer je še vedno odločeval avstrijski minister, knez Metternich. Prav Metternich je prvi povzdignil mogočno besedo zoper prevratno gibanje na Nemškem ter pred-

lagal, da zavezni zbor naj že napřej prekliče veljavo vsega, kar bi kak nemški vladar odjenjal upornikom. Ko je Welcker zaveznemu zboru izročil prošnjo, da bi se svoboda tiskanja razglasila za vse nemške dežele, prepovedal je zbor, da mu v prihodnje nihče ne sme pošiljati prošenj in pisem; vsi svobodoumni časopisi na južnem Nemškem so morali jenjati, a pruska vlada je nemškega pesnika Simrocka dejala iz službe zavoljo male pesni, ki jo je zložil v slavo francoske prekucije meseca julija.

Privrženci svobodoumnih mož se s takimi naredbami prav nič niso dali zastrašiti, ampak uprli so se jim, kakor so mogli. Leta 1832. so v Pfalci utemeljili društvo, ki je nabiralo dobrovoljnih prineskov za odškodovanje tistim, kateri so bili kaznovani zavoljo tiskovnih pregreh; ob jednem pa je isto društvo budilo nemško ljudstvo ter ga po časopisih in drugih tiskanih spisih poučevalo, da Nemcem treba demokratskih državnih naprav. Dokler so stvar vodili zmerni možje, bilo je vse dobro; kakor hitro pa so se jeli nepremišljeni radikalci vtikati vmes, pa je začeto delo izpodletelo. To se je pokazalo dne 27. aprila 1832, ko so zmerni liberalci na grad Hambach sklicali tabor v slavo bavarske ustave in v slavo kralju, ki je ustavo podelil. Zbralo se je kakih 30.000 ljudij, moških in ženskih, starih in mladih. Največ jih je bilo iz bližnje okolice, ali prišli so tudi iz daljnih krajev; posebno mnogo je bilo vseučiliščnih učencev, a bilo je tudi Francozov in Poljakov. Najprej je kakih tri sto rokodelskih pomagačev zapelo nedolžno domoljubno pesen, kmalu pa so se razlegale tudi prevratne pesni, ki so nemirne poslušalce čim dalje bolj razdražile. Zdaj so se vrstili radikalni govorniki in drug drugega so skušali prekositi z neusmiljenim udrihanjem po vladarjih, od katerih da niti najboljši niso drugega, nego izdajalci družbe človeške. Nekateri so zbrano množico kar pozivali v boj, in poslušalci so jim z velikim navdušenjem pritrjevali, med tem ko niso nič kaj verjeli drugim, ki so jih svarili pred revolucijo ter jim nasvetovali le postavnih pripomočkov. Med poslednjimi se je najbolj odlikoval domoljubni Wirth, ki je jedini poudarjal, da morajo Nemci najprej biti Nemci, in da se ne smejo prezgodaj bratiti s Francozi na škodo lastne narodnosti. Najbolj slavljenih mož svobodoumne stranke, Rottecka, Welckerja in Jordana pa ni bilo na taboru.

Brezumno kričanje in hujskanje radikalcev na gradu Hambachu je bila tako rekoč voda na mlin nasprotne starokopitne stranke. Metternich je prusko vlado takoj dobil za se, in po skupnem predlogu Avstrije in Pruske je zavezni zbor v Frank-

furtu dne 28. junija sklenil šestero novih naredeb, ki so jako skrčile svobodo deželnih zborov ter celó omejile samostalnost nemških vladarjev. Za temi sklepi so kmalu prišli novi, ki so do dobra prepovedali vse ljudske shode ter ukazali, da ima policija ostro paziti na nevarne može in na vseučilišča. Tudi je zavezni zbor prepovedal mnogo knjig in zatrl celo vrsto časopisov. Ko badenska vlada ni hotela takoj preklicati tiskovne svobode, grozili so ji iz Frankfurta z vojsko, in morala se je udati. Zoper takošno nasilje so radikalci jeli snovati skrivne zarote. V Frankfurtu so imeli svoj osrednji odbor, ki je po južnem Nemškem, po Švajcarskem in po Francoskem nabiral zarotnikov ter na vsa vseučilišča razposlal ogleduhe, da bi dijaške „bratovščine“ pridobili za prekucijo. Na znamenje iz Frankfurta bi se prevratniki v vseh treh deželah imeli vzdigniti ter oklicati republiko. V Frankfurtu so mislili razpoditi zavezni zbor, a z denarjem, ki bi ga našli v zavezni blagajnici, mislili so siromašno ljudstvo privabiti na svojo stran. O božiču leta 1832. so dijaške „bratovščine“ imele svoj shod v Stuttgartu in tu so med drugim sklenile, da se poskusi revolucija, ako bi ne bilo mogoče drugače osvoboditi in zjediniti nemškega naroda. Po vseh večjih mestih so se osnovali prevratni odbori, in že so za vsak kraj na drobno izdelali načrt, po katerem bi se revolucija imela začeti. Govorili so, da bo od francoske meje celo krdelo oboroženih poljskih beguncev prišlo na pomoč, a iz Švajcarske so pričakovali dvajset izkušenih poljskih častnikov, ki bodo uredili prevratno vojsko. Ali vse to in drugega več so bile prazne besede, ki so nevedneže imele zaslepiti in ohrabriti. Nemški vojaški častnik, ki je tudi bil med zarotniki, rekel je odkritosrčno, da za upor treba drugih pripomočkov; ali niso ga hoteli slušati. V brezumni nadi, da se bo kar takoj vse ljudstvo vzdignilo, zbralo se je v Frankfurtu dne 3. aprila 1833 kakih šestdeset zarotnikov v dveh hišah, a proti večeru so oboroženi in opasani z nemškimi črno-rudeče-zlatimi pasi planili na ulice ter osvojili dve vojaški stražarnici, med tem ko so drugi v zvoniku stolne cerkve jeli bíti plat zvoná. Takoj se je po ulicah in trgih zbralo brez števila radovednih ljudij, toda nihče se ni ganil, ko so jih zarotniki pozivali na orožje; le zijali so in čakali, kaj bo. Kakor hitro pa so prišli vojščaki in so začele puške pokati, bežal je, kdor je mogel, in prav kmalu je bilo konec boja, v katerem je vojščakov in zarotnikov devet poginilo, štiri in dvajset pa bilo ranjenih. Začetniki upora so skoro vsi unesli glave, a kar je zarotnikov iz drugih krajev bilo na potu, razšli so se vsi, ko so čuli, kako

jim je v Frankfurtu izpodletelo. — Žalostni so bili nasledki smešne vstaje v Frankfurtu. Po nasvetovanju Avstrije so na zaveznem zboru dne 20. junija 1833 imenovali posebno osrednjo oblast, ki je imela nadzirati preiskave v posameznih državah ter po njih sestavljati poročila o splošnem političnem stanju na Nemškem. Res da so se nekateri vladarji ustavljali ti oblasti, ali drugi so se ji tem bolj udali ter so preplašeni po zadnjih dogodbah tudi sami jeli neusmiljeno preganjati svobodoumne može. Vse že skoro pozabljene policijske naredbe so se zopet ponovile in poostrile; in le strah, da ne bi Avstrija in Pruska ostalih nemških držav spravili pod se ali pod oblast „nemške zaveze“, dajal je nekaterim vladarjem poguma, da niso popolnoma zatrli vsakega sledú o svobodnejšem gibanju. Blizu dva tisoč ljudij so po vsem Nemškem dejali v zatožbo, in če tudi niso vsem tako ostro sodili, kakor je želela osrednja oblast, prišlo je vendar mnogo omikanih in učenih mož v trde ječe, še več pa jih je zbežalo na tuje, zlasti v Pariz, kjer jim nihče ni branil, da so po knjigah in časopisih zagovarjali prepričanje svoje ter s spretnim peresom rojake svoje budili in ščuvali zoper zatiralce nemškega naroda. Med tem ni knez Metternich odjenjal od svojega strahovanja, ampak brž ko je Prusko zopet nekoliko za se dobil, sklical je zastopnike vseh nemških držav leta 1834. na Dunaj na pomenek, na katerem so med drugim sklenili, da noben nemški vladar ne sme dati ustave brez dovoljenja zaveznega zbora v Frankfurtu. Drugih sklepov in naredeb zoper profesorje, dijake, pisatelje in sploh zoper vsakega, ki bi se predrznil svobodno misliti, ne bomo omenjali; le to naj še povemo, da so na zaveznem zboru v Frankfurtu leta 1835. sestavili popis vseh prepovedanih knjig, katere so po večjem spisali mladi možje. Dasi se ti pisatelji v svojih spisih niso vsi ujemali, marveč niti drug drugega poznali niso, dajali so vendar odslej vsem skupno ime „mlada Nemčija“. Sicer pa osrednja oblast in njen začetnik, knez Metternich, nikakor nista dosegla namena svojega; prav njuna ostrost je vzdramila mirne vsakdanje ljudi, da so se jeli bolj zanimati za državne stvari, da so jeli sovražiti vladarje in ministre ter slaviti može, ki so trpeli za prepričanje svoje. Republikanski rovarji pa tudi niso mirovali, ampak snovali so med seboj skrivne družbe, a med ljudstvo so vtihotapali prevratne spise in knjižice, ki so jih na tujem tiskali.

Med tem ko je v „nemški zavezi“ in v političnih stvareh sploh Avstrija s knezom Metternichom še vedno imela prvo besedo, udala se je Pruska na videz temu prvenstvu, v resnici

pa je v svoji „colninski zavezi“ našla drugo pot, po kateri je na Nemškem dobivala čim dalje več veljave. O koristi in potrebi colninske zaveze na Nemškem smo že v prejšnjem oddelku govorili. Tam smo tudi povedali, kako so nekatere nemške dežele pristopile k ti zavezi, druge pa se ji upirale zató, ker so se bale pruskega prvenstva. Toda od dne do dne so koristi colninskega jedinstva bile jasnejše, in dežele, ki so bile zoper Prusko, sklenile so tedaj med seboj posebne trgovinske in colninske pogodbe. Ali ravno te pogodbe so jih izučile in jim pokazale potrebo popolnega jedinstva vse Nemčije, in jele so se pogajati s Prusko. Tako je po dolgem obotavljanju kneževina Hessen-Kasselska leta 1831. pristopila k pruski colninski zavezi; leta 1833. pa ste se Bavarska in Würtemberška sporazumeli s Prusko. Pobotali so se tako, da se bo pruska colninska zaveza od novega leta 1834. izpremenila v „nemško colninsko zavezo“; da se bodo colninski dohodki med zavezne države delili po številu prebivalcev; da se posvetovalni zbori ne bodo shajali samo v Berolinu, ampak tudi po drugih mestih: da se imajo colninske pogodbe le tako izpremeniti, kakor bi soglasno želele vse zavezne države; a posamezne države da smejo tudi v prihodnje s tujimi državami sklepati posebne trgovinske pogodbe. To je bila podlaga novi nemški colninski zavezi, v katero so še istega leta 1833. pristopile Saska in dežele turingske zaveze; po trdovratnem nasprotovanju so se jim do l. 1836. pridružile Badenska, Nassavska in svobodno mesto Frankfurt; a ko ste se tudi Braunschweigska in Luksemburška odločili, štela je cela zaveza 8253 štirijaških milj ter 25 milijonov prebivalcev. Hanoveranska je ti zavezi vse mogoče ovire delala ter s sosednimi deželami sklenila svojo davkarsko pogodbo. Akoprem je Pruska vedno poudarjala, da colninska zaveza nima nobenega političnega pomena, izprevidel je vendar vsakdo, da bodo dežele te zaveze vedno na strani Pruske, s katero jo vežejo gmotne koristi. Da ima Pruska s to zavezo svoje skrivne namene, tega nihče ni mogel tajiti; in prav zato, da bi se ubranile pruske vrhovne oblasti, prizadevale so se Bavarska, Saska, Würtemberška in Badenska, da so se v državno-pravnih vprašanjih ujemale druga z drugo. „Colninska zaveza“ je tudi podkopavala državno „nemško zavezo“ ter ji vzela še tisto malo veljave, ki jo je v začetku imela.

Bolj nego premišljeno ravnanje pruske vlade so hanoveranske dogodbe takrat zanimale svet ter razkačile vsakega poštenega in pravičnega človeka, ki je količkaj razumeval državne stvari. Iz prejšnjih zgodeb vemo, da ste Angleška in

Hanoveranska od leta 1714. imeli iste vladarje; ko je pa leta 1837. umrl kralj Viljem IV., zasedla je vladarski prestol na Angleškem kraljica Viktorija, na Hanoveranskem pa njen stric Ernest Avgust, vojvoda Kumberlandski, zató ker po hanoveranskih postavah ni smela žena vladati. Hanoveranci so bili veseli, da so se ločili od Angleške in postali zopet sami svoji, le s prvim kraljem niso bili zadovoljni. Ernest Avgust je namreč bil razuzdan in zapravljiv mož, ob jednem pa tako ošaben in prevzeten, da je neplemenite ljudi kar zaničeval; dolga je imel toliko, da je prišedši na Hanoveransko mislil polastiti se državnih grajščin ter se tako rešiti oderuhov; a ker mu hanoveranska ustava od leta 1833. takošne samostalnosti ni dovolila, razglasil je dne 1. novembra 1837 ustavo za neveljavno, češ da je on nikdar ni podpisal. Da bi ljudstvo za se pridobil, obljubil je, da bo davke znižal za 100.000 tolarjev na leto. S posebno naredbo je vse kraljevske služabnike in uradnike odvezal prisege na ustavo ter zahteval, da mora vsak podpisati udanost in pokorščino njemu in ukazom njegovim. Ljudje so kar strmeli, toda molčali so in se udali. Le sedem profesorjev na vseučilišču v Göttingenu se je odločno uprlo zoper čudno terjatev kralja svojega ter podpisalo ugovor. Sloveči učenjaki so odkritosrčno rekli, da bi učeči mladini dajali preveliko pohujšanje, ko bi tako z lahka prelomili prisego na ustavo. Ti pogumni možje so bili Dahlmann, Albrecht, Jakob in Viljem Grimm, Gervinus, Ewald in Weber. Kralj je vse dejal iz službe ter jih iz dežele izgnal. Vseučiliščni učenci so ljubljene svoje profesorje spremili do meje ter se prav težko ločili od njih; nekateri so šli še dalje, dokler jih ni policija pognala nazaj. Ravnanje samolastnega kralja je po vsem Nemškem obudilo mnogo sočutja do izgnanih profesorjev, in povsod so jeli nabirati dobrovoljnih prineskov za nje in njihove rodbine. V kratkem se je nabralo črez dvajset tisoč tolarjev, a to je bilo več nego dovolj, da so se učeni možje preživili, dokler niso bili ponameščeni po drugih vseučiliščih.

Kralj Ernest Avgust je med tem sklical nekdanji stanovski zbor, a ko niti ta ni hotel zadovoljiti vsem njegovim terjatvam, razpustil ga je in še le z velikim pritiskanjem in strahovanjem se mu je posrečilo spraviti skupaj takošen stanovski zbor, da je imel v njem večino za se. Ta zbor je leta 1840. odobril novo ustavo, po kateri so stanovi o novih postavah smeli izreči svoje mnenje, ali nikakor niso smeli o njih sklepati; seje so odslej bile skrivne; ministri niso bili odgovorni; a državne grajščine so postale kraljeva lastnina. Zastonj so se

nekatera hanoveranska mesta zoper kraljevo ravnanje pritožila pri zaveznem zboru v Frankfurtu, kajti tú so popolnoma pritrdili kralju hanoveranskemu, ki je odslej le še bolj preganjal nasprotnike svoje.

O istem času, ko so se te homatije godile po Hanoveranskem, začel se je med prusko vlado in katoliško cerkvijo prepir, ki še dandanes ni do dobra poravnan. Ko je v velikih francoskih vojskah cesar Napoleon I. razdejal staro nemško cesarstvo, izgubili so mogočni škofje v porenskih deželah za vselej posvetno kneževsko oblast, ki so jo dotlej še imeli; a ko so na vladarskem shodu na Dunaju leta 1815. z nova uredili državne razmere na Nemškem, prišle so porenske katoliške dežele po večjem pod oblast protestantskega kralja pruskega. Katoliški prebivalci s to izpremembo niso bili zadovoljni, in dasi Nemci, bili bi rajši prišli pod francosko ali belgijsko vlado. Temu nezadovoljstvu so se pridružile neke nerednosti v cerkveni upravi, katerim so bile uzrok silovite državne izpremembe v začetku devetnajstega stoletja, a katerih zdaj ni bilo mogoče z lahka odpraviti. Nekoliko so temu bili krivi nemški katoličanje sami, ki si jih mogel ločiti v dve stranki; prvi so bili bolj slabi ter pripravljeni nekoliko odjenjati protestantom, s katerim so mirno živeli ter se z njimi skušali v znanstvenem preiskavanju in dokazovanju verskih resnic; drugi pa so ostro grajali mlačnost v verskih stvareh ter se odločno potezali za rimsko katoličanstvo. Oslanjaje se na prve delala je pruska vlada mnogo ovir, da rimski papež razmer med nemškimi katoličani in protestantsko njihovo vlado ni mogel tako urediti, kakor bi bil rad in kakor zahtevajo stare postave katoliške cerkve. Največ sitnostij so prizadevale ženitve med katoličani in protestanti, katerih katoliška cerkev nikdar ni odobravala, pruska vlada pa si jih je čim več želela zató, ker je vedela, da takošni mešani zakoni najbolj hladé versko gorečnost pri katoličanih ter so na korist protestantski veri. Ko katoliška cerkev ni mogla ubraniti mešanih zakonov, dovolila jih je s pogojem, da bodo otroci katoličanje. Temu so nasprotovali protestanti, in naposled je blagi papež Pij VIII. leta 1830. še več odjenjal in dovolil, da se v porenskih deželah smejo mešani zakoni sklepati brez obljube, da se bodo otroci v katoliški veri odgajali, ali tedaj ne sme katoliški župnik poročencem podeliti cerkvenega blagoslova. Po ti naredbi je torej katoliška cerkev priznala veljavo mešanih zakonov, ali ni jih odobravala. Pruska vlada pa je papeževo popustljivost tako razlagala, da katoliška cerkev brez vsakega pridržka odobrava mešane zakone, in je zahtevala od kolinskega

škofa, naj njegovi duhovniki brez pogojev protestante in katoličane poročajo po cerkvenih obredih. Temu se je pobožni škof Klement Avgust Droste odločno uprl, in ko se ni udal, zgrabili so ga dne 20. novembra 1837 in odpeljali v zapor na trdnjavo Minden. Takošno nasilje je vzdramilo celó mlačne katoličane; papež Gregor XVI. pa je v imenitnem svojem ogovoru ali v takozvani „alokuciji“ od dne 10. decembra istega leta pred celim svetom slovesno izrekel, da je kolinski škof ravnal zgolj po svoji dolžnosti, ter je ob jednem zahteval, naj pruska vlada povrne katoliški cerkvi njene pravice in svobodščine, Klementu Avgustu pa oskrunjeno škofovsko čast. Pruska vlada ni hotela odjenjati, ampak dala je tudi poznanjskega škofa Dunina zapreti v trdnjavo Kolobreg, zató ker je s posebnim pastirskim listom prepovedal poročati protestante in katoličane, ako ne bi podpisali pisma, da bodo otroke katoliški izrejali. Papež Gregor XVI. je na to še v dveh ogovorih povzdignil svoj glas, dokler ni novi pruski kralj Friderik Viljem IV. (1840—1861) škofa zopet izpustil iz zapora ter se vsaj začasno pomiril z rimskim papežem. Po teh prepirih so se nemški katoličani zavedli svojih dolžnostij ter so bolj po redkoma sklepali zakone s protestanti, a navadno so obljubili, da hočejo otroke katoliški odgajati.

Še več nerednostij, nego med katoličani, bilo je takrat med nemškimi protestanti, pri katerih so bile največje verske zmešnjave. Ni bilo dovolj, da so se jedni držali Lutrovih, drugi Kalvinovih naukov, ampak bilo jih je največ takošnih, ki so verovali, kar se je komu zdelo, ali pa nič. Bilo jih je med njimi, ki so učili, da Kristus ni Bog; drugi so tajili sveto trojico, a bilo je tudi takih, katerim so sveti evangeliji bili le pobožne pravljice iz poznejših dob. Takošnemu brezverstvu se je odločno ustavila vlada pruska in delala je na to, da bi se vse protestantske stranke zjedinile v jedno državno cerkev. Res so dosegli neko zvunanje jedinstvo, po katerem sta na primer luteranec in kalvinec ob jednem sprejela sveto obhajilo od istega duhovnika, ali med tem ko je prvi verjel, da je sprejel živo telo Kristusovo, bilo je drugemu obhajilo le neka duševna hrana. Sami protestanti so izprevideli, da to ne veljá, in le mlačni so bili za takošno jedinstvo, verni luterani pa so se mu odločno upirali ter so odslej bolj budili versko čuvstvo med svojimi. Večja gorečnost za protestantsko vero se je pokazala l. 1832., ko so protestanti ob dvestoletnici smrti Gustava Adolfa v bitvi pri Lützenu utemeljili v Lipskem družbo Gustava Adolfa za podpiranje protestantskih cerkev v neprotestantskih deželah.

Na Pruskem in tudi po ostalem Nemškem so med tem radovedno čakali, kaj bo storil novi pruski kralj Friderik Viljem IV. (1840—1861), o katerem so dobro vedeli, da je ves drugačen, nego rajnki oče njegov. Kakor je bil živahnega duha, tako niti v svojem vedenju ni ljubil zastarelega vojaškega držanja, ampak svobodno se je kretal in svobodno govoril, kakor drugi ljudje. Odgojen od slavnih učiteljev in učenjakov bil je jako omikan in zveden v raznih znanostih, a navdušen je bil za vse, kar je lepega in dobrega. Toda kraj teh lepih lastnostij ni imel odločne volje, ki je vsakemu vladarju tolikanj potrebna; tudi mu niti lastne želje niso bile vselej jasne ter je v prav imenitnih stvareh bil omahljiv in neodločen. Kot pobožen kristjan je želel urediti protestantsko vero, a bil je tudi katoliški cerkvi dober ter se je z njo pomiril. O kraljevi oblasti svoji je sodil, da jo ima od Boga samega; zató ni bil za svobodoumno ustavo, kakoršno je terjal novi čas, ampak želel je, da bi med njim in narodom bilo tako, kakor med skrbnim očetom in dobrimi otroki. Kakor je on narod svoj ljubil, tako naj tudi narod njega ljubi, spoštuje in mu zaupa, a ne da bi mu omejil njegovo oblast ter se vtikal v vladarske stvari.

Takošen je bil kralj Friderik Viljem IV., od katerega so Prusi pričakovali večje svobode ter se nadejali, da bo podelil že davno obljubljeno ustavo. Splošno pomiloščenje, katero je novi kralj oklical političnim obsojencem, obudilo je še več upanja. Ali kmalu se je pokazalo, da so te nade bile še prezgodne. Prav lepo je novi kralj govoril v Kraljevcu, ko so se mu deželni stanovi poklanjali, ali niti besedice ni črhnil o ustavi, marveč je na prošnjo istih stanov odgovoril, da nikakor ni za ustavo. To je svobodoumne može kar poparilo, in pri poklanjanju v Berolinu se je prvo navdušenje že jako ohladilo. Tudi to protestantom ni bilo po volji, da je novi kralj v prepiru s katoliško cerkvijo odjenjal; da je v ministerstvu za bogočastje napravil poseben katoliški oddelek ter da je škofom dovolil svobodno dopisovanje z rimskim papežem. Toda prav samolastno Friderik Viljem IV. le ni mislil vladati, ampak l. 1841. je sklical stare stanovske deželne zbore; dovolil, da so obravnave v zborih bile očitne in da so se smele tiskati; a povrh tega jih je pooblastil, da so izmed sebe volili stalne deželne odbore, katere bi vlada popraševala za svet. Takoj prihodnje leto 1842. pa je kralj vse deželne odbore sklical v Berolin na skupno posvetovanje. Velikih pravic ta zbor ni imel; najimenitnejši vladni predlog je bilo posojilo za zidanje železnic, s katerimi je Pruska jela posamezne nemške dežele še ože ve-

zati jedno z drugo, nego s colninsko zavezo. Če je tudi pruski kralj še zmirom trdovratno odbijal vsako prošnjo za ustavo, bila je vendar na zjedinjenih deželnih odborih zastopana vsa država, in prav na teh shodih se je čim dalje bolj kazala potreba ustavnega državnega zbora. To je kralj na zadnje sam izprevidel, ko je dne 3. februarja 1847 razglasil novo napravo, namreč skupni shod vseh deželnih zborov, ki se bodo ločili v gosposko zbornico in v zastopnike malih plemenitnikov, meščanov in kmetov. Ko so se dne 11. aprila ti deželni zbori prvikrat sešli, stopil je kralj sam pred nje ter se rotil, da ga nobena posvetna moč ne bo prisilila, da bi kdaj podpisal ustavo. Toda svečane kraljeve besede niso zastrašile poslancev, marveč so na istem shodu očitno izrekli nado svojo, da je pismo od 3. februarja začetek ustavnega razvoja pruskega kraljestva.

Prej nego v deželnih zborih se je po časopisih in na raznih društvenih in verskih shodih pokazalo, da se ljudje nikakor ne ujemajo s kraljem svojim, in od leta do leta je nasprotje postajalo večje. Nič ni pomagalo, da je kralj z nova jel preganjati časopise in svobodoumne može ter da je s posebno postavo strahoval uradnike in sodnike, ki so o političnih pregrehah preblago sodili ter obtožence pogostoma za nedolžne spoznali. Najpredrznejši nasprotniki pa so bili takozvani „protestantski prijatelji“, ki so se ločili od državne cerkve ter za vsakega terjali popolno svobodo v preiskavanju verskih resnic. Omahljivi kralj je tudi v cerkvenih stvareh odjenjal ter protestantom dovolil, da so se shajali v okrajne in deželne cerkvene zbore, a leta 1846. je celó sklical občen cerkveni zbor v Berolin; toda brž ko je videl, da niti tu ne ravnajo po njegovih željah, razpustil je zbor in ni potrdil njegovih sklepov. Naposled je uvidel, da je zastonj vse njegovo prizadevanje gledé cerkvenega jedinstva med protestanti ter je dne 30. marca 1847 podpisal „tolerantni razglas“, po katerem je vsak protestant smel izstopiti iz državne cerkve ter se pridružiti kakoršni koli verski družbi.

Kakor med protestanti je tudi med katoličani bilo svobodoumnih rovarjev, katerim ni bila po volji velika gorečnost porenskih katoličanov, ki so se združevali v pobožne bratovščine ter hodili na procesije in božja pota, kakor že davno ne. Najbolj so napadali trevirskega škofa Arnoldija, ki je l. 1844. ponovil božjo pot k Jezusovi suknji v Trevir. Odpadnik Janez Ronge je dne 16. oktobra 1845 razglasil strašno zasramovalno pismo, v katerem je škofa Arnoldija imenoval Tecelja devetnajstega stoletja. Katoliški in protestantski brezverci so veselo

pozdravljali predrznega pisača ter ga zvali „novega Lutra“, katerega je nató vratislavski škof izobčil iz katoliške cerkve. Janez Ronge je zdaj utemeljil novo versko družbo ali takozvano „nemško-katoliško cerkev“, v kateri so mašo po nemško brali ter sprejemali sveto obhajilo v dvojni podobi, namreč v podobi kruha in vina. S prva se je na Nemškem našlo precej veliko število odpadnikov, ki so se oglašali za novo nemško vero; ali trezno misleči ljudje so kmalu izprevideli, da je Ronge plitek in napuhnjen sanjar, njegova vera pa sleparija, v kateri so se skrivali socijalisti in drugi politični rovarji, in nova vera je ostala brez veljave.

Kar se je godilo po manjših nemških državah ni tako imenitno, da bi tu posebej omenjali. Na Bavarskem je mnogo krika in hrupa napravila lepa španjolska plesalka Lola Montez, katero je kralj leta 1847. povzdignil v grofinjo Landsberško. Nasprotnikom je ta dogodek dal prilike, da so z večjo odločnostjo in predrznostjo napadali vlado ter se poganjali za večje državne svoboščine. Ravno tako je v ostalih južno - nemških deželah ustava svobodoumnim možem dajala prilike, da so s svojimi govori in neutrudljivim svojim poganjanjem za narodne potrebe in koristi budili v Nemcih narodno zavest in željo po državnem jedinstvu. Isto zavest in isto željo je še bolj pospeševal čim dalje večji razvoj trgovine in obrtnije, zlasti pa znanosti. Učenjaki raznih znanstvenih strok so zdaj tu, zdaj tam napravljali shode, na katerih so se zbirali možje iz vseh nemških krajev ter odločno poudarjali potrebo državnega jedinstva cele Nemčije. Med tem ko so ti naglašali idealno stran jedinstva, kazali so drugi na praktično ter zahtevali, da se po vsem Nemškem uvedejo isti novci, ista mera in ista vaga. Da bi privrženci nemškega jedinstva imeli vsak čas priliko razodeti misli svoje, začel je profesor Gervinus z drugimi svojimi tovariši dne 1. julija 1847 izdajati „nemške novine“, prvo skupno glasilo vseh Nemcev. Prvi plod tega prizadevanja je bil, da so vsi Nemci jeli terjati, naj se nemški deželi Schleswig in Holstein ločite od Danske. Od nemške zaveze v Frankfurtu se ni bilo nadejati, da bi osvobodila te deželi; ali za prihodnjost je bilo od velike koristi, da so učenjaki znanstveno preiskovali razmere Schleswiga in Holsteina ter dokazali, da te deželi ne pripadate k Danski; da se ne smete razdružiti druga od druge in da imajo danski kralji le toliko časa vladarsko pravico nad njima, dokler bodo imeli kaj moških naslednikov. Dne 20. januarja 1848 je umrl danski kralj Kristijan VIII., njegov sin Friderik VII. pa je bil zadnji moški potomec te

vladarske rodbine. — Krik po nemški jedinosti se je odslej čim dalje glasneje razlegal od jednega konca do drugega in se ni dal več zadušiti. Že so po časopisih in pri raznih prilikah kar očitno pretresovali vprašanje, kdo se ima postaviti na čelo zjedinjeni Nemčiji. Večina Nemcev je bila za to, da gre Pruski prvenstvo in da je le pod njenim vodstvom mogoče doseči državno jedinstvo. Ali neodločni Friderik Viljem IV. še ni bil pravi mož za takošno začetje, akoprem je tudi v njem bilo nemško srce in je že izdelal osnovo, kako bi se nemška zaveza imela preuravnati, da bi bilo kaj koristi od nje; ali bil še je premogočen avstrijski minister, knez Metternich, ki ni pripuščal, da bi nemška zaveza dobila kaj več veljave. V tem je Bassermann v deželnem zboru badenskem dne 5. februarja 1848 nasvetoval predlog, naj se skliče skupen državni zbor za vse nemške dežele. Po njegovem vzgledu so se hitro oglašali možje na drugih deželnih zborih ter ponovili isto terjatev. To je bilo jasno znamenje nove dobe.

Avstrijsko cesarstvo.

„Kdor ne napreduje, nazaduje." Da je res tako, pokazalo se je v avstrijskem cesarstvu za kneza Metternicha, čegar največja modrost je bila, da se v državnem življenju naj vse tako ohrani, kakor je. In dolgo let je v Avstriji bilo mirno, a malokje tako. Med tem ko se je po ostalih državah nemške zaveze zdaj tu, zdaj tam gibalo, tedaj se avstrijski Nemci za se te dogodbe skoro niti zmenili niso, kakor jim sploh ni bilo mar za nemško zavezo. Prekucija v Parizu leta 1830. je v avstrijskih Nemcih obudila radovednost, a drugega nič. Radi so čitali prepovedane nemške knjige, katerih se je mnogo vtihotapilo v Avstrijo, pa le zató so jih te knjige mikale, ker so bile prepovedane. Bilo je sicer med avstrijskimi Nemci ravno takrat nekoliko dobrih pesnikov, ki so v pesnih izražali svobodoumje svoje, toda ostri policijski glavar grof Sedlnicky takih pesnij ni puščal na dan, in morale so se na tujem tiskati. Te državne razmere se niti potém niso izpremenile, ko je dne 2. marca 1835 umrl cesar Franjo I. in ga je nasledil njegov sin Ferdinand; saj mu je oče na smrtni postelji priporočal, naj ničesar ne menja v državnem redu ter naj sluša, kar mu bo svetoval knez Metternich.

F e r d i n a n d I. (1835—1848) je bil že dva in štirideset let star, ko je zasedel cesarski prestol; za ogersko-hrvaškega kralja so ga kronali že dne 25. septembra 1830 v Požunu, za

českega pa v Pragi dne 7. septembra 1836. V obeh teh kraljestvih je bil V. tega imena. Ferdinand je bil neznano dober in plemenit mož, ali telesno je bil slab in bolehen, pa se zató nikdar ni zmenil za vladarske in državne stvari, dokler mu je oče živel, ampak kratil si je čas s tihimi zabavami ter zlasti rad prebiral znanstvene knjige. Pa tudi kot vladar se sam ni mnogo ukvarjal z državnimi opravili, ampak prepuščal jih je najvišjim svetovalcem ter svojemu stricu in namestniku nadvojvodi Ljudeviku. Ti svetovalci, ki so ostali vsak na svojem mestu kakor za prejšnjega cesarja, bili so tudi zdaj za to, da vse pri starem ostane; ali to skoro ni bilo več mogoče, nekoliko zató, ker so se v sosednih državah godile velike izpremembe, še bolj pa zató, ker je vsled prevelike stalnosti v cesarstvu samem vse šlo rakovo pot. Sam Metternich je naposled izprevidel to žalostno resnico, ali izgubil je vse zaupanje v samega sebe, pa ni imel ne odločnosti ne zmožnosti dovolj, da bi na stara svoja leta mogel prenarediti avstrijsko cesarstvo, kakor je zahteval novi čas. Kljubu največji varčnosti so državni stroški vsako leto za trideset milijonov goldinarjev bili večji, nego dohodki, katerih je bilo čim dalje manj. Grof Kolovrat, poleg Metternicha najimenitnejši svetovalec, zahteval je tedaj, da se zmanjšajo stroški za vojaštvo. Temu se je na vso moč ustavljal Metternich, ali naposled je le moral odjenjati in privoliti, da so se stroški za vojaštvo znižali za dvanajst milijonov. Da bi povzdignil trgovino, nasvetoval je Kolovrat, da se uvoznina od sladkorja zniža za deset odstotkov, in že so mu ostal svetovalci pritrdili; ali zoper to naredbo so se pritožili domač tovarnarji sladkorja, češ da jih nova postava oškoduje, in nadvojvoda Ljudevik jo je samolastno preklical. Grofa Kolovrata je to žalilo, pa je leta 1836. hotel odstopiti, ali Metternich ga je potolažil in pregovoril, da je ostal; kajti bal se je za državn mir, ko bi svet zvedel o razporu v najvišjem cesarskem svetovalstvu. Ostalo je torej vse pri starem, zlasti ker cesarjev namestnik, nadvojvoda Ljudevik, ni maral niti razgovora o kakih prenaredbah. Jedina nova naprava so bile železnice, ki so se leta 1840. začele zidati od Dunaja črez Moravsko in Česko proti Draždanom, ob Donavi na Bavarsko, a na južno stran proti Trstu. V razmerah s tujimi vladami je tudi ostalo, kakor je bilo za prejšnjega cesarja; nič ni motilo starega prijateljstva med Avstrijo, Prusko in Rusko. Kralj Friderik Viljem IV. in car Nikolaj I. sta na jesen leta 1835. prišla v češke Toplice pozdravljat cesarja Ferdinanda; a Nikolaj je od tod šel tudi na Dunaj, da je vdovi rajncega cesarja izrazil svoje sočutje.

Če se niso ganili vlada in Nemci avstrijski, začelo se je tem večje gibanje med drugimi narodi avstrijskega cesarstva. Ni bilo brez pomena, da je v stanovskem zboru češkem knez Lamberg sprožil prošnjo za večjo svobodo tiskanja. Toda najbolj se je zavednost češkega naroda pokazala v češki književnosti, ki se je od leta do leta lepše razvijala. Češki jezik je s tem dobival čim dalje večje veljave tudi v javnem življenju, zlasti pri društvenih zabavah, kjer bi prej nihče ne bil zinil druge besede nego nemške. Leta 1843. so češki velikaši pri grofu Deymu imeli prijateljske shode, na katerih jim je zgodovinar Palacky razlagal češko ustavo. Ta izprememba sevéda ni bila po volji nekim tujcem in domačinom, ki so mislili, da bo češki jezik kmalu za vselej zamolknil, ter so Češko že prištevali nemškim deželam. Ti ljudje so tedaj češko prizadevanje očrnili, kedar koli in kjer koli so mogli, ter začeli delati zdražbe med češkimi in nemškimi prebivalci, ki so dotlej mirno in složno živeli drug poleg drugega. Kmalu se je narodnemu gibanju pridružilo drugo med češkimi stanovi, ki so se od leta 1841. jeli poganjati za starodavne svoje pravice. Najprej se je začel prepir med stanovskim zborom in deželnim odborom, ki se je vedel kakor kaka cesarska oblast, dasi je bil le stanovski urad. Nič ni pomagalo, da je nadvojvoda Štefan, cesarjev bratranec, postal deželni glavar češki. Stanovi so se šli leta 1845. na Dunaj k cesarju pritoževat in ga prosit, da bi se jasno ustanovile njihove pravice. Ko so na to iz dvorske pisarne dobili odlok, da sme cesar deželno ustavo menjati, kakor ga je volja, tedaj so stanovi leta 1847. v prepokornem pismu na cesarja sami obširno razložili stare pravice svoje ter dokazovali, da se jim ne smejo pristransko kratiti. V tem so se začeli novi prepiri z vlado, kateri naposled deželni stanovi le niso bili kos, zató ker se niso mogli oslanjati na češki narod, ki itak ni imel ne vere ne zaupanja v tedanji deželni zbor, v katerem so le plemenitniki imeli nekoliko zastarelih pravic. To nezaupanje je češke stanove vzpodbodlo, da so leta 1848. krenili na drugo pot.

Kakor med Čehi, tako se je tudi med Slovenci narodna zavest najbolj budila z novo slovensko književnostjo, ki je na različnem polju obrodila mnogo lepih plodov. Posebno imenitno je bilo, da so Slovenci leta 1843. v „Novicah“ dobili narodni časopis, ki je s prva bil namenjen kmetijstvu, kmalu pa je začel pisati tudi o drugih narodnih potrebah. Skoro pozabljeni slovenski narod se je jel zavedati in buditi, in že l. 1847. je najslavnejši slovenski pesnik, Franjo Prešéren, priobčil zbrane

svoje pesni, s katerimi je pred vsem svetom pokazal, da so Slovenci zmožni stopiti v vrsto med druge omikane narode. Ne dá se tajiti, da je na razvoj književnosti in narodnosti slovenske veliko moč imela tedanja „ilirska doba“ na Hrvaškem.

Drugačen je narodni razvoj bil pri Poljakih, ki so še zmirom hrepeneli po samostalni poljski državi. Ko s prvo revolucijo leta 1830. niso dosegli namena svojega, pripravljali so se na nov prevrat leta 1846. Središče upornikov je bila svobodna republika Krakovska, od koder so rovali po sosednih avstrijskih in pruskih deželah. Toda pruska policija jih je zasledila ter zasačila glavne podpihovalce nekoliko dnij, predno so se mislili vzdigniti. Nató je dne 18. februarja 1846 avstrijska vojska prvikrat posedla Krakov, pa ga že črez tri dni zapustila; ko je pa od upornikov nova nevarnost pretila, vrnili so se avstrijski vojščaki dne 3. marca v Krakov, kamor je zdaj prišlo tudi nekoliko pruskih in ruskih krdel. Zanimivo je, da se poljski kmetje nikakor niso dali zapeljati od upornikov, ampak bili so odločno zoper nje ter se pridružili avstrijskim vojščakom. V nekaterih krajih so se celó vzdignili na grajščake, pobili jih ali pa jim požgali in opustošili njihove grajščine. Med tem so Avstrija, Pruska in Ruska sklenile, da ima jenjati tudi zadnji ostanek samostalne poljske države, in dne 16. novembra 1846 je republika Krakovska za stalno prišla pod avstrijsko oblast. Dogodbe zadnjih let so poljsko gospodo z nova prepričale, da nobeno prizadevanje ne velja, če se ne ozira na potrebe vsega naroda. Osnovali so tedaj gospodarska društva, katerim je prvi namen bilo zboljšanje kmetijstva; ali na društvenih shodih so rodoljubi našli prilike dovolj, da so se pomenkovali tudi o drugih narodnih potrebah ter v nevednih rojakih svojih budili narodno zavest.

Za nas Slovence preimeniten je bil tedanji narodni razvoj na Hrvaškem; ali ker je bil v ozki zvezi z dogodbami na Ogerskem, moramo najprej te omeniti. Že v prejšnjem oddelku smo povedali, da na Ogerskem nikakor ni bilo tako mirno, kakor po zahodnih deželah avstrijskega cesarstva. Po mnogih homatijah je vlada že leta 1825. morala sklicati državni zbor v Požun. Ogerska gospoda so uvideli, da so se časi izpremenili in da v ogerski ustavi marsikaj ne velja, kar je bilo dobro za srednji vek. Vse to se je imelo prenarediti na državnem zboru, ki se je začel konec leta 1832. in so ga zvali „zbor operatov“ t. j. „zbor dejanj“. Tú so se med drugim uredile razmere med kmeti in grajščaki, popravilo se je pravosodje in drugega več, a povzdignila se je veljava magjarskega jezika in magjarske

narodnosti sploh. Jeden prvih rodoljubov je tedaj bil grof Štefan Szechenyi, ki je dobro poznaval in razumeval angleške državne razmere. Dasi trd aristokrat, bil je vendar pripravljen tudi kaj žrtvovati na korist naroda svojega. Vladi ni nasprotoval, ampak složno z njo je mislil povzdigniti telesno ali gmotno blagostanje Ogerske. Njegova zasluga je, da so med Pešto in Budimom črez reko Donavo napravili most na verigah; da so po Donavi jeli voziti s parnimi ladijami, in da so se utemeljila raznotera koristna društva. Ker so na omenjenem mostu vsi ljudje in torej tudi plemenitniki morali mostnino plačevati, bil je to prvi udarec na davkarsko svobodo plemstva. Toda na Dunaju niso znali ceniti vrlega moža, svobodoumnim rojakom pa je bil prezmeren. Že se je v državnem zboru povzdignila nasprotna stranka, ki je hotela do dobra prenarediti ogersko ustavo ter delati na to, da bi se celo cesarstvo preustrojilo na ustavni podlagi, kajti le tedaj bi Ogerski bile zagotovljene državne njene svoboščine. Prvi možje te stranke so v zbornici velikašev bili grofje Ljudevik Batthyany, Josip Eötvös in Ladislav Teleki, v zbornici stanov pa Franjo Deák, katerega so prijatelji in nasprotniki spoštovali zaradi njegovih duševnih zmožnostij in velikega njegovega poštenja in domoljubja.

Toda najnevarnejši nasprotnik vlade in zmerne stranke je bil odvetnik Ljudevik Košut, strasten in slavohlepen mož, ki v državnih stvareh ni bil posebno zveden, ali z živo besedo in pisavo svojo je navadne, vsakdanje ljudi znal tako očarati, da so ga slušali kakor kakošnega proroka. Najprej je pisal v svoje novine, a ko so ga zaradi predrzne pisave obsodili na štiri leta v ječo, imelo ga je ljudstvo še rajši nego poprej. Prišedši iz zapora stopil je na čelo lista „Pesti Hirlap“, ali kmalu je opustil novinarstvo ter nastopil drugo pot; z govori na raznih shodih je budil rojake svoje, a leta 1832. je prišel v državni zbor. V teh letih je ta imenitni mož prvikrat potoval na Dunaj, prej pa nikdar ni prestopil meje ogerske dežele. Svobodoumni velikaški stranki Košut ni bil po volji, in le v nekaterih stvareh se je ujemala z njim. Tako na primer so mu vsi pritrdili, ko je utemeljil „društvo za brambo ogerske obrtnije“, ki je že v nekoliko tednih štelo nad šestdeset tisoč udov. Kdor je stopil v to društvo, zavezal se je, da ne bode od tujcev kupoval prav nobene stvarice, ki se dobiva pri domačih obrtnikih. Drugače je bilo v državnih stvareh. V teh je Košut zahteval čim večjo samostalnost Ogerske in čim manjšo zvezo z ostalo Avstrijo; državni zbor naj bi se iz Požuna preselil v Pešto ter se ponovil vsako tretje leto, a seje naj bi bile očitne; zahteval je

nov red za mesta in prenaredbo davkov in terjal, da se odpravi tlaka, in drugega več. Nikakor pa ni bil za to, da bi se odpravile županijske skupščine, kakor so želeli plemeniti liberalci, da bi tem bolj povzdignili veljavo državnega zbora. Za večje državno jedinstvo so bili tudi konservativci, katere sta vodila grof Szechenyi in grof Apponyi, ali ti so v ta namen hoteli povzdigniti oblast osrednje vlade, a ne državnega zbora. Že so se ta nasprotja pokazala po časopisih in na županijskih skupščinah, in večkrat so se razne stranke hudo zgrabile druga z drugo. Radoveden je torej vsakdo čakal, kako bo na državnem zboru, ki se je sešel meseca novembra 1847. Ta zbor je bil tudi zató imeniten, ker je nadvojvodo Štefana volil za ogerskega palatina ali prvega in najvišjega kraljevega namestnika. V jedni stvari pa so vse stranke bile jedine, a to je bil jezik magjarski, ki je imel postati jedini državni jezik, poleg katerega noben drug nima veljati v javnosti. To je strašno razburilo druge ogerske narode, ki so dotlej v slogi in miru živeli z Magjari; a ko so poslednji tudi Hrvatom jeli vsiljevati svoj jezik, začeli so se strastni prepiri, ki so se naposled končali s krvavo vojsko.

Prepir zastran jezika je Hrvate vzpodbodel, da so od leta 1830. jeli čim dalje bolj poudarjati svoje posebno državnopravno stanje proti Ogerski ter se poganjati za stare svoje pravice in svoboščine. Med samimi Hrvati pa jih je že bilo, ki so obupali, da bi mogli še kaj opraviti proti silovitim Magjarom, češ da jih je premalo. Tu se je oglasil navdušen mlad mož, Ljudevit Gaj, ter jel dokazovati, da je Hrvatov več, nego Magjarov; saj ne živé samo po Hrvaškem in Slavonskem, ampak mnogo, mnogo jih je tudi v Bosni in Hercegovini, v Dalmaciji in Istri ter na samem Ogerskem. Srbi se od njih prav nič ne ločijo, ne po jeziku ne po domačem življenju; a bližnji bratje so jim Slovenci in Bolgari ter naposled vsi Slovani, katerih je več nego vsakega drugega naroda v Evropi. Slovanski svet je veliko morje, v katerem se more utopiti mali narod magjarski. Tako so umovali Gaj in mladi tovariši njegovi ter hrabrili malodušne omahljivce. Z mladostnim navdušenjem so kar takoj jeli delati za večje narodno jedinstvo, a da se ne bi nihče izpodtikal nad imenom hrvaškim, zvali so se od l. 1832. „Ilirci“, a jezik svoj ilirski, zató ker so se vse tiste dežele, v katerih se dandanes govori hrvaški, nekdaj prištevale starorimski pokrajini Iliriji. Istega leta je mladi Matija Smodek na pravniški akademiji v Zagrebu začel očitno učiti jezik hrvaški, a poslušali ga niso le učenci, ampak tudi uradniki in sploh vsi

omikani in rodoljubni možje. Pa ne le v mladih, tudi v starih srcih je zavrela hrvaška kri, in stari grof Janko Drašković, ki se je slavno bojeval pod Laudonom zoper Turke, a pozneje zoper Napoleona, je mogočno povzdignil rodoljubno besedo, da brani jezik in pravice hrvaške. Napisal je pouk hrvaškim poslancem, ki pojdejo na skupni državni zbor v Požun; a napisal ga je prvikrat v hercegovskem narečju, ki se je odslej rabilo in se še rabi v hrvaški književnosti. Tako so se vsi stanovi pripravljali na boj za narodnost svojo, in tudi ban baron Franjo Vlašić je pri cesarskem dvoru in med velikaši ogerskimi skušal pridobiti Hrvatom prijateljev, akoprem je ta iskreni in pošteni mož bil premalo odločen za tedanji čas. Državopravni prepir se je začel, ko so Magjari zahtevali, da bi bila postava o ravnopravnosti protestantov tudi za Hrvaško veljavna, Hrvatje pa jim zavračali, da ima o tem hrvaški deželni zbor posebej odločiti. Ko so pa prenapeti Magjari jeli terjati, naj se Slavonija odcepi od hrvaškega kraljestva in do dobra zjedini z Ogersko, bile so tri stvari, za katere so se Hrvatje takrat poganjali, in sicer: vera, jezik in celokupnost trojedine kraljevine hrvaške. Da bi to troje laže branili, zahtevali so, da se v Zagrebu ponovi samostalna deželna vlada ali državno namestništvo.

Med tem ko so se hrvaški zastopniki na „zboru operatov“ v Požunu zastonj ustavljali magjarskemu jeziku, katerega jih je le kralj rešil s tem, da ni potrdil kriviènega sklepa, budila se je narodna zavest domá na Hrvaškem čim dalje bolj. Na svetih treh kraljev dan leta 1835. je Gaj začel izdajati „Hrvaške Novine“, ki jih je z novim letom 1836. prekrstil v „Ilirske Novine“. Leta 1838. so v Zagrebu ustanovili narodno čitalnico ter ji za predsednika izvolili rodoljubnega grofa Ivana Draškovića. Čitalnica je bila pravo narodno središče, kajti tú so se shajali „Ilirci“ ter se pomenkovali o narodnih potrebah; ondi so uredovali novine, snovali nove knjige ter delali priprave za hrvaško gledališče. V čitalnici se je leta 1842. rodila „Ilirska matica“, a takoj nató narodni muzej, hrvaško poljedelsko društvo, a napravila se je tudi osnova za „učeno društvo“. Ker je čitalnica bila premajhna, sezidali so „Ilirci“ „Narodni dom“, v katerem so se nastanila vsa narodna društva. Magjare je ta narodni razvoj jel zeló skrbeti, in zagnali so na Hrvate sum, da so „panslavisti“, ki hočejo domovino svojo odtrgati od Ogerske in jo spraviti pod ruskega carja. Ni se jim manjkalo zaveznikov na samem Hrvaškem in med tamošnjimi plemenitniki, ki so „Ilircem“ očitali, da so zavrgli staro hrvaško ime ter lepi latinski jezik zamenili z „vlaškim“, tako so namreč

sramotili oglajeni književni jezik. Tudi so ti „magjaroni“ narodnjake sumili, da so se prodali dunajski vladi in da so nasprotniki stare „konstitucije“. S takim obrekovanjem so na svojo stran privabili plemenite turopoljske kmete, ki so se bali za svoje plemenske pravice ter bili pripravljeni z orožjem udariti na „Ilirce“. To se je prvikrat pokazalo leta 1843., ko je hrvaški deželni zbor imel voliti tri poslance v skupni ogersko-hrvaški zbor v Požun. Magjaroni so pripeljali v Zagreb dva tisoč oboroženih turopoljskih kmetov, ali ban ni dovolil, da bi katera koli stranka z orožjem strahovala drugo, in turopoljski kmetje so se razšli, v deželnem zboru pa so izvolili za poslance tri rodoljubne Hrvate. Istega leta je ogerska vlada prepovedala ilirsko ime, in Gaj je svoje „Ilirske Novine“ prekrstil v „Narodne Novine“. Nemiri so se odslej ponavljali vsak čas, zlasti ko so Magjari v požunskem deželnem zboru z nova sklenili, da ima po vsem Ogerskem in Hrvaškem magjarski jezik biti jedini državni in službeni jezik v uradih, zborih in šolah. Hrvatom so dali obrok od šestih let, da se ga naučé, a da bi si v hrvaškem deželnem zboru zagotovili večino, sklenili so tudi to, da ima vsak turopoljski kmet pravico dohajati v deželni zbor ter v njem glasovati kakor ostali poslanci in velikaši. Dasi kralj niti tega sklepa ni odobril, prevzeli so se magjaroni na Hrvaškem vendar še bolj, in leta 1845. se je vnel krvav boj, ko so se po stari ustavi imeli z nova voliti oblastniki in uradniki zagrebške županije. Še predno je napočil dan volitve, zbirali so se v Zagrebu privrženci obeh strank; narodnjaki so prepevali hrvaške pesni, magjaroni pa so godli Rakocijevo koračnico. Na dan volitve je bil v banskem dvoru nameščen bataljon vojščakov, ali volitve so se končale še le drugi dan proti večeru. Zmagala je magjarska stranka, ki je od veselja vriskala, med tem ko so narodnjaki žvižgali in psikali ter se skoz vojščake prerili na Markov trg. Zdajci poči puška na oknu bližnje hiše in rani nekega dijaka. Narodnjaki so zahtevali, da se preišče hiša, iz katere je počil strel, vojščaki pa so zastopili vsa pota, da nihče ni mogel s trga, in jeli so streljati v zbrano množico. Ko bi trenil, ležalo je trinajst narodnjakov mrtvih po trgu, sedem in dvajset pa jih je bilo ranjenih.

Oblastniki v županiji zagrebški so zdaj bili magjaroni, ali njihove brezumne nasvete v škodo deželni samostalnosti so vse ostale hrvaške in slavonske županije jednoglasno obsodile in zavrgle, pač pa so zahtevale, da se kaznujejo tisti, ki so dali streljati na Markovem trgu. Ko se je še tisto leto v Zagrebu sešel deželni zbor hrvaški, pokazalo se je tudi v njem, kako se

je Hrvaška čisto prerodila v narodnem duhu. Na začetku je ban čital kraljevo pismo, ki je odločno reklo, da turopoljski plemenitniki nimajo pravice dohajati v deželni zbor, potém pa se je začelo redno zborovanje. Prvikrat so hrvaški zastopniki sklenili, naj se kralj prosi, da se v Zagrebu ponovi deželna vlada, a v dvorski pisarni se naj napravi poseben hrvaški odsek; hrvaški jezik bi naj bil službeni jezik pri vseh hrvaških oblastih in v vseh zborih; pravniška akademija zagrebška se naj preustroji v vseučilišče, a škofija zagrebška se naj povzdigne v nadškofijo. Tudi so določili deželno podporo hrvaškemu narodnemu gledališču.

Še imenitnejši je bil deželni zbor, ki je proti koncu leta 1847. zboroval v Zagrebu, da voli poslanca v Požun. Izvolil je jednega v gornjo, a dva v spodnjo zbornico, same rodoljube, od katerih je najimenitnejši bil Metel Ožegović, ki se je samo zató učil magjarski, da bi v Požunu mogel tem bolje braniti pravice domovine svoje. Po dovršeni volitvi poslancev je takoj v drugi seji deželnega zbora dne 23. oktobra prišla na vrsto postava zaradi jezika. Zbornica je ta dan bila vsa natlačena poslušalcev; govorniki so drug drugega skušali prekositi; a ko je banski namestnik, zagrebški škof Jurij Haulik, razglasil jednoglasni sklep, da se hrvaški jezik uvede v šole in uradnije, zagrmela je vsa dvorana od veselega vriskanja. „Živio!“ in „živeli!“ se je neprenehoma razlegalo iz navdušenih grl; z galerije so cvetke, šopke in vence sipali na narodne zastopnike, a za cvetjem je letelo po dvorani brez števila listkov, na katerih je bila tiskana pesen v slavo tega dne. Vsakdo je čutil, da se začenja nova doba v zgodovini hrvaški. Magjaroni so kar umolknili v tolikem narodnem slavlju in veselju. Turopoljski župan se je tedaj podal v Požun in rotil je Magjare, naj prekličejo vse sklepe deželnega zbora hrvaškega ter naj tako prenaredé njegov red, da bodo plemeniti turopoljski kmetje vsi smeli glasovati v zboru. Boj je bil hud. Sam Košut je v skupnem zboru v Požunu najbolj divjal zoper Hrvate, a takoj za njim se je vselej vzdignil Metel Ožegović in je tako jasno zagovarjal pravice hrvaške, da je moral prepričati vsakega človeka, ki je še mogel mirno in trezno misliti ter pravično soditi. Ali taki možje so bili takrat v Požunu bele vrane. S psikanjem in psovanjem so motili hrvaškega govornika, ki ni imel druge moči, nego da je v imenu naroda svojega objavil ugovor zoper krivične zborove sklepe. Ko je Ožegović trdil, da ima Hrvaška pravico, da sama podeljuje državljanstvo za svojo deželo, zakričal mu je Košut pomenljive besede: „Med

nami more samo meč odločiti“. Sicer pa je Košut tudi o drugih stvareh tako predrzno govoril in se sploh tako obnašal, da je jelo vlado skrbeti. Skrivaj se je torej pogajala z zmernimi možmi in je tudi že delala priprave, da bi razpustila državni zbor, ali v tem jo je prehitela revolucija.

Poljski prevrat.

Po sklepu vladarskega shoda na Dunaju leta 1815. je ruski del nekdanje Poljske bil z Rusko združen kot posebno „poljsko kraljestvo“, v katerem je „kralj namestnik“ bil veliki knez Konštantin, mlajši brat carja Aleksandra in starejši brat carja Nikolaja. To poljsko kraljestvo je imelo svoj deželni zbor, ki se je vsako leto shajal na štirinajst dnij, da je odobril nove postave. V „senat“ ali starešinstvo je kralj imenoval trideset dosmrtnih udov, poslancev pa so plemenitniki in mesta volili šestdeset. V državne službe so se nameščali sami Poljaki. Svobodoumna ni bila ta ustava, ali bila je boljša od nekdanje plemenitaške republike, in prav od leta 1815. je na Poljskem splošno blagostanje rastlo in meščansko življenje se je lepše razvijalo, nego kdaj poprej. Seveda stare sprhnele razmere se niso dale kar takoj odpraviti, in trebalo bi bilo daljšega stanovitnega mirú, da bi se prerodilo po potrebah novega naprednega časa. Toda Poljaki niso hoteli videti dobre strani novega državnega reda, pa niso dali, da bi se splošne njihove razmere na novi podlagi dalje razvijale. V srcu svojem so le čutili brezmerno sovraštvo do Rusov, a v mislih so imeli le to, kako bi razkosano domovino svojo zopet osvobodili in zjedinili. A prav to je bilo nemogoče, dokler se niso odpravile tiste napake, ki so nekdaj podkopale in ugonobile samostalno poljsko kraljestvo. Še se ni povzdignil krepki meščanski stan; še ste trgovina in obrtnija bili v rokah židovskih oderuhov; še je kmet tičal v hudi tlačanski odvisnosti; a velika večina plemenitnikov ni bila ne dosti bogata, ne dosti omikana. Kjubu temu, da so se navzeli nekoliko prevratnega francoskega duha, in kljubu velikemu rodoljubju svojemu so poljski plemenitniki imeli v mislih le svoje stanovske koristi, a nikakor niso bili za svobodo kmetov. Ravnopravnost malega plemstva z velikim, to je bilo vse, kar bi bili dovolili in kar so zvali „demokracijo“. Pravih svobodoumnih mož, ki so bili za svobodo in ravnopravnost vseh stanov, našel si le med obožanim malim plemstvom, med vojaškimi častniki in uradniki ter med trgovci in obrtniki, katerih pa itak ni bilo mnogo. Takošne so bile razmere, ko

je veliki knez Konštantin prišel v Varšavo, da vlada kot kralj namestnik. Koštantin, ki je poljsko grofinjo Grudzinsko imel za ženo, hlinil se je Poljakom prijatelja; v resnici pa je mislil, kako bi jih do dobra spravil pod rusko oblast, ter je zató po vsej deželi plačeval veliko število ovaduhov in po malem nameščal ruske uradnike, ki so na videz morali prositi domovinske pravice na Poljskem, da je z njihovo pomočjo mogel tem bolj samolastno vladati. Toda car Aleksander bi ne bil nikdar dovolil, da bi se odpravila poljska ustava, ki je bila prav njegovo delo. Drugače je sodil njegov naslednik car Nikolaj. Sodnijska preiskava zoper ruske zarotnike je dokazala, da so isti bili v zvezi s skrivnimi poljskimi družbami. Takoj so na Poljskem zasačili nekoliko sto zarotnikov ter jih gnali pred najvišje sodišče v Varšavi. Poljski sodniki pa so rojake svoje vse za nedolžne spoznali, akoprem so bili krivi. To je carja Nikolaja razjezilo, pa ni več sklical poljskega deželnega zbora. Ob jednem je omejil svobodo tiskanja, a za poljskega kralja se je dal kronati še le februarja meseca 1829. Pri ti priliki so poljski zarotniki hoteli carja in vse carske prince umoriti, ali zadnji čas jim je upadlo srce in niti poskusili niso izvršiti groznega naklepa. Tem bolj so odslej skrivaj delali priprave za prevrat ter skrivne mreže svoje razpredli po vsej deželi, zlasti med malim plemstvom in vojaškimi častniki. Bili pa ste med nezadovoljnimi Poljaki dve stranki; aristokratično je vodil knez Adam Čartoryski, demokratično pa nekdanji profesor Joahim Lelevel; prva je hotela ostati pod ruskim cesarjem, a le to je želela, da bi se tedanje ustavne naredbe natanko izpolnjevale in nekoliko zboljšale; druga pa je bila za popolnoma samostalno republiko s tistimi državnimi mejami, ki jih je Poljska imela pred prvo delitvijo leta 1772., a da bi kmete dobila za se, obetala jim je svobodo od grajščinske tlake in oblasti.

Zarotniki še niso bili dovolj pripravljeni za upor, ko so došla poročila o pariški prekuciji leta 1830. in o dogodbah v Bruselju. Nada na splošno evropsko vojsko in strah, da ne bi poljski vojščaki prvi morali iti od doma, gnala sta upornike, da so se podvizali, akoprem niso imeli zvedenih in veljavnih vodnikov. Dne 29. novembra 1830. so v Varšavi ob šestih zvečer zažgali neko pivarno, in ta požar je bil zgovorjeno znamenje, da se treba vzdigniti. Vseučiliščni dijaki in učenci vojaške šole so drli proti gradu, kjer je bival veliki knez Konštantin, in vriskaje „smrt trinogu!“ vlomili so vrata, pomorili straže ter ubili policijskega glavarja in kneževega pobočnika.

Ubili bi tudi Konštantina, ali njegov strežaj je hitro zapahnil sobna vrata, in predno so jih zarotniki razbili, skril se je knez pod streho. O istem času so drugi uporniki prodrli v državno orožnico, pobrali vse orožje in ga razdelili med ljudstvo, ki so ga z navdušenimi govori klicali v boj. Še isti večer so naskočili na ruske vojašnice, pa brez uspeha; ruski vojščaki so se hrabro branili in čakali svojih poveljnikov, katerih pa ni bilo, kajti uporniki so jih med potjo pomorili. Veliki knez Konštantin je po noči ušel iz mesta v bližnjo vas, od koder se je z ruskimi vojščaki in uradniki že črez nekoliko dnij podal na Rusko, med tem ko so se poljski vojščaki vsi pridružili vstajnikom.

Po kneževem odhodu so Poljaki za prvi čas bili sami svoji; imeli so dobro izurjeno vojsko in dve trdnjavi; v njihovih rokah so bile vse uradnije in oblasti, pri katerih so bili nameščeni sami domačini, in državni red se skoro niti izpremenil ni; kajti isto vladno svetovalstvo je skupaj ostalo, in knez Lubecki mu je predsedoval, kakor prej. Takoj pa so se tudi začeli stari prepiri med aristokrati in demokrati ali med „belimi“ in „rudečimi“, kakor so takrat zvali nasprotni stranki. Ti prepiri niti potém niso jenjali, ko so dne 4. decembra izvolili „začasno vlado“, v kateri sta knez Čartoryski in profesor Lelevel zastopala vsak svojo stranko. Da bi bilo konec nesrečnemu razdoru, oklical se je previdni in od obeh strank spoštovani general Chlopicki za diktatorja v imenu kralja in carja ruskega. Deželni zbor, ki se je dne 18. decembra sešel, potrdil ga je tudi za naprej v ti časti, le oblast njegovo mu je nekoliko omejil. Aristokrati in drugi zmerni možje so še vedno želeli, da bi se sporazumeli z ruskim carjem, in Chlopicki je zaradi tega poslal v Petrograd kneza Lubeckega in grofa Jezierskega, da bi carja Nikolaja prosila, naj bi v poljskem kraljestvu vladal na tanko po naredbah Aleksandrove ustave. Nikolaj ni prej poslanca pustil pred se, dokler nista slovesno izrekla, da sta prišla kot zvesta podložnika njegova; potém pa jim je ostro odgovoril, da se morajo Poljaki brez pogojev pokoriti, a prvi strel proti ruski meji da bode pomenil konec poljskega kraljestva. S takošnim odgovorom se Lubecki ni upal iti nazaj v Varšavo, pa je rajši ostal v Petrogradu. Jezierski se je tedaj sam vrnil ter je s poročilom svojim vzel ves pogum možem, ki so uvideli, da se sami nikakor ne bodo mogli ustavljati veliki ruski sili, tuje pomoči pa se od nikoder nimajo nadejati; kajti razmere so bile takošne, da so nekatere vlade bile odločno zoper poljski prevrat, druge pa mu niso smele pomagati, da ne bi sebi nakopale velikih zadreg in sitnostij

Obotavljanje zmerne stranke je torej prevratu bilo le na škodo. Poljaki so namreč imeli štirideset tisoč izurjenih vojščakov in ravno toliko oboroženih drugih upornikov, pa bi bili lahko zmagali, da so takoj udarili na Ruse, ki niso bili pripravljeni na vojsko. S čakanjem pa so zamudili pravi čas. Na deželnem zboru v Varšavi so se „rudeči“ zdaj strašno togotili na „bele“ ter so prisilili Chlopickega, da se je zahvalil za diktatorsko čast, katero so podelili knezu Mihaelu Radživilu. „Rudečim“ je obveljalo tudi to, da so na istem deželnem zboru dne 25. januarja 1831 na predlog grofa Romana Soltika rusko cesarsko rodbino slovesno pahnili s kraljevega prestola poljskega.

Akoprem je izkušeni general Chlopicki odločno rekel, da nikakor ni misliti, da bi Poljaki mogli zmagati Ruse, delali so vendar v največji naglosti priprave na vojsko, in v kratkem času se je sedemdeset tisoč vojščakov zbralo v taboru pri Pragi, varšavski trdnjavi na desnem bregu reke Visle. Ko je Chlopicki videl, da je tudi plemstvo za boj, pozabil je, kar so mu „rudeči“ žalega prizadejali ter se brez službene časti podal v tabor, da je svetoval knezu Radživilu, ki je v vojaštvu bil čisto nezveden. Kmalu so se pokazali nasprotniki. Poveljnik Diebić Zabalkanski je črez zmrzle litovske mlake hitro stopal z velikansko rusko vojsko, ki je štela blizu sto in dvajset tisoč mož, ter namerjaval udariti na Prago in jo z naskokom vzeti. Ali Poljaki so se mu ustavili v dveh silno krvavih bitvah pri Vavru dne 19. in pri Grohovu dne 25. februarja ter se mu v mnogih malih bojih tako hrabro upirali, da se je zmagovalec umaknil nazaj v tabor pri Sienici, kjer je mislil ostati do spomladi in počakati, dokler bi mu ne prišla nova krdela na pomoč. Chlopicki je v bitvi pri Grohovu bil hudo ranjen, pa se ni mogel dalje udeleževati vojskovanja. Z njim je tudi odstopil knez Radživil, a namesto njega je general Skrzynecki postal vrhovni poveljnik. Tudi ta je takoj odkritosrčno rekel, da Poljaki sami ne bodo zmagali, zató bo pa skušal držati se vsaj toliko časa, dokler jim kaka tuja vlada ne pride na pomoč. Dne 10. aprila je udaril na ruskega generala Rosena, pognal ga v beg, bil mu deset dnij vedno za petami ter ugrabil deset tisoč ujetnikov. S tem je drugemu poljskemu generalu Dviernickemu odprl pot v Volhinijo in Podolijo, da bi se tudi tam vzdignil narod, kakor se je vzdignil v nekih litovskih krajih, kjer je grofinja Emilija Plater netila upor. Prazna pa je bila nada, da bi se upor razširil tudi po pruskih in avstrijskih deželah nekdanjega poljskega kraljestva; vse prizadevanje je tu bilo zastonj, zlasti ko deželni zbor v Varšavi ni hotel kar takoj oklicati svobode kmetov.

Dasi hraber junak, dober poveljnik Skrzynecki le ni bil. Ne da bi se podvizal in udaril na rusko vojsko, ki jo je vodil veliki knez Mihael, kakor mu je svetoval vrli vojaški načelnik Prondzinski, dal je po desetdnevni hoji trudnim vojščakom svojim predolgo počivati. Ta čas je Diebić dobro porabil, prišel nenadoma na pomoč velikemu knezu ter dne 26. maja 1831 v bitvi pri Ostrolenki do dobra zmagal Skrzyneckega in hrabro vojsko njegovo. Ta bitva je odločila žalostno osodo Poljske. Že prej se je dne 1. maja general Dviernicki iz Volhinije moral umakniti črez avstrijsko mejo ter izročiti vse orožje, a ravno tako je nezmožni poveljnik Gielgud meseca junija iz Litve uskočil na prusko stran, kjer ga je jeden njegovih častnikov ustrelil kot izdajalca. Po vsej Evropi so ljudje z nesrečnimi Poljaki imeli mnogo sočutja, ali nihče se ni ganil, da bi jim šel na pomoč. V francoskem državnem zboru so sicer prosili kralja, da bi kaj storil za Poljake, in Louis Filip se je zaradi tega dogovarjal z angleškim ministrom Palmerstonom, ali oba sta izprevidela, da se brez vojske ne dá ničesar doseči. Knez Čartoryski se je obrnil na avstrijskega ministra Metternicha in mu ponudil, da bodo Poljaki avstrijskega nadvojvodo Karola izvolili za kralja svojega. Ali niti Metternich mu ni vedel drugega svetovati, nego da se Poljaki brez pogojev naj podajo ruskemu cesarju, katerega bodo evropske vlade skušale omečiti, da ne bode preostro sodil upornikom.

V tem je višja moč ustavila krvavo bojevanje ter za nekoliko časa zadržala konec Poljske. Bila je grozna dotlej neznana kužna bolezen kolera, ki se je takrat na Ruskem prvikrat pokazala ter odondot obhodila vso Evropo. Nihče ni vedel zdravila proti ti strašni pošasti, ki je v malo dneh podavila tisoč in tisoč ljudij. Nič ni pomagalo, da so okužene kraje zaprli; kolera je preskočila vse meje in straže. Praznoverno ljudstvo je dolžilo žide, da so vodo ostrupili, in jelo jih je neusmiljeno preganjati kljubu najostrejšim prepovedim. V Petrogradu je car Nikolaj sam stopil med besno množico in zagrmel nad njo z mogočnim glasom svojim rekoč: „Poklekníte in molite, le Bog Vam more pomagati!“ Naposled je kužna bolezen tudi prišla na bojišče ter jela razsajati po vojaških taborih. Dne 10. junija 1831 je pobrala slavnega ruskega poveljnika Diebića Zabalkanskega, dne 17. istega meseca je umrl veliki knez Konštantin, dne 24. pa pruski general Gneisenau, ki je s svojim vojaškim krdelom stražil rusko mejo. Ta čas so se med Poljaki zopet ponovili stari prepiri; „beli“ in „rudeči“ so drug drugega dolžili, da so krivi nesreče na bojiščih. Vo-

jaški častniki so kar sami Skrzyneckemu vzeli poveljniško čast ter jo podelili generalu Dembinskemu, ki se je s svojim krdelom srečno preril do Varšave. Tu so „rudeči“ čisto brez uma jeli razsajati in divjati zoper zmerne rojake svoje; vsakega so psovali izdajalca ter hujskali priprosto ljudstvo, ki se je dne 15. avgusta res vzdignilo ter neusmiljeno pomorilo štirideset ujetnikov, češ da so se dogovorili z Rusi. Takoj so uporniki izvolili novo vlado, kateri so za glavarja in diktatorja dali nezmožnega Krukovieckega, ki je vrhovno poveljništvo nad vojsko poveril poštenemu in zvedenemu generalu, sivemu starčku Malahovskemu. Da bi glavno mesto preskrbel z živežem, poslal je Krukoviecki italijanskega generala Ramorina z 20.000 vojščaki v južne kraje, a s tem je oslabil brambo Varšave, kjer ni bilo več nego 34.000 vojščakov, ko se je bližal zadnji boj na življenje in smrt.

Po smrti generala Diebića je Paskiević stopil na čelo ruske vojske. Novi poveljnik je prenaredil bojno osnovo svojega prednika in ni mislil iti na dobro utrjeno Prago, ampak tik ob pruski meji je peljal rusko vojsko črez reko Vislo, potém pa stopal z njo naravnost proti Varšavi. Dobro so mu došle zmešnjave poljskih upornikov, ki so ravno takrat vsak čas menjavali vrhovne poveljnike ter prav po nerodnem drobili itak ne veliko svojo vojsko. Prišedši torej brez ovir do Varšave, jel je Paskiević dne 6. septembra naskakovati utrdbe pri Voli in takoj prvi dan je iz njih prepodil nasprotnike. Krukovieckemu je upadlo srce, in po noči se je z Rusi pogajal, da bi jim izročil glavno mesto. Toda drugo jutro dne 7. septembra je deželni zbor odbil vse pogoje; boj se je zopet začel, in zopet so Poljaki izgubili neke utrdbe. Zvečer se je zbralo nekoliko malodušnih poslancev in pooblastili so diktatorja, naj se pogaja z nasprotniki. Kakor hitro se je glas o tem sklepu raznesel po mestu, prihrumeli so odločnejši možje v zbornico, ovrgli ravno storjeni sklep, Krukovieckemu vzeli diktatorsko oblast ter jo podelili Niemojevskemu. Toda bilo je prepozno; Varšave nikakor ni bilo več mogoče rešiti. Po obupnem zadnjem boju se je mesto moralo podati na milost in nemilost, poljski vojščaki in deželni zbor pa so se umaknili v trdnjavo Modlin. Tu so se še vedno nadejali boljše sreče ter so generala Rybinskega imenovali vrhovnega poveljnika. Toda brž ko je došlo poročilo, da je Ramorino s svojim krdelom uskočil črez avstrijsko mejo, obupal je Rybinski. Ne da bi še enkrat poskusil bojno srečo, hitel je kar takoj tudi on z zadnjo poljsko vojsko, ki je štela 21.000 mož in 95 topov, proti pruski

meji ter pri Lipnu izročil vse orožje. Takoj na to ste se podali trdnjavi Modlin in Zamošč.

Žalostna je bila osoda propadlega poljskega kraljestva. Dne 1. novembra 1831 je car Nikolaj sicer oklical veliko pomiloščenje, ali izločil je mnogo mnogo nesrečnikov, katerim ni podelil milosti svoje. Ti so šli na tuje, zlasti na Francosko, in kjer je odslej bil kak prevrat, nikjer se ni manjkalo poljskih beguncev. Kdor ni uskočil črez mejo, moral je iti v Sibirijo v hudo pregnanstvo. Vse imetje obsojenih upornikov je pobrala ruska vlada. Knežja rodbina Čartoryska je izgubila trideset milijonov goldinarjev. Aleksandrovo ustavo od leta 1815. je car Nikolaj preklical, zató pa je dne 16. februarja 1832 podpisal naredbo, da se ima Poljska uravnati tako, kakor druge dežele ruskega cesarstva. Zmagoviti poveljnik Paskievič je postal častni „knez Varšavski“ ter je kot najvišji deželni in vojaški glavar poljski prav ostro vladal in za dolgo časa zadušil vsako domoljubno gibanje.

Rusko cesarstvo.

Kako mogočno se je ruska vlada vtikala v razmere in dogodbe raznih evropskih držav, povedali smo v dotičnih odsekih. Car Nikolaj I. (1825—1855) je v začetku vladanja svojega domá na Ruskem hitro zadušil prevratno gibanje med vojščaki, potém se je srečno vojskoval s Perzijanci in Turki, a leta 1831. je do dobrega zmagal poljske upornike ter zatrl notranjo samostalnost in posebne razmere poljskega kraljestva. Takošni uspehi so še bolj povzdignili moč in veljavo ponosnega cesarja, ki je odločno in krepko vladal po neomejeni volji svoji ter sodil, da je jedinstveno rusko cesarstvo najboljši porok za obstoječi državni in cerkveni red ter sploh za nravnost človeške družbe. Zató je hotel še bolj poravnati narodni in verski razloček med prebivalci prostranega svojega cesarstva ter je v ta namen povzdignil veljavo ruskega jezika med neruskimi narodi, katere je tudi skušal pridobiti za grško-pravoslavno vero. Grško-zjedinjena cerkev, ki se je v južno-zahodnih deželah ohranila še iz časov poljskega kraljestva, morala je pretrgati vsako zvezo z Rimom ter se na cesarsko povelje leta 1839. združiti z rusko-pravoslavno cerkvijo. Cesar je tedaj bil jedini in najvišji vojaški, državni in cerkveni glavar, ki je pod seboj imel brez števila višjih in nižjih služabnikov ali uradnikov, da so vršili njegove postave in ukaze. Ali ker se nihče ni smel vtikati v državne stvari niti jih nadzorovati, opravljali so javne

lužbe in časti le prepogostoma nesposobni in malopridni možje, ki so se dali podkupiti ali so osleparili posamezne ljudi in državo ter se pri nepoštenih dejanjih svojih tolažili z ruskim pregovorom, da je „car daleko, a Bog visoko“. Ustavnih pravic ni bilo, in pokoren je moral biti vsak, bogatin in siromak, plemenitnik in kmet. Plemenitniki so to stanje lahko prenašali, saj so bili bogati ter imeli kmete tlačane, ki so morali za nje delati in se truditi. Ali žalostno je bilo stanje ubogega kmeta, ki pod grajščinskim bičem ni bil mnogo na boljšem od pravega sužnika; ki je bil brez odgoje in niti v verskih resnicah dovolj poučen, da bi se vsaj v duši svoji mogel povzdigniti nad telesno nesrečo svojo. Le od carja svojega je mogel pričakovati malo polajšanja; ali še ni kazalo, da bi se že tedaj osvobodil grajščinske odvisnosti. Car je dobro poznaval nadloge priprostega ljudstva in rad mu je pomagal, kjer koli je mogel, zlasti ob času kolere, slabih letin, požarov in o drugih večjih nesrečah.

Krepko in odločno kakor domá je car Nikolaj I. segal udi v zvunanje dogodbe ter jih skušal obrniti v korist ruskemu cesarstvu. Pri tem so mu pomagali hrabri in dobro izurjeni ruski vojščaki, pa tudi prvi njegovi svetovalci, ki so se v pogajanju s tujimi vladami vsekdar skazali kot bistroumni diplomatje. S pruskim kraljem in nekimi drugimi nemškimi knezi so ruskega carja vezale rodbinske zveze ter povečale veljavo njegovo na Nemškem. V turških homatijah, o katerih bomo pozneje govorili, sklenil je ruski car s turškim sultanom leta 1833. v Unkiar-Skelesiju pogodbo na osem let, po kateri se je Turška zavezala. da bo tujim bojnim ladijam zapirala pot skoz Dardanele, ko bi Ruska imela kako vojsko. Da bi še bolj razširil rusko cesarstvo, pa tudi zató, da bi v vojščakih svojih ohranil junaško srce, začenjal je ob azijski meji vsak čas kakošno vojsko. Odkar so Rusi zmagali Perzijance ter jim vzeli imenitno mesto Erivan, vojskovali so se skoro neprenehoma z bojevitimi narodi v kavkaških gorah. Angleži, ki so se že takrat bali, da Rusi ne bi v Aziji njihove trgovine oškodovali, zalagali so od leta 1834. kavkaške gorjance z orožjem in drugimi potrebščinami za vojsko. Rusi v teh bojih niso bili vselej srečni, zakaj Kavkazi so se jim hrabro upirali. Posebno so se odlikovali junaški Čerkesi, ki so po večjem bili mohamedanske vere. Knez Šamil, posvetni in duhovni glavar plemena svojega, nažugal je leta 1845. ruskega generala Voroncova, ki je pod svojo oblastjo imel vojsko od 160.000 mož. Ali takošne male nesreče Rusiji niso bile na škodo. Angleži so to izprevideli, pa so kavkaškim narodom kmalu odtegnili svojo pomoč.

Tem bolj je Angleže skrbelo, ko so Rusi na perzijskem dvoru dobivali čim dalje večjo veljavo. Perzijski vladarji so prej nagibali na Angleško stran, ko so jih pa v zadnji vojski z Rusi Angleži pustili na cedilu, niso več marali za nje ter so se rajši sprijaznili z Rusi. Ko je leta 1834. šah Mohamed Mirza zasedel vladarski prestol, veljala je na perzijskem dvoru v Teheranu največ beseda ruskega poslanca Simonića. Prav Simonić je šaha Mirzo pregovoril, da se je odločil na vojsko zoper Herat, kjer je takrat vladal angleški zaveznik, knez Kamran. Po svetu istega ruskega poslanca se je perzijski šah tudi zavezal s kabulskim knezom Dostom Mohamedom ter začel vojsko. Že so perzijski vojščaki oblegali Herat, in tudi Simonić je bil pri njih v taboru, da jim je svetoval; ali v Heratu so imeli zvedenega angleškega poveljnika in srečno so odbijali ruske naskoke. Med tem je angleško brodovje prijadralo v perzijski zaliv ter osvojilo otok Karnak, a prišlo je tudi grozilno pismo iz Londona, ki je napovedalo vojsko, če Perzijanci ne bodo odjenjali oblegati Herata. Šah Mahomed Mirza se je prestrašil in ker njegova vojska pred Heratom itak ni bila srečna, pozval jo je domú. Kako so se Angleži na to obrnili proti kabulskemu knezu in kako so se jim njihovi naklepi v Afganistanu ponesrečili, povedali smo v angleških zgodbah.

Leta 1839. je car Nikolaj rusko vojsko poslal v Hivo proti tamošnjemu emiru, ki je ugrabil mnogo ruskih prebivalcev. Poveljnik Perovski se je dobro pripravil na dolgo in težavno pot ter vojščake svoje založil z vsem, česar je mislil, da bodo trebali. Ali vse to je bilo premalo, da bi mogel kljubovati nezgodam, katerih ni bil vajen. Pot je držala skoz gole puščave, kjer ni bilo najti niti kaplje vode, pa so vojščaki bili veseli, če so si s snegom mogli žejo gasiti; ali kmalu je mraz jel strašno pritiskati (bilo ga je 32°), strašni viharji so podili drug drugega in zapadel je tako debel sneg, da je v zametih poginilo mnogo ljudij in živine. Perovski se je tedaj moral vrniti, predno je zadel na sovražnike. Toda ta nesreča ni bila brez koristi, marveč je Ruse izučila, kako se jim bo drugo potreba pripraviti; a emira hivanskega je že ta ruska vojna prestrašila, da je dobrovoljno povrnil vse zajete sužnike ter obljubil da v prihodnje ne bode več plenil po ruskih krajih.

Mnogo skrbi so carju Nikolaju delale razmere na Turškem, kjer je vse kazalo na velike izpremembe. Za razvoj ruske trgovine je preimenitno, kdo gospodari v Carigradu; kajti ko bi se tu namestil kak mogočen vladar in bi zaprl pot v Črno morje, napravil bi Rusom neizmerno škodo. Že leta 1844. s

je torej Nikolaj I. skušal sporazumeti z Angleško in Avstrijo, da bi te tri države skupaj varovale splošni mir. V isti namen je storil, kolikor je mogel, da bi Rusom zagotovil gospodstvo na Črnem morju, ob katerem je dal zidati silne trdnjave ter delal druge priprave, da ga nobena dogodba, nobena vojska ne bi prehitela. A kako so naposled leta 1855. Angleži in Francozi po Črnem morju prišli nad njega, povedali bomo v pregledu najnovejših zgodeb.

Skandinavske države.

Vladarji skandinavskih držav so z ruskim cesarjem bili dobri prijatelji, ali nič se niso vtikali v splošne evropske dogodbe, za katere so po mali svoji moči in po legi svojih dežel bili brez pomena.

Na Danskem je do leta 1839. vladal dobri in previdni kralj Friderik VI., o katerem smo že govorili. Narod danski ga je ljubil, in niti poročila o prekucijah leta 1830. niso v njem obudila želje po ustavnih svobodah. Tudi v nemških deželah Schleswig-u in Holstein-u je bilo mirno, dokler ni Lornsen leta 1830. stari prepir ponovil s spisom svojim: „O ustavnih pravicah schleswig-holsteinskih“. Zastran te knjižice so ga obsodili na leto dnij v zapor, ali nemški prebivalci omenjenih dežel so se odslej čim dalje bolj zanimali za državne stvari in stare pravice svoje. Med tem je Friderik VI. že leta 1831. oklical, da bodo v prihodnje po vsem danskem kraljestvu deželni zbori razsojali o novih postavah in novih davkih, in razpisal je tudi že volitve. Zdaj pa se je obotavljal ter deželna zbora za otoke in za Holstein sklical še le 1835. leta, za Jütland in Schleswig pa 1836. Akoprem so stanovi vlado opominjali, naj bi skusila znižati državne dolgove, to le ni kalilo stare udanosti kralju Frideriku VI., katerega so celó v nemškem Holsteinu z velikim veseljem in slavljem pozdravljali, ko je leta 1839. tja prišel. Meseca decembra istega leta je Friderik umrl, a nasledil ga je njegov bratranec Kristijan VIII. (1839—1848), kateremu je bila prva skrb, da bi nemški vojvodini Schleswig in Holstein zjedinil z Dansko. Drugače nego na Danskem je namreč v Schleswig-Holsteinu veljala postava, da imajo le moški nasledniki pravico do vladarskega prestola. Ker Kristijanov sin, kraljevič Friderik, ni imel otrok, dobili bi po njegovi smrti deželi Schleswig-Holstein svojega posebnega vojvodo ter se ločili od Danske. To bi pa preveč slabilo moč danskega kraljestva, in vsi Danci so se s kraljem svojim ujemali ter strastno

zahtevali, da se nemški vojvodini popolnoma zjedinite z Dansko, med tem ko so vsi Nemci zagovarjali ločitev. Naposled je Kristijan VIII. leta 1846. razglasil takozvano „odprto pismo“, v katerem je pred vsem svetom odločno rekel, da ima danska postava o nasledstvu veljati tudi za Schleswig-Holstein in da ima tudi v teh vojvodinah ženski rod pravico do vladarskega prestola. To pismo je napravilo mnogo hrupa po vsem Nemškem, in celó zavezni zbor v Frankfurtu je proti njemu poslal ugovor v Kodanj, ali Kristijan le ni preklical svoje naredbe.

Na Švedskem se je kralj Karol XIV. Ivan (1818 do 1844) na vso moč prizadeval, da bi povzdignil splošno blagostanje naroda ter je posebno pospeševal kmetijstvo, trgovino in obrtnijo; z varčnim gospodarstvom je po malem poplačal državne dolgove, skrbel pa je tudi, da je imel dobre vojščake in dobro bojno brodovje. Švedi so vse to odobravali, nikakor pa jim ni bilo po volji, da je kralj državne službe oddajal posebnim svojim privržencem, zlasti plemenitnikom, in da ni pravično razdelil davkov. Že leta 1823. se je zaradi tega na državnem zboru pritožil zastopnik kmetov, Andrej Danielson, katerega so leta 1828. o istem času v jeden in dvajsetih okrajih volili za poslanca. Bolj živo gibanje se je začelo po pariški prekuciji, in na novem državnem zboru leta 1834. so zahtevali, naj se švedska ustava popolnoma prenaredi na svobodoumnejši podlagi. Ali bilo je različnih mislij, in vneli so se hudi prepiri. Na koncu zborovanja je kralj rekel, da bo vse dovolil, kar se bo pokazalo, da je res potrebno; ali da treba vsako stvar dobro preudariti in trezno razsojati, ne pa sklepati v prvem navdušenju. Po volitvah za leto 1840. se je še bolj pomnožila vladi nasprotna stranka, v kateri se je najbolj odlikoval kmet Janez Jansen. Dolgo so se prepirali, kako bi se ustava imela prenarediti, a ko so se vendar nekako zjedinili, ni potrdil kralj zborovega sklepa. V tem je Karol XIV. Ivan umrl. Njegov sin in naslednik Oskar I. (1844—1859) je priznal potrebo nove ustave ter je leta 1846. imenoval odbor, da bi izdelal načrt, o katerem bi leta 1847. imel razsodit državni zbor. Toda niti v odboru niti v zboru se niso mogli do dobra sporazumeti; kajti med tem ko so nekteri trdovratno zahtevali posebno stanovsko zbornico duhovnikov in plemenitnikov, od katerih bi se ločila zbornica poslancev, niso drugi hoteli dovoliti drugih zastopnikov nego takošnih, katere narod sam voli. Vsi Švedi so se tedaj razprtili v dva nasprotna tabora, v prevratnike in v konservativce, ali sporazumeli se vendar le niso.

Na Norveškem je Karol XIV. Ivan večkrat skušal skrčiti prevelike svoboščine tamošnjega državnega zbora, ki pa nikakor ni hotel odobriti njegovih predlogov za povečanje kraljeve oblasti. Sicer pa je narod bil miren in zadovoljen, zlasti ko je kralj leta 1836. podpisal novo občinsko postavo, leta 1839. pa odpravil preveliki zemljiščni davek. Še bolj se je Norvežanom prikupil kralj Oskar I., zató ker se je na tanko držal ustave ter odkritosrčno priznaval njene koristi; kajti prav odkar je Norveška imela svobodoumno ustavo, jela se je na vse strani lepo razvijati in se povzdignila do tolikega blagostanja, kakoršnega pod dansko vlado nikdar ni pomnila.

Turško cesarstvo.

V zadnji vojski z Rusi leta 1828. in 1829. se je prav jasno pokazala slabost turškega cesarstva, ki je potém le še bolj hiralo. Zastonj si je sultan Mahmed II. prizadeval, da bi z novimi napravami po evropskem uzoru državi svoji dal večje moči. Evropske naprave so podkopavale stare turške šege in navade, in podrle so še to, kar je bilo dobrega, a ne da bi prerodile in povzdignile propadajoče cesarstvo, v katerem so zdaj tu zdaj tam postali novi nemiri in krvavi boji. Mogočni bosenski glavarji niso prav nič marali za državne prenaredbe. pa so turškega vezira iz dežele izgnali, a za svojega vrhovnega vodjo so si izvolili Husseina, ki so ga sploh zvali „zmaja bosenskega“. Ta se je zavezal z arbanaskim pašo Mustafom, in oba sta nabrala vojsko od šestdesetih tisoč mož ter se na spomlad leta 1831. napravila na pot proti Rumeliji. Toliki sili turški poveljnik Rešid-paša ni bil kos, pa si je torej pomagal z zvijačo. V arbanaski vojski je napravil razpor ter Mustafo prisilil, da se je nazaj pomikal; Bošnjakom pa je vse mogoče in nemogoče stvari obetal ter celó obljubil, da bo Hussein postal bosenski vezir. Brž ko je Bošnjake ločil od Arbanasov, užugal je najprej poslednje, potém pa je leta 1832. z vso silo udaril na Bošnjake, in Hussein je le tako ušel trdi sužnosti, da je uskočil črez mejo avstrijsko.

Imenitnejše nego takošne male vstaje so bile dogodbe v Egiptu, kjer je pod vrhovno oblastjo turškega sultana vladal Mehmet-Ali-paša kakor kak samostalen kralj. Državno gospodarstvo je Mehmet-Ali tako lepo uredil, da nikdar ni bil v denarnih zadregah, marveč je vedno imel polne blagajnice: a vojščaki njegovi so bili dobro izurjeni ter vsak čas pripravljeni na boj. To je v svetu povzdignilo njegovo veljavo, in že ob

času grških bojev so evropski vladarji z njim občevali, kakor da bi bil neodvisen od turškega cesarja. Za njegovo pomoč zoper Grke mu je sultan prepustil otoka Ciper in Kandijo, ali Mehmet-Ali s tem plačilom ni bil zadovoljen, ampak je hotel tudi južno Sirijo, in ker je ni mogel z lepa dobiti, sklenil je, da si jo bo s silo vzel. Leta 1831. je hrabri njegov sin Ibrahim trideset tisoč vojščakov peljal črez mejo, osvojil mesta Gazo, Jaffo, Jeruzalem ter jel oblegati močno trdnjavo Akko, v kateri je bival Abdallah-paša, stari nasprotnik egiptovskega namestnika.

Poročila o Ibrahimovih zmagah so jako osupnila turškega sultana, ki ni bil pripravljen na vojsko. Kot vrhovni vladar je torej sultan najprej Mehmet-Aliju poslal ukaz, da ima kar takoj pustiti Sirijo, a ko ga mogočni paša ni slušal, dejal je njega in sina njegovega iz službe ter nad obema oklical veliko turško kletev. Ali zastonj so bili ukazi takemu služabniku, ki je bil močnejši nego gospodar njegov. To je sultan dobro vedel, pa je nad upornika poslal Hussein-pašo z veliko vojsko od šestdesetih tisoč mož. Toda predno je vojska prišla črez tavrijske gore, vzel je Ibrahim dne 25. maja 1832 z naskokom Akko ter se nató brez ovir polastil tudi Damaska. Mehmet-Ali je zdaj ponovil terjatve svoje, a ko mu jih je vlada v Carigradu odbila, stopal je njegov sin Ibrahim zmagovito dalje, užugal prednja krdela velike turške vojske ter jih pognal v beg. Prestrašeni poveljnik se je nató tudi z ostalo vojsko nazaj pomikal, Ibrahim pa je z nova zmagal, osvojil pristanišče Aleksandretto z bogatimi bojnimi zalogami ter tudi imenitno mesto Adano. Kamor koli je prišel, povsod so ga turški prebivalci veselo pozdravljali kot osvoboditelja od sultana Mahmuda II., katerega so črtili kakor kakega krivoverca, zató ker je turško cesarstvo prenarejal po evropski šegi. Še enkrat je Mehmet-Ali ponovil terjatve svoje, a ko so mu jih zopet odbili, naročil je sinu, naj gre črez tavrijske gore, zastopnikom evropskih držav pa je razodel, da zahteva zdaj vso Sirijo. Turškega poveljnika Husseina je med tem zamenil veliki vezir Rešid-paša, ki se je v taboru svojem dobro zavaroval z obkopi ter hotel počakati do spomladi; ali iz Carigrada je dobil ukaz, da ne sme dalje odlašati boja. Dne 21. decembra 1832 sta nasprotnika pri Koniehu zadela drug na drugega ter se skušala v jako krvavi bitvi. Ibrahim je zopet zmagal ter popolnoma ugonobil turško vojsko, velikega vezira pa je živega ujel.

V Carigradu so bili v veliki zadregi, kajti nikakor niso mogli hitro nabrati nove vojske, tuje pomoči pa tudi niso ho-

teli sprejeti, dasi so jim isto od več stranij ponujali. Da ne bi bil preveč odvisen od evropskih vlad, skušal se je sultan Mahmud pomiriti z Mehmet-Alijem, preklical veliko kletev ter mu ponujal Akko in Damask. Toda zmagoviti Ibrahim se je čim dalje bliže pomikal ter svoje vojščake za črez zimo nastanil po bližnjih krajih ob potu proti Kutahiji, da bi na spomlad mogel kar takoj udariti na Carigrad. V strahu pred njim je Mahmud II. dne 2. februarja rusko vlado prosil pomoči; dne 20. istega meseca je rusko brodovje že prijadralo v Carigrad, a kmalu potém je ruska vojska v Mali Aziji stopila na suho, druga večja pa je od reke Pruta stopala proti turški meji. Tolika veljava ruskega cesarstva na Turškem je skrbela angleško in francosko vlado, in obe skupaj ste se zagrozili, da boste šli pomagat Egipčanom, kakor hitro se bodo Rusi vtikali v vojsko. Da ne bi bilo še večjih homatij, odjenjal je turški sultan ter Mehmet-Ali-paši odstopil vso Sirijo in za povrh še okraj Adano v Mali Aziji, z Rusi pa je pred njihovim odhodom dne 8. julija 1833 v Unkiar-Skelesi-ju sklenil pogodbo na osem let, po kateri ste si Turška in Ruska druga drugi obljubili vojaške pomoči, ko bi je katera od njiju potrebovala; Turška se je tudi zavezala, da ne bode nobene tuje bojne ladije pustila skoz dardanelsko morsko ožino. Dne 14. januarja 1834 so v Petrogradu podpisali še drugo pogodbo, po kateri je Turška Ruski priznala oblast, da čuva državne pravice Moldave in Vlaške, Ruska pa je Turški odpustila nekoliko od povračila bojnih stroškov.

Zastonj je torej bilo vse prizadevanje angleške in francoske vlade, da bi v Carigradu izpodrinili veljavo ruskega cesarja, ki je po zadnjih pogodbah postal zaveznik turškega sultana in varuh propadajoče njegove države. Da bi se tudi za naprej vzhodne homatije reševale brez Angležev in Francozov, prišel je ruski car Nikolaj I. dne 19. septembra 1833 k avstrijskemu cesarju Franju I. v Mnihovo Gradišče na Češkem na pomenek, katerega se je udeležil tudi pruski kraljevič. Tú so sklenili, da boste Avstrija in Ruska skušali ohraniti turško cesarstvo; da se boste egiptovskemu paši odločno ustavili, ko bi kdaj hotel svojo oblast razširiti črez evropske kraje; a če bi nikakor ne bilo mogoče ubraniti razpada turške države, da se boste zopet dogovorili, kako jima je ravnati. Proti načelu tedanje francoske vlade sta avstrijski in ruski cesar sklenila, da sme vsak vladar z vojsko iti pomagat, ko bi kdo prosil pomoči. Ta sklep je v Berolinu dne 15. oktobra podpisal tudi pruski kralj. Na sestanku v čeških Toplicah meseca novembra 1835 sta ruski car in pruski kralj z novim avstrijskim cesarjem

Ferdinandom zopet ukrepala mir, ko so poročila s Turškega oznanovala novo nevihto.

Mahmud II. je po zadnji vojski le v veliki zadregi svoji odjenjal, ali nikakor ni mislil Sirije za vselej pustiti egiptovskemu namestniku, Mehmet-Ali-paši, ki mu nikdar ni o pravem času plačeval davka ter si samolastno prisvojil dva okraja več, nego je bilo zgovorjeno. Le ugodne prilike je turški sultan čakal, da bi ponižal premogočnega pašo. Zaupal je v svojo vojsko, ki so jo pruski častniki preuredili; še večjega poguma so mu dajali sirski prebivalci, ki niso bili zadovoljni z egiptovsko vlado; in ko se mu je leta 1835. posrečilo afrikansko deželo Tripolis povrniti pod neposrednjo turško oblast, ni mogel dočakati, da je prelomil pogodbe z Egiptom. Ruska ga je svarila in mu žugala, da mu ne bo pomagala, če bo predrzno sam začel vojsko. Ali že so se zopet jeli vpletati Francozi in Angleži. Francozi bi bili radi še bolj povzdignili egiptovskega pašo, kajti nadejali so se, da bi se v zavezi z mogočno in samostalno egiptovsko državo najbolj povzdignila njihova veljava v Sredozemskem morju. Angleži pa so bili zoper Mehmet-Alija, ki je z domačimi tovarnami oškodoval njihovo trgovino ter jim tudi zaprl pot skoz Sirijo v Mezopotamijo. Zató so odločno stopili na stran turške vlade v Carigradu ter si s takozvano balta-limansko pogodbo od 16. avgusta 1838 pridobili velikih olajšav za svojo trgovino po deželah vesoljnega turškega cesarstva in torej tudi po Egiptu. Kmalu nató so si Angleži meseca januarja 1839 vzeli skaloviti in pusti otok Aden, da nihče ni več mogel njihovim ladijam zapreti vhoda v Rudeče morje. Zviti Mehmet-Ali se je zdaj na videz jel dobrikati turškemu carju in priznal je veljavo balta-limanske pogodbe, ali izpolnjeval je le ni, ampak kakor prej vladal je v Egiptu po svoji volji ter se prav nič ni zmenil za naredbe in pogodbe turške vlade v Carigradu.

V tem so se v Siriji z nova vzdignili nezadovoljni Druzi. Ibrahim je upornike užugal in neusmiljeno kaznoval, ali kljubu temu je sultan Mahmud to priliko upotrebil ter Hafiz-pašo s turško vojsko poslal črez tavrijske gore in dalje črez reko Evfrat. Predno so se nasprotniki zgrabili, umrl je dne 30. junija 1839. sultan Mahmud II., a nasledil ga je njegov sin A b d u l - M e d j i d, ki še ni izpolnil sedemnajstega leta svojega. Prvi njegov svetovalec, stari in izkušeni veliki vezir Chosrev-paša, bil bi rad ustavil vojsko, ali že je bilo prepozno. Dne 24. junija je Ibrahim v bitvi pri Nisibu popolnoma zmagal turškega poveljnika Hafiz-pašo, ki je vse topove pustil na bojišču ter le s šestim

delom svojih vojščakov pribežal v Malatieh. Ti nesreči se je pridružila še druga, ko je Kapudan-paša meseca julija vesoljno turško bojno brodovje odpeljal v Aleksandrijo ter ga izročil Mehmet-Aliju, da bi se tako maščeval nad velikim vezirom sovražnikom svojim.

Zadnje dogodbe so v velik strah pripravile turško vlado v Carigradu; ali tudi zastopniki ostalih evropskih držav so osupnili. Razun Francoske so vse vlade velikih držav bile za to, da Turška ne sme propasti, in zagotovili so ji svojo pomoč, ako se egiptovski paša ne bi z lepa pokoril njihovim sklepom. Da bi se Evropcem še bolj prikupil, oklical je sultan Abdul-Medjid po nasvetu novega ministra Rešid-paše v letnem svojem dvoru Gilhanu dne 3. novembra 1839 z velikim hrupom nekako turško ustavo, ki je kristjanom zagotavljala jednake pravice z mohamedanci, varnost življenja in imetja, pravično razdelitev davkov in drugega več. Kdor je poznal turške razmere, izprevidel je takoj, da so to prazne obljube, ki se ne bodo dale izpolniti, in ruski poslanec je takoj rekel, da je to gola sleparija. Toda Angleži in drugi neizkušeni Evropci so verjeli lepim obljubam ter se jeli poganjati za turškega cesarja proti njegovemu neposlušnemu namestniku v Egiptu. Največ sitnosti je pri tem delala francoska vlada, ki ni smela svojega prijatelja na cedilu pustiti, pomagati pa mu tudi ni mogla. Naposled so se zavezniki tako zmenili, da bo Ruska branila Carigrad, ako bi bilo treba; Pruska bo čuvala, da ne bi Francozi prihrumeli črez Ren; Angleška, Avstrija in Turška pa bodo skupaj šle nad egiptovskega namestnega vladarja. In tako je tudi bilo. Ko Mehmet-Ali prav nič ni hotel odjenjati od svojih terjatev, odjadral je oddelek turškega, angleškega in avstrijskega bojnega brodovja pred sirsko trdnjavo Akko, in dne 4. novembra 1840 so štiri ure grmeli topovi in metali velike krogle proti mestu. To in pa novi upori nezadovoljnih prebivalcev ob Libanonu so Ibrahima prisilili, da je pustil Sirijo ter se s svojo vojsko umaknil nazaj črez egiptovsko mejo. Zmagovalni angleški poveljnik Napier je nató prijadral pred Aleksandrijo ter Mehmet-Alija pregovoril, da je povrnil zajeto turško brodovje ter se odpovedal svoji oblasti nad Sirijo proti temu, da bo v Egiptu ostal namestni vladar on in njegovi nasledniki. Meseca februarja 1841 je turški sultan to pogodbo odobril s tem pogojem, da mu bo Mehmet-Ali plačeval na leto po trideset milijonov pijastrov davka, da bo zmanjšal vojsko, in da bodo v Egiptu veljale vse tiste postave in naredbe, kakor po ostalem turškem cesarstvu. Petero velikih držav je nató v Londonu

dne 13. julija 1841 s Turško sklenilo novo pogodbo, po kateri nobena tuja bojna ladija v prihodnje ni smela jadrati ne skoz dardanelsko, ne skoz carigradsko morsko ožino, zató pa so se trgovci in brodarji vseh narodov smeli voziti in kupčevati po Rudečem in Perzijskem morju. Ko je turška vlada tudi zagotovila versko svobodo sirskim kristjanom, priznale so vlade velikih držav, da ima turško cesarstvo celo skupaj ostati, in „vzhodno vprašanje“ je bilo za zdaj rešeno.

III. doba od 1848. do 1888. leta.

I. Evropski prevrat 1848. leta.

Na Francoskem.

„Nov volilni red!“ — Tako so klicale vse nezadovoljne stranke na Francoskem ter napravljale bankete ali pojedine, pri katerih so zbranim gostom razlagali potrebo nove volilne postave. Ti banketi so s prva bili dosti mirni, kmalu pa so postali rovarski shodi, in vlada je naposled dne 21. februarja 1848 prepovedala velikanski banket, ki so ga osnovatelji napovedali za 22. dan meseca februarja. Voditelji so se udali in preklicali banket, in celó republikanci so narod mirili in ga svarili, naj se nikar ne prenagli. Tem bolj pa so rovali odbori skrivnih družb, katerim je prilika dobro došla; kajti ljudje so bili razdraženi, a vlada ni delala nobenih priprav, ko so nasprotniki odjenjali, ter ni imela v Parizu niti vojščakov dovolj, da bi mogla zatreti kako uporno začetje.

Dne 22. februarja se je torej zbrala velika množica radovednih ljudij, in ko jih je mestna straža razkropila, jeli so kričati: „Ubijte Guizota!“ Drugi so metali kamenje na ministrova okna, ali pa so šli razsajat pred državno zbornico. Dne 23. februarja so nemiri bili večji, in meščanska garda se je morala oborožiti, da bi pomagala brzdati razsajajoče ljudstvo. Toda ista garda je nekoliko svojih mož poslala v zbornico, da so od državnih poslancev zahtevali novo volilno postavo. Zdaj še le je prevratno gibanje jelo skrbeti kralja Louisa Filipa. Nevarnost je uvidel tudi njegov minister Guizot, pa je sam odstopil ter kralju nasvetoval Molé-ja za prvega svetovalca. Hitro kakor blisk se je raznesel glas o ti izpremembi po vsem Parizu

n od velikega veselja so potolaženi prebivalci na večer istega lne razsvetlili okna.

Vodniki skrivnih družb s tem nikakor niso bili zadovoljni, a so zadnji čas vse sile napeli, da bi naščuvali delavce, in aposled so dosegli svoj namen. Okoli devete ure se je kakih et sto delavcev vzdignilo ter se podalo na pot proti stanovanju ninistra Guizota, da bi mu „po mačje zagodli“. Svetili so si z goečimi bakljami in s pisanimi svetilnicami, a vriskali in prepevali o prevratne pesni. Med potjo se jim je pridružilo čim dalje več ovarišev in raznih postopačev, dokler se jim ni ustavilo krdelo ojščakov ter jim zaprlo daljno pot skoz ulice. Delavci so hoeli po sili prodreti vojaške vrste, a ko jim je poveljnik z lepa lokazoval, da ne morejo dalje, skusil mu je predrzen bakljar rikrat brado zasmoditi ter se zadrl na-nj z zasramovalnimi esedami. Vsakokrat je vojščak puško pomeril na-nj, ali vsakorat mu jo je stotnik izbil; ko je pa predrznež v četrtič pozdignil bakljo, dal je častnik povelje, puške so počile in nad etdeset mrtvih in ranjenih je ležalo po tleh Rovarji so nató itro privlekli velik voz, zložili na-nj šest mrličev ter jih v lolgi procesiji vozili po širokih ulicah in po tistih predmestjih, jer je bivalo največ delavcev. Cela procesija je neprenehoma ričala: „Maščujmo se! izdajalci nam moré brate naše!“ Izušeni podpihovalci so še bolj razkačili razdraženo ljudstvo; o cerkvah so plat zvona bíli, po ulicah so razkopavali mestni lak, delali barikade ter vlomili in plenili iz prodajalnic orožje.

Louis Filip se je še pozno zvečer posvetoval z Molé-jem Guizotom, pa se na nobeno stran ni mogel odločiti; zakaj n ni verjel, kolika nevarnost mu preti, dokler mu ni došlo oročilo o krvavih pobojih. Zdaj je odjenjal ter po Guizotovem asvetu o polnoči poslal po Thiersa, ki je še le ob treh po oči prišel v kraljev grad. Thiers je le s tem pogojem stopil a čelo novega svetovalstva, da mu je Louis Filip odobril vse ninistre, ki mu jih je nasvetoval, celó Odilona Barrotsa, potém a je šel skat te može ter se ob osmih zjutraj dne 24. febr. njimi povrnil v Tuilerije. Da bi potolažili narod, razglasili o hitro novi ministri, da bo kralj razpustil zbornico ter dal ovo volilno postavo. Ali zdaj je to bilo premalo; črez noč e je marsikaj izpremenilo; uporniki so napravili nad 1500 arikad, a za njimi so z rudečo zastavo stali možje v priprostih opičih pripravljeni na boj. Tolažilni ministerski razglas so otrgali z uličnih oglov ter namesto njega prilepili drugi, v aterem so stale besede: „Louis Filip nas daje moriti, kakor arol X., naj tudi on gre, kamor je šel prednik njegov!“ —

Kmalu potem so uporniki v hudem boju vzeli „Palais royal“ in grozili so se tudi Tuilerijam, ali tu je za brambo kraljevega grada bilo nameščenih nekoliko krdel vojščakov in narodne garde. Da bi se prepričal, koliko je zaupati tem brambovcem, šel je Louis Filip okoli poldne med nje; ali vojščaki so kar molčé stali na svojem mestu, narodna garda pa je na ves glas jela kričati: „Novo volilno postavo!“ — „Saj sem jo že obljubil“, zakričal je kralj nató ter se preplašen vrnil v grad. V tem priteče na dvor svobodoumni poslanec Crémieux in ne da bi se prej pri kom oglasil, plane kar takoj na vrata v kraljevo sobo ter jame Louisa Filipa rotiti, naj se sam odpové kraljevi oblasti. V kraljevi rodbini so zdaj živahno preudarjali, kaj bi bilo bolje, a naposled je kralj pritrdil večini ter podpisal pismo, v katerem je vladarski prestol prepustil svojemu vnuku, grofu Pariškemu, a dokler ne odraste, naj bi namesto njega vladal njegov stric, vojvoda Nemourski. Nató se je Louis Filip preoblekel v meščansko oblačilo, pobral denarna pisma ter črez dvorski vrt šel na trg, kjer so čakale tri najete kočije. V teh se je z rodbino svojo odpeljal v St. Cloud.

Vojvoda Nemourski in vojvodinja Orleanska, mati novega kralja, ostala sta s kraljem in bratom njegovim sama v Parizu ter se podala v državno zbornico. Tu so jih poslanci glasno pozdravili in bili bi jih tudi priznali za nove vladarje, ko bi imeli še kaj veljave. Ali uporniki so po kraljevem odhodu oplenili tuilerijski grad, kraljevi prestol zasmehovali, nesli ga na trg in sežgali, potém pa pijani prihrumeli v zbornico in vriskaje terjali, naj se okliče republika. Vojvodinja je bila v največji nevarnosti, druhal bi ji bila skoro pohodila sina; ali še se je našlo nekoliko zvestih mož, ki so se prerili skoz gnečo ter srečno odpeljali iz zbornice vojvodinjo in otroka njenega. V državni zbornici je bila strašna zmešnjava, poslanci in priprosti delavci so se kar tiščali drug drugega, in v takem shodu se je imela odločiti osoda francoskega naroda. Previdni Lamartine je tedaj bil mož, ki je v tem metežu napravil malo reda; s krepko besedo svojo je zagrmel, da je vsa množica obmolknila; starega Duponta je posadil na predsedniški stol ter vse pričujoče ljudi pozval, naj izvolijo začasno vlado. Ko je pobral volilne listke, izpisal je iz njih samolastno imena: Dupont, Ledru-Rollin in Crémieux. Zbrano ljudstvo je vse te može z velikim hrupom odobrilo kot začasne vladarje ter jih kar tako peljalo na mestno hišo. Tu je bilo vse natlačeno ljudij, katerih je več tisoč napolnilo vsak prazni prostorček v veži, na stopnicah in po hodnikih, kajti tudi tu so si med tem drug

judje izvolili novo začasno vlado. Po vsi sreči so izvolili skoro ste može kakor v državni zbornici, pa ste se obe vladi lahko porazumeli ter zjedinili v jedno, v kateri so se prej omenjenim ridružili še Louis Blanc, Marrast, Flocon, Pagnerre in ključav-ičarski pomagač Albert. Nova vlada je še isti večer sestavila klic, v katerem je razpustila državni zbor ter razglasila re-ubliko s pridržkom, ako jo bo tudi vesoljni narod francoski dobril.

Po teh dogodbah ni bilo misliti, da bi se kraljestvo še ioglo obdržati. Vojvodinja Orleanska je to takoj uvidela, pa ə še o pravem času ušla v Belgijo. Vojvoda Nemourski je po-umno še nekoliko dnij ostal v Parizu, potém pa je tudi on el na tuje. Louis Filip je iz St. Clouda bežal k morju v Nor-iandijo, ali zavoljo slabega vremena se je še le dne 2. marca iogel pripeljati na Angleško, kjer se je nastanil v Claremontu, a gradu zeta svojega, kralja belgijskega.

Čudna je bila nova francoska vlada, v kateri so bili možje, i drug drugemu niso zaupali, a vsi skupaj niso imeli vere v tanovitnost svojo, kajti vsak čas jih je kakošna prevratna druhal iogla razpoditi ter jih zameniti z drugimi. V takošni nego-ivosti se je najbolj skazal glavar začasne vlade, pesnik La-iartine, ki je z zgovornostjo in srčnostjo svojo znal kljubovati ajvečjim nevarnostim. Nova vlada namreč se nikakor ni mogla iirno lotiti dela svojega; vsak čas je razposajena množica na-čuvanega ljudstva pridrla pred mestno hišo in terjala novih varij. Ni ga bilo mirú ne po dnevu, ne po noči; in brž ko ə je zmračilo, morali so mestni prebivalci razsvetliti okna, da m jih niso postopači razbili. Posebno prvi dan so prevratne ete do črez polnoči hodile nad nove oblastnike. Bilo jih je, i so terjali Lamartinovo glavo, ali srčni mož jim posmehovaje ivrne: „Če bi le Bog dal, da bi jo vsi imeli na pravem kraju, a bi ne bili tako neumni“, in odjenjali so. Drugo jutro dne 5. februarja je cela četa oboroženih prevratnikov prišla na estno hišo in zahtevala, naj vlada ljudstvu prizna „pravico do ela“. Louis Blanc jih je zagovarjal in vlada je obljubila skr-eti, da delavci nikdar ne bodo brez zaslužka. Nekoliko ur po-ieje so prihrumeli drugi, ki so terjali, naj rudeča zastava bo iamenje francoske republike. Njim se je Lamartine odločno orl in rekel: „Kaj? rudečo zastavo hočete; zastavo, ki je na-očena v državljanski krvi vihrala le po Martovem trgu in kjer drugod. Ta zastava naj izpodrine slavno rudeče-belo-odro, ki je obhodila vso Evropo! Pol slave francoske bi se svetu pozabilo, če bi odpravili to našo zastavo.“ In obveljalo

mu je. Da bi se pariško mesto iznebilo nevarnih postopačev, napravila je vlada od njih štiri in dvajset bataljonov mestne straže ter vsakemu določila po jeden in pol franka plače na dan. Ko se je tudi meščanska garda novim oblastnikom ponudila na službo, ni se bilo za nekoliko časa bati večje prekucije, zlasti ker so najhujši rovarji uvideli, da po ostalem Francoskem narod nikakor tolikanj ne hrepeni po svobodi kakor v Parizu, pa bi se mogel vzdigniti za pobeglega kralja. Kljubu takošnim razmeram so začasni vladarji v Parizu dne 27. februarja z velikim hrupom za vselej odpravili kraljestvo ter slovesno oklicali republiko.

Brž ko je prvi vihar nekoliko potihnil, razposlal je Lamartine vsem evropskim vladarjem pismo, v katerem jih zagotavlja, da francoska republika prav nič ne misli kaliti splošnega evropskega mirú, ampak da želi z vsemi državami v slogi živeti ter v ta namen celó priznava tiste meje, ki so jih Francoski dosodili na dunajskem vladarskem shodu leta 1815. Da je resnico govoril, pokazal je Lamartine, ko je domá znal zadušit vsako bojaželjno gibanje ter ni dajal nobene pomoči tujim rovarjem. Angleški minister Palmerston je bil prvi, ki je priznal novo francosko republiko, a za njim so jo priznale tud druge evropske vlade, od katerih itak nobena ni želela vojsk s Francozi, ki so za večjo varnost pomnožili število vojščakov od 300.000 na 580.000 mož ter ob mejah namestili večj krdela.

Težje nego s tujimi državami je domá na Francosken bilo ohraniti stalen mir in red. Lamartine je bil previden, al vsemu le ni mogel kaj. Večina Francozov se je pokorila novemu redu; uradniki in vojščaki, ki so prej služili kralju, služili so zdaj republiki, kateri niti duhovniki niso nasprotoval Največja nevarnost je novi republiki pretila v samem Parizu o istih prevratnikov, ki so jo povzdignili. V raznih družbah al „klubih“ so se po dnevu in po noči zbirali vsake vrste rovarj katerim nova vlada še ni bila dovolj svobodoumna; časopisov ni brzdala nobena postava; a razun tega se je tak prve dni po prekuciji v Parizu naselilo kakih petnajst tisoč beguncev iz vseh dežel, zlasti s Poljskega, a vsi so se poganja za skrajno „rudečo“ republiko. Med istimi začasnimi vladar so ti ljudje imeli zaveznika Ledru-Rollina, ki se je popolnom ujemal z njimi. Drugi ud vladarstva, Louis Blanc, poganjal s je posebno za delavce, in morali so mu dovoliti, da je sklic velik shod delavcev ter mu predsedoval. S prva so delavci z htevali le nekoliko skromnih olajšav, ali kmalu so se dali o

enuhov zapeljati in terjali so čim dalje več, in naposled je vlada morala napraviti velike narodne delavnice za tiste, ki po drugod niso dobili zaslužka. Kdor je delal, dobival je po dva franka na dan, komur pa vlada ni mogla preskrbeti dela, morala mu je za vsak dan plačevati poldrugi frank odškodnine. Na tisoče delavcev se je tedaj oglašalo v narodnih delavnicah, a ker za vse ni bilo dovolj opravila, naraščalo je od dne do dne število plačanih postopačev, ki so postali nevarni vsakemu državnemu in družinskemu redu. V štirih mesecih je vlada potrosila nad štirinajst milijonov frankov za kakih sto tisoč delavcev, ki so se kakor vojščaki razvrstili v večja in manjša krdela ter vsako jutro s svojimi voditelji hodili na delo, zvečer pa so se shajali v klubih, kjer so poslušali prekucijske govore ter drug drugemu budili rovarske strasti. Na čelu vsakega kluba je bil kak izkušen zarotnik, ki se je s predsedniki ostalih družb shajal v „klubu vseh klubov“, najvišji rovarski oblasti.

Največjih zadreg pa je novi republiki delalo slabo denarno stanje. „Meščansko kraljestvo“ je zapustilo za več nego pet milijard državnega dolga; zdaj pa razdraženo ljudstvo ni hotelo niti navadnih davkov plačevati. Vsled prekucije in negotovosti novega državnega reda ste pešali obrtnija in kupčija; mnogo trgovcev je ustavilo plačilo, ker ni bilo kupcev; a kdor je kaj imel, skrival je v strahu pred socijalisti. Kar so novi denarni ministri nasvetovali, ni jim obveljalo, ali pa ni moglo kar črez noč dati potrebnih koristij. Za prvi čas tedaj ni bilo druge pomoči, nego napraviti novih dolgov in povišati neposredne davke za 45 odstotkov. Že to je razburilo ves kmetijski stan, ki se še ni opomogel od slabe letine prejšnjega leta; še bolj pa ga je razkačil minister za notranje stvari. Ledru-Rollin, ki je na državne stroške po vsem Francoskem razposlal poverjenike svoje, skoro same socijaliste iz rovarskih klubov, da bi iz državnih in občinskih uradov odpravili vse može, ki niso bili izkušeni republikanci, a ob jednem, da bi nevedno ljudstvo poučili in pripravili za nove volitve. Sploh so ti poverjeniki skušali po vseh mogočih postavnih in nepostavnih potih ljudstvo strahovati in zapeljavati, da bi v državni zbor volili le takošne može, kakoršne bi jim nasvetovale rovarske družbe v Parizu. Ker je po novi svobodoumni postavi smel voliti vsak polnoletni Francoz, če tudi ni plačeval prav nič davka, pomnožilo se je število volilcev na devet milijonov. Toda velika večina se nikakor ni dala strahovati rovarskim poverjenikom, in zató sta Louis Blanc in Ledru-Rollin v vladarstvu po vsej sili zahtevala, naj se volitve odložé, češ ljud-

stvo še ni „zrelo“ za nje. Ob jednem sta ta dva „rudeča“ moža nasvetovala, naj se na čelo francoske republike postavi diktator, ki bode vladal, dokler ljudje ne bodo razumevali prave republikanske svobode. Poslednjemu predlogu so se ostali vladarji odločno uprli, pač pa so volitve odložili na dan 27. aprila 1848, potém ko je sto tisoč upornikov pridrlo na mestno hišo svojima zaveznikoma v vladarstvu na pomoč.

Pariški radikalci, socijalisti in komunisti so še enkrat napeli vse svoje moči, da bi si po novih volitvah zagotovili večino v državnem zboru. Ledru - Rollin je „klubu vseh klubov“ iz državne blagajne dal novcev, da so po vsem Francoskem razposlali svoje može, ki bi narod imeli poučiti; ali vse zastonj, ljudje si niso dali ukazovati od pariških rovarjev. Ti so tedaj hoteli z novim nasiljem ovreči začasno vladarstvo, odložiti volitve na nedoločen čas, potém pa vlado poveriti „odboru za občno blagostanje“, kateri bi predsedoval Ledru - Rollin. Toda poslednjemu je zadnji čas upadlo srce, in groza ga je obšla pred lastnimi zavezniki. Dne 16. aprila je torej na vse zgodaj šel k Lamartinu in mu razodel ves naklep. Previdni Lamartine je hitro vse preskrbel, in ko se je štirideset tisoč „rudečih“ upornikov valilo proti mestni hiši, bile so že povsod straže nameščene; ob jednem so iz raznih prečnih ulic primahala krdela narodne garde, ki so na več krajih predrla dolgi sprevod ter se s toliko močjo postavila med preplašene upornike in okol njih, da so jih popolnoma imela v svoji oblasti. Rovarski vodniki so takoj uvideli, da jim je popolnoma izpodletelo, pa so utajili pravi namen svojega začetja in trdili, da je ljudstvo skrbnemu vladarstvu hotelo skazati čast in priznanje svoje. Zdaj še le se je v Parizu bilo nadejati reda in mirú, in dne 20. aprila je vladarstvo napravilo veliko svečanost narodnega pobratimstva. Tu se je zbralo nad 300.000 mož meščanske garde katerim je vojaški minister podelil nove zastave; a v velikem navdušenju se je pogostoma ponavljal krik: „Ubijte komuniste“

Še večje veselje je bilo, ko so teden dnij po ti dogodbi bile volitve v državni zbor in so veliko večino dobili zmerni možje, med katerimi je od velike prekucije prvikrat bilo tudi nekoliko škofov in drugih duhovnikov. Lamartina so v devetih departementih volili, v samem Parizu je zá-nj glasovalo 259.800 volilcev, po vsem Francoskem pa dva milijona in tri sto tisoč. Dne 4. maja se je novi državni zbor slovesno začel, oklical republiko kot stalno državno obliko za Francosko ter imenoval „izvrševalni odbor“ od peterih mož, med katerimi sta bila tudi Lamartine in Ledru - Rollin. Ker Lamartine nikakor ni hote

več biti predsednik, stopil je Arago na čelo odbora. Državnemu zboru in izvrševalnemu odboru je bila zdaj prva skrb, kako bi se odpravile narodne delavnice, ki so vsak teden stale po jeden milijon, a niso imele druge koristi, nego da so redile sto in dvajset tisoč lenuhov; potém pa so novi oblastniki morali tudi misliti, kako bodo do dobra potlačili tisto rovarsko druhal, ki je hrepenela po imetju premožnih ljudij in katera je še vedno štela na tisoče zaveznikov svojih.

Brž ko so ti ljudje videli, kaj nova vlada namerjava, pripravljali so se na nov upor. Izvolili so si dan 15. maja, ko so v državnem zboru imeli razpravljati prošnjo poljskih poslancev. Vlada je zvedela, da uporniki nekaj snujejo, ali niti poveljnik meščanske garde, niti glavar policije nista ničesar preskrbela, in ko so uporniki prihrumeli pred zbornico, niso nikjer naleteli na straže ter so brez ovir šli v dvorano med poslance, ki so prestrašeni kar nemi obtičali na svojih sedežih. Vodniki upornikov so zdaj drug za drugim stopali na govornico in oglašali predloge svoje. Barbès je zahteval vojsko zoper Ruse; Blanqui jedno milijardo davkov od bogatinov; a Huber je razpustil državni zbor in terjal novo radikalno vladarstvo. Pričujoča druhal je takoj vse odobrila ter imenovala nove oblastnike. Med izvoljenimi so bili Barbès, Blanqui, Louis Blanc ter tudi Ledru-Rollin. Poslednji volitve ni sprejel, ampak z Lamartinom je šel po vojščake, ki so upornike razpodili iz državne zbornice, med tem ko so krdela meščanske garde socijalistom vzela mestno hišo ter zasačila ondi zbrane vodje. Barbèsa so izgnali v Ameriko, Blanqui je na več let moral iti v ječo, Louis Blanc pa je pobegnil.

Upornikom je zopet izpodletelo, ali nihče ni mogel biti porok, da se o prvi priliki ne bodo z nova vzdignili. Ta negotovost je mirne prebivalce jela skrbeti, odkar so se prepričali o nezanesljivosti tedanje vlade. Od dne do dne se je torej množilo število tistih, ki so želeli, da bi državno krmilo prišlo v roke jednemu možu, ki bi kot diktator stopil na čelo francoski republiki; a bilo je že takrat ljudij, ki so mislili, da bi za to najboljši bil princ Louis Napoleon, kateremu bi isto njegovo ime dajalo velike veljave domá in na tujem. Takoj na prvo poročilo o prekuciji je Louis Napoleon že meseca februarja prišel v Pariz, ali na povelje začasnega vladarstva se je zopet vrnil v svoje pregnanstvo na Angleško ter čakal ugodne prilike; a ni se niti potém prenaglil, ko so ga pri dopolnilnih volitvah v čveterih departementih izvolili za poslanca v državni zbor. Zató pa je tem bolj skrbel, da rojaki njegovi ne bi po-

zabili ná-nj, ter je državnemu zboru med drugim pisal blizu takó-le: „Ponosen sem, da me je narod štirikrat izvolil za poslanca svojega; to mi je bogato odškodovanje za tridesetletno moje pregnanstvo. Kljubu temu ne sprejmem podeljene časti zató, ker jih je še vedno takih, katere je moja volitev vznemirila, in takih, ki so na me zagnali sum, da sem si po zvijač pridobil narodovo zaupanje. Želim red ter veliko in modro republiko; a prav zató ker vidim, da proti volji svoji napravljam nered, odrekam se poslanstvu. Prav od srca obžalujem, da je tako; toda upam, da bo kmalu zopet red in bodo na Francoskem takošne razmere, ki mi bodo dovolile, da se vrnem ko priprost državljan, ki domovini svoji ne želi drugega, nego stalen mir in splošno blagostanje.“ S takošno in podobno pisavo s je premeteni princ znal pridobivati čim dalje več privržencev ne le med zmernimi Francozi, ki so v njem videli rešitelja od prekucijske negotovosti, ampak tudi med rudečimi „republikanci“, ki so v jezi svoji le to želeli, da bi se izpreobrnilo tedanje stanje.

Kmalu se je z nova pokazalo, da tedanji oblastniki niso bili možje, ki bi do dobra mogli poravnati razdor v narodu francoskem. Zdaj so jim zopet delavci težave delali. Med 120.000, ki so bili vpisani v narodnih delavnicah, bilo jih je petnajst tisoč, ki so se po sleparsko vrinili med delavce, a med njimi kakih 2000 nekdanjih ujetnikov. To ni smelo dalje tako ostati, in vlada je sklenila, da se imajo mlajši neoženjeni delavci dejati v vojščake; drugi pa se imajo poslati raznim obrtnijskim gospodarjem in podvzetnikom, ki so imeli dela za nje kdor ne biva vsaj šest tednov v Parizu, ima se nemudoma odpraviti iz mesta; ostale bo vlada obdržala v službi, ali plačevala jih bo od dela, a ne od dneva, ter jih razposlala po vsem Francoskem, kjer jih bo baš potrebovala. To lenuhom, ki s se čisto odvadili dela, ni bilo po volji, in zopet so jeli rogoviliti, dokler jih ni popolnoma razkačil predlog v državnem zboru, da se imajo vse narodne delavnice za vselej zapreti. Ž na večer istega dne 22. junija so se zbirali in posvetovali, drugo jutro je že pol Pariza bilo zadelanega z barikadami, z katerimi so se delavci in drugi uporniki pripravljali na odločilni boj. Ali to pot se je bila vlada bolje pripravila za brambo novi vojaški minister general Cavaignac je pomnožil parišk posadko, a po železnici je vsak čas mogel še novih vojščako dobiti na pomoč. Od meščanske garde so se nekatera krdel hoté ali nehoté pridružila upornikom, druga pa so se jim hrabr ustavila, kakor jim je velevala njihova dolžnost. Ko je vse pr

govarjanje bilo zastonj, vnel se je na vseh krajih hud boj, ki e še le okoli polnoči malo odjenjal. Uporniki so se nekoliko nazaj umaknili, ali užugani še nikakor niso bili. Drugi dan je državni zbor sklenil, da se imajo brez odlašanja zapreti narodne delavnice, ter določil več milijonov za podporo delavskega stanu, ob jednem pa je generala Cavaignaca imenoval diktatorja ali vrhovnega glavarja republike francoske. Cavaignac je v novi svoji oblasti takoj dal zapreti vse klube, prepovedal jednajst časopisov ter razpustil tista krdela meščanske garde, ki so se pridružila upornikom. Boj se je med tem nadaljeval. Zopet so nekateri državni poslanci skušali pregovoriti upornike, da bi odjenjali, pa zastonj; a ko je pariški nadškof z istim namenom stopil pred nje, ustrelili so ga. Poginilo pa je tudi nekoliko generalov in mnogo vojščakov. Generala Bréa in njegovega pobočnika, ki sta jih skušala z lepa pregovoriti in jih prepričati, da ne morejo zmagati, zgrabili so in ju tri ure mučili, predno so ju umorili. Dne 26. junija so uporniki bili popolnem zmagani, pa se niso dalje bojevali. Poginilo jih je kakih 3000, dvanajst tisoč pa so jih zmagovalci ujeli, od katerih so polovico izpustili, drugo polovico pa je državni zbor izgnal v prekmorske dežele; toda predno so kazen izvršili, pomilostili so jih e mnogo, a na smrt obsodili so le dva morilca, ki sta ubila menjenega generala. Dne 27. junija se je Cavaignac odpoedal diktatorski časti, ali državni zbor mu je z nova poveril rhovno oblast ter ga imenoval predsednika.

Cavaignac je bil dober vojščak in poveljnik, ali v državnih tvareh je bil premalo zveden, da bi po tolikih prekucijah razovano republiko mogel urediti ter ji domá in na tujem pridoiti potrebno moč in veljavo. Dokler je vsem skupaj pretila evarnost, ujemala sta se Cavaignac in državni zbor v vsem; daj pa je bilo drugače, zlasti ko se je pokazalo, da se naodni poslanci ločijo v dve čisto nasprotni stranki, v republiance in v monarhiste. Poslednji, katere je vodil Thiers, znali o s prva zatajiti prave misli svoje; ko so pa videli, da narod ima pravega zaupanja v republiko, postajali so od dne do dne redrznejši. Nič ni pomagalo, da je Cavaignac v državnem boru poudarjal svobodoumno mišljenje svoje ter razglasil za ovražnika vsakega, kdor je zoper republiko; tudi praznovanje bletnice prve francoske republike ni obudilo nobenega navduenja, marveč so ob istem času pri dopolnilnih volitvah zmagali ami monarhisti in dva radikalca. Razne prekucije so državni bor motile, da se cele štiri mesece ni mogel lotiti pravega vojega dela, namreč republikanske ustave; zdaj pa se je po-

dvizal ter izdelal jako svobodoumno osnovo, ki nikakor ni pričala o veliki državniški modrosti tedanjih zastopnikov naroda francoskega. Volilno pravico je po ti ustavi imel prav vsak polnoletni Francoz, celó posli in vojščaki. Na čelu republike je bil predsednik, ki je le štiri leta smel imeti najvišjo vladarsko oblast, pa se nikakor ni smel dvakrat zaporedoma voliti. Le v tem se dolgo niso mogli zjediniti, kdo ima voliti predsednika; Grévu je zahteval, naj ga voli državni zbor, Lamartine pa je nasvetoval, naj ga ves narod voli tako, kakor voli ostale zastopnike svoje. Poslednji predlog je obveljal, kajti glasovalo je zanj 627 poslancev, za prvega pa le 130. S tem sklepom so republikanci sami podkopali republikansko državno obliko, kajti predsednik je mogel vsako stvar dati narodu na odobravanje ter mogel ovreči vse sklepe državnega zbora.

Najimenitnejše vprašanje je zdaj bilo, koga bode francoski narod izvolil za predsednika. S prva je največ upanja imel Cavaignac, ali ko so dne 17. septembra pri novih dopolnilnih volitvah v sedmerih departementih izvolili princa Louisa Napoleona, imeli so ljudje sploh le tega v mislih. Mirno in dostojno je zviti princ dne 26. septembra prišel v državni zbor, v katerem je tiho sedel, med tem ko so njegovi privrženci po vsem Francoskem delali zá-nj ter mu po časopisih gladili pot do prestola. Še le ko so ga nasprotni listi jeli napadati, oglasil se je in jim odvrnil: „Kaj mi očitate? Da sem sprejel volitev, za katero se nisem poganjal? Ali je to mar kakošna pregreha? Toliko zaupanje naroda in jednoglasni sklep državnega zbora, da se vsa moja rodbina sme vrniti v domovino svojo, to mi je najboljši porok, koliko vere imajo Francozi v moje ime. Verujejo, da se bodo pod tem imenom popravile razrovane državne in družtvene razmere ter okrepila republika. Francoski treba pred vsem drugim modre vlade, ki ji bode zacelila krvaveče rane in se ne bo s puškami in bodali poganjala za načela, ki se ne strinjajo ne z izkustvom, ne z zdravo pametjo.“ — In rés, ime „Napoleon“ je za Francoze imelo čarobno moč, ki je bolj na se vleklo, nego vse obljube, ki jih je princ priobčil v svojem oklicu dne 29. novembra. Kmetje se niso mnogo pečali za razne državne homatije, ali v dobrem spominu so ohranili cesarja Napoleona I., in kakor je on zatrl veliko prekucijo, tako so se nadejali, da bo tudi njegov stričnik z nova uredil in povzdignil Francosko. Takozvana „desna stran“ med državnimi poslanci ali monarhisti je bila s prva za Cavaignaca; ko pa ta ni hotel sprejeti njihovih pogojev, jeli so se tudi oni pogajati s princem. A da bi tudi pobožne in za

vedne katoličane za se pridobil, obetal je princ popolno cerkveno svobodo ter odločno rekel, da se ima papežu ohraniti posvetna njegova oblast. Po vsem tem nihče ni dvomil, da bo Louis Napoleon izvoljen za predsednika; ali da bo tako sijajno zmagal, tega se tudi nihče ni nadejal. Pri volitvah, ki so se po vsem Francoskem vršile dne 10. decembra, dobil je princ pet in pol milijona glasov, Cavaignac ne čisto poldrugi milijon, ostali še manj, prej tolikanj veljavni Lamartine pa le 17.900. Te splošne volitve so prav jasno pokazale, da poslanci v državnih zborih ne zastopajo vselej pravega mnenja in prave želje naroda svojega.

Dne 20. decembra je novi predsednik nastopil svojo čast. Ko je prisegel, dodal je še nekoliko besed ter med drugim poudarjal, da hoče tako republiko, ki bo vsem na korist, a ne samo kaki stranki. Akoprem je Louis Napoleon na jeziku še imel republiko, vendar v srcu svojem nikdar ni maral za njo, in takoj prva njegova dejanja so jasno pričala, da hrepeni po samovladi. Tako je skoro same monarhiste imenoval za ministre, jedini Bixio je bil republikanec, ki je pa kmalu uvidel, da ni za takošno tovaršijo ter se odpovedal časti svoji. Pa tudi ostali ministri se niso dolgo ujemali s samolastnim predsednikom, ki je od njih terjal stvari, za katere niso mogli odgovarjati. Celó nemogoče je bilo, da bi predsednik in državni zbor složno skupaj delala. Po ustavi je narodna skupščina bila najvišja oblast, a predsednik je le imel izvrševati njene sklepe. Napoleon pa se v takošno odvisno stanje nikdar ne bi udal ter je sebe štel za prvega, zlasti odkar ga je narod s toliko većino glasov postavil republiki na čelo. Tedanji državni zbor ali narodna skupščina je le toliko časa imela skupaj ostati, dokler bi do dobra uredila novo ustavo; zdaj pa je nekatere stvari brez potrebe odlašala ter nikakor ni hotela razpisati volitev za postavodajalno skupščino, da bi mogla dalje kljubovati premetenemu predsedniku. Ko je vlada nasvetovala, naj se prepovedó in zapró prav vsi klubi, ovrgli so v državnem zboru to nasvetovano postavo, a Ledru-Rollin in njegovi tovariši so celó predlagali, naj se minister zaradi tega dene v zatožbo, češ da se je pregrešil zoper ustavo. Ni jim sicer obveljalo; ali zató so se nezadovoljni republikanci izvèn zbornice pripravljali na nov upor ter se zanašali na pomiloščene izgnance, ki so se v velikem številu povrnili v Pariz, in na trinajst bataljonov odpuščenih mestnih stražnikov, ki so za prvi čas ostali brez zaslužka. Dne 29. januarja 1849 so se mislili vzdigniti, ali vlada je prej to noč zasačila vse podpihovalce in vodnike ter dobro

zavarovala vse imenitne kraje pariškega mesta. Še bolj nego uporniki so državni poslanci osupnili, ko so zbornico našli od vseh stranij zavarovano od vojščakov, ki niso nikogar noter pustili. Vse to so napravili najodločnejši Napoleonovci, ki so že takrat silili v predsednika, naj ovrže republiko; ali zvedeni Thiers mu je odsvetoval, češ da še ni čas za državni prevrat.

Državni zbor je kmalu nató dovršil svoje delovanje ter je zadnji čas francoskemu narodu vzel vso vero v republiko, ko je v razpravi o proračunu svetu pokazal slabo denarno gospodarstvo začasne vlade, za katere so državni dolgovi narastli za celo milijardo. Pri novih volitvah so privrženci princa Louisa Napoleona zmagali z veliko večino. Šteli so 450 poslancev, ki so bili jedini zoper republiko, sicer pa so se med seboj ločili v legitimiste, orleaniste in bonapartiste. Za njimi je največ bilo radikalnih republikancev, katere je vodil Ledru-Rollin; bilo jih je 180. Najmanj je bilo zmernih republikancev, namreč tistih, ki so v prejšnjem zboru imeli večino. Lamartine je zmagal še le pri dopolnilnih volitvah. Tako so se bile stranke izpremenile v novem državnem zboru ali v takozvani postavodajalni skupščini, kateri so Dupina izvolili za predsednika. Premeteni princ se na nobeno stranko ni hotel posebno navezati, in pri vsaki priliki je poudarjal, da bo tako vladal, kakor misli, da je dobro in koristno za ves narod francoski. Zató je v ministerstvu obdržal celó nekoliko zmernih republikancev ter je s tem večini jasno pokazal, da se ne bo dal po njej strahovati.

Tuje vlade so Louisa Napoleona brez ovir priznale za glavarja francoske republike, kajti bil jim je porok za boljši državni red, a da bi mogel postati silovit kakor njegov stric, cesar Napoleon I., tega še nihče niti mislil ni. Prave svoje misli je princ prvikrat razodel, ko so italijanski uporniki v Rimu oklicali republiko in je papež pred njimi bežal v Gaëto. Med tem ko so francoski republikanci želeli, da bi se rimska republika ohranila, odločil je Louis Napoleon papežu poslati vojaške pomoči, zlasti ko je papežev prvi svetovalec Antonelli dne 18. februarja 1849 sam pozval na pomoč katoliške države, Avstrijo, Francosko, Španjolsko in Neapoljsko. Predno so se vlade teh držav sporazumele, kako bodo papežu povrnile njegovo oblast, naznanil jim je Napoleon po svojem poslancu, da bo francoska republika sama napravila red v Rimu. Da bi ustregel vsem strankam, rekel je zviti princ, da bodo Francozi papeža peljali nazaj v Rim, ali od njega bodo tudi zahtevali, da odpravi stare napake in nerednosti ter državo svojo prenaredi po potrebah in terjatvah novega naprednega časa. Na-

dejaje se, da se bodo svobodoumni Rimljani kar takoj podali Francozom ter jih sprejeli kot rešitelje svoje od prekucijskega brezvladja ali anarhije, poslal je Napoleon le 7500 vojščakov črez morje; a ko so ti v Civita-vecchi-ji stopili na suho, poudarjal je tudi njihov poveljnik Oudinot v razglasu svojem, da prihaja kot prijatelj Rimljanov. Uporniki pa se nikakor niso dali preslepiti, ampak postavili so se v bran ter so v prvem boju pred rimskim mestom užugali Francoze. Poslednje je kar strah obšel, ko je predrzni Garibaldi s svojim krdelom v rudečih srajcah na nje udaril.

Princ Napoleon si je hitro vedel pomagati iz zadrege; psoval je Rimljane kot izdajalce ter se ustil, kako obžaluje osramočeno čast francoskih vojščakov, katerim pa bo takoj poslal izdatne pomoči. Zastonj je v državnem zboru Ledru-Rollin zahteval, da se predsednik dene v zatožbo zató, ker je začel vojsko zoper rimsko republiko; Francozom je zdaj bilo malo mar, kakošno državno obliko imajo v Rimu, ampak bili so za to, da je treba najprej oprati oskrunjeno francosko čast in slavo. Da ne bi preveč razkačil republikanske stranke, poslal je Napoleon v Rim poslanca Lesseps-a, da bi se skusil z lepa dogovoriti s tamošnjimi prevratniki. Ali Lesseps ni ničesar opravil, če se je tudi vedel kot pravi republikanec, in naposled ni bil več varen življenja svojega. Nató je general Oudinot s pomnoženo francosko vojsko z nova začel boj. Italijani so se hrabro branili, in mnogo jih je poginilo junaške smrti, ali to pot niso bili kos nasprotnikom svojim. Oudinot jih je zmagovalno potiskal nazaj proti Rimu, in ko je s topovi predrl močno obzidje, prišel je dne 3. julija 1849 v mesto. Rimska vojska se je razšla; Garibaldi se je s svojim krdelom umaknil proti severu, in ko je srečno ušel Avstrijancem, vrnil se je po mnogih nezgodah v južno Ameriko.

Poročila o teh dogodbah so še pred koncem vojske strašno razburila republikansko stranko v Parizu. V državnem zboru so kričali na vlado in na večino, a ko je to bilo brez uspeha, naščuvali so priprosto ljudstvo in nekoliko krdel meščanske garde dne 13. junija k novemu uporu. Ledru-Rollin je vedno bil med prvimi ter se sam hrabro boril za rešitev propadajoče francoske republike. Ali zastonj je bilo vse napenjanje. Vojščaki so upornike užugali; trideset poslancev pa so vsled tega pahnili iz državnega zbora, kjer so jih po novih volitvah zamenili sami zmerni možje. Navzlic tem izpremembam je Louis Napoleon še vedno poudarjal svobodoumno mišljenje svoje ter si do dobra znal pridobiti državni zbor, katerega je zdaj brez

kakega ugovora za nekoliko časa odložil. Med tem se je samolastno vtikal v rimske homatije ter zahteval od papeža neke državne izpremembe. Papež se je na videz udal, oklical veliko pomiloščenje upornikov ter obljubil več novih naprav; ali bistroumni njegov svetovalec Antonelli je takoj izprevidel, da Louis Napoleon še bolj potrebuje papeževe pomoči, nego papež njegove.

Kakor v zvunanjih homatijah, tako je princ Napoleon tudi domá na Francoskem čim dalje jasneje kazal, da namerjava samolastno vladati. Sodil je, da bodo osnove in pridobitve velike francoske revolucije le tedaj obveljale, če jih izvršuje in vodi en sam mož. Za takošnega izvoljenca božjega štel je sam sebe. Bridke izkušnje mlajših let so ga izučile, da ne gre vse tako, kakor bi človek želel; zató je mnogo premišljeval in mnogo delal ter bil vedno resen in zamišljen. Odkar je pobegnil iz zapora v Hamu, bil je še bolj zamišljen in previden ter se ogibal ljudij. Zató pa le ni obupal, ampak z nenavadno potrpežljivostjo in stanovitnostjo je čakal in iskal potov, po katerih bi dosegel svoj namen. Kar je njegov stric začel, to je hotel dovršiti; želel je, da bi pod samovlado njegovo francoski narod dosegel tisto svobodo in srečo, katere mu republikanska državna oblika ni mogla zagotoviti. Takošne misli so mu bile vodilo, odkar ga je narod postavil na čelo republike francoske. S prva se je še nekoliko oziral na razne stranke, kakor hitro pa se je varnega čutil ter se ni več bal prevratnikov, hodil je svoja pota. V državnem zboru so dne 31. oktobra 1849 kar osupnili, ko jim je princ oznanil, da je v ministerstvo pozval nove može brez ozira na razne stranke; kajti dovolj se je prepričal, da ni med svetovalci raznih strank niti potrebne jedinosti, niti odločnosti, a to da ne veljá. S tem pa je državnemu zboru pokazal, da je imenovanje ministrov zgolj njegova stvar, v katero se nihče nima vtikati. Državni zbor se je torej jako motil, ko je sebe imel za najvišjo oblast na Francoskem. Rad bi bil brzdal predrznega princa, ali za to je takrat že imel premalo moči in veljave; kajti ista večina ni bila složna med seboj, ljudstvo pa itak ni imelo nobenega zaupanja več v republiko ter si želelo mirú in reda. Tem večjo moč je imel princ, ki je sam odločeval, ki se nikdar ni prenaglil, in kateremu je že samo ime njegovo dajalo mnogo veljave.

Hoté ali nehoté so torej v državnem zboru ali v narodni skupščini sklepali, kar je hotel mogočni predsednik republike; kajti bil jim je ljubši od radikalcev, ki še nikakor niso mirovali ter so pri volitvah še zmirom dobivali mnogo glasov, če

tudi niso zmagali. „Bolje katekizem nego socijalizem“, rekel je poslanec, ko je v narodni skupščini priporočal novo šolsko postavo, ki je „svobodo poučevanja“ zagotavljala tudi duhovnim družbam. Postavo so odobrili, in do konca leta 1851. so po vsem Francoskem duhovniki utemeljili in vodili 267 šol; mnoge občine so svoje šole dobrovoljno prepustile škofom, da jih nadzorujejo. Kmalu potém so v državnem zboru od straha pred socijalisti poostrili tiskovno postavo, a dne 31. maja 1850 so omejili volilno pravico. V prihodnje se je vsak volilec moral izkazati, da je najmanje tri leta živel v svojem volilnem okraju in da je ta čas kaj davka plačeval. Ta naredba in druga, ki je obsojencem, upornikom in postopačem vzela volilno pravico, znižali ste število volilcev za kake tri milijone. Tudi so v državnem zboru sprejeli vladni predlog, ki je določil, da se imajo obsojenci izgnati na otok Nukahivo, in nič se niso zmenili za posmehovanje radikalne stranke.

Takošni sklepi so državnemu zboru vzeli še tisto malo veljave, ki jo je prej imel. Toda princ Napoleon s tem še ni bil zadovoljen, ampak hotel je, da narod ne bi prav nič maral za državni zbor ter da bi vse svoje upanje stavil na princa samega. V ta namen mu je služilo mnogo časopisov, v katere je tudi on sam dopisoval ter jih veliko število dajal raztrositi med vojščake in delavce. Brž ko so v državnem zboru sklenili, da se imajo začetniki in vodniki zadnjega ljudskega upora izgnati na otok Nukahivo, pomilostil je Napoleon veliko število istih, da bi se svetu kazal boljšega od državnih poslancev. Da bi se mu nekoliko maščevali, ni hotela narodna skupščina princu povišati res premale plače njegove, ampak dovolila mu je le 1,600.000 frankov, da si poplača dolgove. Zdaj pa je Napoleon želel, da bi se prenaredila postava, po kateri je samo štiri leta smel imeti vladarsko oblast, ter je po svojih namestnikih dal v departementskih zborih nasvetovati, naj bi se ustava pregledala in popravila. Večina departementov je sicer potrdila nasvet, ali bilo jih je še premalo za državni prevrat.

Premeteni princ je tedaj šel potovat in kjer koli se mu je ponudila prilika, skušal je s premišljenimi govori ljudi še bolj za se pridobiti. Vedno je poudarjal, da ni zastopnik kake stranke, ampak vsega naroda francoskega; zavračal je, da je nudobno obrekovanje, če kdo pravi, da hrepeni po cesarski kroni; rekel je med drugim, da bo znal ugonobiti vsakega, ki bi skušal kaliti mir in red v državi, a če bi mu narod v kaki novi nevarnosti naložil še večja bremena, ne bo se jih branil. Dodal pa je tudi to, da bo le tedaj mogel narodu uslišati to-

like in tolike prošnje njegove, če mu bodo utrdili vladarsko njegovo oblast in mu dali večje moči. Ob jednem je Louis Napoleon povsod iskal udanih in zanesljivih mož, ki bi mu hoteli pomagati do prestola, kedar bo pravi čas za to. Na vso moč pa si je prizadeval, da bi vojščake do dobra za se dobil, ter jih zató ni samo z lepimi besedami ganil in navduševal, ampak na svoje stroške jim je o raznih prilikah dajal vina, kruha in mesa. Ker na Francoskem odločuje Pariz, bil je poveljnik pariški najimenitnejši mož za prinčeve namene. Tedanji poveljnik general Changarnier je z rednimi vojščaki in z meščansko gardo imel pod seboj tri sto tisoč oboroženih mož. Napoleon je že nekolikokrat pozvedoval, ali se ta mož ne bi dal podkupiti; ponujal mu je denarja in visoke časti, ali vse zastonj; kajti če bi Changarnier mogel koga povzdigniti na prestol, povzdignil bi Orleanca. Kakor hitro je princ Napoleon to zvedel, ni miroval, dokler mu ni vzel imenitnega poveljništva, za katero je trebal drugega moža. Še bolj se mu je Changarnier zameril, ko je očitno trdil, da ima tudi državni zbor pravico, naravnost od njega zahtevati vojaške pomoči, ne da bi se prej oglasil pri predsedniku republike. V ministerstvu samem je le manjšina bila zoper predrznega generala. Napoleon je tedaj razpustil ministerstvo ter dne 10. januarja imenoval novo, v katerem je prejšnjo manjšino pomnožil s popolnoma zanesljivimi moži ter jim na čelo postavil Baroche-a. Takoj prvi dan so novi svetovalci Changarnieru vzeli njegovo oblast ter poveljništvo nad pariškimi vojščaki dali generalu Baraguay d'Hilliersu, nad meščansko gardo pa generalu Perrotu.

V državnem zboru so zavoljo tega dogodka bile tri dn prav burne seje, a četrti dan je večina sklenila nezaupnico ministerstvu, katero je previdni princ hitro nekoliko prenaredil ali vse to je bilo le na videz. Zdaj pa je razdraženi državn zbor tudi samemu princu pokazal nezaupanje svoje ter mu zopet ni hotel povišati plače njegove. Zviti princ je ta sklep znal takoj porabiti na svojo korist. Z velikim hrupom je odpustil nekoliko strežajev in dvorjanov ter prodal kočije in konje da svet vidi, kako mora varčno živeti, ker mu skopi državn zbor ne dovoljuje potrebnih pripomočkov. Med tem se je sloga med večino državnih poslancev kmalu razdrla, in že dne 10. aprila je Napoleon zopet nekoliko izpremenil svoje ministerstvo, da je v njem imel samo svoje može. Rotil se je, da prav nič drugega ne zahteva, nego da se odpravi iz ustave tista naredba ki mu vladarsko njegovo oblast omejuje na štiri leta. Po vsem Francoskem so tedaj jeli podpisovati prošnjo ter nabrali tr

milijone podpisov, da se predsedniku republike podaljša vladarska oblast. Med tem je Napoleon našel lepo priliko, da je pred svetom očitno povedal nekoliko svojih mislij. Bilo je v Dijonu, ko so svečano odprli železnico v Lyon. Rekel je med drugim blizu takó-le: „Prav zató ima francoski narod toliko zaupanja in udanosti do mene, ker nisem niti privrženec starega kraljestva, niti ne hrepenim po praznih sanjarijah. Le stranke s svojimi zdražbami so krive, da nisem mogel dovršiti koristnih prenaredeb, ki sem jih namerjaval. Kedar je bilo treba z ostrimi pripomočki zatreti nerede, podpirala me je vselej narodna skupščina; a takoj me je pustila na cedilu, če sem hotel zboljšati stanje francoskega ljudstva. V prihodnje bo drugače: iz vseh krajev dohajajo prošnje, naj se ustava prenaredi. Če se Francozi ne ujemajo s poslanci svojimi, naj kar povedó; srčnost in odločnost moja jim bo vsekdar na pomoč. V mojih rokah Francoska ne bo poginila.“

V državnem zboru so kar kipeli od jeze, da jih je princ tako očitno grajal. Radi bi se mu bili uprli, ali v strahu pred novo prekucijo si niso upali ničesar začeti zoper njega. Le prenaredbo ustave so ovrgli ter izrekli grajo tistim, ki so podpise nabirali. Odslej so Napoleonovi privrženci s tem večjo naglostjo delali priprave za državni prevrat; le princ sam je še omahoval in preudarjal, po kateri poti bi najprej prišel do cilja svojega. Največ skrbi mu je delalo to, da med zarotniki ni bilo moža, ki bi bil čisto brez madeža, in da ni mogel dobiti prav zanesljivega generala. Naposled mu je Fleury v Afriki iztaknil moža, ki se je zadnji čas v Algiru skazal hrabrega vojščaka in poveljnika, in ki je bil predrzen dovolj za princeve namene. Ta mož je bil general St. Arnaud. Takoj je moral priti v Pariz, kjer je najprej postal poveljnik nad nekoliko krdeli tamošnje posadke, dokler ga Napoleon dne 27. oktobra 1851 ni pozval v novo svetovalstvo svoje, v katerem ga je imenoval ministra za vojaštvo. Ostali ministri so bili po večjem čisto neznani možje brez pomena. Ko so se nató dne 4. novembra zopet začele seje državnega zbora, naznanil je predsednik republike zbranim poslancem predlog, naj se prekliče volilna postava od dne 31. maja 1850 ter zameni s prejšnjo, po kateri je prav vsak polnoletni Francoz smel voliti. Rekel je, da se je prepričal, da le splošna volilna pravica more Francosko obvarovati prekucije in domače vojske. Ni mu obveljalo, s sedmerimi glasovi večine so mu ovrgli predlog za splošne volitve. Nihče ni več dvomil, da princ Napoleon snuje prevrat, in državni poslanci so se posvetovali, kako bi sebi zagotovili vo-

jaško pomoč. Ali bilo je vse zastonj; minister St. Arnaud je odločno rekel, da ima le vlada vojščakom ukaze dajati, a vojščaki sami so bili kar razkačeni, češ da si ne dajo od „doktorjev“ zapovedovati. Dne 9. novembra pa se je šest sto vojaških častnikov prišlo poklanjat princu, ki jim je odkritosrčno rekel, da bo kmalu potreboval njihove pomoči. General Magnan, ki je namesto d'Hilliersa postal poveljnik v Parizu, pozval je dne 27. novembra k sebi vseh dvajset generalov pariške posadke, razodel jim celo zaroto ter zahteval, da ga brez pogojev slušajo. Vsi so mu obljubili pokorščino in molčali so o skrivnem razodenju. Da meščanska garda ne bi v odločilnem trenutku kake zmešnjave delala, imenovala ji je vlada namesto nezanesljivega Perrota generala Lavoestina za vrhovnega poveljnika.

Zvečer dne 1. decembra je princ Napoleon v palačo svojo povabil mnogo državnih poslancev, umetnikov, učenjakov in drugih odličnih gostov ter se z njimi kratkočasil in menil, kakor da bi nič nenavadnega ne imel v mislih. Ob jednajstih, ko so se gostje že razšli, zbrali so se v prinčevi sobi najveljavnejši zarotniki: Morny, Maupas, St. Arnaud in Béville, da so se zmenili za drugi dan. Malo pozneje je prišel Fleury s poročilom, da se je bataljon policijskih vojščakov prav tiho razmestil po ulicah okoli državne tiskarnice. Hitro je Béville šel tja ter stavcem izročil razne razglase, da so jih črez noč tiskali v pričo vojaške straže. Med tem je Maupas pozval pred se štirideset policijskih častnikov ter jim ukazal, da imajo ob šestih zjutraj odpeljati v zapor 78 najnevarnejših mož, med njimi imenitne državne poslance: Thiersa, Lamoricièra, Cavaignaca, Changarniera in druge. Vse stranke so tedaj bile brez voditeljev svojih. St. Arnaud je poveljniku Magnanu ukazal, da mora vse imenitne mestne kraje dobro zavarovati z vojščaki. Morny, katerega je Napoleon po noči imenoval ministra za notranje stvari, šel je v temni noči v svojo ministersko pisarnico ter za departemente napisal poročilo, v katerem vsem Francozom naznanja, da so v Parizu z veselim navdušenjem odobrili naredbe princa Napoleona.

Drugo jutro dne 2. decembra 1851 je na vseh oglih bil prilepljen razglas, da predsednik republike v imenu naroda francoskega razpušča narodno skupščino in državno svetovalstvo, da podeljuje zopet vsem polnoletnim možem volilno pravico; da bodo še ta mesec nove volitve; ter da je Pariz in deset najbližjih departementov dejal v obsedni stan. V drugem razglasu je princ državni zbor dolžil, da je podpihoval domačo vojsko ter hotel podreti republiko; ob jednem pa je v istem razglasu

) kratkem načrtal novo ustavo, po kateri bo na čelu države
ı deset let izvoljeni glavar; državno svetovalstvo bo postave
snovalo, postavodajalni zbor bo o njih sklepal, a nad njimi bo
arešinstvo od najimenitnejših mož iz vse francoske dežele.
odal je, naj si narod izvoli drugega predsednika, če ni zado-
oljen z njim; ali on da nikakor noče več biti na čelu takošni
adi, ki ni zmožna, da bi kaj dobrega storila, niti da bi državo
šila pogina. Okoli poldne je princ Napoleon na konju pre-
edoval vojščake, a ko je videl, da so pričujoči ljudje kar tihi,
rnil se je hitro v svojo palačo in ostal je v njej nekoliko dnij.
o cele ure je molčé sedel za mizo, podprl glavo in premiš-
eval, ali bodo njegovi možje predrzno začetje srečno dognali
i ne.

Razne republikanske stranke so bile kar zbegane, ker so
se bile brez voditeljev. Nekoliko poslancev je skoz mala po-
ranska vrata prišlo v zbornico, ali takoj so jih vojščaki raz-
odili. Drugi so na domu svojem sklicali nekoliko tovarišev,
ı tudi tú niso bili varni pred vojščaki, ki so jih razgnali, a
redrznejše celó odvedli v zapor. Največ se jih je zbralo na
estni hiši desetega okraja ter pozvalo najvišje sodišče, da pred-
ednika republike dene v zatožbo. Takoj so vojščaki od vseh
ranij oklenili hišo, poslancev pa 220 zaprli v ječe. Tudi vrhovno
odišče se je moralo umakniti vojaški sili. V tem je nekoliko
dikalnih poslancev ušlo iz zapora ter se podalo v predmestje
. Antona, kjer je bivalo največ delavcev in drugega pripro-
ega ljudstva. Viktor Hugo, Jules Favre in drugi so se dne
decembra postavili na čelo upornikov, ki so črez noč neke
ice zagradili z barikadami. Toda premalo jih je bilo, da bi
mogli ustavljati vojaški sili; a ko se je dne 4. decembra šte-
lo upornikov pomnožilo, jeli so vojščaki brez ozira streljati ne
na nje, ampak tudi na radovedne zijalce ter na ljudi, ki so
oken gledali, kaj se po ulicah godi. Napoleon je pobral zad-
jih petdeset tisoč frankov, ki jih je imel shranjenih, ter jih
red bojem razdelil med vojščake, da so mu tem rajši služili.
maga je bila njegova. Zdaj je policija med vsemi stanovi
kala sumljivih ljudij ter jih kar na kupe zapirala. Dne 8. de-
mbra pa je Napoleon podpisal ukaz, da se imajo udje skriv-
ih družb in vsi ujetniki odpeljati v pregnanstvo v Algir in
Cayenne. Število nesrečnikov je bilo na tisoče. Tiste državne
oslance, katere so proti jutru dne 2. decembra dejali v zapor,
ı so po večjem izpustili, le najveljavnejši, kakor Thiers, Ca-
ignac, Changarnier, Lamoricière in drugi so za nekoliko časa
orali iti na tuje.

Tudi po drugih francoskih mestih so se privrženci re publike skušali vzdigniti zoper Napoleonovo nasilje, toda povso brez uspeha. Vojščaki so hitro vsak upor zadušili, in že dn 20. in 21. decembra je po vsem Francoskem bilo splošno gla sovanje, pri katerem je narod imel razodeti, kako sodi o naj novejšem državnem prevratu. Glasovalo je nad osem milijono ljudij, a od teh jih je blizu sedem in pol milijona glasovalo z Napoleona, kateremu je zdaj bila prva skrb, kako bi z oblju bami in dejanji razne stanove in stranke za-se dobil. Domač velika gospoda in poslanci tujih držav so novemu francoskem vladarju častitali in se mu poklonili, na novega leta dan 185 pa so v cerkvi matere božje notre-damske prvikrat slovesn molili za Louisa Napoleona, a ne več za republiko.

Na Nemškem.

Poročila o pariški prekuciji dne 22. februarja leta 184 so na Nemškem silno stresla vse stanove in stranke. Vladarj in zmerne može je jelo skrbeti, da ne bi Francozi prihrume čez mejo, kakor po veliki prekuciji; republikancem in drugi radikalnim strankam pa so ista poročila dajala upanja, da j napočil čas, ko se bodo uresničile njihove želje. Pruska i avstrijska vlada ste dne 15. marca izdali skupni razglas, da s boste z vso silo ustavljali vsakemu, kdor bi skušal prelomi veljavne pogodbe ali kaliti državni red in mir. Dne 25. marc so se vsi nemški knezi imeli sniti v Draždane na shod, na ka terem bi se posvetovali zastran prenaredbe nemške zaveze p želji narodovi. Toda za takošna mirna posvetovanja ni bilo ve časa. Vojske s Francozi sicer ni bilo, ali domá na Nemške je bilo vse zbegano, nepričakovane dogodbe so prehitele osno vladarjev in zahtevale čisto druge stvari. Najprej se je na ju nem Nemškem začelo prevratno gibanje. V Mannheim in Stuttgart so svobodoumni možje sklicali velike ljudske tabor na katerih je zbrana množica terjala svobodo tiskanja, porotn sodnije, splošno oboroževanje ljudstva ter skupni nemški pa lament ali državni zbor. Republikanci, katere je vodil odvetni Struve, pa so zahtevali še večjih svoboščin, in vse jim je pr strašena badenska vlada dovolila. Te dogodbe so ohrabri svobodoumne poslance na raznih deželnih zborih, da so se o ločneje poganjali za večjo ustavno svobodo in za večjo jedino cele Nemčije, ki bi se naj prenaredila v zavezno državo s skup vlado za zvunanje zadeve in za vojaštvo. Tako je prvi nasv toval poslanec Gagern na deželnem zboru v Darmstadtu. V is

.men so se zastopniki vseh strank sešli na pomenek v Heidel-
rg ter so izvolili sedmerični odbor, ki je te stvari dalje ob-
vnaval ter zastopnike vseh nemških dežel imel sklicati na shod
Frankfurtu, da bi se do dobra zmenili, kako in kaj.

Zastopniki nemške zaveze v Frankfurtu, ki so prej ovi-
li vsak svobodoumni razvoj, podvizali so se zdaj nenadoma
r so meseca marca vsak dan kaj novega sklenili. Oklicali so
obodo tiskanja in prenaredbo zavezne ustave; priznali so črno-
deče-zlato nemško zastavo ter podobo orla za skupni nemški
b. Takošnim in podobnim sklepom so se ljudje kar posme-
vali, kajti že so v posameznih deželah vladarji vodnike opo-
ijonalnih strank imenovali za ministre svoje ter brez ozira
zavezni zbor podelili velikih svoboščin. Sevéda so se v pre-
liki naglici napravile marsikatere nerednosti; nezreli sanjarji
vpili po svobodi, ki je sami niso prav razumevali, med tem
so drugi poudarjali narodno jedinost vseh Nemcev. Po raz-
h mestih so se začeli zdaj večji, zdaj manjši nemiri. V ta-
šnih homatijah se je bavarski kralj Ljudevik I. odpovedal
estolu ter ga prepustil sinu svojemu Maksimilijanu II. Kljubu
n dogodbam se je pruski kralj Friderik Viljem IV. še vedno
otavljal, da bi odjenjal silnim željam in prošnjam naroda svo-
ga, in nič ni maral za prizadevanje tistih Nemcev, ki so ga
teli postaviti na čelo ponovljeni nemški zavezi. Naposled je
ružene deželne zbore pruske sklical na dan 27. aprila, a
lošne nemške razmere je obetal, da bo uredil skupaj z vlado
strijsko.

V tem pa se je tudi na Dunaju začela prekucija, in Av-
ija je imela drugih skrbij. Zdaj se razdraženo ljudstvo niti
Berolinu ni dalo brzdati. Delavci brez zaslužka in drugi ne-
dovoljni ljudje so se po predrznih rovarjih dali naščuvati in
e 15. marca so jeli tako razsajati po mestu, da so jih voj-
aki morali krotiti. Drugi dan so se malo potolažili, a na-
esto vojščakov so meščani sami pazili na red in mir po ulicah.
ralj je nató grofa Armina-Boitzenburškega imenoval prvega
inistra ter razglasil oklic, da se bodo združeni deželni zbori
dne 2. aprila sešli in da bo pruska vlada delala na to, da
nemška zaveza prenaredi po želji vsega nemškega naroda.
judje so bili tako veseli kraljevih obljub, da niso več slušali
evratnih rovarjev, ampak dne 18. marca so šli pred kraljev
ad, da bi skazovali hvaležnost svojo na istem mestu, kjer so
merjavali z velikim hrupom razodeti terjatve svoje. Ko je
alj stopil na balkon, pozdravljala ga je veselo nepregledna
nožica iz tisoč in tisoč grl in kar ni bilo konca navdušenemu

klicanju. Gneča je bila tolika, da se je kar človek človek tiščal in se na nobeno stran ni mogel ganiti. V tem so s vojščaki prerili pred grad, da bi ga branili, ko bi kakošna pre drzna druhal hotela prodreti vá-nj. Ali v veliki stiski ste s dvema vojščakoma izprožili puški, in kakor bi trenil, izpreme nilo se je veselo vriskanje v razkačeno žuganje in psovanje „Postreljati nas hočejo!“ vpilo je preplašeno ljudstvo in se raz kropilo, da bi se pripravilo na boj. Brez kake osnove je raz kopalo mestni tlak, razkrilo strehe, z barikadami zadelalo ulic ter poplenilo iz prodajalnic orožje. Kralj si je na vso mo prizadeval, da bi pomiril zbegano ljudstvo in mu razjasnil po moto. Toda vse zastonj, nihče mu ni hotel verjeti, dokler b vojščakov ne odpravil. V to pa kralj nikakor ni smel privolit in prav po nepotrebnem se je proti večeru vnel brezumen bo ki ni odjenjal celo noč. To je dobrega kralja strašno bolelo i pozval je k sebi župana in druge veljavne meščane ter ji skušal prepričati, da je vse to sama pomota in da se bodo vo ščaki takoj umaknili, kakor hitro bodo uporniki odjenjali. Pro jutru je zmagovitim vojščakom ukazal, naj ustavijo boj, a Berc lincem je oklical prav očetovski razglas, da bi jih potolažil. splošni zmešnjavi so nastale nove pomote, in ne da bi se vo ščaki pomaknili nazaj proti dvoru, šli so iz mesta, in opoldr so uporniki bili v kraljevem gradu. Tu so na dvorišče znosi mrliče, ki so jih slavili kot mučenike, a kralja so prisilili, d jih je gologlav prišel gledat. Kralj se je udal, potém pa do volil, da se osnuje meščanska bramba, oklical pomiloščenje upo nikom, a nepriljubljenega pruskega princa je v nekem opravil poslal na Angleško. Dne 21. marca je poseben razglas naznanja da pruski kralj hoče rešiti Nemčijo ter da se je zató postav na čelo skupne domovine. Nató je kralj dejal ná-se črno-rudeč zlate trakove ter jahal po mestu obdan od princev, ministro in generalov, a pred njim je meščan nosil veliko nemško za stavo. Včasih se je ta sprevod ustavil, in tedaj je kralj izpre govoril nekoliko besed, da bi ljudi potolažil. Rekel je me drugim, da ga odslej ne bo več razločka med Prusko in osta Nemčijo; rotil se je pri živem Bogu, da ne bo nobenega kne s prestola pahnil, ali jedinost in svobodo nemškega naroda b branil z vsemi svojimi močmi. Drugega dne 22. marca je b pogreb tistih, ki so v boju poginili. V slovesnem sprevodu s nosili 183 krst mimo kralja, ki je gologlav stal na grajske balkonu, dokler niso vsi pogrebci odšli. Ko so mrliče pok pali, bil je v Berolinu zopet mir, ali previdni Nemci so izgu bili zaupanje v pruskega kralja, ki se je dal tako sramotn

trahovati od kopice razdraženega ljudstva. Kmalu po teh do-
ɾodbah so se združeni deželni zbori zadnjikrat sešli, da so iz-
lelali volilno postavo za narodno skupščino, ki je imela Prusko
ɪrenarediti na novi ustavni podlagi. Hitro pa so se tudi po-
:azali nasledki brezumne prekucije, katere omahljivi kralj ni
nal brzdati. Namesto vojščakov je meščanska bramba stražila
n čuvala red v Berolinu, pa ni branila, da se je priprosto ljud-
tvo šopirilo, kakor da le ono kaj veljá. Sto in sto bogatih
odbin se je tedaj izselilo iz mesta, trgovina in obrtnija ste
ɪešali, ljudje so bili brez dela in zaslužka, pa so v shodih in
lelavskih društvih razpravljali o državnih stvareh. Ministri so
e vsak čas menjali, in dasi so bili sami pošteni možje, ki so
ɪglašali cel koš novih svobodoumnih naprav, potrebne odloč-
ɪosti in moči le niso imeli, da bi se mogli obdržati med na-
protnimi silami. Kraljeva popustljivost je vzpodbodla Poljake
ɪa Poznanjskem, da so se zopet jeli poganjati za državno in
ɪarodno samostalnost, a popolnoma jih je razkačila naredba, da
e ima ponemčeni okraj ob reki Netzi ločiti od dežele poznanj-
ke ter pridružiti nemški zavezi. Začela se je huda domača
ojska, v kateri poljski uporniki niso odjenjali, dokler jih pruski
ojščaki niso do dobra užugali in potlačili.

Avstrijska vlada na Dunaju je bolje znala varovati svojo
ast in niti v nemirnih tedanjih časih ni pozabila poslati v Be-
olin ugovor proti temu, da bi se Pruska samolastno postavila
a čelo nemški zavezi ter jo po svojem prenarejala, kakor je
ilo soditi po kraljevih razglasih. Takošna odločnost je Avstriji
ridobila večje veljave pri Nemcih v Frankfurtu. Tu se je
bralo kakih 600 mož iz vseh nemških krajev in dne 31. marca
o v cerkvi sv. Pavla imeli prvi pomenek zastran uravnave zje-
:injene nemške države. Iz avstrijskega cesarstva sta prišla
amo dva zastopnika. Veljavna ta skupščina ničesar ni mogla
klepati, zató ker ni imela postavnega pooblastila: imela je torej
ɜ nasvetovati, kako bi se sklicala narodna skupščina vesoljnega
emškega naroda. Že na tem prvem shodu ali na takozvani
ripravljalni skupščini so se prav oblastno povzdignili republi-
anci, ki so bili za splošen državni prevrat, a ne samo za ka-
ošne prenaredbe: toda bilo jih je premalo in z veliko večino
o zmagali privrženci monarhične državne oblike ter sklenili, da
ma stalen odbor od petdeseterih mož paziti, ali posamezne vlade
:polnjujejo naredbe narodne skupščine ali ne. Republikanci so
ədaj zapustili Frankfurt ter skušali s prekucijo doseči namene
voje. Vodniki njihovi, Hecker, Struve in drugi, podali so se
.a južno Nemško ter ob švajcarski meji ščuvali narod, da bi

se vzdignil za republiko. Med domačim ljudstvom niso našli navdušenja za take stvari, nabrali pa so precej veliko število tujih republikancev in delavcev ter začeli boj. Badenski in würtemberški vojščaki so v desetih dneh popolnoma zmagali upornike ter jih razkropili na vse strani. Vodniki njihovi so po večjem uskočili na Švajcarsko.

Stari zavezni zbor v Frankfurtu je med tem naredil, da ima vsakih petdeset tisoč Nemcev voliti po jednega poslanca v novo narodno skupščino. Volili so tudi po avstrijskem cesarstvu in celó na Slovenskem.* Dne 18. maja so v Frankfurtu grmeli topovi in zvonili zvonovi ter oznanjali svetu imenitni dogodek, da se zbira prva narodna skupščina vseh Nemcev. Kar je bilo imenitnih in slavljenih mož na Nemškem, vse si našel med zastopniki; bilo je starih in mladih, pisateljev in učenjakov, prvih mož raznih deželnih zborov in takošnih, ki so zastran svobodoumnega mišljenja svojega že kazni trpeli. Vsi so imeli polno zaupanja v skupščino, ali premalo državniške izkušnje in modrosti. Za predsednika so si izvolili Henrika Gagerna, ki so ga vsi cenili po veliki njegovi poštenosti in previdnosti. Velika večina jih je bila monarhistov, ali nikakor niso bili jedini v tem, kako se ima urediti državno jedinstvo cele Nemčije. Izprevideli so vsi, da treba neke vrhovne izvrševalne oblasti, ki bi zamenila stari zavezni zbor; ali težje je bilo reči, kakošna naj bo ta nova oblast. Po dolgem prepiranju je večina pritrdila zvedenemu predsedniku Gagernu, ki je nasvetoval, da skupščina naj izvoli neodgovornega državnega upravitelja iz kake visokorodne kneževske rodbine, a ta naj si potém sam imenuje odgovorno ministerstvo. Laže so se sporazumeli, kdo naj bo ta upravitelj, kajti po zgodbah v Berolinu nihče ni več bil za pruskega kralja. pa so torej dne 28. junija z veliko večino izvolili avstrijskega nadvojvodo Ivana, ki je volitev sprejel, prišel v Frankfurt ter dne 12. julija nastopil svojo čast.

Res čudna je bila ta nova državna oblast, ki prav za prav ni imela ne države, ne oblasti; kajti vse nemške dežele so obdržale dotedanje svoje vladarje, ki se nikakor niso mislili ponižati pod „državnega upravitelja“ v Frankfurtu, kakor se prej niso zmenili za naredbe zaveznega zbora. Le neizkušeni zastopniki ali poslanci so si v prenapetem navdušenju svojem domišljevali, da narodna skupščina zdaj odločuje osodo cele Nemčije kateri so z državnim upraviteljem dali novega vrhovnega glavarja

* Več o tem in sploh o slovenskih zgodbah leta 1848. čitaj v knjigi „Slovenci in 1848. leto“, spisal Josip Apih, izdala „Matica slovenska“ 1888. leta.

Ƭoda nemški vladarji so drugače sodili. Njim je državni upra-ʼitelj bil le njihov skupni namestnik, ki je v Frankfurtu bil ɔlizu to, kar je prej bil zavezni zbor; imel je potolažiti tiste Ɲemce, ki so se tolikanj potegovali za državno jedinstvo cele Ɲemčije, nikakor pa se ni smel povzdigniti nad kralje in ce-ʼarja. Pruska je takoj v začetku poudarjala, da ne bode pri-;nala veljave takošnim sklepom, katere bi narodna skupščina ;klenila proti volji nemških vladarjev; a hanoveranski kralj je ;voj deželni zbor zagotovil, da nikdar ne bode pritrdil takošni ıemški ustavi, ki bi le količkaj omejila samostalnost posameznih ıemških držav. Republikanski radikalci v narodni skupščini so ;e zavoljo teh besed hanoveranskemu kralju zagrozili, da ga ɔodo s prestola pahnili, in niso odjenjali, dokler jih hanove-ʻanski poslanec ni potolažil. Sicer pa je sam nadvojvoda Ivan ɔil vladarjem najboljši porok, da narodna skupščina ne bode ɔrestopila postavne meje svoje. Zmerni možje so bili tudi novi lržavni ministri, katerim je na čelu bil Schmerling; ali ti možje ıiso imeli kaj opraviti, kajti denarni minister ni imel dohodkov, ʼojaški ni imel vojščakov, a ministru za zunanje stvari niso uji vladarji priznavali pravice, da zastopa celo Nemčijo. Ko je ıarodna skupščina določila šest milijonov tolarjev za napravo ıemškega bojnega brodovja, ni se posameznim deželam nič mu-lilo s plačevanjem; a ko je vojaški minister ukazal, da morajo ʼojščaki vseh nemških dežel priseči skupnemu državnemu upra-ʼitelju ter k opravi svoji dodati nemške trakove, uprli so se v ʼseh večjih deželah njegovi naredbi. Najbolj so se togotili na ᴾruskem, kjer so čim dalje bolj poudarjali samostalnost in ne-ɔdvisnost svojo od Frankfurta. Brez koristi je bilo delovanje ıarodne skupščine, ko je cele mesece razpravljala o „temeljnih ɔravicah“ vsakega nemškega državljana. Poslanci so se raz-ɔepili v premnogo strank, vendar pa je najmočnejša bila srednja tranka, ki je sicer želela ukrepiti novo osrednjo vlado, ali ni ıotela niti povzdigniti republike niti odpraviti posamezne nemške .ržave. Z njihovimi sklepi pa niso bili zadovoljni ne vladarji ıe narod, ki je trebal čisto drugih stvarij, nego pravice na ɔapirju.

Ob istem času, kakor nemška narodna skupščina v Frank-ıurtu, zborovala je pruska narodna skupščina v Berolinu. Tudi ı je med raznimi strankami bila zmerna srednja stranka naj-ıočnejša. Kralj Friderik IV., ki je v srcu svojem črtil „vso ʼstavno sleparijo“, niti s to večino ni bil zadovoljen, kajti pri-ıadevala je toliko sitnosti, da je minister Camphausen odstopil, ɲjegov naslednik Auerswald pa je skupščini obljubil cel koš

koristnih naprav. Prav oblastno se je pruska skupščina postavljala proti Frankfurtu.

Med tem so se zopet začele homatije zastran Schleswig-Holsteina. Danski kralj Friderik VII. je dné 28. januarja 1848 oklical novo ustavo za vso državo in nadejal se je, da bo z nekimi svobodoumnimi naredbami tudi prebivalce onih dveh vojvodin za se pridobil. Ali schleswig - holsteinski stanovi so se na shodu v Rendsburgu uprli kraljevim naredbam in volili poslanstvo, ki je njihove posebne terjatve neslo v Kodanj. Ravno tu pa se je ljudstvo vzdignilo ter med drugim odločno zahtevalo, da se ima Schleswig do dobra zjediniti z Dansko. Na ta poročila so danski Nemci v Kielu sklicali posebno začasno vlado za vojvodini Schleswig in Holstein ter ji na čelo postavili princa Friderika Avgustenburškega, ki se je z domačimi holsteinskim vojščaki polastil trdnjave Rendsburg, ob jednem pa pruskega kralja prosil pomoči. Pruski kralj Friderik Viljem je bil v veliki zadregi, kajti po svojem srcu se nikakor ni ujemal s holsteinskimi „uporniki“, in vendar jim ni smel odreči svoje pomoči, da se ne bi zameril pruskim in drugim Nemcem, katerim se je sam ponudil za zavetnika cele Nemčije. Ko je tud iz Frankfurta dobil pooblastilo, da brani nemške pravice, poslal je nekoliko pruskih krdel v Holstein, kamor so kmalu tud drugi nemški vojščaki in dobrovoljci šli pomagat rojakom svojim Sprva so Danci užugali malo domačo schleswig - holsteinsk vojsko, ali pruski general Wrangel je dansko vojsko zmagal pı Schleswigu, šel dalje na Jütland ter nasprotnike pognal n otoke. Toda ker Nemci takrat še niso imeli bojnega brodovja zmagali so Danci s slabimi svojimi ladijami na morju, zapr nemška primorska mesta ter ustavili vso nemško trgovino n morju. To je bila strašna izguba, ki se nikakor ni dala poravnati s pridobitvami na suhem, zlasti ker so se tudi Angleška, Francoska, Švedska in Ruska odločno postavile na stra Danske. Pruska se je tedaj jela pogajati ter v Malmö-u dn 26. avgusta sklenila precej sramotno premirje na sedem me secev. Pruski in danski vojščaki so morali zapustiti Schleswig Holstein, a začasno vlado je zamenila druga začasna oblast, k sta jo Danska in Pruska skupaj imenovali. Nemci so se strašn jezili, in narodna skupščina v Frankfurtu ni hotela odobriti skl njenega premirja. Schmerling se je odpovedal ministerski čast ali jo je zopet sprejel, ko je skupščina odjenjala in potrdila p godbo, ki je ni mogla prenarediti.

Nemci so bili kar poparjeni, ko so spoznali slabost na rodne skupščine, od katere so se tolike koristi nadejali za naro

svoj. To splošno nevoljo so hitro porabili radikalci ter so jeli ščuvati prosto ljudstvo, ki tisto leto ni imelo zaslužka ter bilo v veliki potrebi. Na prostorni trati pred Frankfurtom se je dne 17. septembra več tisoč ljudij zbralo v tabor in pozvalo republikanske poslance, naj izstopijo iz narodne skupščine ter se zberó v poseben shod ali konvent. Drugi dan je oborožena druhal hotela vlomiti vrata cerkve sv. Pavla, razpoditi narodno skupščino in oklicati nemško republiko. Toda vojščaki so še o pravem času prišli pred cerkev, razgnali upornike ter jim do večera vzeli vse barikade, s katerimi so se hoteli zavarovati. Razkačeni krvoloki so v jezi svoji pred mestnimi vrati zgrabili zmerna poslanca A. Auerswalda in kneza Lichnovskega ter ju umorili. To divjaštvo je ljudem vzelo vso vero v narodno gibanje, in najboljši možje so se mu odslej odtegnili. Republikanci so se skušali še v nekih mestih na južnem Nemškem vzdigniti, ali povsod jim je izpodletelo.

Razna znamenja so kazala, da pojde svobodoumno gibanje tudi na Pruskem rakovo pot. V pruski narodni skupščini so sicer zmerni možje do zadnjega imeli večino, ali predrzni radikalci so jih vedno strahovali ter jih večkrat nekoliko potegnili na svojo stran. Bilo jih je, katerim je to strahovanje presedalo, pa niso več dohajali v seje, kar je radikalce le še bolj ohrabrilo. Pa tudi zunaj zbornice v Berolinu ni pojenjalo razsajanje in strahovanje demokratskih in republikanskih postopačev, ki so s takošnim počenjanjem v veliki večini treznih in delavnih prebivalcev budili željo, da bi bilo skoro konec svobodoumnemu rogoviljenju. Z njimi so se do dobrega ujemali vsi kraljevi uradniki, vsi vojščaki in vojaški častniki ter posebno pruski plemenitniki, ki so od dne do dne prevzetnejše povzdigovali glave ter utemeljevali „pruska društva“, da bi oslabili prizadevanje narodnih Nemcev. Ko so se v Svidnici dne 31. julija v krvavem boju zgrabili vojščaki in meščanski brambovci, sklenila je narodna skupščina v Berolinu neko „vodilo“, kako se imajo vojaški častniki obnašati ter prijateljski družiti z meščani. Kralj sklepa ni odobril, narodna skupščina pa tudi ni odjenjala, in ker se je bilo bati novega upora, odstopilo je rajši ministerstvo. V takošnih razmerah kralj ni mogel hitro dobiti novih svetovalcev, ali za večjo varnost je generala Wrangela s petdesetimi tisoč moži pozval v bližnjo okolico berolinsko. Da bi preveč ne razdražil narodne skupščine, potrdil ji je nekoliko svobodoumnih postav, ali že dne 2. novembra je grofa Brandenburga imenoval prvega ministra ter jasno pokazal mišljenje svoje. Poslanci so ga rotili, naj odpusti novega mi-

nistra, pa zastonj. Dne 9. novembra je narodna skupščina morala ustaviti svoje zborovanje v Berolinu ter se preseliti v Branibor, kjer je dne 27. novembra imela biti prva seja. Zmerni poslanci so se takoj pokorili najvišjemu povelju, republikanci pa so ostali v zbornici, dokler jih niso razpodili vojščaki. Nov ukaz je razpustil meščansko brambo ter za Berolin in še neka druga mesta razglasil obsedno stanje. Republikanci in radikalni poslanci sploh so se zdaj tu, zdaj tam shajali ter delali sklepe zoper vladno nasilje, ali nikjer jim ni obveljalo. Berolinski prebivalci niso več marali za nje, ampak z velikim veseljem so pozdravljali vojščake, ki so prišli v mesto, da napravijo mir in red. Ker republikanci niso hoteli več iti v narodno skupščino, sešlo se je v Braniboru še le dne 1. decembra toliko poslancev, da so mogli začeti zborovanje; ali že dne 5. decembra je kralj razpustil narodno skupščino ter oklical novo ustavo. Narod je s to ustavo bil zadovoljen, kajti našel je v njej zagotovljene vse svobodoumne naprave, ki si jih je želel; le jedna naredba je osupnila zvedene može, ta namreč, da sme kralj tudi sam dajati postave, kedar ne zboruje državni zbor, ki se je v prihodnje ločil v gornjo in dolnjo zbornico.

V narodni skupščini v Frankfurtu so med tem ugibali in se posvetovali, kako bi vse nemške dežele zložili v nekako skupno zavezno državo; ali nikakor niso mogli najti pravega pota do cilja svojega. Največ težav jim je prizadevalo avstrijsko cesarstvo, ki so ga vsi šteli med nemške države, a vendar je vsakdo vedel, da je le mali del prebivalcev nemške krvi. Bilo je bistroumnih mož, ki so že takrat zahtevali, da se nemška država zjedini in uredi brez Avstrije, katera se naj do dobrega loči od Nemčije. Ali temu so ugovarjali zastopniki avstrijskih Nemcev in drugi neizkušeni možje, ki so znali lepo in navdušeno govoriti o nemški narodnosti, ali niso razumevali obstoječih državnopravnih razmer, ki se niso dale odpraviti ali prenarediti. Pa tudi sama vlada avstrijska bi ne bila nikakor privolila v ločitev, marveč je silno želela ohraniti staro svojo veljavo na Nemškem ter se na vso moč prizadevala, da se ne bi preveč povzdignila kaka druga nemška država, zlasti Pruska. Prav zató je dovolila, da je nadvojvoda Ivan šel v Frankfurt ter postal začasen državni upravitelj. Nekateri so tedaj mislili, da bi bilo najbolje, ako bi se v Avstriji nemške dežele čisto ločile od ostalih, pa da bi se nemški del cesarstva zjedinil z nemško zavezno državo. Tudi temu nasvetu bi se bila odločno uprla avstrijska vlada, ki je ravno v celoti cesarstva videla naj večjo svojo moč. Da bi vsem ustregel, sprožil je zvedeni pred

sednik Gagern misel o ožji in širji nemški zavezi; prva bi se uredila brez Avstrije, druga pa z njo; toda ni mu obveljalo, in narodna skupščina ni ničesar sklenila gledé Avstrije. Dogodbe v Kromerižu so Nemce v Frankfurtu precej poparile, da niso več tolikanj hrepeneli po Avstriji. Avstrijanec Schmerling se je moral odpovedati časti nemškega ministra ter jo prepustiti Gagernu, katerega je na predsedniškem stolu v narodni skupščini zamenil poslanec E. Simson. Novi minister je hotel nemško zavezo urediti brez Avstrije, potém pa z njo skleniti posebno zavezo, kakor je že prej nasvetoval. Modremu predlogu ni zdaj nihče toliko nasprotoval razun šestdesetih poslancev avstrijskih Nemcev, katere je vodil Schmerling. Rotili so se, da ne dajo deliti Nemčije, niti se ne dajo poditi iz nemške narodne skupščine. Osnovali so novo takozvano veliko nemško stranko, kateri so se pridružili tudi katoličani in republikanci.

Zopet so zvedeni Nemci delali na to, da bi pruskega kralja oklicali za nemškega cesarja. Minister Gagern je sam šel v Berolin, da bi Friderika Viljema IV. pregovoril, naj se uda silni želji nemških mož ter se postavi na čelo nemškega naroda. Pruski kralj mu je odločno zavrnil, da nikakor ne sprejme cesarske krone iz rok prevratnikov; takoj nató pa je svojega pobočnika, grofa Brühla, poslal v Olomuc na dvor avstrijskega cesarja, da bi zvedel, kako avstrijska vlada sodi o nemški zavezi. Tedanji avstrijski minister knez Schwarzenberg je najprej poudarjal potrebo, da se Avstrija in Pruska složno upreta prevratnikom, potém pa rekel, da se mora ustavna osnova frankfurtske skupščine ovreči ter zameniti z drugo, po kateri bi se nemške države zopet zjedinile v državno zavezo, kakor leta 1815., s to izpremembo, da bi v zaveznem zboru poleg vladnih zastopnikov sedeli tudi voljeni poslanci. Vso nemško deželo je mislil razdeliti na šestero okrožij, od katerih bi jedno obsegalo avstrijske dežele, od ostalih pet pa vsako po jedno nemško kraljestvo ter nekoliko bližnjih vojvodin in kneževin. Pruski kralj se je popolnoma ujemal s to osnovo, nikakor pa ne svetovalci njegovi. Minister Bülow je hitro Bunsena, pruskega poslanca v Londonu, in nekdanjega ministra Camphausena pozval v Berolin, da bi kralja odvrnili od Avstrije ter ga sprijaznili s Frankfurtom. Omahljivi Friderik Viljem se je dal pregovoriti ter je vsem nemškim vladarjem razposlal predlog o ožji in širji zavezi ter jih vprašal, kako oni sodijo o tem; narodni skupščini v Frankfurt pa je poročil, da se bode v prihodnje rad oziral na sklepe večine, ali o cesarski kroni ne sme nihče več niti ziniti ne.

Avstrijska vlada je bila kar osupla, da se ji je pruski kralj tako hitro izneveril. Schwarzenberg je takoj poročil v Frankfurt, da se brez Avstrije ničesar ne sme skleniti, a rekel je tudi, da se nemške dežele morejo zjediniti v državno zavezo, nikakor pa ne v zavezno državo. Bolj nego upor avstrijske vlade bila je nesloga med poslanci uzrok, da narodna skupščina v Frankfurtu ni mogla storiti veljavnega sklepa. Pa tudi vladarji sami se niso ujemali gledé državnega jedinstva cele Nemčije; kajti med tem ko so manjši knezi bili za cesarstvo, upirali so se mu kralji odločno ter nagibali na avstrijsko stran. Razpor med Nemci v Frankfurtu je bil večji nego kdaj poprej. Da ne bi ves dotedanji trud bil zastonj, predlagal je poslanec Welcker dne 12. marca 1849, naj narodna skupščina odobri izdelani ustavni načrt ter prihodnjim zborom prepusti, da ga popravijo, ob jednem pa je nasvetoval, naj se brez ozira na Avstrijo voli nemški cesar s pravico nasledstva. Le s četerimi glasovi večine so sprejeli poslednji predlog ter dne 28. marca Friderika Viljema IV. izvolili za nemškega cesarja. Še enkrat je poslanstvo šlo v Berolin, pa zopet zastonj. Omahljivi kralj se ni mogel odločiti ter se je le v toliko udal, da bi bil z dovoljenjem ostalih vladarjev začasno sprejel nemško vodstvo.

Med tem so dne 5. aprila 1849 avstrijski poslanci od svoje vlade dobili ukaz, da se imajo vrniti domú; le nadvojvoda Ivan je še ostal v Frankfurtu. Narodna skupščina je bila čisto zbegana in ni mogla več mirno zborovati; pozvala je vse nemške vlade in deželne zbore, naj odobré osnovano nemško ustavo; ali že je izgubila prejšnje zaupanje, in od dne do dne se je manjšalo število navzočnih poslancev. Vlade manjših nemških držav so odobrile osnovo; Bavarska, Hanoveranska in Saska so jo ovrgle; würtemberški kralj jo je priznal, ko so se ljudje in vojščaki pripravljali na upor; pruski kralj pa je razpustil državni zbor, ki se je potegoval za osnovo, a dne 28. aprila je odločno rekel zadnjo besedo, da ne sprejme cesarske krone niti ne priznava osnovane ustave. Zopet je mnogo poslancev zapustilo Frankfurt. Kljubu temu je skrčena narodna skupščina dalje zborovala, razpisala volitve za nemški državni zbor, ki bi se v Frankfurtu dne 22. avgusta imel sniti po novi osnovi; a dokler bi se pruski kralj branil cesarske krone, naj bi ga nadomestoval vladar največje države, ki bo v zboru imela zastopnike svoje. Le z dvema glasoma večine je ta sklep obveljal. Splošna razdraženost je republikanskim rovarjem dobro došla, in kjer so mogli, naščuvali so ljudstvo, da se je vzdignilo. V pruskih mestih je vlada hitro zadušila vsak upor. Saski kralj

je z ministri svojimi moral bežati iz Draždan, kjer so uporniki oklicali začasno vlado; ali prišli so domači in pruski vojščaki in v petih dneh so po hudem boju zmagali ter zopet napravili mir in red. V bavarski Pfalci ob Renu so uporniki tudi imenovali začasno vlado, privabili na svojo stran 2000 vojščakov ter strahovali kraljeve urade in vso deželo. Na Badenskem so se vojščaki najprej uprli v Rastattu, a potém v Karlsruhi, kjer so se prevratniki takoj po odhodu velikega vojvode polastili vladarske oblasti.

Po teh dogodbah so republikanski poslanci v Frankfurtu postajali čim dalje predrznejši in so tako divjali, da se je Gagern z vsemi svojimi tovariši odpovedal ministerski časti. Državni upravitelj je imenoval novo svetovalstvo, ki pa ni imelo nobene veljave v narodni skupščini. Zastonj so razkačeni poslanci sklenili, da se morajo vsi vojščaki ter vsi deželni in meščanski brambovci z orožjem potegovati za osnovano nemško ustavo; pruski, saski in hanoveranski poslanci so dobili ukaz, da se imajo neutegoma vrniti domú, drugi so sami zapustili Frankfurt, a kar jih je ostalo, bilo jih je premalo, da bi mogli zastopati ves nemški narod. Kljubu temu je ta peščica stanovitnih dalje zborovala, in ko so se Frankfurtu bližali vojščaki, preselila se je v Stuttgart. Prav oblastno so tu za vso Nemčijo izvolili novo vlado od peterih mož, dne 18. junija 1849 pa so jih razgnali würtemberški vojščaki, in bilo je konec prve narodne skupščine vseh Nemcev. Zoper upornike ob Renu in na južnem Nemškem so se tamošnji vladarji obrnili na pruskega kralja, ki jim je hrabrega svojega brata, pruskega princa, poslal na pomoč. Pruski in bavarski vojščaki so kmalu na vseh krajih užugali upornike. Najdalje se je branil poljski general Mieroslavski, ali ko so zmagalci dne 23. julija vzeli trdnjavo Rastatt, uskočil je tudi on z drugimi poveljniki in prvimi podpihovalci na Švajcarsko, med tem ko je ujetim njihovim tovarišem ostro sodila vojaška sodba.

Zmerni nemški domoljubi, ki so se le na postavni poti potegovali za jedinost cele Nemčije, nadejali so se, da bodo nemški vladarji zdaj sami uredili to jedinost; upali so, da se bode pruski kralj postavil na čelo nemške zaveze ter jo prenaredil, kakor je obljubil. Ali v to ne bi Avstrija nikdar dobrovoljno privolila, in tudi drugi vladarji večjih nemških držav so se bali pruskega vodstva, akoprem so se v strahu pred nemškimi domoljubi in prevratniki hlinili prijatelje pruskemu kralju ter se z njim pomenkovali zastran državne jedinosti. Oslanjaje se na njihovo poštenje, zahtevala je pruska vlada od nadvojvode

Ivana, naj se odpove časti nemškega državnega upravitelja ter jo prepusti pruskemu kralju. Nadvojvoda je odločno odgovoril, da je ni moči, ki bi mu smela vzeti poverjeno oblast, a on da bo sam razsodil, kdaj mu je odstopiti. Kralj Friderik Viljem IV. bi se ne sprl rad z Avstrijo, pa je generala Canitza poslal na Dunaj, da bi se zlepa pobotal. Nasvetoval je zopet ožjo in širjo zavezo. Pruska in ostale nemške dežele bi se združile v zavezno državo, a ta bi z avstrijskim cesarstvom sklenila drugo zavezo. Na čelu te širje zaveze bi bil direktorij, ki bi stalno bival v Regensburgu, in v njem bi Avstrija imela prvo besedo. Toda vsa prizadevanja Canitzova so bila brez uspeha. Med tem so se zastopniki bavarske, saske in hanoveranske vlade v Berolinu z zastopnikom pruske vlade, plemenitim domoljubom Radovitzom, že posvetovali, kako bi osnovali novo zavezno državo. Sklenili so, da se sprejemajo le tiste dežele, ki bi dobrovoljno pristopile k zavezi. Glava zaveze bi bil pruski kralj, postavodajalno moč pa bi imel državni zbor skupaj s kneževskim zborom. Ko so te in druge stvari uredili, obotavljal se je bavarski zastopnik prvi podpisati storjene sklepe; saski in hanoveranski pa sta podpisala z nekim pridržkom ter sta meseca maja v imenu svojih vlad s Prusko sklenila začasno „trivladno“ zavezo na leto dnij. Imenovali so za ta čas tudi zavezno sodišče in upravno svetovalstvo pod vrhovnim vodstvom pruskega kralja. Pa tudi ta zaveza je bila gola sleparija, kajti s svojim pridržkom sta Saska in Hanoveranska vsak čas mogli izstopiti, kakor hitro bi jim kazalo ukreniti na kako drugo stran. Kljubu temu so vse tri vlade razposlale skupno povabilo ostalim nemškim vladarjem, da bi pristopili k zavezi. Razun Bavarske, Würtemberške in malega Hessen-Homburga so se oglasile vse nemške vlade ter so svoje zastopnike iz Frankfurta pozvale domú.

Največ zaupanja v novo zavezo so imeli tisti nekdanji poslanci v Frankfurtu, ki so pruskega kralja hoteli oklicati za nemškega cesarja. Dne 26. junija so se skoro vsi sešli v Goti na pomenek in jednoglasno so izrekli, da priznavajo novo zavezo, ter da se bodo udeležili volitve v državni zbor. Toda lepe nade so zopet splavale po vodi. Bavarska je bila zoper zavezo ter se je kot tretja država mislila postaviti med Prusko in Avstrijo, posredovati med obema ter braniti državno neodvisnost srednjih nemških držav. Brž ko je zvedela pravo mnenje Saske in Hanoveranske, rekla je dne 8. septembra odločno, da ne pristopi k pruski zavezi. Še bolj so zaupanje v prusko vlado omajale schleswig-holsteinske homatije, zaradi katerih so se v Londonu dogovarjali. Danska ni hotela kar nič odjenjati ter je

dne 3. aprila 1849 odpovedala premirje. Akoprem so Schleswig-Holsteinci domačo svojo vojsko pomnožili na 20.000 mož ter razun teh imeli še 45.000 nemških vojščakov, začeli so hrabri in predrzni Danci s tridesetimi tisoč moži vojsko, nadejaje se pomoči od bojnega brodovja. Toda to pot so Nemci na morju zmagali ter zažgali veliko dansko ladijo, ki se je razletela v zrak, predno so se vsi mornarji mogli rešiti. Pa tudi na suhem so sprva bili srečni. Nemška zavezna vojska je z naskokom vzela Düppelske obkope ter Dance zagnala nazaj proti Alsenu, Schleswig-Holsteinci pa so sami vzeli Kolding. V ti zadregi sta Dancem pomagali angleška in ruska vlada, ki sta odločno rekli, da Nemci ne smejo prestopiti schleswiške meje. Angleže je skrbelo, da Nemci ne bi na morju premogočni postali, in ko so zavezne bojne ladije z narodno nemško zastavo prijadrale preblizu Helgolanda, streljali so Angleži z otoka na nje, češ da ne poznajo te zastave. Navzlic temu je poveljnik Prittwitz z nemško-prusko vojsko šel na Jütland, ali tratil je čas brez pravega začetja, med tem ko so Schleswig-Holsteinci zastonj oblegali trdnjavo Fridericijo, kjer jim je poginilo mnogo vojščakov, ostali pa so se morali umakniti nazaj. Nemci so zdaj očitali Pruski, ki je vodila to vojsko, da je ona s svojo neodločnostjo in nerodnostjo kriva vse nesreče. Pruska vlada se je tedaj podvizala ter dne 10. junija v Berolinu podpisala načrt mirú, kakor ga je nasvetovala Angleška. Vojvodini Schleswig in Holstein sta se imeli ločiti druga od druge, dobiti vsaka svojo deželno oblast ter ostati pod danskim kraljem. Holstein so tudi v prihodnje prištevali deželam nemške zaveze, Schleswiga pa ne. Do končno veljavnega mirú so pruski vojščaki imeli ostati v Schleswigu.

S takošno sramotno pogodbo nemški domoljubi prav nič niso bili zadovoljni, a nemški državni upravitelj v Frankfurtu ji je odrekel vso veljavo, zató ker je sklenjena brez njegovega znanja. Nihče ni več mislil, da bi Pruska mogla urediti nemško jedinost; Radovitz je v pruskem državnem zboru odkritosrčno rekel, da treba počakati boljših časov; a že je bila jako mogočna tista stranka, ki je črtila vsako narodno in svobodoumno prizadevanje ter si želela neomejeno kraljevo vlado brez ustave. Kralj Friderik Viljem IV. je sam tako sodil ter šel na Češko pozdravljat mladega avstrijskega cesarja Franja Josipa I. Odrekel se je vsem prejšnjim osnovam ter le to želel, da bi v stari nemški zavezi Pruska imela čisto jednako veljavo z Avstrijo. Obé državi sta nató sklenili začasno pogodbo ali takozvani „interim“ do 1. maja 1850. Za ta čas sta na čelu

nemške zaveze bila po dva avstrijska in dva pruska pooblaščenca, nadvojvoda Ivan pa se je dne 20. decembra odpovedal svoji časti ter šel iz Frankfurta.

Po vsem tem ožja prusko-nemška zavezna država nikakor ni mogla oživeti, če je tudi upravno svetovalstvo razpisalo volitve ter zavezni državni zbor sklicalo v Erfurt na dan 20. marca 1850. Saska in Hanoveranska se nista udeležili volitev, avstrijska vlada pa je zoper zborovanje v Erfurtu naznanila svoj ugovor. Da bi zmešnjava bila še večja, sklenile so Saska, Bavarska, Würtemberška in Hanoveranska med seboj „čvetero-kraljevo-zavezo“ ter osnovale zopet nekako državno zavezo, ki je bila prava spaka ter ni imela drugega namena, nego da bi zastrašila male vladarje ter jih odvrnila od Pruske. Würtemberški kralj je v prestolnem govoru tako razžaljivo govoril o nemški jedinosti, da je pruski kralj svojega zastopnika iz Stuttgarta pozval domú. Napovedani zbor, ki se je kljubu vsem oviram dne 20. marca sešel v Erfurtu, bil je nov dokaz o razkosanosti in neslogi nemškega naroda. Le malo dežel je bilo zastopanih po svojih poslancih, a prav med njimi je bilo veliko število takošnih, ki bi nemško jedinost rajši podirali nego povzdigovali. Vse prizadevanje domoljubov ni ničesar koristilo; kajti vlada pruska je bila tako zbegana, da sama ni vedela, kaj bi začela z zborom, ki se je dne 29. aprila zopet razšel. Še enkrat je pruski kralj nemške kneze, privržence svoje, na dan 8. maja pozval na pomenek v Berolin; ali zopet se mu jih je nekoliko izneverilo, in bilo je konec pruske zaveze. Od domačih in tujih vladarjev čim dalje bolj osamljena Pruska je nató dne 2. julija 1850 v Berolinu sklenila z Dansko končni mir, po katerem je v Schleswig-Holsteinu vse tako ostalo, kakor je bilo pred vojsko; dne 2. avgusta pa so Angleška, Ruska in Francoska podpisale „zapisnik v Londonu“, da mora Danska cela skupaj ostati, in da se postava o nasledstvu ne sme prenarediti. Schleswig-Holsteinci so si sami hoteli priboriti neodvisnost svojo, ali v hudem boju pri Idstedtu dne 24. in 25. julija so obnemogli pred mnogo večjo dansko vojsko, in tudi pozneje niso več zmagali. Morali so torej razpustiti svojo vojsko ter se na milost in nemilost podati danski vladi. Do dobrega je tem homatijam bilo konec, ko je dne 8. maja 1852 tudi Pruska podpisala „londonski zapisnik“.

V Frankfurtu so se med tem zastopniki nemških vladarjev zopet zbrali kakor nekdaj ter so dne 7. avgusta 1850 ponovili staro nemško zavezo, v kateri je Avstrija imela prvo besedo. Pri zaveznem zboru je volilni knez hessenski prosi

›omoči zoper svoje neposlušno ljudstvo, in že so avstrijski, ba-
'arski in würtemberški vojščaki po sklepu svojih vladarjev
›restopili hessensko mejo. Pruska vlada ni hotela priznati ve-
ijave frankfurtskih sklepov in je z druge strani tudi vojščake
voje poslala v Hessen. Malo da se tedaj ni vnela vojska med
Avstrijo in Prusko. Da bi se ubranila, šel je pruski princ v
'aršavo na pomenek z avstrijskim in ruskim cesarjem, ali ni-
esar ni opravil. Nasprotja so se po tem shodu le še bolj
›oostrila, in že so se na Pruskem in v malih deželah njenih
aveznikov delale priprave za vojsko. Naposled pa je pruski
ralj vendar le odjenjal ter se udal avstrijskim terjatvam. Me-
eca novembra se je do cela odrekel vsaki posebni prusko-
emški zavezi, a natό je (po shodu njegovega ministra Man-
euffela z avstrijskim ministrom Schwarzenbergom v Olomucu
ne 19. novembra 1850) zaveznemu zboru v Frankfurtu pre-
ustil, da po svoje uredi razmere v Hessenu in tudi v Hol-
teinu. Ko so se nemški vladarji dne 23. decembra 1850 v
)raždanih zbrali na pomenek zastran nemške zaveze, sklenili
o, da ima Avstrija z vsemi svojimi deželami in narodi stopiti
zavezo, kateri na čelo bodo postavili izvrševalno oblast od
eveterih zastopnikov večjih držav. Na ugovor angleške in
'ancoske vlade so ta sklep tako prenaredili, da je le zahodna
olovica avstrijskega cesarstva ostala v nemški zavezi.

V avstrijskem cesarstvu in v Italiji.

Miroljubne narode avstrijske je najbolj skrbelo slabo de-
arno stanje cesarstva; vsakdo se je bal državnega bankrota,
ı brž ko so došla poročila o prekuciji v Parizu meseca fe-
ruarja 1848. leta, poskrili so ljudje ves kovani denar, a drugi
› hiteli v hranilnice ter jemali iz njih, kar so imeli prihra-
jenega. V splošni negotovosti je poslanec Balog v ogerskem
ržavnem zboru v Požunu dne 3. marca zahteval, naj vlada
ızglasi natančen račun o narodni banki ter s tem potolaži
replašeno ljudstvo. Ali za njim se je vzdignil Košut in rekel,
a je vladarstvo samo krivo grozeče nesreče. Nasvetoval je, da
› kralju pošlje pismo, ki bo obsegalo vse terjatve ogerske,
›sebno ogersko ministerstvo, narodno vojsko in drugega več
›r ustavo za vse dežele cesarstva, češ le ta bode porok za
gerske svoboščine. Zdaj so se tudi Čehi oglasili. Dne 11. marca
› domoljubni možje sklicali v Prago velik tabor samih omi-
ınih ljudij, ki so jednoglasno sklenili, da se imajo v pismu
a cesarja razložiti vse prošnje češkega naroda. Najimenitnejši

sklepi so bili, da ima češki jezik v šolah in uradnijah dobit jednako pravico z nemškim; da se skliče skupen deželni zbo Češke, Moravske in Šleske; da se odpravi tlaka in sodnijsk oblast grajščakov. Poseben odbor, kateremu so na čelo postavili grofa Deyma, imel je to pismo urediti in izročiti cesarju

Še bolj je na Dunaju bilo vse razdraženo in zbegano. V državnem svetovalstvu si na nobeno stran niso vedeli pomagati. Nadvojvoda Franjo Karol in njegova žena Sofija ter nadvojvoda Ivan in Štefan so pritrdili tistim svetovalcem, ki s hoteli kar takoj nekoliko zadovoljiti splošnim željam; nadvojvod Ljudevik in knez Metternich pa sta jim na vso moč ugovarjala, in ostalo je vse pri starem. V tem se je med ljudstvon začelo čim dalje bolj živo gibanje. Razna društva so vladi pismenih prošnjah razodevala svoje želje; pravoslovno-politične čitalnica je zahtevala ustavo po francoskem vzoru; vseučilišcn učenci so terjali naučno, versko, govorniško in tiskovno svobodo. Da ne bi nemirno ljudstvo motilo zborovanja starih deželnih stanov dolenje Avstrije, razglasila je vlada pod veče dne 12. marca cesarsko pismo, ki je obljubilo, da se bodo za stopniki vseh stanov in vseh dežel pozvali na Dunaj na posvetovanje zastran najnujnejših državnih prenaredeb. Ali ta okli je prišel prepozno, a obetal je premalo. Ko so se drugo jutr dne 13. marca deželni stanovi po stari navadi zbrali, pridr so za njim vseučiliščni učenci ter več tisoč drugih ljudij, d jih je bilo vse polno na dvorišču deželne hiše in po bližnji ulicah okoli nje. Predrzni govorniki so obdelovali zbrano mnc žico; dijak ji je čital Košutov govor; židovski zdravnik Fisch hof je klical slavo Magjarom, Italijanom in svobodi. Razdra ženo ljudstvo je hotelo vedeti, kaj sklepajo stanovi, ter je p slalo nekoliko svojih v zbornico; vse potrpljenje pa ga je m nilo, ko je čulo, da stanovi ne terjajo drugega nego združe odbor vseh deželnih stanov. Planilo je v zbornico, grozilo s stanovom in jih tako preplašilo, da so se podali na dvor pros cesarja večjih svoboščin. Cesarski svetovalci so poslance sk šali potolažiti, ali nič gotovega jim niso obljubili. Med tem nadvojvoda Albrecht vojščake pripeljal pred deželno hišo. Ra kačeni uporniki so tedaj zgrabili stole in drugo pohištvo t metali dol na vojščake in na samega nadvojvodo. Pokan pušk je množico razgnalo, ali po vsem mestu se je razleg krik: „Proč z Metternichom! Proč z vojščaki!“ Hitro so meščani oborožili, in tudi vseučiliščni učenci so zahtevali orožj da bodo pomagali čuvati red in mir. Še zmirom ni hot Metternich odjenjati in ni si dal dopovedati, da je na Duna

es revolucija; ko mu je pa nadvojvoda Ljudevik sam rekel, a mora iti, odpovedal se je ministerski časti, v kateri je nad rideset let odločeval usodo avstrijskih narodov ter tudi po ostali Evropi imel veliko veljavo. Po Dunaju so kar vriskali od veselja, a na večer so mesto razsvetlili. Drugo jutro je cesarski azglas dovolil svobodo tiskanja in napravo narodne garde; dne 5. marca pa je drugo cesarsko pismo obljubilo ustavo, zastran atere se bodo poslanci vseh deželnih stanov razun ogerskih brali na pomenek. Metternich je zvečer dne 14. marca pobegnil z Dunaja. Sprva je bival na gradu Feldbergu pri knezu Lichtensteinu, a ko niti tu ni bil več varen, podal se je na Angleško. Do jeseni leta 1851. je živel v Londonu, v Bruselju ali pa na svoji grajščini na Šentjanževski gori; potém se e zopet vrnil na Dunaj, ali nikdar se ni več vtikal v vladarske stvari. Dne 11. junija 1859 je umrl, šest in osemdeset let star.

Na dunajskem dvoru so sprva mislili kneza Windischgrätza imenovati za vrhovnega diktatorja, ali izprevideli so, da to ne gre; kajti ta gospod starega kopita je sodil, da se „človek se le z baronom začenja“. Pozvali so torej v ministerstvo bolj svobodoumne može, ki so se hitro drug za drugim vrstili. Prvi „odgovorni“ minister je bil grof Kolovrat, za njim grof Ficquelmont, a tega je zamenil baron Pillersdorf. Prevratni časopisi so predrzno pisali zoper vsakega, ki jim ni bil po volji, ter naščuvali ljudstvo, da mu je z nesramnim razsajanjem skazovalo zaničevanje in sovraštvo svoje. Prvo besedó so takrat na Dunaju imeli vseučiliščni učenci in razni meščanski odbori, ki so se meseca maja zjedinili v skupni „osrednji odbor“. Ta odbor je imel več veljave nego vse cesarske oblasti. Da bi ljudi zopet za se dobila, izdelala je vlada po najbolj slavljenih vzorih načrt ustave ter ga dne 25. aprila oklicala. Ali nobena stranka, noben narod ni bil po vsem zadovoljen s to ustavo. Zasmehovali so jo in dalje kljubovali vladnim naredbam, a ko je ministerstvo namerjavalo razpoditi „osrednji odbor“, vzdignilo se je ljudstvo dne 15. maja in prisililo vlado, da je preklicala ustavo od 25. aprila ter obljubila, da bo to stvar do cela prepustila posebni ustavodajalni narodni skupščini ali takozvani konstituanti. V takošnih razmerah se cesar Ferdinand na Dunaju ni čutil varnega, pa je dne 17. maja zvečer pobegnil. Na videz se je peljal na izprehod v Schönbrunn, odtod pa je skrivaj odpotoval v Innsbruck. Dunajčanje so bili prvi čas kar osupli, celó sram jih je bilo, ter so ministerstvu izrekli popolno zaupanje svoje, cesarja pa prosili, da bi se čim prej povrnil nazaj. Osrednji odbor se je razšel, le vseučiliščniki

niso hoteli izročiti orožja, pa so se dne 26. maja zopet vzdignili ter pomnoženi z delavci po ulicah delali barikade. Hoté ali nehoté jim je moralo ministerstvo pustiti orožje ter dovoliti, da se je za brambo ljudskih pravic ter za obdržanje javnega reda in mira osnoval „meščanski odbor“ od dveh sto mož, katerim na čelu je bil židovski doktor Fischhof.

Na Češkem so cesarska pisma napravila veliko veselje. Vsi stanovi so podpisovali prošnjo, ki jo je v Pragi zložil prej omenjeni narodni odbor, a dne 19. marca so jo imenitni možje nesli na Dunaj. Med tem so se v Pragi in po drugih čeških mestih napravile narodne garde ter posebna akademijska legija dijakov, da so imetje in življenje čuvale pred tatovi in podobno druhaljo; narodni odbor pa je vse storil, da bi nevedno ljudstvo poučil ter tako obdržal javni mir. Dne 22. marca je cesar na Dunaju sprejel češko poslanstvo, in že drugi dan je vlada rešila češko prošnjo. Nekatere želje je takoj odobrila, a na druge da bode pozneje odgovorila. Ko so se dne 27. marca poslanci vrnili v Prago, šlo jim je takorekoč vse mesto naproti. Narodna garda in brez števila drugih ljudij, moških in ženskih, starih in mladih, peljalo jih je v slovesnem izprevodu po nališpanih ulicah na Konjski trg do podobe svetega Večeslava. Tu je nadškof praški z mnogimi duhovniki zapel: „Tebe Boga hvalimo“, potém pa so poslanci z visoke lece zbrani množici oznanili cesarski odlok. Ali le prekmalu so se zmračili veseli obrazi. Najnovejše dogodbe na Dunaju in na Ogerskem so zaslepile nezrele ljudi, da niso bili zadovoljni z oglašenimi pridobitvami. Ko so Pražani zvečer namerjavali razsvetliti mesto, letali so dijaki po vseh ulicah ter ubranili osvečavo. Narodni odbor je nato drugi dan sklical nov ljudski tabor ali ob istem času so dijaki in starejši možje, ki so z njimi bil istih mislij, imeli posebno prav burno zborovanje. Bojé se še večje prekucije, dovolilo je ministerstvo po telegrafu, da so vojaške oblasti praškim dijakom izročile štiri tisoč pušk. Narodna garda in dijaki so zdaj prevzeli vse javne straže. Ljudski tabor je tedaj tudi povečal terjatve svoje ter narodni odbor pooblastil, da napiše novo prošnjo, v kateri naj znova zahteva zjedinjenje Češke, Moravske in Šleske, skupen ustavodajalni deželni zbor, na katerem bode tudi priprosto ljudstvo imelo svoje zastopnike, ter samostalno deželno ministerstvo za notranje stvari. Te prošnje narodni odbor ni izložil na splošno podpisovanje, ampak dal jo je deželnemu glavarju, da bi jo kar on podpisal in potrdil, da obsega želje vseh prebivalcev mesta Prage. Ko se je glavar obotavljal ter zahteval, naj se narodn

odbor razide, vzdignilo se je ljudstvo ter ga s silnim razsajanjem prisililo, da je podpisal. Potolažena množica se je zdaj vriskaje valila po mestnih ulicah, a na dolgem drogu so nosili velik kos papirja, na katerem sta v velikih črkah stali besedi: „Podpisal je“.

Med tem ko so poslanci z novo prošnjo šli na Dunaj, imenoval je deželni glavar poverjeništvo, ki bi se imelo posvetovati o potrebnih prenaredbah. Plemstvo češko se je dobrovoljno odreklo starim svojim pravicam ter pri cesarju zagovarjalo češko prošnjo. Ali vse to ni moglo pomiriti razdraženega ljudstva. Deželni glavar je zopet moral odjenjati ter pozvati narodni odbor, da se je z deželnim poverjeništvom zjedinil v skupni „narodni odbor“ za vso Češko. Dne 8. aprila je cesar potrdil tudi drugo prošnjo češko, le zjedinjenja Češke, Moravske in Šleske za zdaj ni mogel odobriti. „Narodni odbor“ je pod predsedništvom deželnega glavarja hitro delal priprave za volitve, osnoval predloge deželnemu zboru ter se posvetoval o popolni ravnopravnosti češkega in nemškega jezika v šolah in uradnijah. Toda takrat ni bil pravi čas za mirno posvetovanje. Kakor po drugih velikih mestih, tako niti v Pragi niso jenjali prekucijski nemiri in neredi; največ zmešnjave pa so napravili glasovi iz Frankfurta, kjer so hoteli v novo nemško cesarstvo potegniti tudi Čehe in Slovence. Češki zgodovinar Palacky se je prvi uprl takošni nemški predrznosti ter odločno odbil povabilo, da bi stopil v frankfurtski odbor „petdeseterih“; a ko je tudi „narodni odbor“ bil proti volitvam v Frankfurt, izstopili so nemški udje iz odbora ter utemeljili „ustavno društvo“. Še bolj je Čehe razdražil dr. Schilling, ki je prišel kot poslanec iz Frankfurta ter se grozil, da bode meč odločil ter jih gnal na volišče. Češki dijaki so razkačeni pridrli v ustavno društvo ter razgnali Nemce, ki so se v prihodnje le skrivaj shajali. Takoj nató se je dne 30. aprila osnoval odbor slovanskih mož, ki so proti frankfurtskemu nasilju pozvali zastopnike vseh Slovanov avstrijskega cesarstva v Prago na shod, na katerem bi se posvetovali o skupnih potrebah svojih.

Novi deželni glavar Leon Thun, domoljubni češki grof, prizadeval si je na vso moč, da bi napravil zopet red v Pragi in po deželi, ter je po mnogih homatijah naposled sam razpisal volitve za deželni zbor. Na poročilo, da je cesar pobegnil z Dunaja, poslali so narodni odbor in druga društva v Innsbruck sijajno poslanstvo, da bi dobremu cesarju in rodu njegovemu skazali popolno udanost češkega naroda. Tudi Nemci praški so se streznili, pomirili se s Čehi in le v čisto nemških

krajih so volili poslance v Frankfurt. Ker se v splošni tedanji zmešnjavi nihče ni zmenil za naredbe dunajskega ministerstva, sporazumel se je grof Thun z vrhovnim vojaškim poveljnikom, knezom Windischgrätzom, ter imenoval začasno namestniško svetovalstvo, v katero je med drugim pozval tudi domoljuba Riegerja in Palackega. Toda minister Pillersdorf in njegovi tovariši so zdaj bili razžaljeni, pa niso pripustili, da bi cesar potrdil namestništvo; tudi so delali ovire zaradi volitev v deželni zbor ter silili v grofa Thuna, naj se odpové časti svoji. Takošne so bile razmere v Pragi, ko se je ondi dne 2. junija sešel prvi slovanski shod. Zbralo se je 340 mož iz vseh krajev avstrijskega cesarstva in tudi nekoliko tujih Slovanov, ki so prišli kot gostje. Ločili so se v tri oddelke: v češki, v poljsko-rusinski in v hrvaško-srbsko-slovenski. Menili so se o skupnih potrebah svojih ter sklenili, da se ima v odprtem pismu vsej Evropi razodeti resnično stanje slovanskih narodov; v prošnji na cesarja se imajo navesti skupne želje in pritožbe vseh Slovanov; a naposled so obljubili, da bodo drug drugemu z vsemi ustavnimi pripomočki pomagali do ravnopravnosti z drugimi narodi. Nepričakovana nevihta je razgnala slovanski shod, predno je o teh in drugih sklepih rekel zadnjo besedo.

Rovarji in drugi prenapeti možje so mlade, neizkušene ljudi ščuvali zoper previdne češke prvake in zoper narodni odbor, češ da je njihovo prizadevanje premalo demokratično. Poudarjali so, da je svoboda več vredna nego narodnost, a z zaslepljenimi privrženci svojimi so se zbirali v posebnih shodih na katerih so najbolj vpili na ustavni načrt, ki ga je ravno izdelal narodni odbor. Nepotrebne vojaške parade in razne priprave, ki jih je delal vojaški poveljnik Windischgrätz, da ga ne bi prehitela kakošna prekucija, došle so jim dobro, da so ljudstvo še bolj razdražili ter ga opozarjali na znamenja reakcije. Na binkoštni pondeljek dne 12. junija pa so podpihovalci na prostornem Konjskem trgu, ki so ga prekrstili v trg svetega Večeslava, osnovali svečanost stanovskega pobratimstva pri kateri se je pod milim nebom pela sveta maša. Ljudij se je zbralo brez števila, ali ves čas so bili mirni ter se po končani svečanosti vrnili vsak na svoj dom. Le četa dijakov in drugih razposajenih mladih ljudij je med potjo razsajala, dokler je ni pred hišo glavnega poveljništva ustavil oddelek vojščakov. Beseda je prinesla besedo, in začel se je boj, v katerem je takoj obležalo nekoliko mrtvih. Jeden upornikov je pomeril na okno v stanovanje kneza Windischgrätza ter ustrelil njegovo ženo. Hitro kakor blisk raznesel se je glas o tem

poboju po mestu, in za četrt ure so vse ulice bile zadelane z barikadami. Zastonj je grof Thun prišel mirit razkačeno ljudstvo; dijaki so ga kot ujetnika dejali v zapor.

Ob treh popoldne je knez Windischgrätz dal iz pušk in topov streljati na barikade in vzel je glavno cesto ali takozvani „graben“, ki med starim in novim mestom drži do železnega mosta. To pot si je knez zavaroval, da je mogel vsak čas iti črez most do vojaških shramb, ter je nato dva dni ostal miren. Nihče, niti poslanstvo z Dunaja ni moglo upornikov potolažiti in pregovoriti, da bi se podali. Knez Windischgrätz je med tem iz vse Češke pozval vojščake v Prago, po noči od 14. na 15. junij se je umaknil na Malo stran in na Hradčin, a odtod je dne 16. junija dal iz velikih topov streljati na staro mesto. Že so jeli goreti mlini ob kamenitem mostu, in vsemu staroslavnemu mestu je pretila velika nevarnost. Zdaj je ni bilo več pomoči. Dne 17. junija se je mesto podalo brez pogojev; Windischgrätz pa je razglasil obsedno stanje ter imenoval vojaško sodišče, da preiskuje začetnike upora. Mnogo zaslužnih domoljubov je moralo iti v zapor; slovanski shod se je razšel; o deželnem zboru ni bilo niti govora več, in tudi narodni odbor se je moral raziti.

Precej mirno je prevratna doba potekala v Galiciji. Cesarski namestnik grof Stadion je previdno upravljal in ostro pazil na vsako najmanjše gibanje, katero je tudi narodno nasprotje med Poljaki in Rusini ter med katoličani in grško-pravoslavnimi jako oviralo. Plemeniti grajščaki so še v dobrem spominu imeli leto 1846., ko so se kmetje vzdignili na nje, pa si nikakor niso želeli nazaj groznih časov. Kljubu temu so poljski begunci, ki so se po cesarskem pomiloščenju od dne 20. marca vrnili domú, tudi tu jeli rovati. Dne 26. aprila so se vzdignili v Krakovu, ali takoj so začeli grmeti cesarski topovi, in še isti dan je bilo konec poljskemu prevratu. Ostra vojaška postava je brzdala krakovsko mesto; modri grof Stadion pa je pazil, da po ostali Galiciji niso rovarji motili javnega reda in mirú. Po vsem tem so tudi v Lvovu hitro jenjali prevratni nemiri.

Za Slovence so dogodbe leta 1848. bile imenitne v narodnem pomenu; pravega prekucijskega gibanja pa je bilo med njimi prav malo. Poročila z Dunaja so v Ljubljani razdražila nekoliko mladih in priprostih ljudij, da so na večer dne 16. marca „pred Trančo“ strašno kričali in ropotali, dokler jim niso iz prodajalnice „pri knezu Metternichu“ izročili podobo tega mrzkega ministra, ki so jo raztrgali na kose in vrgli v Ljubljanico.

Natò so nepriljubljenemu županu razbili okna, razdejali mitnice ter dalje razsajali po mestu do treh po polnoči. Takrat so jih razgnali vojščaki, in bilo je konec prekucije. Tuji postopači in podpihovalci so pač zahajali med slovenske kmete, ki se pa niso dali nahujskati, ampak slušali so domače rodoljube, ki so jih s peresom in živo besedo poučevali in svarili pred zapeljivci. Posamezni nemiri so ostali brez pomena. Največji upor je bil na Igu blizu Ljubljane. Tu je kakih tri sto kmetov dne 21. marca napadlo grajščino turjaških grofov; razbili so okna in vrata, odnesli iz pisarnice listine in zemljiščne knjige ter jih na dvorišču sežgali na grmadi, na katero so znosili tudi pohištva, posteljine, obleke in drugih stvarij. Okoli polnoči so iz Ljubljane prišli vojščaki in so tudi tu napravili mir. V Ljubljani in v drugih slovenskih mestih so zdaj napravili narodno stražo, cesarju pa so poslali pismo udanosti, v katerem so med drugim razložili skromne želje slovenskega naroda. Sevéda Slovenci še niso bili dovolj pripravljeni na velike državne izpremembe, ki so jih prehitele v narodnem njihovem razvoju. Rodoljubni možje sami niso do dobrega vedeli, kaj vse treba narodu slovenskemu, in kaj bi imeli zahtevati. Vsi so se potegovali za narodne šole, za ravnopravnost slovenskega jezika z nemškim, a poudarjali so tudi potrebo, da se vsi slovenski kraji zjedinijo v kraljevino Slovenijo. Po vseh večjih mestih so se rodoljubi združevali v slovenska društva, v katerih so budili narodno zavest ter po moči svoji delali za razvoj slovenstva. Isto nalogo so izvrševali časopisi slovenski, katerih je bilo lepo število. Ustanovile so se narodne barve kot zunanje znamenje vseh Slovencev. Prav nič niso dosegli nemški in laški podpihovalci, ki so skušali Slovence pridobiti za svoje rovarske namene; in če so se med Slovenci našli možje, ki so se dali voliti v nemški zbor v Frankfurt, nikakor niso bili to navdušeni nemškutarji, ampak mislili so, da treba tudi v Frankfurtu braniti pravice slovenske, zlasti pa samostalnost in veljavo cesarstva avstrijskega. Šli pa so Slovenci tudi na slovanski shod v Prago, da bi se sporazumeli s slovanskimi brati; a drugi so se podali v Zagreb, kjer so v deželnem zboru hrvaškem poudarjali, da so si Hrvatje in Slovenci po krvi in po srcu najbližji bratje, ki hočejo složno delati za razvoj naroda svojega. Imenitne so bile volitve v državni zbor, na katerem se je imela odločiti usoda vseh narodov avstrijskega cesarstva. Slovenci so v ta zbor poslali mnogo odličnih rodoljubov, ki so se pošteno potegovali za narodne pravice in svoboščine. Sklep, da se imajo kmetje osvoboditi tlake in desetine, potolažil je popolnoma slo-

enskega kmeta, ki zdaj ni imel več uzroka, da bi mislil a upor.

Največja nevarnost je avstrijskemu cesarstvu pretila z)gerskega, kjer so radikalci čim dalje oblastnejše povzdigovali lave ter po malem vse druge stranke potisnili v stran. Brez bravnave je gosposka zbornica sprejela pismo na cesarja, ki o jo stanovski poslanci sklenili dne 3. marca, in dne 15. marca e palatin nadvojvoda Štefan sijajno poslanstvo vodil na Dunaj. koravno je Metternich že pobegnil, a cesar že oklical ustavo, a dvoru so se vendar le obotavljali potrditi velike terjatve gerske. Še le ko se je palatin grozil, da se bo odpovedal voji časti, podpisal je cesar. Vrnivši se v Požun, imenoval e nadvojvoda Štefan s kraljevim pooblastilom grofa Baćana za redsednika ogerskemu ministerstvu, v katerem sta poleg konervativcev Esterhazy-ja in Szechenyi-ja sedela svobodoumna noža Eötvös in Deák ter radikalec Košut. Zastonj so Hrvatje ahtevali svojega zastopnika pri novi vladi; niso jim ga dovolili. Jovo ministerstvo je kar takoj samolastno oklicalo osvoboditev metov, odškodovanje gospode iz državne blagajnice, ter da bodo prihodnje vsi stanovi morali davke plačevati. Tudi je naravilo narodno stražo ter zahtevalo, da se morajo vsi ogerski ojaški polki vrniti domú, avstrijski pa iti iz dežele. Kralj bi i bil rad ohranil nekoliko svojih pravic ter je ogerskemu drravnemu zboru zastran tega poslal poročilo, v katerem je med lrugim poudarjal, da nikakor ne dovoli, da bi se vojska na lvoje cepila. Strašno so se v požunskem zboru togotili na krajeve besede, in le palatin jih je potolažil ter pregovoril kralja, la je vse dovolil. Naposled je cesar in kralj Ferdinand sam rišel v Požun, da je podpisal vseh jeden in trideset novih potav ter svečano sklenil požunski državni zbor, ki se je nató azšel. Zdaj se je ogerska vlada iz Požuna preselila v Budim-Pešto, in tu se je v prihodnje tudi shajal državni zbor, izvojen po novem demokratičnem volilnem redu. Le oseba vlaarjeva je Ogersko še vezala z ostalim avstrijskim cesarstvom. Magjari so imeli svojo vlado, ali v resnici je na Ogerskem tarat največjo oblast imel Košut, katerega so rojaki njegovi sluali kakor kakošnega proroka. V svesti si velike svoje veljave e izustil v državnem zboru predrzne besede: „Priprost meščan em, ali usoda je tako ukrenila, da trebam samo mahniti z oko, in habsburške vladarske rodovine ne bo več.“

Hrvatje so sami najbolj vedeli, česar se imajo nadejati d nove ogerske vlade. Že prej, ko so na državnem zboru v Požunu zmernejši možje odločevali, niso mogli ničesar doseči;

ali takrat jih je varoval kralj, ki ni odobril sklepov zope
Hrvate. Zdaj pa se na to pomoč niso več zanašali, pa so s
sami skušali pomagati. Že dne 16. marca, ko so prva poročil
o dunajski prekuciji došla v Zagreb, razburila se je Hrvaška
Takoj drugi dan je Ivan Kukuljević na čelu odličnih mož stopi
pred mestno starešinstvo ter mu v imenu vseh Zagrebčano
izrekel silno željo, naj mestno glavarstvo prosi kralja, da b
prav kmalu sklical deželni zbor skupne kraljevine Hrvaške, Sla-
vonije in Dalmacije. Z velikim navdušenjem je starešinstv
sprejelo domoljubni nasvet, ob jednem pa so se Ambroz Vra-
nicani, Ivan Kukuljević in Ljudevit Gaj združili v odbor, ki j
delal priprave za veliko narodno skupščino, v kateri bi zastop
niki iz vseh hrvaških krajev razodeli svoje želje. Nató se j
dne 25. marca v narodnem domu v Zagrebu zbralo več st
hrvaških rodoljubov. Veselo vriskanje kar ni hotelo jenjati, k
je Gaj nasvetoval prošnjo na kralja, naj barona Josipa Jelačić
imenuje hrvaškega bana. Z istim domoljubnim navdušenjen
je skupščina pritrdila ostalim predlogom: naj se zjedinijo vs
hrvaške dežele; naj bode ban predsednik hrvaškega odgovor
nega ministerstva; naj se deželni zbor vsako leto snide; naj s
napravi narodna vojska, kateri bo deželni zbor izvolil povelj
nika; naj se odpravi vojaška krajina; a narodni jezik naj s
uvede tudi v cerkev. Tri sto sijajno opravljenih poslancev j
to prošnjo neslo na Dunaj. Cesar je Hrvate prijazno spreje
ter še pred njihovim odhodom imenoval Josipa Jelačića za ban
in upravitelja Vojaške krajine. Sicer se Hrvatom za zdaj no
bena druga želja ni izpolnila.

Magjari so kar osupnili in skušali so Hrvate zlepa z
se dobiti, ali nihče ni zaupal sladkim njihovim besedam.
tem je Josip Jelačić dne 19. aprila nastopil bansko čast. B
je krepek in odločen mož, veren kralju, a od srca udan na
rodu svojemu, ki ga je zdaj imel voditi in braniti. Z Ogersk
je hotel ponoviti državno zavezo na podlagi starodavnih po
godeb, nekoliko prenarejenih po potrebah novega časa; a do
kler se ne poleže prekucijski hrup, pretrgal je vsako občevanj
z ogersko vlado. Oklical je svobodo kmeta od tlake in dese
tine ter razglasil naglo sodbo nad vsakim, kdor bi žalil ugle
postavnega kralja Ferdinanda ali podkopaval bansko oblas
Magjarom udano glavarstvo županije zagrebške je razgnal,
dne 8. maja sklical odlično gospodo v bansko konferenco a
na pomenek zastran volitev v deželni zbor. Razun kmetov i
meščanov so prvikrat tudi prebivalci Vojaške krajine volili po
slance v zbor, pa tudi Dalmatince je banska konferenca pova

bila, da pošlje zastopnike svoje. Še niso v Zagrebu dovršili menitnih posvetovanj, ko sta se palatin Štefan in ogersko ministerstvo vzdignila na Jelačića. Palatin mu je ostro poročil, da ima le njega in ogersko vlado slušati; da slavonske županije niti ne spadajo pod bansko oblast; a s kraljevim pooblastilom je generala Hrabovskega kot izrednega poverjenika poslal na Hrvaško, da napravi red po želji ogerske vlade. Toda razdraženost je med Hrvati bila tolika, da se Hrabovski ni upal priti na Hrvaško, a niti v Slavoniji ni mogel ničesar opraviti. Tu in na južnem Ogerskem so se Srbi uprli zoper Magjare. Dne 13. maja so na skupščini v Karlovcih izvolili Josipa Rajačića za patrijarha in narodnega glavarja svojega ter sklenili, da jim bo Štefan Šuplikac vojvoda. „Kakor brat z bratom bodo se s hrvaškim narodom skupaj poganjali za pravice svoje ter pod varstvom bana Jelačića uredili prihodnjost svojega naroda.“

Na prizadevanje ogerske vlade je kralj Ferdinand dne 29. maja z lastnoročnim pismom banu prepovedal, da ne sme sklicati deželnega zbora hrvaškega, in da ima kar takoj priti k njemu v Innsbruck na odgovor. Ban Jelačić je sodil, da „je včasih dobro, če se ne slušajo najvišji ukazi“, pa je kljubu kraljevi prepovedi sklical deželni zbor, kateri ga je po starodavni hrvaški šegi imel slovesno vmestiti v njegovo čast. Ker zagrebškega škofa ni bilo domá, prišel je patrijarh Rajačić, da opravi cerkveni obred ter ob jednem ukrepi pobratimstvo in slogo med Srbi in Hrvati. Več nego sto kočij je dne 4. junija oddrdralo proti Savi, a za njimi je veliko število cesarskih generalov, velikašev in drugih hrvaških plemenitnikov na konjih jahalo po bana, ki so ga potém v svečanem izprevodu peljali v Zagreb. Mesto je bilo vse praznično nališpano, a naroda se je toliko sešlo iz vseh krajev, da so se ljudje kar gnetli po ulicah. Na belem konju je jahal ban v sijajni narodni obleki, za njim pa med vihrajočimi zastavami ni bilo videti konca dolgi vrsti imenitne in odlične gospode hrvaške. Grmeli so topovi in doneli zvonovi, in koder je stopal novi ban, povsod ga je ljudstvo veselo vriskaje pozdravljalo, gospé so ga obsipavale s cvetlicami. Do pozne noči je narod s pevanjem in rajanjem praznoval veseli dan, ki se je končal z razsvetljavo mesta. Drugi dan je na trgu svete Katarine bila slovesna inštalacija. Pod milim nebom je ban Jelačić prisegel kralju in domovini ter z ogovorom svojim silno razvnel rodoljubna srca navzočnih poslušalcev. Ko je patrijarh Rajačić opravil cerkvene obrede, nesli so hrvaški in srbski mladeniči njega in bana v velikem slavju k svetemu Marku, kjer je škof Mirko Ožegović v hrva-

škem jeziku prosil božjega blagoslova z nebes. Po dovršeni svečanosti je ban Jelačić odprl deželni zbor, razložil poslancem njihovo nalogo, poudaril ravnopravnost med Hrvaško in Ogersko ter dodal, da je pripravljen z mečem v roki braniti pravice in svoboščine naroda hrvaškega. Deželna gospoda in poslanci so sestavili pismo na cesarja, v katerem so razložili svoje želje, kako bi se Hrvaška uredila na podlagi deželne samostalnosti; Vojaška krajina in Dalmacija bi se naj zjedinili s Hrvaško; kralj bi naj potrdil vojvodino srbsko ter njo in slovenske dežele zbližal s hrvaško kraljevino.

Dne 12. junija se je ban Jelačić z mnogimi poslanci podal na pot v Innsbruck, da bi kralju izročil pismo deželnega zbora. Hrvatje so kar osupnili, ko jim je kralj rekel, da jih ne more sprejeti kot deželne zastopnike, zató ker jih je poslal nepostaven zbor. Grajal jih je zastran nasprotja njihovega proti ogerski vladi, naročil jim, naj se hitro sporazumé z njo, ter jim nadvojvodo Ivana imenoval za posredovalca. Pred odhodom iz Innsbrucka je Jelačić napisal oklic na hrvaške vojščake, ki so iz Italije silili domú, ter jih upokojil in izpodbodel, da so se tudi zanaprej hrabro bojevali. S tem pismom se je ban znova prikupil cesarju in odločujoči dvorski gospodi. Nevoljni so hrvaški poslanci zapustili Innsbruck; nepopisljivo pa je bilo njihovo strmenje, ko so na potu proti domu v Lincu v službenem „dunajskem listu“ čitali, da je cesar že dne 10. junija, torej še predno so šli iz Zagreba, Jelačiću vzel vse njegove časti in oblasti; in vendar jim v Innsbrucku o tem nihče niti besedice ni zinil. Jelačić se kljubu temu ni odrekel banski časti, ampak šel je na Dunaj, a ko se je dne 28. junija povrnil v Zagreb, sklical je zopet deželni zbor, ki mu je podelil neomejeno diktatorsko oblast, dokler se do dobra ne uredijo razmere kraljevine Hrvaške. Poročila o nasprotnem gibanju v Slavoniji so jasno kazala, da se brez vojske ne bodo končale zamotane homatije. Deželni zbor je to uvidel, in v seji dne 3. julija so narodni zastopniki vsak po svoji moči polagali dobrovoljne darove za vojaške potrebe; v tem so gospé na galerijah snele s sebe ves dragoceni lišp in ga pometale dol v zbornico v isti namen. Ko je deželni zbor dne 9. julija sklenil svoje seje, obhodil je ban Slavonijo in Vojaško krajino, pomiril ljudstvo ter se šel na Dunaj pogajat z ogerskim ministrom Baćanom. Dunajčanje so Jelačića z velikim slavjem sprejeli, a dne 29. julija so mu napravili sijajno bakljado. Toda dogovori z ogerskim ministrom so ostali brez uspeha, in vrnivši se dne 4. avgusta na Hrvaško, delal je ban takoj priprave za

vojsko. Vsak krajiški polk je dal po 4000 do 5000 mož; v Zagrebu so se zbirali dobrovoljci; in ko je ban deželno upravo poveril svojemu namestniku Mirku Lentulaju ter razglasil oklic narodu svojemu, šel je dne 11. septembra 1848 pri Varaždinu s hrvaško vojsko črez Dravo.

Proti Magjarom so se tudi vzdignili erdeljski Vlahi. Na taboru v Blaževu se jih je zbralo štirideset tisoč, in odločno so zahtevali popolno ravnopravnost z drugimi narodi. Toda zastonj je bilo njihovo prizadevanje; niti erdeljski Nemci, njihovi najbližji sosedje jih niso podpirali, ampak tako so zaničevali in prezirali vlaški narod, da so se rajši pridružili Magjarom ter na deželnem zboru v Kološvaru dne 30. maja sklenili „unijo“ ali zavezo z Ogersko. Cesar je ta sklep takoj odobril, in ogerska vlada je nató barona Vaya poslala na Erdeljsko, da bi zatrl vsako nemirno gibanje.

Na Dunaju je med tem bilo misliti, da se bode prekucijski hrup polegel. V imenu čisto oslabelega cesarja Ferdinanda je dne 16. junija nadvojvoda Ivan prevzel vrhovno vladarsko oblast za zahodno polovico cesarstva ter nepriljubljenega Pillersdorfa zamenil z Wessenbergom, ki je še tri druge svobodoumne može pozval v ministerstvo. Dne 22. julija se je sešel težko pričakovani državni zbor in takoj se je lotil imenitnega kmetskega vprašanja. Hitro so se sporazumeli, da se ima kmet osvoboditi tlake in drugih grajščinskih bremen; le o tem so se dolgo prepirali, ali se naj grajščakom dovoli kaj odškodnine ali nič. Kmetje, katerih je bila skoro četrtina vseh poslancev, bili so odločno zoper vsako odškodovanje nekdanjih svojih gospodarjev; ali temu so se še odločneje uprli ministri, in naposled je zborova večina sklenila, da se nekatere kmetske dolžnosti odškodujejo, druge pa ne. Cesar, ki se je dne 12. avgusta povrnil na Dunaj, podpisal je dne 9. septembra imenitni sklep, in ves kmetski stan cesarstva se odslej ni več zmenil za prekucijske homatije. Toda na samem Dunaju se je še zmirom oblastno šopiril meščanski odbor, a ni se manjkalo niti rovarjev, ki so le čakali ugodne prilike, da bi zopet začeli rogoviliti in slepiti nevedno ljudstvo. Poguma so jim dajale dogodbe na Ogerskem.

Baćani in drugi treznejši možje v ogerskem ministerstvu so si prizadevali, da bi se sporazumeli s cesarskim dvorom, ki je v marsičem odjenjal Magjarom. Saj je cesar Hrvate grajal, Jelačića odpustil, palatinu Štefanu odstopil vse vladarske pravice na Ogerskem ter znova zagotovil vse podeljene svoboščine, ko se je dne 2. julija v Pešti sešel novi državni zbor ogerski. Pa

vse zastonj. Košut, ki je takrat bil ogerski finančni minister, ni še bil zadovoljen, ampak samolastno je podiral vse, kar je Ogersko vezalo z ostalim avstrijskim cesarstvom. Ne dovolj, da je Ogerska imela popolno državno samostalnost, ona bi imela postati država za se. Dne 11. julija je Košut v državnem zboru terjal dve sto tisoč mož narodne vojske in 42 milijonov goldinarjev posojila ali pa ogerskih bankovcev. Govoril je celi dve uri, dokler ni bolehen omedlel; ali takoj se je zopet zavedel, ko mu je na uho donel navdušeni krik njegovih privržencev: „Vse damo!“ Ker so se Magjari ujemali z italijanskimi uporniki in z Nemci v Frankfurtu, nihče ni mislil, da bode nova ogerska vojska cesarstvu na pomoč. Košut nikakor ni prikrival pravih svojih namenov, kajti v nasprotju z ministri, tovariši svojimi, naredil je s pomočjo radikalcev v državnem zboru, da se bodo novi vojščaki kot brambovci ali „honvedi“ ločili od starih vojščakov; oklical je, da avstrijski bankovci na Ogerskem nimajo nobene veljave, ob jednem pa prepovedal, da nihče ne sme kovanega denarja pošiljati z Ogerskega. Cesar je tedaj palatinu zopet vzel vladarsko oblast, Jelačića pa znova potrdil za bana hrvaškega, ki se je nató konec avgusta prišel na Dunaj pogajat, kakor smo že prej povedali. Košutove postave o narodni vojski in o posojilu cesar ni odobril, a v pismu na palatina je rekel, da so naredbe ogerske deželne vlade nevarne celemu cesarstvu, in da torej niso veljavne, dokler jih ne priznajo ostale avstrijske dežele. Dunajsko vlado so najbolj ohrabrila dobra poročila iz Italije, in dovolila je cesarskim vojaškim častnikom, da so šli pomagat Srbom, ki so se v Bački in Banatu z orožjem vzdignili na Magjare ter se srečno bojevali pod mladim poveljnikom Stratimorovićem.

Na vse to je Košut v ogerskem državnem zboru v Pešti nasvetoval, naj gre poslanstvo od sto mož pred cesarja, ali ne prosit, ampak terjat pravice ogerske. Pa bilo je prepozno. Že je ban Jelačić 40.000 mož peljal na Ogersko; Urban, poveljnik rumunskih krajišnikov, odpovedal je peštanski vladi pokorščino; erdeljski kmetje so se vzdignili ter kakor besni planili na magjarske grajščake; poslanci erdeljskih Nemcev pa so zapustili državni zbor in se vrnili domú. Baćani se je v prvi jezi odpovedal ministerstvu ter vso oblast prepustil Košutu, ki je to priliko porabil ter kot vrhovni diktator samolastno dal novince nabirati in bankovce tiskati. Palatin Štefan je še enkrat pregovoril Baćana, da je stopil na čelo ministerstva, iz katerega so zdaj izstopili zmerni domoljubi Szechenyi, Eötvös in Deák. Hrvaška vojska je med tem po treh potih šla črez mejo ter se

združila ob južnem bregu Blatnega jezera. Vojščaki so bili hrabri in navdušeni junaki, ali bili so slabo opravljeni in slabo založeni z raznimi potrebščinami za vojsko. Palatin je banu Jelačiću šel naproti ter ga povabil na parno ladijo, da bi se ondi dogovarjala. Toda Jelačić mu ni zaupal; bal se je, da ga ladija ne bi odpeljala črez jezero nasprotnikom v pest, pa ni šel na pomenek. Nadvojvoda Štefan je tedaj skrivaj pobegnil na Dunaj, odpovedal se pred cesarjem težavni svoji časti ter se podal na svojo grajščino na Nassavskem, kjer je v dobrovoljnem prognanstvu živel do smrti svoje.

Magjari so pobeglega palatina psovali izdajalca in niso se več dali brzdati. „Odbor za brambo", kateremu je Košut bil na čelu, imel je v Pešti večjo moč nego sama vlada ogerska. Ko je cesar grofa Lamberga imenoval vrhovnega poveljnika nad vso vojsko, kar je je bilo na Ogerskem in na Hrvaškem, oklical je „odbor za brambo" cesarsko imenovanje kot nepostavno, Lamberga pa izdajalca, če bo sprejel poveljništvo. Grof Lamberg, ki je bil prijatelj Baćanov, šel je tedaj sam v Pešto, da bi se sporazumel z ogersko vlado; ali v Pešti je razdražena druhal dne 28. septembra s kijci in sekirami planila nanj, mučila ga po živinsko in ubila. Dva dni potém so magjarski uporniki ujeli grofa Evgena Zichy-a, ki je s tiskanimi cesarskimi razglasi bil na potu v hrvaški tabor. Gnali so ga pred vojaško sodnijo, kateri je predsedoval mladi honvedski major Artur Görgey, obsodili ga na smrt in obesili. Ban Jelačić je takrat že stopal proti Pešti, ali ne daleč od Stolnega Belgrada so se mu Magjari s toliko silo uprli, da se je umaknil proti avstrijski meji, a zadnjo stražo od osmih tisoč mož so mu nasprotniki celó ujeli. Ta mali uspeh je Magjarom dajal srca, in nič jim ni bilo mar za cesarsko pismo, ki je dne 3. oktobra bana Jelačića imenovalo kraljevega namestnika na Ogerskem, razglasilo vojaško postavo za vse kraljestvo ter razpustilo ogerski državni zbor. Zdaj se je začela prava vojska med cesarjem in Košutom, ki je ukazoval v „odboru za brambo" in v državnem zboru; ki je v svoji oblasti imel vse ogerske trdnjave in vojščake ter dobro vedel, kako mu je udan ves magjarski narod, in da ga na samem Dunaju slavijo kot prvega borilca za svobodo.

Na Dunaju Nemci sprva niso bili za Magjare, ki so se hoteli ločiti od avstrijskega cesarstva; zadnji čas pa so čim dalje bolj nagibali na njihovo stran, nekoliko iz sovraštva proti Slovanom, ki so v dunajskem državnem zboru imeli večino, nekoliko pa zató, ker je na Ogerskem zmagala Košutova demokratična stranka. Prevratno gibanje, ki se je že nekoliko po-

leglo, začelo se je znova meseca avgusta, ko je vlada z vojaško silo zatrla upor delavcev, ker so terjali večje plačilo. Razžaljeni meščanski odbor se je tedaj razšel; ali kakor hitro so meseca septembra nemirneži znova jeli rogoviliti po ulicah, osnoval se je osrednji odbor vseh demokratičnih društev, v katerih so prvo besedo imeli tuji, zlasti nemški rovarji. Ti so zagovarjali zavezo z Magjari ter so prav presrčno sprejeli ogerske poslance, ki so prišli avstrijski državni zbor prosit pomoči zoper Jelačića. Toda slovanska večina ni dala, da bi magjarsko poslanstvo govorilo v zbornici. Zdaj so demokratje obdelovali cesarsko vojsko, in ko je minister Latour krdelo dunajske posadke poslal Jelačiću na pomoč, uprli so se naščuvani vojščaki, in takoj se jim je pridružilo mnogo oboroženega ljudstva in narodnih stražnikov. Na Taborskem mostu se je dne 6. oktobra med njimi in zvestim galicijskim polkom vnel hud boj, v katerem je poginil cesarski general Bredy, a narodna garda je uplenila štiri topove. Poročilo o zmagi je razburilo vse dunajsko mesto. Uporniki so plat zvoná bíli, streljali iz topov, umorili vojaškega ministra Latoura in ga obesili na ulično svetilnico. Prosta druhal je vlomila v cesarsko orožnico in pobrala orožje; državni zbor se je po noči zbral v sejo, imenoval „odbor za varnost", prosil cesarja, da bi ustavil boj, pomilostil upornike, odpustil ministerstvo ter preklical razglas od 3. oktobra. Cesar je prvi trenutek v vse privolil, ali že drugo jutro dne 7. oktobra je z vsem dvorom pobegnil v Olomuc ter podpisal razglas, v katerem je ostro grajal zadnje dogodbe ter zveste svoje narode pozival v boj zoper revolucijo. Češki poslanci so zapustili državni zbor ter iz Prage oglasili ugovor proti vsemu, kar bi še sklenili ostali poslanci.

Hitro je ban Jelačić stopal proti Dunaju, kjer so se mu pridružili poveljnik grof Auersberg in vojaška krdela, ki so se pri Požunu zbirala. V tem sta oba dobila ukaz, da se morata pokoriti knezu Windischgrätzu, katerega je cesar imenoval maršala in najvišjega poveljnika vsega vojaštva razun tistih polkov, ki so bili v Italiji pod Radeckim. Prišedši v Lundenburg, oklical je Windischgrätz obsedno stanje in naglo sodbo. Na Dunaju je bilo vse zbegano, sto tisoč prebivalcev je zbežalo, a vrhovno oblast v mestu si je prilastil osrednji demokratični odbor, ki je narodni gardi imenoval za poveljnika bivšega častnika Messenhauserja, ostalim vojščakom pa Poljaka Bema, ki se je nekdaj odlikoval v bitvi pri Ostrolenki. Uporniki so uvideli, da brez tuje pomoči ne bodo ničesar opravili. Prišli so nemški poslanci iz Frankfurta, da bi posredovali, ali

Windischgrätz jim je zavrnil, da se nimajo prav nič vtikati v avstrijske stvari, ter dodal, da ne priznava druge pogodbe, nego podati se na milost in nemilost. Le z Ogerskega so se Dunajčanje še nadejali pomoči; tam se je „odbor za brambo“ izpremenil v začasno vlado, kateri ni bilo vse jedno, kdo zmaga na Dunaju. Toda predno je prišla ogerska vojska, dal je Windischgrätz dne 23. oktobra Dunajčanom štiri in dvajset ur odloga, da se premislijo; a zahteval je, da mu izročé orožje in glavne podpihovalce. Ko uporniki niso sprejeli pogojev, začel je maršal dne 26. oktobra boj, in dne 28. je severna predmestja imel v svoji oblasti. Zdaj je mestno starešinstvo mislilo silnemu nasprotniku odpreti vrata notranjega mesta in že je podpisalo pogodbo; ali v tem je grmenje topov naznanjalo prihod ogerske vojske. To je upornike znova ohrabrilo, in niso se hoteli udati kljubu sklenjeni pogodbi, dokler jim zadnji up ni splaval po vodi. Jelačić je pri Schwechatu zmagal slabo magjarsko vojsko, Windischgrätz pa je iz velikih topov streljal proti mestnemu obzidju ter upornike prisilil, da so se dne 1. novembra podali. Zmagovalni maršal je dal poloviti najnevarnejše rovarje in vodnike ter jih gnal pred vojaško sodišče, ki je Messenhauserja in še kakih dvajset mož na smrt obsodilo, druge pa zaprlo v trde ječe. Ustrelili so tudi Roberta Bluma, nemškega poslanca iz Frankfurta.

Ker na Dunaju ni bilo mogoče mirno razpravljati, preložil je cesar po nasvetu čeških poslancev državni zbor v mestice Kromeriž na Moravskem ter prvo sejo sklical na dan 22. novembra. Tu so se zopet zbrali vsi poslanci ter se daleč od veliko-mestnega hrupa posvetovali o temeljnih pravicah ter o novi državni postavi. Toda brez veljave so bili sklepi tega nedolžnega zbora, kajti drugi možje so odločevali osodo cesarstva avstrijskega, namreč vojščaki na bojiščih in novi državni ministri na Dunaju. Na čelu novega ministerstva je bil knez Schwarzenberg, starega kopita mož, ki je ob jednem vodil zunanje stvari; grof Franjo Stadion je bil minister notranje uprave, Bruck minister trgovine, Bach minister pravosodja, a Kraus minister denarnega gospodarstva. Ohraniti celoto in popolno jedinost vsega avstrijskega cesarstva, to je bila prva naloga novim svetovalcem. Sicer so še obljubili, da bodo prenaredili in zboljšali upravne in sodnijske oblasti, in kar bo sicer treba, da se utrdi boljši državni red. Razmere med Avstrijo in Nemčijo so imele ostati stare na podlagi „nemške zaveze“ od leta 1815. Bolj nego vse to so oznanjala poročila s cesarskega dvora v Olomucu novo dobo. Dne 2. decembra 1848 ob osmih

zjutraj so se zbrali cesarska rodbina, ministri, dvorjani, Windischgrätz in Jelačić ter drugi povabljeni gostje, in v prićo njih vseh se je Ferdinand I. odpovedal cesarski kroni ter jo prepustil stričniku svojemu, osemnajstletnemu nadvojvodi Franju Josipu I., čegar oče in cesarjev brat nadvojvoda Franjo Karol ni hotel prevzeti vladarske oblasti. Novega cesarja ni vezala še nobena ustavna prisega, pa je torej odločneje mogel postopati zoper ogerske upornike. Stari cesar Ferdinand se je s cesarico ženo svojo podal v Prago in je v miru živel do svoje smrti dne 29. junija 1875.

Med tem ko so v državnem zboru v Kromerižu še vedno razpravljali, kako bi se avstrijsko cesarstvo imelo urediti, izdelala je vlada sama novo državno ustavo, katero je cesar dne 4. marca 1849 podpisal. Poslanci v Kromerižu so kar osupnili, ko jim je grof Stadion dne 6. marca razodel imenitno novico. Bilo jih je, ki so odločno ugovarjali samolastnemu ravnanju dunajske vlade, in grof jih je tolažil, da bo skušal ministersko svetovalstvo pregovoriti. Ali že drugo jutro potém so pred zbornico bili nameščeni vojščaki in niso nobenega poslanca pustili več noter, na uličnih oglih pa je bil prilepljen cesarski razglas, ki je razpuščal državni zbor. Nova ustava je bila osnovana za vse cesarstvo in torej tudi za Ogersko, ali dejanske veljave ni dobila nikdar. Po novem državnem redu je imel jenjati vsak razloček med posameznimi deželami, ki odslej niso bile drugega, nego upravne „kronovine“ cesarstva avstrijskega. Ogerska je izgubila vse svoje posebne pravice in svoboščine ter tudi južne kraje, iz katerih je postala nova vojvodina Srbija in Banat; Hrvaška in Erdeljska sta bili čisto neodvisni od Ogerske, in tudi Vojaška krajina je ostala posebna cesarska dežela. Navadnim ljudem je bilo vse jedno, kakošna je državna oblika; drugi so se radi ali neradi udali novim postavam; predrzni demokratje pa so umolknili po ječah in trdnjavah. Ko se je bolehni grof Stadion odpovedal ministerstvu, prevzel je namesto njega doktor Bach notranjo upravo, vitez Schmerling je postal minister pravosodja, grof Leon Thun pa bogočastja in uka. Bach je hitro odpravil stare grajščinske sodnije ter jih zamenil s cesarskimi, Schmerling je prvi v Avstriji uvedel porotne sodnije, Thun pa je prenaredil in zboljšal šole, zlasti srednje in višje. Dne 14. aprila 1851 je cesar pozval na posvetovanje več odličnih mož, ki so imeli nadomestiti državni zbor; a še istega leta dne 31. decembra je s posebnim razglasom preklical ustavo od 4. marca 1849 zató, ker se ne strinja z državnim jedinstvom in z monarhičnim vladarstvom.

Predno so se te izpremembe mogle izvršiti, morale so avstrijske vojske užugati uporne Magjare in Italijane. Dne 6. novembra 1848 je cesar Ferdinand razglasil Košuta in tovariše njegove kot velike izdajalce ter vse ogerske oblasti dejal pod kneza Windischgrätza. Magjari se nikakor niso mislili pokoriti cesarskemu maršalu in tudi Franja Josipa niso hoteli priznati za postavnega kralja ter so se pripravljali na boj. Ali to ni bila lahka stvar, kajti magjarski uporniki so tudi domá imeli mnogo sovražnikov, a njihovi vojščaki so po večjem bili neizurjeni novinci. Razun Hrvaške so se proti Magjarom vzdignili Bačka in Banat, Erdelj in vsa Vojaška krajina, med tem ko so izkušeni cesarski generali severno in zahodno mejo prestopili z močnimi vojaškimi krdeli. Görgey je takoj izprevidel, da Magjari toliki nasprotni sili niso dorastli, pa je svetoval, naj bi se ogerska vlada in državni zbor preselili za Tiso, kjer bi potém bolje zjedinili vso svojo moč; ali temu se je odločno uprl Košut, ki nasprotnikom niti pedi zemlje ni hotel brez boja odstopiti. Vojsko je začel general Šlik, ki je iz Galicije prihrumel skoz karpatske soteske v spiško županijo, razgnal črno vojsko ogersko, vzel Košice ter tu v krvavem boju dne 4. januarja 1849 zmagal ogerskega vojaškega ministra Mezarosa. Črez Litvo je prišel Jelačić, zmagal Görgeya, a nató so cesarski vojščaki skoro brez boja posedli Požun in Gjur. Tudi poveljnik Simunić, ki je iz Moravske prišel črez Karpate, užugal je blizu Trnave ogersko vojsko. Iz Gjura se je Windischgrätz zagrozil, da bo vsakega obesil, kdor bo ogerskim oblastim dajal kake pomoči, upornikom da bo pobral njihovo imetje, a sovražna mesta bo pokončal. Poslanstvu, ki ga je prosilo premirja, odvrnil je, da se morajo brez pogojev podati, a grofa Baćana, ki je vodil poslance, niti pred se ni pustil. Ko se je tudi ogerski general Perczel zastonj ustavljal avstrijskim vojščakom, ki so prodirali skoz Bakonjski les, preselila sta se državni zbor in „odbor za brambo dežele“ v Debrecin, a s seboj sta vzela šent štefansko krono in tiskarno za bankovce. Za njihovo brambo se je Perczel s svojim krdelom utaboril pri Solnoku, Görgey pa je pri Vacu imel zadržati nasprotnike. Kljubu temu so zmagalci dne 5. januarja vzeli Budim-Pešto ter začeli ostro sodbo. Vsak, kdor se je le količkaj udeležil prekucije, moral se je opravičevati pred posebnim poverjeništvom, a v zapor so morali iti grof Baćani, general Hrabovski in drugi odlični možje.

V tem obupnem stanju je Görgey zopet nekoliko ohrabril rojake svoje. Ko je videl, da zoper glavno avstrijsko vojsko

ničesar ne opravi, umaknil se je v spiško županijo ter se zjedinil z mladim poveljnikom Jurijem Klapko, ki se je utaboril pri Tokaju ter tu že dvakrat odbil naskoke cesarskega generala Šlika. Proti obema pa Šlik celó ni mogel kaj, pa je pustil Košice ter se umaknil nazaj do glavne vojske. Da bi poravnal razpor, ki se je pokazal med nekaterimi prvaki magjarskimi, pozval je „odbor za brambo“ v Debrecinu starega poljskega generala Dembinskega ter ga imenoval vrhovnega poveljnika nad vso ogersko vojsko. Toda Dembinski je kot Poljak čisto drugače sodil o revoluciji nego Magjari in je le še bolj povečal razpor. Perczel se je odpovedal poveljništvu, Görgey in Klapka pa sta se jezila, da ni obveljala njuna osnova. V takošnih razmerah je Dembinski zbral več ogerskih krdel ter jih peljal proti Pešti nad Windischgrätza in Šlika; ali bil je nesrečen, kajti dne 27. februarja so ga nasprotniki premagali pri Kapolni (Pokrivnici) ter ga zagnali nazaj. To je Magjare le še bolj razkačilo zoper Dembinskega, in ker ga ogerski poveljniki niso hoteli več slušati, moral ga je Košut hoté ali nehoté odpustiti, a namesto njega je generalu Vetteru poveril vrhovno poveljništvo. Še le ko je Vetter zbolel, dovolil je samolastni Košut, da je njegov nasprotnik Görgey stopil na čelo vse ogerske vojske. Zdaj se je bojna sreča nenadoma obrnila na magjarsko stran. Poljski general Bem, katerega je Košut imenoval poveljnika erdeljske vojske, osvojil si je v malo dneh skoro ves Erdelj, pognal generala Urbana v Bukovino, drugega cesarskega poveljnika Puchnerja pa je v toliko zadrego pripravil, da je pozval na pomoč rusko vojsko, ki je takrat pod generalom Lüdersom bila v sosedni Vlaški. Dne 2. februarja so Rusi posedli Sibinj in Brašov, ali že dne 11. marca jim je Bem zopet vzel Sibinj ter jih prisilil, da so skupaj s Puchnerjem šli nazaj črez vlaško mejo. Med tem se je tudi Perczel srečno vojskoval s Srbi v Banatu, osvobodil Petrovardin ter bi se mogel združiti z zmagovitim Bemom, ki je konec marca ves Erdelj imel v svoji oblasti. Še večje je bilo veselje na ogerski strani, ko je Görgey zbral vojsko od 50.000 mož, užugal nasprotnike v manjših bitkah ter nazaj do Pešte potisnil kneza Windischgrätza, ki je prej z nepotrebnim obotavljanjem zamudil pravi čas. Takoj nató je Klapka na levem bregu Donave drugo avstrijsko vojsko zmagal pri Ostrigonu ter osvobodil trdnjavo Komoran.

Cesarska vlada je na ta poročila pozvala kneza Windischgrätza v Olomuc ter generala Weldena imenovala za njegovega namestnika na Ogerskem. Welden je takoj izprevidel,

da so vojščaki od bolezni in bojevanja preveč oslabeli, nego da bi za prvi čas mogel kaj opraviti z njimi, pa se je umaknil nazaj do reke Litve. Le generala Hentzi-ja, Švajcarja po rodu, pustil je z desetimi tisoč vojščaki v Budimu ter mu naročil, naj se brani, dokler se more. Nepričakovana bojna sreča je Magjare kar omamila. Ne da bi slušali zmerne domoljube ter se skušali pomiriti, dali so se zapeljati po radikalcih in Košutu, ki je zdaj bil na vrhu svoje moči in slave. Ko so se dne 14. aprila 1849 državni poslanci zbrali v protestantski cerkvi v Debrecinu, stopil je Košut oblastno na leco ter svečano oklical popolno državno neodvisnost Ogerske ter oznanil, da Magjari ne priznavajo več vladarjev habsburško-lotrinške krvi za kralje svoje. Nekoliko dnij potém so Košuta izvolili za predsednika republiki Ogerski. Da bi se nova vlada mogla preseliti v Budim-Pešto, začel je Görgey dne 3. maja oblegati Budim, a dne 21. istega meseca ga je z naskokom vzel v silno krvavem boju, v katerem je junaške smrti poginil tudi general Hentzi. Z nepopisnim slavjem so Magjari dne 6. junija peljali Košuta v prestolno mesto ogerskih kraljev ter se veselili, kakor bi jim nihče več ne mogel vzeti pridobljene svobode.

V tem so avstrijske vojske zmagovale v Italiji, in Radecki je mogel zvedenih generalov in izurjenih vojščakov poslati na Ogersko. Pa tudi ruski car Nikolaj je Avstriji obljubil pomoči ter izkušenega poveljnika Paskievića poslal črez mejo. Meseca junija je Paskievićeva vojska v štirih oddelkih stopala skoz karpatske soteske proti ogerski nižavi, Lüders je zopet posedel Erdelj, na čelo avstrijske vojske pa se je postavil nov vrhovni poveljnik, baron Haynau, ki je ravno prišel iz Italije, kjer je ostal v groznem spominu. Košut je tedaj zahteval, naj ljudje povsod bežé pred Rusi, a za seboj naj požgó vasi, zasujejo vodnjake ter poderó ceste in mostove. Tako je mislil nasprotnike zadržavati, potém pa z vso združeno ogersko vojsko udariti na avstrijsko vojsko. V tolike žrtve pa ubožano ljudstvo nikakor ni privolilo, in sam Görgey ni odobraval obupne osnove samolastnega Košuta, ki je s svojim vtikanjem v zgolj vojaške stvari napravil mnogo zmešnjave in razpora ter razdražil ogerske generale. Po dolgem obotavljanju je Görgey s svojim krdelom šel na desni breg Donave ter mislil glavni avstrijski vojski ubraniti, da se ne bi združila z Rusi. Toda Haynau tega niti namerjaval ni, pa je brez ovir na levem bregu Donave dalje stopal ter si osvojil mesto Gjur, med tem ko je Görgey na drugem bregu bil užugan ter se moral pomikati nazaj. Zopet je ogerska vlada bežala iz Budim-Pešte ter se to pot preselila

v Segedin. V ti največji nevarnosti je trmasti Košut za vrhovnega poveljnika imenoval nesrečnega Mezarosa, in le na odločno zahtevanje je Görgeya še pustil kot poveljnika ob Donavi. Klapka je z osemnajstimi tisoč vojščaki ostal v Komoranu, vsa ostala krdela pa so se združila za Tiso in Morišem, kamor je na zadnje po dolgih ovinkih tudi Görgey prišel, potém ko je prej zastonj napadal Avstrijce ter se pri Velikem Varadinu srečno boril z Rusi. Haynau je hitel, da je prej nego Rusi posedel Budim - Pešto, odkoder je namerjaval iti na pomoč Temešvaru ter se združiti z banom Jelačićem, ki se je hrabro branil na višavi pri Titelu. Po trimesečnem obleganju so Magjari cesarskim vzeli trdnjavo Arad, in le-sem je ogerska vlada pribežala pred Haynau-om, ki je že 3. avgusta bil v Segedinu. Arad je zdaj bilo zadnje mesto, v katerem so se magjarski uporniki še držali; ali Haynau je vedno dalje stopal, prišel črez reko Tiso, dne 5. avgusta zmagal Dembinskega pri Szöredu, potisnil ga z aradske ceste na temešvarsko ter ga podil do pred Temešvar. Istega dne je ruski general Lüders užugal ogerskega poveljnika Bema, ki se je obupno bojeval proti mnogo večji nasprotni sili ter ranjen pribežal v tabor pred Temešvar, kjer je zamenil nerodnega Dembinskega. Pa niti tu ni bil srečen, kajti dne 9. avgusta ga je Haynau v hudi bitvi zmagal in zapodil v beg. Z ostanki svoje vojske se je Bem preril v Erdelj, a odtod je ušel na Turško. Če bi še kdo mogel pomagati, mogel bi Görgey, tako so sodili Magjari, ko je Görgey s svojim krdelom prišel v Arad. Dasi ne rad, udal se je Košut silnemu zahtevanju vojaškega zbora, odstopil dne 11. avgusta vse svoje oblasti Görgeyu ter bežal črez turško mejo. S privoljenjem oblastnikov v Aradu se je Görgey že dalje časa dogovarjal z Rusi, a ko se ni mogel drugače pogoditi, podal se jim je na milost in nemilost, da se ne bi moral pokoriti pred kakim avstrijskim generalom. Od Arada je peljal 23.000 mož in 129 topov v Vilagos, a tu je dne 13. avgusta 1849 vse orožje, vso vojsko in samega sebe predal ruskemu vrhovnemu poveljniku Paskieviću. Kakor Košut in Bem so uskočili tudi Perczel, Dembinski, Mezaros in drugi prvaki prekucije o pravem času črez turško mejo; Klapka je hrabro branil Komoran in še le dne 27. septembra se je podal pod dosti blagimi pogoji; a vsi ostali so trpeli ostre kazni. V Aradu in v Pešti je mnogo odličnih mož poginilo na morišču, med njimi tudi grof Baćani, nekdanji predsednik ogerskega ministerstva; še več jih je moralo iti v trde ječe ali pa v prognanstvo na tuje; veliko število honvedskih častnikov so kot proste vojščake vtaknili

v cesarsko vojsko; tisoč in tisoč rodbin je ubožalo, ker Košutovi bankovci niso imeli nobene vrednosti več. Görgey je na ruski zagovor več let kot ujetnik živel v Celovcu, izdajalec zasramovan in zaničevan od rojakov svojih.

Zdaj nam je še povedati, kako se je leta 1848. v Italiji razvijalo prevratno gibanje. Dasi je Italija bila razkosana na več samostalnih držav, v vseh je vendar živel isti narod, ki je povsod vsaj nekoliko čutil dobro in slabo srečo rojakov svojih v drugih deželah. Najmogočnejši med italijanskimi vladarji so bili avstrijski cesarji, ki so v svoji oblasti imeli prelepo in bogato kraljevino Lombardijo in Beneško, a z drugimi vladarji so po krvi bili sorodniki. Najimenitnejše je torej bilo, kar se je godilo v gornji Italiji, kamor so vedno bile uprte oči italijanskih domoljubov in prevratnikov. Pravega mira v Italiji ni bilo od francoskih časov; zdaj je tu, zdaj tam zavrelo, zlasti kedar so iz Pariza dohajala prevratna poročila. Splošno nezadovoljstvo zadnjih let se je pokazovalo tudi v Lombardiji, a od začetka leta 1848. ga ni bilo dne, da se ne bi v Milanu ali drugih večjih mestih vneli prepiri in poboji med vojščaki in meščani. Domoljubi so očitno na ulicah zasramovali in preganjali, če so koga od svojih videli, da je smodke kadil ali v loterijo stavil, češ s tem podpira narodu sovražno vlado, kateri tobak in loterija največ dobička dajeta. Če so vojščaki z orožjem napravili mir, preganjali so nasprotniki neznaten dogodek ter raztrobili glas o strašnem prelivanju krvi. Vrhovni vojaški poveljnik v Lombardiji, dva in osemdesetletni starček Radecki, sodil je dobro, da se bližajo velike dogodbe, pa je nabral sedemdeset tisoč vojščakov ter bil pripravljen na vse, naj pride, kar hoče.

Glas o pariški prekuciji meseca februarja je najprej razburil Sicilijance, ki so se v Palermu vzdignili ter neapoljskega kralja prisilili, da jim je dal posebno deželno vlado, v katero je pozval najimenitnejše može iz prekucijskega odbora. Pa tudi domá v Neapolju je kralj moral imenovati novo ministerstvo od samih svobodoumnih mož. V Rimu je papež Pij IX. prvi trenutek toliko odjenjal, da je v svoje svetovalstvo pozval tri posvetne može, med katerimi sta najveljavnejša bila Farini in vojaški minister Durando. Pozneje je pomnožil število posvetnih svetovalcev, katerim je predsedoval kardinal Antonelli; a dne 14. marca je oklical ustavo od dveh zbornic. V Turinu je grof Cavour peljal poslanstvo pred kralja Karola Alberta ter ga prosil ustave. Ko je kralj uvidel, da prošnja razodeva splošno željo vse države, razglasil je dne 5. marca novo ustavo, a v mini-

sterstvo je pozval svobodoumne može vseh strank. Boječi veliki vojvoda toskanski pa je svojemu narodu že dne 11. februarja podelil ustavo, da bi z njo ubranil revolucijo. Drugače je bilo v avstrijski Italiji. Tu je vlada dne 22. februarja oklicala naglo sodbo za Lombardijo in Beneško, ob meji proti Sardiniji pa je Radecki namestil krdelo od dvanajstih tisoč vojščakov. V tem pride poročilo o prekuciji na Dunaju. Brž ko so v Milanu to čuli, jeli so se domoljubi posvetovati na skrivnih shodih, a zjutraj dne 18. marca so že uporniki drli v palačo namestnega deželnega glavarja O'Donnella, prisilili ga najprej, da jim je podpisal neke terjatve, potém pa so ga kot ujetnika odpeljali. V malo trenutkih je ves Milan bil na nogah. Tako hitro se niti previdni Radecki ni nadejal upora, ali bil je pripravljen nanj, pa je kar takoj vojščakom dal potrebnih ukazov. Dva dni je bil hud boj po ulicah, ali brez pravega uspeha. Radecki je tedaj z vsemi vojščaki šel iz mesta, in ko je čul, da so se po vsej deželi vzdignili, in da bi vsak čas utegnili Piemontezi priti črez mejo, umaknil se je noter do Mincia, da mu nasprotniki ne bi prestregli pota do trdnjav in ga ločili od doma. Pri odhodu se je Milancem zagrozil, da se bo kmalu povrnil. Še je o pravem času prišel do Mincia ter jedno brigado s poveljnikom Wolgemuthom dejal v Mantovo, sam pa se je z glavno vojsko podal v Verono. Zdaj se je dosti varnega čutil, akoravno so mu italijanski vojščaki pobegnili, iz Benetek pa so dohajali žalostni glasovi. V Benetkah se niti cesarski namestnik grof Palfy niti vojaški poveljnik grof Zichy nista skušala ustavljati upornikom ter sta že dne 22. marca šla iz mesta, kjer je odvetnik Manin takoj po njunem odhodu oklical ponovljeno republiko svetega Marka. Med tem so italijanski mornarji umorili poveljnika cesarskega brodovja, polkovnika Marinovića. Po teh dogodbah se je zjedinila vsa Italija. Vojvoda modenski in parmenski sta bežala iz dežele; veliki vojvoda toskanski, rimski papež in neapoljski kralj pa so vojščakom svojim morali dovoliti, da so šli v gornjo Italijo pomagat upornikom zoper Avstrijo.

V največji zadregi je bil sardinski kralj Karol Albert, kajti v srcu svojem je črtil vse demokrate, in vendar jim ni smel preveč nasprotovati, da ne bi tudi njega pahnili s prestola. Hoté ali nehoté je torej moral uslišati prošnjo rojakov svojih v Lombardiji ter jim poslati vojaške pomoči. Dne 26. marca je prednja straža bila v Milanu, a dne 8. aprila si je sardinski general Bava v srečni bitvi pri Goitu odprl pot črez reko Mincio ter se utaboril na višavah pri Sommacam-

pagni ne daleč od Verone. Radecki se nikakor ni hotel prenagliti, ampak oslanjaje se na četvero močnih trdnjav (Verona, Peschiera, Mantova, Legnano) je čakal, da bi mu Nugent od Soče pripeljal novih vojščakov. Zastonj so ga nasprotniki v bitvi pri sveti Luciji skušali iz njegovih obkopov potisniti v Verono; bili so užugani navzlic največji hrabrosti. Tudi poveljnika rimskih vojščakov, Durando in Ferrari, nista mogla ustaviti cesarske vojske, katero je namesto bolehnega Nugenta vodil grof Thurn; poslednji se je srečno preril črez Belluno, med potjo razbil Ferrarijeve dobrovoljce ter dne 22. aprila prišel v Verono. Radecki je zdaj imel petdeset tisoč mož, pa se je pripravljal na boj. Dne 29. aprila se je z večjim delom vojske podal na pot proti Mantovi; drugi dan je knez Schwarzenberg pri Curtatonu zmagal toskansko vojsko in jo zagnal nazaj; in istega dne je Benedek pri Goitu udaril na sardinskega kralja Karola Alberta. Toda Benedek ni dosegel svojega namena, da bi sovražnike oklenil med Ečavo in Mincijem, in ko se je ob jednem podala izstradana trdnjava Peschiera, ustavil se je boj za nekoliko časa. Radecki se je umaknil v Mantovo, ali nenadoma se je zopet vzdignil, obrnil se na drugo stran, zmagal rimskega poveljnika Duranda, zagnal ga v Vicenzo, potém pa mesto z naskokom vzel ter rimske vojščake izpustil proti temu, da se tri mesece ne bodo bojevali proti Avstriji. Iz Vicenze je Radecki šel dalje, osvojil Padovo in Treviso ter se hitro zopet vrnil v Verono, kjer je za močnimi utrdbami kljuboval sovražniku ter čakal ugodne prilike za boj.

Velike ovire je Radeckemu delala dunajska vlada, ki je bila brez srca ter se jela pogajati s prekucijskimi oblastniki v Milanu. Ponujala jim je popolno samostalnost proti temu, da bi avstrijskega cesarja priznali za kralja svojega. Ko uporniki s tem niso bili zadovoljni, bila je Avstrija na zagovor angleškega ministra Palmerstona pripravljena, odstopiti ves svet do reke Mincia s trdnjavama Mantovo in Peschiero. Ta ponudba je mnogim bila po volji, vsem pa le ne. Republikanci, katere je Mazzini prišel ščuvat zoper sardinskega kralja, zahtevali so vso Beneško, ki bi z Lombardijo imela biti neodvisna republika. Njihove terjatve je zagovarjala tedanja francoska vlada, ki se je odločno uprla angleškemu nasvetu, da bi se Lombardija dejala pod sardinskega kralja. Ta razpor je škodoval sardinskemu kralju ter mu slabil njegovo moč na bojišču, na katerem se ni mogel več zanašati na pomoč ostalih italijanskih vladarjev. Toskanski veliki vojvoda je bil jezen, da mu niso dali kosa Parme; papež je očitno grajal svojega ministra Du-

randa, da se je samolastno vojskoval proti Avstriji; kralj neapoljski pa je svoje vojščake pozval domú, da bi krotili upornike, ki so se znova vzdignili ter se v Neapolju z barikadami zavarovali.

Vse to in pa slavna zmaga pri Vicenzi je vojaško stranko pri avstrijskem dvoru ohrabrila, da ni odjenjala, dokler cesarska vlada ni pretrgala dogovorov z Italijani ter Radeckemu dala popolno svobodo, naj dela po svoji previdnosti. Radecki je čas dobro porabil, preskrbel se z živežem, izuril vojščake ter jih pomnožil s krdeli, ki sta mu jih generala Welden in Thurn z Beneškega in Tirolskega poslala na pomoč. Pri njegovih nasprotnikih pa je bilo ravno narobe. Kralj Karol Albert razun svoje piemonteške vojske ni imel drugih zaveznikov nego sedem tisoč dobrovoljcev; v njegovi vojski ni bilo pravega reda niti potrebne poslušnosti; a jelo mu je tudi že pomanjkovati hrane in drugih potrebščin. Mudilo se mu je, da se skaže, pa je dne 12. julija ponovil vojskovanje. Poveljnika Sonnaza je s polovico vojske pustil blizu Peschiere, sam je z drugo polovico šel oblegat Mantovo, a da ne bi čisto pretrgal zveze med obema trdnjavama, razmestil je med njima po redkoma nekoliko krdel. Na slabo to središče je Radecki dne 23. julija z vso silo udaril, predrl ga ter takoj prihodnjo noč pri Salionzi dal zložiti most črez reko Mincio, da bi sovražniku prišel za hrbet. Da se to ne bi zgodilo, hitel je Sonnaz od Peschiere onkraj Mincia proti jugu ter se pri Goitu mislil združiti s kraljem. Ali Karol Albert ni šel črez reko, ampak prav hitro je od Mantove stopal nazaj poti Vallegiju, da bi ondi zbrani avstrijski vojski ubranil iti črez Mincio. Urno je stari Radecki obrnil svojo vojsko ter s pet in tridesetimi tisoč moži zastavil pot sardinskemu kralju, ki jih je imel le dvajset tisoč. Kljubu grozni vročini so se Sardinci celi dan hrabro bojevali zoper večjo nasprotno silo, ali proti večeru so jih avstrijski vojščaki z vseh holmcev zagnali v ravnico proti Villafranki ter jih zmagali v bitvi pri Custozzi dne 25. julija. Po ti nesreči so se Sardinci v redu pomikali nazaj do Mincia; ko je pa onkraj reke generalu Sonnazu v strašnem boju izpodletelo in ni mogel mesta Volte nazaj vzeti, da bi ondi zadrževal Avstrijce, začela se je strašna zmešnjava, in nihče ni mogel več ustaviti bežeče italijanske vojske. Karol Albert je zmagovitega maršala prosil premirja ter določil reko Oglio kot začasno mejo, ali Radecki je zahteval reko Addo, ki mu je pa kralj ni mogel dobrovoljno prepustiti, da ga domači sovražniki ne bi še bolj psovali kot izdajalca. Udal se je torej v trdo usodo ter se vedno dalje pomikal nazaj pred nasprotniki,

ki so mu bili takoj za petami. Dne 3. avgusta zjutraj je prišel v Milan, ali niti tu mu ni bilo obstanka, kajti prav ničesar ni bilo pripravljenega za brambo mesta. Razkačeno ljudstvo je obsulo palačo njegovo ter mu s smrtjo žugalo na istem mestu, na katerem mu je prej klicalo slavo. Pa to ni ničesar pomagalo. Že so zmagalci bili pred vrati, in dne 6. avgusta se jim je mesto podalo. Istega dne zjutraj je sardinski kralj zapustil Milan, a s seboj je vzel šestdeset tisoč prebivalcev, ki so se bali maščevanja sovražnikov. Garibaldi, ki je iz Amerike rojakom svojim prišel na pomoč, bojeval se je z dobrovoljci v gorah ob Komanskem jezeru še nekoliko tednov, naposled pa je tudi on moral iti nazaj črez reko Ticino. Dne 26. avgusta je Karol Albert v Vigevanu z Radeckim sklenil premirje na pet in štirideset dnij ter mu prepustil vso Lombardijo in Beneško ter Parmo in Modeno.

Poročilo o bitvi pri Custozzi je najprej ohrabrilo neapoljskega kralja, da je odložil zborovanje državnega zbora ter vojaško silo poslal proti Sicilijancem, ki so se do dobra ločili od Neapolja ter si za kralja izvolili Alberta Amadeja, mlajšega sina sardinskega kralja Karola Alberta. Dne 3. septembra se je general Filangieri z neapoljsko vojsko prepeljal črez morje ter pet dnij tako neusmiljeno iz velikih topov streljal proti Mesini, da je lepo mesto popolnoma razdejal. Na prizadevanje angleškega in francoskega poslanca se je boj ustavil, in začelo se je dogovarjanje. Neapoljski kralj Ferdinand je Sicilijancem dovolil posebno ustavo in samostalno deželno vlado, ali uporniki so ponudbo odbili ter dne 29. marca 1849 odpovedali premirje. Sicilijansko vojsko je takrat vodil poljski general Mieroslavski, ali ker uporniki niso imeli brodovja, mogel je kraljev general Filangieri svojo vojsko po morju brez ovir premikati, kamorkoli jo je hotel, pa je pri Toarminu stopil na suho, vzel ga z naskokom ter hitel dalje proti Kataniji. Predno je sicilijanska vojska po dolgi poti okoli Etne mogla mestu priti na pomoč, jel ga je Filangieri na veliki petek dne 6. aprila naskakovati. Mieroslavski je sicer pred svojo vojsko prišel v Katanijo ter hrabro branil mesto, ali kmalu je bil hudo ranjen, in morali so ga odnesti z bojišča. Že so Neapoljci vzeli mesto, a še so se nasprotniki do pozne noči po ulicah obupno borili, dokler niso popolnoma obnemogli. Po teh dogodbah so uporniki v Palermu izprevideli, da se nimajo ničesar več nadejati, pa so sami odjenjali. Začasna vlada in državni zbor sta se razšla; prvaki upornikov so zbežali na tuje; a dne 15. aprila je zmagalec Filangieri prišel v mesto ter ostal v njem kot

namestnik kralja neapoljskega, ki ga je imenoval vojvodo Toarminskega. Izvzemši štirideset glavnih podpihovalcev je kralj upornikom podelil popolno pomiloščenje, v deželni upravi sicilijanski pa je vse ostalo pri starem.

Premagani v severni in južni Italiji so radikalci tem oblastnejše povzdigovali glavo v srednji Italiji, kjer se vladarji niso mogli oslanjati ne na kako domačo zmerno stranko, ne na tujo pomoč. Avstrija je svoje vojščake sama trebala, vendar pa ni popolnoma pozabila rimskega papeža ter mu dvakrat poslala po nekoliko vojske zoper upornike ob Jadranskem morju. General Welden je prišel do Bologne in posedel mesto, ali premalo je imel vojščakov in moral se je zopet vrniti črez mejo. Prevratnike je to le še bolj ohrabrilo, in niso se več dali brzdati. V državnem zboru v Rimu so hoteli Avstriji kar vojsko napovedati in tako so razsajali, da je minister Rossi seje odložil do novembra meseca. Grof Rossi je bil svobodoumen mož, ki je državno upravo zboljšal z mnogimi koristnimi napravami, a še večjih je imel v mislih. Toda radikalcem je bil še prezmeren; očitali so mu, da je podkupljen od Avstrije, in ko je dne 15. novembra šel v državno zbornico, planila je nanj razuzdana druhal, in prav pred vrati ga je neznan človek z bodalom umoril. Zdaj je v Rimu jenjal vsak državni red. Papež je tri radikalce imenoval ministre, ob jednem pa je skrivaj pobegnil v neapoljsko trdnjavo Gaëto ter se nastanil v kraljevi palači. Odtod je papež Pij IX. preklical veljavo vsem državnim naredbam in izpremembam, ki so se godile od dne 16. novembra; a že prej je francosko vlado prosil pomoči. Po njegovem odhodu se je v Rimu osnovala začasna vlada, ki je sklicala novo ustavodajno skupščino, a ta je dne 9. februarja 1849 papežu vzela posvetno oblast ter oklicala rimsko republiko. Kako je francoska vojska prišla v Rim ter naposled zmagala upornike, povedali smo že prej med francoskimi zgodbami. Tam smo tudi omenili, da je Rimljanom Garibaldi prišel na pomoč. Garibaldi se je l. 1807. rodil v Nizzi, postal predrzen mornar, leta 1834. se je udeležil nesrečnega vpada v Savojo, potém se je kot begunec potikal po Evropi in Ameriki ter se v Uraguayu izuril v „malem vojskovanju“. Navdušen republikanec in hraber vojščak, da mu ga ni bilo jednakega, nabral je krdelce dobrovoljcev ter se z njimi udeleževal vsake vojske za svobodo Italije. Po končanem prevratu leta 1848. se je vrnil zopet v Ameriko. Ko so Francozi napravili mir in red, pripeljal se je papež Pij IX. dne 12. aprila 1850 zopet v Rim, kjer ga skoro poldrugo leto ni bilo.

Kakor v Rimu so bili tudi v Toskani demokrati in radikalci nekoliko časa gospodarji. Posebno mogočni so bili v Livornu, kjer se je zbralo mnogo beguncev iz Lombardije in Beneškega ter iz Parme in Piacenze. Veliki vojvoda Leopold ni imel moči, da bi se jim odločno uprl, ampak popuščal jim je ter naposled prvaka republikancev pozval v ministerstvo. To je rovarjem le še bolj dajalo srca, in vsak dan so kaj novega terjali. Veliki vojvoda jim ni mogel vsega podpisati ter je v veliki stiski najprej zbežal v Sieno, odtod pa dne 21. februarja v Gaëto k papežu. Po njegovem odhodu so radikalci oklicali republiko; ali po avstrijski zmagi pri Novari so se zmerni Toskanci vzdignili, zmagali radikalce ter velikega vojvodo pozvali, naj se vrne iz Gaëte. Toda Leopold si ni upal prej iti domú, dokler se ni pomiril s cesarsko vlado avstrijsko, kateri se je bil zameril zató, ker je prej sardinskega kralja prosil pomoči zoper republikance. Privolil je v vse, in ko so avstrijski vojščaki posedli Livorno in Firenzo ter do dobrega ukrotili upornike, povrnil se je dne 27. julija 1849 iz dobrovoljnega prognanstva svojega. V Parmi in v Modeni so avstrijski vojščaki takoj v začetku napravili mir ter izgnali upornike. V Modeni je ljudstvo bilo veselo, da se je vojvoda Franjo V. zopet povrnil; v Parmi pa se je stari vojvoda odpovedal vladarskemu prestolu ter ga dne 14. marca 1849 odstopil svojemu sinu Karolu III.

Med tem se je vojska med Avstrijo in Sardinijo zopet začela. Karol Albert je sprva želel, da bi se stvar poravnala na kakem shodu evropskih vladarjev. Ali med temi je bilo preveč nasprotja, in nikakor se niso mogli zjediniti, kje in kako bi se sešli; zmagovalna Avstrija pa si shoda ni čisto nič želela, ampak bila je pripravljena, da sama z orožjem dožene razpor z Italijo ter napravi red in mir po svoji razsodbi. Dalje ko so se dogovori zatezali, težje je sardinski kralj čakal; kajti jel se je bati republikancev, ki so takrat zmagali v Rimu in Toskani, domá pa jih je zoper njega neprenehoma ščuval Mazzini. Tudi je čim dalje težje hranil toliko vojščakov in lombardskih beguncev, pa je dne 12. marca 1849 odpovedal premirje. Bilo je obupno začetje, kajti sardinski vojščaki so bili slabo oboroženi in niso imeli niti jednega dobrega generala, ki bi jih vodil in jim delal srca. V ti zadregi je Karol Albert najel Poljaka Chrzanovskega ter ga imenoval vrhovnega poveljnika, ki je vojščakom bil čisto tuj in ni razumel niti jezika italijanskega. Radecki je na vsako stran bil na boljšem od svojih nasprotnikov, a topov je imel za tretjino več. Dobro je pre-

mislil bojno osnovo ter znal sovražnika tako slepiti, da do zadnjega trenutka ni mogel ničesar uganiti. Ob Ticinu je razpostavil prednje straže, ki so Sardince motile; a dne 18. marca je sam z glavno vojsko odrinil od Milana, ali ne naravnost proti meji, ampak po nasprotnem potu proti Lodi-ju, kakor da bi namerjaval umakniti se nazaj za reko Addo. Med potjo pa je nenadoma krenil proti zahodu ter je zjutraj dne 20. marca bil v Paviji, kamor so se tudi druga avstrijska krdela napotila. Tisti trenutek, ko je izteklo premirje, šli so Avstrijci v Paviji črez Ticin, užugali pri Cavi Ramorina, poveljnika lombardskega krdela, ter ga zagnali nazaj črez reko Pad. Karol Albert in Chrzanovski sta med tem više gori na potu proti Milanu prestopila Ticin, ali ko ni bilo nikjer sledú o sovražniku, vrnila sta se nazaj ter pozno zvečer dobila poročilo, da je Radecki na potu od Pavije. Osupli Chrzanovski je moral svojo bojno osnovo hitro prenarediti ter je pri Mortari in pri Vigevanu namestil po nekoliko vojske, ki je nasprotnike toliko časa imela zadrževati, da bi se mogla glavna vojska zbrati in pripraviti. Pri obeh mestih je torej dne 21. marca bil hud boj, ali na večer so Avstrijci zmagali. Med tem se je Chrzanovski z vsemi svojimi vojščaki kakih petdeset tisoč mož postavil na prav dobrem kraju pri Novari. Tu se je dne 23. marca vnela odločilna bitva. Avstrijci se tu niso nadejali vse nasprotne vojske, pa so le z malim številom vojščakov šli v boj; ko so pa čutili moč sovražnikov, izprevideli so zmoto in pošiljali čim dalje več krdel na bojišče. Sardinci so se hrabro bojevali, ali popoldne so jeli pešati, in naposled je Radecki slavno zmagal.

Karol Albert je obupaval, pa se je navlašč podal v največjo nevarnost; krogle so vedno frčale okoli njegove glave, ali nobena ga ni zadela. Prosil je premirja, a ko mu ga Radecki ni dovolil, sklical je pozno zvečer k sebi svoje sinove in več vojaških častnikov ter kraljevski prestol odstopil svojemu sinu Viktorju Emanuelu. Potrtega srca je nató preoblečen skoz avstrijske straže odpotoval v Nizzo, odtod pa dalje na Portugalsko ter dne 19. aprila bolan prišel v Oporto, kjer je že dne 26. julija umrl. Drugo jutro po njegovem odhodu dne 24. marca je Radecki novemu kralju dovolil premirje proti temu, da mu je v zastavo prepustil ves svet do reke Sesie in trdnjavo Alessandrijo. Na dan bitve pri Novari so se republikanci vzdignili v Bresciji, ali general Haynau jih je dne 31. marca pokoril in ostro kaznoval. Tudi v Genovi so prenapeti rovarji oklicali republiko, ali že dne 5. aprila so se brez boja udali sardinskemu generalu Lamarmori. Poveljnika Ramorina so kot izdajalca na

smrt obsodili in ga ustrelili. Dolgo se Sardinija in Avstrija nista mogli pobotati zastran mirú, kajti državni zbor v Turinu ni hotel odobriti nobene pogodbe, ki lombardskim beguncem ni zagotovila pomiloščenja. Ali ravno v tem avstrijska vlada ni odjenjala. Minister D'Azeglio je tedaj razpustil zbor, Viktor Emanuel je narod miril s posebnim razglasom, a novi državni zbor je meseca januarja 1850 potrdil pogoje mirú z Avstrijo. Benečanje so se tudi po bitvi pri Novari še upirali Avstrijcem. Manin je navdušeno in hrabro vodil brambo mesta in ni odjenjal niti potém, ko so cesarski vojščaki vzeli trdnjavo Malghero, akoprem sta se v Benetkah začeli kolera in lakota. Še le po poročilih iz Vilagosa je Benečanom upadlo srce, in dne 22. avgusta 1849 so se podali proti temu, da so začetniki in vodniki upora smeli svobodno oditi.

2. Pregled najnovejših zgodeb.

Francoska.

Prevratno gibanje, ki je leta 1848. razburilo vso srednjo Evropo, poleglo se je, in zopet so kralji in cesarji vladali z neomejeno oblastjo. Težko je soditi o zgodbah, ki smo jih takorekoč sami doživeli; marsikaj se bode še le prihodnjim rodovom zjasnilo, ko jim bode znano, kar se dandanes skriva po raznih državnih in dvorskih pisemskih shrambah. Zató bomo le ob kratkem omenili, kar se je v svetu imenitnega godilo od leta 1850. do naših dnij.

Na Francoskem je Louis Napoleon l. 1851. dobil vrhovno vladarsko oblast na deset let. Ustava, ki jo je oklical dne 14. januarja 1852, omejila je le na videz njegovo oblast, kajti v starešinstvu in v postavodajnem zboru so sedeli samo njemu popolnoma udani možje, ki so pokorno slušali njegove ukaze, a vse zborovanje in sklepanje je bilo le na videz, da je slepilo nevedno ljudstvo in veliko množino tistih omikanih ljudij, ki so si želeli mirú in državnega reda. Nihče ni več dvomil, da Napoleon hrepeni po cesarski kroni, kajti ne le njegova dejanja, tudi besede njegove so kazale na to. Preselil se je v Tuilerije, staro bivališče francoskih kraljev; starešinstvo mu je določilo dvanajst milijonov frankov letne plače; a ko je po letu prepotoval Francosko ter videl veliko slavje, s katerim so ga povsod sprejemali, ni dalje čakal. Dal je glasovati, in s še večjo večino nego pred letom ga je ljudstvo izvolilo za cesarja. Dne 2. decembra 1852 se je svečano oklical za cesarja Napoleona III.,

in takoj so mu vse vlade brez obotavljanja priznale novo čast. Oslanjaje se na udanost priprostega ljudstva ter na vojščake in policijo, ni se več bal domačih nasprotnikov, pa je že prej Thiersa in štirinajst drugih mož pozval iz prognanstva domú. Rad bi se bil oženil s kneginjo kake stare vladarske rodbine, ali ni je dobil; zató se je leta 1853. poročil z lepo 27 let staro Evgenijo iz plemenite španjolske rodbine Montvijo-jeve. Veliko skrb je imel za delavski stan ter mu vedno dajal zaslužka pri velikih državnih stavbah in podjetjih. Da bi pomiril svet, ki je sodil, da potomec slavnega cesarja ne bode mogel biti brez vojskovanja, zmanjšal je Napoleon III. število vojščakov; leta 1854. je v Parizu napravil veliko svetovno razstavo; a s tujimi državami je sklepal trgovinske pogodbe, da bi povzdignil kupčijo in obrtnijo. Sploh so Francozi z novim državnim redom bili zadovoljni, ali brez nasprotnikov pa Napoleon nikakor ni bil. Nasprotniki so mu bili legitimisti (privrženci Burbonca grofa Chamborda) in orleanisti; ali niso mu bili nevarni, kajti njihovi prvaki so mirno in tiho čakali boljših časov. Nevarnejši so mu bili republikanci, ki so rajši na Angleškem, v Belgiji in na Švajcarskem živeli v prognanstvu, nego da bi se pokorili novemu cesarju. Pri raznih prilikah se je pokazalo, da jim domá na Francoskem ne manjka privržencev, in policija je vedno morala paziti na nje. Tudi je Napoleon z ostrimi postavami brzdal časopise in omejil svobodo združevanja, med tem ko je plačeval veliko število pisateljev, ki so po časopisih in knjižicah poveličevali njega in vladanje njegovo, da bi zaslepili in pridobili ljudstvo francosko.

Najbolj je Napoleon III. veljavo svojo in francoske države povzdignil o času krimske vojske leta 1854. in 1855. Da bi na vzhodu oslabil moč Rusije ter se ob jednem prikupil rimskemu papežu, jel se je odločno potegovati za katoliške kristjane v Palestini, vtikal se je premeteno v turško-ruske homatije, sporazumel se z Angleži ter šel z njimi skupaj Turkom pomagat proti Rusom, katere so po težavnem in dolgem bojevanju zmagali pri Sevastopolju. Francoski vojščaki so se tu skazali kot najboljši med zavezno vojsko, in če tudi Francoska ni dobila niti pedi zemlje, vendar ni bilo brez pomena, da so se zastopniki velikih držav leta 1856. v Parizu dogovarjali zastran mirú, kajti Napoleon III. je znal pogoje sukati, kakor je njemu kazalo, ter si pridobil toliko veljave, da se odslej v Evropi nobena imenitna izpremememba ni godila brez njegovega znanja. Zdaj še le so ga tuji vladarji priznavali kot sebi jednakega ter prihajali v tuilerijski grad v goste. Zopet je Pariz

bil prvo mesto v Evropi, po katerem se je ravnal ves gosposki svet. Da bi Pariz tudi po zunanjem sijaju bil to, kar je bil po politični veljavi, potrosili so prvih dvanajst let Napoleonovega vladanja za olepšanje mesta vsako leto nad sto milijonov frankov. Ko se je dne 16. marca 1856 Napoleonu III. rodil sin, prikipela je sreča njegova do vrha; kajti odslej ni imel več skrbi, komu bi po smrti zapustil krono cesarsko. Stari francoski plemenitniki niso dolgo v zatišju svojem čakali vrnitve burbonskih kraljev, ampak drug za drugim so se poklanjali novemu cesarju ter se poganjali za visoke službe in časti. Vse je poveličevalo slavo srečnega Napoleona, in celó napadi na njegovo življenje so mu bili na korist.

Ko se je dne 14. januarja 1858 s cesarico peljal v gledališče, priletele so bombe iz okoli stoječe množice ter se razletele pred cesarsko kočijo in pod njo. Sto in štirideset ljudij je bilo ranjenih, cesarju in cesarici pa se ničesar ni zgodilo, in šla sta v gledališče in do kraja slušala opero. Policija je zarotnike zasačila. Bili so Orsini in dva Italijana, ki so se nad Napoleonom hoteli maščevati zato, ker je leta 1848. Italijane pustil na cedilu. Orsini je cesarja prosil, naj bi ne zapustil italijanske njegove domovine, in voljno je šel na morišče, a ne da bi za se prosil pomiloščenja. Po ti dogodbi je Napoleon domá na Francoskem še bolj poostril postave in naredbe za javno varnost, pa je tudi od vlad sosednih držav, Sardinije, Belgije in Švajcarske, zahteval, da ne bi dajale potuhe francoskim beguncem. Sardinski minister Cavour je prvi predložil novo postavo zoper tujce ter je na ugovore svobodoumnih mož zavrnil, da mala Sardinija dobrih zaveznikov ne sme od sebe odbijati. Po malem sta se Napoleonu udali tudi Belgija in Švajcarska. Imenitnejše nego to pa je bilo, da je Napoleon zdaj jel resno misliti, kako bi Italijo osvobodil od avstrijskega gospodstva. Saj je to bila davna želja njegova, katero je nekoliko razodel samemu kralju sardinskemu in njegovemu ministru Cavourju, ko sta ga leta 1855. obiskala v Parizu. Zdaj se je lotil priprav. Prva skrb mu je bila, da Avstrija ne bi imela zaveznika v vojski, a to je dosegel s tem, da je Angleško dobil na svojo stran ter potolažil Rusko, kateri ni branil, da se je poganjala za balkanske narode. Nató je meseca julija 1858 Cavourja pozval k sebi v toplice v Plombières, da sta se do dobrega zmenila, kako in kaj. Že so se delale priprave za vojsko, a svet še ni vedel proti komu, dokler ni Napoleon III. na novega leta dan 1859 rekel avstrijskemu poslancu, kako mu je žal, da se je skalilo prijateljstvo z Avstrijo. Vojska je

bila gotova, in ko so Francozi in Sardinci pri Magenti in Solferinu zmagali, sešel se je Napoleon III. v Villafranki dne 8. julija z avstrijskim cesarjem ter sklenil premirje proti temu, da je Avstrija Sardiniji prepustila Lombardijo. Pod istim pogojem so dne 10. novembra 1859 sklenili mir v Zürichu. Dasi neradi so Sardinci morali sprejeti pogodbe ter so Napoleonu za njegovo pomoč prepustili Savojo in Nizzo.

Po vsem tem svet ni imel mnogo vere v besede cesarja Napoleona, ki je vedno poudarjal, da ne želi drugega nego ohraniti stalen mir. Saj se je udeležil vsake vojske, ki je obetala Francozom kaj dobička; francosko brodovje se je pridružilo angleškemu v daljnem Kitajskem, da bi tudi francoski trgovini priborilo kake koristi; z Angleško in Španjolsko se je tudi Francoska vtikala v državne homatije v Meksiki ter svojo vojsko poslala črez morje. Nobena sosedna država se pred Francosko ni varne čutila, najbolj pa so se na Nemškem bali, da ne bi Napoleon III. po vzgledu svojega strica hotel do Rena raztegniti meje cesarstva svojega. V tem splošnem strahu so se vladarji večkrat med seboj shajali na pomenek, in ko so se meseca junija 1860 nemški knezi zbrali v Baden-Badenu, prišel je Napoleon sam med nje in jih tolažil, da ne misli na vojsko, ampak le na mir. Francoski cesar takrat res ni imel vojske v mislih; saj je domá imel dovolj skrbi, kajti razsipno denarno gospodarstvo in prevelika ostrost, s katero je takoj zadušil vsako le količkaj svobodno gibanje, obudili sta v Francozih čim dalje več nezadovoljstva. Napoleon je to sam izprevidel, pa je meseca januarja 1867 nekoliko ublažil postavi o tiskanju in o združevanju ter dovolil, da je postavodajni zbor smel od vlade zahtevati razjasnila in odgovora. Akoprem je to bilo premalo, da bi zadovoljilo svobodoumne može, Napoleon je le sodil, da jih je potolažil, in delal je osnove, ki nikakor niso kazale na mir. Istega leta namreč je novi minister za vojaštvo, bojaželjni maršal Niel, prav naglo jel prenarejati francosko vojsko, pomnožil jo ter preskrbel z novimi zboljšanimi puškami. Zdaj še le, ko je z močno vojaško silo mogel strahovati domače in tuje sovražnike, popuščal je res Napoleon ter po malem dovolil svobodnejše gibanje. Toda kar osupnil je, ko so pri novih volitvah v postavodajni zbor leta 1869. v Parizu in drugih večjih mestih izvolili mnogo trdovratnih radikalcev in republikancev. Da bi zvedel, kaj francoski narod misli in želi, pozval je svobodoumnega poslanca Olliviera k sebi na odkritosrčen pomenek, a potem je odpustil iz službe državnega ministra Rouhera, ki je najbolj zagovarjal neomejeno

samovlado cesarjevo. V prestolnem govoru, s katerim je odprl zborovanje postavodajnega zbora dne 29. novembra 1869, razložil je Napoleon vodilo prihodnjega svojega vladanja. Rekel je, da si Francozi želé svobode in reda; za red je on porok, a kako da bi se obdržala prava svoboda, to je skrb zborova; nekateri bi radi, da bi vse pri starem ostalo, drugi pa bi vse prekucnili; ne jedno, ne drugo ne velja, ampak treba se držati srednje poti, po kateri se dá mnogo slavnega doseči. Da se je zares hotel odreči neomejeni samovladi ter razširiti pravice postavodajnega zbora, pokazal je Napoleon dne 2. januarja 1870, ko je na čelo novega ministerstva postavil svobodoumnega Emila Olliviera ter tudi druge imenitne uradnike zamenil z novimi možmi.

Neprijeten dogodek je kmalu potem Napoleona motil v njegovih osnovah. Peter Bonaparte, Lucijanov sin, ustrelil je v nekem prepiru Viktorja Noira, sotrudnika Rochefortovega časnika „Marseillaise“. Pri pogrebu nesrečnega tovariša svojega so republikanci skušali ljudstvo vzdigniti, ali vojščaki so zatrli upor, a Rocheforta so zaprli. Peter Bonaparte se je sam izročil sodniji, in tudi on je šel v zapor, ali izredno sodišče ga je spoznalo nedolžnega, češ da je nasprotnika le zato ubil, ker ni mogel drugače braniti samega sebe. Za kazen pa je Peter moral očetu ubitega Noira plačati odškodnino od 25.000 frankov ter za nekoliko časa iti na tuje. Razdražene svobodoumne stranke s tem niso bile potolažene, ampak pri vsaki priliki so očitno skazovale sovraštvo do cesarja in roda njegovega. Premeteni Napoleon je tedaj zopet napravil splošno glasovanje, pri katerem je vsak polnoletni Francoz rekel, ali odobrava svobodoumne naredbe cesarjeve v zadnjih desetih letih ali ne. Dne 8. maja 1870 je sedem in pol milijona Francozov s svojim glasom pritrdilo cesarju ter mu izreklo popolno zaupanje svoje. Ni bilo brez pomena, da so po mestih in pri vojščakih oddali mnogo tisoč nasprotnih glasov; ali to Napoleona za zdaj ni motilo, velikanska večina je bila zanj, in mesec dnij pozneje je narod zopet samo njegove može volil za departementske svetovalce. Francoska je bila zopet ustavna država, in minister Ollivier je v postavodajnem zboru z največjim zaupanjem poudarjal, da mir še nikdar ni bil tako varen. Verjeli so mu domá in na tujem, in brez skrbi so pruski kralj Viljem, njegovi ministri in generali drug za drugim odhajali v toplice in na kmete. Druge misli pa so Napoleonu samemu rojile po glavi. Res da je potolažil razburjene duhove, ali dobro je vedel, da ne za dolgo. Da bi sebi in rodu svojemu zagotovil prestol,

hotel se je francoskemu narodu po vzgledu prvega Napoleona prikupiti z zmagovito vojsko, ki bi meje francoske raztegnila do Rena. Že prej se je skrivaj pogajal s pruskim ministrom Bismarkom ter mu obljubil svojo pomoč, da južne nemške dežele spravi v prusko ali severno nemško zavezo, a zato bi Francoska vzela Belgijo in Luksemburg. Česar ni dosegel zlepa, mislil je Napoleon dobiti s silo. Sodil je, da se tedanje razmere na Nemškem ne morejo obdržati, in da bo mali udarec podrl, kar je Bismark napravil proti volji velike večine nemških domoljubov; do dobrega je bil prepričan, da je prav zdaj najugodnejši čas za vojsko, in ni hotel verjeti svarilu francoskega vojaškega poslanca v Berolinu, ki je poročal ravno narobe.

Napoleon III. je torej po vsej sili hotel imeti vojsko, a ker ni mogel najti pravega uzroka, zato ga je takorekoč „iz trte izvil“. Španjolci so takrat iskali kralja, in minister Prim se je zastran tega pogajal z nemškim knezom Hohenzollernskim, bratom rumunskega kralja Karola. Leopold je ponudbo sprejel; v tem se proti njemu oglasi Napoleon, češ ker so knezi Hohenzollernski daljni sorodniki pruskih kraljev, pretila bi francoskemu cesarstvu od dveh stranij prevelika nevarnost, če bi na Španjolskem in na Pruskem vladali kralji istega rodú. Francozi so bili kar navdušeni, ko je cesar jel ropotati in groziti z orožjem, in nič ni pomagalo, da se je Leopold Hohenzollernski dal preplašiti in se odrekel prestolu njemu namenjenemu. Napoleon je hotel vojsko in je stvar dalje predel, dokler je ni do dobrega zapredel. Dopisi in poslanci so letali sem ter tja in silili so v pruskega kralja, ki je takrat bival v toplicah v Emsu, naj knezom Hohenzollernskim tudi za prihodnje svečano prepove iti na Španjolsko. Kralj Viljem ni hotel podpisati takošne prepovedi, ampak šel je domú ter je dne 15. julija dal ukaz, naj se pruski vojščaki pripravijo za odhod. Na Francoskem so že dalje časa delali priprave; postavodajni zbor je brez obotavljanja dovolil potrebnih stroškov; in kakor da bi jih kdo začaral, bile so vse stranke jedine in se ujemale s cesarjem Napoleonom, ki je na vse to dne 19. julija 1870 pruskemu kralju napovedal vojsko. Toda kljubu velikemu zaupanju v srečo svojo je Napoleon le želel in si prizadeval, da bi v ti vojski Prusi ostali osamljeni; ali zastonj. Prva se je Badenska pridružila Pruski, a po njenem vzgledu so se odločile tudi Bavarska, Würtemberška in druge nemške dežele, in Francozi so imeli vojsko z vso Nemčijo, akoprem je Napoleon v svojem razglasu še posebno poudarjal, da se nikakor ne misli vojskovati z Nemci, ampak le prevzetne Pruse hoče brzdati. Od tujih držav se

nobena ni vtikala v to francosko-nemško vojsko, dasi ni manjkalo strank, ki bi bile rade pomagale Francozom, da se ne bi preveč povzdignila Pruska. Mogoče, da je temu bil uzrok sestanek ruskega cesarja s pruskim kraljem v Emsu; ali gotovega se ne dá reči ničesar.

Ko je Napoleon cesarico Evgenijo imenoval namestnico svojo pri vladi v Parizu, podal se je dne 23. julija s sinom svojim na bojišče, a z njim je šel minister vojaštva, maršal Laboeuf, kot najvišji poveljnik vseh vojaških krdel. Ta so se na bojišču ločila v tri vojske; glavna ali takozvana „porenska armada“ je štela 200.000 mož, bila je nameščena okoli močne trdnjave Metza, a poveljnik ji je bil maršal Bazaine; „južno armado“, kakih 100.000 mož, vodil je maršal Mac Mahon skoz Elsas proti sovražnikom; vzadi pri Chalonsu se je zbirala tretja vojska; od Cherbourga pa je odjadralo francosko brodovje, da bi strahovalo nemška primorska mesta. Dne 27. julija je pruski kralj Viljem zapustil prestolno mesto, a pred odhodom je podelil veliko pomiloščenje za politične pregrehe ter v posebnem razglasu narodu svojemu razložil pomen vojske. Tudi nemški vojščaki so se v treh oddelkih pomikali proti meji. Srednja vojska, katero je vodil princ Friderik Karol, štela je 206.000 mož in 534 topov, a pri njej sta bila kralj in vrhovni poveljnik Moltke; desnemu krilu od kakih 60.000 mož je veleval general Steinmetz; levemu od 180.000 mož in 480 topov kraljevič Friderik; nemško obrežje pa je branil general Falkenstein. Pri Saarbrückenu je dne 2. avgusta mali pruski oddelek prvikrat zadel na veliko francosko krdelo, pred katerim se je po hudem boju moral umakniti nazaj. Nato se je dne 4. avgusta pri Weissenburgu vnela prva večja bitka, v kateri so Nemci zmagali; še večja in imenitnejša pa je dne 6. avgusta bila bitka pri Wörthu, kjer so se skušali nasprotniki v jako krvavem boju z največjo hrabrostjo celih petnajst ur. Zmagal je pruski kraljevič Friderik, ki je zdaj hitro delal priprave, da bi osvojil vse francoske trdnjave v Elsasu od Strassburga do Belforta, med tem ko se je njegov nasprotnik Mac Mahon pomikal nazaj proti Chalonsu. Zvedeni možje so že takrat trdili, da se je pri Wörthu odločila usoda francoskega cesarstva. Zmaga pri Saarbrückenu istega dne 6. avgusta je še bolj ohrabrila Nemce.

Po teh dogodbah so zmagalci nekoliko vojske pustili pred Strassburgom, z drugo pa so posedli pota črez Vogeze ter prodrli noter do reke Mozele. Razburjenost v Parizu je bila velika; v postavodajnem zboru so strašno napadali vlado; grof Palikao je stopil na čelo novemu ministerstvu, kateremu je prva

skrb bila, da je pomnožilo vojsko in vojaške potrebščine; a namesto Laboeufa je maršal Bazaine postal vrhovni poveljnik. Vse je kazalo na to, da se bo vojska izpremenila v narodni boj zoper Nemce; nesrečna poročila z bojišča so le še bolj razvnela domoljubno čuvstvo Francozom ter jih tako razkačila, da so iz mnogih mest jeli izganjati nemške naseljence. Med tem so pruski vojščaki prestopili mejo, vzeli Nancy ter razun trdnjav posedli skoro vso Lotaringijo in Elsas, kjer je kralj Viljem kar takoj namestil nemške upravne uradnike. Z glavno vojsko sta se tudi južna in severna pomikali proti Metzu, da bi s tem večjo silo udarili na Bazaina in ga ločili od ostale vojske francoske. Bazaine je izprevidel, kolika nevarnost mu preti, pa se je skušal preriti proti Verdunu, kamor je od Chalonsa imel priti Mac Mahon z drugo vojsko. Ali že je zamudil pravi čas; Nemci so mu v dveh bitvah, pri Pange-i in pri Mars la Tour-u, zastopili pot ter ga dne 17. avgusta v strašni bitvi pri Gravelotti, v kateri je stari kralj Viljem sam bil vrhovni poveljnik, tako zmagali, da se je z opešano vojsko moral umakniti nazaj za utrdbe in ograje močnega Metza. Nad štirideset tisoč mrtvih in ranjenih je ležalo na krvavem bojišču, ko je črez devet ur odjenjalo grozno klanje. Zdaj se je začelo obsedanje preimenitne trdnjave, katere z naskokom nikakor ni bilo mogoče vzeti. Nemci so to dobro vedeli, pa so šest milj na okoli namestili 200.000 vojščakov ter zadelali vsa pota, da nihče ni mogel ne v mesto, ne iz mesta, v katerem se niso bali drugega nego lakote. Ta se je kmalu morala začeti, kajti v Metzu je bilo 150.000 vojščakov, veliko število domačih prebivalcev, mnogo beguncev iz okolice, živeža pa premalo. Bazaine je torej skušal prodreti skoz nasprotnike, in dne 31. avgusta se mu je že skoro posrečilo; v tem je general Manteuffel nenadoma z novo močjo po noči planil nanj in ga zagnal nazaj za mestno obzidje. Na vladno povelje iz Pariza je Mac Mahon zažgal tabor pri Chalonsu ter šel Bazainu na pomoč; toda ni imel prave vere, da se mu bo posrečil namen, pa je po takih potih dalje stopal, s katerih bi mogel uskočiti črez belgijsko mejo. Nemške vojske, ki so se bile že napotile proti Parizu, obrnile so se tedaj hitro in se kmalu okoli Sedana zgrabile z nasprotniki. Pri Francozih je bil cesar Napoleon, pri Nemcih pa kralj Viljem. Dne 1. septembra so se na vse zgodaj začeli hudi boji, v katerih so Nemci zmagovali, kajti bilo jih je za kakih sto tisoč več nego Francozov, ki so proti večeru bili stisnjeni v samem Sedanu. Napoleon je izprevidel, da je odtod ni več rešitve, pa se je najprej sam podal pruskemu kralju, a zastran vojščakov

se je francoski general Wimpfen, namestnik ranjenega Mac Mahona, vso noč pogajal z Bismarkom in Moltkejem. Poslednji je bil grozno trd, pa ni hotel kar nič odjenjati, in drugo jutro so francoski vojščaki, kakih 84.000 mož, morali zmagalcem izročiti puške, topove in druge vojaške priprave ter z Mac Mahonom in vsemi častniki kot ujetniki iti na Nemško. Napoleonu je kralj Viljem določil za stanovanje lepi grad Wilhelmshöhe pri Kasselu.

V Parizu ljudje nikakor niso mogli zvedeti, kako in kaj se prav za prav godi na bojišču. Vlada je slepila poslance in ljudstvo ter jih tolažila z neko tajno osnovo, po kateri se bo nenadoma bojna sreča obrnila na francosko stran. V tem pride poročilo iz Sedana, in bilo je konec laži. Kakor ob času velike revolucije se je razdražena množica ljudij s hrupom in krikom valila po mestu in strašno razsajaje se je ustavila zdaj pred stanom generala Trochu-a, vojaškega poveljnika v Parizu, zdaj pred državno zbornico, in če so jo vojščaki razpodili, prihrumela je kmalu zopet z druge strani. V takošnih razmerah je postavodajni zbor dne 4. septembra imel zadnjo sejo. Ko so uporniki že pridrli v dvorano in se vrivali med poslance, oznanila sta Jules Favre in Gambetta, da je postavodajni zbor Napoleona in njegov rod za vse prihodnje čase pahnil s prestola francoskega. Nató sta se ta dva poslanca s privrženci svojimi podala na mestno hišo, kjer so takoj oklicali republiko ter imenovali začasno vlado, kateri na čelo so postavili generala Trochu-a. Nova vlada je razpustila postavodajni zbor, odpravila starešinstvo, osnovala republikansko ustavo ter delala priprave za brambo glavnega mesta Pariza. Najveljavnejša moža med novimi oblastniki sta bila Jules Favre in Gambetta. Cesarica Evgenija je ušla v Belgijo, odtod pa se je podala na Angleško ter se nastanila v gradu Chiselhurst, kamor je kmalu za njo prišel tudi njen sin.

Vodilo novi francoski republiki je bilo, da se niti pedi zemlje ne sme odstopiti Nemcem. V vojščake je torej moral iti vsak, kdor je le količkaj bil vajen orožja, in tako so Francozi z velikim svojim domoljubjem tudi zdaj še nabrali kakih 400.000 brambovcev. General Vinoy, ki je z velikim vojnim oddelkom šel Mac Mahonu na pomoč, vrnil se je hitro v Pariz, a med potjo je nabral mnogo vojščakov, ki so razkropljeni in ločeni od nesrečnih tovarišev svojih bežali pred zmagalci. Pruski in saski kraljevič sta se vsak s svojo armado in vsak od druge strani pomikala proti glavnemu mestu, ki je bilo utrjeno, da so ljudje sodili, da je ni pod solncem sile, ki bi ga

mogla vzeti. To so nasprotniki dobro vedeli, ali vedeli so tudi to, da je v Parizu takrat bivalo nad dva milijona ljudij, in da jim bo kmalu zmanjkalo živeža, če ga ne bodo več dobivali od zunaj. Prišedši pred Pariz sta torej kraljeviča mesto od vseh stranij oklenila s svojimi vojščaki; posedla vsa pota, da nihče ni mogel ne v mesto ne iz mesta; a močna krdela so vedno bila pripravljena na boj, ko bi Francozi skušali planiti na nje. Predno so se nemški vojščaki okoli in okoli utaborili, poslala je začasna vlada tri pooblaščence svoje v Tours, da bi se dogovorili z ostalimi Francozi; stari Thiers pa se je podal v London, v Petrograd, na Dunaj in v Florenco ter skušal pridobiti mogočnega posredovalca za mir. Ali ničesar ni opravil, kajti Bismark je odločno rekel, da se nobena druga vlada ne sme vtikati med Francoze in Nemce, a terjal je Elsas in Lotaringijo ter še odškodnino v gotovem novcu. Ker tedanji oblastniki francoski niso bili postavni, hoteli so Francozi sklicati novo narodno skupščino ter so prosili premirja na tri tedne; ali Bismark je za to terjal, naj mu takoj prepusté trdnjave Strassburg, Toul in Pfalzburg. To je Francoze še bolj razkačilo, in dne 24. septembra so vladni pooblaščenci v Toursu oklicali razglas, da se vojska mora nadaljevati. Istega dne 24. septembra pa se je trdnjava Toul sama podala obsedajočim Nemcem, a tri dni pozneje je trda usoda prisilila tudi Strassburg, da se je po hudem boju podal sovražnikom. Silne vojske, ki so oblegale te trdnjave, mogli so zmagalci drugam pošiljati ter tako povsod povečati svojo moč. Pruski kralj Viljem je dne 5. oktobra svoj glavni stan preložil v Versailles, in tú so odslej njegovi generali delali bojne osnove, Bismark pa pisal diplomatična pisma.

V Versailles-u so se nemški oblastniki kmalu prepričali, da boj s francosko republiko ne bo tako lahek, kakor je bil s francoskim cesarstvom. Začasna vlada v Parizu je navdušenega republikanca Gambetto imenovala diktatorja in neodgovornega ministra vsega francoskega vojaštva. Ker so Nemci do dobrega zaprli vsa pota iz Pariza, povzdignil se je predrzni Gambetta z balonom v zrak, ušel iz mesta visoko nad sovražno vojsko ter srečno prišel v Tours, kjer je s prejšnjimi vladnimi pooblaščenci delal priprave za osvoboditev domovine svoje. Do štiridesetega leta je vsak moški moral iti v brambovce, ki so se zbirali v jednajstih taborih. Po vseh kotih so stikali po starem orožju, a dobivali so ga tudi iz Angleške in Amerike. Z dvema armadama je Gambetta mislil iti nad Nemce pred Parizom, a nadejal se je tudi, da bo Bazaine s svojimi prodrl

iz Metza ter prišel na pomoč glavnemu mestu. Toda Bazaine nikakor ni bil kos obsedajočim sovražnikom; kedarkoli je planil na nje, vselej so ga zagnali nazaj v mesto. Ko je ni bilo več rešitve in sta tudi že „kuga in lakota“ pritiskali, izročil je Bazaine 27. oktobra močno trdnjavo z vsemi bojnimi pripravami zmagalcem, ki so njega in 150.000 vojščakov kot ujetnike odvedli na Nemško. Francozi trdé, da je Bazaine izdajalec, ki ni hotel pomagati republiki, akoprem bi se bil mogel preriti skoz sovražnike.

Med tem ko je Gambetta ob Loiri nabiral novo vojsko ter staremu Garibaldiju poveril poveljništvo nad domačimi in tujimi dobrovoljci na južnem Francoskem, vzdignili so se v Parizu dne 31. oktobra „rudeči“ republikanci, pridrli pred mestno hišo ter generala Trochu-a in začasno vlado dejali v zapor. Jedini Picards je ušel ter s pomočjo narodne garde užugal upornike in osvobodil zajete tovariše svoje. Začasna vlada se je za zdaj celó pomirila z „rudečimi“ republikanci ali komunisti, in pri splošnem glasovanju so ji Parižani z deseterno večino izrekli popolno zaupanje svoje. Thiers se je med tem v Versailles-u zopet pogajal zaradi premirja, ali ni ga dobil zato, ker mogočni nasprotniki niso dovolili, da bi se Pariz založil z živežem. Ne bomo opisovali nadlog, ki jih je nato trpelo glavno mesto francosko; hudo je bilo, ko je pošla vsa hrana in so se ljudje morali hraniti s štakorji (podganami) in drugimi gnusnimi živalimi, ali skoro še hujše je bilo, da je sto in sto tisoč siromašnih ljudij bilo brez dela in zaslužka, pa so se od socijalistov in komunistov dali zapeljati in pridobiti za rovarske namene. Pa tudi po drugih mestih francoskih so te prekucijske stranke tedaj dobivale čim dalje večje veljave ter so jako slabile tolikanj potrebno narodno slogo. Jedini Gambetta je z neznano svojo odločnostjo, z velikim svojim domoljubjem ter s silno zgovornostjo svojo znal še zjediniti razne stranke proti skupnemu sovražniku, kakor je tudi sicer takorekoč „čudeže delal“. Zmirom in zmirom je nove vojske spravljal na noge ter od vse Francoske napravil velik vojaški tabor. Ali vse to in toliko drugega ni moglo nadomestiti pomanjkanja zvedenih vojaških častnikov in izkušenih poveljnikov, brez katerih ves francoski narod ni bil kos umnemu in premišljenemu vojskovanju nasprotnikov. Zastonj je bilo napenjanje novih vojsk, da bi Parizu prišle na pomoč; Nemci so jih vselej in povsod zadržali, pariško vojsko pa zagnali nazaj za zidovje, kedarkoli je skušala prodreti iz mesta. Na severnem Francoskem je general Manteuffel osvojil pokrajini Pikardijo in Normandijo, zaprl

francoskemu generalu Bourbaki-ju pot v Pariz, sebi in svojim pa je po morju odprl zvezo z nemškimi deželami. Posamezna nemška krdela so obsedala manjše francoske trdnjave v onih krajih; osvojili so si jedno trdnjavo za drugo ter tisoč in tisoč zajetih vojščakov pošiljali na Nemško, odkoder so neprenehoma dohajale nove čete brambovcev. Tudi v Elsasu so Nemci obsedali manjše trdnjave, ob jednem pa so morali deželo braniti proti francoskim dobrovoljcem, ki so silili skoz vogeške soteske. Hude in krvave boje so imeli Nemci ob Loiri, kjer niso vselej bili srečni; večkrat so se morali nazaj pomikati pred navdušenimi in hrabrimi vojščaki, katere je pošiljal Gambetta nad nje. Ali naposled so nemške vojske le zopet zmagale, vrgle nasprotnike nazaj za Loiro ter prisilile Gambetto, da se je z ostalimi vladnimi pooblaščenci iz Toursa preselil v Bordeaux. Še so Francozi upali, da bo general Faidherbe, ki je zamenil Bourbaki-ja, prišel od severne strani Parizu na pomoč; ali niti on ni bil srečnejši od svojega prednika. V mnogih manjših bojih in v treh večjih bitvah pri Amiensu (27. nov.), pri Bapaume-u (3. jan. 1871) in pri St. Quetinu (19. jan.) so Nemci zmagali znova.

Kdor je le količkaj mirno sodil, moral je izprevideti, da Francozi niti z največjim napenjanjem ne bodo več odvrnili žalostne usode svoje. Ali takih ljudij je med Francozi bilo malo, in prav tam, kjer je nevarnost bila največja, bilo jih je najmanj. Med tem je vrhovni nemški poveljnik Moltke delal priprave za naskakovanje Pariza. Vse mogoče bojne potrebščine je brez števila dal pripeljati z Nemškega ter proti mestu nastavil velikanske topove, ki so uro daleč metali strahovite bombe. Po božiču dne 27. decembra se je začelo streljanje. Najprej so Nemci osvojili zunanje trdnjave in utrdbe, potem pa so silne bombe padale v sam Pariz. Zmešnjava in razburjenost med izstradanimi prebivalci se ne dá popisati. Hoté ali nehoté je moral poveljnik Trochu še enkrat planiti na sovražnike. Nad sto tisoč oboroženih mož se je dne 19. januarja 1871 zagnalo iz mesta. Bojevali so se z obupno hrabrostjo ter nasprotnikom vzeli nekoliko imenitnih utrdeb; ali naposled so le zopet zmagali nasprotniki ter jih proti večeru potisnili nazaj v mesto. Nató se je dne 23. januarja Jules Favre podal v Versailles in še le drugi dan je pod jako trdimi pogoji izprosil premirje na tri tedne, da bi se ta čas sklicala narodna skupščina, ki bi se z zmagalci dogovarjala zastran mirú.

Na morju so Francozi zamudili pravi čas, in ko je njihovo brodovje prijadralo v nemško primorje, bilo je že vse pri-

pravljeno za brambo. Le nekoliko mest so Francozi obsedli ter na morju zasačili nekoliko nemških trgovskih ladij. Novi krvavi boji so bili še v jugovzhodnih krajih, kjer se vojskovanje niti za čas premirja ni ustavilo. Tam je bil Garibaldi s svojimi dobrovoljci; a ko so jih Nemci užugali pri Nuitsu (18. dec.), napel je Gambetta zadnjikrat vse sile ter zvedenega generala Bourbaki-ja poslal tja, da bi se pridružil Garibaldiju, osvobodil trdnjavo Belfort ter Nemce pognal nazaj črez Ren. Francozi so se nadejali dobre sreče, kajti Bourbaki je pripeljal nad sto tisoč mož, katerim je mogel nemški general Werder le kakih 30.000 vojščakov postaviti v bran. Werder se je tedaj pred močnejšim nasprotnikom iz Dijona umaknil na gozdnate višave pri Hericourtu, in tu so se njegovi vojščaki tri dni zaporedoma (15.—17. jan. 1871) hrabro borili ter ustavili sovražnike, da niso šli dalje proti Elsasu. Nekoliko dnij potem je general Manteuffel Nemcem pripeljal na pomoč dve vojaški krdeli, in Francozi so prišli v tako zadrego, da se na nobeno stran niso mogli ganiti. Sprva je Garibaldi bil srečen, ali kmalu je izprevidel, da hrabri njegovi dobrovoljci ne bodo pripomogli do zmage, pa se je odpovedal poveljništvu ter se vrnil domú na Kaprero. Tudi Bourbaki je odstopil po nesrečnih bojih, v katerih so mu Nemci zajeli kakih 15.000 vojščakov, njegov naslednik general Clichant pa si ni vedel drugače pomagati, nego da je uskočil s svojo vojsko od kakih 85.000 mož na Švajcarsko.

Po teh dogodbah je francoski narod tako opešal, da nihče ni več mogel zadušiti splošnega klica, naj se sklene mir. Dne 12. februarja 1871 se je v Bordeaux-u sešla narodna skupščina ter zmernega republikanca Grévu-a izvolila za svojega predsednika, starega Thiersa pa za glavarja začasne vlade. Ta je zmagalce prosila podaljšanja premirja, in dobila ga je proti temu, da jim je prepustila trdnjavo Belfort, iz katere so hrabri francoski vojščaki dne 16. februarja častno odšli v polni vojaški opravi. Nato je narodna skupščina proti silnemu ugovoru Gambettine stranke in rudečih republikancev izvolila odbor, da bi se pogajal zastran mirú, ki ga pa Bismark nikakor ni hotel drugače dovoliti, nego da Francozi odstopijo Nemcem pokrajini Elsas in Lotaringijo, da plačajo pet milijard frankov v gotovem novcu, in da bodo nemški vojščaki za dva dni posedli zahodni del pariškega mesta, v nekaterih trdnjavah pa ostali, dokler Francozi ne poplačajo vsega davka. S potrtim srcem je Thiers dne 28. februarja narodni skupščini priobčil trde pogoje, ali velika večina jih je le sprejela, a dne 2. marca jih je podpisal nemški cesar Viljem I. Tako se je končala dolga

vojska, v kateri je bilo 23 večjih bitev in brez števila manjših bojev; kakih 400.000 francoskih vojščakov je bilo na tujem zajetih, a mnogo jih je poginilo na raznih bojiščih, na katerih so tudi Nemci izgubili kakih 120.000 tisoč mrtvih in ranjenih. Dne 1. marca 1871 so zmagovalni vojščaki šli v Pariz, dne 3. marca pa so zopet odšli ter se vrnili domú. Z njimi se je vrnil stari kralj Viljem I. kot novi nemški cesar, ki je povzdignil Bismarka v kneza, Moltkeja pa v grofa. Zdaj je tudi zajeti cesar Napoleon III. zapustil grad Wilhelmshöhe ter se podal k svojim na Angleško, a pred odhodom je razglasil ugovor proti sklepu narodne skupščine, ki ga je pahnila s prestola.

Ob času obsedanja se je v Parizu jako pomnožilo število „rudečih“ republikancev in socijalistov, ki si za svoje namene niso mogli želeti ugodnejših razmer. Tisoč in tisoč jih je služilo v narodni gardi, pa so se navadli brez dela živeti na državne stroške in postopati po mestu, v katerem so se njihovi vodje Blanqui in drugi že večkrat mislili polastiti vrhovne vladarske oblasti. Nikakor jim ni bilo po volji, da bi po dokončani vojski izročili orožje, pa so topove zvozili na holmec Montmartre, ondi se zavarovali z barikadami ter se pripravili na upor zoper novo vlado, ki se je nastanila v Versailles-u. Socijalistični odbor pomnožen s poslanci narodne garde je upornikom dajal ukaze in že v nekoliko dneh je nabral sto tisoč oboroženih mož in dve sto topov. Dne 18. marca 1871 ob dveh po noči je vladna vojska nenadoma prišla na Montmartre ter preplašenim stražnikom zlahka vzela utrdbe. Toda kakor hitro se je začelo daniti, leteli so uporniki od vseh stranij skupaj, privabili vladne vojščake na svojo stran, zasačili mnogo častnikov in ustrelili dva generala. To je bil začetek grozne domače vojske. Socijalisti so do dobrega zastrašili zmerne republikance ter ustanovili občinsko vlado ali takozvano „komuno“. Znova izvoljeno mestno starešinstvo se je ločilo v deset odborov, a predsednik vsakega odbora je bil minister. Vse francoske občine so dobile povabilo, naj se tudi tako uredé, a potém se naj s pariško komuno združijo v veliko zavezo francosko. Res so se v nekih večjih mestih socijalisti in komunisti vzdignili po vzgledu pariških tovarišev svojih, ali vojaška sila jih je povsod takoj užugala in razpodila. V Parizu pa se komuna ni dala tako hitro zastrašiti, ampak četrt leta se je obdržala ter pokazala svetu, kakošen bi po njenih mislih imel biti ves državni in družbeni red. V samem Parizu si je komuna napravila vojsko od 183.000 mož, ki so dobivali na dan po dva in pol franka plače, a razun njih je bilo še 11.000 dobrovoljcev. Ženam in otro-

kom poginilih vojščakov je komunska vlada določila letne podpore od 360 do 600 frankov na leto, a denar je vzela, kjer ga je dobila, pri društvih in bankah, pri posameznih bogatinih ter v cerkvah in samostanih, katerim je pobrala vse imetje. Strašno pa so komunski oblastniki jeli divjati, ko se je začelo bojevanje z Mac Mahonovo vojsko, katero je versailleska vlada poslala nad nje. Pariški uporniki so hrabro branili svoje utrdbe, ali naposled le niso bili kos zvedenim nasprotnikom in izurjenim njihovim vojščakom, ki so se iz nemškega zajetja vračali domú. Po vsaki nesreči svoji na bojišču so komunisti postali grozovitnejši ter krivično sumili nedolžne ljudi, katere so brez usmiljenja zapirali in ubijali. Stari in novi rovarski odbori so se vtikali v pravice komunskih oblastnikov ter napravili revolucijsko sodišče, ki je obsojence izročalo posebnemu „maščevalnemu krdelu“. Ko so vladni vojščaki dne 21. maja prodrli v mesto, začel se je po ulicah strašen boj, ki se je neprenehoma nadaljeval štiri dni in pet nočij. Tedaj so komunisti v obupu svojem sklenili, da se ima ugonobiti ves Pariz. Cele čete požigalcev moških in ženskih so hodile po mestu in zažigale državne palače in mestno hišo, cerkve in gledališča, palais royal in tuilerijski grad ter mnogo drugih dragocenih poslopij. Nadškofa pariškega, pobožne duhovnike in druge zaslužne može so ustrelili, a Thiersu so do tal razdejali hišo njegovo ter mu pobrali vse imetje. Še le ko je Mac Mahon popolnoma zmagal upornike, bilo je konec nečloveških strahot. Mnogo komunskih prvakov je v boju poginilo, nekateri so zbežali, a mnogo so jih zmagalci zasačili ter jih obsodili na smrt, v zapor ali pa v prognanstvo. Število obsojenih je bilo črez deset tisoč. Med tem so se pooblaščenci francoske in nemške vlade v Bruselju dogovarjali zastran končnega mirú in naposled so v Frankfurtu dne 10. maja 1871 podpisali pogoje, ki smo jih že prej omenili.

Prva skrb začasne vlade v Versailles-u je bila, kako da bo Nemcem plačala velikanski davek ter poravnala stroške, ki so jih Francozi sami imeli za vojsko. Končni račun je pokazal, da je vsa vojska stala francosko vlado 9886 milijonov frankov, ki so redne stroške na leto vzvišali za 775 milijonov. Z varčnim državnim gospodarstvom se je na leto prihranilo 120 milijonov; ostalo je Thiers, glavar izvrševalne oblasti, poplačal s povišanjem nekaterih davkov in colnine. Zastran poslednje se je sporekel z zagovorniki svobodnega trgovanja in bi bil odstopil, če ne bi bili nasprotniki odjenjali. Tudi zavoljo prenaredbe vojaštva je Thiers imel sitnosti z narodno

skupščino, ali naposled je le obveljala njegova. Narodne garde so se odpravile, zato pa je v prihodnje moral vsak biti vojščak ter pet let služiti v stoječi vojski, štiri kot reservist, a jednajst kot brambovec. Po ti osnovi je francosko vojaštvo štelo dva in pol milijona mož. Najtežje je bilo ustanoviti prihodnjo državno ustavo in vladno obliko francosko. V tedanji narodni skupščini so večino imeli možje, ki so si želeli monarhijo, ali niso se mogli zjediniti, kajti nekateri so bili za grofa Chamborda, ki so ga zvali Henrika V., drugi za princa Orleanskega. Ta razpor je ohrabril republikansko stranko, ki je pri dopolnilnih volitvah navadno zmagala ter pomnožila število svojih privržencev. Največ je k temu pripomogel sam Thiers z velikim poštenjem in domoljubjem svojim. Nasprotniki so zeló rovali proti njemu, ali niso ga mogli izpodriniti, zato ker je tudi med odličnimi republikanci dobival čim dalje več prijateljev, odkar je odkritosrčno rekel, da je republika na Francoskem jedina mogoča državna oblika, za katero je delal z vsemi svojimi močmi. Dne 31. avgusta 1871 so ga imenovali predsednika republike ter mu njegovo oblast podaljšali na toliko časa, dokler tedanji narodni skupščini ne poteče njeno pooblastilo. Nasprotja pa se s tem niso poravnala, in vsaka stranka je po svojem napadala in delala zoper vlado, katero je tudi nekdanji diktator Gambetta očitno grajal na svojem potovanju po Francoskem. Bistroumni Thiers je izprevidel, da rovanja ne bo prej konec, dokler se za stalno ne okliče francoska republika; ali vedel je tudi, da bo zmerna republika francoski državi zagotovila mir in red ter jo povzdignila do večje veljave in večjega blagostanja. V ta namen je pozval v ministerstvo zmerne može, ki so takoj izdelali osnovo za gornjo zbornico ali „starešinstvo“ in nov volilni red. To je monarhiste in radikalce tako razdražilo, da osnovanih postav niso dali niti čitati v skupščini, a predsedniku so z veliko večino glasov izrekli nezaupanje svoje. Thiers se je takoj istega dne 24. maja 1873 odpovedal svoji časti, a narodna skupščina je izvolila nato maršala Mac Mahona za predsednika republiki.

Monarhisti, ki so se ločili v Burbonce, Orleaniste in Bonapartiste ali Napoleonovce, upali so še zmirom, da se republika ne bo obdržala, ter so prav zato na vso moč ovirali, da se ne bi ustanovila stalna državna oblika. Mac Mahon je toliko časa imel biti na čelu francoske vlade, dokler bi se imel umakniti prihodnjemu kralju ali cesarju. Največ zaupanja so imeli vanj Bonapartisti, odkar je dne 9. januarja 1873 v Chiselhurstu umrl Napoleon III. ter pravice svoje zapustil svojemu

sinu Napoleonu IV., ki je takrat ravno izpolnil sedemnajsto leto. Med tem so si Burbonci silno prizadevali, da bi se zjedinili z Orleanisti ter Henrika V. oklicali za kralja francoskega; in le trma Chamborda, ki ni hotel priznati tribarvne francoske zastave, bila je kriva, da so se razbili dogovori. Tedaj so republikanci vsaj to dosegli, da je narodna skupščina dne 19. novembra 1873 sklenila, da ima Mac Mahon sedem let biti predsednik republiki, ter izvolila odbor, ki je imel osnovati državno ustavo. Burbonci so se še zmirom nadejali državne prekucije na korist Henriku V. ter so vedno odlagali razprave o ustavi. Pa tudi Bonapartisti so znova upali, ko je Mac Mahon na smrt obsojenega izdajalca Bazaina pomilostil na dvajset let zapora, iz katerega je nesrečni general kmalu uskočil in pobegnil na Španjolsko. Še bolj je Bonapartiste ohrabrila zmaga njihove stranke pri dopolnilnih volitvah, in šest tisoč se jih je podalo na Angleško v Chiselhurst, kjer so dne 16. marca 1874 mladému Napoleonu IV. častitali k njegovemu osemnajstemu rojstnemu dnevu. Princ jim je dajal srca ter poudarjal, kako sta si Mac Mahon in njegov oče cesar Napoleon III. bila dobra in zvesta tovariša. Takošna očitna izkazovanja so republikance izpodbodla, da so se podvizali z ustavo. Dolgo so se prepirali, naposled pa so se le zjedinili, in od dne 25. februarja 1875 je republika bila stalna državna oblika. Narodna skupščina se je v prihodnje ločila v starešinstvo in v zbornico poslancev. Tri četrtine starešin volijo departementski in okrajni svetovalci ter po jeden zastopnik iz vsake občine; zadnjo dosmrtno četrtino je za prvikrat imenovala narodna skupščina, v prihodnje pa starešinstvo samo. Vlada je tudi zanaprej ostala v Versailles-u. Ko je obravnala še neke natančnosti gledé ustave, imela je prva narodna skupščina dne 31. decembra 1875 zadnjo sejo in se razšla.

Po novih volitvah meseca januarja 1876 so republikanci v zbornici poslancev imeli večino; v starešinstvu pa so si monarhisti in republikanci po številu bili precej jednaki, a odločilo je trinajst neodločnih, ki so zdaj na jedno, zdaj na drugo stran pritegnili. Bilo je še mnogo stvarij, ki so se imele urediti, in vse stranke so imele prilike dovolj, da so napadale vlado ter prisilile predsednika, da je večkrat menjal ministre. Meseca junija 1877 je Mac Mahon s privoljenjem starešinstva razpustil zbornico poslancev in razpisal nove volitve. V tem je dne 3. septembra 1877 umrl Thiers, osemdesetletni starček, ki je nekoliko tednov pred smrtjo znova očitno poudarjal, da le republika more ohraniti mir in red na Francoskem. Volitve

so bile prav živahne in burne. Gambetta je največ delal zoper Mac Mahona, ki je po vseh okrajih ljudem priporočal poslance, ki so mu bili popolnoma udani. Republikanci so v novi zbornici še zmirom imeli večino, akoprem so izgubili štirideset svojih; zadovoljna pa z volitvami ni bila nobena stranka. Mac Mahon je imel čim dalje več nasprotnikov, posebno pa se je svobodoumnim možem zameril, ko so njegovi ministri samolastno odstavljali in prestavljali uradnike, ki jim niso bili dovolj udani. Sijajna mednarodna obrtnijska razstava v Parizu in pa veljava francoskega zastopnika na državnem shodu v Berolinu sta leta 1878. v Francozih obudili več zaupanja v republiko, in pri novih volitvah v starešinstvo dne 5. januarja 1879 si je republikanska stranka pridobila pet in štirideset mož, ki so odslej v starešinstvu imeli večino. Po vsem tem se Mac Mahon, ki nikdar ni bil odkritosrčen republikanec, ni mogel obdržati, pa je dne 30. januarja 1879 odstopil. Starešinstvo in državni poslanci so se takoj istega dne združili v skupno sejo ter Julija Grévy-a izvolili za predsednika republike.

Novi predsednik Grévy je takrat bil šest in šestdeset let star, a ves čas življenja svojega je bil iskren in pošten republikanec ter vsekdar zmeren in previden. Namesto njega je predsednik narodne skupščine postal Gambetta, kateremu je bila prva skrb, da sta se vlada in narodna skupščina iz Versailles-a preselili v Pariz. Preimenitno za francosko republiko je bilo, da je mladi princ Napoleon IV., dobrovoljec v angleški vojski, dne 1. junija 1879 v Afriki poginil v boju zoper Zulu-Kafre. Po pravici bi zdaj takozvani „rudeči princ“ Jeronim Napoleon, bratranec cesarja Napoleona III., imel biti prvak stranke in rodbine Bonapartistov; ali najveljavnejši možje ter cesarica Evgenija so bili zoper njega in hoteli so njegovega sina Louisa Viktorja oklicati za cesarjevega naslednika. Temu pa se je odločno uprl „rudeči princ“ sam, in ker je imel precej privržencev, nastal je med Napoleonovci razpor, ki je le še bolj utrdil republiko francosko. Mnogi republikanci so tedaj sodili, da je ni več nevarnosti, in da bi se smeli pomilostiti obsojeni komunisti od leta 1871. V narodni skupščini se je zastran tega vnela prav živa razprava, a prvi sklep je predsednika republike pooblastil, da podeli pomiloščenje po lastni previdnosti. Grévy je nato takoj pomilostil 3464 komunistov. Radikalcem je to bilo še vse premalo, in terjali so splošno pomiloščenje, katero je sam Gambetta zagovarjal, in naposled je skupščina dne 9. junija 1880 prejšnji sklep tako izpremenila, da so se tudi najpredrznejši komunardski podpihovalci z Rochefortom na čelu

vrnili v Pariz. Veliko hrupa je narodna skupščina napravila z novo šolsko postavo, s katero je hotela omejiti veljavo duhovščine v francoskih šolah. Ta postava je rodila drugo, ki je šole in odgojevalne zavode jezuitom čisto prepovedala, drugim duhovnim redovom pa dovolila le pod nekimi pogoji. Vladi so te postave napravile mnogo sitnosti; v nekaterih krajih je morala z vojaško silo miriti ljudi, a na leto dnij je celó ustavila neodvisnost državnih sodnikov, da je mogla odpustiti ali premestiti tiste, ki pravde zoper duhovne redove niso razsojali po njeni volji.

Po vsem tem ni manjkalo ljudij, ki z vlado niso bili zadovoljni, in ni še bilo gotovo, ali se bode republika obdržala ali ne. V ta namen se je Gambetta na vso moč prizadeval, da bi volilni red tako prenaredil, da ne bi volil vsak okraj za se, ampak da bi vsak volilec na svoj volilni listek zapisal vse poslance celega departementa; ali starešinstvo ni odobrilo sklepa zbornice poslancev. Navzlic temu so pri novih volitvah leta 1881. republikanci sijajno zmagali. Med radikalci je bilo dosti pomiloščenih komunistov, ki so posebno radi in ostro napadali Gambetto ter mu vzeli mnogo veljave pri delavcih. Sploh so odslej anarhisti večkrat jeli rogoviliti, a Gambetta, ki je postal minister prvosednik, izprevidel je, da ne gre vse, kakor bi človek želel, pa se je začel bolj ozirati na obstoječe razmere. Ko so mu zopet ovrgli njegov volilni red, odpovedal se je meseca januarja 1882 ministerstvu, a prav zadnji dan istega leta je umrl za rano, ki si jo je po nesreči sam prizadel s samokresom. V tedanji republiki francoski je bil on najveljavnejši mož, ki je hotel, da bi se vsaka vlada ravnala po njem. Še le po njegovi smrti se je „rudeči princ“ Napoleon zopet oglasil in dne 16. decembra 1883 po noči je po Parizu in po vsem Francoskem dal očitno prilepiti oklic na narod, kateremu se je ponujal za vladarja. Republikanski oblastniki so ga zastran tega dejali v zapor, iz katerega so ga zopet izpustili, ker ga sodišče ni spoznalo krivega; ali odslej so ostro pazili nanj in tudi na prince prejšnjih kraljevih rodbin, kateri sta se po smrti grofa Chamborda (dne 4. avgusta 1883) zjedinili ter grofa pariškega, vnuka kralja Louisa Filipa, razglasili za glavarja svojega. Republikanci pa so leta 1884. z nekimi novimi postavami ukrepili republikansko državno obliko, omejili pravice starešinstva ter volilni red tako prenaredili, kakor ga je nasvetoval Gambetta.

Sila mnogo novcev je francoska republika potrosila za prekmorske vojske, s katerimi je v Afriki in v Aziji branila svobodo francoskim ladijam in trgovcem. Največ sreče je imela v Tunisu,

kjer je tamošnji vladar francoskim naseljencem, trgovcem in podjetnikom podelil velikih svoboščin ter vso svojo deželo in samega sebe dal pod brambo francoske republike (1881 in 1882). Razpor z Italijo, ki je lastila sebi največjih pravic v Tunisu, znala je francoska vlada zlepa poravnati. Zato pa je Francoska s prevelikim obotavljanjem izgubila nekdanjo veljavo svojo v Egiptu, kjer so se povzdignili Angleži, ko so z odločnim postopanjem užugali strašni upor v Aleksandriji (1882). Na otoku Madagaskaru niso Francozi dosegli svojega namena, da bi dobili v last kos svetá, zato pa jim je tamošnja kraljica dovolila, da so za brambo svoje trgovine posedli zaliv Diego Suarez, ter jim obljubila deset milijonov frankov odškodnine. Največ je Francoze stala vojska v Tonkinu in v Kitaju. Bojna sreča se je večkrat izneverila Francozom, ki so naposled morali odjenjati ter se zadovoljiti s pogodbo v Tiensinu, po kateri je kitajska vlada (1884 in znova 1885) republiki francoski priznala vrhovno brambeno oblast nad Anamom in Tonkinom, a trgovanje z nekimi kitajskimi deželami je uredila s posebno trgovinsko pogodbo. Pa tudi potem so Francozi v Tonkinu imeli še krvavih in nesrečnih bojev, in poročila o teh dogodbah so v narodni skupščini vzbudila mnogo hrupa zoper vlado, in pri novih volitvah leta 1885. se je vsled tega pomnožilo število monarhistov. Navzlic temu so Grévy-a znova izvolili za predsednika republike. Stari Grévy se je nekoliko obotavljal, potém pa je volitev sprejel; toda leta 1888. se je dobrovoljno odpovedal svoji oblasti, ko si je njegov zet Wilson brez njegovega znanja nakopal na glavo sramotno kupčijsko pravdo. Njegov naslednik je postal Carnot, vnuk tistega Carnota, ki je ob času velike revolucije slavno preuredil francosko vojaštvo. Stoletnico prve revolucije so Francozi leta 1889. praznovali z veliko obrtnijsko razstavo vsega svetá.

Avstrijsko-ogerska monarhija.

Težko je bilo po burnih dogodbah leta 1848. razrovano avstrijsko cesarstvo znova urediti po ustavni poti. Cesar Franjo Josip je torej od leta 1851. do 1859. skušal z neomejeno samovlado napraviti mir in red ter razne dežele bolje zvezati v jedno državno celoto, v kateri bi imel jenjati vsak državnopravni razloček. Zboljšale so se upravne oblasti, sodnije in šole; med Ogersko in ostalo Avstrijo so se podrle mitnice, ki so ovirale notranjo trgovino; a državni jezik nemški bi imel nekoliko poravnati razloček med raznimi narodi. Če posamezni narodi

vsega tega niso odobravali, vendar so znali ceniti, kar je bilo dobrega v novem državnem redu, a cesarju svojemu so ostali zvesti in udani. Ko je dne 18. februarja 1853 neki Josip Libeny na Dunaju streljal na cesarja, izkazalo se je, da morilec ni bil najet od kake zarote, ampak da je ravnal po lastnem sklepu. V ti dobi se je v Avstriji mogočno povzdignila veljava katoliške cerkve, odkar je cesar s papežem dne 18. avgusta 1855 sklenil posebno pogodbo ali konkordat. Ob času krimske vojske leta 1854. in 1855. je Avstrija stopila na stran ruskih nasprotnikov ter je z dovoljenjem turškega carja poslala vojščake v Vlaško in Moldavo, da se ne bi Rusi polastili teh dežel.

Hud udarec za Avstrijo je bila francosko-italijanska vojska leta 1859. Italijani se po nesrečni vojski leta 1849. nikakor niso dali zastrašiti, pa so dalje rovali zoper Avstrijo. Polno zaupanje so imeli v sardinskega kralja Viktorja Emanuela, ki ni tajil sovraštva svojega proti Avstriji ter vsakemu beguncu dajal varnega zavetja. Da bi bil srečnejši od svojega očeta, prizadeval si je Viktor Emanuel na vso moč, da bi dobil cesarja Napoleona III. za se. V tem mu je pomogel premeteni njegov minister Cavour, ki se je leta 1858. podal v Plombières ter se tu z Napoleonom do dobrega zmenil zastran vojske. Tiho so se delale priprave, in še le na novega leta dan 1859 je avstrijski poslanec v Parizu iz pomenljivih besed francoskega cesarja takoj uganil, da se snuje vojska zoper Avstrijo. To poročilo nikakor ni iznenadilo dunajske vlade, ki je dobro poznala Italijane ter prav zato pomnožila število avstrijskih vojščakov v Lombardiji, zdaj pa ondi oklicala vojaške postave. Tuji vladarji so skušali ubraniti vojsko, in ruski cesar je nasvetoval, da bi se na vladarskem pomenku znova uredile italijanske razmere; ali zastonj. Na Dunaju so dobro vedeli, da bi dogovori nasprotnikom podaljšali čas za priprave, pa so dne 23. aprila 1859 poslali v Turin zadnjo besedo. V treh dneh je sardinski kralj imel zmanjšati število vojščakov in razpustiti krdela dobrovoljcev, a ker tega ni storil, dobil je vrhovni avstrijski poveljnik grof Gyulay ukaz, naj gre črez mejo. Gyulay je bil imenitne plemenite krvi, ali na bojišču je bil slab naslednik starega maršala Radeckega, ki je umrl leta 1858. Nasprotniki se niso še zbrali, in ko bi bil Gyulay hitro dalje stopal, lahko bi jih bil užugal, predno so se združili. Ali tega on ni razumel, pa se je med Tičinom in Sesijo utaboril ter čakal, da bodo sovražniki udarili nanj. Med tem je sardinski kralj brez ovir pri Alessandriji zbral 80.000 mož; francoska krdela, ki so po raznih potih prišla črez Alpe, združila so se,

Garibaldi pa se je s svojimi „planinskimi lovci“ namestil pod gorami, da bi od strani udaril na Avstrijce. Meseca maja je Napoleon sam prišel v Italijo ter je kakor nekdaj njegov stric znal s primernimi govori ohrabriti vojščake svoje, katere je dobro založil z orožjem in živežem ter jim posebno moč dal z novimi topovi, ki so neznano daleč metali težke krogle. Gyulay prav nič ni vedel, kaj se godi pri nasprotnikih, pa je dne 20. maja grofa Stadiona poslal na uglede proti Montebellu. Tu je general zadel na Francoze, ki so se mu hrabro uprli ter ga pognali nazaj. Po tem je Gyulay sodil, da je pri Montebellu zbrana glavna nasprotna vojska; ali motil se je. Napoleon je z vso silo krenil proti severu, da bi bil prej v Milanu (kamor se je Garibaldi bližal po poti od Komanskega jezera), ter se je še o pravem času združil z Mac Mahonom in drugimi svojimi generali. Gyulay se je med tem tudi že vrnil črez Tičin, in pri Magenti se je vnela velika bitva, v kateri so dne 4. junija Francozi zmagali. Avstrijski vojščaki so se tako hrabro bojevali, da so se jim nasprotniki kar čudili; toda niso imeli poveljnika, ki bi jih znal voditi, ob jednem pa so trpeli mnogo pomanjkanja, zato ker je vlada oskrbovanje z živežem poverila brezvestnim sleparjem. Avstrijska vojska se je tedaj umaknila nazaj za reko Mincio, dne 8. junija pa sta Napoleon in Viktor Emanuel prišla v Milan, kjer so jih z velikim slavjem sprejeli.

Avstrija si je prizadevala, da bi dobila pomoči z Nemškega, ali zastonj. Nekatere nemške države, zlasti Pruska so se pač oborožile, pa le zato, da bi se mogle ustaviti, ko bi Francozi prihrumeli črez Ren; Avstriji pomagat pa niso šle. Cesar Franjo Josip se je tedaj sam podal na bojišče, da je hrabrim vojščakom z navzočnostjo svojo znova dajal srca ter nadaljeval vojsko. Šel je črez Mincio ter vojaška krdela razpostavil v polkrogu, da bi s treh stranij udaril na sovražnike. Toda dolga vrsta je bila premalo gosta, pa se ni mogla povsod z jednako silo upirati. Napoleon je to izprevidel, pa je z vso močjo naskočil avstrijsko središče pri Solferinu. Tu se je dne 24. junija vnela strašna bitva, v kateri so se nasprotniki od petih zjutraj do dveh popoldne neprenehoma z največjo hrabrostjo bojevali drug z drugim, ali naposled so zmagali Francozi, ki so vedno nova krdela pošiljali na bojišče. Avstrijska vojska se je v dobrem bojnem redu pomikala nazaj; le general Benedek, ki je vodil desno krilo, ni hotel odjenjati in kljubu veliki nevihti se je do sedmih zvečer pri San Martinu junaški dalje bojeval. Dvakrat je Sardince užugal in jih zagnal nazaj, v tem mu pride nepričakovano poročilo o nesreči pri Solferinu in

kaz, da se mora tudi on umakniti. Jokal se je od jeze, ko e zmagalec moral bojišče prepustiti nasprotnikom. Avstrijci o ta dan imeli 13.000 mrtvih in ranjenih, Francozi in Sarlinci pa še več. Premeteni Napoleon je izprevidel nevarnosti, i bi si jih mogel nakopati, ko bi se brezumno dalje vojskoval. Ponudil je torej cesarju Franju Josipu premirje ter ga povabil ia pomenek v Villofranko, kjer sta se dne 11. julija tako pootala, da je Avstrija Lombardijo prepustila francoskemu cearju, ki jo je pozneje sardinskemu kralju zamenil za Savojo in Nizzo. Na ti podlagi so se do dobrega sporazumeli in podpiali mir v Zürichu dne 10. novembra 1859.

Ob ti vojski se je prav jasno pokazalo, kaj v avstrijkem cesarstvu ne velja. Pomanjkanje dobrih generalov ni ilo vse; pomanjkljivosti je bilo dovolj tudi v državni upravi, lasti v denarnem gospodarstvu, ki ni imelo pravega nadzoroanja, pa so zato bile mogoče velike sleparije, ki so se godile ri oskrbovanju vojščakov. Ljudje so marsikaj govorili, ali praega le niso vedeli. Kakor hitro pa se je začela sodnijska preskava, ustrelil se je general Eynatten, ustrelil se je finančni minister Bruck, ustrelil se je bankin ravnatelj Robert, a v Trstu je nagle smrti umrl ravnatelj kreditnega zavoda Richter, ki so ga tožili zaradi sleparije. Mnogo bogatih in veljavnih trgovcev n drugih mož so dejali v zapor, in svet je kar strmel videč, da je med najvišjo gospodo avstrijsko toliko nepoštenja in izprijenosti. Cesar Franjo Josip je izprevidel, da treba velikih izprememb, ter je dne 5. marca 1860 sklical najodličnejše može iz vseh dežel v takozvano pomnoženo državno svetovalstvo na Dunaj, da bi se posvetovali, kako bi se povzdignilo slabo denarno stanje, in kaj bi še drugega trebalo. Dne 20. oktobra istega leta pa je cesarski razglas oklical črtež državne ustave za vse cesarstvo. Na ti podlagi je minister Schmerling izdelal novo ustavo, katero je cesar podpisal dne 26. februarja 1861. Vsaka dežela je za obravnavanje domačih rečij dobila svoj deželni zbor, v katerega kmetje, mesta in veliki posestniki volijo poslance svoje. Deželni zbori so zastopnike svoje pošiljali na Dunaj v državni zbor, ki se je ločil v ožji in širji. Ožji zbor, v katerem so bile zastopane vse dežele razun Ogerske in Hrvaške, imel je sklepati o rečeh, ki so se tičale samo zahodne Avstrije; v širjem državnem zboru pa so zastopniki vseh dežel, torej tudi Ogerske in Hrvaške, imeli razpravljati o skupnih zadevah vsega cesarstva. Te ustave niso priznali ne Hrvatje ne Ogri, zato ker je žalila staro njihovo državno pravo, Slovani sploh pa z njo zato niso bili zadovoljni, ker je volilni

red bil takošen, da je Nemcem zagotovil največjo veljavo v državi.

Meseca aprila 1861 so se prvikrat po novem redu sešli deželni zbori, da so volili poslance v državni zbor. Izvolili so jih po vseh deželah razun na Beneškem, Hrvaškem in Ogerskem. Benečani, ki so le zjedinjeno Italijo v mislih imeli, niso nič marali za avstrijske svoboščine, pa niso hoteli iti na Dunaj. Hrvatje so poudarjali državno samostalnost svojo in zahtevali, naj bi se vojaška Krajina in Dalmacija z ostalo Hrvaško zjedinili v „trojedno kraljevino“, ki bi bila neodvisna od Ogerske in od ostalih dežel cesarstva. Magjari pa so odločno terjali, naj se ponové postave od leta 1848., ter so to svojo terjatev razodevali na županijskih skupščinah in v budapeštanskem državnem zboru, ki je v pismu na cesarja naglašal, da je od nekdaj le oseba vladarjeva vezala Ogersko z ostalimi avstrijskimi deželami; razun tega pa je isti zbor prosil popolno pomiloščenje obsojencem od leta 1848., posebno ogersko ministerstvo ter zjedinjenje Hrvaške in Erdeljske z ogersko krono. Cesar je na to odgovoril, da ne bode nikdar odobril postav, ki nasprotujejo popolni državni jednoti cesarstva; a ko so Magjari v drugem pismu rekli, da rajši dalje trpé in čakajo boljših časov, razpustil je cesar dne 21. avgusta 1861 ogerski državni zbor, dne 5. novembra pa je razpustil županijske oblasti, vso deželo dejal pod vojaške sodnije, a za namestnika svojega imenoval grofa Palfy-a. Med tem se je dne 1. maja 1861 na Dunaju sešel državni zbor, v katerem so se poslanci ločili na dve glavni nasprotni stranki, v nemške centraliste in slovanske federaliste. Akoprem v tem zboru ni bilo ne Hrvatov ne Ogrov, priznala ga je vlada vendar za „širjega“, zlasti odkar je deželni zbor erdeljski preklical leta 1848. sklenjeno zavezo z Ogersko ter zastopnike svoje poslal na Dunaj. V prvem zasedanju je državni zbor sklenil proračun za vse cesarstvo, a potem so zopet zborovali deželni zbori, na katerih se ni manjkalo nasprotja med raznimi narodnimi in drugimi strankami.

Če tudi še ne dovršeno, dobilo je vendar na ustavni podlagi prerojeno cesarstvo v svetu večjo veljavo, in odločujoči možje v ministerstvu so jeli misliti, kako bi veljavo Avstrije povzdignili tudi na Nemškem. V ta namen so se lotili prenarejanja nemške zaveze; ali ni se bilo nadejati dobrega uspeha, zato ker se je Pruska trdovratno ogibala vsakega dogovarjanja ter jasno in odločno rekla, da nikakor ne gre, da bi bili dve veliki državi v zavezi; češ ona namerjava skleniti drugo ožjo zavezo s tistimi nemškimi deželami, ki so ji do dobrega udane.

Še bolj je Pruska kljubovala Avstriji, odkar je Bismark postal prvi minister. On je avstrijskemu poslancu v Berolinu odkritosrčno rekel, da se morajo razmere med Avstrijo in Prusko zboljšati ali pa zgoršati, pri starem da ne more ostati; najbolje bi bilo, ko bi se cesarstvo preselilo v Budimpešto, a prvenstvo na Nemškem prepustilo pruskemu kralju. Avstrija in druge nemške države se niso dale preplašiti, ampak meseca januarja 1863 so v zaveznem zboru pretresovali avstrijsko osnovo; ali pruski privrženci so imeli večino ter so jo zavrgli. Boljšega uspeha so se pruski nasprotniki nadejali od kneževskega shoda v Frankfurtu, kamor je cesar Franjo Josip nemške vladarje povabil na dan 16. avgusta 1863. Prišli so vsi, le pruskega kralja ni bilo, akoprem je cesar sam z njim govoril v gasteinskih toplicah (dne 2. avgusta). V nemškem narodu je Pruska takrat imela še mnogo sovražnikov, in ko je cesar Franjo Josip potoval v Frankfurt, pozdravljali so ga povsod z velikim slavjem, a najbolj veseli so ga bili v Frankfurtu. Drugače je bilo na shodu. Tu so zbrani knezi avstrijsko osnovo skoro čisto prenaredili, a pri končnem glasovanju se je pokazalo, da je tretjina nemških vladarjev na strani Pruske, in da niti prenarejene osnove ni hotela odobriti.

Dogodbe v Schleswig-Holsteinu so med tem zopet nekoliko sprijaznile Avstrijo in Prusko. Zastopniki velikih držav so leta 1852. podpisali takozvani „londonski traktat“, ki je določil, da ima po smrti moškega roda danskih kraljev princ Kristijan Glücksburški zasesti kraljevski prestol ter vladati nad zjedinjeno dansko državo, od katere se ne smeta ločiti nemški vojvodini Schleswig in Holstein. Nemški prebivalci teh vojvodin in nemška zaveza v Frankfurtu pa londonskemu traktatu niso priznali veljave, ampak držali so se starejših postav, ki so po smrti tedanjih danskih kraljev princem Avgustenburškim zagotavljale vlado v Schleswig-Holsteinu. To je rodilo mnogo prepirov in homatij, katerim ni bilo konca do smrti danskega kralja Friderika VII. (dne 15. novembra 1863). Kristijan IX. Glücksburški je nato takoj prevzel vlado zjedinjenega danskega kraljestva; ali ob jednem se je dne 16. novembra tudi princ Avgustenburški oklical za schleswig-holsteinskega vojvodo Friderika VIII. in delal priprave, da se polasti pravice svoje. Za Friderika VIII. so bili vsi Nemci, in že meseca decembra 1863 je nemška zaveza poslala dve zavezni vojski črez Labo, da so posedli vojvodino holsteinsko, iz katere so se Danci umaknili brez obotavljanja ter nasprotnikom prepustili tudi trdnjavo Rendsburg. Dva poverjenika nemške zaveze sta začasno prevzela

državno upravo v Holsteinu in jo obdržala tudi potém, ko je dne 30. decembra 1863 vojvoda Friderik VIII. sam prišel v glavno mesto Kiel. Ali s tem še nikakor ni bil dognan prepir z Danci, ki so tem trdovratnejše branili vojvodino onkraj reke Eidere, a ko niso hoteli odjenjati, tedaj sta avstrijska vojska pod generalom Gablencem in pruska pod starim maršalom Wrangelom meseca januarja 1864 prestopili mejo. Prusi so črez Kiel šli proti severu ter nasprotnike neprenehoma v malih bojih podili pred seboj; Gablenc pa je z avstrijsko vojsko šel črez Rendsburg, zmagal v nekih prav hudih bitvah ter se bližal velikim utrdbam ali takozvanemu „Danevirku“, ki od južne strani varuje pot proti mestu Schleswigu. V strahu, da mu ne bi Prusi prišli za hrbet, med tem ko bi se z vso svojo vojsko uprl Avstrijcem, prepustil je danski poveljnik nasprotnikom brez boja Danevirk ter se umaknil dalje proti severu v najmočnejše danske utrdbe pri Düpelu. Zavezniki so mu vedno bili za petami in že dne 7. februarja so brez ovir vzeli Flensburg. Odtod je vrhovni poveljnik Wrangel glavno prusko vojsko poslal proti Düpelu, avstrijska vojska, pomnožena z nekoliko pruskimi krdeli, pa je imela posesti ves Schleswig. Poročila o tako naglih uspehih so neizmerno razveselila narodne Nemce, le-to se jim je čudno zdelo, zakaj zmagalci prepovedujejo vsako skazovanje udanosti vojvodi Frideriku VIII. Avgustenburškemu, in zakaj ne izganjajo danskih uradnikov; up in strah jih je navdajal za prihodnjost. Med tem so zavezniki meseca marca prestopili tudi schleswiško mejo ter zmagovito osvojili ves jutski polotok. Danci na suhem so se držali samo še v Fridericiji in za dupelskimi utrdbami ter se na obeh krajih hrabro branili. Po dolgem obleganju in jako hudem boju so Prusi dne 18. aprila dupelske utrdbe vzeli z naskokom; 28. dne istega meseca pa so Danci tudi trdnjavo Fridericijo zapustili ter se po noči skrivaj prepeljali na otok Fehmarn. Na morju so bili Danci srečnejši, kajti zasačili so mnogo nemških ladij ter zaprli nekoliko nemških mest od morske strani, da so morali ustaviti vso prekmorsko trgovino; v morskih bitvah pa se nobena stranka ni mogla ponašati s posebnimi uspehi.

Dne 12. maja so nasprotniki ustavili bojevanje, in začeli so se v Londonu dogovarjati zastran končnega mirú. Toda niso se pobotali, in proti koncu meseca junija se je boj znova začel. Pruski vojščaki so se po noči prepeljali črez morje ter z veliko predrznostjo naskočili otok Alsen, ki so ga že dne 1. julija vsega imeli v svoji oblasti. Ob istem času so Avstrijci zmagali z brodovjem svojim, vzeli nasprotnikom več

otokov ter zajeli premetenega danskega junaka Hammera z vsemi njegovimi ladijami in mornarji. Danski kralj Kristijan IX. je izprevidel, da bi bilo brezumno dalje se upirati silnim nasprotnikom, pa je prosil premirja ter se sam jel pogajati z Avstrijo in Prusko. Po dolgem dogovarjanju so dne 30. oktobra 1864 na Dunaju sklenili mir, po katerem je danski kralj vse svoje pravice do Schleswig-Holsteina in Lauenburga prepustil cesarju avstrijskemu in kralju pruskemu ter se z njimi do dobrega zmenil zaradi meje, bojne odškodnine in državnega dolga, ki so ga imele vojvodine prevzeti. Z dunajskim mirom pa še nikakor ni bilo dognano, kdo bode v prihodnje vladal v Schleswig-Holsteinu. Narodni Nemci in nemška zaveza so si želeli Friderika VIII. Avgustenburškega; ali premeteni pruski minister Bismark se je malo zmenil za želje domoljubnih Nemcev ter jim je prav v schleswig-holsteinski vojski odtegnil Avstrijo, zdaj pa je znal vse tako zasukati, da je konec l. 1864. Pruska bila prva država, ki je zanaprej odločevala v nemških stvareh. Že takrat je Bismark sklenil, da schleswig-holsteinski vojvodini morata postati pruski deželi, ali ni si še upal svetu razodeti resnice. Čakal je torej ugodne prilike, dotlej pa sta obe deželi imeli ostati pod skupno avstrijsko-prusko oblastjo. Zastonj so po časopisih, društvenih shodih in državnih zborih napadali silovitega Bismarka; zastonj so učeni pravdoznanci najslavnejših nemških vseučilišč dokazovali pravice Friderika Avgustenburškega, kterega so tudi prebivalci sami priznali za vladarja svojega. Bismark je našel drugih mož, ki so predrzno zavračali vse trditve njegovih nasprotnikov; iztaknil je nemških princev, ki so si tudi lastili pravico do Schleswig-Holsteina, a poslednjim se je naposled pridružil sam kralj pruski. V teh homatijah je zavezni zbor v Frankfurtu izgubil še tisto malo veljave, ki jo je kdaj imel. Avstrijo pa je zviti pruski minister znal vedno obdržati na svoji strani ter jo pregovoril, da je dne 14. avgusta 1865 v Gasteinu podpisala novo začasno pogodbo, po kateri je Holstein ostal pod avstrijsko, Schleswig pa pod prusko oblastjo, dokler se do dobrega ne dožene, čegavi bosta ti deželi. Mali Lauenburg je pruski kralj kar takoj za vselej zjedinil s Prusko ter Avstriji plačal zanj dva in pol milijona tolarjev odškodnine. Kdor se je predrznil še kaj pisati ali ugovarjati zoper Bismarkove naredbe, moral je brez milosti iti v trdo ječo.

Avstrijskemu ministru Schmerlingu je na vse strani izpodletelo prizadevanje njegovo, da bi na Nemškem povzdignil veljavo avstrijskega cesarstva. Pa niti domá ni bil srečnejši,

ko je skušal na ustavni podlagi utrditi jedinstvo vse Avstrije. Magjari niso kar nič odjenjali in le trdovratnejši so postali, ko je dvorskega kancelarja Forgača zamenil ustavoverec grof Zichy. Nasprotje proti Schmerlingu se je čim dalje odločneje kazalo tudi po raznih deželnih zborih zahodne Avstrije, a ko se je meseca novembra 1864 zopet sešel državni zbor na Dunaju, ni bilo več v njem čeških poslancev; Nemci sami pa so vlado ostro napadali zaradi slabega denarnega gospodarstva. Sam cesar je izprevidel, da ustava od 26. februarja 1861 ne velja, in da Schmerling ni mož, ki bi mogel avstrijske narode pomiriti ter napraviti stalen državni red. V ti veri so cesarja še posebno utrdili Magjari sami, ko so ga meseca junija 1865 sijajno sprejeli v Budimpešti. Že 26. junija je grof Majlath, največji nasprotnik Schmerlingov, postal dvorski kancelar za Ogersko, in takoj nato se je Schmerling sam odpovedal ministerstvu, v katerem ga je zamenil grof Belkredi. Cesarski razglas je dne 20. septembra ustavo za toliko časa ustavil, dokler se ne dožene sprava z Ogersko. Čehi in Slovenci so bili izpremembe veseli; saj so deželni zbori dalje zborovali, a bilo se je nadejati, da bo odzvonilo nemškemu prvenstvu v Avstriji. Najhujši udarec so dobili Erdeljci, ki so se morali zjediniti z Ogersko v jedno deželo in niso več imeli svojega posebnega deželnega zbora. Najimenitnejše je bilo, kako se bodo Magjari pogodili s Hrvati, kajti po novih volitvah je v deželnem zboru zagrebškem (dne 12. nov. 1865) imela večino tista stranka, ki je poudarjala državno samostalnost hrvaško. Deželno poslanstvo hrvaško se je zaraditega podalo v Budimpešto, a ker Magjari niso hoteli sprejeti hrvaških terjatev, razbilo se je pogajanje meseca junija 1866. Kmalu po hrvaškem se je dne 14. decembra 1865 sešel ogerski deželni zbor, v katerem so zmerni privrženci Deakovi imeli veliko večino. Glavna naloga mu je bila, da določi zvezo z ostalim cesarstvom. Dolgo so se prepirali in dogovarjali z vlado na Dunaju. naposled pa so vendar odjenjali ter meseca junija 1866 priznali državno jedinstvo avstrijskega cesarstva proti temu, da se bodo le za zunanje zadeve, za vojaštvo in za skupne denarne potrebe napravila na Dunaju skupna državna ministerstva, a za obravnavanje skupnih stvarij bosta avstrijski in ogerski državni zbor volila vsak svoje zastopnike v dvojni „delegaciji“, ki bosta ob istem času obe zborovali zdaj na Dunaju, zdaj v Budimpešti, a med seboj pa le občevali pismeno.

V Berolinu je med tem mogočni minister Bismark snoval in koval, kako bi vojvodini Schleswig in Holstein za vselej

spravil pod prusko oblast. Lahko bi razpredel mreže svoje, ko bi le Avstrijo mogel iztisniti iz Holsteina. Sprva je mislil, da bi mu dunajska vlada to vojvodino prodala za gotov denar; a ko se je bil s to ponudbo jako opekel, jel je grajati blago postopanje avstrijskega namestnika v Holsteinu, ki je bil v popolnem nasprotju s pruskimi nameni in s silovito prusko vlado v Schleswigu. Jezilo ga je, da so nemški časopisi v tem prepiru bili na strani Avstrije, ki je brez vseh sebičnih namenov ravnala po želji nemških domoljubov ter Frideriku Avgustenburškemu gladila pot do vojvodskega prestola schleswig-holsteinskega. Vse je kazalo na vojsko, in že so v Berolinu in na Dunaju imeli vojaška posvetovanja, a nato so se na Pruskem in v Avstriji začeli oboroževati. Bismark svetu ni več prikrival pravih svojih naklepov; odkritosrčno je rekel, da se Avstrija mora pahniti iz nemške zaveze; a ta se ima potem tako prenarediti, da ga ne bo razločka med Prusko in Nemško, kakor ga ni med pruskimi in nemškimi koristi. Že od marca meseca se je pogajal z Italijo, a dne 3. aprila je z vlado italijanskega kralja sklenil pogodbo, s katero je Viktor Emanuel pruskemu kralju obljubil z vojaško silo pomoči, da bo Nemčijo uredil po svoje, v zameno pa mu je Pruska obljubila Benetke. Avstrija se je nadejala pomoči od manjših nemških držav, ki so skoro vse bile zoper Bismarka. Saska in Würtemberška sta tudi že delali priprave za vojsko, in naposled niti drugi vladarji niso mogli ostati mirni in morali so odjenjati splošni želji nemškega ljudstva, ki je takrat kar koprnelo od jeze na silovito Prusko. V Berolinu je pošten mladenič v domoljubnem navdušenju celó streljal na Bismarka, pa ga ni zadel. Sploh je razburjenost na Nemškem bila tolika, da se je vsaka dežela morala odločiti ali na jedno ali na drugo stran. Ruska, Francoska in Angleška so zadnji čas skušale ubraniti vojsko ter nasvetovale, naj bi se na vladarskem shodu poravnal avstrijsko-pruski prepir, toda bilo je prepozno. Že je Italija bila pripravljena na boj; Pruska je na raznih krajih imela nameščenih četvero vojaških krdel; Avstrija je vrhovno poveljništvo proti Italijanom poverila nadvojvodi Albrechtu, proti Prusom pa poveljniku Benedeku, ki se je leta 1859. skazal v bitvi pri Solferinu.

Končni povod vojski je dala Avstrija, ko je dne 1. junija 1866 zavezni zbor v Frankfurtu pozvala, naj odloči, kdo ima vladati v Schleswig-Holsteinu, ob jednem pa svojemu namestniku Gablencu naročila, da skliče na dan 11. junija deželne stanove holsteinske, naj tudi oni izrekó, koga si želé za vojvodo

svojega. Pruska vlada je proti tem uredbam slovesno ugovarjala ter Avstriji očitala, da je prelomila gasteinsko pogodbo; v Schleswig pa je generalu Manteuffelu poslala ukaz, naj kar takoj gre z vojsko v Holstein. Gablenc Manteuffela ni počakal, ampak umaknil se je pred njim v Altono, odtod pa se z vojščaki svojimi po železnici odpeljal na Češko. Zavezni zbor v Frankfurtu je med tem dne 14. junija sprejel avstrijski predlog, da se imajo zavezne države pripraviti na vojsko, a ta usodni sklep je bil zadnji, ki ga je sklenil frankfurtski zbor. Vsa Nemčija se je zdaj razprtila v dva nasprotna tabora, kajti tudi Pruska je med manjšimi državami imela privržencev. Največ je pruski vladi bilo na tem ležeče, da bi države, ki so se razprostirale med razkosanim pruskim svetom, z njo potegnile, ali pa da bi se vsaj ne odločile na nobeno stran, ter je hanoveransko, sasko in kurhessensko vlado odločno pozvala, naj se ji pridružijo. Ko so vse tri vlade odbile poziv, napovedala jim je Pruska vojsko, in takoj drugi dan (16. junija) so pruski vojščaki prestopili mejo. Prišedši v Kassel Prusi niso ondi več dobili hessenske vojske, ki je še o pravem času ušla proti Hanavu ter se pridružila velikemu zaveznemu krdelu; pač pa je pruski general na gradu Wilhelmshöhe zasačil hessenskega kneza ter ga ujetnika dal odpeljati v Stettin. Ob istem času je Manteuffel s svojimi vojščaki iz Holsteina prihrumel črez Labo ter hitel proti glavnemu mestu hanoveranskemu. Že pred njegovim prihodom sta se kralj in kraljevič podala k vojski, ki se je pri Langensalzi dne 27. junija prav hrabro bojevala z nasprotniki. Ali ta zmaga je bila brez koristi, kajti Prusov je bilo čim dalje več, in kmalu so malo hanoveransko vojsko od vseh stranij oklenili, da se ni mogla ganiti ter se jim morala podati. Prusi so ujetim vojščakom pobrali orožje, izpustili jih domú ter se polastili vse hanoveranske dežele. Kralj hanoveranski je s sinom svojim zbežal na Dunaj. Še prej je Saska prišla pod prusko oblast. Brž ko je pruski kralj napovedal vojsko, šel je saski kralj z vso svojo vojsko na Češko k Avstrijcem, svojo deželo pa pustil nasprotnikom, ki so na čelo državne uprave postavili svoje poverjenike. S temi naglimi in lahkimi uspehi so Prusi bili gospodarji vse severne polovice nemškega sveta ter so vso skrb in vso moč obrnili proti Avstriji, kateri je med tem tudi italijanski kralj Viktor Emanuel napovedal vojsko.

Prav hitro so tri pruske vojske po raznih potih šle črez gore in predno se jih je avstrijski poveljnik Benedek nadejal, bile so na čeških tleh. Ali še so bile razkropljene, in še le po

jako hudih bojih pri Podolu, Kurji vodi, Mnihovem gradišču, Jičinu, Trutnovu, Stari Rognici in Kraljičinem dvoru so se razna vojaška krdela mogla zjediniti. V teh bojih so se avstrijski vojščaki hrabro borili kot pravi junaki, ali naposled le niso mogli kaj nasprotnikom, ki so z novimi puškami mnogo brže streljali. Mrtvih in ranjenih je na obeh straneh bilo preveliko število. Po vsem tem za Avstrijce ni bilo več mnogo upanja, zlasti ker jim od nemške zavezne vojske ni bilo nobene pomoči. Vrhovno poveljništvo nad prusko vojsko je imel sam kralj Viljem I., a pri njem so bili Bismark, Moltke in drugi zvedeni generali. Benedek je tedaj svojo vojsko zbral pri Kraljičinem Gradcu, kjer se je dne 3. julija vnela usodna bitva, ki jo tudi zovejo bitvo pri Sadovi. Bil je jako deževen dan, in še je gosta megla ležala na zemlji, ko so nasprotniki z vso silo udarili na vojsko avstrijsko ter jo po jako krvavem boju do treh popoldne zmagali. Tisoč in tisoč mrtvih in ranjenih je ležalo na bojišču, 18.000 avstrijskih vojščakov so nasprotniki zajeli, z ostalimi pa se je Benedek umaknil proti Kraljičinemu Gradcu. Srečnejši so bili Avstrijci v Italiji. Tu je vojaški minister Lamarmora veliko in navdušeno italijansko vojsko peljal črez Mincio, general Cialdini je z drugo ob dolnjem teku Pada imel udariti na Beneško, Garibaldi pa iti na Tirole. Toda slavni avstrijski poveljnik, nadvojvoda Albrecht, zmagal je dne 24. junija glavno nasprotno vojsko popolnoma v hudi bitvi pri Custozzi ter jih prisilil, da so bežali nazaj črez Mincio. Zdaj se je tudi Cialdini umaknil nazaj, a kar je Garibaldi v gorah dosegel, bilo je brez vsega pomena. Nadvojvoda Albrecht ni mogel takoj iti za Italijani, kajti moral je hrabrim junakom svojim dati nekoliko dnij počitka; med tem pa so žalostna poročila iz Češke ustavila bojevanje za dalje časa.

Prav nerodno so se vojskovali avstrijski zavezniki na Nemškem. Bilo jih je dve veliki vojaški krdeli in mnogo več nego nasprotnikov; ali med njimi ni bilo ne jedinstva, ne zaupanja. Toliko so le izprevideli, da bi se obe krdeli morali združiti v jedno vojsko; toda predno se je to zgodilo, zagnal se je zvedeni pruski poveljnik Falkenstein med obe krdeli, užugal najprej bavarsko vojsko, potem se obrnil proti zahodu, zmagal tudi drugo zavezno vojsko ter šel v Frankfurt, kjer je mestu naložil šest milijonov goldinarjev davka ter mu tudi sicer dal trpeti vse vojskne nadloge. Ko je Falkenstein nad Frankfurtom, Nassavskim in gornjim Hessenskim oklical oblast pruskega kralja, prepustil je poveljništvo generalu Manteuffelu ter se podal na Češko. Tu je po bitvi pri Sadovi Prusom bila odprta

pot proti Dunaju. Avstrija je zmagovalnega kralja prosila premirja na štiri tedne, a ko ga ni dobila, odstopil je cesar Franjo Josip Beneško francoskemu cesarju Napoleonu, ki se je nato s pruskim in italijanskim kraljem dogovarjal zastran mirú. Če tudi se niso takoj pobotali, velikega bojevanja le ni bilo več. Zmagovalni nadvojvoda Albrecht je prevzel vrhovno poveljništvo nad severno avstrijsko vojsko, katero je zbiral pri Dunaju, kamor je pozval mnogo vojščakov iz Italije. Proti Dunaju se je prav hitro pomikala tudi glavna pruska vojska; le nekoliko krdel je ostalo na Češkem, kjer so brez ovir posedla Prago, druga pa so šla proti Olomucu za Benedekom, da bi mu prestregla pot do Dunaja. Benedek je tedaj moral iti na ovinek ter se je v boju s pruskimi konjiki srečno preril do Požuna. V tem so v Mikulovu, glavnem stanu pruskega kralja, sklenili premirje proti temu, da je Avstrija izstopila iz nemške zaveze, da se je odrekla svojim pravicam na Schleswig-Holstein ter Benetke prepustila italijanskemu kraljestvu. Pod istimi pogoji so dne 23. avgusta podpisali končni mir v Pragi, kjer je avstrijska vlada tudi še obljubila, da bo plačala dvajset milijonov bojnega davka ter da bo priznala vse državne izpremembe, ki jih bo Pruska na severnem Nemškem uravnala po svoje. Na južnem Nemškem so zavezniki tudi po bitvi pri Sadovi nadaljevali vojsko zoper Pruse, katere je ondi vodil general Manteuffel; ali to bojevanje je bilo brez vse koristi, kajti akoprem so se zavezniki združili in hrabro bojevali, pruskega prvenstva na Nemškem le niso mogli več ubraniti in naposled so se morali pokoriti mogočnemu zmagalcu. Najprej so meseca avgusta Würtemberška, Badenska in Bavarska sklenile mir v Berolinu, v katerem so priznale namerjavane državne izpremembe ter plačale bojnega davka Badenska šest, Würtemberška osem, Bavarska pa trideset milijonov goldinarjev. Saska se je udala še le potem, ko je njen minister Beust, trdovraten nasprotnik Prusov, prestopil v avstrijsko službo. Pridružila se je novi severno-nemški zavezi ter plačala deset milijonov tolarjev davka. Manjše države so se hoté ali nehoté morale podati.

Smešno je bilo, da so si Italijani hoteli Benetke tudi potem še z orožjem osvojiti, ko se jim nihče več ustavljal ni. Avstrijski vojščaki so se brez boja pomikali pred njimi nazaj, Garibaldi pa nikakor ni bil kos domoljubnim Tirolcem, ki so se skazali dobre strelce kakor v prejšnjih časih. Italijani so se tedaj na morju nadejali boljše sreče, pa so admirala Persana silili v boj. Persano je z italijanskim brodovjem skusil vzeti avstrijski otok Viš, pa je dva dni neprenehoma streljal v nje-

gove utrdbe, ali avstrijski topovi so mu dobro zavračali. V tem se pripelje vrli avstrijski junak, podadmiral Tegethoff, z avstrijskimi ladijami in v jako hudi bitvi je črez štiri ure slavno zmagal (dne 20. julija); največjo italijansko ladijo je potopil, drugo pa zažgal. Ko je Avstrija zopet več vojščakov pošiljala na beneško mejo, bilo je konec italijanskemu bahanju, ki je terjalo tudi južno Tirolsko in neke goriške kraje. Viktor Emanuel se je zadovoljil z Beneško ter dne 3. oktobra sprejel pogoje dunajskega mirú, v katerem je avstrijska vlada priznala zjedinjeno Italijo. Kakor so v Avstriji Benedeka, tako so v Italiji Persana psovali izdajalca, in oba sta morala pred bojnim sodiščem dajati odgovor.

Ob času vojske s Prusi je nekdanji ogerski general Klapka nabiral magjarske begunce in dobrovoljce ter je s prusko pomočjo namerjaval domovino svojo znova vzdigniti zoper Avstrijo. Zmerni Magjari, na čelu jim pošteni Deák, niso hoteli ničesar vedeti o kakoršnemkoli prekucijskem začetju, marveč so odločno bili za spravo s cesarsko vlado. Predno so to spravo dognali, nastal je na Dunaju razpor med novim ministrom za zunanje zadeve, baronom Beustom, in predsednikom grofom Belkredijem. Poslednji je hotel sklicati izreden državni zbor za dogovore z Ogersko, prvi pa je trdil, da to stvar lahko opravi ožji državni zbor po Schmerlingovi ustavi. Obveljalo je Beustu, ki je namesto odstopivšega Belkredija postal predsednik v ministerstvu ter dne 18. marca 1867 sklical ožji državni zbor. Toda češki, kranjski in moravski deželni zbori niso hoteli voliti poslancev v ožji državni zbor. a ko je vlada te zbore razpustila, dobili so pri novih volitvah na Češkem in Moravskem ustavoverci večino, le na Kranjskem je zopet zmagala narodna slovenska stranka, ki se osamljena ni mogla dalje upirati ministerstvu ter je volila poslance v ožji državni zbor, v katerem ni bilo čeških zastopnikov. Med tem je cesar Magjarom izpolnil silno njihovo željo ter meseca februarja 1867 grofa Andrassy-a imenoval predsednika novemu ogerskemu ministerstvu, ki ga je državni zbor v Pešti z velikim veseljem pozdravil ter mu brez obotavljanja dovolil davke in vojščakov. Še večje je bilo magjarsko navdušenje, ko se je cesar dne 8. junija 1867 dal kronati za ogerskega kralja ter pri ti priliki pomilostil prav vse prevratnike od leta 1848., vdovam in sirotam v boju poginilih upornikov pa dal sto tisoč zlatov, ki mu jih je magjarski narod po starodavni šegi določil kot venčano darilo. Klapka, Percel in drugi prekucijski prvaki so se vrnili domú, le Košut je ostal na tujem. Ogerski in avstrijski državni zbor sta zdaj

izvolila vsak po petnajst pooblaščencev, ki so cesarstvo razdrli na dvoje ter tako dognali „spravo“. Avstrijska in ogerska državna polovica sta dobili vsaka svoje deželno ministerstvo, a med obema je za skupne vojaške, denarne in zunanje zadeve ostalo skupno državno ministerstvo; za obravnave istih skupnih zadev voli vsak državni zbor po šestdeset poslancev v takozvane „delegacije“. Po novem volilnem redu je tudi v hrvaškem deželnem zboru večino dobila tista stranka, ki je bila za zvezo z Ogersko ter je z njo sklenila pogodbo leta 1868. Hrvaška je dobila svojo deželno vlado za notranjo upravo, za pravosodje ter za uk in bogočastje ter si za to pridržala 45 odstotkov deželnih dohodkov. Ostale državne naprave je hrvaški deželni zbor priznal za skupne z Ogersko ter voli zato nekoliko poslancev v skupni državni zbor, a pri ogerski vladi ima svojega posebnega hrvaškega ministra. Službeni jezik pri vseh deželnih in skupnih uradih ima na Hrvaškem biti jedino le jezik hrvaški. Erdeljska je izginila kot posebna dežela ter se do dobrega zjedinila z Ogersko.

Novi državni red je zadovoljil Nemce in Magjare, nikakor pa ne Slovanov. Čehov zdaj ni bilo niti v deželnem zboru češkem, ampak poslali so mu pismeno izjavo ali „deklaracijo“, v kateri so terjali priznanje zgodovinskega prava češkega kraljestva, ki ima obsegati Češko, Moravsko in Šlesko, a z ostalim cesarstvom so hoteli podobno zvezo, kakoršno so imeli Magjari. Slovencem se tudi niso izpolnile skromne narodne želje. V Dalmaciji so se leta 1869. vzdignili Bokezi in hrabro so v svojih gorah kljubovali vojaški sili, dokler se avstrijska vlada z njimi ni zlepa pobotala ter jim dovolila narodno brambovsko napravo. Ko so leta 1870. tudi Slovenci in Poljaki izstopili iz državnega zbora, jeli so na Dunaju resnično misliti na spravo s Slovani, in cesar je to nalogo poveril grofu Hohenwartu, ki ga je imenoval predsednika novemu ministerstvu. Hohenwart je namerjaval nekoliko razširiti pravice deželnih zborov; v Galiciji je poljskemu jeziku dal večjo veljavo pri uradih in v šolah; a Čehe je potolažil, ko je deželnemu zboru dne 12. septembra 1871 došlo cesarsko pismo, ki je priznalo pravice kraljestva češkega. Poseben odbor je zdaj sestavil osemnajst temeljnih členov, na katerih so se imele urediti češke državne razmere. Temu so se silno uprli vsi avstrijski Nemci in Magjari, in Hohenwart se je dne 30. oktobra moral odpovedati ministerstvu. Takoj za njim je dne 6. novembra odstopil skupni minister Beust, katerega je zamenil grof Andrassy. Nepotrebnega hrupa je istega leta 1871. napravil Starčevičijanec

Kvaternik, ki je dne 8. oktobra v Rakovici skušal vzdigniti Hrvate Krajišnike. V treh dneh je bilo vsega konec, in nesrečni začetnik prekucije je na begu poginil.

Po Beustovem odhodu sta se avstrijski in nemški cesar zopet jela bližati, a meseca septembra 1872 se je v Berolinu z obema sešel ruski cesar, in vsi trije so med seboj sklenili prijateljsko zavezo, ki je bila dober porok za evropski mir. Odslej so se ti trije cesarji večkrat shajali ter znova ukrepali medsobno prijateljstvo. Avstrijski Slovani so s to izpremembo bili zadovoljni; le to so obžalovali, da je Hohenwart odstopil, in da je zopet nemško ustavoverno ministerstvo vodilo notranjo vlado v zahodni polovici cesarstva. Ker deželni zbor češki ni hotel voliti poslancev na Dunaj, sklenil je državni zbor 1872 postavo o neposrednjih volitvah, pri katerih je narod sam naravnost volil poslance v državni zbor. V vzhodni polovici cesarstva so Magjari 1873 nekoliko odjenjali Hrvatom, katerim so od skupnih dohodkov dovolili večji znesek za domače potrebe ter pomnožili število hrvaških poslancev v skupni državni zbor. Tudi so Hrvati takrat dobili domoljubnega bana Mažuranića, a leta 1874. hrvaško vseučilišče v Zagrebu. Hud udarec za vso avstrijsko-ogersko monarhijo je bil veliki „denarni polom“ leta 1873., ob istem času ko je splošna razstava na Dunaju imela svetu pokazati, kako se je povzdignila avstrijska obrtnija. Denarna zadrega države je na Ogerskem omečila trdovratnost vladi nasprotne stranke. Njen prvak Tisza je priznal državno pogodbo od leta 1867. ter postal ogerski minister za notranje stvari (1875), a kmalu tudi predsednik vsemu ministerstvu.

Preimenitne za avstrijsko - ogersko monarhijo so bile homatije na balkanskem polotoku, kajti ko je vladarski shod v Berolinu leta 1878. uredil balkanske državne razmere, poveril je Bosno in Hercegovino avstrijskemu cesarstvu. Turški sultan je z nekim pridržkom priznal ta sklep, turški prebivalci pa so se mu ustavljali, in ko sta poveljnika Filipović in Jovanović dne 29. julija 1878 šla črez bosensko in hercegovinsko mejo, imela sta še dosti hudih bojev, predno sta se polastila vse dežele. Leta 1882. so se zoper avstrijsko oblast vzdignili Krivošijanci, in hitro se je upor razširil po Hercegovini in južni Bosni; ali z veliko vojaško silo je poveljnik Jovanović kmalu napravil mir. Okupacija Bosne in Hercegovine je Avstriji zagotovila Dalmacijo, ki se kot ločena primorska dežela ni mogla razvijati; ob jednem pa je okupacija pomnožila število slovanskih prebivalcev v Avstriji. Čehi so znova upali ter l. 1878.

zopet volili poslance v deželni zbor češki. Nemci in Magjari so sprva bili zoper okupacijo, dokler jih minister Andrassy ni prepričal o njeni koristi ter pregovoril delegacije, da so odobrile vse stroške in naredbe. Meseca avgusta 1879 se je grof Andrassy odpovedal časti državnega ministra, a predno je do dobrega odstopil, sklenil je z Bismarkom pogodbo, po kateri sta si avstrijsko in nemško cesarstvo za neke slučaje obljubili medsobno vojaško pomoč. Ta zaveza se je večkrat znova ukrepala; a sestanek avstrijskega, pruskega in ruskega cesarja v Skiernevicah meseca septembra 1884 je svetu pričal, da se še ni razdrlo prijateljstvo med tremi cesarji, ki so tudi potem še včasih zahajali drug k drugemu. Nove homatije na balkanskem polotoku so pozneje nekoliko zmračile to prijateljstvo. Rusija si svojih sklepov na vzhodu ni dala omejiti z novimi pogodbami; Avstrija in Pruska pa sta z Italijo sklenili trojno zavezo ali takozvano „ligo mirú“ ter delali silne vojaške priprave, da bi ubranili vojsko.

V domačem razvoju zahodne Avstrije je nastala nova pomirljiva doba, odkar je 1879 na čelo ministerstva stopil grof Taaffe, ki je odločno poudarjal, da je „nad strankami“, in da hoče biti pravičen vsem narodom. Prvo, kar je Taaffe dosegel, bilo je, da so Čehi zopet prišli v državni zbor na Dunaj ter se udeležili razprav s pridržkom, da se nikakor ne odrekajo zgodovinskemu pravu češkemu. Plodovi pomirljivega vladanja so se kmalu pokazali tudi pri Slovencih, ki so narodnemu jeziku svojemu pridobili večjih pravic v šolah in uradnijah. Neprecenljiva pridobitev za duševni razvoj češkega naroda je bila postava o posebnem češkem vseučilišču v Pragi, katero je cesar odobril dne 11. aprila 1881. Sicer pa se niti zdaj ni manjkalo nasprotja v raznoterih vprašanjih, katera je težko rešiti, da bi vse stranke bile zadovoljne. Tudi Ogerska je s Tiszo dobila stalnega prvega ministra, ki se je obdržal kljubu nasprotnikom, katerih se mu ni manjkalo niti med samimi Magjari, zlasti pa med drugimi ogerskimi narodi, ki so se branili magjarskega jezika. Posebno nezadovoljni so bili Nemci na Erdeljskem, ko so izgubili svojo pravoslovno akademijo v Sibinju in druge stare narodne svoboščine. Hrvatom se je leta 1881. izpolnila davna želja, da se je Vojaška Krajina zjedinila z ostalo deželo ter črez več stoletij zopet prišla pod bansko oblast; zato pa so jih leta 1883. tem bolj razdražili magjarsko-hrvaški napisi na grbih finančnih uradov. Ljudstvo je dne 15. avgusta v Zagrebu pometalo s poslopij omenjene grbe, in tudi na kmetih je bilo nemirov, katere so vojščaki zadušili. Vsled teh homatij

je ban odstopil, in četrt leta je Hrvaška bila pod izjemno oblastjo cesarskega generala.

Leta 1888. so avstrijski narodi z velikim navdušenjem slavili štiridesetletnico blagega vladanja ljubljenega cesarja svojega, Franja Josipa. Bolj nego svečanosti pa je plemenitega cesarja veselilo, da so na spomin redke slovesnosti po vseh deželah osnovali mnogo, mnogo dobrodelnih naprav in ustanov. To veselje mu je pa skalila nagla smrt jedinega sina njegovega, cesarjeviča Rudolfa, dne 30. januarja 1889.

Italija.

Državne razmere v Italiji so leta 1850. bile tiste, ki so bile pred vojsko. Lombardija in Beneška sta zopet bili pod avstrijsko vlado, ki je nemirne prebivalce strahovala z veliko vojaško silo; v srednji in južni Italiji so stari vladarji zopet sedeli na prestolih svojih ter neusmiljeno preganjali prekucijske rovarje in druge svobodoumne može; celó veliki vojvoda toskanski je preklical ustavo; v severnem delu papeževe dežele pa so avstrijski vojščaki brzdali upornike. Prav zato se je sardinski kralj Viktor Emanuel tem bolj držal ustave ter si na vso moč prizadeval, da bi dobil svobodoumne može vse Italije zá-se. Begunci iz drugih italijanskih krajev, zlasti iz Lombardije in Beneškega so mu vsekdar dobro došli, in podelil jim je celó državnih in vojaških služb. Časopisom je dal največjo svobodo, med tem ko je katoliški cerkvi krčil pravice in dohodke ter zmanjšal število samostanov. Zadnja vojska z Avstrijo ga ni preplašila, ampak le še bolj mu je dajala srca, in trdno je upal, da bo vso Italijo osvobodil tujega gospodstva in jo zjedinil pod svojo oblastjo. V tem njegovem prizadevanju mu je svetoval zvedeni in premeteni njegov minister Cavour, ki je znal porabiti vsako priliko, ki je mali sardinski državi povzdignila veljavo v svetu. Tako se je leta 1855. udeležil krimske vojske ter generala Lamarmoro s petnajstimi tisoč vojščaki poslal pred Sevastopolj. S tem se je Sardinija posebno prikupila francoskemu cesarju Napoleonu III., a na vladarskem shodu v Parizu se je Cavour z zastopniki velikih evropskih držav udeležil razprav zastran mirú. Že takrat je predrzno poudarjal, da se Evropa nima nadejati stalnega mirú, dokler Italija ne bo sama svoja. Vojsko z Avstrijo je Cavour že takrat imel v mislih ter se pripravljal na njo. Vse je storil, da bi Napoleona Sardiniji pridobil kot zaveznika, ob jednem pa je vedno roval zoper Avstrijo ter skrivaj podpiral rovarje in rovarske družbe. Od teh

je najimenitnejša bila velika „narodna družba“, ki jo je utemeljil Sicilijanec La Farina ter ji pridobil tudi Garibaldija, in pa „dejanska zaveza“, katero je vodil republikanec Mazzini. Vsak čas je bilo čuti o malih vstajah in zavratnih umorih, ki so naščuvano ljudstvo le še bolj razdražili. Leta 1854. je na cesti poginil parmenski vojvoda Karol III., ne da bi bili zasačili morilca. V Neapolju je ud skrivne zaveze ranil kralja Ferdinanda, ko je pregledoval vojščake, ob jednem pa so cela krdela oboroženih zarotnikov hodila po deželi okoli ter ropala in morila, da je bilo groza. V Milanu so posamezni avstrijski vojščaki večkrat poginili od skrivne morilčeve roke. Nič ni koristilo, da je cesar Franjo Josip z mlado cesarico leta 1856. prepotoval italijanska mesta ter pri ti priliki razglasil veliko pomiloščenje nekdanjim upornikom, a beguncem povrnil njihova posestva. Italijani niso marali za Avstrijo, pa so le to želeli, da bi čim prej postali sami svoji.

Kako se je cesar Napoleon III. dogovoril s sardinskim kraljem in njegovim prvim ministrom Cavourjem ter leta 1859. začel vojsko z Avstrijo, povedali smo v francoskih in avstrijskih zgodbah te dobe. Veliki vojvoda Leopold Toskanski je že meseca aprila šel iz Florence, kjer so po njegovem odhodu oklicali začasno vlado pod vrhovno oblastjo Viktorja Emanuela. Po bitvi pri Magenti je parmenska vojvodinja bežala na Švajcarsko, vojvoda modenski pa se podal v avstrijski tabor. V obeh deželah in tudi v papeževem mestu Bologni so sardinskega kralja oklicali za vladarja svojega, in tako je ostalo. Pobegli vladarji se niso vrnili, a meseca marca 1860 je splošno ljudsko glasovanje odobrilo državno izpremembo. Viktor Emanuel je Toskano, Parmo, Modeno in severni del papeževe dežele zjedinil v novo deželo Emilijo ter takoj po glasovanju sam prišel tja, da se mu je narod poklonil kot novemu vladarju svojemu. S tem pa še ni bila zadovoljna ne narodna, ne prevratna stranka italijanska, in obe sta se združili in delali na to, da bi se čim prej vsa Italija zjedinila. Takoj leta 1860. sta se lotili dela, ko so se v Mesini in v Palermu Sicilijanci vzdignili zoper mladega kralja Franja II., ki je po smrti svojega očeta Ferdinanda (dne 22. maja 1859) zasedel vladarski prestol v Neapolju. Kakor hitro so poročila o sicilijskih nemirih došla v Genovo, odpeljal se je Garibaldi s svojimi dobrovoljci, nekaj črez tisoč mož, črez morje. Dne 11. maja je na zahodni strani Sicilije srečno stopil na otok ter šel v gore, kjer se je njegovo krdelce v treh dneh pomnožilo na 4000 dobrovoljcev. Zdaj je pogumno stopal proti Palermu, in po malih bitvah s kraljevimi vojščaki

je dne 27. maja prišel pred mesto ter ga kar takoj jel naskakovati. S pomočjo mestnih prebivalcev, ki so se znova vzdignili ter se po ulicah z barikadami zavarovali, posrečilo se je Garibaldiju predrzno začetje. Razkačeni kraljevski general Lanza je tedaj iz trdnjavice in bojnih ladij dal neusmiljeno streljati proti mestu ter ga je na jedni strani popolnoma razdejal. Na prigovarjanje angleškega admirala je ustavil brezumno streljanje, a kmalu potem se je s 25.000 vojščaki sramotno umaknil pred malo četo slabo oboroženih dobrovoljcev.

Ves svet se je čudil Garibaldiju, a italijanski prevratniki so ga slavili kot odrešenika svojega, v katerega so popolnoma zaupali. Neapoljski kralj je obetal ustavne svoboščine in splošno pomiloščenje; ali prepozno. Po vsem otoku se je ljudstvo vzdignilo ter priznalo Garibaldija kot namestnika „italijanskega kralja“ Viktorja Emanuela. Meseca avgusta se je Garibaldi z dobrovoljci prepeljal na Neapolitansko. Brž ko je stopil na suho, podalo se mu je brez brambe mesto Reggio, in odtod je brez ovir dalje stopal, kajti zastrašeni vojščaki so večkrat kar bežali pred njim. Na kraljevem dvoru je bilo vse zbegano, in dne 7. septembra je Franjo II. zapustil glavno mesto ter se s svojo vojsko umaknil nazaj proti trdnjavama Gaeti in Capui; a takoj drugi dan po njegovem odhodu je Garibaldi prišel v Neapolj, kjer ga je ljudstvo navdušeno vriskaje pozdravljalo.

Po teh uspehih je vsakdo mislil, da bo Garibaldi prej ali slej šel tudi v Rim. Cesar Napoleon je papeža nagovarjal, naj s kako svobodoumno ustavo potolaži razdraženo ljudstvo; ali sveti oče si ni dal dopovedati, kajti sam je najbolje vedel, da to itak ne bi ničesar koristilo. Zaupal je v Boga in v verne katoličane, ki so po vseh deželah nabirali darov in dobrovoljcev, katerim se je na čelo postavil izgnani francoski general Lamoricière. Napoleon se je bal, da ne bi naposled republikanci zopet povzdignili glave, če bo Garibaldi sam z uporniki in dobrovoljci osvojil južno Italijo in papeževo deželo, ter je kralju Viktorju Emanuelu poročil, naj stori, kar hoče, samo mesto Rim in najbližnjo okolico naj pusti papežu, katerega bodo tudi v prihodnje varovali francoski vojščaki. Nato sta sardinska generala Fanti in Cialdini vsak z jednim vojaškim krdelom šla v papeževo deželo ter ohrabrila tamošnje upornike, da so se vzdignili. Lamoricière je s katoliškimi dobrovoljci poskusil srečo v bitvi pri Castelfidardu (18. septembra 1860), ali ni bil kos mnogo večjemu številu nasprotnikov, ki so ga hitro zmagali, vojsko pa mu nekoliko razkropili, nekoliko zajeli. Z malo peščico spremljevalcev je Lamoricière bežal v Ankono, ali Cialdini mu je

takoj bil za petami ter obsedel mesto na suhem, med tem ko ga je sardinsko brodovje zaprlo od morske strani. Dne 29. septembra se je Ankona podala, a dne 9. oktobra je kralj Viktor Emanuel sam prišel tja ter prevzel vrhovno poveljništvo nad svojo vojsko. Prišel je o pravem času, kajti Garibaldi je bil preslab, da bi s svojimi dobrovoljci, katerih je takrat bilo že 25.000, mogel osvojiti Capuo in Gaeto, pa je brez obotavljanja svoje krdelo prepustil kralju ter se vrnil domú na malo svoje posestvo na otoku Capreri, ne da bi za svoje zasluge hotel sprejeti kako odlikovanje ali kako nagrado. Neapolitanska vojska, ki je Garibaldiju hrabro kljubovala za reko Volturnom, morala se je pred Viktorjem Emanuelom kmalu dalje nazaj umikati, a ko so Sardinci vzeli Capuo (2. novembra), zaprl se je kralj Franjo II. z ostalimi svojimi vojščaki v močno utrjeni grad Gaeto ter se tu cele tri mesece junaški upiral nasprotnikom, katerim je francosko brodovje branilo, da niso mogli od morske strani zapreti pot v trdnjavo. Napoleon je namreč hotel svet zaslepiti, da se on s sardinskim kraljem nikakor ni sporazumel zastran vojskovanja, pa je za nekoliko časa poslal francoske ladije pred Gaeto, ki se je tako po morju mogla zalagati z živežem in drugimi potrebščinami. Ko pa nobena tuja država ni hotela priti na pomoč neapoljskemu kralju, in ko so brez uspeha bili oklici, ki jih je Franjo II. razglašal narodu svojemu, posredoval je premeteni Napoleon med nasprotniki zastran premirja, a brodovje francosko je pozval domú. Zdaj je v Gaeti kmalu zmanjkalo živeža in streliva, in tudi bolezni so jele razsajati. Brez vsega upanja na kako pomoč je kralj Franjo II. prepustil trdnjavo sovražnikom, sam pa se je z rodbino svojo dne 13. februarja 1861 na francoski ladiji prepeljal v Rim. V Turinu pa so se dne 18. februarja istega leta prvikrat zbrali zastopniki vse Italije razun Rima in Benetek ter so Viktorja Emanuela oklicali za „kralja italijanskega“.

Minister grof Cavour, ki je z izredno državniško modrostjo in okretnostjo svojo največ pripomogel, da se je Italija zjedinila, vedel je sam najbolj, da novo državno jedinstvo še nikakor ni dognana stvar, in da bo treba še mnogo dela in truda, predno se bodo poravnala razna nasprotja ter odvrnile nevarnosti, katerih se zjedinjeni državi niti domá ni manjkalo. Njegova skrb je bila, kako bo vse uredil, česar je trebalo, ali zato je nova država vsaj nekoliko let morala imeti stalnega mirú, a ne brezumno siliti v Rim in v Benetke, kakor so vpili nepotrpežljivi prenapetneži. Med poslednjimi je bil tudi Garibaldi, kateremu je mirno razsojajoči minister od nekdaj bil

zopern. V tem je Cavour dne 6. junija 1861 umrl, a njegov naslednik Ricasoli, ki se je prav po njegovem vzgledu ravnal, ni se obdržal niti leto dnij. Novi minister Rattazzi se je torej bližal tisti stranki, ki je dalje silila, ter je Garibaldija pozval iz Caprere, da mu je pomagal preurediti vojaštvo. To je prevratnikom dalo poguma, in terjali so ne le Benetek in Rima, ampak tudi južno Tirolsko in avstrijsko primorje, češ da je vse to italijanski svet. Res se jim je Garibaldi udal ter šel v Palermo nabirat dobrovoljcev, da bi jih peljal proti Rimu. Zastonj je kralj s posebnim razglasom Italijane svaril, naj se ne lotijo kaznjivega in nepremišljenega začetja; zastonj je tudi državni zbor pritrdil kraljevim besedam. Garibaldi se ni dal motiti, ampak brž ko je nabral 2000 dobrovoljcev, prepeljal se je z njimi iz Sicilije črez morje ter se podal v kalabrijske gore. Toda to pot mu je hitro izpodletelo. Vojščaki, ki jih je general Cialdini poslal proti njemu, ustavili so se mu dne 28. avgusta 1862 pri Aspromontu ter ga zmagali in ujeli skupaj z njegovimi dobrovoljci. Garibaldi je v ti mali bitvi dobil hudo rano, in grozne bolečine je trpel, predno je toliko okreval, da se je svoboden mogel vrniti na svojo kmetijo na Caprero. Francoski cesar Napoleon III. je skušal papeža pregovoriti, da bi se zlepa sporazumel z italijanskim kraljem, a ko je njegovo prizadevanje bilo brez uspeha, sklenil je z Viktorjem Emanuelom pogodbo, po kateri so francoski vojščaki po malem imeli iti iz Rima, prestolnica zjedinjene Italije pa je imela postati Florenca, kamor sta se dvor in vlada preselila iz Turina meseca februarja 1865.

Kako so Italijani leta 1866. dobili Benetke, povedali smo v avstrijskih zgodbah. Brž ko so na Dunaju podpisali mir in priznali zjedinjeno italijansko kraljestvo, bilo je na Beneškem splošno glasovanje, pri katerem je ljudstvo razodelo željo, da se združi z ostalo Italijo. Nato je Viktor Emanuel prišel v Benetke, kjer so ga z velikim slavjem sprejeli ter mu na prelepem Markovem trgu prisegali zvestobo in udanost. Meseca decembra istega leta, so zadnja francoska krdela zapustila Rim, ki so ga stražila sedemnajst let. Prevratna stranka zdaj kar ni imela mirú, in jeseni leta 1867. je Garibaldi zopet nabral dobrovoljcev in šel proti Rimu. Toda papeževi vojščaki, katerim je oddelek francoske vojske prišel na pomoč, zmagali so pri Mentani dne 3. novembra 1867 predrzne nasprotnike ter jih mnogo pobili, druge razkropili ali pa ujeli. Med ujetimi je bil tudi Garibaldi, ki se je kmalu zopet svoboden vrnil na Caprero. Vsled nepremišljenega napada Garibaldovcev so francoski voj-

ščaki ostali v Civita-vecchiji blizu Rima, da so še nekoliko let čuvali papeževo oblast. Leta 1869. na dan 8. decembra je papež Pij IX. sklical občen cerkveni zbor, ki je osem mesecev zboroval ter sklenil nauk o papeževi nezmotljivosti. Kmalu nato je papež bil ujetnik na lastnem domu. Meseca septembra so se zadnji francoski vojščaki odpeljali na Francosko, kjer so jih trebali v vojski zoper Pruse, a še istega meseca so prišli italijanski vojščaki in se utaborili pred Rimom. Ko so tri ure iz topov streljali proti mestu, ni se mala papeževa vojska dalje ustavljala mnogo večji nasprotni sili, in Italijani so posedli večno mesto, ki je od dne 1. julija 1871 postalo prestolno mesto zjedinjene Italije. Papež je obdržal samo Vatikan ob desnem bregu reke Tibere, kjer brez posvetne oblasti stoluje kot vrhovni glavar katoliške cerkve. Pij IX. se je udal sili, katere ni mogel odvrniti, ali ponujane mu letne plače od italijanske vlade ni sprejel, marveč je nad Viktorjem Emanuelom oklical cerkveno kletev.

Naslednja leta je zjedinjena Italija imela mnogo dela z uravnanjem nove države; težko je bilo ustreči na vse strani, in večkrat je kralj moral menjati ministre svoje. Dne 9. januarja 1878 je po kratki bolezni umrl kralj Viktor Emanuel, a mesec dnij za njim dne 7. februarja umrl je tudi papež Pij IX.; prvega je nasledil njegov sin Umberto, drugega pa Leon XIII., ki je dne 20. februarja 1878 zasedel papeževo stolico. Mnogo sitnosti je novemu italijanskemu kralju prizadevala prevratna stranka, ki se zove „neodrešena Italija“ ali „Italia irredenta“. Ta stranka je terjala in še terja južno Tirolsko, Trst z avstrijskim primorjem, Dalmacijo, Malto in Korsiko. Veliko svobodoumje italijanske vlade je mnogo pripomoglo, da so ta in druge prevratne stranke čim dalje predrznejše postale, in da je prenapeti Kalabrez dne 17. novembra 1878 pri vhodu v Neapolj streljal na kralja Umberta, ki ga pa ni zadel. Rovarjenje ni jenjalo, a leta 1880. so v Genovi morali vojščaki brzdati republikance, ki so slavili Mazzinijev spomin. Vredno je omeniti, da se je denarno stanje v Italiji tako zboljšalo, da je l. 1880. bilo za 28 milijonov več dohodkov nego stroškov. Imenitna izprememba je gotovo tudi ta, da se je Italija jela bližati avstrijskemu in nemškemu cesarstvu, odkar so Francozi l. 1881. poslali vojščake svoje v Tunis ter ondi izpodrinili veljavo Italijanov. Vsled zaveze z Avstrijo in Nemško (1883) je Italija morala pomnožiti število vojščakov, kar jo je stalo velikih stroškov. Novo zavezo je baje odobraval sam Garibaldi, ki je umrl dne 2. junija 1882. Da ji Francozi ne bi vzeli še več

veljave v Sredozemskem morju, jela se je Italija leta 1884. bližati Angležem. Tudi si mnogo prizadeva, da bi si za pospeševanje prekmorske trgovine svoje pridobila kako mesto v Rudečem morju, kjer bi potem utemeljila italijansko naselbino. Že leta 1869. si je italijansko brodarsko društvo ondi pridobilo pristanišče v Assabu, ki je leta 1882. prišlo pod varstvo italijanske vlade. Leta 1885. se je v Assab odpeljalo nekoliko krdel italijanskih vojščakov, ki so osvojili imenitno trgovinsko mesto Massavo in nekoliko manjših mest. Minister Crispi je do dobrega utrdil zavezo z Avstrijo in Nemčijo.

Novo nemško cesarstvo.

Že leta 1848. je v Frankfurtu bilo mož, ki so zahtevali, naj se pruski kralj okliče za nemškega cesarja ter tako dožene narodna in državna jedinost vseh Nemcev. To se ni zgodilo nekoliko zato, ker je tedanji pruski kralj bil premalo odločen ter preveč udan starim napravam, nekoliko pa zato, ker so se manjši nemški vladarji bali, da ne bi izgubili državne samostalnosti svoje, ter so se rajši oklenili Avstrije. Cesarstvo avstrijsko si je tedaj leta 1850. še za nekoliko časa zagotovilo prvenstvo na Nemškem ter ponovilo staro nemško zavezo, katero je pruska vlada priznala. Toda nasprotje med Avstrijo in Prusko je na Nemškem ostalo ter se dalje razvijalo, zlasti ker se je ujemalo z nasprotjem med katoličani in protestanti, med južnimi in severnimi Nemci, ter z drugimi razmerami, ki se niso dale zlahka poravnati. V domačem vladanju so nekateri nemški knezi skušali po malem zavoziti v stari tir, drugi so vsaj na videz obdržali ustavno obliko; ali vse to je bilo brez pomena, kajti odločevali sta le Avstrija in Pruska. Zastonj so se torej posamezni možje poganjali, da bi domovini svoji rešili vsaj nekoliko svobodoumnih pridobitev od leta 1848., med tem ko so si drugi belili glavo, da bi izmislili nov državni red, ki bi zjedinil vse Nemce, a da ne bi nobenemu kratil posebnih njegovih pravic. Tako je minilo vse desetletje, v katerem je zavezni zbor v Frankfurtu večkrat izdal naredbe zoper svobodoumno gibanje, ali ni mogel zadušiti narodne zavesti med Nemci, ki so se navzlic državni razkosanosti od leta do leta bolj čutili, da so sinovi samo jednega naroda, ter sklepali narodna društva za raznotere potrebe in namene. Domoljubni možje so znova upali, ko je cesar Franjo Josip domačim deželam svojim podelil ustavo, potem pa leta 1863. v Frankfurtu sklical kneževski zbor, da bi tudi nemško zavezo prenaredil. Ali zbrani vladarji

se niso sporazumeli, in največ ovir jim je delala Pruska, ki se je trdovratno ogibala kneževskega shoda.

Čudno je po revoluciji bilo na Pruskem. Omahljivi kralj Friderik Viljem IV. je dne 6. februarja 1850 prisegel na novo ustavo; ali kakor je v srcu svojem bil zoper njo, tako je črtil vse tiste može, ki so mu jo takorekoč posilili. Vsa ustava je na Pruskem torej bila le na videz, kajti vlada je pozamezne njene stavke sukala in tolmačila, kakor se ji je zdelo, ali pa se jih je po kaki drugi poti znala ogibati ter ravnala po svoji volji. Ob jednem je nekatere nove naprave ustavila, omejila občinske pravice ter z novo kazensko postavo jako poostrila sodnijsko postopanje ter ovirala vsako svobodnejše gibanje. Colninska zaveza je bila jedina naprava, s katero je narod bil zadovoljen, in katero je pruska vlada znala obdržati in razširiti na korist splošnega blagostanja. Da se Pruska ni mogla povzdigniti do večje politične veljave med Nemci, pripomogel je mnogo nesposobni minister Manteuffel, največ pa je bil kriv sam kralj Friderik Viljem IV., na katerega se nobena stranka ni mogla prav zanašati. V tem se je leta 1857. pokazalo, da kralj na duhu boleha. Kralj je sam čutil, da je bolan, a ker je bil brez otrok, pooblastil je brata svojega, princa Viljema, da v njegovem imenu vodi vladarska opravila. Dne 8. oktobra 1858 mu je odstopil vlado ter se z ženo svojo podal v Italijo. Ko niti v blagem južnem podnebju ni okreval, vrnil se je na svoj grad Sanssouci, kjer je po malem izgubil vso zavest ter umrl dne 2. januarja 1861.

Prusi so se mnogo nadejali od nove vlade, zlasti ko je prinčev najstarejši sin Friderik Viljem za ženo vzel Viktorijo, hčer angleške kraljice. Pa tudi princ Viljem sam je bil mož, da mu je človek mogel zaupati. Imel je zdravo pamet in bister um, s katerim je resnično znal razsojati življenje in potrebe, a vojščak je bil od glave do pete. Dasi protestant, postavil je na čelo novemu ministerstvu katoliškega kneza Hohenzollern-Sigmaringenskega; imel je dobro voljo izpolniti narodu opravičene terjatve njegove, ali svaril je tudi, da v svobodoumju ne veljá prevelika naglost. Takoj se je pokazalo živahnejše gibanje v časopisih, v državnih zbornicah in v družtvenem občevanju. Drugače je bilo, ko je princ po smrti svojega brata postal kralj Viljem I. (1861—1888). Zdaj je poudarjal, da ima kraljevo oblast od Boga samega, da torej le on vlada, a državni zbor da mu ima svète dajati, a drugega nič. Nikakor se ni ujemal z „nemško napredno stranko“, a ko mu državni zbor ni hotel odobriti njegove preuredbe vojaštva in potrebnih stroškov za

njo, začelo se je med kraljem in narodom nasprotje, ki se je le po velikih zmagovitih vojskah poleglo. Nič ni koristilo, če je kralj razpustil državni zbor, pri novih volitvah se je število vladnih nasprotnikov le še bolj pomnožilo, in boj se je znova začel ter postal še hujši, odkar je meseca septembra 1862 na čelo ministerstva stopil siloviti Bismark Schönhausenski.

Premeteni Bismark je dobro poznal pruske in nemške razmere, pa je vse znal obračati sebi in kralju svojemu v korist. Česar Nemci v Frankfurtu niso mogli doseči z besedovanjem in dopisovanjem, to je Bismark dosegel z vojaško silo in diplomatično zvijačo ter je tako neprenehoma gladil pot do nemške državne jedinosti — pod prusko oblastjo. Kako je Avstrijo pridobil za vojsko v Schleswig-Holsteinu, povedali smo že prej med avstrijskimi zgodbami. Po srečno dovršeni vojski pa je Bismark tako dolgo spletke delal, dokler ni leta 1866. spredel vojsko zoper Avstrijo, katero je izpodrinil iz Holsteina ter jo pahnil tudi iz nemške zaveze. Pruska je z zmagovito vojsko na Nemškem dobila moči in veljave, kolikor je Avstrija v nemški zavezi nikdar ni imela. Takošni uspehi so potolažili vladne nasprotnike v državnem zboru pruskem, ki je zdaj brez obotavljanja odobril vse samolastne kraljeve naredbe in stroške ter tudi zanaprej dovolil novih davkov. Z velikim navdušenjem so v istem zboru sprejeli kraljevo poročilo, da se imajo Hanoveranska, Hessen-Kasselska, Nassavska, svobodno mesto Frankfurt ter vojvodini Schleswig in Holstein zjediniti s Prusko v jedno jedino državo. Tudi so sprejeli osnovo nove severno-nemške zaveze, ki je obsegala vse nemške dežele, ki se razprostirajo od reke Maine proti severu. Zavezni državni zbor, v kateri so prebivalci zaveznih dežel neposredno volili poslance svoje, sešel se je v Berolinu leta 1867. prvikrat ter izdelal zavezno ustavo. Sklenil je, da imajo zavezne dežele skupno državljanstvo, skupne ceste in pošte ter skupno vojaštvo pod vrhovnim poveljnikom, kraljem pruskim. Na čelu skupnih naprav ima biti zavezno svetovalstvo, kateremu pruski kralj imenuje zaveznega kancelarja kot predsednika; a za obravnavanje skupnih stvarij se ima redno shajati zavezni državni zbor v Berolinu. Južno-nemške države Bavarska, Würtembeška, Badenska in Hessen-Darmstadtska so ostale samostalne, ali obvezale so se, da bodo vojščake svoje pridružile vojski severno-nemške zaveze, kedarkoli bi vsej Nemčiji pretila kaka nevarnost. Leta 1868. so se iste južno-nemške države s severno-nemškimi zjedinile v skupno colninsko zavezo, in v prihodnje so se colninska vprašanja imela razpravljati na posebnem colninskem zboru v

Berolinu, kamor so vsi Nemci razun avstrijskih neposredno volili poslance svoje.

Leta 1867. je holandski kralj nemško svojo deželo Luksemburg hotel za gotov denar prodati francoskemu cesarju Napoleonu III. Pruska se je ti čudni kupčiji odločno uprla, a do dobrega so jo ubranile Avstrija, Angleška in Ruska po sklepu zastopnikov svojih v Londonu. Napoleon je tedaj dobro izprevidel nevarnost, ki mu je pretila od prerojene Pruske, in brž ko je našel kak uzrok, napovedal ji je leta 1870. vojsko, da bi zopet oslabil njeno moč. Kako se je v ti vojski Pruska še bolj povzdignila, povedali smo v francoskih zgodbah. Še predno je bilo konec vojske, mislili so odločujoči nemški možje na to, kako bi se zdaj vse nemške dežele zjedinile v jedno zavezno državo. V ta namen so proti koncu leta 1870. pooblaščenci bavarske, würtemberške, badenske in hessen-darmstadtske vlade prišli v Versailles ter so z Bismarkom, kancelarjem severne zaveze, ustanovili pogoje, pod katerimi bodo južno-uemške države pristopile k severni zavezi. Kmalu so se pobotali, le Bavarska se je nekoliko obotavljala, ali naposled je tudi ona odjenjala, in prav bavarski kralj Ljudevik II. je pruskemu kralju pisal pismo ter mu v imenu vseh ostalih nemških knezov ponudil cesarsko krono. Dne 18. decembra 1870 je stari Viljem ponudbo sprejel, a dne 18. januarja 1871 se je v sijajnem kraljevem gradu v Versaillesu oklical za nemškega cesarja. Nemška zaveza se je izpremenila v nemško cesarstvo, kateremu so Francozi morali odstopiti Elsas in Lotaringijo. Vrnivši se v Berolin, sklical je novi cesar na dan 21. marca 1871 prvikrat zastopnike vseh nemških dežel v skupni državni zbor, ki je do dobrega imel urediti ustavo novega nemškega cesarstva.

Prvo navdušenje po nepričakovani bojni sreči je pospešilo ustanovitev nemškega cesarstva, ali težje je bilo to novo zavezno državo urediti. Nasprotja, ki so prej ovirala nemško jedinost, takoj so se zopet pokazala in še danes prizadevajo novemu cesarstvu mnogo težav. Brž ko sta se uredili cesarski deželi Elsas in Lotaringija, začel se je v državnem zboru boj med protestanti in katoličani. Ker poslednji niso hoteli odjenjati od starih pravic in naredeb svoje cerkve, sklenila je protestantska večina po malem celo vrsto postav, ki so hudo žalile versko prepričanje katoličanov ter čim dalje bolj omejile svobode katoliške cerkve, ki pri vladi ni imela več zagovornikov, odkar so pri ministerstvu za bogočastje leta 1871. odpravili katoliški oddelek. Kmalu nato so z Nemškega izgnali jezuite, a iz Rima pozvali domú zadnjega nemškega zastopnika pri papežu.

Najhujše so katoliško cerkev leta 1873. zadele takozvane „majnikove postave“, ki so katoliškim cerkvenim glavarjem jako omejile njihovo oblast nad duhovniki ter jim skrčile njihove pravice pri odgajanju in nameščanju istih. Ker so se škofje in drugi višji duhovniki odločno uprli krivičnim postavam, jela jih je vlada hudo preganjati. Obsojala jih je na velike denarne kazni; vzela jim je njihove službe; prepovedala jim čitati sveto mašo in drugega več; a naposled jih je celó izganjala iz njihovih občin. Kmalu so se pokazali žalostni nasledki takošnega nasilja; škofije so bile brez škofov, župnije brez župnikov, bogoslovne šole brez učiteljev, in jelo je sploh pomanjkovati duhovnikov. Zdaj so tudi odpravili razne koristne samostane, ki so se na Nemškem zadnjo četrt stoletja jako pomnožili. Ponovil se je tudi stari prepir zaradi mešanih zakonov med protestanti in katoličani, in vlada se mu je mislila izogniti s tem, da je potrdila postavo o civilnih zakonih, ki se sklepajo pred državno gosposko. Zmešnjava je bila še večja, ko so se proti vernim katoličanom vzdignili tudi takozvani „stari katoličani“, ki niso priznavali papeževe nezmotljivosti, in „državni katoličani“, ki so se v cerkvenih stvareh brezpogojno pokorili državnim naredbam. Sreče novo nemško cesarstvo od tega razpora ni imelo, in zadnja leta si vlada mnogo prizadeva, da bi se nekako sporazumela z rimskim papežem ter tako pomirila z domačimi katoličani.

Še večjih skrbij delajo socijalisti in anarhisti nemški vladi. Zaslepljen od prevratnih časopisov je v Berolinu dne 11. maja 1878 neki kleparski pomagač streljal na cesarja, a dne 2. junija istega leta je socijalist dr. Nobiling skoro na istem mestu „Pod lipami“ iz okna sprožil puško na starega Viljema I. ter ga nekoliko ranil. Po prvem napadu državni zbor ni hotel sprejeti predložene postave proti socijalistom, po drugem pa jo je z veliko večino odobril na tri leta ter jo potem podaljšal še na dalje časa. Pri vseh teh in drugih razpravah se je čim dalje bolj kazala silovita moč kneza Bismarka, katerega so nemški liberalci kar obožavali ter mu slepo zaupali in odobrili vse, karkoli bi jim nasvetoval. Bolj trezno sodijo o njem izkušeni konservativni možje, ki nikakor ne prisegajo na njegovo nezmotljivost. Kar jih je neodvisnih med njimi, kljubovali so mu prav dobro v državnem zboru, kjer jih je vodil zvedeni Windhorst, nekdanji hanoveranski minister. Tisti pa, ki so v kaki državni službi ali časti, morali so se pritajiti, kajti Bismark bi jih brez milosti zatrl, kakor je leta 1874. ugonobil imenitnega grofa Arnima, o katerem se je sploh mislilo, da bo še

kdaj Bismarkov naslednik. Arnim je bil poslanec v Parizu, in le malo nasprotje je bilo dovolj, da je izgubil službo ter bil obsojen v ječo; ali ušel je o pravem času in umrl na tujem. Kdor moč svojo opira na silo, mora ukrepati silo; zato je tudi Bismark od leta do leta bolj pomnoževal vojščake, za katere treba neizmerno mnogo novcev. Po starem latinskem pregovoru trdi tudi on, da se mora pripravljati na vojsko, kdor hoče imeti mirú. To pa je veliko breme za narode, ki morajo neprenehoma plačevati več davka ter najboljše ljudske moči odtegovati koristnemu delu. Zadnja leta si je Bismark mnogo prizadeval, da bi nemškemu cesarstvu pridobil kaj sveta v Afriki in drugih prekmorskih deželah, kjer bi se potem za pospeševanje nemške trgovine ter za spečanje nemških obrtnijskih izdelkov utemeljile nemške naselbine. Kako se je nemško cesarstvo sprijaznilo z Avstrijo in Italijo ter z obema sklenilo bojno „zavezo mirú“, omenili smo že prej. Pruski kralji in ruski cesarji so si skoro zmirom bili dobri prijatelji in zavezniki ter so s tem drug drugemu mnogo koristili. Bismark je sicer skušal omajati to staro prijateljstvo, in že je svet pričakoval vojsko z Rusi, ali stari Viljem se je odločno uprl naklepom mogočnega ministra, in zopet sta si nemški in ruski cesar dobra, če tudi ju ne veže pisana pogodba.

Ko je leta 1884. umrl vojvoda Viljem Braunschweigski, a ni zapustil otrok, imel mu je slediti vojvoda Ernest Avgust Kumberlandski. Pruska mu te pravice ni mogla tajiti, ali zahtevala je, da bi se vojvoda odrekel drugim svojim pravicam, ki jih je imel do nekdanjega kraljestva hanoveranskega. Tega vojvoda Kumberlandski ni hotel storiti, Pruska pa mu ni dala iti v Braunschweig, kjer so nato pruskega princa Albrechta izvolili za vladarja.

Občutljiv udarec veliki moči Bismarkovi je bila smrt nemškega cesarja in pruskega kralja Viljema I., ki je dne 9. marca 1888 umrl, jeden in devetdeset let star. Ves svet je sodil, da novi cesar Friderik III. ministru svojemu ne bo dal neomejeno vladati kakor oče njegov; in bilo je res tako. Friderik III. je bil jako bistroumen in plemenit mož, ki je sicer znal ceniti prave zasluge Bismarkove, ali dobro je tudi vedel, da mora srce vezati vladarja z narodom svojim, a ne sama vojaška sila. Da je bil hraber vojščak in zveden poveljnik, pokazal je najbolj v veliki vojski zoper Francoze leta 1870. Ali on ni bil le vojščak, ampak bil je tudi človek ter je dobro poznal ljudske potrebe, katerim je na vladarskem prestolu namerjaval zadovoljiti, kakor bo najbolje vedel in znal. Poln lepih osnov

se je bolan pripeljal iz Italije, kakor hitro mu je došlo poročilo o smrti očetovi. Toda niti njemu ni bilo pomoči; imel je neozdravnega raka v goltancu, in le blago južno podnebje in največja skrb najslavnejših zdravnikov sta mu toliko pomogli, da je preživel očeta. Kakor tolikim najboljšim vladarjem prestrigla je trda usoda tudi njemu prezgodaj kratko nit življenja. Umrl je dne 15. junija 1888. Za njim je njegov sin Viljem II. zasedel cesarski in kraljevi prestol. Dne 20. marca 1890 je novi cesar odpustil iz službe ministra Bismarka.

Holandija, Belgija in Švajcarska.

Male države Holandija, Belgija in Švajcarska so si v tem podobne, da jim ne kaže vtikati se v velike evropske homatije. Po legi svoji med mogočnimi sosedi si državno svojo neodvisnost najbolje ohranijo s tem, da se ne odločijo na nobeno stran; a ko bi jim vzlic temu od kake strani pretila nevarnost, povzdignile bi druge velike države za brambo njihove samostalnosti mogočno besedo svojo. Največ so se Belgijci od nekdaj imeli bati Francozov, ki so večkrat hrepeneli po bogati njihovi deželi, da bi na severo-vzhodu zaokrožili francosko mejo. Ko je torej Napoleon III. v italijanski vojski leta 1859. pokazal pohlepnost svojo po tujem svetu, utemeljilo se je leta 1860. v Bruselju društvo za brambo belgijske neodvisnosti, in odslej so domorodci pri vsaki priliki poudarjali, da bodo rajši do tal razdejali mesta svoja, nego jih prepustili tuji oblasti. Državni zbor, ki se je prej vedno obotavljal, dovolil je zdaj neutegoma potrebnih stroškov, da se utrdi imenitno mesto Antwerpen, kar je vlada že od leta 1848. namerjavala. Strah pred Francozi je prešinil tudi Holandijo, ki se je zdaj do dobrega pomirila z Belgijo. Holandski kralj Viljem III. (1849—1890) in belgijski kralj Leopold II. (od 1864) sta se v ta namen l. 1860. osebno sešla v Wiesbadenu in se sprijaznila. Med tem je Švajcarska že povzdignila svoj glas in zahtevala, da ji Napoleon III. od Savojske mora prepustiti severne kraje, in bilo jih je, ki so kar takoj hoteli švajcarsko vojsko poslati črez mejo. Ko pa zaradi nekoliko štirjaških milj sveta ni nobena velika država hotela iti pomagat Švajcarjem ter si nakopati vojsko s Francozi, udal se je zavezni zbor, vlada pa je razpustila vojščake. Ali jeze svoje zoper francoskega cesarja Švajcarji še dolgo niso pozabili in so jo očitno kazali, kedarkoli se jim je ponudila prilika.

Po veliki francosko-pruski vojski leta 1870. in 1871. je izginil strah pred Francozi, a malim državam bi kaka nevarnost prej mogla pretiti od novega nemškega cesarstva, kateremu

nista zaupali ne Holandija, ne Belgija. Holandci so se nekoliko potolažili, ko so nova trgovinska pota na Nemškem tudi njim bila na korist. Velika nesreča je Holandce zadela v njihovih vzhodno-indijskih naselbinah, kjer se je leta 1873. začela večletna vojska z atchinskim sultanom. Za prihodnjost je bilo imenitno to, da sta holandskemu kralju pomrla oba sina, a ko se mu je iz drugega zakona rodila hči, priznali so ji pač pravico do prestola holandskega, med tem ko je deželo Luksemburg po smrti kralja Viljema III. dobil vojvoda Adolf Nassavski. Belgijci so zoper nemško cesarstvo bili z narodnega in verskega stališča svojega. Po narodnosti so bliže Francozom, s katerimi jih veže isti jezik; a kot verni katoličani niso odobravali postopanja nemške vlade z nemškimi katoličani. Mali dogodek je razkačil Bismarka, da se je tudi Belgiji jel groziti. Neki belgijski kotlar je pariškemu nadškofu pisal, da je pripravljen za plačilo od 60.000 frankov umoriti Bismarka. Izkazalo se je, da je to bila le nerodna šala, in sodnija je po belgijskih postavah kotlarja spoznala nedolžnega. Toda Bismark s tem nikakor ni bil zadovoljen, in tako dolgo je dopisoval in grozil, dokler ni belgijski državni zbor leta 1875. sprejel novo postavo, po kateri bo v prihodnje takošna šala kaznjiva. Velike domače homatije so se v Belgiji začele, odkar so leta 1878. liberalci dobili večino v državnem zboru. Ta je namreč sklenil novo postavo, da mora ljudska šola biti čisto neodvisna od cerkvenih oblastij; katoliški stariši pa so tedaj otroke svoje vzeli iz očitnih šol ter jih pošiljali v zasebne duhovske učilnice. Prepir se je polegel leta 1884., ko so verni katoličani zopet dobili večino v zboru ter šolsko postavo tako prenaredili, da ima vsaka občina sama odločiti, ali hoče posvetno ali duhovsko ljudsko šolo. Verskih prepirov je bilo tudi na Švajcarskem, kjer so takozvani „stari katoličani“ nekoliko časa delali velikih zmešnjav ter se z vsemi tamošnjimi liberalci združili zoper pravoverne katoličane. Sicer je na Švajcarskem spomina vredno tudi to, da so zavezno svetovalstvo in kantonske vlade jele zadnja leta ostreje postopati zoper anarhistične rovarje in begunce, ki so v svobodni švajcarski deželi iskali zavetja ter ondi kovali hudobne naklepe svoje.

Velika Britanija in Irska.

Drugače nego po ostali Evropi se razvija na Angleškem ali v veliki Britaniji državno in narodno življenje. Pospeševanje trgovine je prva in najimenitnejša skrb vsake angleške vlade, vsakega angleškega parlamenta ali državnega zbora, naj v njem

ima večino katerakoli stranka. Le o potih, po katerih bi se ta namen dosegel, niso vse stranke jednih mislij. V prejšnji dobi so zmagali tisti, ki so zagovarjali popolno svobodo trgovanja, in prav kmalu se je pokazalo, da so dobro sodili, kajti kupčija in obrtnija sta se povzdignili, kakor še nikdar. Prva velikanska razstava v Londonu leta 1851. je bila pravo slavje vse napredne dobe. Kakih šest milijonov ljudij je prišlo v London, da se čudi najrazličnejšim pridelkom in izdelkom, ki so jih Angleži znosili skupaj iz vsega sveta. Zagovorniki svobodnega trgovanja so se v prihodnje le še bolj poganjali, da bi odpravili vse, kar je še zaviralo občevanje z vsem svetom. In res so se še bolj znižale colnine, in za vselej so se preklicale stare postave, ki so tujim ladijam le pod nekimi pogoji odpirale angleška pristanišča. S kupčijsko svobodo pa so Angleži terjali tudi drugih svoboščin, zlasti prenaredbo volilne postave, ki še ni bila dovolj svobodoumna in pravična vsem prebivalcem. Toda ker so Angleži sicer v državnem in družtvenem življenju imeli svobode, da je nobeden drug narod ni imel toliko, tedaj boj za novo volilno postavo ni bil nevaren in ni motil državnega reda. Prav brez pomena so bili mali nemiri, ki so se leta 1848. v nekih angleških in škotskih mestih začeli; policija jih je takoj zadušila in ubranila je tudi, da radikalci v Londonu niso mogli napraviti velikanskega izprevoda, ki je parlamentu imel izročiti prošnjo s šestimi milijoni podpisov. Le na Irskem, kjer so še zmirom stare nadloge trle siromašni narod, bilo je krvavih bojev, v katerih so Angleži hitro zmagali in kaznovali začetnike upora.

Najimenitnejši angleški minister je takrat bil lord Palmerston, in če tudi so razmere včasih tako nanesle, da je moral odstopiti, povrnil se je kmalu zopet in je do smrti imel državno krmilo v svojih rokah. Ni ga bilo tako obljubljenega moža, kakor je bil Palmerston, ki se je takoj oglasil, če se je kje na svetu kakemu Angležu le mala krivica zgodila, med tem ko je vsak tuji politični begunec na Angleškem vsekdar našel varnega zavetja. Odločno in brez ozira je tujim vladam razodeval terjatve svoje ter povsod zagovarjal in podpiral vsako svobodoumno gibanje. Dober prijatelj je bil Napoleonu III., katerega je prvi priznal za cesarja francoskega, ter se z njim zoper Ruse zavezal v krimski vojski leta 1854. Sicer je Palmerston največ delal na to, da bi na morju povzdignil angleško moč in veljavo. V tem so se z njim ujemali tudi toriesi, nasprotniki njegovi, kedar so ga za kako leto zamenili v ministerstvu. Ker ima Angleška naselbine svoje raztresene po vsem svetu, ima vsak čas zdaj tu, zdaj tam, zdaj manjše, zdaj večje

vojske z nevarnimi sosedi; in če tudi vojsko srečno konča, stalnega mirú v prekmorskih deželah se nikdar ne more nadejati.

Strah, da ne bi Rusi v Aziji prišli do Indije, sili Angleže, da se vedno vtikajo v razmere Afganistana, kjer ne dadó, da bi vladal kak ruski zaveznik. Ko so torej leta 1856. Perzijanci osvojili mesto Herat, napovedali so jim Angleži takoj vojsko ter z bojnim brodovjem prijadrali v Perzijsko morje. Perzijanci so odšli iz Herata ter obljubili, da bodo v prihodnje Angleže prosili svèta in pomoči, kedar bodo zopet imeli kakošne homatije z Afganistanom. V Indiji so Angleži hitro porabili vsako priliko, da so še bolj razširili velika svoja posedovanja. Čisto neznaten dogodek je bil uzrok, da so konec leta 1851. začeli vojsko z deželo Birmo v zadnji Indiji. Meseca aprila 1854 so vojsko srečno dovršili ter birmanskega vladarja prisilili, da jim je odstopil vse primorje, kar ga je dotlej še imel. Med srednjim tekom reke Ganga in himalajskimi gorami se razprostira dežela Audh, ki je takrat še imela svojega kralja pod vrhovno angleško oblastjo. Brž ko zadnji kralj Wajid Ali ni vladal po volji mogočnih svojih gospodarjev, prišel je leta 1856. angleški poveljnik z vojsko nad njega, pahnil ga s prestola ter vso deželo s kakimi petimi milijoni prebivalcev spravil pod neposredno angleško oblast. Po vsej angleški Indiji je takrat živelo kakih 175 milijonov ljudij, med katerimi je tri sto tisoč vojščakov čuvalo mir in red. Ali le šesti del teh vojščakov so bili Evropci, vsi ostali so bili domači Indijanci, ki niso bili zanesljivi, ko bi se rojaki njihovi vzdignili zoper Angleže.

Previdni možje so angleško vlado že dalje časa opozarjali na veliko nevarnost. Indijanci so tožili, da Angleži ne izpolnjujejo pogodeb, ki so jih sklenili z njihovimi knezi; tožili so se na krivične angleške sodnije in na prevelike davke, na tuje častnike in uradnike, ki ljudi odirajo ter se navzlic potratnemu in razsipnemu življenju z bogatimi zakladi vračajo domú. Vse te in druge krivice so Indijanci tem težje trpeli, ker so se tudi po veri ločili od tlačiteljev svojih. Angleški oblastniki so sicer ostro naročali, da ne sme nihče zasramovati verskih navad Indijancev, ali do dobrega le niso mogli tega ubraniti. Saj so se sami ustavljali marsikateremu praznoverju ter prepovedali moritev otrok, sežiganje vdov in drugega več. To je Indijance bramanske in mohamedanske vere le še bolj razkačilo, in jeli so skrivaj nabirati zarotnikov, ki so se med seboj poznavali s tem, da so drug drugemu podajali male hlebčke kruha. Že skoro vsi indijanski vojščaki so pristopili k zaroti, ne da bi se

evropskim njihovim častnikom le dozdevalo kaj. Da bi zarotnike še bolj ohrabrili, raztrobili so vodniki staro prorokovanje, da se tuje gospodstvo ne bo obdržalo nad sto let. Dne 22. junija 1857 pa je bilo ravno sto let, odkar so Angleži prišli v Indijo, in prav ob ti obletnici so se zarotniki po vseh krajih imeli vzdigniti. Dne 9. maja se je začel upor v Mirutu, kjer so nepokorni vojščaki planili na svoje častnike, in ko so jih pomorili skupaj z njihovimi ženami in otroki, hiteli so v veliko mesto Delhi. Tu so se jim takoj pridružili vsi indijanski vojščaki, in jeli so še hujše divjati nego v Mirutu. Vsi Angleži, ki niso o pravem času bežali iz mesta, poginili so v groznih mukah, a uporniki so se polastili bogatih zakladov ter vsega orožja in drugih bojnih potrebščin, ki so jih ondi našli nakopičenih. Našli so tudi devetdeset let starega sina nekdanjega velikega mogula ter ga oklicali za vladarja vesoljne Indije. Kmalu so se vojščaki vzdignili tudi po drugih mestih, in povsod so se ponavljale iste strahote. V Cawnporu je angleški general v naglici napravil tabor, kamor je pozval tamošnje Evropce, kakih 450 oseb, in tako dobro se je zavaroval, da mu uporniki niso mogli do živega. Še le ko mu je pošla vsa hrana in bi nesrečneži, med katerimi sta bili dve njegovi hčerki, morali umreti gladú, podal se je. Vodja upornikov, Nana Sahib, sin nekega bramanca, obljubil mu je, da bo smel s svojimi svobodno oditi, in brez skrbi so se zajeti Evropci podali iz tabora na ladijo, da bi se odpeljali po Gangu. V tem so jeli verolomni uporniki na nje streljati, in kdor ni poginil od sovražnih krogel, utonil je v reki; a če je divjakom prišel živ v pest, moral je pred smrtjo strašne muke trpeti.

Ko bi se bila vsa velikanska dežela ob jednem vzdignila, bilo bi konec stoletnemu angleškemu gospodstvu v Indiji. Ali bilo je mnogo podložnih knezov, ki so se obotavljali in čakali, da vidijo, katera stran bo zmagala; tudi je bilo rodov, ki so Angležem ostali zvesti; a ker se upor ni povsod ob istem času začel, ohrabrili so se Angleži, zbrali evropske posadke in zveste domačine v večja krdela, in brž ko so na jednem kraju zmagali, upadlo je nasprotnikom tudi v drugem srce, in mirni so ostali, kjer se še niso bili vzdignili. Zopet se je pokazalo, kaj Evropci z večjimi duševnimi zmožnostmi premorejo nad manj obdarjenimi plemeni azijatskimi. Med tem je angleška vlada poslala v Indijo novih vojščakov in zvedenih generalov, in po hudih bojih so si Angleži zopet zagotovili bogato deželo, ki je podlaga velikega njihovega blagostanja. V dveh letih je bilo konec krvavega vojskovanja, in zdaj so zmagalci brez usmi-

ljenja kaznovali upornike, da bi jih zastrašili zanaprej. Po sto in sto so jih skupaj zvezali ter jih postavili pred topove, ki so jih kar „odpihali“; druge so obešali ali pa jih kaznovali drugače. Pomilostili so le tiste, ki niso bili krivi nobenega umora, a naposled so razglasili odpuščenje vsem, ki se bodo do 1. januarja 1859 pokorili in izročili orožje. Prve mesece leta 1859. je bilo še dosti upornih čet, ali razkropile so se, ko je poginil najtrdovratnejši njihov glavar Tantia Topih.

Še predno je bilo konec vojske, razpustila je angleška vlada trgovinsko družbo indijsko, a državno upravo v Indiji je poverila neposrednim uradnikom svojim. Kakor hitro je angleški parlament odobril novo postavo za Indijo, odpovedalo se je ravnateljstvo trgovinske družbe dne 1. septembra 1858 svoji časti. Pri vladi v Londonu je indijske stvari vodil poseben minister, a v Indiji je v prihodnje bil na čelu uprave kralj namestnik. Prvi je postal dotedanji vrhovni namestnik lord Canning, ki se je s previdnostjo in zmernostjo ob času revolucije skazal pravega moža za to. Navzlic velikemu prirodnemu bogastvu dežele je minilo mnogo let, predno se je poravnala neizmerna škoda, ki so jo napravili uporniki.

Prav takrat kakor v Indiji so Angleži tudi na Kitajskem imeli novih homatij. Kitajci niso namreč proti pogodbam od leta 1842. pustili angleških ladij v morsko pristanišče v Kanton, in ravno tako niso niti proti drugim državam držali svojih obljub. Domače prekucije so na Kitajskem napravile še večjih zmešnjav, in mali dogodek je meseca oktobra 1856 angleškega pomorskega poveljnika Seymoura tako razkačil, da je začel iz topov streljati ter naposled z naskokom vzel tamošnjo trdnjavo, potopil tri in dvajset kitajskih bojnih ladij, a meseca januarja 1857 je požgal jedno stran mesta. V parlamentu londonskem so sicer kričali na Seymoura, da je z divjaštvom svojim osramotil angleško čast ter žalil mednarodno pravo; ali Palmerston je parlament razpustil, pri novih volitvah dobil veliko večino, ki je odobrila odločno postopanje proti Kitajcem, zavezal se s Francozi, a nato je združeno angleško - francosko brodovje nadaljevalo vojsko leta 1858. Kitajski cesar Kienfong je meseca junija odjenjal ter v Tientsinu sklenil mir, v katerem je Francozom, Angležem, Rusom in severnim Amerikancem dovolil, da bodo v Pekingu imeli svoje poslance, njihovim ladijam je odprl še devet mest ter tudi obljubil neko bojno odškodnino. Toda kakor hitro so odjadrale evropske bojne ladije cesar ni hotel podpisati sklenjenih pogodeb, in zopet je bilo vse pri starem. Zavezniki so se tedaj znova pripravili na vojsko, in

združeno njihovo brodovje je leta 1860. odjadralo naravnost proti Pekingu. V bitvi pri Palikau je sedem tisoč Evropcev slavno zmagalo petdeset tisoč Kitajcev. Cesar je bežal v severne kraje prostrane svoje države, zmagalci pa so šli v njegovo prestolnico Peking ter se s princem Kongom pobotali zastran mirú. Kitajci so znova potrdili prejšnje pogodbe, dovolili Evropcem, da smejo dohajati v vsa kitajska mesta ter jim v zastavo pustili dve trdnjavi. Kmalu nató so tudi druge evropske vlade sklenile posebne trgovinske pogodbe s Kitajci. Ti uspehi so izpodbodli Evropce, da so se tudi z japanskim cesarstvom jeli pogajati, in po raznih domačih homatijah je Mikado ali cesar od novega leta 1869. dovolil, da so se tuji trgovci smeli naseliti celó v glavnem mestu Jeddu. Napredovanja Rusov v Aziji se Angleži niso več bali kakor nekdaj, odkar so izprevideli, da Rusi v višje kulturne namene širijo oblast svojo proti vzhodu. Le v Perziji, Afganistanu, Kašgaru in Jarkandu so skušali utrditi veljavo svojo; toda niti to se jim ni do dobrega posrečilo, kajti jarkandski vladar jim je naravnost rekel, da mu je ljubši mogočni ruski car, ki je vedno pripravljen na vojsko, nego miroljubna kraljica angleška. Med tem so se Angleži z Rusi samimi pogajali, da bi za vse prihodnje čase ustanovili mejo, katere ne bi smeli ne jedni, ne drugi prestopiti. Premeteni Rusi jim prošnje niso kar odbili, in jeli so se dogovarjati zaradi takošne meje, ali pogodili se le niso.

Med tem ko se Angleži za brambo prekmorskih svojih naselbin niso mogli izogniti vojskovanju, skušali so v Evropi vsak razpor z diplomatičnim dopisovanjem poravnati, a če jim je izpodletelo, odjenjali so rajši, nego da bi zgrabili za orožje. Tako so za poljske revolucije leta 1863. le z besedo svarili Rusijo; istega leta so dovolili, da so se Jonski otoki zjedinili z grškim kraljestvom; a v schleswig-holsteinski vojski so Dance pustili na cedilu. Domá na Angleškem so skrajne stranke vsak čas ponavljale terjatev svojo, da se prenaredi volilna postava, ali stari Palmerston se jim ni udal. Večjih skrbij so angleški vladi delali nezadovoljni Irci, ki so zdaj iz Amerike dobivali podpore in izpodbude. Zadnja leta se je namreč več sto tisoč Ircev izselilo v Ameriko, ali srce jih je vedno vleklo nazaj črez morje, in sklenili so med seboj veliko skrivno zaroto za osvoboditev Irske od angleškega gospodstva. Ti zarotniki ali „fenijanci“ so za namene svoje nabirali novcev in kmalu so tudi po Evropi imeli zaveznikov. Leta 1865. jih je angleška vlada prvikrat zasledila ter jih nekoliko zasačila, ali koristilo to

ni ničesar, kajti kljubu ostrim naredbam se je ta zaveza neprenehoma dalje širila. Ob istem času so se na otoku Jamajki vzdignili zamorci; ali tamošnji angleški namestnik je upor z nečloveško okrutnostjo zadušil ter dal ubiti nad tri sto nesrečnikov. V tem je dne 14. oktobra 1865 umrl minister Palmerston, sivi starček jeden in osemdesetih let. Celih petdeset let se je pečal s politiko, mnogo, mnogo koristnega je storil za domovino svojo, in do zadnjega je z okretno roko svojo ravnal državno krmilo. Narod ga je znal ceniti in ga odkritosrčno ljubil, zdaj pa je iskreno žaloval za njim ter ga obdržal v hvaležnem spominu. Kraljica Viktorija je z njim izgubila svojega najboljšega ministra in ga je tem težje pogrešala, ker se še ni potolažila od smrti princa Alberta, ljubljenega soproga in vsekdar vernega svetovalca svojega, ki je umrl leta 1861.

Po Palmerstonovi smrti je svobodoumno stranko „whigs-ov“ vodil njegov tovariš Gladstone, ki se ni dalje upiral prenaredbi volilne postave. Predložil je parlamentu osnovo, po kateri bi se jako pomnožilo število volilcev ter pravičnejše uredili volilni okraji. Že je večina bila za postavo; ali pri obravnavanju posameznih stavkov so dvakrat zaporedoma ovrgli vladni nasvet, in svobodoumno ministerstvo je moralo odstopiti. V novem svetovalstvu so bili sami konservativni „tories-i“, ki so sicer tudi priznali potrebo, da se prenaredi volilna postava, ali nič se jim ni mudilo z njo. Leta 1867. pa so v obeh zbornicah dognali dolge obravnave, in dne 15. avgusta je kraljica podpisala sklenjeno postavo, ki je v nekih stavkih bila celó svobodoumnejša od Gladstonove osnove. Število volilcev se je na samem Angleškem pomnožilo na več nego dva milijona.

Večjih težav je angleški vladi prizadevala skrb, kako bi se odpravile stoletne irske krivice ter potolažil in povzdignil nesrečni narod. Fenijanci so leta 1866. in 1867. čim dalje predrznejši postajali, in dasi jih je angleška policija povsod zalezovala, razširili so se vendar jako po vsem Irskem in celó med irskimi delavci v Londonu in drugih angleških mestih. V Manchestru so napadli policijo, v Londonu pa so pod zidovjem velike ječe zažgali smodnik, da bi osvobodili zajete tovariše svoje. Grozni naklep se jim ni posrečil, ali poginilo je mnogo nedolžnih ljudij, in to je londonske prebivalce tako prestrašilo, da se je 40.000 mož dobrovoljno ponudilo policiji za stražarje. Ob jednem pa so v parlamentu izprevideli, da treba ustreči pravičnim željam Ircev. Stari lord Russel je predlagal, naj se za koristne deželne naprave na Irskem potrosi tistih dvanajst milijonov, ki jih anglikanski duhovniki brez zasluženja dobivajo

od irskih katoličanov; plemeniti John Stuart Mill pa je nasvetoval, naj se iz državnih novcev daje nekaka pripomoč, da bi si zatirani Irci mogli po malem kupiti zemljišča, ki so jih od bogatih protestantskih posestnikov imeli v najemu. Irski protestanti in angleški „tories-i“ so odločno ugovarjali takošnim nasvetom, in vlada je namerjavala z nekimi malo vrednimi napravami pridobiti katoliške škofe na Irskem, da bi potem oni potolažili razdraženi narod irski. Toda londonski parlament ni odobril takošne sleparije, ampak z veliko večino je pritrdil Gladstonu ter sklenil, da se imajo iz katoliških občin odpraviti anglikanski duhovniki. Kljubu tolikemu nezaupanju se „tories-i“ le niso odpovedali ministerstvu, le starega grofa Derbya je na predsedniškem stolu zamenil silno slavohlepni Disraeli, potomec španjolskega žida. Še le po novih volitvah konec leta 1868. je Disraeli odstopil, a kraljica je ministerstvo zopet poverila Gladstonu, vodniku svobodoumne stranke „whigs-ov“. Koristne naprave in pridobitve „tories-ov“ so cenili tudi „whigs-i“, ki so pustili veljati vse, kar so njihovi nasprotniki storili dobrega.

V Afriki, v lepi gorski deželi Abisiniji se je neki knez Teodor povzdignil za vrhovnega vladarja ter je sprva bil prijazen tujcem. Kakor hitro pa se je utrdil na kraljevem prestolu, začel je okrutno vladati, a angleškega konzula, angleške misijonarje in druge Evropce je dejal v zapor. Angleška vlada je najprej zlepa skušala osvoboditi rojake svoje, a ko to ni pomagalo, poslala je konec leta 1867. zvedenega poveljnika Napiersa s 4000 evropskimi in 8000 indijskimi vojščaki črez morje. Blizu Masave ob Rudečem morju je Napiers stopil na suho ter hitro stopal v gorske kraje abisinske, kjer je osvojil več imenitnih mest, a meseca aprila prispel pred Magdalo, najmočnejšo trdnjavo, v kateri so bili zaprti evropski ujetniki. Dasi je nasprotnikov bilo mnogo več, zmagali so jih vendar dobro izurjeni in dobro oboroženi angleški vojščaki na veliki petek dne 10. aprila 1868. Angležev je bilo le dvajset ranjenih, Abisincev pa je osem sto poginilo. Kralj Teodor je nato vse evropske ujetnike izpustil, sam pa se ni podal, ampak se je dalje branil za močnim obzidjem, dokler niso zmagoviti Angleži prodrli v samo mesto. Tedaj se je Teodor sam ustrelil, njegovi vojščaki pa so se razkropili na vse strani. Poveljnik Napiers je razdejal magdalske utrdbe, vrnil se k Rudečemu morju ter odpeljal nazaj v Bombay, kamor je Teodorovega sina kot ujetnika vzel s seboj. Odločno, a nesebično postopanje Angležev za brambo kakih šestdeset oseb je v Afriki in sploh v tujem svetu povzdignilo veljavo angleške države.

Gladstonovemu ministerstvu je največ skrbi delalo irsko vprašanje. Parlament je sicer nekoliko od silnih dohodkov anglikanskih duhovnikov odločil za cerkvene in druge dobrodelne naprave irskih katoličanov, ali to je bilo vse premalo in ni prav nič potolažilo nezadovoljnega ljudstva. Tudi zemljiščne razmere so se le na pol uredile. Nova postava je najemnikom zboljšala pogodbe s posestniki, ki niso smeli pred določenim časom samolastno odpovedati najemščine, a morali so najemnikom povrniti stroške za gospodarska poslopja in druge naprave. Ob jednem je postava najemnikom zagotavljala neke olajšave, da bi si po malem mogli nakupiti lastna zemljišča. Toda vse to je bilo zastonj; fenijanci se niso dali brzdati, in vsak čas je bilo čuti, da so zdaj tu, zdaj tam umorili kakega grajščaka ali pa mu zažgali njegova poslopja. Med tem ko so fenijanci hoteli pretrgati prav vsako vez z Angleži ter samolastno urediti irsko republiko, osnovala se je v londonskem parlamentu med irskimi poslanci stranka „home rule“, ki ne terja drugega nego deželno samostalnost, blizu takošno, kakoršno ima Ogerska. Nove skrivne zaveze so prisilile vlado, da je parlamentu predložila novih naredeb zoper irske upornike. Parlament je predloge sprejel, ali ni odobril postave, s katero je Gladston anglikanski cerkvi hotel vzeti vseučilišče v Dublinu. Ko se je pa po novih volitvah še bolj skrčila stranka „whigs-ov“, odstopil je Gladston meseca februarja 1874, a na čelo ministerstva je zopet stopil Disraeli.

Imenitnejše nego domače stvari so „tories-om“ bile razmere s tujimi državami, zlasti jim je belila glavo čim dalje večja veljava, ki jo je dobivala Rusija pri azijskih narodih. Zdelo se jim je torej potrebno, da bi se Indijancem skazovala angleška moč, in v ta namen je angleški kraljevič princ Waleski meseca novembra 1875 prišel v Bombay ter osem mesecev z velikim hrupom in največjim sijajem potoval po Indiji. Še predno se je povrnil domú, oklicala se je mati njegova, kraljica Viktorija, z odobrenjem parlamenta dne 28. aprila 1876 za cesarico indijsko; v Indiji pa so to izpremembo naslova razglasili pri velikanski svečanosti na novega leta dan 1877. V priznanje njegovih zaslug za novo cesarstvo je angleška kraljica ministra Disraeli-ja povzdignila v grofa Beaconsfield-skega. Da bi ustavil napredovanje Rusov, delal je angleški kralj namestnik v Indiji razne vojaške priprave ob meji proti Afganistanu ter ondi zbral 35.000 vojščakov. Ruski cesar je sicer potolažil angleško kraljico, ali stari afganski emir Sir-Ali se kar ni hotel pomiriti z Angleži, ki so nato začeli vojsko leta 1878.

Sir-Ali je z zakladi svojimi bežal v ruske kraje ter prepustil vlado svojemu sinu Jakub-kanu. Le-tá se je sprva ustavljal Angležem, ko mu je pa došlo poročilo o smrti očetovi, odjenjal je ter z nasprotniki sklenil mir. Odstopil jim je nekoliko utrjenih mest ob meji, za katera so mu Angleži obljubili podporo v gotovem novcu, a zoper tuje sovražnike tudi vojaške pomoči, ko bi je potreboval. Že se je angleška vojska vračala proti Indiji, kar poči glas, da so Afgani v Kabulu umorili angleškega poslanca in vse njegove spremljevalce. Poveljnik Robert se je takoj zopet vrnil, užugal Afgane, osvojil mesto Kabul, Jakub-kana pa dal kot ujetnika odpeljati v Pešaver. Med tem je v Londonu meseca aprila 1880 Gladstone znova stopil na čelo ministerstva, ki je želelo, da bi se pospešil konec vojske v Afganistanu. V ta namen so na afganski prestol posadili ruskega prijatelja Abdurrahmana, katerega so tudi afganski glavarji priznali za vrhovnega emira. Niti Abdurrahmanu se ni manjkalo nasprotnikov, ali z angleško pomočjo jih je vse užugal ter se do konca leta 1881. do dobrega utrdil v vladarski oblasti svoji. Leta 1885. je zopet bilo misliti, da se bode zastran Afganistana vnela vojska med Rusi in Angleži. Miroljubni Gladstone pa je razpodil bojni vihar ter rusko mejo proti Afganistanu natanko določil s pogodbo, katero je njegov naslednik Salisbury podpisal v Londonu dne 10. septembra 1885.

Med tem ko je angleška vlada v Indiji skazovala svojo moč, ni je imela domá toliko, da bi ukrotila irske upornike. Maščevanje za stoletne krivice je na Irskem postajalo čim dalje grozovitnejše in se ni dalo potolažiti z bornimi drobtinicami, ki jih je skopi angleški parlament zdaj pa zdaj kakor kako miloščino delil zatiranim irskim katoličanom. Leta 1879. je na čelo „homerulske“ stranke stopil odločni in bistroumni Parnell, ki je na mnogih taborih rojakom svojim svetoval, da naj posestnikom ustavijo plačevanje najemščine, a ko bi zaradi tega morali iti z zemljišč, da ne sme nihče namesto njih vzeti istih v najem. Tako je Parnell mislil posestnike prisiliti, da bodo zemljišča prodali ali pa znižali najemščino; ob jednem je sam šel v Ameriko ter med tamošnjimi Irci nabiral dobrovoljnih darov za siromašne njihove rojake v Evropi. Gladstone, ki je od leta 1880. zopet bil minister, predložil je tedaj postavo na korist irskih najemnikov, ali parlament je postavo ovrgel ter tako izpodbodel Irce, da so si tem odločneje skušali sami pomagati. Zopet so se zbirali v tabore (bilo jih je kakih 450) in tú so uredili postavni upor, kakor jim je Parnell svetoval, ter sklenili veliko „deželno zavezo“. Sevéda se vsi niso dali

voditi, in zopet je bilo čuti o požarih in umorih. Zdaj še le se je Gladstonu posrečilo, da so v parlamentu sprejeli postavo, po kateri je na Irskem okrajni sodnik moral določiti pravično najemščino, če se je najemnik zaradi nje pritožil. Toda „deželna zaveza“ irska s tem nikakor ni bila zadovoljna, ampak prestopila je postavne meje, zahtevala popolno državno samostalnost ter prepovedala vsako plačilo posestnikom. Kraljičin namestnik je vsled tega razpustil „zavezo“ ter dal zasačiti mnogo njenih prvakov, a med njimi tudi Parnella. Uporniki so se odslej shajali v skrivne družbe ter so postajali tem nevarnejši. Najbolj je vsakega pretreslo poročilo o skrivnostnem umoru na dublinskem šetališču dne 6. maja 1882. Novi državni tajnik za Irsko, lord Cavendish, in njegov namestnik Bourke sta se ravno pripeljala v Dublin ter nekoliko ur po svojem prihodu šla se izprehajat v lep mestni park. V tem se pred njima ustavi zaprta kočija, dva neznana moža skočita iz nje, ubijeta šetajoča uradnika in se zopet odpeljeta. Po dolgem preiskovanju je prišlo na dan, da sta morilca bila uda grozovite skrivne zaveze takozvanih „nepremagljivih“, ki so se zarotili, da bodo pomorili vse višje angleške uradnike. Kljubu največji ostrosti vlada ni mogla ubraniti novih hudodelstev. Med tem je parlament sklenil postavo, da imajo irski najemniki zemljišč od zaostale najemščine le tretjino plačati, druga tretjina se ima poravnati iz cerkvenih novcev, a tretjo jim morajo posestniki odpustiti. Parnell, ki so ga med tem izpustili, stopil je tedaj zopet na čelo zmerne stranke, ki je irske terjatve zagovarjala v parlamentu ter se čisto ločila od strahovitih fenijancev. Po volitvah leta 1885. se je število Parnellovih privržencev tako pomnožilo, da je odslej v angleškem parlamentu odločevala tista stranka, s katero so irski poslanci potegnili; in prav zato, ker so Parnellovci glasovali s „tories-i“, odstopil je Gladstone istega leta od ministerstva.

V premnogih po vsem svetu razsutih naselbinah in deželah svojih se Angleški nikdar ne manjka zdaj večjih, zdaj manjših homatij, katerih tu ne moremo posebej omenjati. Vsekdar in povsod, bodisi v Ameriki, Aziji, Avstraliji ali v Afriki, znala je angleška vlada pospeševati prekmorsko trgovino, obdržati in razširjati svoje prekmorske dežele in naselbine ter jih braniti zoper vsako tuje nasilje. Najimenitnejše prekmorske homatije pa so bile tiste, ki so jih Angleži imeli v Egiptu, kajti odkar so dne 16. novembra 1869 odprli sueški prekop, ni bilo ne Angležem, ne drugim evropskim državam vse jedno, kakošne da so egiptovske državne razmere. Kralj namestnik

ali kediv Izmail-paša je turškega sultana sicer priznaval za vrhovnega vladarja svojega, ali znal si je od njega pridobiti velikih vladarskih svoboščin, zlasti to, da je smel samolastno delati državnih dolgov, egiptovska sodišča pa zboljšati po evropskem vzoru. Poslednje je bila koristna naredba, dolgovi pa so prehitro rastli, in ko so se evropski upniki jeli bati za svoja posojila, poveril je kediv leta 1878. nadziranje egiptovskih denarnih stvarij posebnemu poverjeništvu, v katerem so Angleška, Francoska, Avstrija in Italija imele zastopnike svoje; in tudi v novo ministerstvo je kediv pozval po jednega Francoza in jednega Angleža, a na čelo je postavil svobodoumnega Nubar-pašo, ki je bil vnet za napredne evropske naprave.

Evropski svetovalci so pač skrbeli, kako bodo evropski upniki dobivali obresti od posojila svojega, malo pa jim je bilo mar, kako bi povzdignili blagostanje egiptovskega naroda. Velika varčnost nove vlade je najbolj razkačila domače vojaške častnike, katere je podpolkovnik Arabi naščuval, da so se meseca februarja 1879 vzdignili. Izmail-paša jim je odjenjal ter po njihovi volji imenoval narodno ministerstvo, v katerem ni bilo evropskih mož. Temu sta se uprli Angleška in Francoska, in pregovorili sta turškega sultana, da je kedivu vzel vladarsko oblast ter jo podelil njegovemu sinu Tevfik-paši (26. junija 1879). Izmail-paša, kateremu so določili milijon frankov pokojnine na leto, zapustil je Egipet ter se nastanil v Neapolju. Zopet sta Angleška in Francoska dobili veliko veljavo pri vladi v Kairi, in zopet sta Anglež in Francoz postala vrhovna nadziratelja vesoljne državne uprave. Nič ni koristilo, da so državnemu posojilu znižali obresti na štiri od sto; davki so ostali veliki, in domači nezadovoljniki so se znova vzdignili ter Tevfik-pašo prisilili, da je konec leta 1881. imenitne Egipčane sklical v nekak državni zbor, a dne 3. februarja 1882 Arabi-ja, prvaka prevratnikov, imenoval za vojaškega ministra. Navzlic ugovoru angleške in francoske vlade, ki sta bojnih ladij poslali v Aleksandrijo, postal je Arabi kmalu najmogočnejši minister, ki je strahoval samega kediva ter kakor kak diktator ravnal državno krmilo. Da bi izpodrinil Tevfik-pašo, jel se je hliniti turškemu sultanu prijatelja, in tako se mu je znal prikupiti, da ga je sultan odlikoval z največjim turškim redom. V tem se je vsled vednega hujskanja v Aleksandriji dne 11. junija 1882 med kristjani in mohamedanci vnel boj, v katerem je poginilo mnogo Evropcev. Dasi so egiptovske oblasti do večera istega dne napravile mir, vendar se Evropci le niso več čutili varnih, in v kratkem se jih je blizu sto tisoč izselilo. Arabi je sam prišel

v Aleksandrijo mirit, ali Evropci mu niso zaupali, in Angleška je odločno zahtevala, naj ga kediv izžene iz dežele, kajti prav on je vsega kriv.

Ko se niti egiptovska niti turška vlada nista hoteli ozirati na terjatve in predloge evropskih držav, dal je angleški admiral Seymour dne 11. julija 1882 z vso močjo streljati proti aleksandrijskim utrdbam, od katerih so se tri zunanje že prvi dan podrle. Drugo dopoldne so se dogovarjali zaradi pogojev, pod katerimi bi se naj mesto podalo. Ta čas je Arabi porabil, da se je s svojimi vojščaki umaknil iz Aleksandrije, a popoldne je Seymour dal streljati v samo mesto, ki je kmalu na več krajih jelo goreti. Razdraženi mohamedanci so tedaj v celih četah hodili po ulicah, plenili po hišah pobeglih Evropcev ter morili zaostale prebivalce, dokler se jim niso ustavili angleški vojščaki in mornarji, ki so razsajajoče prevratnike v krvavih bojih užugali in zopet napravili mir in red. Med tem je Arabi ob železnici proti Kairi zbiral vojščake, kediv Tevfik-paša pa je Angleže prosil brambe in pomoči. Angleški parlament je dobro vedel, kolika nevarnost preti sueškemu prekopu, če bi uporniki zmagali, pa je neutegoma dovolil potrebnih novcev, da se je 17.500 indijskih in angleških vojščakov odpeljalo v Egipet. Kakor hitro so stopili na suho, peljal jih je vrhovni angleški poveljnik Wolseley nad Arabi-ja, ki je pri Tel el Kebiru skušal nasprotnikom zastopiti pot v Kairo. Toda Angleži so dne 13. septembra Tel el Kebir vzeli z naskokom, razkropili egiptovsko vojsko, Arabi-ja pa drugi dan ujeli živega. Že dne 15. septembra je zmagoviti Wolseley bil v Kairi, za teden dnij so se mu podala ostala mesta, in že konec meseca je nekoliko oddelkov angleške vojske zopet šlo na ladije.

Po končani vojski je kediv Tevfik-paša vse mogoče stvari obetal, da bi se zopet iznebil Angležev; toda ti mu niso zaupali, pa so zvedenega svojega zastopnika lord Dufferina iz Carigrada poslali v Egipet. Odločni Dufferin je državno upravo in vojaštvo v Egiptu tako uredil, da so Angleži in Evropci sploh bili zadovoljni; Anglež je v prihodnje nadzoroval denarne stvari, in angleški častniki so dobili polovico najvišjih vojaških služb. Arabi-ja in nekoliko njegovih tovarišev so za ves čas njihovega življenja izgnali na otok Ceylon, veliko množino upornikov pa so pomilostili. Francozi, ki niso hoteli iti skupaj z Angleži mirit prevratnikov, izgubili so zdaj v Egiptu vso prejšnjo veljavo ter jo hoté ali nehoté morali prepustiti Angležem. Za odškodovanje evropskih prebivalcev v Aleksandriji je egiptovska vlada morala plačati 85 milijonov mark.

Ob istem času je Egipčanom in evropskim naseljencem v Afriki pretila velika nevarnost od novega mohamedanskega proroka Mahdi-ja, ki je leta 1882. že skoro vse prebivalce v Sudanu zá-se pridobil ter jim obetal, da jih bo rešil zopernega egiptovskega gospodstva. Kediv je meseca januarja 1883 izkušenega pašo in več zvedenih angleških častnikov poslal v Sudan, da bi zbrali tamošnje egiptovske posadke ter se upornikom odločno postavili v bran. Toda to ni bilo dovolj, kajti Mahdi je nabral silno vojsko, ki je bila prepričana o svetem poslanstvu proroka svojega ter se navdušeno podajala v boj. Bilo je treba nove vojaške pomoči, a leta 1884. je vrhovno poveljništvo nad egiptovskimi in angleškimi vojščaki v Sudanu prevzel hrabri angleški general Gordon, ki je že prej bil deželni glavar ob gornjem Nilu ter znal tako strahovati tamošnje prebivalce, da ga niso pozabili. Prišedši v Kartum je Gordon storil, kar je mogel, in vse leto se je hrabro branil in večkrat zmagal nasprotnike, akoprem njegovi vojščaki niso bili povsem zanesljivi. Sicer tolikanj odločni Angleži niso bili za brambo Sudana, ampak hoteli so le izseliti tamošnje evropske naseljence in egiptovske posadke, a zato so mislili, da ima Gordon dovolj moči. Ali motili so se. Gordon je razpošiljal pomirljive razglase, oklical sudanske kneze samostalne, pa ni mogel niti toliko doseči, da bi se mogel s svojimi preriti nazaj v Egipet. Prepozno je angleška vlada izprevidela nevarno njegovo stanje ter mu poslala vojaške pomoči, kajti dva dni pred angleškim poveljnikom je prorok Mahdi konec meseca januarja 1885 prišel pred Kartum ter ga z naskokom vzel v jako hudem boju, v katerem je junaške smrti poginil slavni Gordon. Angleži dalje časa niso vedeli, ali bi zdaj nadaljevali vojsko ali ne; v tem je dne 28. junija 1885 prorok Mahdi za kozami umrl, a ko si njegov naslednik Abdullah ni mogel pridobiti iste veljave, polegel se je po malem upor, in Angleži so vojskovanje mogli ustaviti, ne da bi s tem oskrunili narodni svoj ponos.

Španjolska.

Pariške dogodbe leta 1848. so tudi na Španjolskem izpodbodle skrajne stranke, da so poskušale napraviti novo revolucijo; ali ni se jim posrečilo nekoliko zato, ker so Španjolci bili še preveč opešani od prejšnjih prevratov, nekoliko pa zato, ker je minister Narvaez s krepko roko takoj v začetku zadušil vsako prekucijsko gibanje. Po takošnih uspehih se vlada ni več bala svojih nasprotnikov ter je leta 1849. razglasila splošno

pomiloščenje, po katerem se je mnogo izgnancev in beguncev vrnilo domú. Nove homatije so se začele, ko se je Napoleon III. oklical za francoskega cesarja. Kraljičina mati Marija Kristina je zopet bivala na dvoru v Madridu, rovala je z vso močjo zoper nove državne naprave in ni odjenjala, dokler ni odstopil minister Narvaez. Sama kraljica Izabela se je zdaj ujemala z materjo svojo, odkar jo je na umu bolan človek ranil, ko je šla po porodu prvikrat v cerkev. Nova vlada je s papežem sklenila konkordat, brzdala časopise, razpustila državni zbor, izgnala iz dežele svobodoumne generale in druge imenitne može. Proti takošnemu samolastnemu postopanju sta se „zmerna“ in „napredna“ stranka zjedinili v „svobodoumno zavezo“ ali takozvano „liberalno unijo“, in že leta 1854. so se uporniki vzdignili v Barceloni in v Madridu ter prisilili kraljico, da je odjenjala. Marijo Kristino so z vojščaki odpravili črez portugalsko mejo; prvi minister je postal Espartero; a v novem državnem zboru so „naprednikiʺ imeli večino. Složno so nasprotne stranke sklepale o železnicah, o večji svobodi kmetov in o drugih narodno-gospodarskih stvareh; kakor hitro pa so jeli razpravljati o novi državni ustavi, razvezala se je „liberalna unija“, in zopet so generali z vojaško silo morali ukrotiti upornike v Barceloni in v Madridu. Državni zbor se je moral raziti, a na čelo ministerstva je zopet stopil Narvaez, ki je skušal pomiriti nasprotne stranke. Ali niti Narvaez ni zlepa ničesar opravil, a ko se je z ostrimi naredbami začel ustavljati prekucijskemu rogoviljenju naprednikov in republikancev, ponovile so svobodoumne stranke „liberalno unijo“. Narvaeza je zdaj zamenil O'Donnell, ki se je skoro pet let obdržal v ministerski službi (1858 — 1863). Leta 1860. so Španjolci imeli vojsko z Marokanci, katere so užugali v bitvi pri Tetuanu ter jih prisilili, da so jim plačali bojno odškodnino ter odstopili nekoliko svetá okoli Ceute v Afriki. Med tem ko je O'Donnell kot vrhovni poveljnik bil na bojišču, skušali so se na Španjolskem vzdigniti Karlisti. General Ortega je na Balearskih otokih nabral krdelo oboroženih upornikov, prepeljal se z njimi nenadoma na južno Španjolsko ter v Tortosi grofa Montemolinskega oklical za kralja Karola VI. Toda vojščaki so predrzneže takoj užugali ter ujeli glavne podpihovalce. Generala Ortego so ustrelili, druge so dejali v zapor ali pa jih izgnali iz dežele. Skupaj s Francosko in Angleško se je Španjolska udeležila vojske v Meksiki, a ker je kmalu potem imela tudi vojsko na otoku San Domingu in s Peruvanci, zabredla je v silne denarne zadrege, ki so razne stranke ohrabrile, da so znova jele rovati

zoper vlado. Kraljica je mnogo kroninih posestev prepustila državni blagajnici, a državno krmilo je zopet poverila izkušenemu Narvaezu, pa zastonj. Narvaez je preganjal časopise, odpuščal iz službe svobodomiselne uradnike in profesorje, med katerimi je bil tudi slavni Castelar; ali niti z največjim strahovanjem ni mogel več ustaviti prevratnega gibanja. Od dne do dne se je med Španjolci množilo število tistih, ki so hoteli izpoditi bourbonsko vladarsko rodbino in oklicati republiko ali pa se zjediniti s Portugalsko v „ibersko zavezo“.

Kraljica Izabela je izprevidela veliko nevarnost, pa je zopet O'Donnella pozvala v ministerstvo (1865). O'Donnell je dobro vedel, da bo vse njegovo prizadevanje zastonj, dokler bodo na dvoru odločevali ljudje, ki kraljici drugače svetujejo nego ministri njeni, pa je torej najprej zahteval, da se imajo ti ljudje odpraviti z dvora. Nato je novi minister preklical ostre naredbe svojega prednika ter razglasil svobodoumnejšo tiskovno in volilno postavo; kraljico pa je pregovoril, da je priznala zjedinjeno Italijo, ter jo tudi sprijaznil s francoskim cesarjem Napoleonom III. Ali „naprednjaki“ in demokrati so terjali drugih stvarij; v nekaterih mestih so kar očitno razglasili, da hočejo republiko; a meseca januarja 1866 je general Prim stopil na čelo oborožene uporne vojske ter jo peljal proti Madridu. Toda Prim se je prenaglil ter se moral pred kraljičino vojsko pomikati nazaj. Uskočil je na Portugalsko, odtod pa se podal na Angleško, kjer je čakal ugodnejše prilike. Ko so se še istega leta vojščaki vzdignili na raznih krajih, premislili so se zopet na kraljevem dvoru v Madridu, pozvali nazaj Narvaeza ter jeli z največjim nasiljem zatirati vsako svobodnejše gibanje. Ko je 137 poslancev v pismu na kraljico odkritosrčno obsojalo vladno postopanje, dal je Narvaez veliko število državnih poslancev zasačiti in odpeljati na Kanarske otoke v prognanstvo, ob jednem pa oklical obsedno stanje in vojaške sodbe. O'Donnell in mnogo drugih imenitnih mož „liberalne unije“ je pred takošnim strahovanjem bežalo na tuje. Konec leta 1867. je v Biarritzu na Francoskem umrl O'Donnell, a meseca aprila 1868 je nenadoma umrl tudi njegov večletni nasprotnik Narvaez, kateremu je v ministerstvu sledil njegov službeni tovariš Gonzalez Bravo. Le-tá je z groznim nasiljem in strahovanjem hotel prekositi prednika svojega. Najslavnejše generale, med njimi samega Serrana, poslal je kot ujetnike na Balearske in Kanarske otoke, kjer so straže pazile na nje; a iz dežele je izgnal samega kraljičinega svaka, vojvodo Montpensierskega, katerega so si mnogi Španjolci želeli za kralja

Karlisti, in dasi so jih kraljevi vojščaki užugali, jeli so kmalu rogoviliti znova. Republikanci so se sprva udali v novi državni red in čakali, da bodo časi ugodnejši njihovim terjatvam; ali bilo je med njimi prenapetnežev, ki niso bili potrpežljivi, kakor zmerni njihovi prvaki Castelar in Figueras, pa so se jeli bližati internacijonalcem. Najnevarnejše pa je bilo, da so vojaški častniki jeli nasprotovati kraljevi vladi in se ustavljati njenim naredbam. V takošnih razmerah je kralju Amadeju presedala krona, za katero se itak nikdar ni poganjal, pa se je dne 9. februarja 1873 odpovedal kraljevi oblasti. V poročilu na državni zbor je rekel med drugim, da si je dve leti zastonj prizadeval osrečiti španjolski narod; tuje nasprotnike bi upokoril z vojaško silo, domačim pa se rajši umakne; a če se tudi odpove kroni, ljubezen do lepe deželе španjolske in plemenitega naroda njenega bo vedno ohranil v srcu svojem. Gornja in dolnja zbornica sta se nato sešli v skupno sejo ali kongres, pa so jednoglasno sprejeli kraljevo odpoved, ne da bi ga skušali pregovoriti, da naj ostane. Odgovorili so mu v prav ljubeznivem pismu ter kar takoj oklicali republiko, kateri so za predsednika izvolili Figuerasa. Drugo jutro je Amadej zapustil Madrid ter se odpeljal domú na Italijansko.

Lažje je bilo republiko oklicati, nego jo ukrepiti. Privrženci monarhične državne oblike so bili še vedno dosti močni in ovrgli so svobodoumno volilno postavo, po kateri se je imel voliti ustavodajni državni zbor; odjenjali so še le, ko so jih zastrašili „dobrovoljci svobode“, ki so o polnoči pridrli v njihov odbor in ga razgnali. Ko se je dne 1. junija 1873 sešel ustavodajni zbor, bilo je v njem 360 republikancev in le trideset monarhistov. Toda republikanci nikakor niso bili jedini med seboj, ampak ločili so se v tri stranke. Takozvani „intransigenti“ so hoteli Španjolsko razbiti v čisto male republike, a nad nje so mislili postaviti prav slabo osrednjo oblast; „federativci“ so hoteli malo več jedinosti med posameznimi republikami; „centralisti“ pa so tudi v republiki hoteli obdržati popolno državno jedinstvo. Poslednja stranka, h kateri sta spadala Figueras in Castelar, bila je najslabša; toda akoprem je intransigentov po številu bilo največ, zmagali so federativci, ki so Pi y Margalla izvolili za državnega predsednika. Pi y Margall je razne stranke s tem mislil potolažiti, da je od vsake po nekoliko mož pozval v svetovalstvo svoje. Ali to ni bilo mogoče, kajti razburjenost med nasprotnimi strankami je bila tolika, da je sam Figueras bežal na Francosko, kamor so imenitni monarhisti že prej uskočili. Najbolj so se stalnemu državnemu redu upirali intransi-

genti, ki so v mnogih španjolskih mestih jeli še grozovitneje razsajati nego pariški komunardi. Pi y Margall se je tedaj zahvalil za svojo čast, njegov naslednik Salmeron pa je generale z vojaško silo razposlal po deželi, da so brez ozira udrihali po nevarnih upornikih. Bilo je hudih krvavih bojev, predno so poveljniki povsod ukrotili intransigente, katerim ni manjkalo orožja in zvedenih vodnikov. Kako trdovratno so se uporniki branili, priča nam to, da je v Kartageni ni bilo hiše, ki ne bi bila poškodovana od streljanja, tri sto pa jih je bilo do tal razdejanih. Zmerna republikanska stranka se je med tem čim dalje bolj širila, in dne 9. septembra 1873 je državni zbor Castelara izvolil za predsednika republike. Castelar je volitev s tem pogojem sprejel, da so mu poverili diktatorsko oblast, dokler do dobrega ne dovrši domače vojske. Od vseh republikanskih prvakov je Castelar gotovo bil najpoštenejši in najprevidnejši mož, ki je bil pravičen tudi nasprotnikom svojim. Dobro je vedel, da je državni red prvi pogoj državljanski svobodi, pa si je zato na vso moč prizadeval, da bi pokoril vse nasprotnike republike. Prav to pa mu ni bilo mogoče, kajti monarhisti so od dne do dne oblastnejše povzdigovali glave, Karlistov pa nikakor ni bilo mogoče užugati. Ko so tudi skrajni republikanci očitno pokazali, da ne marajo zmerne tedanje vlade, odpovedal se je Castelar že dne 2. januarja 1874 predsedniški časti. Državni zbor mu je takoj izvolil naslednika; v tem je drugega dne ob sedmih zjutraj general Pavia z vojščaki prihrumel v zbornico, razpodil državne poslance ter z zavezniki svojimi imenoval novo začasno vlado, kateri je Serrano bil predsednik.

Pred svetom se je nova vlada kazala republikansko, v resnici pa je imela gladiti pot kralju Alfonsu, sinu kraljice Izabele; kajti med novimi oblastniki je bilo prav odločnih monarhistov. Imenitno je bilo, da so velike evropske države Serrana priznale za španjolskega vladarja, kajti s tem so Karlistom vzeli mnogo veljave ter jim tudi odtegnili marsikako podporo. To priznanje tujih vlad še nikakor ni bilo porok za republikansko državno obliko na Španjolskem; kajti prej se je moralo odločiti, kdo bo zmagal Karliste, ki so imeli izkušenih generalov, močnih trdnjav, izurjenih in hrabrih vojščakov ter mnogo privržencev med kmetskim ljudstvom. Republikanci sami jim niso bili kos, pa so vojskovanje hoté ali nehoté morali prepustiti monarhističnim generalom, ki so leta 1874. vse sile napeli, da bi končali krvavo domačo vojsko med brati istega naroda. Po hudih bojih se je bojna sreča obrnila na njihovo stran, in to

je razjasnilo usodo španjolske države. Dne 29. decembra so vojščaki v Murviedru Alfonsa XII. oklicali za španjolskega kralja, in hitro so se jim pridružili njihovi tovariši po drugih mestih in v samem Madridu. Serrano je zbežal na Francosko, a dne 14. januarja 1875 je mladi kralj prišel v Madrid. Prvi njegov minister je bil Canovas, ki je izdelal zmerno ustavo ter z nekimi izpremembami ponovil konkordat z rimskim papežem. Konec leta 1875. se je dolgoletna vojska s Karlisti bližala kraju, in ko so zmagalci meseca februarja 1876 vzeli imenitno trdnjavo Estello, uskočil je don Karlos dne 28. februarja na Francosko.

Alfons XII. (1874—1885) je po dovršeni vojski s Karlisti povrnil Španjolski mirne čase ter se narodu svojemu znal čim dalje bolj prikupiti. K temu je mnogo pripomogel njegov konservativni minister Canovas, ki je do smrti mladega kralja skoro neprenehoma ravnal državno krmilo španjolsko; le dvakrat je odstopil, pa se je kmalu zopet povrnil. Držal se je zmerne svobodoumne stranke, a pri tem je spoštoval pravice katoliške cerkve ter ni žalil pobožnih src naroda španjolskega. Biskajcem je vzel njihove posebne svoboščine, ki so večkrat bile uzrok domačim nemirom, ter jim dal iste postave, ki so veljale za vse ostale Španjolce. Konec leta 1877. je poveljnik Martinez Campos srečno dovršil desetletno vojsko z uporniki na Kubi ter ta bogati amerikanski otok ohranil Španjolski. Kralj Alfons XII. je oklical splošno pomiloščenje upornikom, tamošnjim sužnikom pa podelil svobodo. Brez pomena je bilo, da so internacijonalci dvakrat (1878 in 1879) kralju stregli po življenju; velika večina v državnem zboru je bila zanj, in tudi vojščaki so mu do dobrega bili udani, odkar je leta 1877. razglasil popolno odpuščenje vseh prevratnih grehov prejšnjih let. Ko je kralju štiri mesece po poroki umrla (26. maja 1878) prva žena Mercedes, hči vojvode Montpensierskega, vzel je dne 29. novembra 1879 za ženo avstrijsko nadvojvodinjo Marijo Kristino. Da bi povzdignil telesno blagostanje naroda svojega, uredil je kralj Alfons XII. davke, dal zidati železnice ter z raznimi tujimi državami sklenil nove trgovinske pogodbe. Tudi je mislil preurediti vojaštvo; v tem pa so znova jeli rogoviliti republikanci, socijalisti in anarhisti. Razne republikanske stranke so se leta 1881. zjedinile, a leta 1882. so v samem Madridu očitno slavile obletnico prve republike od leta 1873. Socijalisti so v katalonskih mestih naščuvali delavce, da so razsajali zoper nove trgovinske pogodbe. Vlada je tedaj za Katalonijo l. 1882. oklicala obsedno stanje ter kmalu zadušila nemire. Težje je

bilo zatreti anarhistično gibanje v Andaluziji, kjer je skrivna družba takozvane „črne roke“ ob času slabe letine 1882 razdražila siromašno ljudstvo, da je oplenilo pekarnice, sama pa z dinamitom strahovala premožne prebivalce. Po malem je vlada zasačila najhujše podpihovalce ter jih obsodila na smrt ali pa v ječo; ali do dobrega je zadušila nevarni upor še le leta 1884. Drugi manjši nemiri, ki so jih zdaj tu, zdaj tam napravili neposlušni vojščaki, bili so brez pomena, kajti budna vlada je takoj dejala v zapor začetnike ter s tem zastrašila ostale. Ko je kralj ob času grozne kolere leta 1885. kakor dober oče naroda svojega skrbel za nesrečnike ter brez strahú sam šel ogledovat bolnišnice, skazovali so mu Španjolci z velikim navdušenjem udanost in ljubezen svojo. Pa le nekoliko mesecev je mladi kralj preživel to slavje, kajti dne 25. novembra 1885 je za sušico umrl. Bil je še le osem in dvajset let star. Po njegovi smrti se mu je dne 17. maja 1886 rodil sin Alfons XIII., katerega so takoj prvi dan oklicali za kralja, a dokler ne odraste, prevzela je vlado v njegovem imenu mati njegova, kraljica Marija Kristina.

Portugalska.

Ko je kraljica Marija dne 15. novembra 1853 umrla, zasedel je kraljevski prestol portugalski njen sin Peter V. (1853 do 1861), ki je bil še maloleten, pa je zato dve leti namesto njega vladal njegov oče Ferdinand. Maršal Saldanha je tudi za novega vladarja še štiri leta bil prvi minister, a med tem so se po malem polegle strasti nasprotnih strank. V državnem zboru so se sicer zopet vneli hudi prepiri, ministri so se menjali, ali nekdanjih bojev ni bilo več. V tem je bridka usoda jela preganjati kraljevo rodbino. Najprej je leta 1859. kralju umrla mlada njegova žena Štefanija Hohenzollern-Sigmaringenska, za njo sta umrla dva kraljeva brata, a leta 1861. je umrl kralj sam. Ker ni zapustil otrok, nasledil ga je mlajši njegov brat Ljudevik (1861—1889), ki se je l. 1862. poročil z italijansko knjeginjo Marijo Pijo. Minister Loulé je izdelal mnogo svobodoumnih postav in prenaredeb, kakor jih je zahteval novi čas, Saldanho pa je kot poslanec šel v Rim, da bi uredil cerkvene razmere ter poravnal razpor med portugalsko vlado in papežem, ali ni se mu popolnoma posrečilo. Skrb za zboljšanje gmotnega blagostanja dežele je rodilo mnogo prepira med konservativci in liberalci, in kralj je zdaj jedne, zdaj druge poklical v ministerstvo. Najdalje se je obdržal konservativec Pereira,

ki se je večkrat povrnil v ministerstvo ter tudi rad odjenjal nasprotnikom, če je izprevidel korist njihovih predlogov. V zunanji politiki je Pereira ponovil staro prijateljstvo med Portugalci in Angleži, ki so zato odjenjali v nekem prepiru zaradi morskega zaliva Delagoa v južni Afriki ter priznali portugalski vladi vrhovno oblast v onem kraju. Ljudevika je nasledil njegov sin Karol (1889—).

Skandinavske države.

Na Danskem je do leta 1848. vladal kralj Kristijan VIII., ki je z vso močjo delal na to, da bi nemški vojvodini Schleswig in Holstein do dobrega zjedinil z dansko državo, ter da bi v skupnem kraljestvu tudi ženam zagotovil nasledstvo, ko bi zmanjkalo moških naslednikov. Temu so silno ugovarjali Nemci v Frankfurtu ter branili samostalnost Schleswig-Holsteina. Prav odločno so se ustavljali Kristijanovemu sinu Frideriku VII. (1848—1863), ki ni imel otrok in je torej bil zadnji postavni vladar v Schleswig-Holsteinu. Pruska vlada je zoper Dance poslala svoje vojščake, ki so se leta 1848. in 1849. z različnim uspehom vojskovali, naposled pa le niso ničesar opravili. Ruska, francoska in angleška vlada so na sestanku svojih poslancev v Londonu leta 1850. sklenile, da korist vse Evrope zahteva močno celotno dansko kraljestvo, od katerega se ne smeta ločiti vojvodini Schleswig in Holstein. Ko je tudi Avstrija pritrdila temu sklepu, pozvala je Pruska vojščake svoje domú, a Danci so vse sile napeli, da bi Schleswig-Holstein odtujili Nemcem. Le-ti niso molčali, ampak pri vsaki priliki so se oglašali za rojake svoje pod dansko vlado, in ko je leta 1855. državni zbor v Kodanju sklenil novo skupno ustavo za vse dansko kraljestvo ter s tem preklical deželno samostalnost Schleswig-Holsteina, pritožili so se nemški prebivalci teh dežel pri zaveznem zboru v Frankfurtu, a ta je danski vladi poslal ugovor zoper omenjeno ustavo. Naposled so Danci le izprevideli, da se bodo težko upirali vsej Nemčiji, pa so Holstein priznali kot nemško deželo, zato pa so tem odločneje terjali Schleswig do reke Eidere. V tem je leta 1863. umrl kralj Friderik VII., a sledil mu je na danskem prestolu mož njegove sestričine, Kristijan IX. (1863—) Glücksburški, kateri bi po novejših sklepih državnega zbora danskega moral prevzeti tudi vlado v Holsteinu. Temu pa so se uprli Nemci, in leta 1864. se je vnela vojska, v kateri so Avstrijci in Prusi skupaj zmagali Dance ter jim vzeli vojvodini Schleswig in Holstein. Predno se je do dobrega odločilo, kdo bo postal vojvoda schleswig-holsteinski, vnela se

je leta 1866. vojska med Avstrijo in Prusko. Poslednja je zmagala, in po sklepu praškega mira je dobila Schleswig in Holstein proti temu, da bodo danski prebivalci severnega Schleswiga po splošnem ljudskem glasovanju sami odločili, ali hočejo biti pod dansko ali pod prusko vlado. Premeteni pruski minister Bismark je znal to glasovanje vedno odlašati, in danski del Schleswiga je kljubu pisani pogodbi ostal pod prusko vlado. Danska sama je preslaba, da bi z vojsko terjala pravice svoje, zaveznikov pa si za to stvar ne more dobiti. Nekoliko se je leta 1870. nadejala pomoči od Francozov, a ko je te zapustila bojna sreča, splaval je Dancem zadnji up po vodi. Po dokončani vojski se na Danskem nikakor niso mogle urediti domače državne razmere; v državnem zboru so se vedno prepirale nasprotne stranke med seboj, ali pa so se upirale vladi ter niso hotele dovoliti potrebnih davkov. Kralj je torej večkrat samolastno moral odobriti državni proračun, a leta 1885. je predsednika in podpredsednika upornega državnega zbora obsodilo kraljevo sodišče na šest let v ječo. Trdovratni državni zbor niti potem ni odjenjal, in vlada je brez njenega odobrenja razglasila mnogo novih postav.

Na Švedskem je kralj Oskar I. (1844—1859) do svoje smrti mirno vladal, ne da bi se mu posrečilo prenarediti zastarelo švedsko ustavo po terjatvah in potrebah novega časa. Njegov sin in naslednik Karol XV. (1859—1872) je torej to stvar zopet sprožil, in še le konec leta 1866. so vse čvetere zbornice potrdile novo ustavo, po kateri se je državni zbor v prihodnje ločil samo v dve zbornici. Še večjih težav je kralj imel z novo vojaško postavo, katere mu državni zbor nikakor ni hotel odobriti, zato ker bi državi prizadejala preveč stroškov. Pa saj niti ni bilo sile, da bi se vojaštvo preuredilo v deželi, kateri od nikoder nobena nevarnost ne preti, in katera se sama nikdar ne vtika v homatije drugih držav. Ob času danskonemške vojske leta 1864. se je na Švedskem in Norveškem sicer našlo ljudij, ki so poudarjali jedinstvo vseh treh skandinavskih držav ter očitno skazovali sočutje svoje za Dance, ali to je bilo vse. Spomina vredno je, da so Švedi leta 1870. odjenjali od protestantske svoje trdovratnosti ter dovolili, da smejo tudi drugi kristjani in židovi sprejemati državne službe in časti. Malo pred smrtjo je Karol XV. še doživel, da je državni zbor nekoliko odjenjal v vojaški postavi. Karola XV. je nasledil njegov brat kralj Oskar II. (1872—), kateremu državni zbor ni hotel dovoliti stroškov za svečanost kronanja, češ to je za siromašno Švedsko predraga stvar. Isti zbor je novemu kralju

plačo znižal od 900.000 tolarjev na samih 800.000 na leto. Oskar II. se je navzlic temu dal kronati ter je sam poplačal potrebne stroške. Vojaško postavo svojega brata je Oskar znova predložil državnemu zboru, ki jo je pa jako pristrigel ter naposled sprejel l. 1885. Nikakor pa novi kralj ni mogel v večje državno jedinstvo združiti Norveške in Švedske, kajti obe deželi sta bili zoper to. Norveška je branila svoje posebne svoboščine, ki so tolike, da kralj nima skoro nič pravic.

Rusko cesarstvo.

Ko je turški sultan Mohamed II. leta 1453. osvojil Carigrad in razdejal bizantinsko cesarstvo, začeli so se za balkanske kristjane hudi časi. Slaba tolažba jim je bilo prorokovanje, da črez štiri sto let v Carigradu ne bo več sledú polmesecu, in da se bo tedaj zopet veličastno povzdignila podoba svetega križa. Slaba tolažba je to prorokovanje bilo zlasti za kristjane prejšnjih stoletij, in skoro da so ga pozabili; bolj ko se je bližala usodna štiristoletnica, bolj se je zopet širilo ono prorokovanje, in kristjani so zopet upali in se nadejali rešitve. A kdo bo ta odrešenik? Kdo drug nego mogočni ruski car, kterega vežeta vera in narodnost s turškimi kristjani. To upanje je bilo tem bolj opravičeno, ker Rusija že od Katarine II. začenši dela na to, da trgovcem in brodarjem svojim v Carigradu odpre pot iz Črnega morja v svet. Ko je prekucijski vihar od leta 1848. polomil malo da ne vso srednjo in zahodno Evropo, sodil bi človek, da je ne bo državne sile, ki bi se Rusiji ustavljala v njenem napredovanju proti Carigradu, izvzemši Angleško. Brž ko ne je tudi ruski cesar Nikolaj I. tako sodil ter se je zato hotel zlepa pobotati z Angleži, katerim je ponujal Egipet in otok Kandijo. Toda angleškim kramarjem je bolj kazalo, da Rusi ne dobodo carigrajskih vrat v svojo oblast, in da se čim dalje obdrži strohnelo turško cesarstvo, v katerem se najbolj spečajo angleški obrtnijski izdelki. Angleška je torej odbila ponudbe Rusije ter se je zoper njo zavezala z Napoleonom, ki je prav takrat zasledil pot, po kateri se je tudi on mogel vtikati v vzhodne homatije. Iztaknil je namreč staro pismo od leta 1740., ki je francoske kralje imenovalo zavetnike katoliških kristjanov v Palestini. Razne dogodbe so bile uzrok, da so francoski vladarji zanemarili svoje dolžnosti, Napoleon III. pa se je nenadoma oglasil ter prav oblastno jel v Carigradu zahtevati stare pravice, da bi s tem pridobil francoske duhovnike in rimskega papeža.

V sveti deželi ali Palestini je devet svetišč, do katerih si
'si kristjani lasté iste pravice. Toda ker v onih krajih živi
ıajveč kristjanov grško-vzhodne cerkve, in ker tudi iz drugih
ležel največ vzhodnih kristjanov potuje v svete kraje, zgodilo
e je, da so duhovniki grško-vzhodne cerkve sčasoma vsa sve-
išča dobili v svoje varstvo in oskrbovanje ter dobili nekako
rvenstvo nad drugimi kristjani. To prvenstvo se je še bolj
ıkrepilo, ker so ruski cesarji, kot zavetniki vzhodne cerkve,
'sekdar vršili pravice svoje ter odločno branili kristjanske brate
voje proti nasilju mohamedancev. V nekaterih cerkvah se je
pravljala že samo grška služba božja, v drugih pa so katoli-
ani le tedaj smeli čitati sveto mašo po rimskem obredu, kedar
o jim dovolili grško-vzhodni glavarji. Napoleon je zdaj za-
ıteval popolno ravnopravnost za katoličane ter s tem v veliko
adrego spravil turško vlado, ki bi se ne bila rada zamerila ru-
kemu cesarju, pa je poslednjemu ob istem času potrdila
rejšnje pravice, ko je na pol ustregla katoličanom. Car Ni-
olaj s tem nikakor ni bil zadovoljen, pa je kneza Menčikova
ot izrednega poslanca poslal v Carigrad, da bi za ruske vla-
larje terjal obrambeno ali varovalno oblast nad grško-vzhod-
ıimi kristjani vsega turškega cesarstva. Ko je vse njegovo
rizadevanje in pogajanje bilo zastonj, rekel je Menčikov dne
21. maja 1853 zadnjo besedo ter šel iz Carigrada grozeč se,
la se bo kmalu povrnil v vojaški opravi. Vojska je bila go-
ova, in že sta francoska in angleška vlada poslali bojnih ladij
Dardanele. Časi so se čudno izpremenili, stoletja so krščanske
lržave v krvavih vojskah podirale turško silo, a zdaj se je
rščanska kri imela prelivati zato, da se isto turško cesarstvo
eši pogina.

Odločni in stanovitni cesar Nikolaj nikakor ni mislil od-
enjati ne Turkom, ne krščenim njihovim zaveznikom, pa je
ar takoj ukazal, da ima 40.000 vojščakov iti črez Prut in po-
esti podonavski kneževini Moldavsko in Vlaško. Cesarski raz-
glas je naznanjal, da vojaške priprave nimajo drugega namena,
ıego braniti grško-pravoslavno vero; turški sultan pa je s po-
ebnim pismom slovesno zagotavljal versko svobodo vsem krist-
anom cesarstva svojega. Poročilo, da je ruska vojska šla črez
nejo, osupnilo je najbolj avstrijsko vlado, ki nikakor ni mogla
lovoliti, da bi se ob južni meji avstrijskega cesarstva preveč
ovzdignila moč Rusije. Pridružila se je torej Angleški in
Francoski ter skusila zlepa ubraniti vojsko. Ker se je z njo
udi Pruska ujemala, sešli so se zastopniki vseh čveterih držav
ıa Dunaju na pomenek, in v skupnem pismu od dne 31. julija

1853 so turškemu sultanu svetovali, naj izpolni ruske terjatve, kolikor more, da ne bi sam sebi kratil pravice neodvisnega vladarja. Car Nikolaj je s tem bil zadovoljen, ali turški ministri so zahtevali neke izpremembe v pogodbi, ki se je nato razbila, kajti staroverski Turki so bili kar razkačeni in so odločno zahtevali od sultana, naj zavrže pogodbo, ali pa se naj odpové cesarski oblasti. Za Turško so se zdaj z velikim hrupom jeli poganjati Angleži v časopisih in v parlamentu, a skrivaj je tudi njihov poslanec v Carigradu pritrdil upornim turškim ministrom. Oslanjaje se na toliko tujo pomoč in na veliko razdraženost vernih mohamedancev, sporočil je turški car ruskemu dne 4. oktobra 1853 zadnjo besedo ter mu napovedal vojsko, ako v štirinajstih dneh vojščakov svojih ne pozove nazaj iz Moldavske in Vlaške. Po vseh turških deželah, celó v Egiptu in Tunisu so delali vojaške priprave, in v kratkem je hrabri poveljnik Omer-paša ob južnem bregu Donave nabral veliko vojsko. Še enkrat je ruski cesar skušal brez boja doseči terjatve svoje ter se je meseca septembra v Olomucu sešel z avstrijskim cesarjem, a potem v Berolinu s kraljem pruskim. Car Nikolaj je obljubil, da njegovi vojščaki ne pojdejo črez Donavo, in dosegel je vsaj to, da se Avstrija in Pruska nista odločili na nobeno stran. Daljno pogajanje je pretrgalo poročilo, da je Omer-paša s turško vojsko dne 28. oktobra prestopil Donavo ter se utaboril pri Kalafatu.

Bolj nego ta dogodek je razkačilo ruskega carja, da so angleške in francoske bojne ladije kljubu obstoječi starejši prepovedi od leta 1841. skoz dardanelsko morsko ožino prijadrale v Carigrad. Neutegoma je admiralu Nahimovu poslal ukaz, naj odrine iz Sevastopolja ter vse Turke izžene iz Črnega morja. Pri Sinopu je Nahimov dne 30. novembra 1853 udaril na turško brodovje ter ga po hudem boju popolnoma ugonobil. Turkov je poginilo 4000, živih pa je ostalo le štiri sto, ki so vsi bili ranjeni in niso oteli več nego jedno jedino ladijo. Še zmirom se je angleška vlada obotavljala, in še le potem, ko je Palmerston zaraditega odstopil in se črez teden dnij zopet povrnil v ministerstvo, napovedali sta tudi Angleška in Francoska Ruski vojsko dne 28. marca 1854. Toda turški zavezniki so dobro poznavali težave in nevarnosti, ki jih čakajo v vojski z Rusi, pa so si na vso moč prizadevali, da bi Avstrijo in Prusko potegnili na svojo stran. Med pruskimi svetovalci je Rusija imela dosti sovražnikov, ali kralj Friderik Viljem se kar ni dal pregovoriti, in ni se odločil na nobeno stran; prijateljem svojim pa je odkritosrčno rekel, da se bo tesno zavezal z ruskim

cesarjem, če bi se Francoska jela družiti s prekucijskimi rovarji. Avstrija se sprva tudi ni odločila na nobeno stran, dokler ne vidi, kako se bodo državne homatije dalje zapletale. Za zdaj je meseca aprila 1854 s Prusi podaljšala staro zavezno pogodbo, kateri so dodali še skupno zahtevanje vseh čveterih velikih držav, da morajo ruski vojščaki oditi iz podonavskih kneževin. Še večja nevarnost je Rusiji od te strani pretila, ko je turška vlada dne 14. junija Avstriji dovolila, da s svojimi vojščaki posede imenovane kneževine.

Ruska ob Donavi ni imela sreče. Vrhovni poveljnik Gorčakov ni mogel Turkov zagnati iz Kalafata, a ko ga je zamenil stari Paskievič, obsedal je tudi ta skoro dva meseca brez uspeha Silistrijo, dokler ga avstrijsko-turška pogodba od 14. junija ni prisilila na odhod. Med tem je petdeset tisoč mož francoske in angleške vojske pri Galipolju stopilo na suho, da bi se Rusom ustavili na poti proti Carigradu. Ko Rusov ni bilo črez balkanske gore, prepeljali so se zavezniki po morju v Varno, ali tudi sem so prepozno prišli, kajti ruska vojska se je že pomikala nazaj črez mejo, a po njenem odhodu so avstrijski vojščaki posedli Moldavo in Vlaško. Od Varne je vrhovni francoski poveljnik St. Arnaud krdelo vojščakov poslal za Rusi, ki so ob Črnivodi zmagali Turke. Francozi Rusov niso več došli, ali od kolere in drugih nadlog so toliko trpeli, da se jih je od 10.000 le 4500 vrnilo v tabor pri Varni. Tu se je pokazalo, da Francozi in Angleži niso resnice govorili, ko so trdili, da ne zahtevajo drugega, nego da gredó Rusi iz podonavskih kneževin. To se je zgodilo, in po vsej pravici je zdaj ruska vlada terjala, da pozovejo tudi zavezniki vojščake svoje iz Turške domú. Toda Francozi in Angleži so hoteli pravi svoj namen popolnoma doseči ter Rusiji vzeti njeno veljavo na vzhodu. Zahtevali so torej, naj se Ruska odreče zavetništvu svojemu nad Moldavo, Vlaško in Srbsko; da ima vožnja po Donavi vsakemu biti svobodna; da ima jenjati rusko prvenstvo na Črnem morju; in da sploh nobeden tuj vladar sam ne sme biti zavetnik turških kristjanov. Temu čveteremu zahtevanju so se pridružile tudi Avstrija, Pruska in nemška zaveza. Dne 2. decembra 1854 je Avstrija celó pristopila k francosko-angleški zavezi ter jela v Galiciji zbirati vojščakov; a naposled je dne 10. januarja 1855 tudi mala Sardinija pristopila k zavezi ter na angleške stroške poslala na bojišče petnajst tisoč vojščakov. Sardinija sicer ni imela nobenega prepira z Rusi, ali njen minister Cavour je sodil, da bi ta vojska utegnila napraviti velikih državnih izpre-

memb v Evropi, pa je želel, da bi tedaj tudi Sardinija smela reči kako veljavno besedo.

Med tem so poveljniki zavezne vojske na prigovarjanje cesarja Napoleona že dne 21. julija 1854 v taboru pri Varni sklenili, da se ima bojišče preložiti na krimski polotok, kjer so mislili kar mahoma z naskokom vzeti imenitno rusko trdnjavo Sevastopolj. Meseca septembra so se razna vojaška krdela od Varne prepeljala črez morje v Evpatorijo, a odtod so se po suhem pomikala proti Sevastopolju. Med potjo so zadeli na kneza Menčikova, ki je z rusko vojsko stal ob reki Almi ter se jim uprl. Dne 20. septembra je bil hud boj. Zavezniki so zmagali, Menčikov pa se je pomaknil malo dalje od morja, da bi se od strani zaletaval v napredujoče sovražnike. Le-ti so se tedaj utaborili pri Balaklavi na južni strani Sevastopolja, da so za seboj imeli morje in jim Rusi niso mogli priti za hrbet. Kmalu so se prepričali, da močne trdnjave ne bodo zlahka osvojili, kajti okoli mesta so imeli Rusi silne utrdbe, od katerih je najmočnejši bil takozvani „stolp Malakov“. Brambo teh utrdeb je vodil bistroumni ruski poveljnik Totleben, ki jih je vpričo sovražnikov še bolj utrjeval ter dal sproti popravljati vsako poškodovanje. Od morske strani pa zavezniki tudi niso mogli prodreti v mesto, zato ker so Rusi pred pristaniščem potopili sedem velikih bojnih ladij ter tako zadelali vhod. Zavezniki so se torej morali lotiti zamudnega rednega obsedanja, med katerim so skusili vse vojskne nadloge. Francoski vrhovni poveljnik St. Arnaud je že dne 29. septembra 1854 za kolero umrl, a namesto njega je prevzel poveljništvo nad francoskimi krdeli general Canrobert. Meseca oktobra je zavezna vojska od vseh stranij ob jednem naskočila silne utrdbe, ali Rusi so jo zmagovito vrgli nazaj. To je ohrabrilo ruskega generala Lipraudi-ja, da je konec istega meseca udaril na sovražni tabor pri Balaklavi, ali izpodletelo mu je.

Ko je knez Menčikov zbral več ruskih krdel, prestopil je dne 5. novembra reko Črnajo, in pri Inkermanu se je vnela grozna bitva, ki se dolgo ni odločila na nobeno stran. Ruski junaki kar niso odjenjali, in dvanajst tisoč jih je poginilo na bojišču. Naposled so zavezniki zmagali, ali koristilo jim to prav nič ni, kajti ostali so omejeni na tabor svoj kakor poprej; a zdaj se je koleri pridružila huda zima, na katero se niso bili čisto nič pripravili. Vojščaki niso imeli ne toplega oblačila, ne dovolj hrane, a od jesenskega deževanja je bila zemlja vsa razmočena, in kar luže so stale po šatorih. Razun kolere so jele tudi druge bolezni razsajati po taboru. Največ so trpeli

turški in angleški vojščaki, ki so bili brez vsake pomoči, med tem ko so francoskim bolnikom lepo stregle usmiljene sestre. Po njihovem vzgledu so zdaj tudi Angleži poslali osemdeset strežajk na krimski polotok in storili so sploh, kar so mogli, da bi nesrečnikom olajšali nadloge, ki so jih zakrivili s prejšnjo svojo zanikernostjo in nerodnostjo. Da bi spomladi z boljšo srečo nadaljevali vojsko, nabirale so vse stranke novih vojščakov; Angleži pa so tudi še dvajset tisoč Turkov vzeli v najem ter se pogodili s Sardinci, ki so pristopili k zavezi zoper Rusko ter petnajst tisoč vojščakov poslali na bojišče. Med temi pripravami je nenadoma počil glas, da je dne 2. marca 1855 umrl car Nikolaj I. v šestdesetem letu dobe svoje. Že je bolehal, ko so ga silno razdražila neugodna poročila z bojišča. Kljubu ostremu svarilu zdravnika svojega je v največjem mrazu pregledoval vojščake, pa se na smrt bolan vrnil domú v carski grad svoj.

Novi ruski cesar Aleksander II. (1855—1881) je bil blag in miroljuben mož, ali spoštovanje do rajncega očeta in pa lastna previdnost mu nista dali, da bi kar takoj ustavil vojskovanje, a da ne bi skušal bojne sreče obrniti na svojo stran. Ker je Avstrija zmanjšala posadke svoje v podonavskih kneževinah, mogel je car Aleksander krimsko vojsko pomnožiti na sto in petdeset tisoč mož, katerim je odločnega kneza Mihaela Gorčakova imenoval za vrhovnega poveljnika. Nasprotniki so vseh skupaj imeli 175.000 vojščakov ter se črez zimo bogato založili s topovi, strelivom in drugimi bojnimi potrebščinami in pripravami. Že konec februarja 1855 so znova jeli naskakovati sevastopoljske utrdbe, iz katerih so se ruski vojščaki hrabro zaganjali proti sovražnikom, in neprenehoma po dnevu in po noči je bilo krvavih bojev. Oddelek zaveznega brodovja je meseca maja odjadral v Azovsko morje ter je prav po divjaško v tamošnjih mestih uničeval ruske vojaške zaloge, ob jednem pa s požiganjem napravil mnogo nepotrebne škode ter med drugim v Krču pokončal dragoceno zbirko starin. Toda navzlic največjemu napenjanju so zavezniki le počasi napredovali proti Sevastopolju, in večkrat so se napadi njihovi razbili ob junaških prsih nasprotnikov. Francoski general Canrobert in angleški lord Raglan sta skupaj vodila zavezno vojsko; ali nista se sporazumela, in dne 16. maja je Canrobert poveljništvo nad francosko vojsko prepustil Pelissieru, ki se je že prej v Algiru skazal krvoločnega in neusmiljenega poveljnika. Res da so naskakovalci zdaj nekoliko hitreje napredovali, pa so tudi več trpeli, kajti ruski topovi so strašno podirali njihove vrste, med

tem ko jih je kolera na tisoče pobirala ter konec junija pobrala tudi angleškega poveljnika lord Raglana, katerega je zamenil general Simpson. Ruski poveljnik Gorčakov je meseca avgusta od reke Črnaje od strani napadel sovražnike, ali ni bil srečen; poginilo mu je mnogo vojščakov, in moral se je umakniti nazaj črez reko. Pelissier je odslej s še večjo silo nadaljeval naskakovanje in nič ni prejenjal, da Rusi ne bi utegnili popravljati poškodovanih utrdeb. Kar neprenehoma so grmeli topovi in letele ubijalne krogle proti trdnjavi in v samo mesto; ali ruski junaki so stanovitno vršili svojo dolžnost, dokler se niso mrtvi zgrudili. Dan na dan jih je poginilo po tisoč mož in več. V tem so zavezniki dne 8. septembra opoldne napeli prav vse svoje moči, in v groznem boju so Francozi črez pet ur osvojili stolp Malakov, ne da bi se tudi druge utrdbe podale zaveznikom, katerih je samo ta dan deset tisoč poginilo. Toda vzetje Malakova je odločilo usodo Sevastopolja. Po noči so Rusi zažgali rove ter razdejali vse utrdbe ob južni strani mesta, potem pa so se umaknili na severno stran zaliva ter potopili vse ladije za seboj, kar so jih še imeli. Dne 10. septembra 1855 je zmagalec Pelissier, katerega je cesar Napoleon imenoval vojvodo Malakovskega, prišel v podrto mesto, in bilo je konec tristopetdesetdnevnemu obsedanju.

Grozna krimska vojska je pobrala silnih žrtev v krvi in v novcih, ali mogočnega ruskega cesarstva nikakor ni oslabila, kakor so želeli Francozi in Angleži. Prej cveteči Sevastopolj je res bil razdejan, ali za njim proti vzhodu je na krimskih višavah z veliko in hrabro vojsko stal knez Gorčakov, pripravljen, da kljubuje vsaki sili. Nasprotniki so dobro cenili njegovo moč, pa nikakor niso mislili iti dalje v notranjo Rusijo. Le na morju bi mogli nadaljevati vojsko, ali niti to jim ni kazalo. Na Črnem morju ni bilo ne sovražnega brodovja, ne sovražne trdnjave; v Baltiškem morju pa je zaveznikom izpodletel prvi poskus, in zastonj so si prizadevali, da bi Švede zvabili na svojo stran. Mnogo ne bi jim niti to koristilo, kajti vsi skupaj ne bi mogli osvojiti silne trdnjave Kronstadt, ki straži pot v Petrograd. Vse stranke so si tedaj želele mirú, a ti želji se je pridružila tudi Rusija, zlasti ko je v Aziji bila srečna v vojski s Turki. Ruski general Muraviev je ondi obsedal trdnjavo Kars ter jo prisilil, da se mu je podala dne 28. novembra 1855. Zdaj so se resnično jeli dogovarjati zastran mirú, in ko je Avstrija nasprotnikom nekoliko ogladila pot, sešli so se zastopniki peterih velikih držav ter tudi Turške in Sardinije meseca februarja 1856 v Parizu, da bi se do dobrega pobotali.

Za mesec dnij so dognali pogoje ter dne 30. marca 1856 podpisali „mir pariški“. Sklenili so, da ima Črno morje ostati „neutralno“, to je, da nobena država na njem ne sme imeti kakega prvenstva, niti vzdrževati velikega bojnega brodovja. Za brambo primorja svojega smeta Ruska in Turška imeti vsaka po deset ladij, a ostale države, ki so podpisale ta mir, smejo za brambo brodarjev svojih poslati vsaka po dve ladiji na ustje donavsko. Brodarenje po Črnem morju in po reki Donavi mora biti svobodno vsem narodom. Ruska je nekoliko sveta v Besarabiji odstopila Moldavi, ki pa se z Vlaško nikakor ni smela zjediniti v jedno državo, kakor so želeli nekateri. Namesto ruske so odslej vlade vseh velikih držav bile porok, da bo Turška spoštovala pravice in deželno samostalnost obeh podonavskih kneževin in Srbije, in da brez dovoljenja istih vlad ne bode v te tri dežele pošiljala vojščakov svojih. Turških kristjanov na vzhodu niso vlade v Parizu zastopane vzele v svoje varstvo, ampak zadovoljile so se z novim razglasom turškega sultana, ki je dne 21. februarja 1856 v jeden in dvajsetih stavkih kristjanom cesarstva svojega zagotovil velike verske svoboščine.

Krimska vojska nikakor ni potrla ruskega cesarstva, le hudih ran mu je vsekala. Da bi se te rane čim prej zacelile, ni se cesar Aleksander II. nekoliko let vtikal v evropske homatije, ampak vso skrb je imel za to, da bi z umnimi in koristnimi prenaredbami Rusijo domá preporodil ter s tem za prihodnje še bolj povzdignil njeno moč. Tega vodila se je držal tudi njegov minister za zunanje stvari, knez Gorčakov, ki si je prizadeval, da bi Rusiji ohranil prijateljstvo vseh vladarjev, zlasti francoskega cesarja. To prijateljstvo je še posebno utrdil Aleksander II. sam, ko se je na svojem potovanju leta 1857. v Weimaru sešel z avstrijskim cesarjem Franjem Josipom, a v Stuttgartu z Napoleonom III. Da ne bi se prenaglil, preudaril je car Aleksander II. dobro, česar njegovim narodom najbolj treba; a stanovitno je do kraja dognal, kar je spoznal, da je koristno. Akoprem je bil miroljuben, vojske se ni ustrašil, če je bila potrebna, zlasti kedar je šlo za to, da Rusija na vzhodu doseže stoletne namene svoje. Pri imenitnem delovanju svojem je znal modro porabiti vsak ugodni trenutek in za vsako opravilo najti pravega moža. Navdušen za blagor človeštva ter vnet za vsak kulturni napredek novega časa, zamenil je trdega policijskega glavarja kneza Orlova z dobrovoljnim Dolgorukim ter dovolil svobodnejše gibanje v javnem življenju. Takoj so se neizmerno pomnožili domači ruski časopisi, tuje knjige so se smele uvažati na Rusko, in sploh se je od dne do dne lepše in

svobodnejše razcvetala ruska književnost, odkar je ni več zatirala preostra cenzura ali presojevalna oblast. Potovanje po zahodni Evropi je tudi bilo olajšano, odkar je novi cesar odpravil veliki davek od pet sto srebernih rubljev, ki si jih moral plačati za potni list na tuje. Vsega pa ruski časopisi niti zdaj niso smeli povedati, kajti v državni upravi je bilo premnogo zastarelih napak, ki se pri najboljši volji niso dale kar črez noč odpraviti. Toda česar niso smeli domači listi svetu razkrivati, to so odkritosrčno razpravljali ruski časopisi, ki so se na tujem tiskali ter v tisoč in tisoč iztisih po neznanih potih vtihotapili in razširjali po vsem Ruskem. Najimenitnejši takošen list je bil „Kolokol“ ali po slovensko „Zvon“, ki ga je od leta 1855. v Londonu, a pozneje v Ženevi izdaval ruski begunec Hercen. Kmalu so se književniki, novinarji in drugi razumniki ruski ločili v dve stranki, v „zapadnike“, katerim je vzor bila zahodna evropska kultura, in v „Slovane“, ki so poudarjali, da se bo ruski narod le tedaj mogel prav razvijati, kedar se bo pred vsem drugim oziral na slovanstvo in druge narodne posebnosti svoje. „Zapadnike“ je vodil cesarjev brat, veliki knez Konštantin, a imenitni privrženci so bili Gorčakov, Valujev in drugi veljavni možje, zlasti v Petrogradu. „Slovani“ pa so središče svoje imeli v Moskvi, kjer sta na čelu stranke stala slavna književnika Aksakov in Katkov, s katerima se je ujemalo mnogo prav veljavnih državnih mož. Car Aleksander II. je nagibal bolj k „zapadnikom“, dasi niti „Slovanom“ ni bil nasprotnik.

Le ob kratkem moremo tu omeniti, kaj je plemeniti car Aleksander storil za preporod velikanske države svoje. Po krimski vojski je najprej skrčil število vojščakov, da je zmanjšal silne državne stroške ter povrnil narodu mnogo delavnih močij. Da bi povzdignil telesno blagostanje na Ruskem, sklepal je s tujimi državami trgovinske pogodbe; domá je podpiral brodarstvo s parnimi ladijami po rekah in po morju; pospeševal je utemeljitev trgovinskih družb ter dal zidati mnogo novih železnic po vseh krajih prostranega cesarstva v Evropi in v Aziji, kjer je oblast svojo vedno dalje širil ob reki Jaksartu ali Syr-Darju; nepoštene uradnike je dejal iz službe, brzdal ovaduhe ter pomilostil mnogo nesrečnih sibirskih izgnancev; katoličanom je podelil večjih verskih pravic; zboljšal je male in velike šole ter učitelje na državne stroške pošiljal na potovanje po Evropi, da so se še bolj izučili v vedah svojih; zboljšal je sodnije in sodnijsko postopanje ter skušal do dobrega preurediti državno upravo; in če tudi Rusom ni podelil ustave, ki je svobodoumnim možem zahodne Evrope bila vrhunec državljanske sreče,

dal jim je v okrajnih shodih prilike dovolj, da vladi razodevajo potrebe in želje svoje. Toda največje zasluge si je blagi car Aleksander II. pridobil s tem, da je odpravil sužnje kmetstvo. Ruski kmet je takrat bil še popolnoma odvisen od svojega grajščaka, pripisan zemlji, od katere se ni smel ločiti; a če si je pridobil dovoljenja, da si je drugod v svetu kruh služil, moral je grajščaku svojemu plačevati takozvani „obrok“ ali davek v gotovem novcu. Že car Nikolaj je izprevidel, da se te razmere morajo izpremeniti, ali ni se upal lotiti težavnega dela, boječ se mogočnega plemstva. Njegov sin Aleksander II. pa ni hotel dalje braniti krivic, ki so se godile tri in dvajsetim milijonom ruskih prebivalcev, in brž ko je zasedel cesarski prestol, rekel je odkritosrčno, da namerjava osvoboditi kmeta; a pri kronanju svojem v Moskvi leta 1856. je grajščake same pozval, naj premišljujejo, kako bi se dala osvoboditev dognati. Leta 1858. so se po vseh deželah osnovali posebni odbori, ki so imeli pripravljati osvoboditev ter nasvete svoje pošiljati vrhovnemu cesarskemu odboru v Petrograd. Brez veselja so se pozvani gospodje v Petrogradu lotili težavnega dela, ki jim kar ni šlo od rok. Sprva so sklenili, da bo kmet v svojo last dobil samo takozvano „usadbo“, namreč hišo, hlev in nekoliko zagrajenega vrta; res premalo, in vendar bi si kmet tudi to v prihodnjih desetih letih moral z delom odslužiti. Kmalu so izprevideli, da od samega vrta kmet ne more živeti, in da mu bo grajščina morala odstopiti tudi še nekoliko zemljišča, kolikor mu treba, da preživi sebe in svoje. Grajščakom pa je vse to bilo preveč, in prav dolgo so se obotavljali, predno so svoje predloge poslali osrednjemu odboru v Petrograd. Da bi jih izpodbodel, podelil je blagi car Aleksander popolno svobodo svojim kmetom ter jim prav brez vsake odškodnine prepustil usadbo in še druge potrebne zemlje. Osvoboditev kmetov je zdaj bila gotova stvar, le o tem se v odborih niso mogli zjediniti, koliko zemlje ima vsak kmet dobiti, koliko časa bo za njo služil, in kako se imajo urediti nove kmetske srenje. Po dolgih razpravah je cesar leta 1861. ukazal, da se imajo najdalje v dveh letih do dobrega urediti nove razmere kmetov. Vsak kmet ima dobiti usadbo in zemlje ter za nje nekoliko let grajščaku brez plačila služiti; a posebni mirovni sodniki imajo v vsakem okraju razsojati prepire, ki bi pri razdelitvi zemljišč mogli nastati. Prepirov bilo je več ko dovolj, a v nekih krajih so se od rovarjev naščuvani kmetje s tako silo uprli, da so vojščaki morali priti nad nje. Leta 1863. je cesarski ukaz oklical postavo, s katero je osvoboditev kmetov bila dognana stvar.

Preteklo je še mnogo let, predno je znal kmet rabiti svobodo svojo; nevednost in zanikernost njegova sta mu rodili dosti novih nadlog, katerih se je le po malem mogel iznebiti. Mnogo žalostnejše pa je bilo, da omikani stanovi niso spoznavali koristi zmernih cesarjevih prenaredeb, katere so večkrat navlašč krivo umevali ali tolmačili ter jim celó nasprotovali. Plemenitni grajščaki so bili nevoljni zaradi osvoboditve kmetov, pa so za odškodovanje terjali večjih državnih pravic, katerih sevéda niso dobili. Med meščani, zlasti med mladino po vseučiliščih so se od dne do dne množili demokrati in socijalisti, katerim je prej omenjeni Hercen bil prorok, „Kolokol“ pa sveto pismo. Navadno se ruski prevratniki zovejo nihilisti, ki trdé, da ves sedanji društveni in državni red ne velja, in da ga torej treba podreti in zameniti z drugim, po katerem bode odločevala splošna volja vseh. Ti ljudje so vedno rovali ter po dovoljenih in nedovoljenih potih snubili privržencev med priprostim ljudstvom, ki so ga čisto zbegali. Nemiri po raznih mestih in požari, ki so se v Petrogradu leta 1862. vsak čas ponavljali, ne da bi se našli požigalci, pričali so jasno o hudobnih njihovih naklepih. Hoté ali nehoté je blagi car moral ostrejše postopati zoper najpredrznejše podpihovalce, ali še več je koristilo, da je „Slovanu“ Katkovu dovolil, da je v časopisih razkrival nevarno delovanje socijalistov ter pred njim svaril rojake svoje.

Še bolj nego na samem Ruskem so porabili na Poljskem blage naredbe cesarja Aleksandra v prevratne namene. Takoj leta 1856. je novi cesar kneza Mihaela Gorčakova imenoval namestnika svojega v Varšavi ter oklical veliko pomiloščenje poljskim beguncem, ki so se smeli zopet vrniti domú ter uživati vse državljanske pravice. Kakor po drugih ruskih krajih, zboljšale so se tudi na Poljskem sodnije, šole in vsa državna uprava; poljski jezik je bil službeni jezik pri vseh cesarskih uradih in celó pri pošti; tudi v razmerah katoliške cerkve se je marsikaj na bolje obrnilo; a da bi se povzdignilo kmetijstvo in obrtnija, odobril je cesar ustanovitev poljskega gospodarskega društva v Varšavi. Le prav malo je bilo število treznih in previdnih Poljakov, ki so znali ceniti poštene namene dobrega cesarja ter bili zadovoljni z njimi. Ali begunci, ki so se bili čisto odtujili domovini svoji in niso poznavali pravih njenih potreb, sanjali so še zmirom o nekdanji poljski republiki, a dogodbe v Italiji so jih le še bolj ohrabrile, da so znova upali ter po svojih poslancih ščuvali rojake svoje zoper Ruse. Skrivne družbe, zarote in očitna skazovanja so imele delati priprave za upor ter

nabirati prevratnikov. Kmetje se zapeljivcem niso udali, pač pa so jih slušali prebivalci po mestih in vseučiliščna mladina. Tudi so se jim pridružili židje, ki se od ruske vlade niso nadejali državljanskih pravic. Prvikrat se je narodno sovraštvo očitno pokazalo leta 1860., ko so se avstrijski in ruski cesar ter pruski kralj sešli v Varšavi. Poljsko plemstvo se ni hotelo udeležiti svečanosti v čast trem vladarjem, a po njihovem odhodu so se s tridesetletnico prekucije od leta 1830. začeli nemiri, ki so se konec februarja 1861 zopet ponovili. V dolgih procesijah so prevratniki zastavo z belim poljskim orlom nosili po mestu ter silno razdražili varšavske prebivalce, ki so z velikim hrupom in krikom razodevali hrepenenje svoje, da bi se ponovila neodvisna poljska država. Brez streljanja vojščaki niso mogli napraviti mirú, in ko je poginilo nekoliko meščanov, poslali so odlični Poljaki cesarju Aleksandru pismo, v katerem so grajali rusko vladarstvo ter zahtevali stare narodne in državne pravice. Cesar jim je ostro odgovoril, ob jednem pa je pri deželni vladi v Varšavi imenoval posebno poljsko državno svetovalstvo ter zmernega rodoljuba, grofa Vielopolskega, imenoval glavarja samostalnemu oddelku za šolske in cerkvene stvari na Poljskem. Pa vse zastonj; zaslepljeni Poljaki niso bili zadovoljni ne s temi, ne z drugimi naredbami pravičnega cesarja, ampak čim dalje tem glasneje so vpili po stari poljski republiki. Po cesarjevem naročilu je deželni glavar, knez Gorčakov, vse poskusil, da bi zlepa potolažil zapeljano ljudstvo, a naposled se je dogovoril z Vielopolskim ter razpustil gospodarsko društvo, ki je postalo središče vsega vladi sovražnega skazovanja in hujskanja.

Vsaka najmanjša sila je prevratnike le še bolj razkačila. Vsako priliko, bodi smrt kakega rodoljuba, bodi kako obletnico, porabili so za politična skazovanja, in odslej ni minil teden brez nemirov in krvavih pobojev. Grof Lambert, ki je po smrti kneza Gorčakova postal deželni glavar, oklical je tedaj dne 14. oktobra 1861 nad vso deželo obsedno stanje ter prepovedal vsako shajanje ljudij in drugega več. Kljubu temu so Poljaki takoj drugi dan s cerkvenim opravilom praznovali obletnico Koščiuskove smrti. Toda med mašo so se ruski vojščaki namestili pred vhodom in zasačili vsakega moškega, ko je stopil iz cerkve. Bilo jih je, ki so ves dan in vso noč ostali v cerkvi, ali usodi svoji le niso ušli, kajti drugo jutro so jih vojščaki po sili izgnali in odpeljali v zapor. Katoliški duhovniki so zdaj zaprli oskrunjene cerkve ter ustavili službo božjo, ali vlada ni več odjenjala. Grofa Lamberta je zamenil general Lüders, ki

je brez usmiljenja dal zasačiti najveljavnejše Poljake ter jih odpeljati daleč proč v razne trdnjave. Cesar Aleksander II. je tudi zdaj še upal, da bo potolažil razdraženi poljski narod, pa je dne 11. junija 1862 brata svojega, velikega kneza Konštantina, imenoval namestnega vladarja v Varšavi ter mu grofa Vielopolskega dodal kot glavarja deželne uprave; dovolil je, da so si Poljaki sami volili srenjske, okrajne in deželne svetovalce; v poljsko državno svetovalstvo in v imenitne državne službe je pozval same rojene Poljake; varšavsko vseučilišče je znova preuredil in ukazal, da se ima po vseh malih in velikih šolah poučevati jedino le v poljskem jeziku. Le malo je bilo rodoljubov, ki so se ujemali z izkušenim Vielopolskim ter bili zadovoljni s tedanjim stanjem. Skrivne prevratne družbe so neprenehoma dalje rovale in stregle so po življenju generalu Lüdersu, grofu Vielopolskemu in velikemu knezu Konštantinu, ki se pa nikakor ni dal prestrašiti, ampak pravično in skrbno je dalje vladal po naročilu blagega cesarja, in kakor mu je velevalo lastno srce. Žalostno je bilo, da ga niti plemstvo poljsko ni podpiralo v plemenitem njegovem prizadevanju ter brezumno zahtevalo zjedinjenje vseh nekdanjih poljskih dežel. Veliki knez Konštantin in Vielopolski se od takih ljudij nista dala motiti, ampak grofa Zamojskega in druge uporne plemenitnike sta na nekoliko let poslala iz dežele, demokratične podpihovalce pa sta sklenila, da jih bosta vtaknila med vojščake.

Kakor strela z vedrega neba je prevratnike v Varšavi zadelo naznanilo, da se bodo leta 1863. na Poljskem nabirali novinci. Takoj so uganili, kaj vlada namerjava, in mestno poglavarstvo je velikega kneza Konštantina prosilo, da bi preklical nabiro; pa zastonj. Že so bili popisani vsi mladi ljudje, ki so po mestih bili brez dela, ali na katere je letel sum, da so uporniki; a po noči dne 14. januarja 1863 so vojščaki prišli v njihova stanovanja ter jih odpeljali v vojašnice. Toda vseh le niso dobili; mnogim se je dozdevalo, kakošna usoda jih čaka, pa so o pravem času zbežali ter se skrivali po gozdih in drugih varnih krajih. Tu so k njim dohajali udje raznih skrivnih družb in bratovščin, dohajali so tudi izseljenci in begunci, ki so se iz tujih dežel vračali domú, in ustanovili so začasno narodno vlado, uredili oborožena krdela ter se pripravljali na boj zoper Ruse. Da bi tudi priprosto kmetsko ljudstvo nasnubil za upor, oklical je osrednji odbor skrivne vlade, da bodo kmetje svobodni posestniki vseh poslopij in zemljišč, ki jih imajo zdaj v najemu od grajščakov, a delavcem in težakom je obljubil vsakemu po tri orale zemlje. Toda kmetje so bolj zaupali ruski

vladi, ki jim je tudi obetala svobodo, pa se niso dali zapeljati. Tuje pomoči se poljski uporniki od nikoder niso mogli nadejati, kajti pruski minister Bismark je celó bil zoper nje ter je z rusko vlado sklenil skrivno pogodbo; Angleška in Francoska sta še v dobrem spominu imeli krimsko vojsko, pa sta se z dopisovanjem potegovali za Poljake ter ruski vladi dajali nasvete, kako naj z njimi postopa. Njima se je tudi pridružila Avstrija. Ruski minister Gorčakov jim je zavrnil, da ruska vlada nikdar ni nasprotovala opravičenim željam Poljakov ter se vedno ozirala na veljavne pogodbe; a poljski prevrat je le plod po vsej Evropi razširjene prekucijske stranke; to naj evropski vladarji zatró, in tudi poljske revolucije bo konec.

V takošnih razmerah se poljski prevratniki niso mogli nadejati dobrega uspeha. Osrednji odbor je to izprevidel ter ukazal, da se upor ne sme razširiti v one poljske kraje, ki so pod avstrijsko in prusko oblastjo. Od tamošnjih svojih rojakov so torej zahtevali le dobrovoljcev, orožja in novcev. Prave narodne vojske leta 1863. na Poljskem niti bilo ni; le posamezna krdela upornikov so tedaj zdaj tu, zdaj tam udarila na ruske vojščake, ali ogibali so se večji nasprotni sili. Niti jedinosti ni bilo med njimi, a razprtija in prepir sta pospešila konec nesrečnega začetja. General Mieroslavski, ki ga poznamo iz italijanskih zgodeb leta 1848., prišel je meseca februarja domú ter po sklepu narodne vlade stopil kot diktator na čelo poljskih upornikov. Toda že nekoliko dnij potem so ga Rusi zmagali, in uskočil je na Prusko. Za njim se je Langiević samolastno oklical za diktatorja. Sprva je imel nekoliko sreče, ali kmalu je tudi on moral bežati črez mejo. Šel je na Avstrijsko, kjer so ga spoznali ter pazili nanj, dokler ga niso izpustili na Švajcarsko. Uporne čete so se nato razkropile po vsej deželi, in kjer so mogle, tam so udarile na Ruse, če ne, pa so se umaknile v varna zavetja. Plemenitniki in mestni prebivalci so jim pomagali in jih podpirali, kolikor so mogli, med tem ko je skrivna vlada strahovala nasprotnike, ne da bi jo Rusi mogli zaslediti. Svet se je kar čudil ti skrivnostni oblasti, ki je izdavala tiskane postave in naredbe; pobirala davek po vsej deželi, a prepovedala vsako plačilo ruskim davkarijam; uredila si je tajno sodišče svoje ter imela ljudi, ki so izvrševali njene obsodbe. Mirni prebivalci so bili v strašni zadregi, kajti če so se upirali ruskim oblastim, prišli so vojščaki nad nje, a če niso slušali ukazov narodne vlade, niso bili varni bodal njenih morilcev, ki so povsod zalezovali obsojence ter se znali po noči splaziti v njihove spalnice. Toda niti mala krdela upornikov,

niti skrivna njihova vlada niso mogle osvoboditi Poljske. Sprva je ruski cesar Poljakom ponujal popolno pomiloščenje, če bi se pomirili; zdaj pa ga je minilo potrpljenje, in poslal je v Varšavo odločnega generala Berga, na Litevsko pa okrutnega Muravieva, ki je neusmiljeno zatiral uporno litevsko plemstvo. Da bi tudi Berg na Poljskem mogel ostrejše postopati zoper upornike, pozval je cesar iz Varšave vse blage može, a Vielopolskega je poslal na dopust; nadškof Felinski se je moral preseliti v Petrograd, zato ker je v pismu na cesarja zagovarjal državno samostalnost Poljske, katero bi naj le oseba vladarjeva vezala z ostalo Rusijo, a naposled je tudi veliki knez Konštantin moral iti iz Varšave, kjer je zdaj general Berg imel neomejeno oblast, da zatrè poljski upor z vsemi silovitimi pripomočki. Skrivna narodna vlada je še nekoliko časa kljubovala ruskim zasledovalcem. Berg je oklical najostrejše obsedno stanje; dal za deset dnij zapreti Varšavo ter iztakniti vsa kota, celó po ženskih samostanih; vsak čas je novo število veljavnih mož dal odpeljati v zapor, drugim je nalagal kazni v gotovem novcu ter jim dal vojščakov na stan, a druge je izganjal iz dežele. Že je minilo leto, odkar se je začela poljska prekucija, in še ni bilo sledú tajnim njenim vodnikom. V tem so konec meseca januarja 1864 dobili v pest prevratnega glavarja za varšavsko mesto, in kmalu potem so meseca februarja zasačili nekoliko udov skrivne vlade. Da so prave može ujeli, pričalo je to, da ni več prišel na dan tajni časopis. Tudi so prevratnikom pošli novci, da niso mogli zalagati oboroženih krdel svojih, ki so po malem čisto izginila. Posvetna in duhovna gospoda so cesarju pošiljala pisma udanosti, a posebno poslanstvo kmetov se je šlo v Petrograd zahvalit za podeljeno osvoboditev od grajščakov. Knez Ladislav Čartoriski, prvak pobeglih plemenitnikov, odpovedal se je očitno prevratu, a nato je meseca junija general Berg v Varšavi razglasil neko omejeno pomiloščenje. Meseca avgusta 1864 so pet udov tajne narodne vlade dejali ob glavo, šestnajst drugih pa so odpeljali v Sibirijo, in bilo je konec prekucije.

Cesar Aleksander II. niti zdaj ni preklical prej podeljenih poprav in prenaredeb v državni upravi, tem bolj pa je delal na to, da bi izginili narodni razločki, in da bi se Poljaki in Rusi kolikor mogoče približali. Poljski kmetje so itak bili za ruskega cesarja, ki jih je osvobodil grajščakov; druge posestnike pa je ruska vlada skušala zlepa razseliti v ruske kraje ter jih zameniti z Rusi in Nemci. Višje državne službe na Poljskem so odslej dobivali le rojeni Rusi, a jezik ruski je

namesto poljskega po malem postal službeni jezik po šolah in uradnijah. Katoliško cerkveno premoženje je ruska vlada vzela v svoje oskrbovanje, pa je zató iz državnih blagajnic plačevala katoliške duhovnike. Zastonj je rimski papež ugovarjal proti tem naredbam, ki so žalile notranjo samostalnost katoliške cerkve; cesar je celó preklical staro cerkveno pogodbo od leta 1847. ter sploh pretrgal vsako občevanje z Rimom. Pa ne le na Poljskem, ampak tudi drugod je ruska vlada v prihodnje skušala odpraviti razne narodne pravice in posebnosti ter povsod v javnem življenju in pri državnih napravah povzdigovala veljavo ruskega jezika. S temi izpremembami so „zapadniki“ izgubili prejšnjo veljavo pri cesarju, a zato so se čim dalje bolj povzdignili „Slovani“. Da je blagi Aleksander II. odjenjal od nekdanjega svobodoumja svojega, temu so mnogo pripomogli morilci, ki so mu stregli po življenju. Leta 1866. je mladi Rus Karakasov sprožil samokres nanj, ko je stopil z dvorskega vrta; ali navzočni rokodelec je hudodelcu izbil roko ter rešil življenje cesarju, ki ga je zató povzdignil v plemenitnika. Ko je leta 1867. Aleksander II. bil v Parizu pri veliki svetovni razstavi, streljal je Poljak Berezovski v bulonjskem gozdiču nanj, pa ga tudi ni zadel. Razun tega je mehkega cesarja jako potrla smrt carjeviča, ki je zaročen z dansko kraljičino Dagmaro umrl v Nizzi leta 1865. Namesto njega je drugi cesarjev sin Aleksander postal carjevič naslednik, in veliko veselje je bilo na cesarskem dvoru ruskem, ko se je lepa Dagmara poročila z bratom prvega ženina svojega.

V zahodne evropske homatije se Rusija ni vtikala, le opazovala jih je ter se pripravljala za prihodnjost. S Prusko je vedno obdržala staro prijateljstvo in nič se ji ni ustavljala v njenih vojskah zoper Dansko, Avstrijo in Francosko. Prav to je Pruski mnogo pomagalo do njenih zmag, in ko sta se Bismark in Gorčakov zmenila, pretrgala je ruska vlada leta 1870. samolastno spone pariškega mirú od leta 1856. ter pomnožila svoje bojno brodovje na Črnem morju. Angleška je sprva sicer ugovarjala, ali brez francoske pomoči se ni mogla upreti ruski sili, in tudi ona je na shodu zastopnikov evropskih vlad v Londonu leta 1871. podpisala sklep, da Ruska na Črnem morju sme imeti bojnih ladij, kolikor jih hoče, a skoz dardanelsko morsko ožino sme jadrati vsako brodovje, ki si izprosi dovoljenja od turške vlade. „Slovani“ sicer niso odobravali zaveze z Nemci, pa bi bili rajši videli, da bi ruska vlada potegnila s Francozi; ali minister Gorčakov jih je znal potolažiti ter je na vzhodu po malem zavozil v stari tir. Že leta 1866., ko

so se grški kristjani na otoku Kandiji vzdignili zoper Turke, povzdignila je Ruska varno in premišljeno zopet svoj glas; še odločneje pa se je potegovala za balkanske Slovane in kmalu je svetu pokazala, kako se je od krimske vojske povzdignila njena moč. Od leta do leta so nove železnice odpirale pot v najdaljne kraje cesarstva; ruska vojska se je jako pomnožila, odkar mora vsak biti vojščak; pa tudi denarno stanje se je zboljšalo. Osvoboditev kmetov je med zanikarneži in nevedneži sicer rodila mnogo siromaštva, ali večja omika bo s časom tudi to stran zboljšala, kakor bo streznila socijalistične in nihilistične prenapetneže, katerih je premnogo vzrastlo med mlajšim zarodom. Ponovljena ruska moč se je najprej pokazala v Aziji, ob porečju Syr-Darje in Amu-Darje, kjer je Ruska nehoté morala oblast svojo širiti dalje proti Turkestanu, da si tamošnje meje svojega cesarstva ubrani sovražnih sosedov. V vojski z bokarskim kanom so Rusi meje svoje raztegnili do gornjega teka Syr-Darje. Leta 1871. se je začela vojska s Kivo, katero je leta 1873. srečno dovršil zmagoviti general Kaufman. Kan je prosil mirú in dobil ga je proti temu, da je plačal dva milijona rubljev, da je ruskim trgovcem olajšal kupčevanje po svoji deželi, in da je odstopil ves svet, kar ga je imel ob desnem bregu Amu-Darje. Ruska je osvojene kraje prepustila svojemu prijatelju, kanu bokarskemu. Isti general Kaufman je leta 1875. šel v Kokand ter prisilil kana, da je Ruski odstopil desni breg Syr-Darje. Novi nemiri v Kokandu so bili uzrok, da je ruska vojska zopet prišla črez mejo, in general Skobelev je osvojil vso deželo kokandsko, katero je ruski cesar leta 1876. zjedinil z ostalim cesarstvom svojim.

V tem je prišel čas, da se je Rusija zopet jela vtikati v evropske homatije. Leta 1876. so se Bolgari, Srbi in Črnogorci vzdignili na Turke. Velike evropske države so sprva mirno gledale, kako se vojska razvija, potem pa so skušale krščanske narode zopet pomiriti s Turki. Toda ker so nekatere vlade bolj nagibale na turško stran ter se zopet bale ruskega prvenstva na vzhodu, niso se dolgo mogle sporazumeti, kakošne pogoje naj ponudijo Turkom. Naposled so se vendar nekako pobotale, in meseca januarja 1877 je angleški zastopnik Salisbury v imenu vseh vlad Turški sporočil zadnjo besedo. Pa zastonj; turški svetovalci so dne 17. januarja odločno odbili vse pogoje, a zastopniki evropskih vlad so nato zapustili Carigrad. Rusija se tedaj ni dalje obotavljala ter se na vso moč pripravljala na vojsko. Se zadnji čas bi bila Angleška rada ubranila vojsko ter se je zastran tega dogovarjala z Rusijo. Dolgo so

se pogajali, a ko so se pogodili, bila je zopet Turška, ki ni hotela sprejeti predlogov evropskih vlad. Poslednjim je knez Gorčakov dne 19. aprila naznanil cesarski ukaz, da ima ruska vojska iti črez mejo.

Med ruskim in turškim cesarstvom se je razprostirala Rumunska, ki ni bila na nobeno stran, in katero je od Turške očila reka Donava. Onkraj Donave na Bolgarskem so se zbirali turški vojščaki, takraj na Rumunskem pa ruski. Po dolgih pripravah so dne 22. junija 1877 prva ruska krdela pri Galacu šla črez Donavo ter posedla vso Dobrudžo; za njo je glavna vojska pri Zimnici prestopila reko ter po hudem boju s Turki vzela mesto Švistov. Še predno so vsi ruski vojščaki bili na desnem bregu Donave, osnoval je predrzni ruski general Gurko posebno „urno krdelo“ ter hitel z njim proti Balkanu, da bi posedel pot črez goro, predno bi se ga nadejali nasprotniki. Bil je srečen in do 19. julija je Mehmet-pašo iztisnil iz soteske Šipke ter se sam utrdil v njej. Vrhovni turški poveljnik Abdul-Kerim-paša je 120.000 svojih vojščakov med Donavo in Balkanom tako razmestil, da je levo krilo stalo pri Vidinu, desno pa pri Ruščuku, Šumli in Varni. Ruski carjevič je z večjo vojsko stopal proti desnemu turškemu krilu ter srečno prišel do reke Loma. Med tem je poveljnik Krüdener z manjšim oddelkom osvojil trdnjavo Nikopolje ter šel za Osman-pašo, ki se je od Vidina umaknil v Plevno ter zbral ondi 30.000 vojščakov in se dobro zavaroval z močnimi utrdbami. Dvakrat so Rusi meseca julija naskočili Plevno; oba pota jim je poginilo na tisoče vojščakov, ne da bi osvojili imenitno trdnjavo. To je Turke ohrabrilo, da so se meseca avgusta zagnali z vso silo na Ruse v Šipki, in skoro bi bili sotesko zopet dobili v svojo oblast, ali zadnji trenutek so ruski junaki dobili nekoliko vojaške pomoči in obdržali so se. Ob istem času je turški vrhovni poveljnik Mehemed-Ali, ki je zamenil Abdul-Kerim-pašo, z veliko močjo udaril na glavno rusko vojsko ob reki Lomu, ali ni imel sreče, in tudi on je moral odstopiti. Njegov naslednik Sulejman je še le novembra meseca ponovil napadanja na rusko vojsko. Bili so hudi boji, v katerih so Turki nasprotnike potisnili nekoliko nazaj, nikakor pa niso mogli prodreti med nje, da bi šli na pomoč Plevni, marveč prve dni meseca decembra se je obrnila sreča zopet na rusko stran.

Med tem se je tudi okoli Plevne prelivala kri. Osman-paša je od zahodne strani dobival vojaške pomoči ter hrabro odbijal naskoke na močne njegove utrdbe. Vsled tega so tudi Rusi pomnožili tamošnjo svojo vojsko ter poveljništvo poverili

rumunskemu knezu Karolu, ki je odločno stopil na rusko stran ter sam svoje vojščake pripeljal na bojišče. V sredi med Plevno in glavnim ruskim taborom je general Skobelev Turkom po hudem boju vzel Lovčo ter tako obdržal zvezo med jedno in drugo rusko vojsko. Toda zastonj je bilo vse napenjanje Rusov, da bi z naskokom vzeli Plevno. Samo pred jedno utrdbo jim je poginilo trinajst tisoč junakov, in dasi so jo dobili v svojo oblast, le niso mogli ubraniti, da je Osman-paša meseca oktobra dobil nove pomoči od desetih tisoč turških vojščakov ter živeža in drugih potrebščin. Tedaj so Rusi izprevideli, da treba Plevno do dobrega obsesti okoli in okoli; a da ne bi mogla več dobivati pomoči, stražil je general Gurko s posebnim vojaškim oddelkom zahodno okolico ter iz vseh manjših trdnjav podil turške posadke. To je odločilo. Ko je Osman-paša spoznal, da se od nikoder nima več nadejati pomoči, skusil se je dne 10. decembra s svojimi preriti iz trdnjave; ali ni se mu posrečilo, ampak sam je bil ranjen ter se z vso vojsko od 46.000 mož in častnikov brez pogojev podal zmagalcem.

Slavna ruska zmaga pri Plevni je ohrabrila srbskega kneza Milana, da se je udal silni želji naroda svojega ter Turkom napovedal vojsko, na katero se je bil že prej pripravil. Turki so bili v veliki stiski in želeli so si mirú, ki so ga Angleži že dalje časa zagovarjali pri vladi v Petrogradu, pa brez uspeha, ker se niso mogli pobotati zaradi pogojev. Zdaj se je turški veliki vezir obrnil na Bismarka, da bi on posredoval pri vladah velikih držav. Toda Bismark je turški vladi svetoval, naj samega cesarja ruskega prosi mirú. Med tem praznim dogovarjanjem so zmagoviti ruski vojščaki po raznih potih sredi največje zime hiteli črez balkanske gore. Predrzni general Gurko se je o božiču s svojimi krdeli prvi podal na pot in navzlic strašni zimi (bilo je 22 stopinj mraza) je v šestih dneh srečno prišel na drugo stran. Za njim so prišli tudi drugi poveljniki, podili Turke pred seboj ter jim dne 5. januarja 1878 vzeli staro bolgarsko mesto Sredec ali Sofijo. Še so se Turki pri Šipki hoteli ustaviti tistim nasprotnim krdelom, ki bi ondi prišla iz soteske, ali Rusi so jih užugali ter ujeli 25.000 turških vojščakov. Po toliki sreči je tudi veliki knez Nikolaj, cesarjev brat, svoj glavni stan preložil na južno stran balkanske gore. Zdaj so vsa pota bila odprta, in vesoljna ruska vojska se je neprenehoma pomikala dalje proti jugu. Še enkrat je Sulejman-paša poskusil bojno srečo ter se med Tatar-Basardžikom in Plovdivom ustavil napredujočim nasprotnikom. Pa zastonj; Rusi so ga zopet užugali, vzeli mu vse topove ter ga s polo-

rico vojske zagnali v Despot-planino, a ko so dne 17. januarja 1878 zmagali tudi drugo polovico njegove vojske, bila jim je odprta pot v Carigrad.

Ob istem času kakor v Evropi so tudi v Aziji začeli Rusi vojsko s Turki. Meseca aprila 1877 je vrhovni poveljnik, veliki knez Mihael, sto tisoč mož peljal črez mejo. Razdeljeni v četero vojaških oddelkov so pod raznimi generali udarili v Armenijo ter so v manjših bojih po večjem bili dosti srečni in vzeli so nekoliko manjših trdnjav. Toda ti uspehi so bili brez velikega pomena, dokler so Turki mogli braniti imenitno trdnjavo Kars. Rusi so torej morali skusiti osvojiti si to mesto ter zmagati glavno turško vojsko, katero je Muktar-paša zbiral pri Erzerumu. Meseca oktobra so se pred Karsom vneli hudi boji, v katerih so Rusi naposled zmagali ter ujeli deset tisoč turških vojščakov; ali še se je branila močna trdnjava, Muktar-paša pa je pri Erzerumu zbiral novo vojsko. Pa tudi Rusi so pomnožili svojo vojsko pred Karsom, in meseca novembra so z vseh stranij naskakovali silne utrdbe, dokler jih po jako krvavih bojih niso vzeli ter vso posadko, nad dvajset tisoč mož, zajeli in odpeljati na Rusko. Zmagali pa so tudi Muktar-pašo, vzeli mu mnogo topov ter ga pognali nazaj proti Erzerumu. Huda zima je ustavila vojskovanje.

Poročilo, da so Rusi že na potu proti Carigradu, delalo je angleški vladi mnogo skrbij, in zagrozila se je ruski vladi, da njene vojske ne smejo posesti ne turške prestolnice, ne dardanelske morske ožine. Toda Gorčakov ni hotel Angležem ničesar obljubiti, marveč so se Turki in Rusi v Drinopolju sami zmenili ter načrtali pogoje, pod katerimi bi mogli skleniti mir. S temi pogoji pa nista bili zadovoljni ne Avstrija, ne Angleška, in celó mala Rumunska je ugovarjala. V tem se je tudi Grška ohrabrila ter dne 2. februarja 1878 napovedala Turkom vojsko; toda ker niti Ruska niti druge velike države niso hotele zagovarjati in podpirati grških terjatev, vrnili so se grški vojščaki kmalu zopet nazaj črez mejo. Da se državne razmere na vzhodu ne bi še bolj zamotale, in da bi se toliko vprašanj rešilo brez nove vojske, nasvetoval je avstrijski minister Andrassy meseca februarja 1878 shod zastopnikov velikih evropskih držav. Angleška je takoj bila za to, ali predno so se do dobrega zmenili zaradi shoda, sklenili sta Ruska in Turška na podlagi drinopoljskega črteža meseca marca mir v San-Stefanu. Bolgarska takraj in onkraj Balkana je imela postati samostalna kneževina pod vrhovno oblastjo turškega sultana; Srbija in Črnagora sta se imeli nekoliko povečati; Srbija in Rumunska sta imeli po-

stati čisto neodvisni državi; Bosna in Hercegovina sta zjedinjeni imeli dobiti deželno samoupravo in krščanskega deželnega glavarja; Ruski pa je za odškodovanje bojnih stroškov Turška imela v Evropi odstopiti Dobrudžo, v Aziji pa Kars, Batum, Ardagan in Bajazet z bližnjimi okraji. Uredovanje nove bolgarske kneževine je ruski poverjenik imel dve leti nadzirati, in ta čas je petdeset tisoč ruskih vojščakov imelo ostati na Bolgarskem.

Angleška in Avstrija s temi pogoji nista bili zadovoljni in sta se jeli pripravljati na vojsko; toda odjenjali sta, ko je Rusija privolila, da se ima san-stefanski mir znova pretresovati na shodu v Berolinu, kjer so se meseca junija 1878 sešli zastopniki velikih evropskih vlad. Ves mesec dnij so se pogajali in včasih so se hudo sporekli, naposled pa so se sporazumeli ter dne 13. julija 1878 podpisali storjene sklepe. Bolgarska med Donavo in Balkanom je postala samostalna kneževina, ki turškemu sultanu plačuje letni davek, a drugega nič. Ruski vojščaki so devet mesecev ostali na Bolgarskem, a ruski vojaški poveljnik je ostal na čelu državne uprave, dokler si narod ni izvolil kneza svojega. Od podonavske ali severne Bolgarske se je ločila južna Bolgarska ali Vzhodna Rumelija, ki je dobila deželno samoupravo in krščanskega deželnega glavarja. Tega je kot namestnika svojega imenoval turški sultan, ki je tudi obdržal pravico, da na meji, zlasti v balkanskih soteskah, namesti turške vojaške posadke. Bosno in Hercegovino je dobila skupna vlada avstrijsko-ogerska, da jo pomiri in preuredi. Srbiji in Rumeniji so priznali državno neodvisnost ter prvo nekoliko razširili, drugi pa so dali Dobrudžo v zameno za Besarabijo, katero je dobila Rusija. Poslednja je razun tega v Aziji dobila Kars, Batum in bližnje kraje, zato pa je Angleška posedla otok Ciper, kakor se je bila že prej skrivaj zmenila s turško vlado. Grški so dali malo sveta v Tesaliji in v Epiru, ostale njene terjatve pa so ji odbili. Tudi Črnigori so nekoliko razširili tesne njene meje; od drugih sklepov pa je le-tá imeniten, da so vožnjo po dolnji Donavi oklicali svobodno za vse narode. Na podlagi san-stefanske pogodbe in berolinskih sklepov sta Ruska in Turška dne 8. februarja 1879 med seboj sklenili končni mir, po katerem je Turška morala plačati tudi še dve sto milijonov rubljev odškodnine.

Bolj nego kdaj poprej so po končani turški vojski na Ruskem jeli rogoviliti nihilistični rovarji. Skrivni odbor je dajal ukaze in vodil zarotnike, ki so bili raztreseni po vsem cesarstvu, med vsemi stanovi, a našel si jih celó na cesarskem dvoru. Bilo jih je, ki so za prekucijske namene darovali na

tisoče rubljev; druge so nihilisti z žuganjem in strahovanjem prisilili, da so jim morali dati novcev; a znali so tudi vlomiti v državne blagajnice, ali pa so ponarejali bankovce in kovani denar. Leta 1878. in 1879. so se vsak čas ponavljali napadi na visoke državne in vojaške častnike, od katerih so nekateri bili le ranjeni, drugi pa so res poginili. Med morilci so bile tudi ženske. Največ privržencev so nihilisti imeli med mladino višjih šol; a prijatelj jim je bil vsak Rus, kateri ni bil zadovoljen s tedanjim državnim redom. Ohrabren s takošnimi uspehi je skrivni odbor sklenil, da se ima sam cesar Aleksander II. umoriti. Dne 14. aprila 1879 je mladi Solovjev petkrat vstrelil na cesarja, pa ga ni zadel. V mnogih krajih so vsled tega oklicali črno sodbo, in mnogo sumljivih ljudij dejali v zapor. Pa to ni preplašilo rovarjev, marveč je njihov odbor razposlal tiskan razglas, v katerem je naštel terjatve svoje ter se cesarju zagrozil s smrtjo, če jih mu ne izpolni. Dne 1. decembra 1879 so blizu Moskve tir železne ceste tisti trenutek z dinamitom razgnali, ko se je peljal cesarski vlak črez njo; toda pokončali so le tiste vozove, v katerih je bila cesarjeva pratež. Dne 17. februarja 1880 so v zimski palači v Petrogradu skusili z dinamitom razdejati obednico; ali prehiteli so se, pa so rove zažgali, predno je stopil cesar v dvorano.

Po ti strašni dogodbi je cesar mestnega glavarja petrograjskega dejal iz službe ter namesto njega imenoval poseben odbor, kateremu je na čelo postavil generala Lorisa Melikova ter mu podelil izrednih oblastij. Melikov je sodil, da s samo silo ne bo mogoče do dobrega zatreti nihilističnega rovarstva, pa je priporočal blago postopanje ter nasvetoval prenaredbe v državni upravi, ki bi imela biti nekoliko svobodoumnejša. To svoje prepričanje je zagovarjal Loris Melikov tudi potem, ko je postal minister za notranjo državno upravo. Bridke izkušnje so cesarja potrle, da je čim dalje manj maral za državne stvari, in ko je leta 1881. praznoval petindvajsetletnico vladanja svojega ter se po smrti cesarice oženil s staro prijateljico svojo, kneginjo Dolgorukovo, mislili so ljudje, da bo cesarski prestol odstopil svojemu sinu. Mnogi so se nadejali, da se bo tedaj marsikaj izpremenilo, kajti sploh so mislili, da je cesarjevič nasprotnik Nemcev, in da se bo zavezal zoper nje s Francozi. Pa ni se zgodilo ne jedno, ne drugo, marveč se je prijateljstvo s Francozi ohladilo, ko pariška policija ni hotela izročiti nekega Hartmana, na katerega je letel sum, da je bil začetnik napada na železniški vlak pri Moskvi. V tem se je dne 13. marca 1881 nihilistom posrečil davno snovani naklep. Ko se je cesar

od pregledovanja vojščakov vračal v palačo svojo, razletela se je med potjo prav pod njegovo kočijo grozna bomba. Cesar ni bil ranjen, pa je hitro stopil iz poškodovanega voza; ali kakor bi trenil, padla mu je pod noge druga bomba, ki ga je strašno razmesarila. Nezavednega so ga odnesli v cesarski dvor, kjer je poldrugo uro potem sklenil življenje. Morilec, ki je vrgel drugo bombo, bil je tudi sam ranjen od razpoklih stvarij ter je kmalu umrl, ne da bi bil pred smrtjo povedal svoje ime. Druge pričujoče zarotnike, med katerimi sta bili dve ženski, ujeli so in obsodili na smrt.

Cesar Aleksander III. (1881—) se po takošnem hudodelstvu v Petrogradu ni čutil varnega, pa je prva leta navadno bival zunaj mesta na svojem gradu v Gačini. Namerjávanih svobodoumnih naprav zdaj ni smel oklicati, kajti prevratniki bi mislili, da se jih boji, pa bi še predrznejši postajali. Očetove svetovalce je po večjem zamenil z novimi, ki so bili odločnejši „Slovani“. Veliko veljavo so dobili pri njem nekdanji njegov odgojitelj Pobiedonoscev, prejšnji ruski poslanec v Carigradu Ignatiev in bistroumni in duhoviti Katkov, urednik „moskovskih viedomostij“. Leta 1881. in 1882. so se v mnogih krajih, zlasti na južnem Ruskem vzdignili ljudje na židovske oderuhe in so jeli grozno proganjati vse žide, oplenili jim prodajalnice in zaloge, zažgali jim hiše ter jih mnogo pomorili. Bili so tako razkačeni, da jih cesarske oblasti niso mogle brzdati, in tisoč in tisoč židov se je tedaj izselilo na tuje, največ v Ameriko. Istega leta 1882. je novi cesar do dobrega dognal osvoboditev kmetov ter grajščake odškodoval z državnimi dolžnimi pismi. Starega prijateljstva z nemškim cesarjem Aleksander III. nikakor ni hotel pretrgati ter je ob raznih prilikah pokazal, da se v tem čisto ujema z rajnkim očetom svojim. „Slovanom“ to ni bilo po volji, in njihove nade so splavale po vodi, ko je cesar namesto odstopivšega starega Gorčakova imenoval Giersa za ministra zunanjih zadev. Med tem so vsled mnogih obsodeb nihilisti malo potihnili; cesar je zopet dohajal v Petrograd in Moskvo, in leta 1883. se je v Moskvi dal kronati, ne da bi prevratniki motili velike svečanosti. Konservativni grof Tolstoj je postal minister za državno upravo; leta 1883. se je ruski cesar pomiril z rimskim papežem, leta 1884. pa se je z avstrijskim in nemškim cesarjem sešel v Skiernevicih.

V Aziji se je že leta 1878. bilo bati vojske med Angleži in Rusi, ko so poslednji dobili afganskega emira čisto na svojo stran. Ruski cesar je tedaj angleško vlado potolažil, da njegovi

poslanci v Kabulu niso imeli sovražnih namenov, ampak da so se le iz uljudnosti poklonili tamošnjemu emiru kot sosedu ruskega cesarstva. Med tem ko je Angleška v Afganistanu imela svoje homatije, imeli so Rusi v Turkestanu vojsko z razbojnimi tamošnjimi prebivalci. General Skobelev je naposled zmagovalno prišel v Geok-Tepe, kjer se je zbralo 40.000 Tekincev, in meseca januarja je vzel mesto z naskokom. Glavarji sovražnih plemen so drug za drugim prihajali k Skobelevu ter se pokorili ruskemu cesarju, ki je v one kraje dal zidati železnice, s katerimi je olajšal trgovanje, pa tudi utrdil svojo oblast. Še bolj nego to je prestrašilo Angleže poročilo, da so se leta 1884. tudi Tekinci v Mervu dobrovoljno podali pod rusko oblast, kajti zdaj so bili Rusi najbližnji sosedi Afgancev. Mali boj med Rusi in Afganci leta 1885. je bil uzrok novemu preporiru med Rusi in Angleži, ki so že delali priprave za vojsko; ali ruska vlada je nekoliko odjenjala, in po dolgem pogajanju so zastopniki obeh vlad v Londonu meseca septembra istega leta do dobrega ustanovili rusko mejo proti Afganistanu.

Turška.

Ko so zastopniki velikih držav v Londonu leta 1841. uredili razmere med turškim sultanom in egiptovskim pašo ter sklenili pogodbo zastran vožnje po turških morjih, bilo je na vzhodu nekoliko let dosti mirno. Od evropskih vlad sta si ruska in angleška v Carigradu pridobili največjo veljavo; toda zaupati ni bilo Turkom, kajti slabi sultan Abdul-Medjid (1839—1861) ni sam ničesar odločeval, ministri njegovi pa so zdaj nagibali na rusko, zdaj na angleško stran, odkritosrčni pa niso bili ne jednim, ne drugim. Zato je v notranji upravi po večjem vse ostalo pri starem, in kristjani niso imeli mnogo koristi od obljubljenih prenaredeb. V tem so nove homatije v podonavskih kneževinah leta 1848. bile uzrok, da so ruski vojščaki posedli Moldavo in Vlaško, in začeli so se prepiri, iz katerih se je leta 1854. rodila krimska vojska, o kateri smo že govorili. Po pariškem miru od leta 1856. je turški cesar obdržal vrhovno oblast nad Srbijo, Moldavo in Vlaško, ali vojščakov svojih ni smel v nobeno teh treh kneževin pošiljati brez posebnega dovoljenja velikih držav. Sploh je na Turškem vse tako ostalo, kakor je bilo pred vojsko, a brez pomena so bila turška obetanja o ravnopravnosti kristjanov, kajti po stari navadi ni vlada teh obljub držala, ampak razglasila jih je zato, da je potolažila krščanske vladarje evropske. Pa že same

obljube so strastne turške staroverce razkačile, da so le še bolj sovražili kristjane ter jih dražili in preganjali, kedarkoli in kjerkoli so mogli. Turška vlada takošnim nemirom in pobojem ni mogla kaj, drugi krščanski vladarji pa se po sklepu v Parizu niso smeli vtikati v domače razmere turškega cesarstva. Meseca junija 1858 so v Džidi, morskem pristanišču za Meko, mohamedanci planili na kristjane ter jih veliko število pomorili, a med njimi tudi angleškega in francoskega konzula. Angleži, ki so najbolj branili svobodo turškega sultana, poslali so tedaj nekoliko bojnih ladij v Rudeče morje ter neusmiljeno streljali v Džido, da bi zastrašili mohamedanske prebivalce drugih turških mest. Navzlic temu so v Siriji leta 1860. Turki še bolj divjali zoper kristjane, katerih so kakih trideset tisoč neusmiljeno poklali. Turška vlada v Carigradu se je bala, da ne bi Rusi prišli kristjanom na pomoč, pa je kar takoj Fuad-pašo z vojsko poslala na sirske krvoloke. Pa še predno je ta vojska prišla v Sirijo, planili so mohamedanci tudi v Damasku nad kristjane, poklali jih brez števila, požgali jim njihova stanovanja ter vzeli, kar so mogli. Fuad-paša je ostro sodil ter deželnega glavarja in dve sto drugih Turkov dal obesiti ali pa postreljati. Ob jednem je francoski cesar Napoleon III. dve bojni ladiji poslal v sirsko morje, a po sklepu zastopnikov evropskih vlad v Parizu dne 3. avgusta 1860 se je še dvanajst tisoč vojščakov odpeljalo v Sirijo, ki so jo za dalje časa posedli ter zopet napravili mir. Da se takošne grozovitosti ne bi ponavljale, imenovala je turška vlada za kraje ob Libanonu krščanskega deželnega glavarja ter odpravila neke nerednosti v državni upravi.

V tem je dne 5. junija 1861 umrl sultan Abdul-Medjid, ki je z razsipnim svojim življenjem le še bolj pospeševal propadanje turškega cesarstva. Njegov brat in naslednik **Abdul-Aziz** (1861—1876) ga je v tem še prekosil ter sam za sebe trebal nad dvajset milijonov goldinarjev na leto. Državni dolgovi so narastli na štiri milijarde in še več, a rednih dohodkov je bilo komaj dosti za obresti. Vsled tega so se krščanski prebivalci odirali s strašnimi davki, dokler jih ni minilo potrpljenje in so se jeli zdaj tu, zdaj tam vzdigovati zoper turško nasilje. Najnevarnejši je leta 1866. bil upor na otoku Kandiji, kjer so tamošnji Grki do leta 1889. kljubovali turškim vojskam. Pomagali so jim njihovi rojaki z Grškega, pa tudi Rusi in Francozi, ki so na svojih ladijah šestdeset tisoč žen in otrok prepeljali na Grško ter jih rešili turškega maščevanja. Med tem ko so evropske vlade morale posredovati, da se je na Kandiji

zopet napravil mir, zadušil je turški poveljnik Midhat-paša sam leta 1868. upor na Bolgarskem. Zopet je turška vlada obetala in snovala velike prenaredbe v državni upravi, in sultan Abdul-Aziz, dasi staroveren Turek, prišel je leta 1867. k razstavi v Pariz in potoval po Evropi, da je z lastnimi očmi videl evropsko kulturo. Da je mogel poplačati stroške potovanja, odtrgal je vsem uradnikom cesarstva svojega šesti del njihove plače. Dokler sta sultanu svetovala zvedena in previdna moža Fuad-paša in Ali-paša, bilo je vsaj nekoliko stanovitnosti v turškem vladarstvu; po njuni smrti pa je tudi to jenjalo, in Abdul-Aziz je neprenehoma menjal ministre svoje ter le takim zaupal, ki so pritrjevali čudni trmi in nenasitljivi lakomnosti njegovi. Denarno stanje je bilo od dne do dne slabše, in država je morala v Carigradu vzeti na posodo denarja po trideset od sto, da je mogla plačati obresti. Leta 1875. je primanjkovalo devetdeset milijonov mark, in ni je bilo druge pomoči, nego da je vlada le polovico obresti plačala v gotovem novcu, drugo polovico pa v državnih dolžnih pismih.

Zopet so novi davki rodili nove nemire. To pot so se Bošnjaki in Hercegovci najodločnejše uprli turški sili, nadejaje se pomoči iz Srbije in Črnegore. Leta 1875. je mnogo kristjanov iz Hercegovine bežalo v Črnogoro, drugi niso hoteli več iti na tlako, in ustavili so se celó turškim vojščakom. Bosenski deželni glavar Derviš-paša je skušal zlepa napraviti mir ter zvabil begunce, da so se vrnili domú. Ali zdaj so verski prenapetneži turški sami jeli preganjati kristjane, požigali jim borna njihova bivališča, a kjer so mogli, umorili so koga zavratno. Nato so se kristjani oborožili, zbirali se v krdela ter začeli boj zoper Turke. Najimenitnejša poveljnika sta jim bila Ljubibratić in Peko Pavlović. Evropske vlade so si prizadevale, da bi ubranile vojsko, pa so turškega cesarja in krščanske upornike nagovarjali, da bi odjenjali. Turška vlada je po stari navadi obetala mogoče in nemogoče prenaredbe, toda krščanski uporniki niso imeli vere v turške besede, pa so konzulom evropskih vlad izročili pismo, v katerem so napisali vse svoje pritožbe ter zahtevali krščanskega deželnega glavarja, ali pa da kaka krščanska država posede Bosno in Hercegovino, dokler človek pred Turki ne bo varen imetja in življenja svojega. „Tudi mi smo ljudje, a ne živina. Če nam nočete pomagati, bomo se pa sami bojevali, dokler bomo mogli; a če bomo opešali, bomo se izselili, nikdar pa se ne vrnemo več nazaj v sužnost.“ To so bile krepke in jasne besede, s katerimi so Hercegovci končali pismo svoje krščanskim vladarjem.

Ko ni bilo mogoče upornikov s praznimi obljubami potolažiti, pregovoril je avstrijski minister Andrassy ostale evropske vlade, da so vse skupaj turški vladi predlagale gotove nasvete, kako naj uredi Bosno in Hercegovino. Turki so nasvete sprejeli, ali niso jih sprejeli krščanski uporniki, ki so dobili obilno podpore iz Srbije in Črnegore, pa tudi od Slovanov avstrijskih in ruskih. Tedaj se je deželni glavar dalmatinski, general Rodić, podal v Hercegovino, da bi pregovoril upornike. Pa bilo je vse zastonj; uporniki so trdovratno zahtevali take prenaredbe, da jih Turška nikdar ne bi dovolila. Na pomlad leta 1876. se je torej boj znova začel. Muktar-paša je s turško vojsko šel na pomoč trdnjavi Nikšiču, ki so jo uporniki že dalje časa oblegali, ali dne 14. aprila so ga nasprotniki užugali in pognali nazaj. Razkačeni turški poveljnik je trdil, da so v ti bitvi Črnogorci pomagali upornikom, in sultan je nato ukazal, da se imajo v Skadru nabirati vojščaki. Že sama poročila o teh pripravah so razburila ves balkanski polotok; Črnogorci in Srbi so se pripravili na vojsko, in malo da niso tudi Rumunci z njimi potegnili, Bolgari pa so se vzdignili na stoletne zatiralce svoje ter niso odjenjali, dokler niso postali sami svoji. Zdaj je ni bilo več moči, ki bi še mogla ubraniti vojsko; kajti v turških prebivalcih je silno vzkipelo staro versko sovraštvo, in iz vseh krajev je bilo čuti o grozah, ki so jih morali trpeti kristjani. Meseca maja 1876 so v Solunu umorili nemškega in francoskega konzula, ko sta skušala posredovati v nekem prepiru med Turki in kristjani, a nekoliko dnij potem se je v samem Carigradu začela prekucija. Tisti možje, ki so hoteli, da bi se Turška na podlagi ravnopravnosti vseh prebivalcev preuredila po evropskem vzoru, in tisti, katerim je turška vlada še preblago postopala s kristjani, zavezali so se ter nahujskali kakih šest tisoč mohamedanskih bogoslovnih učencev, da so se vzdignili zoper sultana Abdul-Aziza, kateremu so očitali, da je z razsipnostjo svojo zakrivil vso nesrečo cesarstva svojega. Preplašeni sultan je odjenjal ter prve svoje svetovalce zamenil s takošnimi, ki so bili upornikom po volji. Pa nič mu ni koristilo. Turški duhovniki so iz korana, iz mohamedanskega svetega pisma, dokazovali, da se sme s prestola pahniti vladar, pri katerem so se pokazala znamenja, da se mu je zmešala pamet, in novi oblastniki so nato Abdul-Aziza dejali v zapor ter Murada V. oklicali za turškega sultana. Ko je Abdul-Aziz dne 4. junija 1876 v zaporu umrl, razglasili so, da si je sam prerezal s škarjami žile.

Še pred to dvorsko prekucijo v Carigradu so prvaki avstrijskih, ruskih in pruskih ministrov imeli v Berolinu pomenek

in zložili novo pismo, v katerem so turški vladi priporočili precej takošne prenaredbe, kakoršne so si želeli uporniki sami. Francoska in italijanska vlada sta se takoj pridružili berolinskim sklepom, le angleška vlada se je nekoliko obotavljala. V tem je novi turški sultan **M u r a d V.** obetal zboljšanje državne uprave na vse strani, oklical pomiloščenje upornikom, le Srbom je sporočil zadnjo besedo, naj takoj ustavijo pripravljanje na boj. Pa že je tudi Murad V. zbolel na možganih ter prav vsa vladarska opravila prepustil ministrom svojim, ki so v marsičem bili nasprotnih mislij. Ko so po noči med 15. in 16. junijem bili ministri skupaj na posvetovanju, pridere med nje neki čerkeski častnik, ustreli najveljavnejšega ministra Hussein - Avnija, in začel se je strašen boj, v katerem je poginilo več svetovalcev in njihovih strežajev. Le svobodoumni minister Midhat - paša je ostal živ in zdrav ter je zdaj imel prvo besedo. Ali ta krvavi dogodek v sultanovem svetovalstvu je svetu jasno pokazal, da se je turško cesarstvo preživelo, in nihče ni več ne Srbov, ne Črnogorcev odvračal od vojske. Še le ko Srbi niso bili srečni v boju, oglasile so se zopet evropske vlade in dvakrat so z zagovorom svojim za nekoliko časa ustavile vojskovanje. Zastonj pa je bilo vse njihovo prizadevanje, da bi napravile nov red in stalen mir na Turškem. Nekoliko je temu neuspehu bilo krivo nasprotje med raznimi evropskimi vladami, kajti kar je jedni bilo na korist, ni ugajalo drugi; a še več je bilo krivo oslabelo turško cesarstvo, ki se ni dalo več preroditi. Med tem so v Carigradu bolnega sultana Murada V. pahnili s prestola, ko je komaj dva in pol meseca vladal, a namesto njega so dne 31. avgusta 1876 njegovega brata **A b d u l - H a m i d a II.** oklicali za turškega cesarja. Nič ni pomagalo, da je Midhat-paša postal veliki vezir ter z velikim hrupom in grmenjem topov naznanil svobodoumno ustavo z vsemi napravami, kakoršnih imajo napredne evropske države; s takošnim turškim skazovanjem in obetanjem se nihče ni več dal slepiti, in zastopniki evropskih vladarjev so se prav takrat, konec meseca decembra 1876, v Carigradu zbrali, da bi za stalno zboljšali državno in družbeno stanje krščanskih narodov na Turškem. Toda prizadevanje njihovo se je razbilo ob turški trmi, in komaj da je bilo konec vojske s Srbi, vnela se je med Rusi in Turki druga vojska, o kateri smo že govorili.

Po dovršeni vojski z Rusi je Bolgarska dobila deželno samostalnost; Bosna in Hercegovina sta prišli pod avstrijsko upravo; a razun tega je Turška morala nekoliko sveta odstopiti Rusiji, Srbiji, Grški in Črnigori. S tem pa še nikakor ni bilo

vse dognano. Še so se po ostalih turških krajih zdaj tu, zdaj tam začeli nemiri, in večkrat so evropske vlade znova morale posredovati. Tako so leta 1880. avstrijske, nemške in angleške bojne ladije prišle pred Dulčinj za strah Arbanasom, ki niso hoteli tega mesta odstopiti Črnigori. O državnih prenaredbah ni bilo nikjer nobenega sledú, akoravno so Angleži vedno priganjali turško vlado, da izpolni tolikrat oglašene obljube svoje. Midhat-paša je bil jedini mož, ki je res mislil na potrebne prenaredbe v državni upravi, ali imel je sovražnikov med najbližnjimi sultanovimi sorodniki, in že leta 1877. so mu vzeli čast velikega vezira ter ga izgnali v Italijo. Na zagovor angleškega poslanca je sultan leta 1878. Midhat-pašo sicer pomilostil, ali zaupal mu ni ter ga imenoval deželnega glavarja v Siriji. Nekoliko dobre volje za prenaredbe je imel tudi novi veliki vezir Kheredin-paša, katerega so Francozi priporočali, ali kakorkoli bi začel, vedno je zadel na ovire, ki so mu jih delali Turki starega kopita. Zamerili so mu celó pogodbo z avstrijsko vlado, po kateri je sultan po imenu ostal vrhovni vladar nad Bosno in Hercegovino. Ko je pa Kheredin-paša v egiptovskih homatijah popuščal Angležem in Francozom, moral je tudi on odstopiti meseca julija 1879. Lepih obljub se niti potem ni manjkalo, ali ostale so vedno le obljube. Angleži so se še zmirom nadejali, da bo Midhat-paša kdaj stopil na čelo turškega ministerstva ter znova povzdignil propadajoče cesarstvo, ali v tem so ga leta 1881. okrivili, da je on umoril sultana Abdul-Aziza, in obsodili so ga na smrt. Sultan Abdul-Hamid je obsojenega pašo pomilostil ter za vse žive dni poslal v zapor v neko arabsko trdnjavo, kjer je leta 1884. umrl. Na Turškem je torej vse ostalo pri starem, akoprem se je malo zboljšalo denarno stanje ter nekoliko preuredilo vojaštvo. Brez lastne moči se turška vlada v imenitnejših stvareh hoté ali nehoté mora pokorjavati sklepom evropskih vladarjev.

Bolgarska.

Odkar je konec srednjega veka propala zadnja bolgarska država, živeli in trpeli so Bolgari do naših dnij pod turško oblastjo. Žalostno je bilo, da niti v cerkvi svoji niso našli tolažbe, kajti višji cerkveni glavarji so bili sami sebični Grki, katerim je le bilo mar za lastno korist, a če so kdaj mislili na konec turškega gospodstva, imeli so v mislih svoj grški narod, v katerem bi se imeli utopiti vsi balkanski kristjani grškovzhodne cerkve, če tudi po krvi niso bili Grki. Po takošnih

azorih so grški cerkveni glavarji Bolgare večkrat bolj tlačili ego turški posvetni oblastniki. Ko so se Bolgari v našem sto-tju jeli zavedati narodne svoje posebnosti ter po malem za-eli snovati šole in spisovati knjige v svojem jeziku, izprevideli o kmalu, da so grški škofje največji nasprotniki duševnemu azvoju naroda bolgarskega. Zahtevali so torej, da se imajo za olgarske kraje le bolgarski duhovniki posvečevati za škofe; ali arigrajski patrijarh se je mnogo let silno upiral opravičenim jihovim terjatvam, katere sta zagovarjali ruska in turška vlada.

Med tem se je narodna zavest od leta do leta bolj bu-ila; mladi Bolgari so hodili v svet ter se omikali po raznih vropskih učiliščih; utemeljili so raznih časopisov ter jih z rusko n francosko podporo tiskali na Rumunskem, odkoder so jih o raznih potih vtihotapili črez Donavo v domovino svojo. Po umunskih mestih so se zbirali bolgarski mladeniči in možje er snovali, kako bi osvobodili narod svoj od turškega gospod-tva. Nadejaje se ruske in francoske pomoči, oborožili so se eta 1868. ter vrnili v celih četah domú črez Donavo ter začeli ipor. Toda ruska vlada ni odobravala njihovega začetja, in urški poveljnik Midhat-paša je brez težav zopet napravil mir. Sovraštvo zoper Turke pa so Bolgari odslej vedno kuhali v sebi, n le malo jih je bilo treba izpodbosti, in zopet so vzkipeli. Na agovor ruske vlade je turški sultan dovolil, da se je bolgarska erkev ločila od grške ter leta 1872. dobila svojega bolgarskega škofa v Vidinu. To je bilo nekaj, a ni bilo vse. Bolgarski narod je hrepenel tudi po državni svobodi, zlasti odkar je moral mnogo silovitosti trpeti od surovih Čerkesov, ki so jih Turki naselili na Bolgarskem. Ko so vse tožbe pri vladi v Carigradu bile brez koristi, osnovali so Bolgari leta 1876. po vsej deželi skrivnih prevratnih odborov ter so s pomočjo zvedenih beguncev delali priprave za upor, ki se je meseca maja začel v Drenovi. Uporniki so izpodili turške oblastnike, pobili turške orožnike ter prisilili rojake svoje, da so se vzdignili. Pravi boj pa se je začel, ko je turška vlada proti upornikom poslala neredne voj-ščake ali takozvane baši-bozuke, ki so na Bolgarskem tako strašno razsajali, da svet za vse njihove groze niti zvedel ni. Niso iskali oboroženih nasprotnikov, ampak kamor so prišli, požigali so in morili. Samo v jednem kraju so poklali blizo osem sto mož, žen in otrok, a po vsem Bolgarskem so pomorili kakih dve sto tisoč ljudij. To je upornike le še bolj razkačilo, ali sami niso bili kos turškim divjakom, in morali so čakati in trpeti, dokler jim ni tuja pomoč osvobodila s krvjo namočene domovine. Kako je nato po vsem balkanskem polotoku jelo

vreti, in kako so naposled Rusi prišli turškim kristjanom na pomoč, smo že prej povedali. Turško-ruska vojska se je končala z mirom v Berolinu, kjer so l. 1878. med drugim sklenili da ima Bolgarska od Donave do balkanskih gor biti samostalna kneževina ter turškemu sultanu kot vrhovnemu vladarju svojemu plačevati nekoliko davka. Sredec ali Sofija je postala glavno mesto nove kneževine. Kar se bolgarskega sveta razprostira ob južnem kraju balkanskih gor, zjedinili so v Berolinu v posebno turško pokrajino „Vzhodno Rumelijo“, kateri so podelili deželno samoupravo in določili, da ji sultan mora imenovati krščanskega deželnega glavarja v Plovdivu (Filipopolju) Ruska poverjenika sta novi bolgarski deželi imela urediti po sklepu berolinskega shoda, a zastopnik turškega sultana in konzuli ostalih velikih držav so mu imeli svetovati pri tem imenitnem delu.

Ruski poverjenik za kneževino Bolgarsko, knez Dondukov-Korsakov, sklical je meseca februarja 1879 v Trnovo zbor odličnih Bolgarov, vseh skupaj 231 mož, ter jim predložil črtež nove ustave. Zbrani zastopniki so takoj v prvi seji ugovarjali proti temu, da na shodu ni bilo njihovih rojakov iz južne Bolgarske, in hoteli so se zopet raziti. Knez Dondukov-Korsakov je dva cela dneva imel opraviti z njimi, dokazujoč jim, da za zdaj ni mogoče premeniti temeljnih sklepov vseh evropskih vlad, in komaj jih je pregovoril, da so ostali in se lotili razprave o ustavnem črtežu, ki so ga v marsičem izpremenili. Ovrgli so „starešinstvo“ ali gornjo zbornico ter med drugim uvedli splošno glasovanje pri volitvah v narodno skupščino ali „sobranje“. Sklenili so, da se za izpremembo ustave ali za volitev kneza mora vselej sklicati veliko sobranje, ki bode štelo dvakrat toliko poslancev, kolikor navadna skupščina. Ko je meseca aprila ta takozvana „trnovska ustava“ bila gotova, razpisala je začasna vlada takoj volitve za prvo veliko sobranje, ki se je še istega meseca sešlo v Trnovi ter za prvega kneza bolgarskega izvolilo princa Aleksandra Battenberškega, čegar oče je bil brat ruske cesarice. Evropski vladarji so brez obotavljanja priznali novega kneza, ki se je šel v Carigrad poklonit turškemu sultanu kot vrhovnemu vladarju Bolgarske, potem pa se podal v Trnovo, prisegel na ustavo ter zasedel knežji prestol v Sofiji.

Med tem je drugi ruski poverjenik, general Stolipin, uredil deželno samoupravo na južnem Bolgarskem ali v Vzhodni Rumeliji. Tudi tu niso bili zadovoljni z berolinskim sklepom, ki jih je ločil od severnih bratov, s katerimi so skupaj trpeli in

ɪupaj prelivali kri za osvoboditev od turškega nasilja. Tolali so se, da je ta ločitev začasna, ter se udali v novi red, ko) spoznali, da je tudi pri njih turška oblast le še na videz. aj so dobili svoj deželni zbor, svojo narodno vojsko pod ruɪimi častniki, in krščanskega deželnega glavarja Aleksandra ogoridesa, ki se je v turški službi zval Aleko-paša.

Aleksander I. (1879—1886) je bil premlad in preıalo izkušen, da bi proti domačim in tujim spletkam mogel bdržati svojo voljo ter vselej hoditi pravo pot. Kmalu se je okazalo, da je „trnovska ustava" preveč svobodoumna za Bolare, ki so se komaj rešili petstoletne trde sužnosti in so tudi ili še premalo omikani, da bi znali uživati veliko svobodo. akoj v začetku so se razprtili v tri nasprotne stranke, v libeılno, radikalno in konservativno. Prvo je vodil Cankov, drugo araveloy, v zadnji pa so Grekov, Načović in drugi bili najeljavnejši možje. Aleksander je sprva konservativce pozval v ıinisterstvo, a ko mu ni bilo mogoče tudi v sobranju dobiti onservativne večine, imenoval je liberalnega Cankova za prvega vetovalca svojega, ki pa je že konec leta 1880. zopet odstopil. ajveč je mladi Bolgarski škodovalo nasprotje evropskih vlad, i so skušale na vzhodu skrhati veliko veljavo ruskega cesartva. Hoté ali nehoté se je Aleksander I. v začetku vladanja vojega moral kazati prijatelja Rusom, ki so črez sto tisoč najrepkejših sinov svojih in črez jedno milijardo rubljev žrtvoali za osvoboditev Bolgarov; ko se je pa Aleksandrov brat Ienrik oženil z angleško kneginjo Beatrico, udal se je tudi on opolnoma Angleški ter se dal voditi njenim zastopnikom in aveznikom. Da bi po malem pretrgal vezi z Rusijo, preklical e leta 1881. nenadoma ustavo ter v Švistovu oklical veliko soranje, ki mu je podelilo izredno diktatorsko oblast, da bi mogel rediti in ukrepiti od nasprotnih strank razrovano kneževino. Ruska vlada, ki je po grozni smrti cesarja Aleksandra II. imela omá dosti skrbi, ni se utegnila ustavljati samolastnemu ravıanju bolgarskega kneza; ali novi ruski cesar se je ohladil roti Bolgarom ter jih naposled prepustil njihovi usodi. Toda lomoljubni Bolgari s to izpremembo nikakor niso bili zadooljni; mnogo jih niti ni prišlo na sobranje, ko so videli, da odo ondi v manjšini; Karavelov je še o pravem času uskočil Plovdiv, Cankova pa so zasačili ter ga v Ruščuku imeli neoliko časa pod stražo.

Silno nasprotje, ki so ga liberalci in radikalci skazovali roti odločujočim konservativcem, jelo je kneza Aleksandra skreti, in leta 1882. se je sam podal v Petrograd in prosil ce-

sarja Aleksandra III., naj bi mu dva zvedena ruska general poslal za ministra, da bi Bolgarsko rešila anarhije. Ruski cesa mu je prošnjo uslišal, in kmalu nato sta generala Sobolev i Kaulbars prišla v Sofijo. Ruska generala se nista mogla spo- razumeti z bolgarskimi svojimi tovariši, ki so se bili do do- brega zapletli v zanke tujih spletkarjev; pooblaščena od cesarj svojega sta torej zahtevala, da se knez odreče diktatorsk oblasti ter ponovi trnovsko ustavo. Knez se je nekoliko obo- tavljal, potem pa se udal s pogojem, da se ustava nekolik prenaredi. Zgodilo se je po njegovi želji, ali kakor hitro se j sobranje zopet sešlo, začele so se tudi zdražbe in nasprotja med strankami, ki so mlado Bolgarsko popolnoma razrovale. V ta- košnih razmerah Sobolev in Kaulbars nista mogla dolgo ostat v bolgarski službi, pa sta se vrnila na Rusko. Zdaj ni bilo pr bolgarski vladi nobene stalnosti, in kmalu so najnezmožnejši i najpredrznejši ljudje postali ministri, in kakoršni so bili oni takošna je leta 1884. bila tudi večina v sobranju. Ruski čast- niki so se drug za drugim vračali domú, a kar jih je še ostalo na Bolgarskem, pečali so se zgolj le z vojaštvom, a niso se vtikali v državne stvari.

Težko je danes reči, kakošne skrivne moči so takrat sku- paj delovale, da se je preobrnilo na Bolgarskem vse narobe. Kakor da bi bili pozabili vse, kar je bilo, kazali so zdaj Bol- gari pri vsaki priliki, na shodih in v časopisih, s peresom in z živo besedo očitno sovraštvo do Rusov. V tem jih je še bolj ukrepilo čudno naključje, da so jim ruski nasprotniki pomagali zjediniti južno in severno Bolgarsko, kar je vedno bila največja želja vsakega Bolgara, katerekoli stranke si bodi. V Vzhodni Rumeliji je Aleko-pašo leta 1884. zamenil novi deželni glavar Gavril-paša, ki je nagibal na rusko stran ter se s tem zameril turški vladi, kateri tudi sicer ni vladal po volji. V splošni te- danji zmešnjavi so se dogovorili prevratniki obeh bolgarskih dežel, in ohrabreni od angleških zastopnikov so dne 18. sep- tembra 1885. v Plovdivu napravili državno prekucijo. Dežel- nega glavarja so zasačili v njegovem stanovanju, imenovali za- časno vlado ter oklicali, da se ima južna Bolgarska s severno zjediniti v jedno jedino državo. Narod in vojščaki so bili vsi veseli oglašene državne izpremembe, in kdor je bil za orožje, pripravljal se je na boj, ko bi Turki prišli črez mejo. Knez Aleksander I. je takoj priznal zjedinjeno Bolgarsko ter že dne 20. septembra prišel v Plovdiv, da je po svojem uredil deželno vlado.

O plovdivskem prevratu ljudje različno sodijo; to pa je gotovo, da se zjedinjena Bolgarska nikakor ni ukrepila, ampak

da je ostala razrovana od domačih nasprotnih strank, od tujih vlad pa postala še bolj odvisna nego poprej. Ruski cesar nepostavnega prevrata ni odobraval ter je vse ruske častnike pozval iz bolgarske službe domú. Turški sultan ni nad upornike poslal vojske, ampak pritožil se je zoper nje pri evropskih vladarjih, ki so po zastopnikih svojih v Carigradu ostro grajali dogodbe plovdivske ter Bolgarom prepovedali, da ne smejo upora širiti črez turške kraje, niti ob meji zbirati vojščakov. Že so se tudi Srbi in Grki jeli gibati in pripravljati na vojsko, kajti bali so se, da ne bi Bolgari segali po takih turških krajih, katere si oni za prihodnjost lasté. Bolgari so se nekoliko časa nadejali, da bodo zvabili Srbe na svojo stran; ali ni se jim posrečilo, in brž ko so se srbski in bolgarski vojščaki dne 13. novembra ob meji nekoliko spoprijeli, napovedal je srbski kralj Milan vojsko. Bolgari so bili v veliki zadregi, kajti ker so vsi Rusi stopili iz službe, bili so skoro čisto brez višjih častnikov, in z največjim naporom so komaj toliko vojščakov nabrali, da jih je bilo za pol manj nego srbskih. To je bil uzrok, da je kralj Milan le z malo vojsko šel črez mejo. Ali zmotil se je. Bolgari so se hrabro branili in po hudih bojih pri Slivnici so dne 22. novembra Srbe do dobrega zmagali ter jih zagnali nazaj. Zmagoviti Aleksander zdaj ni odjenjal, dokler ni stopil na srbska tla ter prišel v Pirot, kjer mu je avstrijski poslanec izročil skupno pismo velikih držav, da ne sme nadaljevati vojske. Nato so sklenili premirje, dne 3. marca 1886 pa v Bukareštu podpisali mir, po katerem je vse tako ostalo, kakor je bilo pred vojsko.

Med tem so v Carigradu zastopniki evropskih vlad imeli pomenek zastran Vzhodne Rumelije, in že dne 25. novembra 1885 so sklenili, da ima turški poverjenik iti v Plovdiv ter v imenu sultana prevzeti vlado, dokler s pomočjo evropskih konzulov ne napravi mirú. Še le po dovršeni srbsko-bolgarski vojski je turški poverjenik mogel priti v Plovdiv, ali takoj se je prepričal, da se zlepa ne dá več povrniti stari državni red. Turški sultan je tedaj odjenjal ter bolgarskega kneza priznal za deželnega glavarja svojega v Vzhodni Rumeliji. V resnici je torej Bolgarska ostala zjedinjena, ali še zmirom je pogrešala stanovitnega državnega reda. Dne 21. avgusta 1886 so se vzdignili vojščaki, in knez Aleksander se je odpovedal knežjemu prestolu ter se vrnil domú na Nemško. Pred odhodom je imenoval nepostavno vladarstvo, v katerem si je silovíti Stambulov znal prisvojiti največjo oblast. Žalostni časi so se začeli na Bolgarskem; najstarejši rodoljubi in najvišji vo-

jaški častniki so se jeli neusmiljeno preganjati, in z vojaško silo so se zatirali upori, ki so se zdaj tu, zdaj tam vneli zoper nepostavne oblastnike. Le-ti so tedaj iskali novega kneza in naposled so zvabili princa Ferdinanda Koburškega, da je leta 1887. prišel na Bolgarsko in zasedel prazni knežji prestol, akoravno ga evropske vlade niso priznale za postavnega vladarja.

Rumunska.

Današnji Rumunci so potomci rimskih vojščakov, ki so se nekdaj ob času rimskega cesarstva naselili ob dolnji Donavi in na Erdeljskem. Pozneje so se med nje naselili slovanski rodovi ter se z njimi zmešali v jeden narod rumunski, ki govori italijanskemu podoben jezik. V srednjem veku so Rumunci mnogo trpeli od raznih azijatskih divjakov, ki so črez njihova polja drli v Evropo, in še le po odhodu Mongolov leta 1241. so se nekoliko oddahnili. Takrat so se osvobojeni prebivalci zjedinili v dve sosedni deželi, v Vlaško in v Moldavo, ki sta imeli vsaka svojega vojvodo. Toda premali sta bili te vojvodini, da bi mogli ostati sami svoji, pa sta se hoté ali nehoté morali podati pod vrhovno oblast zdaj poljskih, zdaj ogerskih kraljev, a naposled se pokoriti turškim sultanom. V drugi polovici sedemnajstega stoletja se je v podonavske kraje naselilo mnogo grških rodbin, po katerih se je med Rumunci do dobrega utrdila grško-vzhodna cerkev. Leta 1716. so Turki odpravili deželno samostalnost Moldave in Vlaške, a namesto vojvod jim je turški sultan iz odličnih rumunskih rodbin imenoval deželne namestnike svoje ali takozvane „hospodarje“ ter poleg njih v obeh deželah namestil turške vojaške posadke. Navadno je to čast dobil, kdor je največ plačal za njo. Odkar so se začele vojske med Rusi in Turki, skusili sta Moldava in Vlaška mnogo vojsknih nadlog, ali zato sta v ruskem cesarju dobili mogočnega zavetnika zoper turško nasilje. Leta 1821. je Grk Ypsilanti v podonavskih deželah netil upor zoper Turke, ali ni bil srečen, pa je moral uskočiti na Avstrijsko. Po drinopoljskem miru leta 1829. je Turška ruski vladi priznala pravico, da brani Moldavo in Vlaško, kjer se je odslej obudila silna želja, da bi se obe deželi zjedinili v jedno. Leta 1848. sta tudi podonavski kneževini imeli svojo prekucijo. Nezadovoljni boljari so se vzdignili zoper tedanje hospodarje v Jašu in Bukareštu, in ni ga bilo mirú, dokler niso turški in ruski vojščaki prišli črez mejo. Dotedanja hospodarja sta se morala umakniti novima, ki sta bila le na sedem let izvoljena ter se

morala posvetovati s posebnim boljarskim odborom. Leta 1851. so se ruski vojščaki vrnili domú; ali prišli so kmalu zopet leta 1853., ko so se s Turško začele homatije, iz katerih se je izlegla krimska vojska.

Ko so zastopniki evropskih vlad po končani vojski v Parizu ukrepali mir, niso se zaradi Moldave in Vlaške mogli do dobrega sporazumeti, le malo ruskega sveta ob donavskem ustju so dali Moldavi. V tem je prav istega leta potekla sedemletna doba, ki sta jo ruska in turška vlada leta 1849. določili tedaj imenovanima hospodarjema. Do novih volitev sta turška kajmakama ali namestnika vodila državno upravo. Ker so Francozi zoper prve volitve ugovarjali, morala je vlada razpisati druge, in zdaj sta oba deželna zbora, moldavski in vlaški, meseca oktobra 1857 sklenila, da se imata obe deželi zjediniti v kneževino Rumunsko. S tem sklepom nista bili zadovoljni Angleška in Avstrija, najmanj pa Turška, ki je deželna zbora razpustila. Akoprem si je francoski cesar Napoleon III. zdaj na vso moč prizadeval, da bi se Rumuncem izpolnila davna njihova želja, ni mogel doseči drugega, nego da so zastopniki evropskih vlad na pomenku v Parizu dovolili skupno najvišje sodišče v Fokšanu in neko državno svetovalstvo, ali obe kneževini sta imeli ostati ločeni, vsaka pod svojim hospodarjem ali knezom, ki je turškega sultana morala priznavati za vrhovnega vladarja ter mu plačevati nekaj davka. Nato je konec januarja 1859 deželni zbor moldavski izvolil kneza Aleksandra Kuso, a ravno tega je štirinajst dnij pozneje izvolil tudi vlaški zbor za svojega. Francoska in Ruska sta bili zadovoljni, ostale države pa so bile osuple, pa so naposled rade ali nerade Kuso priznale za kneza obeh podonavskih dežel, ki sta se leta 1862. z velikim hrupom oklicali za jedino kneževino Rumunsko.

Toda Rumunci niso bili dolgo zadovoljni z novim knezom svojim in prav odločno so mu nasprotovali na deželnem zboru. V tem je knez Kusa leta 1864. poslance z vojščaki razgnal, samolastno prenaredil volilni red, in posrečilo se mu je, da je narod pri splošnem glasovanju z velikansko večino odobril njegove prenaredbe ter ga slavil „rešitelja domovine“. Kusa je zdaj marsikaj dobrega storil ter med drugim kmeta osvobodil tlake, ali s samolastnim svojim vladanjem je silno razdražil mogočne boljare, ki so se zarotili zoper njega. Po noči dne 24. februarja 1866 je štirideset zarotnikov pridrlo v njegovo spalnico ter ga prisililo, da se je odrekel prestolu ter bežal iz dežele. Uporniki so takoj osnovali začasno vlado ter jeli iskati novega kneza. Naposled se jim je udal princ Karol Hohen-

zollern-Sigmaringenski ter navzlic ugovoru evropskih velikih držav sprejel volitev. Preoblečen je srečno potoval skoz Avstrijo ter dne 22. maja 1866 nastopil vlado kot knez Karol I. Pruska vlada je potolažila razkačenega turškega sultana in pregovorila tudi ostale velike države, da so meseca oktobra priznale novega rumunskega vladarja. Največ skrbi je knezu Karolu delalo slabo denarno stanje, katero se ni dalo zlahka urediti. Kmalu pa so mu tudi radikalci prizadevali mnogo sitnosti, in leta 1871. se je Karol že hotel odpovedati vladarski oblasti, ali nemška in avstrijska vlada sta ga pregovorili, da je ostal; a do dobrega se je umiril, ko so pri novih volitvah zmagali konservativci.

Ob rusko-turški vojski je rumunska vlada meseca februarja 1877 s posebno pogodbo dovolila, da so ruski vojščaki šli skoz Rumunsko, sama pa se ni udeležila vojske, dokler je daljne dogodbe niso prisilile, da je odločno stopila na rusko stran. Kakor hitro so namreč Turki iz Vidina streljali črez Donavo na rumunski Kalafat, oklical je deželni zbor v Bukareštu dne 22. maja 1877 Rumunsko za neodvisno državo, in Karol sam je vojščake svoje peljal pred Plevno Rusom na pomoč. V berolinskem miru so evropske vlade priznale državno neodvisnost Rumunske ter ji dosodile Dobrudžo, za katero je ta Rusiji povrnila tisto malo sveta, ki ga je po krimski vojski dobila v Besarabiji. Ko je vse to bilo poravnano, uredila je vlada denarno gospodarstvo ter s posebno postavo določila, da ima knezu Karolu, če bi umrl brez otrok, slediti njegov mlajši brat. Imenitnejše nego to pa je leta 1881. bil jednoglasni sklep narodne zbornice, da se ima knez povzdigniti v kralja rumunskega. Tudi starešinstvo se je navdušeno pridružilo sklepu dolnje zbornice, in ko so izpremembo odobrile ostale evropske vlade, kronali so v Bukareštu dne 22. maja 1881 z veliko svečanostjo kneza Karola I. za kralja. Kakor sosedna Bolgarska se je jela tudi Rumunska odvračati od Ruske ter bližati avstrijsko-nemški zavezi.

Srbija.

V Drinopolju leta 1829. sta Ruska in Turška zagotovili samostalnost Srbije, in leta 1830. je sultan kot vrhovni glavar priznal Miloša Obrenovića za srbskega kneza, katerega so rojaki njegovi že prej dvakrat izvolili s pristavkom, da bodo za njim vladali prvorojeni njegovi nasledniki. Miloš je prav samolastno vladal ter je kakor kak turški paša terjal, da so mu ljudje tlako delali in drugega več. Večkrat so obrtniki v Belem-

gradu morali zapreti svoje prodajalnice ter iti knezu seno spravljat. Uradnike je Miloš, kakor da so hlapci njegovi, po čudni volji svoji zdaj povzdigoval, zdal poniževal, povečal jim borno plačo in zmanjšal, kakor se mu je zdelo, a dal jih je tudi šibati. Trgovina s tujimi deželami je bila čisto njegova stvar; kdor je imel kaj pridelkov specati, moral jih je dati knezu, ki jim je sam ceno odločil, potem pa z velikim dobičkom prodajal na tuje. V stanovitnost takošnega vladarstva niti sam ni imel mnogo vere, pa si je za nabrane denarje kupoval velika posestva na Vlaškem. Pozval je sicer nekoliko zvedenih in izkušenih mož ter jim naročil, da po vzoru Napoleonovega zakonika napravijo nov srbski zakonik; ali ko so postave bile izdelane in jih je zbor odličnih srbskih mož odobril, ni se knez zmenil za-nje in samolastno je dalje vladal kakor poprej. Priprosti kmetje so pač bili zadovoljni s knezom, ki jih je osvobodil prejšnje sužnosti, odličnejši in zaslužni možje pa nikakor niso mislili trpeti njegovega nasilja. Najimenitnejši med njimi so se v Kruševcu zarotili, in meseca januarja 1835 so oborožena krdela iz vseh krajev stopala proti Kragujevcu. Knez Miloš je upornike potolažil ter takoj meseca februarja sklical narodno skupščino, na kateri je obljubil, da bo imenoval ministre in državno svetovalstvo; da bo vsem državljanom zagotovil osebno svobodo in varnost imetja ter drugega več. Ali obljube so bile obljube, in ostalo je vse pri starem. Leta 1836. in 1837. so imenitni možje pred silovitim knezom bežali iz dežele. Da bi bilo nepostavne samolastnosti konec, pozvala je turška vlada v soglasju z rusko leta 1838. srbske zastopnike v Carigrad, da so skupaj s pooblaščenci turške vlade ustanovili temeljni državni red za Srbsko. Sklenili so, da se knez mora v vseh imenitnih državnih stvareh posvetovati s starešinstvom, v katerem bo vsak od sedemnajsterih okrajev imel po jednega zastopnika. Starešine bo imenoval knez, ali brez privoljenja turškega sultana jim te časti ne bo smel vzeti. Tudi bo knez državna opravila moral razdeliti med četvetero ministrov, ki bodo vsako leto dajali starešinstvu odgovor. Brez privoljenja starešinstva torej knez ne bo smel ne davkov pobirati, ne vojščakov nabirati, niti uradnikov imenovati in plačevati.

Po teh ustanovah je knez Miloš skoro same prvake nasprotnikov svojih imenoval za starešine in ministre, ali nadejal se je, da bo s pomočjo kmetskega ljudstva zopet odpravil vse te naprave, ki mu omejujejo vladarsko njegovo oblast. Kmetje so se res dali naščuvati od kneževskih podpihovalcev, ki so jim govorili, da bodo odslej namesto jednega imeli sedemnajst go-

spodarjev. Že so se v Kragujevcu in v nekih drugih krajih vzdignili; ali med tem ko so v Belemgradu ostro pazili na kneza, šel je poveljnik z vojščaki nad upornike in jih užugal. Pri Kragujevcu so ujeli knezovega brata Jovana, ki niti tajil ni, da je snubil ljudi za brata svojega. Ko se je Vučić vrnil v Beligrad, zmenil se je med potjo z nekimi starešinami, ki so mu naproti prišli, potem pa je z oboroženimi vojščaki šel h knezu na stan ter ga prisilil, da je vladarski prestol odstopil svojemu sinu (dne 13. junija 1839). Ne da bi komu za slovo rekel kako besedo, podal se je Miloš molčé k Savi ter se prepeljal na Avstrijsko.

Po Miloševem odhodu je prav za prav njegov starejši sin Milan bil srbski knez. Ali Milan je bil tako bolan, da mu niti niso povedali usode očetove, ampak rekli so mu, da je šel na potovanje ter za ta čas njega imenoval za namestnika svojega. V tem je Milan umrl, ne da bi vedel, da je bil srbski knez. Po njegovi smrti je njegov mlajši brat Mihael (1840—1842) zasedel knežji prestol srbski, in brez ovir ga je turški sultan potrdil. Dasi mlad, imel je Mihael lepih darov in mnogo dobre volje. Rad je v državne službe sprejemal avstrijske Srbe, ki so bili bolj izučeni nego domači, ter je z njihovo pomočjo skušal zboljšati upravo, sodnije in šole. Ali s tem je le pomnožil število svojih nasprotnikov, ki so vedno rovarili in niso dali, da bi se Srbija mirno razvijala. Bilo jih je, ki so se bali, da ne bi sin vladal samolastno kakor oče, in drugih, ki so si Miloša želeli nazaj. Poslednji je največ privržencev imel med kmeti, ki so se vzdignili in zahtevali, da se pozove stari knez nazaj, vlada pa preseli v Kragujevac. Mihael se je držal srednje poti; kmete je užugal ter se nato res za nekoliko časa preselil v Kragujevac; a drugi njegovi nasprotniki, ki so se zoper njega zavezali s Turki, bežali so najprej k turškemu paši v belograjsko trdnjavo, odtod pa v Carigrad. Med njimi je najmogočnejši bil poveljnik Vučić. Na zagovor turškega sultana je knez Mihael begunce pomilostil ter jim dovolil, da so se povrnili na Srbsko. Toda oslanjaje se na turško pomoč, jeli so knezovi nasprotniki takoj zopet rovati. Vučić je sam obhajal tiste kraje, v katerih je imel največ prijateljev, nabral kakih 2000 oboroženih mož ter se z njimi utaboril na nekem griču pri Kragujevcu. Knez Mihael je meseca avgusta 1842 le z malim krdelcem šel iz Belegagrada, ali med potjo se mu je dobrovoljno pridružilo čim dalje več udanih privržencev, in kmalu je nabral deset tisoč mož. Bili so hrabri junaki, toda prišedši pred Kragujevac le niso imeli srca, da bi udarili na rojake

svoje ter so kneza prosili, naj se z Vučićem zlepa pobota. Knez jim je željo izpolnil ter poslal nekoliko mož v nasprotni tabor, da čujejo Vučićeve terjatve. Vučić je poslance prav ljubeznivo sprejel in jim rekel, da nima prav nič zoper kneza, ampak le to zahteva od njega, da odpravi zoperne ministre in svetovalce svoje ter zniža davke. Mihael se v to ni udal, nadejaje se, da bo z orožjem ukrotil predrznega upornika. Premeteni Vučić je med tem knezove privržence še bolj zbegal, in kakor hitro je jel iz topov streljati, razkropili so se na vse strani. Mihael se je tedaj z malo peščico vojščakov vrnil proti Belemugradu, kjer se je brez obotavljanja prepeljal v Zemun na avstrijsko stran.

Zmagoviti Vučić je zdaj prišel v Beligrad ter se s prijatelji svojimi začasno polastil vladarske oblasti, dokler se ni sešla narodna skupščina ter izvolila novega kneza. Že dne 14. septembra 1842 so se zbrali možje iz vseh krajev in niso mnogo ugibali, ampak ker takrat nihče ni maral za Obrenoviće, oklicali so kar takoj z velikim veseljem in vriskanjem Aleksandra I., sina rajnkega Kara-Gjorgjevića, za kneza, ki je volitev sprejel ter mogočnega Vučića imenoval ministra za notranje stvari. Turška ti izpremembi ni nasprotovala, saj so ji novi oblastniki bili ljubši in bolj udani nego Obrenovići; ali ruska in avstrijska vlada sta ugovarjali in zahtevali drugo volitev. Dne 15. junija 1843 se je torej narodna skupščina zopet sešla, pa zopet jednoglasno izvolila **Aleksandra Kara-Gjorgjevića** (1842—1858). Avstrija in Rusija sta zdaj priznali novega kneza, a le to sta zahtevali, da je Vučić na nekoliko časa šel iz dežele. Odslej se je Srbija nekoliko let mirno razvijala. Krimske vojske se ni udeležila, dasi je narod odločno kazal sočutje svoje za Ruse, med tem ko je knez nagibal na avstrijsko stran. S tem se je knez jako zameril srbskim rodoljubom, še bolj pa jih je razdražil, ker leta in leta ni sklical narodne skupščine. V samem starešinstvu so skovali zaroto zoper kneza, ki je sicer še o pravem času zasačil upornike ter jih dejal v zapor. Na ugovor turške vlade jih je moral zopet izpustiti, povrniti jim njihovo čast ter pozvati v ministerstvo starega Vučića in Garašanina, ki je bil nasprotnik Avstrije. Dne 12. decembra 1858 se je sešla tudi narodna skupščina, ki je takoj pokazala silno nasprotje zoper Aleksandra Kara-Gjorgjevića. Poverjeniki turške vlade so skušali posredovati, pa bilo je že prepozno; kajti dne 22. decembra 1858 je skupščina kneza pozvala, da se odpove vladarski oblasti. Kara-Gjorgjević je zbežal v trdnjavo k turškim vojščakom ter čakal prilike, da

bi se vrnil na prestol; ko je pa videl, da je ves narod in vsa vojska zoper njega, in da se od nikoder nima nadejati pomoči, udal se je v trdo usodo ter se umaknil staremu knezu Milošu Obrenoviću (1859—1860), ki je dne 6. februarja 1859 prišel v Beligrad. Srbi so v njem še vedno spoštovali osvoboditelja svojega, pa so mu zopet zaupali. Dne 26. septembra 1860 je Miloš umrl jeden in osemdeset let star.

Od njegovega sina in naslednika Mihaela (1860—1868) so se srbski rodoljubi nadejali, da bo osvobodil brate njihove po sosednih turških deželah, kjer so takrat bili veliki nemiri in so se tudi Črnogorci zopet zgrabili s Turki. Ko so se l. 1862. v Belemgradu sprli meščani s turškimi vojščaki, umaknili so se poslednji v trdnjavo ter jeli iz topov streljati na mesto. Srbi so takoj zgrabili orožje in se pripravili na boj, ali vladarji velikih držav so zdaj ubranili vojsko in ustanovili, da smejo Turki le v štirih srbskih trdnjavicah imeti svoje posadke, a do dobrega se morajo izseliti iz takozvanega turškega kota v Belemgradu. Največ zasluge pri tem je imel knez Mihael, ki je s previdnim vladanjem svojim sploh jako povzdignil veljavo Srbije ter ukrepil državni red. Modro je porabil vsako nemirno gibanje v turškem cesarstvu in leta 1867. je dosegel, da so turške vojaške posadke zapustile prav vse trdnjave srbske, in da je v prihodnje jedino znamenje vrhovne oblasti turškega cesarja bilo to, da je na trdnjavah poleg srbske zastave vihrala tudi turška. Te izpremembe nikakor niso bile po volji srbskim sovražnikom, ki so želeli, da bi domača nesloga razjedala mlado državo. Znova so upali, ko je izgnani Aleksander Kara-Gjorgjević iskal pota, da bi se povrnil na srbski prestol. Njegovi prijatelji, na čelu jim dva njegova sorodnika, skovali so v Belemgradu zaroto, in dne 10. junija 1868 so v parku v Topčideru planili na šetajočega kneza Mihaela Obrenovića in ga umorili. Toda pravega namena svojega le niso dosegli. Začasna vlada je hitro sklicala narodno skupščino, in ta je za kneza oklicala Milana Obrenovića (1868—1889), vnuka Miloševega brata. Milan je takoj prišel iz Pariza, kjer se je odgajal, ter zasedel vladarski prestol srbski. Morilce so polovili in postreljali, a glavarja njihovega, Aleksandra Kara-Gjorgjevića, katerega ogerska vlada ni hotela izročiti, obsodili so nenavzočnega na dvajset let v ječo. Turška in druge evropske vlade so novega kneza brez ugovora priznale, in zopet je bil mir na Srbskem.

Ker je Milan takrat bil še premlad, stopilo je namesto njega na čelo države vladarstvo, v katerem je najimenitnejši mož bil zvedeni rodoljub Ristić, odločen prijatelj Rusije, za

katero je tudi velika večina srbskega naroda. Ko je pa Milan postal polnoleten ter meseca avgusta leta 1872. sam prevzel vlado, odpustil je zaslužnega Ristića iz svetovalstva svojega ter se čim dalje bolj sprijaznil z avstrijsko-ogersko vlado. To seveda ni bilo po volji mlado-srbski stranki ali „srbski omladini“, ki se je le v zvezi z Rusijo nadejala, da se bodo kdaj uresničile želje njene ter se vsi srbski kraji zjedinili v jedno skupno državo. Prijateljstvo med srbsko in rusko vlado se je zopet nekoliko ponovilo leta 1875., ko se je Milan na Dunaju zaročil z lepo rusko kneginjo Natalijo Morusijevo ter Ristića postavil na čelo ministerstva. Omladina je zopet upala ter bila polna navdušenja za boj proti Turkom; saj se je z njo ujemala narodna skupščina ter ves narod, kateremu se je naposled pridružil sam knez Milan. Avstrijska vlada je tedaj posredovala ter Srbe pregovorila, da za zdaj še niso šli pomagat krščanskim bratom svojim, ki so se vzdignili v Hercegovini in Bosni. Zato pa se rodoljubni Srbi nikakor niso dali odvrniti, da ne bi upornikom pošiljali dobrovoljcev, orožja in drugih potrebščin. A kakor hitro so l. 1876. Črnogorci Turkom napovedali vojsko, jeli so se tudi Srbi na njo pripravljati, in zopet je Ristić bil minister. Rusija je te priprave odobravala, in akoprem se za zdaj še ni udeležila bojevanja, dajala je vendar balkanskim Slovanom obilno podpore ter Srbom poslala generala Črnajeva in drugih zvedenih vojaških častnikov.

Dne 3. julija 1876 je Črnajev z glavno srbsko vojsko, ki je štela 47.000 mož, na jugo-vzhodu prestopil turško mejo; poveljnik Lešjanin je kakih 16.000 vojščakov peljal črez reko Timok; ob Ibaru je Zach zbral 13.000 mož, na zahodni meji pa je Alimpić ob Drini imel krdelo od 18.000 vojščakov. Črnajev ni bil kaj srečen: turški poveljnik Abdul-Kerim-paša ga je zagnal nazaj črez mejo. V Aleksincu se je Črnajev dobro zavaroval ter šest dnij hrabro odbijal naskoke Abdul-Kerimove, dokler ni Horvatović z druge strani prišel Turkom za hrbet ter jih zapodil črez reko Moravo. Ko je pa Abdul-Kerim-paša med tem pomnožil svojo vojsko, udaril je dne 1. septembra znova na Srbe ter po jako hudem boju Črnajeva prisilil, da je črez jednajst ur odjenjal ter se z glavno vojsko umaknil proti Deligradu. Ostali srbski poveljniki niso bili srečnejši, le Alimpić je bosenskim upornikom olajšal vojskovanje, ker so se turški vojščaki po večjem obrnili proti srbski meji. Velike države so tedaj pregovorile turško vlado, da je dne 14. septembra nasprotnikom dovolila premirje na deset dnij, ki so ga potem podaljšali še za šest dnij. Toda dogovarjanja zastran mirú so se

razbila, in boj se je zopet začel. Jedni in drugi so se hrabro branili v svojih utrdbah, in še le 22. oktobra je Abdul-Kerim vzel Srbom vas Djunis ter jih zagnal nazaj za reko Moravo, a dne 29. oktobra je Črnajev Turkom moral prepustiti Aleksinac ter se čisto umakniti v Deligrad. Na zagovor ruskega cesarja je turški sultan dne 1. novembra 1876 znova sklenil premirje na dva meseca. Med tem so se pogajali zaradi mirú, katerega je turški sultan podpisal dne 4. marca 1877. Srbija je obdržala tiste meje, ki jih je imela pred vojsko. Ko se je kmalu nato začela vojska med Rusi in Turki, vzdignili bi se takoj tudi Srbi radi in že so se znova jeli oboroževati; ali zadnje nezgode so Milana preplašile, in obotavljal se je, dokler ni došlo poročilo, da so Rusi vzeli Plevno. Tedaj se je ohrabril, napovedal Turkom vojsko, šel črez mejo, osvojil Niš ter stopal dalje proti Mitrovici. Odločile pa so tudi za Srbe ruske zmage, po katerih so evropske vlade na shodu v Berolinu razglasile Srbijo kot neodvisno državo ter jo nekoliko povečale. Pri uravnavanju meje je še bilo nekoliko prepirov, ki so se pa brez boja končali. Meseca novembra 1879 se je srbska narodna skupščina prvikrat sešla v Nišu ter očitno kazala nevoljo svojo na Avstrijo zaradi Bosne in Hercegovine, ki so ju Srbi sebi lastili. Zastran zidanja novih železnic in zastran trgovinske pogodbe se je Srbska še bolj sprla z Avstrijo, in ta razpor se je polegel, ko je Ristić leta 1880. stopil iz ministerstva.

Z dovoljenjem velikih držav je narodna skupščina dne 6. marca 1882 srbsko kneževino povzdignila v kraljevino ter Milana oklicala kralja. Toda novo kraljestvo se ni srečno začelo. Denarni polom pri zidanju železnic je obudil nasprotje v narodni skupščini, v kateri so postajali radikalci čim dalje predrznejši. Malo je koristilo Milanu, da je zopet in zopet razpustil skupščino; da je brzdal časopise ter z drugimi pripomočki omejil državljansko svobodo. Nezadovoljstva je bilo le še več; meseca oktobra 1882 je vdova nekega obsojenega vojaškega častnika streljala na Milana, dasi ga ni zadela; princ Peter Kara-Gjorgjević se je oženil s črnogorsko kneginjo Zorko ter kazal, da si lasti pravico do srbskega prestola, a konec leta 1883. se je v okrajih ob Timoku začel upor, da so ga z vojaško silo morali zadušiti. Dvajset upornikov so ustrelili, a kakih šest sto so pometali v ječe. Med tem je kralj Milan vsak čas menjal svetovalce svoje ter se do dobrega zavezal z Avstro-ogersko. Leta 1884. se je z Bolgarsko začel nov prepir zastran meje in ni se polegel, dokler niso druge dogodbe konec leta 1885. bile uzrok vojski, v kateri so Bolgari pri Slivnici

magali Srbe. Po miru v Bukareštu je zopet bilo vse tako, akor pred vojsko. Srbi so čim dalje manj marali za kralja Ailana, ki je ostro preganjal nasprotnike svoje, zlasti privržence Rusije ter najvišjemu cerkvenemu glavarju zaraditega vzel nje- ;ovo čast. S samo kraljico Natalijo, ki je kot rojena Rusinja edno zagovarjala zavezo z Rusijo, sprl se je Milan do dobrega er se leta 1888. proti cerkvenim postavam samolastno ločil od ıje. Naposled pa je sam izprevidel, kako si je z nepremišljenim avnanjem svojim odtujil narod srbski, a da bi odvrnil večje ıevarnosti, ponovil je svobodoumno državno ustavo ter se nato lne 3. marca 1889 odpovedal prestolu. Nasledil ga je malo- etni njegov sin Aleksander I. (1889—), a dokler ne od- 'aste, stopilo je na čelo države vladarstvo treh mož, med :aterimi je Ristić najimenitnejši.

Črnagora.

Po smrti slavnega Petra I. je po njegovi želji najvišjo :erkveno in posvetno oblast v Črnigori prevzel sin mlajšega ıjegovega brata, Peter II. Petrović Njeguš (1830—1851). Novi vladika se je odlikoval z lepimi duševnimi zmožnostmi; 'azun materinega jezika srbskega je govoril ruski in italijanski, ı naposled se je učil tudi francoski in nemški. Potoval je nnogo po svetu, zlasti po Italijanskem in Avstrijskem, a domá se je najrajši pečal s knjigo, in po lepih svojih pesniških delih spada med najboljše hrvatske in srbske pisatelje tedanje dobe. Leta 1834. je v Cetinju utemeljil prvo tiskarno, ali ko je hrab- 'im Črnogorcem zmanjkalo streliva, prelili so vse črke te male lvorske tiskarnice v krogle za puške. Dasi je Peter II. bil ako miroljuben, vendar se ni ustrašil bojev s Turki, zoper ka- ;ere so Črnogorci večkrat šli na pomoč krščanskim bratom svojim v sosedni Hercegovini. Imeniten je bil boj zoper gro- zovitnega Smail-Aga Čengića, katerega je ustrelil junak Novica Cerović. Po vzgledu svojega strica je Peter II. zboljšal državno ıpravo v Črnigori ter imenoval starešinstvo, ki je ob jednem oilo najvišja zakonodajna in sodnijska oblast. Za zunanje stvari je imenoval posebnega ministra. Osnoval si je telesno stražo od tridesetih krepkih in lepih momkov, ki so se zvali „perja- nici“, ki so stražili pred samostanom njegovim, dokler si ni dal zidati posebne hiše. Prizadevanja njegovega, da bi narod svoj malo povzdignil v omiki, pa hrabri črnogorski junaki ta- krat še niso znali ceniti. Leta 1849. je Peter II. jel bolehati in ni več okreval. Umrl je leta 1851. Pred smrtjo je pripo- ročal, naj Črnogorci vedno ostanejo dobri prijatelji Avstrije.

Peter II. je bil zadnji vladika črnogorski, kajti njegov bratranec in naslednik je po lastni želji in po želji naroda svojega prevzel samo posvetno vladarsko oblast ter se zval knez Danilo I. (1851—1860). Ta izprememba ni bila po volji turški vladi, ki se je bala, da ne bi kneževska oblast postala nasledovalna, in leta 1852. je poslala Omer-pašo z veliko vojsko proti Črnigori; ali temu se je odločno uprla Avstrija, in ko se je njenemu ugovoru pridružila Rusija, pozval je sultan vojsko svojo nazaj. Večja nevarnost je mlademu knezu pretila od domačih njegovih nasprotnikov, katere je vodil njegov stric Peter Petrović, brat rajnkega vladike. Poslednji je Petra imenoval predsednika starešinstvu, a kedar je šel na potovanje, prepustil mu je kot namestniku svojemu vladarska opravila. Peter je tedaj sam dobil veliko veljavo, pa je isto povečal tudi starešinam, a med tem ko je knez Danilo bil v Petrogradu, polastil se je nepostavno skoro vse vladarske oblasti. Prišedši domú, dal je Danilo predrznega Petra zgrabiti in pripeljati na trg, a tu vpričo zbranega ljudstva je razglasil oporoko rajnkega vladike, ki je njega imenoval za glavarja Črnigori. Ljudje so drug za drugim stopili pred njega ter mu poljubili roko, da mu izkažejo udanost svojo kot novemu vladarju. Knez Danilo je nato odpustil Petru ter mu povrnil predsedniško čast, ali ostro je pazil, da v prihodnje niso prestopili meje službe svoje ne on, ne ostali starešine, in brez milosti je kaznoval vsakega, kdor bi se kaj pregrešil. Da bi prejšnjo moč nazaj dobil, zarotil se je Peter s tovariši svojimi zoper kneza, pa je z njimi uskočil črez avstrijsko mejo, ko je Danilo še v pravem času zvedel za hudobne njihove naklepe. Avstrijska vlada je zarotnike lepo sprejela ter jim celó določila stalne podpore v gotovem novcu. To je bil uzrok, da se je ohladilo prejšnje prijateljstvo med Avstrijo in Črnogoro.

Knez Danilo I. je na vso moč skrbel, da bi povzdignil telesno in duševno blagostanje siromašnega naroda svojega, a pri tem ga je lepo podpirala blaga in omikana njegova žena, kneginja Darinka. Iz državne uprave je iztrebil vse zastarele napake, uredil davke, uvedel prve pisane postave ter znova uredil vojsko. Ko so se leta 1858. v Hercegovini prav ob črnogorski meji začeli nemiri s Turki, šli so Črnogorci zopet pomagat krščanskim bratom svojim. Turki so zato udarili tudi na Črnogoro, in Hussein-paša je z veliko vojsko šel črez mejo. Na polju pri Grahovem so nasprotniki meseca maja skupaj zadeli, in več dnij je bilo hudih krvavih bojev, v katerih so črnogorski junaki slavno zmagali ter ugrabili mnogo bogatega

plena. Vzeli so Turkom 3000 pušk, osem topov in cele vozove živeža in streliva. Samo v zadnjem boju je Turkov poginilo 3000, a ravno toliko so jih zmagalci živih ujeli. Črnogorci so mnogo trpeli, zato ker niso imeli potrebne zdravniške pomoči. Hrabri Mirko Petrović se je kot vrhovni poveljnik posebno odlikoval, in zato so ga v prihodnje zvali zmagalca pri Grahovem. Vlade velikih držav so po ti zmagi Črnigori do dobrega dosodile okraja Grahovo in Župo, zaradi katerih so se Turki in Črnogorci prej vedno prepirali, čegava da sta. Leta 1860. se je knez Danilo z ženo svojo za nekoliko časa nastanil blizu Kotora, da bi si v morskih kopelih okrepil zdravje svoje. Kakor večkrat je bil tudi dne 12. avgusta 1860 v Kotoru pri vojaški glasbi, a ko se je proti večeru vračal domú, ustrelil ga je neki Todor Kadić, da se maščuje nad njim zavoljo neke osebne stvari. Ker Danilo ni imel otrok, naredil je že prej, da ga ima nasledititi Nikica, sin njegovega brata Mirka.

Knez Nikola I. (1860—) Petrović Njeguš ali po domače Nikica je krepek, zdrav in lep mož, da je malo takih. Rodil se je leta 1841.; do desetega leta je domá v Njegušu letal in skakal, zdaj peš, zdaj na konju, kakor pravo črnogorsko dete. Z desetimi leti je šel v Trst v šolo, a odtod ga je Napoleon III. vzel v Pariz v imeniten državni zavod. Toda Nikica ni bil rad v Parizu; francoski sijaj mu je bil zopern, in če je le mogel, šel je ven iz mesta na prosto polje. Kar odleglo mu je, ko so prišli šolski prazniki in se je skoz priljubljeni mu Trst peljal v domače gore. Leta 1860. je Nikica vzel za ženo Mileno Petrovo, hčer vojvode Petra Štefanova, pobratima deda svojega Mirka Petrovića. Milena je lepa, tiha žena, ki je kljubu evropski omiki ohranila rodoljubno srce ter se najrajši oblači v lepo narodno obleko, v kateri se plemenito obnaša in gladko francoski govori kakor druge evropske kneginje. Iz srečnega zakona se je rodilo šestero hčer in dvoje sinov, od katerih se je kneževič naslednik Danilo porodil leta 1871. Ko so se meseca oktobra 1861 vzdignili kristjani v Hercegovini, bil je Nikica sprva miren, pa je le ranjenim in beguncem dajal varnega zavetja in druge obilne podpore. Toda dolgo niso mogli Črnogorci mirno gledati nadloge krščanskih svojih sosedov, in kakor hitro so izprevideli, da hercegovski vojvoda Luka Vukalović ni izdajalec, kakor so ga neki nasprotniki očrnili, napovedal je Nikica po sklepu narodnih glavarjev meseca marca 1862 Turkom vojsko. Črnogorci so pri Kremnici dne 24. marca in v soteski Dugi dne 16. aprila Turke tako popolnoma zmagali, da jih je komaj polovica ušla s krvavega bojišča. Te

zmage so znova ohrabrile krščanske upornike v Hercegovini in podrle so osnove turškega poveljnika Omer-paše, ki je z vseh stranij hotel prodreti v Črnogoro ter naposled z združenimi krdeli udariti na Cetinje. Ko so Črnogorci povsod srečno odbijali sovražne napade, sklenili so Turki dne 31. avgusta 1862 v Skadru mir, po katerem je po večjem vse ostalo pri starem.

Balkanske dogodbe od leta 1875. so tudi Črnogoro znova razburile. Hercegovski kristjani so pred turškim nasiljem bežali v Črnogoro, drugi so se oborožili in zbirali v krdela ter pod Ljubibratićem in Peko Pavlovićem začeli boj. V soteski Dugi so se hrabro uprli Muktar-paši, ki je s turško vojsko šel trdnjavi Nikšiću na pomoč, in slavno so ga zagnali nazaj. Od Neretve do črnogorske meje so se vsi kristjani vzdignili, in ko so Turki pri Skadru zbirali velik vojaški tabor, niti knez Nikica ni mogel dalje mirovati ter je Turkom napovedal vojsko. Vse svoje vojščake je razdelil na dve veliki krdeli ter jednemu za povelinika dal Petra Vukotića, drugemu pa Božo Petrovića. Vseh skupaj je bilo kakih 25.000 mož, a med njimi kakih sedem tisoč Hercegovcev. Vrhovni poveljnik je bil knez sam, ki se je najprej napotil proti Nevesinju ter dal iz topov streljati nanj, ali ker mu je bila zaprta pot v Mostar, umaknil se je zopet nazaj, in ko je kmalu potem zjedinil večjo vojsko, udaril je z njo v Volčjemdolu dne 28. julija 1876 na Muktar-pašo ter ga po hudem boju slavno zmagal. Od šestnajstih turških bataljonov jih je ostalo le četero skupaj, drugi so se vsi razkropili na begu ali pa so prišli v pest zmagalcem, ki so med ujetniki tudi Osman-pašo odpeljali v Cetinje, a uplenili so pet topov, kakih šest tisoč pušk in mnogo streliva. Ranjeni pa so bili skoro vsi višji in nižji turški častniki.

Zmaga v Volčjemdolu je črnogorskim junakom dala srca, da so se tudi na drugih krajih hrabro bojevali proti mnogo večjemu številu nasprotnikov. Najimenitnejši je bil boj pri Medunu, kjer so Črnogorci dne 14. avgusta zmagali štirikrat večjo vojsko, katero je vodil Mahmud-paša, a potem so njegovega naslednika Derviš-pašo užugali ob reki Morači. Ko so Črnogorci znova zmagali pri Medunu, ki so ga cele štiri mesece oblegali, podala se je trdnjava zaradi pomanjkanja živeža dne 20. oktobra 1876 Božu Petroviću, ki je v njej dobil 40.000 pušk, 4000 zabojev smodnika in le kakih pet sto čisto izstradanih ujetnikov.

Bojevanje se je med tem nekoliko ustavilo, in knez Nikica je meseca marca 1877 Božo Petrovića poslal v Carigrad, da bi se pobotal zastran mirú. Ko pa Turki niso hoteli sprejeti črno-

gorskih pogojev, začela se je zopet vojska. Turški poveljniki Sulejman-paša, Ali-Saib in Mehmed-Ali so vsak z jednim vojaškim krdelom, prvi od severne, drugi od južne, a tretji od vzhodne strani skušali prodreti v Črnogoro. Bilo je sila krvavih bojev, katerih tu ne moremo popisovati. Turki so vse moči napeli, da bi prav brž potlačili mali gorski narod, kajti že jim je ob Donavi pretila velika nevarnost od Rusov; in vendar niso ničesar opravili proti črnogorskim junakom, od katerih je vsak veljal za deset turških vojščakov. Zastonj je Ali-Saib skušal Črnogorce izpodriniti iz dobro utrjenega tabora pri Novem selu, Božo Petrović in Plamenac sta hrabro odbijala njegove naskoke ter ga naposled pognala v beg proti Podgorici. Sulejman je trdnjavo Nikšić srečno založil z živežem ter prodrl noter do Dubrave; ali ko ni bilo od nikoder glasú, da tudi Ali-Saib napreduje, moral se je v stran umakniti, da ne bi z vso vojsko prišel nasprotnikom v pest. Črnogorci so mu bili za petami ter so vedno iz pušk in topov streljali za njim. Tisoč in tisoč mrličev je kazalo pot, koder je bežal Sulejman, dokler se pri Spužu ni sešel z nesrečnim Ali-Saibom ter se z njim umaknil nazaj do Podgorice. Pa niti tretji general Mehmed-Ali ni bil srečnejši od svojih tovarišev, kajti pri Morači je vojvoda Pejović s tisoč Črnogorci popolnoma užugal njegovo krdelo, ki je štelo osem tisoč mož. Še večjo srečo v boju so Črnogorci imeli, odkar so Turki najboljše vojaške moči pošiljali na Bolgarsko proti Rusom. Tedaj se je meseca septembra Črnogorcem podala trdnjava Nikšić; proti jugu pa je knez Nikica zmagovito stopal od mesta do mesta ter do konca leta 1877. ves svet od črnogorske meje do reke Bojane, pa od morja do Skaderskega jezera dobil v svojo oblast. Krščanski prebivalci so mu povsod naproti prihajali ter ga veselo pozdravljali kot odrešenika svojega od turškega jarma. Nepopisljivo pa je bilo slavje, ko se je knez po dovršeni vojski dne 6. februarja 1878 kot zmagalec vrnil v Cetinje.

Na shodu v Berolinu leta 1878. so zastopniki velikih držav Črnogoro priznali za neodvisno državo ter jo razširili do reke Bojane in Skaderskega jezera ter ob morju do Bara; le mesto Špico so zjedinili z Dalmacijo, Dulčinj pa pustili Turkom. Zdaj so se vzdignili Arbanasi v Plavi in Gusinju, pa se nikakor niso hoteli podati knezu črnogorskemu. Sklenili so med seboj oboroženo arbanasko zavezo ter se meseca decembra 1879 krvavo zgrabili s Črnogorci, katerim pa le niso bili kos. Ko je knez Nikica videl, da turška vlada upornike skrivaj podpira, potožil se je vladarjem velikih držav ter rekel, da rad pusti

Plavo in Gusinje, če mu zato dajo mesto Dulčinj. Vlade so s tem bile zadovoljne, in tudi Turška je privolila v zameno, ali zdaj se je Dulčinj upiral, dokler se velike države niso jele groziti z vojsko. Tedaj je turški poveljnik Derviš-paša z vojsko pokoril Dulčinj ter ga dne 26. novembra 1880 izročil Božu Petroviću kot namestniku kneza Nikice. Zdaj še le so Črnogorci mogli mirno uživati plodove krvavih svojih zmag. Nikica je novim svojim državljanom podelil popolno ravnopravnost s starimi prebivalci ter s papežem Leonom XIII. sklenil posebno pogodbo, po kateri so črnogorski katoličani dobili svojega nadškofa ter v cerkvi slovensko službo božjo, kakoršno od starodavnih časov imajo primorski Hrvatje. Z Rusijo knez Nikola ni prelomil starega prijateljstva, marveč ga je le še bolj ukrepil ter je otroke svoje dal odgajati v Petrogradu.

Grška.

Po dokončanih bojih s Turki so dobili Grki svojega kralja Otona I. (1833—1862) Bavarskega, ki je z Nemškega pripeljal mnogo učenih mož, da bi uredili novo državo. Ti možje so izdelali dobre postave, osnovali male in velike šole ter Grško uravnali po vzgledu zahodno-evropskih omikanih držav. Ali stara je stvar, da ne gre vse po jednem kopitu. Novi oblastniki so se premalo ozirali na prave potrebe in narodne posebnosti osvobojenih Grkov, kateri vladnega prizadevanja niso razumevali, pa ga niti niso znali ceniti. Veliko število tujcev na dvoru ter sploh v državnih in vojaških službah je domačine od dne do dne bolj jezilo, zlasti ko so videli, da se v tem prav nič ni izpremenilo, odkar je mladi kralj leta 1835. postal polnoleten ter vladno krmilo sam prevzel v svoje roke. Leta 1843. so se torej nezadovoljniki vzdignili ter kralja prisilili, da je Nemce poslal domú ter sklical narodno skupščino. Poslednja je slabemu Otonu delala še večjih težav, in ni si vedel drugače pomagati, nego da je poslušal svete velikih držav ter se zdaj naslanjal na Angleško in Francosko, zdaj na Rusko in Turško; a nikdar ni znal pokazati, da on sam tudi kaj velja v svetu. Njegova odločna, pa čisto nepriljubljena žena Amalija Oldenburška je napravila še večjih zmešnjav, ko se je v vse vtikala ter nadomeščala kralja, kedar je šel na Nemško krepit pohabljeno zdravje svoje. Od takošne vlade grški rodoljubi niso mogli upati, da bi kdaj povzdignila veliko grško državo ter osvobodila vse Grke, ki so še vzdihovali pod turškim jarmom. Do dobrega pa so se odvrnili od nje ob času krimske

vojske. Takrat so pogumni vodje v raznih krajih nabirali dobrovoljcev ter komaj čakali, kdaj bo njihov kralj stopil na rusko stran ter Turkom napovedal vojsko. Toda Oton, ki ni imel prav nič vojaških zmožnostij, ni se mogel odločiti, a nazadnje se je zbal Angleške in Francoske, ki sta nekoliko bojnih ladij poslali pred Atene ter zadušili vsako Turkom sovražno gibanje. Grki so tedaj sodili, da bi bilo vse drugače, ko bi krepek in odločen mož sedel na kraljevem prestolu, in jeli so rovati zoper Otona ter mu izneverili še tisto malo privržencev, ki jih je dotlej imel. Ker so izprevideli, da Rusija nikakor ni za to, da bi Grki ponovili nekdanje bizantinsko cesarstvo, mislili so nekateri, da bo Angleška rajši podpirala njihove želje in podali so se pod njeno zavetje. Na čelo te stranke je stopil stari junak Kanaris ter delal priprave za prevrat. Meseca februarja 1862 so se v Naupliji vzdignili vojščaki, in akoprem je vlada meseca aprila ukrotila upornike, stalnega mirú na Grškem ni bilo več. Veliko pomiloščenje, ki ga je blagi kralj podelil prevratnikom, ohrabrilo je druge nezadovoljnike, ki so se prej še obotavljali. Ko je Oton istega leta meseca oktobra potoval po južnih krajih malega svojega kraljestva, začel se je nenadoma znova v raznih mestih upor, a naposled so se vzdignile tudi Atene, kjer se je takoj osnovala začasna prevratna vlada. Kralj Oton se ni več povrnil v nehvaležno prestolnico svojo, ampak na otoku Salamini se je odpovedal vladarski oblasti ter se na angleški ladiji odpeljal v Trst, a odtod se podal domú na Bavarsko, kjer je umrl leta 1867.

Brez nasilja in brez prelivanja krvi se je izvršila grška prekucija leta 1862., a konec je bil, da so Grki iskali novega kralja. Naposled so pregovorili mlajšega sina poznejšega danskega kralja Kristijana Glücksburškega, da je ponudbo sprejel. Ko je njega izvolila grška narodna skupščina in so ga priznale vlade velikih držav, prišel je novi kralj Jurij I. meseca oktobra 1863 v Atene ter zasedel vladarski prestol. Angleška se je takrat odrekla zavetništvu svojemu nad Jonskimi otoki ter iste prepustila grškemu kraljestvu. Domače razmere na Grškem pa se za novega kralja niso prav nič zboljšale; nasprotja med raznimi strankami se niso polegla, denarno stanje je vedno bilo slabo, a ministri so se vsak čas menjali. Navzlic temu so rodoljubi še zmirom mislili, kako se bo na razvalinah turške države povzdignilo veliko grško cesarstvo. Ko so se torej leta 1866. turškemu nasilju uprli njihovi rojaki na otoku Kandiji, podpirali so jih, kolikor so mogli. Pošiljali so jim dobrovoljcev in vojaških potrebščin, nabirali za nje darove v

gotovem novcu ter na ladijah svojih prepeljavali žene, otroke in starce iz Kandije na Grško v varno zavetje. V tem jih je podpirala tudi Rusija, ko se je ravno takrat grški kralj Jurij I. zaročil z rusko kneginjo Olgo. To je upornike ohrabrilo, da so dolgo kljubovali turškim vojščakom, in turška vlada je bila tako razkačena, da bi bila skoro tudi Grški napovedala vojsko. Tedaj pa so zastopniki velikih držav na pomenku v Parizu meseca januarja 1869 posredovali, da so odjenjali jedni in drugi. Turška vlada je upornikom na Kandiji odpustila, Grki pa so v prihodnje bili bolj previdni, predno so se vtikali v tuje dogodbe, ter so večjo skrb imeli za domače potrebe. Prvikrat so se zopet oglasili, ko so Turki in Rusi v Drinopolju in v San Stefanu ukrepali mir. Vse stranke so se med seboj pomirile ter se na vso moč pripravljale na vojsko, katero je kralj Jurij dne 2. februarja 1878 napovedal Turkom. Že so se grška krdela podala na pot, ali na zahtevanje velikih držav so se takoj zopet umaknila nazaj črez mejo. Na shodu v Berolinu so grško kraljestvo povečali za nekoliko sveta v Tesaliji in v Epiru, a odbili so mu Kandijo in kar so še terjali grški zastopniki. Zdaj pa turška vlada Grkom ni hotela odstopiti niti toliko sveta, kolikor so jim ga v Berolinu določili, in začeli so se dolgi prepiri zaradi ustanovitve novih mej. Leta 1880. je Grke minilo potrpljenje, in nabrali so osemdeset tisoč vojščakov, da bi si sami vzeli, kar jim ni mogla dati mogočna beseda velikih držav. Zastopniki poslednjih so se zopet in zopet posvetovali, da bi omečili trdovratno turško vlado, ki je naposled vendar odjenjala ter le malo skrčila nove meje grškega kraljestva v Epiru in v Tesaliji. Leta 1881. so dognali prepir, in meseca novembra so Grki do dobrega posedli nove kraje. Nato so domá nekoliko zboljšali denarno stanje državno, ali nasprotje med strankami se je zopet začelo. Ko so leta 1885. Bolgari v Plovdivu napravili državni prevrat ter zjedinili severno in južno Bolgarsko, pripravljali so se Grki zopet na vojsko, da bi o pravem času mogli proti Bolgarom braniti tiste turške kraje, katere so za prihodnjost sami sebi namenili. Ali bil je prazen strah, in grška vlada je zopet razpustila nabrane vojščake.

Amerika.

Od prekmorskih držav v takozvanem „novem svetu“ so zavezne države v severni Ameriki za nas najimenitnejše nekoliko po veliki moči svoji, nekoliko pa zato, ker se ravno tja leto na leto seli tisoč in tisoč Evropcev, ki se ondi

nadejajo večjega telesnega blagostanja ali pa večje politične svobode. Marsikdo si je v Ameriki res opomogel in tudi obogatel je, vsakdo pa se je prepričal, da človek brez največjega truda in napora v Ameriki niti živeti ne more, nikar da bi se mu kar črez noč izpolnile nade, s katerimi se je odpeljal črez veliko morje. Navzlic temu se prebivalci v severni Ameriki hitreje množé, nego kjerkoli drugje na svetu, in število zaveznih držav, katerih je pred sto leti bilo trinajst, narastlo je leta 1889. na dva in štirideset. Po večjem z mirnimi pogodbami so si zavezne države amerikanske osvojile ves svet od Atlantskega do Velikega oceana, pa od Kanadskih jezer do Meksikanskega morja; in kjer so še pred kratkim bili divji kraji, tam so danes lepe kmetije in bogata mesta. V svesti si velike svoje moči ne dajo zavezne države, da bi se kjerkoli v Ameriki zgodila kaka državna izprememba, ki ne bi njim ugajala, in že leta 1823. je Monroe, tedanji predsednik zavezne republike, izrekel načelo, da se nobena evropska država ne sme vtikati v amerikanske razmere.

Sicer pa se niti v amerikanskih zaveznih državah ni zmirom vse gladko razvijalo, in od prvega začetka sta si dve stranki bili nasproti, od katerih je jedna hotela osrednjo republikansko vlado ukrepiti, druga pa isto slabiti ter povzdigniti veljavo posameznih držav. Temu nasprotju se je kmalu pridružilo drugo med južnimi in severnimi državami. Po velikem prostranstvu zaveznega sveta je tudi velik razloček med južnimi in severnimi kraji. V toplih južnih državah sadé sladkor, tobak, pavolo, indigo, riž, koruzo; v hladnejših severnih pa obdelujejo polje po evropsko, sejejo žito in se pečajo z obrtnijo. V južnih krajih so odločevali bogati veliki posestniki, katerim so črni sužniki obdelovali prostrane nasade; v severnih pa so se množile male kmetije, katere so privabile največ evropskih naseljencev, ki v južnih krajih ne bi mogli kaj začeti s pičlim imetjem svojim. Nasledek tega nasprotja je med drugim bil tudi ta, da so si bogata južna gospoda pridobili večje omike, in da se je prav med njimi odgojilo največ zvedenih mož za visoke državne službe in časti, v katerih so torej oni imeli največjavnejšo besedo. Od teh bogatinov je bilo odvisnih mnogo siromašnih ljudij, ki so pri volitvah in drugih prilikah navadno z njimi potegnili ter se z njimi združili v stranko „demokratov“, od katerih so se severni nasprotniki ločili v stranko „republikancev“. Tako sta se po malem razvili te dve nasprotni stranki, ki sta se najbolj razlikovali po tem, da so republikanci zahtevali, da se imajo po vseh državah odpraviti sužniki, med

tem ko demokrati nikakor niso dali, da bi se isti osvobodili. Leta in leta so se zaraditega prepirali, dokler se naposled niso zgrabili v grozovitni domači vojski. Republikanci so po časopisih, v knjigah, v cerkvah in pri raznih drugih prilikah dokazovali, da se sužnost nikakor ne strinja s krščanstvom, in da je največja sramota za človeštvo sploh, zlasti pa za ljudi, ki se štejejo med omikance. Temu so demokrati ugovarjali, da svobodni beli ljudje niso za delo v vročem južnem podnebju, črni zamorci pa od same lenobe ne bi hoteli delati, če bi bili svobodni. Med protestantskimi duhovniki južnih držav se je našlo celó takih mož, ki so besede svetega pisma tako zavijali in sukali, da so z njimi opravičevali sužnost. Vseh sužnjev je bilo štiri milijone. Ne dá se tajiti, da so nekateri gospodarji z njimi lepo in blago postopali, da s svobodnimi posli ne bi mogli bolje; ali bilo je tudi dosti surovih mož brez srca, ki so sužnika nečloveško trpinčili; a ni bilo postave, da bi brzdala takošnega grozovitneža. Čim dalje odločnejše so torej republikanci zahtevali, da se ima odpraviti sužnost, in bolj ko se je množilo število naseljencev iz Evrope, večje je bilo njihovo število. Najprej so dosegli, da so se na zaveznem zboru pridružili sklepu evropskih držav ter ostro prepovedali kupovanje sužnikov v Afriki ter prepeljevanje istih v Ameriko.

Nasprotje med demokrati in republikanci je odslej bilo čim dalje večje; že so se med njimi vneli krvavi poboji, ali pa so drug drugemu požigali posestva in pustošili polja. V tem so leta 1860. za predsednika zavezne republike izvolili Abrahama Linkolna, odločnega nasprotnika sužnosti. Zastopniki južnih držav so se tedaj sešli na poseben shod v Richmondu ter sklenili, da se bodo ločili od severnih ter utemeljili novo zavezno državo. Dne 18. februarja 1861 so imenovali začasno vlado ter Jeffersona Davisa izvolili za predsednika svojega. Zdaj se je med severnimi in južnimi državami začela strahovita vojska, kakoršne v novejšem času ni bilo nikjer na svetu. Leto za letom je potekalo, in nič nisi mogel reči, ne kdo bo zmagal, ne kdaj bo konec grozovitemu klanju in divjanju. Akoprem so republikanci nabrali pol milijona dobrovoljcev, vendar prvo leto na suhem ničesar niso opravili proti južnim nasprotnikom, ki so imeli več izurjenih vojščakov in zvedenih poveljnikov. Srečnejši so republikanci bili na morju, kjer so z bojnim brodovjem svojim lovili nasprotne ladije ter zaprli njihova pristanišča z morske strani, da je morala jenjati vsaka trgovina z Evropo. Za dolgo časa je vojska pokončala blagostanje severne Amerike ter neizmerno pomnožila državne

dolgove. Med samimi republikanci je bilo malodušnih ljudij, ki so mislili, da ne bo drugače, nego da se bo zavezna republika morala razdeliti na dvoje. Ali domoljubi niso obupali, ampak junaški in stanovitno so se dalje bojevali za osvoboditev črnih sužnikov, ki so tudi stvarjeni po božji podobi in imajo iste pravice kakor vsak drug človek. Ko se je bližal konec štiriletne dobe vladanja in so meseca novembra 1864 bile nove volitve, napeli so republikanci vse moči in zopet so zmagali ter Abrahama Linkolna na druga štiri leta izvolili za predsednika. Toliko zaupanja je plemenitega moža ohrabrilo, in dne 31. januarja 1865 so v Washingtonu zbrani poslanci po njegovem nasvetu sklenili postavo, da se ima po vseh zaveznih državah odpraviti sužnost.

Med tem so južne države že čisto opešale, in ko se je med njihovimi poveljniki začel razpor, bilo se je nadejati, da bo skoro konec vojske. Tega srečnega dne predsednik Linkoln ni več doživel, kajti dne 14. aprila leta 1865. ga je neki Wilkes Booth ustrelil v gledališču. Po amerikanski ustavi je zdaj podpredsednik Johnson stopil na čelo republike in vladal je po mislih plemenitega prednika svojega. Morilca so usmrtili, a kmalu potem so ujeli Davisa, predsednika južnih držav, ko se je ravno pripravljal, da bi z nabranimi zakladi svojimi zbežal v Evropo. Zdaj je bilo konec vojske, previdni nasprotniki so se zopet pomirili, vojščake so razpustili, a z varčnim državnim gospodarstvom in velikim domoljubjem so svobodni Amerikanci hitro zacelili rane, ki jih je vsekala huda vojska, in kmalu so poplačali velik del državnega dolga. Hudo sta se zamerili Amerikancem Angleška in Francoska, ki sta ob času vojske bili na strani južnih držav, in ker je Angleška upornike celó podpirala ter jim prodajala orožja in drugih potrebščin za boj, terjala je vlada amerikanska od Angležev neko odškodovanje. Po sklepu mednarodnega sodišča v Ženevi so Angleži plačali petnajst in pol milijona dolarjev, a to je bila tretjina tega, kar je zahtevala Amerika. Amerikanska vlada se je zato maščevala, da ni preganjala Fenijancev, ampak pustila jih je, da so svobodno kovali zarote zoper Angleško. Kako so se zavezne države amerikanske po vojski dalje razvijale, tega tu ne bodemo pripovedovali; vsa njihova skrb je, kako bi povzdignili telesno blagostanje svojih državljanov ter v svetu povečali državno moč in veljavo. Samo to naj še omenimo, da so sezidali velikansko železnico, ki po najkračjem potu teče od Atlantskega do Velikega morja.

Iz ostale Amerike so za nas posebno zanimive neke dogodbe v Meksiki, ki nikakor ni mogla doseči državnega reda

in stalnega mirú, odkar se je ločila od španjolskega kraljestva ter se oklicala za neodvisno državo. Preveč je bilo različnih strank, ki so zdaj razglasile republiko, zdaj zopet ustanovile monarhijo, in splošna zmešnjava je bila tolika, da si je v tri in štiridesetih letih petdeset mož polastilo vrhovne vladarske oblasti. V teh homatijah so Španjolci leta 1829. še enkrat poskušali, da bi si to bogato deželo osvojili nazaj, ali ni se jim posrečilo. Vsa nevarnost je Meksiki pretila od severno-amerikanske zavezne republike, ki je leta 1844. v svojo zavezo sprejela meksikansko deželo Teksas. Zaraditega se je med obema državama leta 1846. vnela vojska, ki se je končala leta 1848. Meksikanci so morali severni Ameriki odstopiti vso takozvano Novo Meksiko in Kalifornijo. V novih homatijah so Meksikanci za neko odškodnino v gotovem novcu zaveznim državam dovolili svobodno vožnjo črez zemeljsko ožino od Meksikanskega morja v Tehuantepec ob Velikem oceanu. Takrat je predsednik meksikanske republike bil Juarez, ki je dne 17. julija 1861 podpisal sklep državnega zbora, da se imajo za dve leti ustaviti vsa državna plačila. Ta naredba je neprijetno osupnila tuje države, ki so se s tem sklepom oškodovale, in Španjolska, Francoska in Angleška so se ji uprle ter za strah poslale črez morje vsaka po nekoliko bojnih ladij in vojščakov, ki so vzeli mesto Veracruz in trdnjavo San Juan de Ulloa ter se ondi utaborili. Ali to strahovanje ni mnogo koristilo, zató ker med tremi poveljniki ni bilo jedinstva, in Juarez se je hudo zagrozil vsakemu, kdor bi šel v evropski tabor ter se predrznil s kakimkoli namenom občevati s sovražnimi tujci. Ko so se kljubu ti prepovedi don Juan Almonte, Miranda in drugi glavarji konservativne stranke podali v francoski tabor, zahteval je Juarez od poveljnikov, da mu jih morajo izročiti. Španjolski in angleški poveljnik sta bila za to, francoski poveljnik Jurien de la Gravière pa se je odločno uprl predsednikovi terjatvi. Zdaj nihče ni več dvomil, da ima cesar Napoleon III. druge namene v Meksiki, a ker se angleška in španjolska vlada v tem nista ujemali z njim, pozvali sta meseca aprila 1862 svoje ladije domú. Francoski cesar je tedaj novih vojščakov poslal v Meksiko, in ker so se tudi konservativci in drugi Juarezovi nasprotniki pridružili Francozom, imel je general Forey meseca avgusta trideset tisoč mož, s katerimi je začel vojsko. Črez strme gorske steze je prišel na visoko planoto ter ondi okoli novega leta 1863. začel oblegati močno utrjeno mesto Pueblo. Tri mesece so Francozi streljali v mesto ter se bojevali s hrabrimi nasprotniki; pa brez uspeha. Še le ko so Francozi užugali vojsko, ki

e Puebli šla na pomoč, podalo se je mesto po jako hudem)oju dne 17. maja 1863. Ta zmaga je ohrabrila konservativce, lrugim je vzela pogum, in glavno mesto Meksiko se je vzdignilo ter prisililo Juareza, da se je z republikanci umaknil v San Louis de Potosi. Dne 10. junija so Francozi prišli v Meksiko, kjer se je takoj osnovala začasna vlada, a dne 12. julija e zbor odličnih mož oklical monarhijo ter za cesarja meksikanskega izvolil nadvojvodo Maksimilijana, mlajšega brata avstrijskega cesarja Franja Josipa.

Cesar Maksimilijan se je od nekdaj odlikoval z lepimi luševnimi darovi, in Meksikanci si niso mogli želeti boljšega vladarja. Ko so poslanci dne 10. oktobra 1863 prišli v njegov grad Miramare pri Trstu, rekel jim je Maksimilijan, da rad sprejme cesarsko krono, če bi vedel, da je to želja vsega naroda meksikanskega. S tem poročilom se je vrnilo poslanstvo domú, in začasna vlada je takoj ustanovila dan za splošno glasovanje. Juarez si je na vso moč prizadeval, da bi ovrgel naredbe začasne vlade, pa zastonj. Zavezne države mu niso mogle pomagati, ker so ravno takrat imele krvavo domačo vojsko; meksikanski republikanci pa so se med seboj sprli ter se drug za drugim podali novemu francoskemu poveljniku Bazainu. Juarez je zbežal v Teksas pod varstvo zavezne vlade severnoamerikanske. Med tem je v Meksiki nad dve tisoči občin glasovalo za Maksimilijana, ki se ni dalje obotavljal ter se s svojo ženo Marijo Charlotto leta 1864. odpeljal črez morje. Spremljalo ga je krdelo avstrijskih dobrovoljcev. V Meksiki so ga veselo pozdravljali, in človek bi mislil, da bo zdaj vse dobro. Ali bilo je drugače; razprtije med raznimi strankami niti zdaj niso jenjale; severna Amerika pa pod nobenimi pogoji ni hotela priznati novega meksikanskega cesarstva. Zastonj so torej bila vsa plemenita prizadevanja cesarja Maksimilijana, ki je bil poln prelepih osnov, s katerimi je mislil do dobrega urediti in preporoditi razrovano državo svojo. Vlada zavezne republike severno-amerikanske se je najbolj togotila na francoskega cesarja Napoleona, in odločno je zahtevala, da mora takoj vojščake svoje pozvati iz Meksike domú. Napoleon, ki je prej z velikimi obljubami Maksimilijana zvabil v Meksiko, pustil ga je zdaj čisto na cedilu, le to je še mislil, kako bi pred svetom vsaj na videz prikril grdo izdajstvo svoje. Tudi Meksikanci so jeli zopet zapuščati blagega Maksimilijana in celó po življenju so mu stregli; republikanska krdela so se od dne do dne množila ter se klatila po deželi okoli, in ni jih bilo mogoče pregnati. Cesarica Charlotta se je l. 1866. sama podala v Evropo,

da bi Napoleona znova pridobila, ali pa da bi od drugod spro sila kake pomoči; a ko je videla, da so jo zapustili vsi star prijatelji, in da je ves up splaval po vodi, začelo se ji je me šati v glavi, dokler ni popolnoma zblaznela. Med tem se j Bazain s francoskimi vojščaki odpeljal domú na Francosko zapuščeni cesar Maksimilijan pa se je z malim številom svojil privržencev iz glavnega mesta umaknil v trdnjavo Queretar ter se hrabro branil zoper republikance, ki so ga od vseh stranij oklenili. Rad bi bil kot hraber vojščak poginil v boju ali ni mu bilo usojeno. Naposled se je polkovnik Lopez, ki je ostal do zadnjega pri njem, dal od republikancev podkupiti in po noči od dne 14. do 15. maja 1867 jim je odprl trdnjavo ter izdal cesarja. Republikanci so Maksimilijana dejali v zapor a ko ga je nekako bojno sodišče obsodilo na smrt, ustrelili so ga dne 19. junija 1867. Zmagoviti Juarez se je nato povrnil v glavno mesto Meksiko ter zopet razglasil republiko. Kar je bilo še živih avstrijskih dobrovoljcev, pustili so jih domú; a mnogo je bilo pisarije, predno je nova meksikanska vlada mrtvo truplo rajnkega cesarja izročila avstrijskemu poveljniku Tegetthofu, da ga je peljal domú na Avstrijsko.

Kar se je godilo po drugih amerikanskih državah, odkar so se osvobodile španjolske vlade, ni za nas tako imenitno, da bi govorili več o tem. Povsod je bilo dosti domače razprtije in prekucije, predno se je nova republikanska oblika obdržala in ukrepila; a tudi zunanjih vojsk je bilo, ki pa niso imele mnogo pomena za splošne svetovne razmere. Kako se je Brazilija kot posebno cesarstvo ločila od Portugalske, povedali smo že poprej. Toda meseca novembra 1889 so tudi v Braziliji oklicali republiko. Cesar Pedro se je tedaj preselil v Evropo, da tu živi v pokoju.

Zagovor.

Ko sem pred devetnajstimi leti sprejel poziv Družbe sv. Mohorja, da spišem občno zgodovino za slovensko ljudstvo, nikakor nisem dovolj preudaril, kaj sem obljubil. Mladostno navdušenje in prijateljsko izpodbujanje me je ohrabrilo, da sem se hitro odločil in lotil težavnega dela. Res težavno je bilo to delo na več strani. Pisati za priprosto ljudstvo, ki nikdar ni hodilo v višje mestne šole, ni lahka stvar. Slovenci smo v tem celó na boljšem pred drugimi slovanskimi narodi, zlasti pred najbližjimi našimi brati Hrvati. To nam priča Družba sv. Mohorja, ki si je znala pridobiti do petdeset tisoč udov. In vendar slovenski časopisi vsako leto grajajo naše pisatelje, da ne znajo „poljudno“ pisati. Nikakor ne mislim zavračati to grajo, saj je opravičena; ali prav ona kaže, kolikanj težko nalogo je prevzel, kdor piše za ljudstvo. To pa nikogar ne sme preplašiti, da bi peró vrgel od sebe, češ naj pa drugi pišejo. Slovenci nimamo pisateljev na izbiro, in dobro došel, kdor si prizadeva, da po svojih zmožnostih piše, kolikor mogoče dobro. To prepričanje me je vodilo vsa dolga leta, ko sem spisoval občno zgodovino. Trudil sem se, da vsako misel tako zapišem, da jo bo čitatelj tudi umel. Ali se mi je ta želja izpolnila, o tem ne morem soditi sam. Tu treba še nekaj preudariti. Drugo je pripovedovati ljudstvu in ga poučevati o stvareh, ki jih vidi v domačem svojem obzorju, a drugo o stvareh in zgodbah, ki so njemu povsem tuje.

Da bi prav vsak priprosti čitatelj do dobrega razum občno zgodovino, mogoča sta dva pota. Pisatelj bi moral p dati le kratkih črtic ali „podob“ iz občne zgodovine, ali pa moral vse prav na široko pripovedovati ter natanko razlag vsako najmanjšo stvarico. Poslednja pot bi bila predolga celó nemogoča za družbo, ki svojim udom podaje raznoter knjig, pa za posamezne stroke ne more več dovoliti nego jeden mali snopič na leto. Po prvi poti pa Družba sv. Mohor ne bi bila dosegla svojega namena, kajti hotela je celo zgod vino, a ne samo črtic. Ukrenila je torej na neko srednjo p ter naročila zgodovino, ki bi po vsebini ustrezala olikanejši udom njenim, ob jednem pa da bi bila, kolikor mogoče, p sana tako, da bi jo tudi priprost človek mogel čitati. Še j odbor novi knjigi določil velikost nemške Anegarnove zgodo vine ter nato meni poveril težavno delo.

Po zunanji obširnosti je moja zgodovina za celih dvajse pôl kračja od Anegarnove, in vendar je trebalo osemnajs let, da je zadnji snopič prišel na svetlo. Ne bom omenja nasprotja in ovir, ki jih je tudi to malo podjetje imelo. Lju bezen do predmeta in do slovenskega naroda mi je dajala srca da sem do konca dognal, česar sem se lotil.

Kar se tiče vsebine same, moram odkritosrčno priznati da sem vselej hodil tisto pot, ki sem jo po strokovnem svojem znanju in izkustvu spoznal, da je prava. Ni ga, ki bi me mogel prisiliti, da bi kak dogodek tako zasukal, kakor bi ugajal kakošnemu posebnemu namenu; in prav tako se nikdar nisem zmenil, če mi je kdo očital, da jo pišem prekonservativno. Gotovo pa sem prav ravnal, da sem včasih kako stvar zamolčal, ki bi jo navaden človek mogel krivo umeti, in ki bi mu utegnila skaliti najplemenitejša in najsvetejša njegova čuvstva. Ko sem se pred mnogo leti s srbsko-hrvaškim pesnikom Sundečićem menil o naših narodnih razmerah, poudarjal je plemeniti domoljub, pravoslavni duhovnik, kako se ničesar nimamo bati za prihodnjost mi Slovenci, ki imamo nespačeno, nravno ljudstvo. Hvalil je slovenske duhovnike, ki kot skrbni dušni pastirji svoje ovčice vzgajajo v prelepih krščanskih čednostih,

so narodu tolažba in moč v vseh njegovih nadlogah. Če je
ra vsakemu človeku sploh najboljši temelj nravnosti, tembolj
ora biti priprostemu ljudstvu, ki nima drugih etičnih čuvstev,
bi brez vere moralo popolnoma zdivjati. Zato gorjé mu, kdor
našemu narodu hotel podirati ta čvrsti temelj njegove du-
vne omike. To prepričanje je vodilo doslej vse slovenske
satelje, pa je vodilo tudi mene. Prvaki Družbe sv. Mohorja
se v tem popolnoma ujemali z menoj, kar so najbolje po-
zali s tem, da se niso ozirali ne na levo, ne na desno, am-
k sprejemali so moje rokopise ter jih pošiljali v tiskarno, ne
bi jim kdaj spočitali kaj. Takošno zaupanje pisatelju bolj
gaja nego vsako drugo odlikovanje in ga izpodbuja pri nje-
ovem delu.

Da sem zgodbe novejšega časa obširnejše pripovedoval
ego zgodbe starega in srednjega veka, temu gotovo nihče ne
ode ugovarjal. V novem veku je državno in družbeno živ-
enje že bolj podobno našim razmeram; zato so zgodbe no-
ega in „našega“ veka bolj zanimive, bolj poučne in večini
itateljev tudi bolj razumljive. Posebno kdor se zanima za po-
tiko ali se peča z njo, moral bi poznavati zgodovino novega
asa, da bode vedel, kako so se sedanje državne razmere raz-
ile iz preteklosti. Marsikaj bode tedaj drugače in mirnejše
odil, a če bode treba, znal se bode tudi tolažiti. Prav zato
em zgodovino nadaljeval do naših dnij. Dogodbe zadnjih
tiridesetih let sem le na kratko omenil, kajti obširnejše pripo-
edovanje bi nas zavedlo na politično polje, a tu je za zdaj
e težko, celó nemogoče, nepristranski in pravično soditi.

Dasiravno sem pripovedovanje večkrat zeló skrčil, narastla
e knjiga na celih petnajst snopičev. Ni mi torej bilo mogoče
govoriti posebej o kulturni zgodovini, kakor sem sprva na-
nerjaval.

Toliko se mi je zdelo potrebno, da rečem v splošno po-
asnilo. Nikakor ne mislim, da je moja zgodovina dovršeno
lelo; saj sam dobro poznam njene slabe strani. V razmerah,
v katerih sem pisal, mogla je zgodovina postati le takošna,
kakoršna je. Navzlic vsemu temu sem prepričan, da bo tudi

v ti svoji obliki ustrezala potrebam vsakega omikanega venca, kedar bo iskal pojasnila za kako zgodovinsko dc da poleg nje ne bode pogrešal podobne knjige v tujem Najbolj pa bi želel, da bi se mi izpolnila še jedna že! sem jo imel spisujoč občno zgodovino. Mislim nam šolsko mladino. Njo sem v duhu vedno imel pred njej sem hotel obuditi veselje do zgodovine, katerega knjige same brez veščega učitelja ne morejo dati. Če dosegel, potem se bodo med mladimi Slovenci kmalu se bodo posvetili zgodovinski znanosti ter z novimi r lali dalje na razvoj zgodovinske književnosti slovensk

V svesti si, da sem storil, kolikor sem mogel bi Slovenci mojo zgodovino z istim srcem čitali, s ka jo pisal, a nikar se naj ne izpodtikajo ob pomanjkljiv katere bodo sem ter tja naleteli.

O božiču leta 1890.

Josip St

5